ავთანდილ სილაგაძე

ეკონომიკური აზრის ისტორიის საკითხები

თბილისის უნივერსიტეტის გამომცემლობა
თბილისი, 2001

УДК 330
ს 50

ნამრომი ავტორის მიერ 1996 წელს გამოცემულ წიგნში („ეკონომიკური აზრის ისტორიის ზოგიერთი საკითხი") დაწყებული კელევის გარკვეული გაგრძელებაა. მასში თანამედროვე პოზიციებიდან გაანალიზებულია XVI-XX საუკუნეების ეკონომიკური აზრის ძირითადი მიმართულებები მერკანტილიზმიდან თანამედროვეობამდე.

იგი ორი განყოფილებისაგან შედგება: პირველი ეძღვნება ჟ. ბ. კოლბერის, კლასიკური სკოლის წინამორბედების, დ. რიკარდოს, თ. რ. მალთუსის, ნ. სენიორის, ჟ. ბ. სეის, ჯ. ს. მილის, გერმანული ისტორიული სკოლის (ფ. ლისტი, გ. რომერი, ბ. ჰილდებრანდი, კ. კნისი, გ. შმოლერი) და კ. მარქსის ეკონომიკური იდეების ანალიზს; მეორე განყოფილებაში განხილულია ამერიკული ინსტიტუციონალიზმი, მონოპოლისტური კონკურენციის თეორია, ნეოკლასიკოსებიდან – კეინზამდელი პერიოდი, გერმანული ნეოლიბერალიზმის იდეების წარმოშობა, „მგეგმავების", „კეთილდღეობის", ეკონომეტრიკოსების, მონეტარისტული და ნეოკლასიკური სინთეზის მთავარი წარმომადგენლების ეკონომიკური შეხედულებები.

წიგნი, უპირველეს ყოვლისა, განკუთვნილია დაინტერესებული სპეციალისტებისათვის. იგი გარკვეულ დასმარებას გაუწევს სტუდენტებს, ასპირანტებსა და აღნიშნული საკითხებით დაინტერესებულ სხვა მკითხველებს. ნამრომის მიმართ გამოთქმული ყველა საქმიანი შენიშვნა გათვალისწინებულ იქნება შემდგომი მუშაობის პროცესში.

რედაქტორი ე.მ.დ. პროფ. **გრიგოლ თოდუა**

რეცენზენტები: ე.მ.დ. პროფ. **პარმენ ლემონჯავა**
დოც. **ჯემალ ხარიტონაშვილი**
დოც. **ჯემალ კახნიაშვილი**

© თბილისის უნივერსიტეტის გამომცემლობა, 2001

ს 0601000000
608(06)-01

ბანყოფილება. I.
მერკანტილიზმიდან[1] თანამედროვე ეკონომიკური აზრის ძირითად მიმართულებამდე

თავი I. ფრანგული მერკანტილიზმი: ჟან ბაპტისტ კოლბერი (1619-1682)

ეკონომიკის ლიტერატურის უმნიშვნელოვანეს ავტორთა შორის ჟ. ბ. **კოლბერის** (1619-1683) სახელი არ გვხვდება. ლუდოვიკო XIV-ის პერიოდის ფინანსთა მინისტრს დიდმოცულობიანი თეორიული ნაშუშევრები არ გააჩნდა, მერკანტილისტურ ლიტერატურაში მას ორიგინალურ თეორეტიკოსად არ თვლიან. ამავე დროს, კოლბერი იყო როგორც სამეურნეო და ფინანსურ სფეროს ენერგიული და გონიერი პრაქტიკოსი მუშაკი, ასევე იმდროინდელი ეკონომიკური და პოლიტიკური პრობლემების ახლებურად გამააზრებელი. თავისი მოსაზრებები მან დამაჯერებლად გადმოგვცა მეფისადმი, ნათესაეებისადმი, მეგობრებისადმი და ხელქვეითებისადმი მიმართულ მრავალ მემორანდუმში, ინსტრუქციასა და წერილში. ამიტომაც იგი მიეკუთვნება როგორც გამოჩენილ პოლიტიკოსთა, ასევე ეკონომიკური აზროეენების გამოჩენილ მოღვაწეთა რიგებს.

§ 1. ცხოვრება და მოღვაწეობა

ჟ. ბ. **კოლბერი** წარმოშობით მდიდარი ბურჟუას ოჯახიდან იყო. იეზუიტთა კოლეჯში მიღებული აღზრდის შემ-

---

[1]იხ. ა. სილაგაძე, ეკონომიკური აზრის ისტორიის ზოგიერთი საკითხი, თბილისი, 1996, თავი III.

დეგ ახალგაზრდა კოლბერმა 1634-1640 წლებში მრავალმხრივი განათლება მიიღო, რამაც იგი მოამზადა ფინანსურ სისტემაში მოღვაწეობისათვის: სწავლობდა ბანკირთან, შემდეგ ნოტარიუსთან, მერე შატელიეში — პარიზის სამეფო სასამართლოში. 1640 წელს მან დაიწყო სამეფო სამსახური ჯარის ადმინისტრაციაში. მოგვიანებით გახდა სამხედრო საქმის სახელმწიფო მდივნის თანამშრომელი, რომლის შუამდგომლობითაც 1651 წელს დაიწყო მუშაობა მინისტრ მაზარინისთან. კოლბერმა დიდი წარმატებით გამოიყენა ეს შესაძლებლობა და, ამავე დროს, შეძლო მნიშვნელოვნად გაეზარდა საკუთარი ქონებაც. მან შეიძინა საქმის ღრმა ცოდნა სახელმწიფოს მართვაში და მოიპოვა გავლენა ქვეყნის ცენტრალურ ადმინისტრაციასა და მეფის გარემოცვაში.

ჯ. მაზარინის (1602-1661) სიკვდილის შემდეგ კოლბერმა სახელმწიფო ფინანსები ჩაიბარა სამართავად. შემდგომ წლებში იგი სხვა სამსახურებსაც (წყალთა მეურნეობასა და სატყეო საქმეს, ვაჭრობას) მართავს. 1665 წლიდან მის თანამდებობას ეწოდა „ფინანსთა გენერალური კონტროლიორი", რაც 1789 წლამდე საფრანგეთის ფინანსთა მინისტრის ტიტულს შეესაბამებოდა.

1669 წელს სამეფო სახლის სახელმწიფო მდივნად დანიშვნის შემდეგ იგი სამეფო სახლის, ქალაქ პარიზის, საგზაო ძალების, კოლონიებისა და მანუფაქტურის საქმეებზე გახდა პასუხისმგებელი. სულ მალე მის კომპეტენციაში საწარმოთა მართვაც შევიდა. თანამდებობათა ასეთი გაერთიანებით კოლბერმა უდიდეს ძალაუფლებას მიაღწია.

ლუდოვიკო XIV-ის მიერ ჩატარებული კონსტრუქციული აღმშენებლობა მჭიდროდაა დაკავშირებული ამ დაუღალავი მინისტრის ქმედებასთან.

კოლბერის ზრუნვის უპირველესი სფერო სახელმწიფო ფინანსები იყო, რადგან ფინანსებში ხედავდა იგი საფრანგეთის ძლიერების ფუნდამენტს.

კოლბერი სახელმწიფოს შემოსავლის ზრდის უმნიშვნელოვანეს წყაროდ ქვეყნის საგადასახადო პოლიტიკის სიძლიერეს თვლიდა. ამ მიზანს ემსახურებოდა მისი სამრეწველო, სასოფლო-სამეურნეო და საგარეო ვაჭრობის პოლიტიკა, ღონისძიებები სასამართლო და სატრანსპორტო სისტემების გასაუმჯობესებლად, აგრეთვე მისი საზღვაო და კოლონიალური პოლიტიკა. ამ გზაზე კი დიდ დაბრკოლებას წარმოადგენდა განსხვავებული პროვინციული კანონები და სამართალი. განსხვავებული პროვინციული კანონების გამო კოლბერმა ვერ შეძლო მთელ ქვეყანაში ერთიანი საგარიფო და საბაჟო პოლიტიკის გატარება.

უფრო მეტ წარმატებას კოლბერმა სამართლის უნიფიცირებაში მიაღწია. მისი დაუღალავი მცდელობის შედეგად მთელ ქვეყანაში ერთიანი სისხლის სამართლის კოდექსი (1667) შემოიღეს. მისივე ხელმძღვანელობით 1669 წელს მთელი სახელმწიფოსათვის ერთიანი საგუეო და წყლის სამართალი, ხოლო 1673-81 წლებში კი სავაჭრო სამართლის კოდექსი დამუშავდა, ამასთან, განხორციელდა ზომა-წონის ერთეულთა სისტემის უნიფიცირება.

სამრეწველო საქმიანობის პოლიტიკის შემუშავებისას კოლბერი პირველ რიგში ნაწარმთა სტანდარტიზაციასა და ხარისხის გაუმჯობესებაზე ზრუნავდა, რათა გაზრდილიყო ექსპორტი. იგი იმ სელობების დამკვიდრებასა და განვითარებას მოითხოვდა, რომელთა იმპორტი მანამდეც ხდებოდა.

კოლბერის სამრეწველო პოლიტიკა დირიჟისტული[2] ხასიათისა იყო. 1666 წლიდან მან მრეწველთათვის დეტალიზებული რეგლამენტების სახით გამოსცა მრავალრიცხოვანი მითითებანი მათი პროდუქციის სახეობებისა და ხარისხის შესახებ. კერძოდ, „ინდუსტრიამ", რომლის ცნების ქვეშ იმყამინდელ საფრანგეთში, უპირველეს ყოვლისა, სა-

---

[2]**დირიჟიზმი** – სახელმწიფოს აქტიური რეგულირების პოლიტიკა

ფეიქრო საქმის ყველა მიმართულება და პროდუქციის წარმოების საფეხურები იგულისხმებოდა, ზუსტი მითითებანი მიიღო მაუდის სხვადასხვა ტიპების ზომებსა და ხარისხზე. სამრეწველო ნორმები მთელ საფრანგეთში მოქმედებდა, მათი დაცვა კონტროლს ექვემდებარებოდა და დარღვევები ფულადი ჯარიმებით ისჯებოდა. ხარისხის ამაღლებისა და ხარისხზე კონტროლის გაძლიერების მიზნით, 1673 წელს მანუფაქტურაში გაძლიერდა საამქროებისადმი მიდრეკილება, რაც შემდეგ ხელოსანთა სხვა პროფესიებზეც გავრცელდა. აქ კოლბერი ფისკალურ ინტერესებსაც ახორციელებდა, რადგან უსტაბაშის წოდება იყიდებოდა, ისევე, როგორც სხვა სახელმწიფო თანამდებობა სახელმწიფო ხაზინაში შენატანების მეშვეობით.

კოლბერის სამრეწველო პოლიტიკის ცენტრში იყო მანუფაქტურების, ე.ი. დიდი სამრეწველო საწარმოების წახალისება, რადგან მათში იგი პროდუქციის წარმოების ყველაზე მძლავრ წყაროებს ხედავდა. მოიწვია საზღვარგარეთელი სპეციალისტები, მანუფაქტურების წახალისების მიზნით, გასცა სახელმწიფო ფულადი დახმარებანი. ახლად დაარსებული მანუფაქტურები გარკვეული დროით ღებულობდნენ პროდუქციის გამოშვებისა და გაყიდვის მონოპოლიას, მანუფაქტურის მუშები კი გარკვეული სახის გადასახადებისაგან (მაგ., ბინის გადასახადისაგან) თავისუფლდებოდნენ. ამასთან, მანუფაქტურებში პროდუქციის წარმოება და გასაღება წვრილმანებამდე იყო რეგლამენტირებული და საქონლის სარისხი და სამუშაო დისციპლინა მკაცრ კონტროლს ექვემდებარებოდა. კოლბერის სამრეწველო პოლიტიკის შედეგად საფრანგეთი ევროპაში ძვირფასი საქონლის (ხალიჩები, ავეჯი, შუშა, სარკეები, აბრეშუმი, ტანსაცმელი) წამყვან მწარმოებლად იქცა.

ასეთი სამრეწველო პოლიტიკის პარალელურად, ქვეყანაში ინფრასტრუქტურის გაუმჯობესება და დემოგრაფიული პოლიტიკის ღონისძიებები იყო წახალისებული. კოლ-

ბერის ინიციატივით, პირდაპირი გადასახადებისაგან სუთი წლით თავისუფლდებოდა ის ახალგაზრდა მამაკაცი, რომელიც 21 წლამდე ასაკში დაოჯახდებოდა. ათი და უფრო მეტი ბავშვის მამა გადასახადებისაგან თითქმის მთლიანად თავისუფლდებოდა, მაგრამ ასეთ ოჯახებში არც ერთი ბაეშვი არ უნდა ყოფილიყო მღვდელი ან მონაზონი (რამდენადაც ეს პროფესიები ქორწინებაზე უარის თქმას გულისხმობდა). ინფრასტრუქტურის გასაუმჯობესებლად მან საზღვაო მისადგომების მშენებლობა დაიწყო.

ინგლისის და ნიდერლანდების კომპანიების ოსტინდოეთიდან წარმატებული საქმიანობის ზეგავლენის შედეგად, კოლბერმა 1664-1673 წლებში დააარსა რამდენიმე სავაჭრო კომპანია ოსტინდოეთის, ეესტინდოეთის, სენეგალისა და სხვათათვის, რომელთაგან მხოლოდ ოსტინდოეთის კომპანიამ იარსება ლუდოვიკო XIV-ის მმართველობის შემდეგაც.

ინდოეთის ორივე მხარის კომპანია კოლბერის მიერ მართული ფრანგული კოლონიალური პოლიტიკის ინსტრუმენტს წარმოადგენდა. მისი მოღვაწეობის პერიოდში ფრანგებმა დაიპყრეს ინდოეთის საყრდენი პუნქტები განგის დელტაში (1673) და გვინეასა და სანტო-დომინგოში (ჰაიტი) დამკვიდრდნენ.

კოლონიალური პოლიტიკისა და ფრანგული საქონლის ექსპორტის დასაცავად, კოლბერმა საფრანგეთის სავაჭრო ფლოტი გააძლიერა. ასე მაგალითად, თუ 1664 წელს საფრანგეთს მხოლოდ 350 გემი გააჩნდა, 1683 წელს მათმა რიცხვმა უკვე 550 შეადგინა. კოლბერმა აღადგინა საფრანგეთის სამხედრო ფლოტი, რომელიც რიშელიეს სიკვდილის შემდეგ თითქმის მთლიანად დაიშალა. ეს ფლოტი, ინგლისის ფლოტის შემდეგ, სიძლიერით მეორე გახდა. კოლბერის დროიდან საფრანგეთი ძლიერ საზღვაო სახელმწიფოდ გადაიქცა.

საგარეო სავაჭრო პოლიტიკა კოლბერმა შეგნებულად დაუქვემდებარა სახელმწიფო ძლიერების პოლიტიკას. საფრანგეთი ლუდოვიკო XIV-ის და მისი ფინანსთა მინისტრის ნებით ევროპის უძლიერეს სახელმწიფოდ უნდა გადაქცეულიყო. ამ მიზნის მისაღწევად, კოლბერის თანახმად, იგი ევროპის წამყვანი სავაჭრო ძალა უნდა გამხდარიყო.

საგარეო სავაჭრო პოლიტიკამ, როგორც სახელმწიფო ძლიერების პოლიტიკის ნაწილმა, საგარეო ვაჭრობა თითქმის მუდმივი სამეურნეო ომების ასპარეზად გადააქცია. 1664 წელს საიმპორტო-საბაჟო გადასახადები უმნიშვნელოდ გაიზარდა, მაგრამ სამი წლის შემდეგ ეს ტარიფები გასამკეცდა, რაც თითქმის იმპორტის აკრძალვას უდრიდა. როდესაც ნიდერლანდებმა ამის საპასუხოდ ფრანგული საქონლის იმპორტი აკრძალა (1670), ამან საფრანგეთს ნიდერლანდებზე თავდასხმის საბაბი მისცა (1672). სამშვიდობო მოლაპარაკებების შედეგად (1678) საფრანგეთი იძულებული გახდა 1664 წლის ტარიფებს დაბრუნებოდა.

კოლბერი, მართალია, მხარს უჭერდა ლუდოვიკო XIV-ის საგარეო პოლიტიკას, მაგრამ მის განხორციელებას მხოლოდ სოლიდური დაფინანსების პირობებში — ვალების აღების გარეშე მოითხოვდა. ამან სიცოცხლის უკანასკნელ წლებში მეფესთან და სამხედრო მინისტრთან უთანხმოებები შეუქმნა. 1683 წლის 6 სექტემბერს კოლბერი გარდაიცვალა.

კოლბერისათვის უდიდეს მაგალითს წარმოადგენდა 1624 წლიდან მეფის საბჭოს მეთაური არმან რიშელიე (1585-1642), რომლის ეკონომიკურ და საფინანსო-პოლიტიკურ გადაწყვეტილებებსაც ეყრდნობოდა იგი თითქმის ყოველთვის მეფისადმი გაკეთებულ მოხსენებებში. არსად არ ასახელებდა იმ ავტორებს, რომლებიც სახელმწიფოს ეკონომიკის და სამეურნეო პოლიტიკის საკითხებზე წერ-

დნენ. მაგრამ აქედან არ უნდა დავასკვნათ, რომ იგი არ იცნობდა ჟ. ბოდინის (1530-1596), ბ. ლაფემასის (1545-1612) ან ა. მონკრეტიენის (1575-1621) შრომებს. ყოველ შემთხვევაში, მისი შეხედულებები ფინანსების შესახებ ძალიან ემთხვევა ბოდინის, აგრეთვე, ლაფემასის (1602 წელს გახდა საფრანგეთის ვაჭრობის გენერალური კონტროლიორი) შეხედულებებს. კოლბერის წინამორბედი, რომლის ტრაქტატებსაც საფრანგეთის ეკონომიკურ საკითხებზე ინტენსიურად სწავლობდა ა. რიშელიე, ცნობილი უნდა ყოფილიყო კოლბერისათვის. ლაფემასი მხარს უჭერდა მანუფაქტურების შექმნას, ნედლეულის საკუთარი ბაზების შეძენას, ნედლეულის გატანის აკრძალვას და მანუფაქტურული საქონლის შემოზიდვას.

§ 2. ეკონომიკური შეხედულებები

კოლბერის ეკონომიკური იდეები ძირითადად გადმოცემულია მის სამსახურებრივ და პირად კორესპონდენციებში, რომლებიც ყურადღებას იპყრობენ არა ორიგინალობით, არამედ მათი სისტემატიკური ურთიერთკავშირით, გადმოცემის თანმიმდევრობით და იმ ისტორიული და სამეურნეო სიტუაციის ღრმა ცოდნით, რომელსაც ისინი ეხება. მეფისადმი გაგზავნილ მემორანდუმებში არაერთხელ აღნიშნაედა, რომ იგი ემყარებოდა საკუთარ მრავალწლიან გამოცდილებას. შინაარსობრივად, კოლბერის აზროვნება იმ ძირითად დებულებას ეყრდნობოდა, რომლის მიხედვითაც ეკონომიკა ფრანგული მონარქიის ინტერესებს უნდა ექვემდებარებოდეს. ამიტომაც იგი აუცილებლად მიიჩნევდა ნაციონალური თვითშეგნების ამაღლებაზე ზრუნვას ვაჭრებში, რაც მათ საკუთარ ინტერესებს სახელმწიფო ინტერესებს დაუქვემდებარებდა.

ასე განიხილება მის მიერ სახელმწიფო ფინანსებისათვის მნიშვნელოვანი ყველა ეკონომიკური და სოციალური პრობლემა. მისთვის ფინანსებია სახელმწიფოს საფუძველი

და მისი პოლიტიკური და ეკონომიკური აზროვნების ცენტრალური ათელის წერტილი. 1663 წელს, მეფისადმი შეთავაზებულ საფრანგეთის ფინანსების ისტორიულ მიმოხილვაში (ჰენრიხ IV-ის სიკვდილიდან (1610) 1663 წლამდე) კოლბერი აღნიშნავდა, რომ ყველა სახელმწიფოში ფინანსები წარმოადგენს სახელმწიფოს უმნიშვნელოვანეს და აუცილებელ ნაწილს (გავიხსენოთ, ბოდინი ფინანსებს ახასიათებდა, როგორც სახელმწიფოს ნერვებს – **ა. ს.**).

2.1. ფინანსური პოლიტიკის შესახებ

კოლბერისათვის ფინანსური პოლიტიკის მიზანს შემოსავლების საშუალებით სახელმწიფო ხარჯების დაფარეა წარმოადგენდა. ეს თავისთავად გასაგები საფუძველი, აბსოლუტური მონარქიის წლებში ყველასათვის გასაგები არ იყო, რადგან იგი სახელმწიფო ხარჯების სახელმწიფო შემოსავლებთან გატოლებას მოითხოვდა.

აბსოლუტური მონარქიის ძალზე დიდი ხარჯებისა და ლუდოვიკო XIV-ის ძვირადღირებული ძალისმიერი პოლიტიკის გამო, კოლბერის რეკომენდაციები მრავალი წლის განმაელობაში ვერ განხორციელდა. და თუ მინისტრი საკუთარ მეფეს სხვა შემთხვევებში ჩვეულებრივ ეპირფერებოდა, ამას ვერ ვიტყვით სახელმწიფო ბიუჯეტის განხილვისას.

კოლბერი „**ფინანსურ მემორანდუმში**" (1670) კრიტიკულად აღნიშნავდა, რომ სახელმწიფო ხარჯები უკვე ხუთი მილიონი ლივრით აღემატებოდა მშვიდობიანი წლების შემოსავალს, თუმცა მისი შევსების წყაროდ გადასახადები არ დაუსახელებია, პირიქით, იგი მიუთითებდა იმაზე, რომ საგადასახადო სახსრები დამოკიდებულია გადამხდელთა შემოსავალზე: როდესაც გადასახადების გადამხდელთა შემოსავლები კლებულობს, სახელმწიფო უკვე უძლურია დიდი ხნის განმაელობაში მოითხოვოს პროვინციებისაგან გა-

დასახადების წინანდელი ჯამი, რამდენადაც ეს მოსახლეობის გაღატაკებას გამოიწვევს. ასეთ შემთხვევაში გამოსავალს იგი სახელმწიფო დანახარჯების შეგღუდვაში ხედავდა.

იმავე მემორანდუმში კოლბერმა ქვეყანაში ბრუნვაში არსებული ფულის რაოდენობასა და სახელმწიფოს შემოსავალს შორის თანაფარდობა გაიანგარიშა. იგი მხარს უჭერდა საგადასახადო სახსრებსა და ფულის რაოდენობას შორის ასეთ შეფარდებას: 1:3. გარდა ამისა, კოლბერს სურდა სცოდნოდა იგივე მონაცემები თითოეული პროვინციის მიხედვით. ეს მნიშვნელოვანი იყო, რამდენადაც იმ პერიოდში საფრანგეთში არსებობდა მთელი სახელმწიფოსათვის მოქმედი ერთიანი საგადასახადო ტარიფი. უფრო ხშირად ყოველ პროვინციას გარკვეულ თანხას აწერდნენ, რომელსაც იგი პირდაპირი გადასახადების სახით იხდიდა.

ფინანსებთან დაკავშირებით კოლბერი გამოხატავდა აზრს, რომ პროვინცია ფულის ძლიერი გადინებისას, შესაბამისი უკუდინების გარეშე, გარკვეული დროის შემდეგ, მასზე დაბეგრილი საგადასახადო თანხის გადახდის უნარს კარგავს. თუმცა, ერთი პროვინციიდან ფულის გადინება მეორე ან რამდენიმე სხვა პროვინციაში ფულის რაოდენობის გაზრდას ნიშნავდა, მაგრამ ამის შესაბამისად ცალკეული პროვინციების გადასახადების აკრეფის შეცვლა შეუძლებელი იყო, რადგან ფულის ამგვარი გადინება ერთი პროვინციიდან სხვა ერთ ან რამდენიმე პროვინციაში ვერ აღირიცხებოდა, მიუხედავად იმისა, რომ ეს შესაბამისი რეგიონისათვის საგრძნობი იყო. კოლბერის რეკომენდაციით, ცალკეულ პროვინციებში ფულის რაოდენობასა და გადასახდელ თანხას შორის „სწორი" თანაფარდობის შესანარჩუნებლად სახელმწიფოში „ყველა საშუალებით" უნდა გაეზარდათ მიმოქცევაში არსებული ფულის რაოდენობა და სახელმწიფოს მიერ გასაცემი ფული, უპირატესად, უფ-

რო დიდი გადასახადების გადამხდელ პროვინციებში გაეშვათ.

იმისათვის, რომ აემაღლებინათ ქვეყნის საგადასახადო ძლიერება, ე.ი. სახელმწიფოსათვის გაზრდილი შემოსავლის უზრუნველსაყოფად, კოლბერი დიდ მნიშვნელობას ანიჭებდა დისციპლინირებულ აღზრდასა და დემოგრაფიული სიტუაციის გაუმჯობესებას (რომელიც ხელს უწყობდა გადასახადების გადამხდელთა რაოდენობის ზრდას), სამრეწველო პროდუქციისა და ქვეყანაში ფულის რაოდენობის ზრდას აქტიური სავაჭრო ბალანსის საშუალებით.

სამუშაო დისციპლინებისათვის აღზრდა კოლბერისათვის წარმოადგენდა ერის აღზრდას მისი ქვეშევრდომული მოვალეობის შესასრულებლად: ქვეშევრდომები მოვალენი არიან გადასახადი ჩააბარონ უფროსს; მათი გადახდისუნარიანობა დამოკიდებულია მათ ხელთ არსებულ ნაღდ ფულზე, ეს ფული კი, თავის მხრივ, — მათ შრომაზე. კოლბერი თვითონ იყო ფანატიკოსი მშრომელი, რომელიც დღეღამეში 15-16 საათს ატარებდა თავის სამუშაო მაგიდასთან და რომლისთვისაც უცხო იყო უსაქმურობა. მორწმუნე კათოლიკე კოლბერი ასკეტური შრომითი დისციპლინის შთამბეჭდავ მაგალითს წარმოადგენდა.

ასეთივე შემართებით აღზარდა მან თავისი შვილები. უფროს ვაჟიშვილს, რომელიც მისი მემკვიდრე იყო საზღვაო საქმის სახელმწიფო მდივნის თანამდებობაზე, შემდეგი აღმზრდელობითი ინსტრუქციით მიმართა — მე ჩემი შვილისაგან განსაკუთრებით მოვითხოვ, რომ ყველა იმ საქმეში, რომელთა წამოწყებასაც იგი აპირებს, სიხარულს უნდა პოულობდეს, იმუშაოს ბეჯითად და იმოქმედოს სიმუსტის დაცვით.

შრომაზე მსჯელობისას, კოლბერი მხოლოდ ისეთ საქმიანობას გულისხმობდა, რომელსაც სახელმწიფოსათვის მეტი სარგებლობა მოჰქონდა. 1664 წელს მეფისადმი გაგზავნილ მემორანდუმში იგი აღნიშნავდა, რომ თუ მეფეს

სურს დიდი საქმეები განახორციელოს და დიდება მოიპოვოს, საჭიროა ქვეშევრდომებს განუსაზღვროს სასარგებლო და უსარგებლო პროფესიები. სასარგებლო სფეროებად მას მიაჩნდა: სოფლის მეურნეობა, ვაჭრობა და მრეწველობა, სამხედრო სამსახური ზღვასა და ხმელეთზე.

უსარგებლო პროფესიებში იგი ასახელებდა მონაზონობას, აგრეთვე დიდი ფულადი სახსრების მომთხოვნ სამსახურებს მართვის, ფინანსებისა და იუსტიციის სფეროებში.

მონაზონებს კოლბერი არა მხოლოდ იმიტომ უარყოფდა, რომ მათ საქმიანობას იხილავდა, როგორც სახელმწიფოსათვის „უნაყოფოს", არამედ იმიტომაც, რომ ისინი არ ოჯახდებოდნენ და არ შეესაბამებოდნენ ქვეყნის დემოგრაფიულ ინტერესებს. მას კი მოსახლეობის რაოდენობის გაზრდა და ქვეყანაში გადასახადის გადამხდელთა მომრავლება სურდა. ამიტომაც უწყობდა იგი ხელს ადრეულ ქორწინებას, რათა მშობლებს მონასტერში არ გაეგზავნათ ქალიშვილები. ეკონომიკისათვის სასარგებლო ადამიანებზე საუბრისას, კოლბერი მზად იყო გადაეხვია მეფის მკაცრი რელიგიურ-პოლიტიკური საფუძვლებიდან. ვაჭრობაში იგი ებრაელ ვაჭართა განდევნის წინააღმდეგ ილაშქრებდა.

ეკონომიკური მოსაზრებებიდან გამომდინარე, იგი არ იზიარებდა ლუდოვიკო XIV-ის შეურიგებელ პოზიციას ჰუგენოტების[3] საკითხში. მისი პრაგმატული დამოკიდებულება რწმენის საკითხებისადმი სამეფო კარის კრიტიკას იწვევდა, რისთვისაც მას არც თუ იშვიათად კიცხავდნენ, საყვედურობდნენ, რომ იგი მხოლოდ „მის ფინანსებზე" ფიქრობდა და თითქმის არასოდეს – რელიგიაზე.

---

[3]**ჰუგენოტები** – კალვინიზმის (ერთ-ერთი პროტესტანტული სარწმუნოება, რომელიც შეიქმნა მე-16 ს. და ფართოდ გავრცელდა საფრანგეთში და სხვ.) მიმდევარნი XVI-XVIII სს-ში.

2.2. სამრეწველო პოლიტიკის შესახებ

კოლბერი სამრეწველო პროდუქციის ზრდასა და გაუმჯობესებაში სედავდა ქვეყნის კეთილდღეობას, გადასახადების დონის ამაღლებას და სახელმწიფო ფინანსების შეესების მთავარ წყაროს. ამასთან, იგი დიდად აფასებდა სოფლის მეურნეობას, როგორც კვების პროდუქტებისა და საფეიქრო მრეწველობისათვის ნედლეულის მიმწოდებელს. მისი მითითებით სამიწათმოქმედო იარაღები და გლეხურ მეურნეობათა პირუტყვის სულადობის ოთხი მეხუთედი ყაღაღის დადებისაგან განთავისუფლდა; ხელი შეუწყო მეცხენეობისა და მეცხვარეობის განვითარებას და ა. შ.

კოლბერი მნიშვნელოვან ყურადღებას უთმობდა ხელოსნობის განვითარებას. სახელოსნოების მიმართ იმდროინდელი პოლიტიკა დირიჟისტული ხასიათისა იყო. ხელოსნობის რეგლამენტირება ასზე მეტი საკანონმდებლო აქტით რეგულირდებოდა. კოლბერი უფრო მეტს ფიქრობდა ხელობათა მკაცრ რეგლამენტირებასა და მათთვის ხელისშეწყობის პრივილეგიებზე, ვიდრე აღმზრდელობით ღონისძიებებზე. ყოველ შემთხვევაში, მის კორესპონდენციებში ხშირად გამოხატულია აზრები, რომლებიც დამახასიათებელი იყო ტიურგოსა და სმითის შეხედულებებისათვისაც. ასე, მაგალითად, XVII ს-ის 60-იანი წლების ბოლოს კოლბერი აღნიშნავდა, რომ საჭიროა ადამიანებს გზა გაეხსნათ იმგვარი თავისუფლებისაკენ, რომელიც მათ საშუალებას მისცემს ნებაყოფლობით აკეთონ სასარგებლო საქმე. „ფინანსურ მემორანდუმში“ კი იგი წერდა, რომ თავისუფალი ვაჭრობა და მონოპოლიებისაგან განთავისუფლება უკეთესია, ვინაიდან კერძო ინიციატივა ამოძრავებს წამოწყებასო. ამასთან, მას მიაჩნდა, რომ მოსალოდნელი დიდი მოგების შემთხვევაში ყოველგვარ პრივილეგიებზე საუბარი ზედმეტია. ვაჭრობის თავისუფლებაში იგი, უპირველეს ყოვლისა, გულისხმობდა შიდა ვაჭრობის განთავისუფლე-

ბას ზედმეტი მონოპოლიურობის, შეზღუდვებისა და, პირველ რიგში, მძიმე საგზაო ბაჟისაგან.

კოლბერი იმდროინდელი ფრანგული მრეწველობის თავისუფლებას მოითხოვდა. მისი აზრით, საფრანგეთში კერძო ინიციატივის ნაკლებობა იყო. ფრანგებს იგი ვაჭრობაში დიდად გაწაფულ ხალხად არ თვლიდა და სახელმწიფოსაგან ამ სფეროს სტიმულირებას მოითხოვდა. ხელოსანთა ნაწარმის მაღალი ხარისხის მიღწევა მისი სამრეწველო პოლიტიკის ძირითადი მიზანი იყო. მრეწველობისათვის პრიორიტეტულად მიიჩნევდა ქვეყნის შიგნით იმ ნაწარმის დამზადებას, რომლის იმპორტიც საფრანგეთში საზღვარგარეთიდან ხდებოდა.

კოლბერის განსაკუთრებული ინტერესის საგანს დიდი საწარმოები, პირველ რიგში, მანუფაქტურები წარმოადგენდა, რომელთაც იგი ყველაზე მაღალმწარმოებლურ საწარმოებად თვლიდა. მანუფაქტურები აერთიანებდნენ მუშაობა სოლიდურ რაოდენობას კარგად ორგანიზებულ დიდ სახელოსნოებში, სადაც უმკაცრესი შრომითი დისციპლინა იყო, წარმოებული პროდუქცია კი მაღალი ხარისხით გამოირჩეოდა. ეს, მისი აზრით, ის საწარმოები იყო, რომელთა ნაწარმითაც საფრანგეთი საზღვარგარეთულ ბაზრებს დაიპყრობდა. შემთხვევით როდი გამოყოფდა საფრანგეთის ხაზინა ფულს მანუფაქტურების ხელშეწყობის მიზნით. იგი იმპორტირებულ საქონელზე საბაჟო განაკვეთის ზრდას მოითხოვდა.

2.3. ფულისა და ვაჭრობის შესახებ

კოლბერის მოსაზრებები საგარეო ვაჭრობის შესახებ მისი ფულადი თეორიიდან გამომდინარეობდა. „გვიანდელი პერიოდის" მერკანტილისტთა მსგავსად იგიც დარწმუნებულია, რომ მსოფლიოში ფულის რაოდენობა და ვაჭრობის მოცულობა ძირითადად მუდმივი სიდიდეებია, აქედან გა-

მომდინარე, იგი ასკვნიდა, რომ ქვეყანამ ფულის რაოდენობა და საქონლის იმპორტი მხოლოდ სხვა ქვეყნების სარჯზე შეიძლება გაზარდოს.

თუ ქვეყანა თავის წილს მსოფლიო ვაჭრობის მოცულობაში მხოლოდ სხვა ქვეყნების ხარჯზე გაზრდის, მაშინ საერთაშორისო ვაჭრობა, კოლბერის თანახმად, მშვიდობიანობის პერიოდში სავაჭრო ომად იქცევა. ვაჭრობა, მისი აზრით, განაპირობებს ქვეყნებს შორის მუდმივ ბრძოლას, რომელიც ქვეყნის უძვირფასეს სიმდიდრეებს შთანთქავს.

ამრიგად, როდესაც საგარეო ვაჭრობა მიმართული იყო მსოფლიო ვაჭრობაში სხვა ქვეყნების ხარჯზე საფრანგეთის წილის გაზრდაზე, ეს იმას ნიშნავდა, რომ საჭირო იყო ექსპორტის ზრდა და იმპორტის შემცირება.

ექსპორტის ზრდაზე, კოლბერის აზრით, ქვეყნის სიმდიდრე და გადახდისუნარიანობა, და, საბოლოო ჯამში, საფრანგეთის ძლიერებაა დამოკიდებული. ფრანგული ექსპორტის ზრდის ქმედით საშუალებად კოლბერს, პირველ რიგში, მის მიერ წახალისებული ფრანგული მანუფაქტურების მაღალხარისხოვანი პროდუქციის წარმოება მიაჩნდა. ექსპორტის ზრდის კიდევ ერთ საშუალებად სახელდებოდა ოკეანის მიღმა მოქმედი სავაჭრო კომპანიები, რომელთა საშუალებით შესაძლებელი ხდებოდა სავაჭრო მოგების მიღება საფრანგეთისათვის.

საფრანგეთის საგარეო ვაჭრობის გააქტიურების მიზნით, კოლბერი საჭიროდ და აუცილებლად თვლიდა ფრანგული სამხედრო და სავაჭრო ფლოტების გაძლიერებას. ცუდ საგარეო სავაჭრო შედეგებს იგი, პირველ რიგში, გემების ნაკლებობითა და ჰოლანდიის გემებზე დამოკიდებულებით ხსნიდა.

ვაჭრობაში დიდი წილისათვის მეტოქეობა საზღვაო ომს იწვევდა. როდესაც კოლბერი ამ საკითხებზე მსჯელობდა, ინგლისი აწარმოებდა საზღვაო ომს ნიდერლანდებთან, რათა ჰოლანდიელებს მათი სანავიგაციო აქტები

ეცნოთ. სიცოცხლის ბოლო წლებში კოლბერი იმაზეც კი ფიქრობდა, რომ ჩრდილო აფრიკელები, რომლებიც მეკობრეობის გზით ხელს უშლიდნენ ზღვაოსნობას ხმელთაშუა ზღვაში, საფრანგეთის საეაჭრო ფლოტში ჩაერთოთ, რათა თავიდან აეცილებინათ საფრანგეთის გემებზე მათი თავდასხმა. სამაგიეროდ, ისინი თავს დაესხმებოდნენ სხვა ქვეყნების გემებს, შედეგად კი საფრანგეთი ხმელთაშუა ზღვის ვაჭრობაში დომინირებულ მდგომარეობას დაიკავებდა.

კოლბერის აზრით, საფრანგეთის ძირითად მეტოქეს საგარეო ვაჭრობაში ნიდერლანდები წარმოადგენდა, რადგანაც ესპანეთს, იტალიას, გერმანიას, ინგლისსა და ზოგიერთ სხვა ევროპულ სახელმწიფოს ანგარიშგასაწევად აღარ თვლიდა.

ჰოლანდიელთა მთავარ ძალას კოლბერი მათ ფლოტში ხედავდა. 1669 წელს იგი იმდროინდელ საეაჭრო ფლოტში 20 ათასამდე გემს ასახელებს, რომელთაგან 75%-ზე მეტი ჰოლანდიელებისა იყო, შედარებით ნაკლები — ინგლისელებისა და კიდევ უფრო ნაკლები — ფრანგების. მისი ინფორმაციით ჯერ კიდევ 1570 წელს ფრანგული ვაჭრობა ოკეანის მიღმა მთლიანად ჰოლანდიელთა ხელში იყო: საფრანგეთის საექსპორტო ნაწარმის 90% ჰოლანდიელთა გემებით ტრანსპორტირდებოდა და ჰოლანდიელ შუამავალ ვაჭართა მიერ იყიდებოდა; იმპორტირებული საქონლის უდიდესი ნაწილიც ასევე ჰოლანდიელ ვაჭართა შუამავლობით — მათი გემებით შედიოდა, მიუხედავად იმისა, თუ რომელ ქვეყანაში იყო იგი წარმოებული.

ეკონომიკურ მეტოქეებთან ბრძოლას კოლბერი ყველა საშუალების, უპირველეს ყოვლისა, ეკონომიკური მეთოდების გამოყენებით ცდილობდა. ინგლის-ნიდერლანდების სანავიგაციო აქტების თაობაზე მეორე საზღვაო ომის დროს (1664-1667), კოლბერი იხილავდა იმის შესაძლებლობას,

რომ ნიდერლანდები პოლიტიკურად საფრანგეთთან დაეკავშირებინა და მეტოქიდან მოკავშირედ გაეხადა.

ზოგადად, კოლბერისათვის ჰოლანდია წარმოადგენდა ყველაზე ძლიერ მეტოქეს, აგრეთვე პოლიტიკურ და სამხედრო მოწინააღმდეგეს. ამის გამო იგი იხილავდა ინგლისისა და საფრანგეთის ერთობლივ მოქმედებას ჰოლანდიელთა წინააღმდეგ, როგორც კომბინაციას, რომელიც შემთხვევათა უმრავლესობაში ინგლისურ და ფრანგულ ინტერესებს შეესაბამებოდა.

1672 წლის ზაფხულში კოლბერისათვის სასურველი სიტუაცია შეიქმნა და ნიდერლანდებს წყალსა და ხმელეთზე თავს დაესხნენ მოკავშირე ფრანგები და ინგლისელები. 1572 წლის 8 ივლისს მან თავის მემორანდუმში ლუდოვიკო XIV-ისადმი, მიუთითა იმ მიზნებზე, რომლებიც საფრანგეთს ამოძრავებდა ამ ომში. მაქსიმალურ მიზნად მან დასახა ნიდერლანდების სრული დამორჩილება. ამის მიღწევა იმას ნიშნავდა, რომ ჰოლანდიის ვაჭრობა საფრანგეთის კარნახით წარიმართებოდა. მინიმალური მიზანი ითვალისწინებდა იმას, რომ ნიდერლანდები შეინარჩუნებდნენ სუვერენიტეტს, მაგრამ საფრანგეთის ქვეშევრდომები მიიღებდნენ უპირატესობებს, კერძოდ, გაუქმდებოდა ჰოლანდიელთა მიერ დაწესებული ბარიერები საფრანგეთის ღვინის და მანუფაქტურის ნაწარმის მიმართ, რომელიც შემოღებული იყო საპასუხო რეაქციის სახით საფრანგეთის მაღალი საბაჟო ტარიფების დაწესების შემდეგ. გარდა ამისა, ნიდერლანდებს უნდა ეცნო საფრანგეთის მეფის უფლება ჰოლანდიის გემებით საფრანგეთის პორტებში შემოზიდულ საქონელზე ბაჟის შესახებ. ასევე, საფრანგეთის სანავიგაციო აქტები. მაგრამ ვერ იქნა მიღწეული ვერც მაქსიმალური და ვერც მინიმალური მიზანი, ვინაიდან ფრანგებმა ჰოლანდიის მთლიანად დაპყრობა ვერ შეძლეს. ინგლისმა 1674 წელს სეპარატული საზავო ხელშეკრულება დაუდო ნიდერლანდებს, რომლითაც შეუზღუდავად სცნეს მისი სა-

ნავიგაციო აქტები, ნიდერლანდების დასაცავად დიდი კოალიცია (ესპანეთი, დანია და ბრანდენბურგი) ჩამოყალიბდა.

საფრანგეთმა კი საგავო ხელშეკრულების (1678 წ.) თანახმად, მხოლოდ საფრანგეთის საქონლისათვის შემოზიდვის აკრძალვის გაუქმებას მიაღწია, მაგრამ ამის სანაცვლოდ იძულებული გახდა დამცავი საბაჟოები შეეზღუდა. ზღვაზე ბატონობა ნიდერლანდებისაგან არა საფრანგეთზე, როგორც ამას გეგმავდა კოლბერი, არამედ ინგლისზე გადავიდა.

* * *

კოლბერის ზეგავლენა შთამომავლობაზე ემყარება, ერთი მხრივ, მის პრაქტიკულ მოღვაწეობას, მეორე მხრივ კი მისი პოლიტიკის შედეგებს. კოლბერის ცალკეულმა ღონისძიებებმა ერთობლიობაში სისტემის სახე მიიღო, რომელსაც „**კოლბერიზმს**" უწოდებენ. თვით საფრანგეთში კოლბერიზმის მნიშვნელობა სადავო გახდა უკვე უშუალოდ მინისტრის სიკვდილის შემდეგ.

კოლბერიზმის საგარეო-სავაჭრო მაქსიმების კრიტიკისას მიუთითებდნენ კოლბერის ძირითადი იდეებისაგან განთავისუფლებაზე. კოლბერის ძმისშვილმა **დე მარმა**, როგორც ფინანსების გენერალურმა კონტროლიორმა, ურთიერთხელსაყრელ საფუძველზე ესპანეთთან რამდენიმე სავაჭრო ხელშეკრულება დადო, რომელიც ეწინააღმდეგებოდა მისი ბიძის სავაჭრო-პოლიტიკურ დოქტრინას.

კოლბერის პოლიტიკის დამცველი გახდა ცნობილი ფორტიფიკატორი[4] **ვაბანი**. მაგრამ არც ვაბანი იყო „წმინდა" კოლბერისტი, რადგან იგი მე-19 საუკუნის დასაწყისში მონარქისტული აბსოლუტიზმის წინააღმდეგ ახლადაღდგე-

---

[4]**ფორტიფიკატორი** (ლათ. fortificatio) — სამხედრო-საინჟინრო მეცნიერება ადგილმდებარეობის გამაგრების შესახებ.

ნილი არისტოკრატული ოპოზიციის ლიტერატურულ ბელადებს მიეკუთვნებოდა და ამ პოზიციიდან აკრიტიკებდა ლუდოვიკო XIV-ის პოლიტიკას. კოლბერისათვის კი, პირიქით, მონარქია იყო მთავარი და იგი ეკონომიკას ამ მონარქიისა და მისი პოლიტიკის სამსახურში აყენებდა. როდესაც იგი აკრიტიკებდა ლუდოვიკო XIV-ს, ეს ეხებოდა არა მის პოლიტიკურ სისტემას, არამედ მსოლოდ სახელმწიფო ფინანსებისადმი მის არასოლიდურ მოპყრობას.

XVIII საუკუნის სახელმწიფო მოღვაწეთა შორის კოლბერის ყველაზე დიდი თაყვანისმცემელი ფრიდრიხ **დიდი** იყო, რომელმაც საკმაოდ კარგად შეისწავლა მისი მოღვაწეობა. ფინანსურ და სავაჭრო პოლიტიკაში ფრიდრიხი ნამდვილი „კოლბერისტი" იყო. საბოლოო ჯამში, მე-19 საუკუნის ევროპის ყველა მონარქისათვის, რომლებიც ქვეყნის მართვას „მერკანტილისტურად" ცდილობდნენ, დიდი ფრანგი მინისტრის პოლიტიკა მისაღები იყო.

კიდევ უფრო მნიშვნელოვანია კოლბერის მოღვაწეობის შედეგები. იგი მიეკუთვნებოდა ევროპის კონტინენტზე ფრანგული ჰეგემონიის იდეოლოგს, რომელიც მხოლოდ ნაპოლეონ I-ის დამხობასთან ერთად დაემხო; მან, კერძოდ, ლუდოვიკო XIV-ის ჰეგემონიური პოლიტიკა ეკონომიკური და ფინანსური იდეებით გააძლიერა. იმ დროს, როცა ჯ. მაზარინი, ლუდოვიკო XIV და სხვ. ზღვას დიდ მნიშვნელობას არ ანიჭებდნენ, კოლბერმა დიდი ძალისხმევის შედეგად, სავაჭრო ფლოტის ზრდას, ძლიერი სამხედრო ფლოტის შექმნას მიაღწია, რის გამოც იგი საფრანგეთის საზღვაო ძლიერების ფუძემდებლად ითვლება. მე-19 საუკუნის ბოლომდე საფრანგეთი ინგლისის შემდეგ მეორე საზღვაო სახელმწიფო იყო. ფრანგმა მრეწველებმა, კოლბერის მოღვაწეობის შედეგად, სამეურნეო ექსპანსიის და ხარისხის ამაღლების თვალსაზრისით დიდი იმპულსი მიიღეს, რამაც საფრანგეთი ზოგიერთ სფეროში (განსაკუთრებით ეს ეხება ძვირ ლუქს-საქონელსა და, საერთოდ,

ფართო მოხმარების საქონელს, სადაც გემოვნებას და მოდას დიდი მნიშვნელობა ენიჭება) ევროპაში წამყვან პოზიციამდე მიიყვანა.

ლიტერატურა

ჯ. ხარიტონაშვილი, ეკონომიკურ მოძღვრებათა რეტროსპექტივა და თანამედროვე პრობლემები, წიგნი I, თბ., 1947.
Борщевская Н.Е., Промышленная политика Кольбера, Ворошиловград, 1940.
Поршнев Б.Ф., Народные восстания во Франции при Кольбере — в сб. Ср. века, М.-Л., 1946.
Blaich Fr., Die Epoche des Merkantilismus, Wiesbaden, 1973.
Lettres, Instruction et mémoires de Colbert, Paris:1861-82; 1834; 1979.
Malettke Kl., J.-B. Colbert, Göttingen, 1977.
Mongredien Georges, Colbert, 1619-1683, Paris, 1963.
Farrere Caude, Jean-Baptiste Colbert, Paris: 1954; 1965.
Cole G.W., Colbert and a century of French Merkantilism, N.Y.: 1939; 1964.
Gaxotte P., Ludwig XIV, Frankreichs Aufstieg in Europa, München, 1951.
Hechscher E. D., Der Merkantilismus, Jena, 1932.

თავი II. კლასიკური სკოლის სათავეებთან

§ 1. „კლასიკური" მიმდინარეობის შესახებ

სიტყვა „**კლასიკური**" გარდა იმისა, რომ სიძველეზე მიუთითებს, საერთოდ, პირველი კლასისას, მისაბაძს ნიშნავს. კლასიკური ეკონომიკა უპირისპირდება არა რომელიმე სკოლისა და ეპოქის ეკონომიკას, არამედ ხელშესახებ მიღწევებს აღწერს.

კლასიკური ეკონომიკური თეორიის განმარტება მოგვცა კ. მარქსმა ნაშრომში „**ფილოსოფიის სიღატაკე**" (1847). მან ერთმანეთისაგან განასხვავა ეკონომიკური სკოლის ორი განშტოება — კლასიკური და რომანტიკული.

კლასიკური ეკონომიკური თეორია წარმოადგენს აღმავალი ბურჟუაზიის ინტერესებს, რომელსაც ფეოდალური გადმონაშთებისაგან დასაცავად ჯერ კიდევ მხარს უჭერს პროლეტარიატი. მეორე მხრივ, რომანტიკული ეკონომიკის

თეორიები აღმავალი პროლეტარიატისაგან (ფეოდალიზმზე გამარჯვების შემდეგ) ბურჟუაზიის დაცვას ითვალისწინებს.

კ. მარქსისათვის, კლასიკური ეკონომიკა, მიუხედავად მისი ნაკლოვანებების კრიტიკისა, მართლაც კლასიკური, სანიმუშო ეკონომიკა იყო. იგი იყო მისი კელეეის მთავარი მიზანი, მაშინ როდესაც რომანტიკული ეკონომიკა მისთვის მხოლოდ უბრალო ეპიგონი[5] იყო.

მოგვიანებით კ. მარქსის „**ზედმეტი ღირებულების თეორიებში**" კლასიკური ეკონომიკის ანტითეზისი ვულგარული ეკონომიკა გახდა და ასე დარჩა იგი „**კაპიტალში**". კ. მარქსისათვის კლასიკური ეკონომიკის თეორიები დაიწყო უ. პეტითა და პ. ბუაგილბერით, რომელმაც თავის კულმინაციას ა. სმითთან მიაღწია და დ. რიკარდოთი და სიმონ დე სისმონდით დამთავრდა.

კლასიკურ თეორიასთან მიმართებაში არსებობს განსხვავებული შეხედულებანიც. ზოგი მეცნიერი კლასიკურ თეორიებს იწყებს ა. სმითით და ამთავრებს ჯ. მილით, ზოგიც დასაწყისად 1790 წელს იღებს (ი. შუმპეტერი). ჯ. კეინსმა იგი 1870 წლის იქით განავრცო.

ამრიგად, ეკონომიკურ მოძღვრებათა ისტორიოგრაფიამ შექმნა მნიშვნელოვანი ტენდენცია იმისა, რომ გამოეყენებინათ ტერმინი „კლასიკური" წინა წლების ძირითადი ეკონომიკური აზრის მიმართ. ასეთი მიდგომები ყოველთვის მართებული როდია — ეტიკეტები არსებითად შეიძლება ნებისმიერი იყოს, მაგრამ ისინი ბოთლს უნდა ერგებოდნენ.

ამ ფონზე მარქსისტული განმარტება მნიშვნელოვანი იყო. ეკონომიკას დაახლოებით 1680 წლიდან 1830 წლამდე მართლაც ჰქონდა ის საერთო თვისებები, რომლითაც იგი

---

[5]**ეპიგონი** (ბერძ. epigonos — შთამომავალი) — რაიმე მიმართულების მიმდევარი, რომელსაც ორიგინალურობა, შემოქმედებითი დამოუკიდებლობა აკლია.

სხვა საუკუნეების ეკონომიკისაგან განსხვავდებოდა. ამ პერიოდის მეცნიერ-ეკონომისტთა შორის ძირითადად შეიძლება გამოიყოს: ინგლისური, შოტლანდიური, ფრანგული და შვედური სკოლის წარმომადგენლები, რომელთა წელილი განსაკუთრებულია კლასიკური პოლიტიკური ეკონომიკის ფორმირებისა და განვითარების ისტორიაში.

სანამ უშუალოდ საკითხის განხილვაზე გადავალთ, ძალიან მოკლედ გავიხსენოთ რამოდენიმე მნიშვნელოვანი ფრაგმენტი: ქსენოფონტით, პლატონითა და არისტოტელეთი იწყება პოლიტიკური ეკონომია, როგორც მეცნიერება[6]; ფრანკი ანტუან მონკრეტიენი თავის ნაშრომში – **„პოლიტიკური ეკონომიის ტრაქტატი"** (1615) ახალ მეცნიერების სახელწოდებას აძლევს[7]; პოლიტიკური ეკონომიის, როგორც დამოუკიდებელი კურსის კითხვა 1801 წლიდან ა. სმითის მეგობარმა დაგალდ სტიუარტმა დაიწყო ედინბურგის უნივერსიტეტში.

§ 2. ფილოსოფოსების ღვაწლი

მეთერამეტე საუკუნეში თანამედროვე სამრეწველო კაპიტალიზმის განვითარება მკვეთრად დაჩქარდა. ორმოციან წლებში სმითის **„ხალხთა სიმდიდრისა"** და რიკარდოს **„პრინციპებისაგან"** დამოუკიდებლად კლასიკოს-ეკონომისტთა ნაშრომებმა განვითარების მაღალ დონეს მიაღწიეს. ახალი განვითარების ფესვები თითქმის ორი საუკუნით ადრე უნდა ვეძებოთ. ძირითადად სამი მიმდინარეობა სდევდა თან კომერციული კაპიტალიზმის სამრეწველო კაპიტალიზმში გადასვლის პერიოდს, რომელიც ხელს უწყობდა კლასიკური თეორიის ჩამოყალიბებას. **პირველია** ფილოსოფიური – პოლიტიკური აზროვნების განვითარება მი-

---

[6] უფრო ვრცლად იხ.: ა.სილაგაძე, ეკონომიკური აზრის ისტორიის ზოგიერთი საკითხი, თავი I, § 5. 4.

[7] იქვე, თავი III, §3.

სი კანონიკური საწყისიდან რადიკალიზმამდე; **მეორე** — ინგლისური ეკონომიკური აზროვნების პროგრესი გვიანდელი მერკანტილისტების სახით; პოლიტიკური ეკონომიის **მესამე** საფუძველი ფრანგული საწყისი ფიზიოკრატიული სისტემაა, რომელიც მეთვრამეტე საუკუნის მოაზროვნეთა ერთმა ჯგუფმა განაეითარა.

ეკონომიკურმა პროგრესმა ეკლესიის ავტორიტეტი მთელს მსოფლიოში შეარყია. ეკლესიის გავლენიდან განთავისუფლებული აზროვნება თანდათან მერკანტილიზმში გადაიზარდა. ეკონომიკური ქმედებები სულ უფრო და უფრო ნაკლებად უწევდა ანგარიშს თეოლოგიურ კანონებს. ეკონომიკური აზროვნება ძალას იკრებდა. ადრეული პერიოდის მერკანტილისტები კვლავ ნორმატიული ელემენტების დაცვით იყვნენ დაკავებული. მათი სამუშაოების ანალიზი ცხადყოფს, თუ რა იდეები იყო აქამდე ერთმანეთში გადახლართული. თუმცა პოლიტიკური აზროვნების სფეროში თეოლოგიისაგან განთავისუფლება უფრო რადიკალურია. ზოგიერთი მოაზროვნე ეკონომიკური საკითხების კელევით იყო დაკავებული. მაგალითად, **ჟან ბოდინი**, რომელიც, როგორც განათლებული ეკონომისტი, ერთ-ერთი იმათგანი იყო, ვინც ადამიანისა და ღმერთის დაკავშირების ნაცვლად, ადამიანი ადამიანთან დააკავშირა და დააფუძნა სოციალური ცნობიერება. ახალმა აზროვნებამ ძირი შეურყია არსებულ თეორიას. უდიდესი გავლენა ამ მიმართულებით ნიკოლო **მაკიაველმა** (1469-1527) მოახდინა. მან შეძლო შეემჩნია შუა საუკუნეების საზოგადოების ლპობა, რომლისთვისაც შეიძლებოდა ისეთი გარემო ყოფილიყო ხელსაყრელი, როგორიც, მაგალითად, მეთექვსმეტე საუკუნის იტალიაში არსებობდა. იქ, საერო ძალაუფლების საეკლესიოთი შეცვლა და ეროვნული ერთობისათვის ბრძოლა განსაკუთრებით მძაფრ ფორმებს იღებდა. მისი მეთოდი კვლევისას სოციალურ და პოლიტიკურ საკითხებთან დაახლოებას ითვალისწინებდა. არაერთგზის ციტი-

რებულ პასაჟებში იგი ღიად კიცხავდა მათ, ვინც თავიანთ წარმოდგენაში ცდილობდნენ იდეალური რესპუბლიკის აშენებას: პიროვნებას უნდა ესმოდეს უდიდესი განსხვავება იმას შორის, თუ რა იყო და რა უნდა იყოს ადამიანი. წმინდანობის მცდელობა, როდესაც ქვეყანაზე ამდენი უწმინდურია, რომელთაც გნეობა არ გააჩნიათ, დამღუპველია; მაკიაველი „ბრძენ ხელმწიფეში" მიუთითებდა, რომ საჭიროა იყო არა უმანკო, არამედ – მოძღვარი ადამიანი. მაკიაველს ბევრი შეცდომაც ჰქონდა. მისი აზრით, კომპლექსური ძალები ქმნის ისტორიას, სოციალური განვითარება მისთვის მხოლოდ დიდი ადამიანების საქმე იყო. მას მინიმუმამდე დაპყავდა ტრადიციული იდეების ძალა. ეს მხოლოდ რენესანსის პერიოდის მეფეების ხვედრიათ იტალიაში – მიუთითებდა იგი.

ასევე ყურადღებას იმსახურებს ფრანგი მეცნიერის, ჟ. **ბოდენის** (1530-1596) შეხედულებები. იგი შეშფოთებული იყო რელიგიური ომების პრობლემებით. მან საფუძველი ჩაუყარა თეორიას, რომელიც საჭირო იყო ცენტრალური ხელისუფლებისათვის. ბოდენს სურდა, რომ ეს თეორია საუკუნეობრივი ყოფილიყო. სხვა სიტყვებით რომ ვთქვათ, იგი გამოდიოდა თანამედროვე უმაღლესი ხელისუფლების ინტერესების დამცველად, რომელიც ყველა კანონისა და ბრძანების პირველწყარო უნდა ყოფილიყო. ბოდენს შეგნებული ჰქონდა ის საშიშროებაც, რომელიც განუსაზღვრელი ძალაუფლებიდან მოდის. საღვთო და ბუნების კანონებმა უნდა დააღგინოსო ხელისუფლების ძალაუფლების შემზღუდველი საზღვარი, – თვლიდა იგი. მან ყურადღება გაამახვილა როგორც კერძო მესაკუთრის უფლებებზე, ასევე თავისუფალი ვაჭრობის სიკეთეზე. ამრიგად, ის იყო ლიბერალიზმის წინამორბედი გაცილებით უფრო მეტად, ვიდრე მეჩვიდმეტე საუკუნის ნატურალ-ფილოსოფოსები.

მიუხედავად მნიშვნელოვანი განსხვავებებისა, მეთექვსმეტე საუკუნის ინგლისი სულიერი რევოლუციის მოწმე

იყო, იტალიისა და საფრანგეთის მსგავსად, რომელმაც განსახიერება ჰპოვა მაკიაველსა და ბოდენში. ძალები, რომლებიც კომერციას მისდევდნენ, დომინირებენ თავისუფალ ადამიანზე და გზას უხსნიან თეორიებისა და ექსპერიმენტების ახალ ერას. მეცნიერების თითქმის ყველა სფეროში სიცოცხლის ახალ გზებს თან ახლავს ახალი პრობლემები და მათ პირდაპირ გასდევთ კომერციის განვითარების საჭიროება, რომელიც პასუხებს მოითხოვს.

აღნიშნული პერიოდის სოციალურ მოაზროვნეთა შორის ინგლისელ ფილოსოფოს ფ. **ბეკონზე** (1561-1626) უკეთესად ვერავინ გამოხატა ეპოქის სული, რომელიც უდიდესი მნიშვნელობის ფიგურა იყო შემდგომი განვითარებისათვის. მან ჩამოაყალიბა ფილოსოფიური საფუძვლები ექსპერიმენტული მეცნიერებისათვის, ადამიანისა და საზოგადოების შესწავლისას საბუნებისმეტყველო მეცნიერებებიდან გამოიყენა რაციონალური კვლევის მეთოდი. ისევე, როგორც მაკიაველმა შეიტანა ხელისუფლების მხარდაჭერაში პრაქტიკული რეკომენდაციებით თავისი წვლილი, ასევე ბეკონმაც ხელისუფლების მხარდამჭერი ფილოსოფია შექმნა. მისი დამოკიდებულება ეკლესიისადმი შემწყნარებლურია, იგი მასში ძლიერი ხელისუფლების ხელში სასარგებლო ინსტრუმენტს სედავს. მონარქია, მისი აზრით, ბუნებრივი დაწესებულებაა და მისდამი მორჩილება ბუნებრივი ვალდებულებაა.

ასეთმა მიდგომებმა ნათელი ასახვა პოვა მეჩვიდმეტე საუკუნეში თომას **ჰობსის** შეხედულებებში. მეფის ღვთიური უფლების მხარდასაჭერად მან ბეკონის იდეების ახალი ინტერპრეტაცია მოგვცა, რაც ხელისუფლების სუვერენულობაში მდგომარეობს, განსაკუთრებით გამოკვეთა იძულება, როგორც სახელმწიფო ორგანიზაციის საერთო ელემენტი. საზოგადოდ, სახელმწიფო შეიცავს აბსოლუტურ სუვერენიტეტს, რომელიც სრულ მორჩილებას მოითხოვს. თუმცა, მეფეები ღვთიური უფლების საშუალებით თავის

ძალას არ ფლობენ. მართალია, მათი კანონიერების საბოლოო მსაჯული ღმერთი იყო, მაგრამ მათი ძალა დედამიწაზე მოდიოდა ზუსტად მათი მდგომარეობიდან გამომდინარე. ნებისმიერი კანონშდებელი სამეფოს ძირითად ატრიბუტებს ფლობდა.

ჰობსს სჯეროდა ხელისუფლების, რომელიც კონფლიქტური ინტერესების მქონე კლასებზე მაღლა იდგა და გააჩნდა, როგორც სუსტი, ასევე ძლიერი მხარეები. ეს იყო თეორია, რომლის არსებობაც აუცილებელი იყო იმ საუკუნეში, როცა სოციალური კონფლიქტები ყველას ინტერესებს მოიცავდა და როცა ეკონომიკური ძალები ძლიერი ცენტრალური ხელისუფლების დასამკვიდრებლად იღვწოდნენ. ჰობსის თეორია თავისივე ექსპერიმენტით შეზღუდული იყო და დროის მოკლე პერიოდში მთლიანად შეიცვალა მისი მნიშვნელობა.

მიუსედავად ამისა, ჰობსის ნაშრომები მნიშვნელოვანი იყო ახალი საზოგადოების ჩამოყალიბებაში. მის საფუძველს ინდივიდუალიზმი წარმოადგენდა. მაკიაველის მსგავსად, ისიც გულწრფელად აღიარებდა ინდივიდუალურ ბრახვებს, რომლის საწყისადაც თავის ინტერესებს მიიჩნევდა. ასეთი მიდგომა სუვერენული ხელისუფლებისადმი ინდივიდუალურის ძლიერი დაპირისპირებაც იყო.

ჯონ **ლოკის** ნაშრომები შემდგომი წინსვლის გაგრძელება იყო. ჩვენ მოკლედ კიდევ შევეხებით მას, როგორც ეკონომისტს, როდესაც განვიხილავთ მერკანტილიზმიდან „კლასიციზმში" გადასვლას. პოლიტიკური აზროვნების სფეროში მისი ადგილი მნიშვნელოვანია. მან მოახდინა წარსული აზროვნების ყველა ელემენტის სინთეზირება, რომელშიც თავმოყრილი იყო იმ საუკუნისათვის ეარგისი პოლიტიკური ფილოსოფიები, როცა კაპიტალიზმმა საბოლოოდ გაიმარჯვა.

თვითინტერესის რეალიზაცია, როგორც ქცევის ძალის მოტივი, დამახასიათებელია ლოკის პოლიტიკური ფილო-

სოფიის საწყისისათვის, მაგრამ მისთვის არსებობდა არა შუასაუკუნეობრივი ეკლესია და ბეკონის ღვთიური უფლების მქონე მეფე, არამედ ინდივიდუალური ატომების გარეშე შედგენილი ჩვეულებრივი სხეული. ლოკი, როგორც კოლონიების მფლობელი ადმინისტრატორი ინგლისში, ვაჭრობასთან კონტაქტში იყო. მას, თავისუფალ ვაჭართა ჩვეულებრივი ასოციაციის კომერციულ გარიგებებში მონაწილეობა რეგულირებადი კომპანიების ორგანიზაციის მთავრობისთვის სასარგებლო ბუნებრივ ფორმად მიაჩნდა. ამრიგად, ის მოღვაწეობდა ქვეყანაში, სადაც კონსტიტუციური მონარქია იყო და სადაც რაციონალიზმმა თავისი პოლიტიკური გამოხატულება ჰპოვა. თავისუფლება, მისი აზრით, შემოსაზღვრული უნდა იყოს მხოლოდ ინტერესების დაცვის თვალსაზრისით. მისი საფუძველია წარმოებით და გონიერებით შეძენილი ქონება, რომლის უსაფრთხოებაც ხელისუფლებამ უნდა უზრუნველყოს. ეს ფილოსოფია ეკონომიკის ახალ პირობებს მიესადაგებოდა. ეს ის გამარჯვება იყო, რომელიც მოპოვებულ იქნა შუა საუკუნეებთან შედარებით. უფრო მეტიც — ეს იყო ხელისუფლების ძალაუფლების შემცირების სიმპტომი, რომელსაც კომერციული კაპიტალიზმი ფეოდალიზმთან ბრძოლის საწყის ეტაპზე ქმნის.

§ 3. სამრეწველო კაპიტალიზმის განვითარება

მეჩვიდმეტე საუკუნის ბოლოს ლოკის ფილოსოფიის გამოჩენამ ცხადყო, რომ ახალმა ხელისუფლებამ უკვე დაიწყო იმის შემჩნევა, თუ რა რა იყო. ეკონომიკური პოლიტიკა შედარებით ნელა იცვლებოდა პოლიტიკური ფილოსოფიით. მიუხედავად ამისა, მეჩვიდმეტე საუკუნის ბოლოს ხელისუფლების მიერ ეკონომიკური ცხოვრების რეგულირებამ კრახი განიცადა. ეს არ იყო გამოწვეული ცალკეული ქვეყნების საერთო ინტერესებით. ასეთ პირობებში შესამჩნევი გახდა ის, რომ მერკანტილიზმი ეკონო-

მიკურად ჩამორჩენილ ქვეყნებში ისევ გამოჩნდა თავისი ღირსებებითა და ნაკლოვანებებით, მაშინ, როდესაც ინგლისსა და საფრანგეთში ის უკვე წარსულს ჩაბარდა.

მეჩვიდმეტე საუკუნეში ინგლისში შიდა მრეწველობის შემზღუდველი რეგულატორები გაუქმდა. სხვაგან, XIX საუკუნის დასაწყისამდე, მაგალითად, დაქირავებული შრომის ანაზღაურება რეგულირდებოდა. შეგირდობის და პროდუქციის წარმოების პირობების მარეგულირებელი აქტები პროდუქციის გაძვირებასა და საწარმოო სისტემის განვითარებასთან მიმართებაში არაოპერატიული გახდა და როდესაც მეცხრამეტე საუკუნეში მათ აუქმებდნენ, ეს უკვე მხოლოდ მოძველებული ფაქტის ფიქსაცია იყო. ცვლილებები შეეხო გილდიების სისტემასაც. დაიწყო კომპლექსური დიფერენციაცია, რომელმაც სხვადასხვა ინტერესთა კონფლიქტები განაპირობა. XIV-XV სს გილდიების მიერ დაშვებული სავაჭრო კომპანიების ექსპორტის ძველი სახეობები დიდი კოლონიალური კომპანიებით შეიცვალა. წარმოიშვა აგრეთვე უახლესი კაპიტალისტური კორპორაციები, სადაც დომინირებდნენ ან საბითუმო მოვაჭრეები, ან ნახევრად მრეწველი კაპიტალისტები; მათი გავლენა თანდათან იზრდებოდა. მეორე მხრივ, მცირე ხელოსნებისაგან შემდგარი პატარა ქალაქების ლოკალური გილდიები საშინაო მრეწველობაზე კონტროლს კარგავდნენ. ლოკალური რეგულირებები ეროვნული რეგულაციების ძალას განუწყვეტლივ ასუსტებდნენ.

გარკვეული დროის შემდეგ საგლვარგარეთთან ვაჭრობის რეგულირებაც შემცირდა. გაჩნდა სავაჭრო გარიგებების (რომლებიც ერთ დროს პროტექციონიზმისა და შეზღუდვის ინსტრუმენტი იყო) განსხვავებული გამოყენების შესაძლებლობანიც. ერთხანს ეკონომიკური ინტერესები მკაცრად შეზღუდული იყო, გარიგებები სახელმწიფო კონცერნებს შორის იდებოდა. თავისუფალი ვაჭრობა საგრძნობ უკანდახევას განიცდიდა, მაგრამ მეცხრამეტე

საუკუნიდან დაწყებული, იგი მთლიანად პროგრესს განიცდიდა. ვაჭრობის ახალი შთაგონების პირველი სიმპტომი რეგულირებადი კომპანიების შემცირება იყო. მათი მონოპოლიური დარგები მუშახელის ნაკლებობას განიცდიდა. მეჩვიდმეტე საუკუნის ბოლოს რეგულირებადმა კომპანიებმა არსებობა შეწყვიტა და დომინირებული პოზიცია ორგანიზებულმა ინტერნაციონალურმა ვაჭრობამ დაიკავა. მოგზაურმა ვაჭრებმა დაკარგეს თავიანთი მონოპოლია ქსოვილებით ვაჭრობაზე. მათი ბედი სხვა სავაჭრო კომპანიების უმეტესობამაც გაიზიარა. დანარჩენებისაგან განსხვავებით, მხოლოდ აღმოსაველეთ ინდოეთის კომპანიამ, რომელიც განსხვავებულ მდგომარეობაში იყო, შეძლო ხანგრძლივი პერიოდის განმაელობაში მონოპოლიური პოზიციების შენარჩუნება. თუმცა, მეცხრამეტე საუკუნის დასაწყისში ინდოეთში მანაც დაკარგა ვაჭრობის განსაკუთრებული პრივილეგიები.

ამრიგად, ხელისუფლების ინტერვენციის შემცირებას თან მოჰყვა მონოპოლიზმის შეკვეცა და კონკურენციის ზრდა. აღნიშნული ტენდენციები სამრეწველო წარმოების ზრდამ განაპირობა. ეს იყო საწარმოო რევოლუციის მსგავსი რამ, რომელიც მეთექვსმეტე და მეჩვიდმეტე საუკუნეებიდან მოდის[8]. იმ დროს ინგლისში ორი ათასამდე განვითარებული საწარმო არსებობდა (მაგალითად, სამთო საქმის, მარილის, სპილენძის, თითბერის, საარტილერიო იარაღის), რომლებიც კონტროლდებოდა მსხვილი კაპიტალისტების მიერ. თუ მეთვრამეტე საუკუნის ბოლოს გამომგონებლობა და მომხმარებლობა რაციონალიზატორული მანქანების არაჩვეულებრივი ზრდის ტემპით ვრცელდებოდა, ეს იმიტომ იყო, რომ თანამედროვე მრეწველობის თავისებური სტრუქტურა მეთვრამეტე საუკუნის დასაწყისში უკვე ფორმირდებოდა.

---

[8] J.U. Nef, The Rise of the British Coal Industry, v. 1, L., 1932.

მეჩვიდმეტე საუკუნის სამეცნიერო აღმოჩენებს, როგორც კომერციული კაპიტალიზმის მოკავშირეებს, სამეცნიერო მიღწევების არსებული დონის გამო, უფრო მეტად განვითარება და გავრცელება არ შეეძლო. საუკუნის განმაელობაში ისინი ვიწრო გამოყენებით ჩარჩოებში იმყოფებოდნენ. თუმცა, ამავე დროს აღმოჩენებიც თავის საქმეს აკეთებდა. გაუმჯობესებული მანუფაქტურები წინ უსწრებდა საწარმოო რევოლუციის დინებას. მინერალების, მეტალებისა და აბრეშუმის წარმოებაში, გემთმშენებლობაში, ყველგან ახალი მეთოდები იყო წამყვანი. სულ უფრო მეტად გამოიყენებოდა ქარისა და წყლის ენერგია ადამიანისა და ცხოველის ენერგიის სანაცვლოდ.

ასეთ პირობებში, საზოგადოებრივი აზრი ხელისუფლების ოპოზიციაში აღმოჩნდა, რადგან ივი წარმოების გაფართოებას შესაძლებლად თვლიდა. კომერციული პრივილეგიების საუკუნეში პირადი დაინტერესება მკაცრად შეიზღუდა, რათა ახალი პროცესებისათვის, რომლებიც მათ მონოპოლიას ემუქრებოდა, არ შეეშალა ხელი. მეორე მხრივ, ტექნიკური პროგრესი ვერ დაელოდებოდა ახალი ბაზრის მომგებიანობას. ახალი ბაზარი თვითონ შექმნა კომერციულმა კაპიტალიზმმა.

ამრიგად, პროდუქციის წარმოების გაუმჯობესებითა და გაფართოებით შეირყა კაპიტალიზმის საფუძვლები — ჩამოყალიბდა ფართო ბაზრები და წახალისებული მწარმოებლები, რომლებიც აწარმოებდნენ უფრო მეტს და უფრო იაფად.

ვაჭარმა შენიშნა მეწარმე, ხშირად კი ის თვითონ ხდებოდა მეწარმე. უკვე მეთვრამეტე საუკუნის დასაწყისში წარმოების ორგანიზაცია შეიცვალა. მოგვიანებით მიხვდნენ, რომ აღებ-მიცემობის სისტემა ამავე დროს ქარხნულ სისტემაზე დამყარებულ წარმოების კონცენტრირებას განაპირობებდა.

მერკანტილური პერიოდის ფორმა შეიძლება ზოგიერთ ქვეყანაში ან წარმოების ერთეულ დარგებში ყოფილიყო შენარჩუნებული ხანგრძლივი პერიოდის განმავლობაში, მაგრამ იგი დიდხანს ვერ იარსებებდა — უკვე განისაზღვრა გეზი ქარხნული წარმოებისაკენ.

კომერციული კაპიტალის სამრეწველო კაპიტალში შერწყმის პერიოდში საქონლის ყიდვა-გაყიდვა, ნედლეულის ჩათვლით, ჩვეულებრივი მოვლენა იყო. სოფლის მეურნეობის კომერციალიზაციამ და ფეოდალური სისტემის ნგრევამ მიწაც სწრაფად ჩართო რეალიზებადი საქონლის სიაში.

პროცესი, რომლის მეშვეობითაც დაქირავებული მუშა გაჩნდა, კარგადაა ცნობილი და იგი ჯერ კიდევ მეთოთხმეტე საუკუნეში დაიწყო. ბატონყმობა ფაქტობრივად გაქრა და იგი ძირითადად დამოუკიდებელმა ფერმერებმა და მცირე რაოდენობით დაქირავებულმა მუშებმა შეცვალა. რეფორმაციის დროს საეკლესიო მიწების ექსპროპრიაციამ და სასოფლო-სამეურნეო სამუშაოების კომერციალიზაციამ, რომელიც ვაჭრობის განვითარებას დაემთხვა, ფეოდალიზმის გაქრობას ბეჭედი დაუსვა და სახელმწიფო ფინანსებისა და მისი შემდგომი განვითარების დაჩქარებით თანამედროვე სისტემა დაამკვიდრა. ვაჭრებმა და ფინანსისტებმა ეს ტრანსფორმაცია მოიწონეს. ფეოდალური პრივილეგიების დაშლამ და მიწაზე კომერციული ინტერესის გაჩენამ ხელი შეუწყო მათი საკუთარი სტატუსის დამკვიდრებას. წვრილი მემამულეების ექსპროპრიაციამ ჩვეულებრივი მუშა შექმნა, რომელიც მერკანტილიზმის პერიოდს სჭირდებოდა.

მეთვრამეტე საუკუნეში სამრეწველო კაპიტალიზმისაკენ მოძრაობამ ახალი იმპულსი შეიძინა. მანუფაქტურული პროცესების კომპლექსურ ზრდასთან ერთად, მრეწველობის გერგილიანობისათვის საჭირო კაპიტალის რაოდენობაც გაიზარდა. ხელოსნებს ერთმანეთისათვის კონკურენ-

ციის გაწევა შეეძლოთ ან იაფი პროდუქციის გამოშვებით, ან ბაზრებში უფრო ფართოდ მონაწილეობით. თუ ისინი მუშაობენ არა საკუთარ ნედლეულზე, არამედ მხოლოდ ვაჭრისათვის, მაშინ სულ უფრო და უფრო მეტად ხდებიან მასზე დამოკიდებულნი. ადრე თუ გვიან, როცა ის მცირეოდენი სამუშაო იარაღები, რომლებიც მათ გააჩნიათ, ახალ პროცესებთან და დანადგარებთან შედარებით, უვარგისი გახდება, პოზიციების დათმობა მოუწევთ და შედარებით უსაფრთხო დაქირავებულ მუშებად იქცევიან. ერთხანს საკუთარ საწარმოში დარჩენა შეუძლიათ, მაგრამ მალე მათ ფაბრიკა დაასაქმებს. აქ ისინი საკუთრებადაკარგულ სოფლის მოსახლეობის წარმომადგენლებს შეუერთდებიან და საერთო დინებას შიპყვებიან.

მთლიანად, ამ პროცესებმა არა მხოლოდ მრეწველი და დაქირავებული მუშა შექმნა, არამედ უზრუნველყო ბაზარი კაპიტალისტური მრეწველობისათვის. ქალაქად და სოფლად შინა სახელოსნოების დახურვა და სოფლის მეურნეობის კომერციალიზაცია ქარხნული წარმოების პროდუქციის შეწოვამ განაპირობა. ამ საშინაო ბაზრის საფუძველზე (რომლის ზრდაც სოფლის მეურნეობისა და მრეწველობის განცალკევებით დასრულდა) სამრეწველო კაპიტალიზმი კიდეე ერთხელ შემობრუნდა, ამჯერად საზღვარგარეთ ვაჭრობისაკენ, რაც მისი განვითარების ერთ-ერთი საფუძველთაგანი იყო.

კაპიტალისტსა და დაქირავებულ მუშას შორის ურთიერთობა დასაწყისში ისე რეგულირდებოდა, როგორც ამას ადგილი ჰქონდა იმ პერიოდში, როცა ცნობილი იყო მხოლოდ ვაჭარი, ხელოსანი-ოსტატი, დაქირავებული მუშა და შეგირდი. დაქირავებული შრომის კანონმდებლობა ქარხნული სისტემის პირველ პერიოდში ხელფასსა და პირობებს განსაზღვრავდა, მაგრამ იგი მრეწველობის განვითარებისათვის საკმარისი აღარ იყო.

მერკანტილისტების რწმენით, ეკონომიკა დაბალი და მკაცრი ანაზღაურების რეგულაციაა. ეს იყო შესაფერისი იდეა ეაჭრებისათვის, რომლებიც საქონლის ექსპორტირებისას, ბაზრებში საზღვარგარეთულ კონკურენციას აწყდებოდნენ.

საწარმოო კაპიტალიზმმა მაშინვე კი არ დაიწყო მოქმედება პრინციპით — „ეკონომია მაღალი ანაზღაურებით". კაპიტალსა და შრომას შორის შეფარდების განმსაზღვრელი მიწოდება-მოთხოვნა გახდა. ახალი აღმოჩენებით გამოწვეულმა პროგრესმა და განვითარების შეუზღუდველობამ შრომის სიჭარბე განაპირობა და ასეთ პირობებში ძველი რეგულატორები მხოლოდ მინიმალური ანაზღაურების შენარჩუნების მიზნით გამოიყენებოდა.

ბოლოსდაბოლოს, ვაჭრობა კაპიტალისტსა და მუშას შორის შრომითი კონტრაქტის დადების საერთო საფუძველი გახდა. ეს იყო ორმაგი პროცესის შედეგი: პირველი — მრეწველის ხელში კაპიტალის კონცენტრაციისა, რომლებიც საჭიროზე მეტ წარმოების საშუალებების კომპლექსს ფლობდა და მეორე, — ქალაქისა და სოფლის მშრომელის გილდიისა და მიწათმფლობელისაგან კანონიერი განთავისუფლება და მათი დამოუკიდებელი გადაადგილება.

მუშა უკვე თავისუფალი იყო კონტრაქტის დადებაში. ის მზად იყო ძლიერი, მზარდი კომპლექსური წარმოებისათვის მიეყიდა თავისი შრომა, რათა უზრუნველეყო თავისი არსებობა. საუკუნის შუა პერიოდში შრომის თავისუფალი ბაზრის დამკვიდრების პროცესი იმდენად შორს წავიდა, რომ ნებისმიერ მესამე პიროვნებას მყიდველსა და გამყიდველს შორის ფიქსირებული ფასის რეგულირების მიღწევა არ შეეძლო, თუ მას თავისი მზადყოფნით კონტრაქტის მონაწილე მხარეები მხარს არ დაუჭერდნენ.

თავისუფალი ბაზრის კვალდაკვალ, თანამედროვე ტიპური შრომითი პრობლემა განვითარდა. მეჩვიდმეტე საუკუნის მეორე ნახევრის დადგომამდე უკვე გვხვდება იმის

მაგალითები, როგორ ერთიანდებოდნენ მშრომელი ადამიანები თავიანთი მდომარეობის გასაუმჯობესებლად. თავდაპირველად ასეთი „მეგობრული საზოგადოებების" ფუნქციებში შედიოდა პროდუქციის ხარისხის გაუმჯობესებისა და შრომის რიტუალის დახვეწის მცდელობა, მაგრამ თანდათანობით უფრო ნათლად გამოიკვეთა მიზანი — ისინი გადაიქცნენ ასოციაციებად, რომელთა ძირითადი საზრუნავი იყო ბრძოლა დამქირავებელთან შრომის ანაზღაურებისა და პირობების გაუმჯობესებისათვის.

§ 4. უილიამ პეტი (1623-1687), პიერ ბუაგილბერი (1646-1714)

უილიამ **პეტი.** ეკონომიკური აზროვნება მალე გამოეხმაურა ზემოაღნიშნულ ცვლილებებს. თუმცა, ასი წელი დასჭირდა იმას, რომ სრულად გაეცნობიერებინათ რევოლუცია, რომლის მოწმენიც თავად იყვნენ. კაპიტალიზმის თვისებრივი ცვლილების შესაბამისად, ადგილი ჰქონდა ცვლილებებს აზროვნებაშიც. აქცენტი ვაჭრობიდან წარმოებაზე კეთდებოდა. ყველაზე მნიშვნელოვანი, რაც ეკონომიკურ აზროვნებაში განსახიერდა, იყო **ფასისა და ღირებულების პრობლემათა კვლევის წინა პლანზე წამოწევა.** ამ დრომდე ეს პრობლემა თითქმის მარტოოდენ გაცვლის თვალსაზრისით განიხილებოდა. თუმცა, არისტოტელეც და მისი მოწაფეებიც გაცვლის სამართლიანობის პრობლემას ეხებოდნენ და მიაჩნდათ, რომ ეს პროცესი ისეთნაირად უნდა წარიმართოს, რომ გაცვლა დამყარებული ყოფილიყო ეკვივალენტურობის პრინციპებზე.

მერკანტილიზმის ეპოქაში ამ საკითხთან დაკავშირებით დასმული კითხვა და პასუხი ერთმანეთისაგან განსხვავდებოდა. ყველა გაურკვეველობასთან და ინდივიდუალურ გადახრასთან ერთად, მერკანტილისტები ფასების კვლევის საკითხებში ერთიანდებოდნენ. მათი თეორიით, ქვეყნის სიმდიდრის საფუძველია მომგებიანი გაყიდვა, მოგებას

შეიძლება ადგილი ჰქონდეს მხოლოდ გასხვისების შემდეგ, ე.ი. ვაჭრობის პროცესში, როდესაც გამყიდველი ყიდის უფრო ძვირად, ვიდრე მან იყიდა. ამის შედეგია მერკანტილისტთა დასკვნები საზღვარგარეთთან ვაჭრობის გაიოლების შესახებ და მათი შეზღუდული მოსაზრებები ფულის, ფასისა და სხვ. შესახებ.

მრეწველობის ზრდასთან ერთად მკვლევართა ყურადღების ცენტრში წარმოების პროცესი მოექცა. წარმოების პროცესი თავისი ახალი ფორმით ცვალებად სოციალურ დაპირისპირებებს შეიცავდა, რაც, როგორც ჩანს, არსებითი იყო ეკონომიკური აქტიურობისათვის. დიდი ხანი არ დასჭირდა სიმდიდრის ცნების დამკვიდრებას სოციალურ შეგნებაში. ამ დროიდან სიმდიდრისა და ღირებულების პრობლემა ახლებურად იქნა გააზრებული.

ეკონომიკური აზროვნების ასეთი განვითარება სხვადასხვა ქვეყნებში სხვადასხვაგვარად გამოვლინდა. ღირებულების პრობლემათა კვლევა ინგლისში, იტალიასა და საფრანგეთში ანალიზის ცენტრში მოექცა.

ცნობილი ინგლისელი მეცნიერი, რომელმაც ნიადაგი მოამზადა კლასიკური სისტემისათვის, იყო უილიამ **პეტი**. იგი დაიბადა წვრილი მეწარმის ოჯახში, სამედიცინო განათლება პარიზისა და ოქსფორდის უნივერსიტეტებში მიიღო, ხასიათდებოდა მრავალმხრივი ნიჭით, გახდა დოქტორი ფიზიკაში, პროფესორი ანატომიასა და მუსიკაში, იყო მსხვილი მიწათმფლობელი, 1652 წელს ო. კრომველის მთავრობის დავალებით ჩაატარა ირლანდიის მიწების აღწერა, მიღებული ჰქონდა ინგლისის პერის[9] წოდება.

უ. პეტი ითვლება კლასიკური ეკონომიკური მოძღვრების ფუძემდებლად. ასე მაგალითად, მაკ-კულოხი მას მიიჩნევდა შრომითი ღირებულების თეორიის ფუძემდებლად.

---

[9]**პერი** (ფრანგ. – pair) ინგლისში თავადაზნაურთა უმაღლესი ფენის წარმომადგენელთა წოდება.

პეტიზე, როგორც პოლიტიკური ეკონომიის ფუძემდებელზე, ხაზგასმით მიუთითებდნენ კ. მარქსი ნაშრომებში – „კაპიტალი", „პოლიტიკური ეკონომიის კრიტიკისათვის", ფ. ენგელსი „ანტი-დიურინგში" და სხვ. ამასთან, მეცნიერთა ერთი ნაწილის აზრით (მაგ., ი. შუმპეტერი), უ. პეტი არ არის შრომითი ღირებულების თეორიის ფუძემდებელი. ზოგიერთის მიერ იგი მხოლოდ მერკანტილიზმის ერთ-ერთ წარმომადგენლადაა მიჩნეული.

უ. პეტის მთავარ დამსახურებად **„პოლიტიკური არითმეტიკის"** (**სტატისტიკის**) შექმნას მიიჩნევენ, თუმცა მისი მოსაზრებები ღირებულების, რენტის, ხელფასის, ფულისა და შრომის დანაწილების შესახებ პოლიტიკური ეკონომიის საფუძვლების დამუშავებაში მეტად მნიშვნელოვან როლს ასრულებდა.

უ. პეტი ღარიბი ფეიქრის, ენტონი პეტის შვილი იყო. მას მრავალფეროვანი კარიერა ჰქონდა. იყო წევრი სწავლული ადამიანების კომპანიისა, რომლებიც ლონდონსა და ოქსფორდში იკრიბებოდნენ. მოგვიანებით ეს კომპანია **სამეფო საზოგადოებად** გადაკეთდა. პეტი ამ საზოგადოების დამფუძნებელი საბჭოს წევრი იყო. მან თავისი ეკონომიკური ნაშრომებით სრულყო ეკონომიკური აზროვნების ისტორია. მწირი მერკანტილური ინტერესებისაგან განთავისუფლება მას შეჩვიდმეტე საუკუნის სხვა ეკონომისტებისაგან განასხვავებს. მისი ეკონომიკური ნაშრომები ასი წლის განმავლობაში ერთ-ერთი საუკეთესო იყო.

ნაშრომში – **„პოლიტიკური არითმეტიკა"** (1672 წ.) პეტის ეკონომიკური გამოკვლევა მიმართული იყო იქითკენ, რომ ცალკეული მაჩვენებლები (წონა ან ზომა) აზრობრივი არგუმენტების გამოყენებით და ისეთი მიზეზების განსილვით გამოეხატა, რომელიც ნათლადაა ჩამოყალიბებული ბუნებაში. მისმა ნაშრომებმა მას სახელი გაუთქვეს, როგორც **სტატისტიკური მეცნიერების ერთ-ერთ ფუძემდებელს**. ეჭვი არ იყო, რომ პეტი ამ მეცნიერებას

სამართლიანად განიხილავდა, პირველ რიგში, როგორც პოლიტიკური ეკონომიის მონათესავე დისციპლინას. იგი არა მხოლოდ თავისი საკუთარი პრაქტიკით აჩვენებდა ამას, არამედ ასწავლიდა, თუ როგორი სახით უნდა ყოფილიყო მონაცემები შეგროვილი და კლასიფიცირებული. პეტი არ უარყოფდა სტატისტიკური დამუშავების ფართო მნიშვნელობას. ყველგან, — „პოლიტიკურ არითმეტიკასა" თუ სხვა სტატისტიკურ ნაშრომებში მან ჩაატარა ფაქტობრივი გამოკვლევები და აჩვენა მათი ადგილი თეორიულ ანალიზთან მიმართებაში.

განსაკუთრებული მნიშვნელობისაა პეტის წელილი ეკონომიკურ აზროვნებაში. ამ მიმართულებით მისი მთავარი ნაშრომებია: „**ტრაქტატი გადასახადებისა და მოსაკრეფლების შესახებ**" (1662), „**სიტყვა ბრძენებს**" (1665), „**ირლანდიის პოლიტიკური ანატომია**" (დაიწერა 1672 წ., დაიბეჭდა 1691 წ.), „**ზოგი რამ ფულის შესახებ**" (დაიწერა 1682 წ., დაიბეჭდა 1695 წ.), „**პოლიტიკური არითმეტიკა**" (1676).

კვლევის მეთოდის თვალსაზრისით უ. პეტი მკვეთრად განსხვავდება მათგან, ვინც მასზე ადრე დაიკავა ადგილი კლასიკურ ეკონომიკაში. მიუხედავად იმისა, რომ პეტი ჰობსის მოწაფე იყო, იგი მერკანტილისტი არ ყოფილა.

მართალია, პეტი იზიარებდა ჰობსის პოლიტიკურ ფილოსოფიას, მაგრამ მან ირიბად აღიარა ისეთი ეკონომიკური პრობლემების მნიშვნელობა, როგორიცაა სიმდიდრე და ღირებულება და ეს იყო სოციალურ და პოლიტიკურ ურთიერთობაში იმ ცვლილებების გამოხატულება, რომელსაც ადგილი ჰქონდა სამრეწველო კაპიტალიზმის ევოლუციის პერიოდში. ხელისუფლების ფინანსებით მისი დაინტერესება განპირობებული იყო იმ ფაქტით, რომ შემოსავლის ბრდის ფეოდალურმა მეთოდებმა დრო მოჭამა და ადგილი ეროვნული დაბეგვრის სისტემათა კვლევას დაეთმო. არსებული პრობლემები დღის წესრიგში ღირებულებისა და

სიმდიდრის შესახებ საკითხთა კვლევის აუცილებლობას აყენებდა.

ტრაქტატში — **„გადასახადების და მოსაკრებლების შესახებ"** საზოგადოებრივი შემოსავლის წყაროებზე, დანახარჯების ფორმებზე უკვე პირდაპირი მსჯელობა იყო.

პეტის შეხედულებები საზოგადოებრივი ფინანსების შესახებ, მეტად მნიშვნელოვანია მომავალი განვითარებისათვის. იგი ეთანხმება მათ, ვინც გადასახადების პრობლემათა კვლევის აუცილებლობას აღიარებს, მაგრამ გრძნობს, რომ გადასახადების პრინციპები ხშირად არ უნდა იცვლებოდეს: შესაძლებელია უფრო მეტი გადასახადის ძალით ამოღება, მაგრამ სახელმწიფომ ასეთ გზას ხშირად არ უნდა მიმართოს. მისი შეხედულებით, ფული, რომლის რაოდენობის გაზრდაც მეფემ შეძლო, თუ ბრძნულად დაიხარჯება, ვაჭრობისა და მრეწველობის განვითარების სტიმულირებას გახდის შესაძლებელს და შედეგად სახსრები გაზრდილი რაოდენობით დაუბრუნდება ხალხის ჯიბეებს.

პეტი დაბეჯითებით მოუწოდებდა სახელმწიფო მოხელეებს ეკონომიისაკენ. იგი კიცხავდა ძვირადღირებულ ომებს და ჭარბი შტატების არსებობას. ამავე დროს, მოითხოვდა სასელმწიფო სახსრების გამოყოფას უმუშევართათვის, ვინაიდან ისინი, როგორც თვითონ ამბობდა, მოკლებულნი იყვნენ სამუშაოს შესაძლებლობას.

მშარდი გადასახადების შესახებ პეტის მოსაზრებებში ჰობსის ფილოსოფიის ზეგავლენა იგრძნობა: იგი გულწრფელად სცნობს ინდივიდუალურ თვითდაინტერესებას და დიდ ყურადღებას აქცევს საკუთრებას; ხელისუფლებამ უნდა დაიცვას ინდივიდის საკუთრება; ინდივიდიც ვალდებულია თავისი წელილი შეიტანოს ხელისუფლების დანახარჯებში — ეს წელილი მათი ქონების პროპორციული უნდა იყოს. პეტი აცნობიერებს, რომ უარს ამბობს გადასახადის გადახდაზე ან მეფის ზედმეტად ხელგაშლილობის

გამო, ან იმიტომ, რომ მისი გადახდისუნარიანობიდან გამომდინარე, გადასახადი არასამართლიანია. პეტის აზრით, გადასახადი უნდა გამომდინარეობდეს სიმდიდრის განაწილების პრინციპიდან — იგი არ უნდა იყოს ძალიან დიდი და თუ ის პროპორციულია ყველასათვის, მაშინ ხალხი სიმდიდრეს არ დაკარგავს.

ამ მოსაზრებებიდან გამომდინარე, პეტი ძალით ჩაერთო ყველაზე დახლართულ ეკონომიკურ ანალიზში. ნაშრომში „ტრაქტატი გადასახადებისა. და მოსაკრეფლების შესახებ" მან გადასახადების აკრეფის განსხვავებული გზები მოსინჯა. პეტიმ **უარყო სამეფო მიწები, როგორც სახელმწიფოსთვის მაქსიმალური შემოსავლის ზიღების წყარო**. მისი აზრით, გადასახადის აკრეფის საუკეთესო გზაა რენტული შემოსაელები. ამან უნდა შეუქმნას მეფეს მეტი უსაფრთხოება და ვალდებულებები. მას ეჭვი არ ეპარებოდა, რომ სანამ ადამიანი მიწას ფლობს, გადასახადების აკრეფის ასეთი სისტემა ყველაზე უკეთესი იყო. მიწის მომაეალმა მყიდველებმა მსედველობაში უნდა მიიღონ რენტული გადასახადი: გადასახადი პროპორციული უნდა იყოს როგორც მიწის მესაკუთრისათვის, ასევე ყოველი ადამიანისათვის, რომელიც მიწაზე მოყვანილი პროდუქტით იკვებება.

უ. პეტის **მეთოდოლოგია** ითვალისწინებს, ერთი მხრივ, ეკონომიკური პრობლემების შინაგანი მიზეზების კვლევას, მეორე მხრივ კი მოელენათა რაოდენობრივი მხარის გაანალიზებას. იგი კვლევებში ფართოდ იყენებს სტატისტიკური ანალიზის მეთოდს და **საზოგადოებრივი სიმდიდრის შექმნის საფუძველს წარმოებაში ეძებს.** შემთხვევითი როდია, რომ მან **პირველმა დასვა საკითხი სახელმწიფო სტატისტიკური სამსახურის შექმნის აუცილებლობის შესახებ**. აღსანიშნავია, რომ პეტი თავის დამსახურებად მიიჩნევდა „**პოლიტიკური არით-**

მეტიკის" — სტატისტიკის გამოგონებას, რაც სრული სიმართლეა. თუმცა, შეუძლებელია არ აღინიშნოს მისი დამსახურება ღირებულების, რენტის, ხელფასის, შრომის დანაწილებისა და სხვ. გამო, რომლითაც მან პრაქტიკულად საფუძველი დაუდო კლასიკურ ეკონომიკურ მოძღვრებას.

უ. პეტი საქონლის ფასებზე მსჯელობს ნაშრომებში: „**ტრაქტატი...**", „**ზოგი რამ ხელფასის შესახებ**" და „**ირლანდიის პოლიტიკური ანატომია**". მისი პოზიციის გასაგებად მნიშვნელოვანია იმ მახვილის შემჩნევა, რომელსაც პეტი შრომაზე, როგორც სიმდიდრის წყაროზე აკეთებს. მიუხედავად იმისა, რომ ადამ სმითივით ნათლად არ გამოხატავდა ამ თვალსაზრისს, მან მაინც დაგვანახა, რა შორს წავიდა მერკანტილისტების კონცეფციიდან. მისი აზრით, „**შრომა არის სიმდიდრის მამა და გამდიდრების აქტიური პრინციპი, ხოლო მიწა — მისი დედა**". სხვა ადგილას იგი მიუთითებს „სიმდიდრეზე, აქციებზე ან ეროვნულ შემოსავალზე", რომლებიც შრომის შედეგია.

პეტიმ აგრეთვე გააცნობიერა, რომ შრომის ტიპური ფორმა ახალ სოციალურ სტრუქტურაში დანაწილებული შრომა იყო. აჩვენა, რომ დანაწილებული შრომის შედეგად წარმოების გაიაფება და გაუმჯობესება განსაკუთრებით შესამჩნევია დიდ ქალაქებსა და არსებულ სპეციალიზებულ მანუფაქტურებში.

შრომის შესახებ ასეთი მიდგომა საფუძვლად დაედო პეტის შეხედულებებს ღირებულებისა და ფასის თაობაზე. **ღირებულების წყაროდ მან შრომა დაასახელა, ხოლო ღირებულების სიდიდე კი შრომის ნაყოფიერებასთან დააკავშირა**. იპოთეკური მეთოდის საშუალებით იგი გვიჩვენებს ღირებულების კვოტირებას: როცა ნებისმიერი პიროვნება გაემგზავრება იმ ქვეყანაში, სადაც არის ვერცხლი, ამოთხრის, გაასუფთავებს მას და წაიღებს იმ ადგილას, სადაც სხვა პიროვნებამ ხორბალი აწარმოა; როდესაც იგივე პიროვნება ამუშავებდა ვერცხლს, სხვები

აწარმოებდნენ მისი არსებობისათვის აუცილებელ პროდუქტებს. იგი ვერცხლს მიიჩნევდა ხორბლის რაოდენობრივი ეკვივალენტის ერთ-ერთ გამოცდილ საშუალებად. აქედან გამომდინარეობს, რომ ბუშელი[10] ხორბლის საფასური ტოლია ვერცხლის გარკვეული რაოდენობისა. „თუ ერთი უნცია ვერცხლის მოპოვება და პერუს სამაღნეებიდან ლონდონში მიტანა, – წერდა პეტი, – ადამიანს იმავე დანახარჯით შეუძლია, რაც მას ერთი ბუშელი ხორბლის საწარმოებლად სჭირდება, მაშინ პირველი პროდუქტი შეადგენს მეორის ფასს"[11].

უ. პეტის ასეთი მსჯელობებიდან გამომდინარეობს დასკვნა, რომ ღირებულების წყაროა მასზე დახარჯული შრომა და, ბუნებრივია, რომ იგი შრომითი ღირებულების თეორიის ფუძემდებელი ხდება.

პეტი კარგად ერკვევა სხვა საკითხებშიც. მისი მტკიცებით, თუ გაფიცვამ დიდი მასშტაბები შეიძინა, მაშინ ზემოთ მოყვანილი ანალიზი ყოველთვის არ გამოდგება.

მიუხედავად იმისა, რომ პეტის შეხედულებები ეკვივალენტურობისა და ბალანსირების დამყარების პრინციპს გულისხმობდა, იგი მაინც ინდივიდუალურად ცვალებად პიროვნებად რჩება. მან ერთმანეთისაგან განასხვავა რეალური ფასი და პოლიტიკური ფასი: პროდუქტის ფასი გაწეულ შრომაზეა დამოკიდებული, ხოლო პოლიტიკური – ჭარბი საშტატო თანამშრომლების რაოდენობასა და საერთოდ ყველაფერ ზედმეტზე. სხვა ფაქტორები, რომლებმაც შეიძლება ზეგავლენა მოახდინონ მიწოდებაზე, მოთხოვნასა და, შედეგად, ღირებულებაზე, პეტის აზრით, ცხოვრებისეული წეს-ჩვეულებები და ხასიათია, ვინაიდან ყველა

---

[10]ბუშელი (ინგლ. bushel) – ფხვიერი სხეულების საწყაო ინგლისში (უდრის 36,4 ლიტრს).

[11]იხ. კ. მარქსი, ზედმეტი ღირებულების თეორიები („კაპიტალის" IV ტ.), ნაწ. I, გვ. 429.

საქონელს აქვს თავისი შემცველელი და თითქმის ყველას გამოყენება შეიძლება სხვადასხვა გზით.

მიუხედავად ყველა ამ შემთხვევითი ფაქტორისა, პეტისთან შრომა რჩება ღირებულების ნამდვილ წყაროდ და საზომად. ეს გაცილებით ნათლად არის ნაჩვენები მის სხვადასხვა ნაწარმოებებში, რომელნიც საფუძვლად დაედო დაქირავებული შრომის კლასიკურ თეორიას.

უ. პეტის განცხადებით, დაქირავებულ მუშას უნდა ჰქონდეს შრომის ისეთი ანაზღაურება, რომლითაც იგი უზრუნველყოფს მისი და მისი ოჯახის საარსებო მინიმუმს, მაგრამ თუ იგი თავისი შესაძლებლობის ნახევარს ხარჯავს, საზოგადოება შრომის ნაყოფს კარგავს. ამრიგად, პეტიმ **ხელფასი მუშის სიცოცხლისათვის აუცილებელ საარსებო საშუალებათა მინიმუმით განსაზღვრა**.

ასეთი კავშირის ხაზგასმა მეტად მნიშვნელოვანია და იმაზეც მიგვანიშნებს, რომ მუშა სამუშაოს შესრულებისათვის ღებულობს მის მიერ შექმნილი ღირებულების მხოლოდ ერთ ნაწილს. მაგრამ თუ პეტის სჯერა შრომის მეშვეობით შექმნილი ჭარბი პროდუქციის არსებობისა, მაშინ ის გვიჩვენებს მათ მხოლოდ მიწაზე წარმოების შემთხვევაში. **მან უკვე იცოდა, რომ რენტა მოგებასთან უშუალო კავშირშია**. ამასთან, უ. პეტიმ რენტა წარმოების პროცესს დაუკავშირა და იგი განმარტა, როგორც შექმნილი პროდუქტის ღირებულების ნაწილი.

უ. პეტიმ, რიკარდომდე დაახლოებით ასორმოცდაათი წლით ადრე, ჩამოაყალიბა შეხედულებები **დიფერენციალური რენტის შესახებ**. დიფერენციული რენტა მან დააკავშირა **გასაღების ბაზრებთან მიწის ნაკვეთების განლაგებასთან**. პეტი წერდა, რომ თუ ხორბალი, რომელიც გათვალისწინებულია საკვებად ლონდონისათვის, შემოიზიდება ორმოცი მილის მანძილიდან, მისი ნატურალური ფასი უფრო ძვირი იქნება, ვიდრე ლონდონიდან ერთი მილის მანძილიდან შემოზიდული იმავე პროდუქციისა და

მაი ფასს შორის განსხვავება იქნება იმდენი, რამდენიც ჯდება ოცდაცხრამეტ მილზე მისი ტრანსპორტირება. ამასთან, აღსანიშნავია, რომ მან **შენიშნა აგრეთვე დიფერენციული რენტის კავშირი ნაიდაგის ნაყოფიერებასთან.**

შემდგომი დასკვნა, რომელიც პეტის უნდოდა ჩამოეყალიბებინა, ეხება **მიწის ფასს.** მიზეზი, რის გამოც პეტიმ ამ პრობლემას ყურადღება მიაქცია, საინტერესოა და გვიჩვენებს შეცდომას, რომელმაც მას, მიუხედავად მისი გენიოსობისა, თავგზა აუბნია. თუმცა იგი გვაძლევს საკმაოდ დამაჯერებელ მტკიცებებს თავისი ფუნდამენტური რწმუნებისათვის შრომითი ღირებულების თეორიაში. მიუხედავად ყველაფრისა, იგი, როგორც ჩანს, სრულად არ იყო გარკვეული, თუ რა როლს ასრულებს მიწა ღირებულების შექმნაში. ჩვენ ეს დავინახეთ იქ, სადაც მან ღირებულების განსაზღვრისას გააერთიანა მიწა და შრომა. მის აზროვნებაში აირია გაცვლა-ღირებულება და მოხმარება-ღირებულება. რასაც ის მოგვიანებით შეეხო მიწისა და შრომაზე საუბრისას (სადაც განიხილა გაცვლა-ღირებულება), ეხებოდა მხოლოდ შრომას. მისი აზრით, ყველა საგანს ღირებულება ორი ბუნებრივი დენომინაციით (მიწა და შრომა) უნდა ჰქონდეს განსაზღვრული – ღირებულება შეიძლება გამოიხატოს ერთ-ერთი მათგანით, მაგრამ უკეთესია ორივეთი ერთად.

ჩვენ უკვე აღვნიშნეთ იმის შესახებ თუ როგორ განმარტა პეტიმ შრომის ღირებულება. **მიწის ფასი** მან განსაზღვრა, როგორც კაპიტალიზებული რენტის თავისებური ფორმა და როგორც **გარკვეული წლების რენტათა ჯამი.**

ამან აშკარად დაარღვია მისი ორიგინალური დოქტრინა მიწისა და შრომის შესახებ, ვინაიდან მან უკვე განსაზღვრა რენტა, როგორც შრომის ჭარბი პროდუქტი. მას თვითონ არ ჰქონდა გაცნობიერებული ეს შეუსაბამობა

და კითხულობდა: რა ხარისხით უნდა იყოს რენტა კაპიტალიზირებული? ამ შეკითხვას ზუსტი პასუხი ვერ გასცა, რადგან მან სწორად ვერ გაიგო **სარგებლის კატეგორია**. ეს უკანასკნელი ესმოდა, როგორც **ფულადი რენტა ანუ, მისი აზრით, ფულის გამსესხებელს იმ რაოდენობის რენტა უნდა მიეღო, რამდენსაც ამ თანხით შეძენილი ნაკვეთი მისცემდა**.

პეტის მტკიცებით, მიწის ფასი განისაზღვრება გარკვეული პერიოდის რენტათა ჯამით. საფუძვლიანი შეფასებისათვის პეტი **იხილავს სამ თაობას**. მისი აზრით, ინგლისში სამი თაობის ერთად ცხოვრების პერიოდი ოცდაერთი წელია, ამიტომ მიწის ფასიც 21 წლის რენტათა ჯამით განისაზღვრება. სხვადასხვა ქვეყანაში ეს მაჩვენებელი შეიძლება სხვანაირად იყოსო, თქვიდა იგი, იმისდა მიხედვით, თუ როგორია იქ ქონებრივი უფლებები, ხალხის რაოდენობა და სამი თაობის შეფასება.

ადრინდელ ნაშრომებში მისი მოსაზრებები ფულის შესახებ მერკანტილისტური იყო. ამასთან, მან გვაჩვენა, რომ **ფული განსაკუთრებული საყოველთაო ეკვივალენტური ფუნქციის მქონე საქონელია, რომლის ღირებულება შრომით იქმნება**. ღირებულების ანალიზში იგი ვრცლად შეეხო მონეტარულ ფორმას, რომელშიც ღირებულება განიხილება ბიმეტალისტების პოზიციებიდან. თავის ნაშრომებში მან მიუთითა, რომ ფული ქვეყნის საერთო წლიური დანახარჯების ფუნქციის მატარებელია. ეს გამართლდა, როდესაც იგი შეეცადა ინგლისის საერთო სიმდიდრის გამოთვლას.

პეტი იხილავს „**ფულის ბრუნვის სიჩქარის**" კონცეფციას, რომელმაც მნიშვნელოვანი როლი შეასრულა მონეტარულ თეორიაში. მიმოქცევისათვის საჭირო ფულის რაოდენობა მან დააკავშირა საქონელთა ბრუნვის მოცულობასა და ფულის მიმოქცევის სიხშირესთან. ამასთან, იგი

გარკვეულ ფარგლებში დასაშვებად თვლიდა მიმოქცევაში ბანკის მიერ გამოშვებული ქაღალდის ფულის გამოყენებას.

პეტის ანალიზის მეთოდი გვიჩვენებს, რომ მიუხედავად ლაფსუსებისა, იგი შორს იყო მერკანტილისტების პრიმიტიული მონეტარული შეცდომებისაგან. მაშინაც კი, როცა ის ადიდებდა ფულსა და ვაჭრობას (განსაკუთრებით უცხოეთთან) და უახლოედებოდა კომერციული კაპიტალიზმის თეორიას, იგი ანგარიშგასაწევი კვალიფიკაციით წარმოგვიდგებოდა. მისი აზრით, ფული და საზღვარგარეთთან ვაჭრობა იმიტომ იყო მნიშვნელოვანი, რომ ისინი ხელს უწყობდნენ ქვეყნის განვითარებასა და წარმოების გაუმჯობესებას. ამავე დროს, ქვეყანა უნდა ატარებდეს ვაჭრობისათვის საჭირო საქონლის წარმოების გაუმჯობესების პოლიტიკას. კელავ და კელავ, იგი ყურადღებას ამახვილებს **წარმოების ეფექტურად მართვის „ხელოვნებაზე"**. მეფის ძალას იგი იმისდა მიხედვით აფასებდა, თუ როგორ შეეძლო მას ხალხის გაერთიანება და როგორ ფლობდა წარმოების მართვის ხელოვნებას.

ნაშრომში — „ზოგი რამ ფულის შესახებ" (და სხვ. ნაშრომებში) პეტიმ ჩამოაყალიბა აზრი იმის შესახებ, რომ ერს შეიძლება ჰქონდეს ძალიან ბევრი ან ძალიან ცოტა ფული, რაც ფულის საჭიროებაზე მეტყველებს როგორც ვაჭრობაში, ასევე მრეწველობაში. ამასთან იგი საჭიროდ თვლიდა მიმოქცევისათვის საჭირო ფულის რაოდენობის ცოდნას.

უ. პეტის აზრით, არსებული კანონები არის „ბუნების კანონების საწინააღმდეგო და აგრეთვე შეუსრულებადი". რაც არ უნდა ბევრი ფული ჰქონდეს ქვეყანას იგი შემოელევა, თუ გააზრებულად არ გამოიყენებს მას. მან კიდევ ერთხელ დაბეჯითებით გამოსატა თავისი რწმენა იმის შესახებ, რომ ინგლისს შეუძლია წამყვანი როლის შესრულება მსოფლიო ვაჭრობაში. „პოლიტიკურ არითმეტიკაში" იგი შეეცადა ეჩვენებინა, რომ წინააღმდეგობები ინგლისში

არსებობს, მაგრამ მათი დაძლევაც შესაძლებელიაო. მისი აზრით, ინგლისში ბანკებისათვის ყველა საჭირო პირობა არსებობს, რათა მათ უზრუნველყონ ვაჭრობის ნაკადი მთელს კომერციულ მსოფლიოში. ეს შეხედულება გარკვეულწილად გამართლდა მოგვიანებით.

ამით ვამთავრებთ უ. პეტის შეხედულებების ანალიზს, ამასთან, კიდევ ერთხელ უნდა აღინიშნოს, რომ მიუხედავად მისი რიგი არასრულყოფილი მოსაზრებისა, იგი სრულიად დამსახურებულად ითვლება კლასიკური ეკონომიკური მოძღვრების ფუძემდებლად, რომელმაც მნიშვნელოვანი ადგილი დაიკავა ეკონომიკური აზროვნების ისტორიაში და შემოხვევითი როდია სამეცნიერო ლიტერატურაში მისი ხშირად „პოლიტეკონომიის კოლუმბად" მოხსენიება.

პიერ ბუაგილბერი (1646-1714). პ. ბუაგილბერი საფრანგეთში ბურჟუაზიული კლასიკური პოლიტიკური ეკონომიის უფუძემდებელი და ფიზიოკრატების წინამორბედი, დაიბადა 1646 წ. რუანში, აზნაურის ოჯახში. ჭაბუკობაში კარგი განათლების მიღების შემდეგ პარიზში დასახლდა და ლიტერატურულ მოღვაწეობას ეწეოდა. 1677 წლიდან ნორმანდიაში სასამართლო თანამდებობა, ხოლო 1689 წლიდან სიცოცხლის ბოლომდე კი რუანის მთავარი მოსამართლის პოსტი ეკავა.

მისი მთავარი ნაშრომებია: **„საფრანგეთის საცალო ვაჭრობა"** (1699), **„მსჯელობანი სიმდიდრის, ფულისა და გადასახადების ბუნების შესახებ"** (1702). მათში იგი აკრიტიკებდა მერკანტილიზმს, ხაზს უსვამდა საფრანგეთის გლეხობის ღატაკ მდგომარეობას, მოითხოვდა სოფლის მეურნეობის განსაკუთრებულ მფარველობას — რამდენადაც ერის სიმდიდრედ თვლიდა არა ფულს, არამედ ძირითადად სოფლის მეურნეობის პროდუქტებს.

პ. ბუაგილბერის მიერ შეთავაზებული ღონისძიებათა სისტემა სამი ძირითადი ელემენტისაგან შედგებოდა: **პირ-**

ველი, საგადასახადო სისტემის რეფორმა — რეგრესიული გადასახადის პროგრესიული (შემოსავლის მიხედვით) გადასახადით შეცვლა; **მეორე**, ვაჭრობის თავისუფლებისა და სახელმწიფოს ეკონომიკაში ჩაურევლობის პრინციპი (იგი „Laisser faire"-ს ერთ-ერთი ავტორია); **მესამე** — საშინაო ვაჭრობის შეზღუდვებისაგან განთავისუფლება.

უ. პეტისაგან **დამოუკიდებლად**, მაგრამ თითქმის იმავეროულად, ბუაგილბერი ამუშავებს ეკონომიკურ კონცეფციას და **საფუძველს უყრის საფრანგეთში შრომითი ღირებულების თეორიას**. მისი მტკიცებით, საქონლის **„ჭეშმარიტი ღირებულება"** შრომით განისაზღვრება, ხოლო მისი ღირებულების **საზომია** მასზე **დახარჯული სამუშაო დრო**. შესაბამისად, საქონელთა გაცვლაც დახარჯული შრომის მიხედვით უნდა განხორციელდეს.

პ. ბუაგილბერის აზრით, **ფული** საზოგადოებრივი „ბოროტებაა" და მას მხოლოდ **მიმოქცევის ფუნქცია** აქვს. იგი ერთ-ერთი პირველი მოითხოვდა მეტალის ფულის ქაღალდის ფულით შეცვლას. შემდგომში პრუდონმა განავითარა მისი იდეა. საბოლოო ჯამში, მან მნიშვნელოვანი როლი შეასრულა მერკანტილიზმისა და ფეოდალიზმის წინააღმდეგ ბრძოლაში. იგი ერთ-ერთი პირველია, რომლის შეხედულებებიც გზას უკაფავდა ახალ საზოგადოებას.

ამრიგად, პ. ბუაგილბერი, უ. პეტის მსგავსად, კლასიკური ეკონომიკური მოძღვრების ერთ-ერთი ფუძემდებელი და შრომითი ღირებულების თეორიის ერთ-ერთი დამოუკიდებელი ავტორი იყო. მის შეხედულებებს გარკვეული თავისებურებანიც ახასიათებდა. ასე მაგალითად: ბუაგილბერმა თავიდანვე მიზნად დაისახა მერკანტილიზმის კრიტიკა, ხოლო პეტიმ ეს პოზიცია დიდხანს ვერ გამოკვეთა. პეტი მრეწველობის განვითარების მომხრეა, ბუაგილბერი კი უპირატესად სოფლის მეურნეობის; პეტიმ ფული ეკო-

ნომიკური განვითარების სტიმულად დაასახელა, ბუაგილ-ბერმა კი ყველა უბედურების მიზეზად და სხვ.

§ 5. ჯონ ლოკი (1632-1704), დედლი ნორსი (1641-1691), ჯონ ლო (1671-1729), დავიდ იუმი (1711-1776), პერ ქრისტენინი (1725-1799)

მეთვრამეტე საუკუნის პირველ ნახევარში ინგლისში ეკონომიკური აზროვნება შესამჩნევად განვითარდა. რიგი ავტორების მიერ ეკონომიკურ მეცნიერებაში შეტანილი წვლილი საკმაოდ შთამბეჭდავია. ზოგადად, მათ მიერ მეცნიერებაში შეტანილი წვლილი ძირითადად პეტის მიერ ორიგინალურად წამოწყებული მსოფლმხედველობის დახვეწასა და სხვადასხვა მნიშვნელოვანი საკითხების კვლევისას საინტერესო მოსაზრებებში გამოიხატა. აქედან გამომდინარე, მოკლე მიმოხილვისათვის გვინდა შეეეხოთ მხოლოდ რამდენიმე მათგანს.

ინგლისელები – ფილოსოფოსი ჯ. ლოკი და ეკონომისტი სერ დ. ნორსი პეტის უშუალო მიმდევრები არიან. ნორსი იყო აგრეთვე ძალიან მნიშვნელოვანი ფიგურა იმ დროში, როგორც თავისუფალი ვაჭრობის იდეების დამცველი. ჯონ ლოს მონეტარული თეორია ისევე იმსახურებს ყურადღებას, როგორც სერ ჯეიმს სტიუარტის ნაშრომები. დავიდ იუმი ფულის რაოდენობრივი თეორიის ერთ-ერთი ფუძემდებელია; რიჩარდ კანტილიონი ახლოსაა ფრანგი ფიზიოკრატების შეხედულებებთან.

ჯონ ლოკი და დედლი ნორსი საინტერესოდ მსჯელობდნენ მერკანტილისტურ აზროვნებასა და პეტის თეორიაზე, ხოლო უცხოური ვაჭრობის მიმართ მათი თვალსაზრისი თავისებური იყო. ლოკზე დიდი გავლენა მოახდინა მერკანტილისტურმა მიმდინარეობამ. მეორე მხრივ, ნორსმა თავის ნაშრომში – „**მსჯელობები ვაჭრობის შესახებ**" (1691), შეურიგებელი პოზიცია დაიჭირა თავისუფალი ვაჭრობის მიმართ. მან შეუტია პროტექციონიზმის პოლი-

ტიკას, – განსაკუთრებით საფრანგეთთან ვაჭრობის აკრძალვისათვის. ერთ-ერთმა პირველმა **განიხილა მსოფლიო, როგორც ერთი დიდი ეკონომიკური ერთეული**. ყოველგვარ ვაჭრობას იგი განიხილავდა, როგორც მომგებიანს, – იმ მარტივ ლოგიკაზე დამყარებით, რომ არავინ გააგრძელებს არამომგებიან ოპერაციას.

ამ ორი მწერლის თვალთახედვა ეკონომიკური ანალიზის ფუნდამენტური პრობლემების კვლევაში საკმაოდ მნიშვნელოვანი იყო. ორივე სარგებლობდა პეტის მოსაზრებებით რენტის, სარგებლისა და ფულის შესახებ. ისინი შეეხნენ ღირებულების შემცირების საკითხებს, განსაკუთრებით კი ლოკი ნაშრომში – **„ფიქრები იმ შედეგებზე, რომელსაც იწვევს სარგებლის ნორმის შემცირება და ფულის ღირებულების ზრდა"** (1691)[12]. პეტის მსგავსად, ისინიც სარგებლის შეზღუდული ნორმის არსებობის წინააღმდეგნი იყვნენ. ლოკი სარგებლისა და რენტის თეორიის საკითხებში პეტის მიმდევარი იყო. ის რენტას განიხილავდა მხოლოდ როგორც სასარგებლო პროდუქციის ნამატს, რომელიც მწირ ან ნოყიერ მიწებზე იწარმოებოდა. მისი დასკვნით, მიწების უთანაბრო განაწილების შედეგად, ისინი, ვისაც მეტი აქვს (ვიღრე მისი დამუშავება შეუძლია), იღებენ შემოსავალს ადამიანებისაგან, ვინც მას ამუშავებს; ასევე ფულის უთანაბრო განაწილება მის მფლობელს ფულის სესხად ამღებისაგან სარგებელს აძლევს.

ნორსი უფრო შორს წავიდა. როგორც ჩანს, იგი ერთ-ერთი პირველი იყო, რომელსაც უფრო ნათელი წარმოდგენა ჰქონდა **კაპიტალზე**, რომელსაც მან **აქცია** დაარქვა. მიწის ფონდის აქციონირებით მან გასაქირავებელი მიწის ფონდი შექმნა, რომელიც სურვილისამებრ შეიძლება გამოყენებულიყო. სარგებელი, რომელსაც მიწის მფლობელი

---

[12] I. Locke, Some Considerations of the Consequences of the Lowering of Interest and Raising the Value of Money, L., 1691.

მიიღებდა, **ფულადი რენტა** (თითქმის იგივე, რაც მიწის რენტა) იყო. „მიწის მფლობელები" და „აქციის მფლობელები" ერთი და იგივენი იყენენ. ნორსი ფიქრობდა, რომ არავის არ შეეძლო გამდიდრება იმით, რომ ყველაფერს, რასაც ფლობდა, ფულადი ფორმა ჰქონოდა. მხოლოდ ისინი ზრდიან თავიანთ სიმდიდრეს, რომლებიც მათ განკარგულებაში არსებულ ქონებას, ყოველთვის მოგების მიღების მიზნით იყენებენ („**მსჯელობა ვაჭრობაზე: უპირატესად სარგებელზე, მონეტურ სისტემაზე, ფულის შემცირებაზრდაზე**"[13]). მისი აზრით, არავის არ სურს ფულის უაზროდ დაგროვება და ყოველი ადამიანი უნდა ცდილობდეს მისი მოგების მიზნით გამოყენებას.

ორივენი, როგორც ლოკი, ასევე ნორსიც სარგებლის ბუნების განხილვისას დამოუკიდებელი გზებით მივიდნენ ღირებულებაზე, ფასსა და ფულზე მსჯელობამდე. თვითონ ნორსმა ბევრი ვერაფერი თქვა ღირებულების შესახებ, თუმცა იგი ფასზე მსჯელობდა. ლოკის მსოფლმხედველობა ღირებულების შესახებ არ არის მარტივი შესამჩნევი, ვინაიდან ეკონომიკის შესახებ მისი ძირითადი მსჯელობები ამ საკითხთან ახლოს არ იყო. მისი ნაშრომიდან („**მთავრობის დამუშავების ორი მეთოდი**"[14]) ჩანს, რომ მან გაიზიარა პეტის მოსაზრება ღირებულების შესახებ.

საკუთრების საკითხზე მსჯელობისას, ლოკმა დაასკვნა, რომ მიწა საერთოა და იგი ყველა ადამიანს ეკუთვნის, თუმცა, კერძო საკუთრებას იგი იმდენად ამართლებდა, რამდენადაც ამ შემთხვევაში ადამიანი აერთიანებდა როგორც საკუთარ შრომას, ასევე ბუნებისაგან ნაბოძებ სიმდიდრეს. მისი აზრით, ადამიანს ბუნებრივად იმდენი მიწა უნდა ჰქონდეს, რამდენის დამუშავებასაც შეძლებს; უნდა

---

[13]D. North, Discources upon Trade; principally directed to the cases of the Interest, Coynage, cl. 1691, 11.

[14]J. Locke, Two Treations concerning Government, Morley, 1884.

ჰქონდეს აგრეთვე სხვა ღიელათიც, რაც მისი პირადი მოხმარებისათვისაა აუცილებელი. იგი ამჩნევდა, რომ საკუთრების გადანაწილებაში უთანაბრობა ზოგი ადამიანის ხელში ჭარბ მიწასა და ფულს განაპირობებდა, რომელთაც მათთვის შესაბამისად მიწის რენტა და სასესხო სარგებელი მოჰქონდა.

ჯ. ლოკი, როგორც ჩანს, შეზღუდული იყო ღირებულების ცნების განსაზღვრაში და ცდილობდა შექმნილ პროდუქტში შრომის დიდი მნიშვნელობა ეჩვენებინა: **შრომას იგი ღირებულების წყაროდ თვლიდა, თუმცა მკაფიოდ ვერ მიუთითა მასზე, როგორც ღირებულების საზომზე.** შეგნებულად თუ შეუგნებლად, იგი გაურბოდა გაცვლისა და ღირებულების წარმოშობის ღრმა ანალიზს.

ლოკის ასეთმა მიდგომამ შემდგომში იჩინა თავი, თუმცა მას წინ უძღოდა დებულება **„მთავრობის ფულის"** შესახებ. მისი აზრით, ფულს წმინდა წარმოსახვითი ღირებულება აქვს, რომელიც საერთო თანხმობით შეიქმნა. ვინაიდან ფული მალფუჭებადი პროდუქტი არ არის, ამიტომ კერძო პირის ხელში ფულის დაგროვების ერთ-ერთი შემზღუდველი ფაქტორი ქრება. ამან შეიძლება დიდი უთანაბრობა გამოიწვიოს ქონების დაგროვებაში, მაგრამ მაინც რჩება ერთი ფაქტორი, რომელიც ზღუდავს მას იმით, რომ ქონების ამ რაოდენობას ულობდეს კანონიერად — სახელდობრ, ინდივიდის საკუთარი შრომის რაოდენობის მიხედვით, რაც მას სარგებლის მიღების საშუალებას აძლევს. შემდგომში ლოკმა განსაზღვრა ფულის **„ორმაგი ღირებულება"**: ერთი წარმოიშობა წლიური შემოსავლის ფულადი დაგროვების შესაძლებლობიდან; მეორე კი ის სიკეთეა, რაც ფულმა შეიძლება მოიტანოს. ამით ლოკმა გაიმეორა მერკანტილისტების შეცდომა, რომლებმაც გააიგივეს ფული და კაპიტალი. ნორსმა ეს შეცდომა აიცილა.

ლოკმა გარკვეულწილად საფუძველი ჩაუყარა ფულის რაოდენობრივ თეორიას. ანიჭებდა რა პრივილეგიას მერ-

კანტილისტების მოსაზრებას იმის შესახებ, რომ სარგებლის დაბალი განაკვეთი გამოწვეულია მაღალი ფასებით, ლოკმა თავის ნაშრომში – „ფიქრები იმ შედეგებზე, რომელსაც იწვევს სარგებლის დონის შემცირება და ფულის ღირებულების ზრდა" – დაასკვნა, რომ ფასი განისაზღვრება მიმოქცევაში არსებული ფულის რაოდენობით. რეალიზებული საქონლის რაოდენობა ნებისმიერ დროს განისაზღვრება იმ ფულით, რომელსაც ქვეყანა გამოუშვებს, ხოლო **გასაყიდი საქონლისა და აგრეთვე მყიდველისა და გამყიდველის რაოდენობა განაპირობებს საბაზრო ფასს**. რამდენიმე სხვა მსჯელობიდანაც ჩანს, რომ ლოკი, მიუხედავად შემთხვევითი განსხვავებისა, გარკვეულია იმაში, რომ ფულის რაოდენობრივი ცვლილება ფასების ცვლილებასთანაა დაკავშირებული.

არათანმიმდევრულია ლოკის მიერ რაოდენობრივი თეორიის გამოყენება საერთაშორისო ფასების განხილვისას. მან თავისი რაოდენობრივი თეორია მერკანტილისტური „ჭარბი პროდუქციის ექსპორტს მიაბომა", რომელმაც ხაზინა უნდა შეავსოს. პეტის მსგავსად, ისიც აღნიშნავდა, რომ ფულის ნებისმიერი რაოდენობა შეიძლება საკმარისი იყოს ქვეყანაში ვაჭრობისათვის. პეტისთან შედარებით, იგი უფრო ხაზგასმით მიუთითებდა, რომ სასურველი იყო ინგლისს ჰქონოდა მეტი ფული, ვიდრე მის მეტოქეს ვაჭრობაში. მისი აზრით, ქვეყნებს შორის ვაჭრობისას, ფულის ის რაოდენობა, რომელიც მათ ჰქონდათ, მნიშვნელოვანი არ არის: ყველა საქონელზე ძვირფასი მეტალით გამოხატული ფასები, ერთნაირი უნდა იყოს ყველა ქვეყანაში. თუ ერთ ქვეყანას უფრო ცოტა ფული აქვს, ვიდრე მეორეს, მისი ფასები უფრო დაბალი იქნება.

ინგლისელმა ეკონომისტმა დედლეი **ნორსმა**, რომელიც განსაკუთრებული ეკონომიკური აზროვნებით გამოირჩეოდა, თავის ძირითად ნაშრომში – **„ვაჭრობის შესახებ"** თავისი მოსაზრება გაცილებით ნათლად გამოხატა. მან

მნიშვნელოვანი როლი შეასრულა პოლიტიკურ ეკონომიაში მეცნიერული აბსტრაქტული მეთოდის და ფულის თეორიის განვითარებაში, როგორც ბურჟუაზიული პოლიტიკური ეკონომიის ერთ-ერთმა პირველმა წარმომადგენელმა. იგი ერთ-ერთი პირველი იყო, ვინც სცადა **კაპიტალის** არსში გარკვევა, რომელსაც იგი სარგებლის მომტან ფულად კაპიტალად განიხილავდა. მერკანტილისტებისა და ლოკისაგან განსხვავებით, მან **სასესხო სარგებლის დონე** არა ქვეყანაში არსებული ფულის რაოდენობით, არამედ ფულად კაპიტალსა და მასზე მოთხოვნას შორის თანაფარდობით განსაზღვრა. სწორედ ასეთი მიდგომა დაედო საფუძვლად სარგებლის კლასიკურ თეორიას — შემდგომში მოგების კატეგორიის გაგებასაც. ამასთან, იგი **წინააღმდეგი იყო სარგებლის დონის იძულებითი რეგულირებისა**. მერკანტილისტების საწინააღმდეგოდ, იგი ქვეყნის **სიმდიდრის მნიშვნელოვან წყაროდ მრეწველობის განვითარებას და არა მარტო ოქრო-ვერცხლის დაგროვებას თვლიდა**. ამასთან იგი, როგორც თავისუფალი ვაჭრობის მომხრე, წინააღმდეგია ეკონომიკაში სახელმწიფოს ჩარევისა და **კაპიტალიზმი განიხილა, როგორც ბუნებრივი განვითარების პროცესი**.

ლოკისა და ნორსის დებულებებს რენტისა და სარგებლის შესახებ მნიშვნელოვანი ადგილი უკავია სოციალურ და პოლიტიკურ ლიტერატურაში. მათი ეკონომიკური თეორიები მიწით დაინტერესებულთა მიმართ წინასწარ განგრახული შეტევის შედეგი არ არის. მათ დაგვანახეს ცვლილებები პერსპექტივაში, რომელმაც დიდი როლი მოგვიანებით შეასრულა. სარგებლის განაკვეთის შემცირებისაკენ შეტევა ცუდ მდგომარეობაში აყენებდა მიწათმფლობელებს, რომელთათვისაც სარგებლის დაბალი განაკვეთი მათი რენტის კაპიტალიზაციის მაღალ ხარისხს ნიშნავდა.

მსგავს შეხედულებებს, ნაწილობრივ განსხვავებული ფორმით, ფიზიოკრატების ნაშრომებშიც ეხვდებით.

ჯონ ლო (1671-1729). შოტლანდიელი და ფრანგი ეკონომისტი, ედინბურგელი ბანკირის შვილი ჯონ **ლო** შოტლანდიაში, ედინბურგში დაიბადა. იგი ეკონომიკასა და ფინანსურ საქმეს ისე სწავლობდა, რომ საუნივერსიტეტო განათლება არ მიუღია.

1694 წელს მას უბედურება შეემთხვა – მოწინააღმდეგე შემოაკედა დუელში, რაც სასამართლომ მკვლელობად ჩათვალა და ლოს სიკვდილის განაჩენი გამოუტანა. შეწყალების მიუხედავად (1717), იგი მაინც იძულებული იყო საზღვარგარეთ ეცხოვრა.

ჯ. ლოს ახასიათებენ, როგორც ეკონომიკის საქმეებში განსწავლულ და ბრწყინვალე ნიჭით დაჯილდოებულ პიროვნებას. ერთხანს იგი საფრანგეთში ცხოვრობდა და ამ ქვეყნის ფინანსთა მინისტრიც გახდა.

1705 წ. ედინბურგში გამოქვეყნდა მისი მთავარი ნაშრომი: **„ფული და ვაჭრობა განხილული ერის ფულით უზრუნველყოფის წინადადებასთან დაკავშირებით"**[15].

ჯ. ლოს შეხედულებები ფულის, ბანკების, კრედიტის და სხვ. შესახებ მნიშვნელოვან როლს ასრულებს ეკონომიკურ მოძღვრებათა ისტორიაში. იგი ევროპაში ერთ-ერთი პირველია, ვისი ინიციატივითაც ქაღალდის ფულის გამოყენება განხორციელდა მიმოქცევაში.

ზოგადად, ჯ. ლომ კლასიკურ მონეტარულ თეორიაზე ზეგავლენა ორი მიზეზის გამო მოახდინა: **ჯერ ერთი,** მან პირველმა მიანიჭა ქაღალდის ფულს მნიშვნელოვანი ეკონომიკური როლი და **მეორე,** შექმნა დრამატული მაგალითი, რაც შეიძლება განაპირობოს მარცხმა ფულის როლის არასწორად გაგებაში.

---

[15] J. Law. Oeuvres completes,... P., 1934.

ჯონ ლო ქვეყნის აღორძინებას ფულის სიჭარბესთან აკავშირებდა, თუმცა **ჭეშმარიტ სიმდიდრედ იგი განიხილავდა საქონელს** და არა ფულს. ადრინდელი მერკანტილისტების მსგავსად, მასაც კელევის **აქცენტი მიმოქცევის სფეროზე გადააქვს.** თუმცა კი უარყო მერკანტილისტური შესედულება იმის შესახებ, რომ ქვეყნის სიმდიდრე მის ფულად ფორმაში მხოლოდ ექსპორტის იმპორტზე გადაჭარბებით შეიძლება გაიზარდოს. იგი მოითხოვდა ქვეყნის შიდა მიმოქცევაში ფულის გამოყენებას, ხოლო ოქროსა და სხეა ძვირფასი ზოდების ხაზინაში დაგროვებას, შესაბამისად, საკრედიტო ფულის შემოტანას, რათა ბანკნოტებს მეტალის ფულის ადგილი დაეკავებინა. ქვეყნის გამდიდრებისა და ფულის ზრდის საუკეთესო საშუალებას იგი **ბანკების დაარსებაში** ხედავდა, თუმცა ეს იდეა შოტლანდიისა და საფრანგეთის პარლამენტების მიერ თავის დროზე უარყოფილ იქნა.

ბოლოსდაბოლოს დადგა დრო, როდესაც ლოს თავისი ექსპერიმენტის ჩატარების საშუალება მიეცა საფრანგეთში. 1715 წელს, ლუი XIV-ის გარდაცვალების შემდეგ, ქვეყანა სასოწარკვეთილ მდგომარეობაშია: მთავრობა გაკოტრებულია, ეკონომიკა კი დეპრესიაში. როდესაც რეგენტმა, სახელმწიფოს დროებითმა მმართველმა, ფილიპე ორლეანელმა ჯ. ლოს დახმარება სთხოეა, ეს თითქმის იმ მდგომარეობას წააგავდა, როცა ავადმყოფი ბავშვის სასოწარკვეთილი მშობლები „კანონიერი" ექიმების შემდეგ, შვილის განკურნებისათვის ექიმბაშს მიმართავენ.

1716 წელს ჯ. ლომ საფრანგეთში დააარსა **კერძო საქციო ბანკი,** რომელმაც საწყის ეტაპზე დიდ წარმატებებს მიაღწია. მომდევნო წელს ჯ. ლომ შექმნა აგრეთვე კოლონიალური საწარმო – ლუიზიანასა და დასავლეთის კომპანია, რომელსაც მისისიპის კომპანიასაც უწოდებდნენ. მის მფლობელობაში იყო იმ ტერიტორიის თითქმის ნახევარზე მეტი, რომელიც დღეს შეერთებულ შტატებს უჭირავს ალი-

ასკას ჩათვლით. მისი გაელენა შემდეგში აფრიკასა და აღმოსავლეთისკენაც გაერცელდა. 1719 წელს ბანკი პრაქტიკულად მისისიპის კომპანიას შეერწყა. კონგლომერატმა მიწის იჯარით გაცემაზე და მთაურობის უმეტეს ზარაფხანებზე კონტროლის დაწესება შეძლო, რამაც ეკონომიკის აღმავლობას შეუწყო ხელი.

1720 წ. ჯ. ლო კათოლიკე გახდა და საფრანგეთის ფინანსთა მინისტრად დაინიშნა. მოგვიანებით იგი თავის მდგომარეობას ევროპაში არნახულ ძლევამოსილ, უგვირგვინო პიროვნებას აღარებდა. იმავე წელს მისმა „სისტემამ" მარცხი განიცადა და დეკემბერში იგი იძულებული იყო საფრანგეთი დაეტოვებინა. მან თავისი დღეები ვენეციაში დაასრულა, როგორც გამოუსწორებელმა აზარტულმა მოთამაშემ, რომელიც ყოველთვის თავის სისტემას ამართლებდა.

რაში მდგომარეობდა შეცდომები?

დასაწყისიდანვე, ჯ. ლოს კონცეფციის თანახმად, ბანკი ბანკნოტების ემისიას ახორციელებდა, რომლებიც დასაწყისში კონვერტირებადნი იყვნენ. აქციების რეალიზაციით მიღებული ფულის ნაწილი თავდაპირველად გემებისა და სხვა საქონლის შეძენაზე დაბანდდა, მაგრამ ფულის ძირითადი ნაწილი კი სახელმწიფო ვალის ობლიგაციების გამოსყიდვას მოხმარდა (2 მლრდ ლივრი[16]). პარიზის მეევასშეებთან შედარებით, ბანკი ზომიერი სარგებლით იძლეოდა სესხს. ბანკის აქციების რეალური ფასი ნომინალურთან შედარებით, თითქმის 50-ჯერ გაიზარდა. საბოლოო ჯამში, როგორც აღმოჩნდა, ყოველივე ამის კომპენსაცია ახალი აქციების რეალიზაციის გზით ხდებოდა. ეს პროცესი დაუსრულებლად ვერ გაგრძელდებოდა.

ყველაფერი რიგზე იყო, სანამ ბანკმა 1720 წლის გაზაფხულზე დიეიდენდის განაკვეთი არ გამოაცხადა, რომელ-

---

[16]ლივრი (ფრანგ. livre) – ძველებური ფრანგული ვერცხლის ფული

მაც აშკარად იმედი გაუცრუა, როგორც აქციონერებს, ასევე ბირჟაზე მოთამაშეებს. იმავე წლის შემოდგომაზე საქონელთა ფასებიც თითქმის ორჯერ გაიზარდა. ბანკნოტები უკვე ვეღარ ასრულებდნენ გადახდის ფუნქციას, ყველა გაუფასურებული ქაღალდის სრულფასოვან ფულზე გადაცვლას მოითხოვდა. აშკარა იყო სისტემის კრახი — პრაქტიკულად, ეს იყო **პირველი ფინანსური კრიზისი,** რომელმაც თითქმის მთელი ევროპა ჩაითრია თავის მორევში. ჯ. ლო მევალეებისაგან თავის გადარჩენის მიზნით გადაიმალა. 1729 წ. იგი ვენეციაში ფილტვების ანთებით გარდაიცვალა.

ინფლაცია, რომელიც ჯ. ლოს პოლიტიკის შედეგი იყო, ერთ-ერთი უმკაცრესი მოვლენაა თანამედროვეობაშიც, რომელმაც დაღუპა ბევრი რისკიანი საწარმო. ერთადერთი რამ, რომელსაც ინფლაცია ყველაზე ნაკლებად შეეხო, ეს იყო მიწა და ჯ. ლოს შემთხვევითი დამსახურებაც, რამაც შთაგონება მისცა ფრანგული ფიზიოკრატიული აზრის განვითარებას.

ჯ. ლო დიდ როლს ანიჭებდა კრედიტის განვითარებას, მაგრამ დროულად ვერ განჭვრიტა მისი არამიზნობრივი გამოყენების შედეგი. სიმდიდრისა და დასაქმების ზრდის წყაროს იგი ბანკების მიერ კრედიტებისა და ფულის გამოშვების ზრდაში ხედავდა, თუმცა მხედველობიდან გამორჩა წარმოების სფეროს განსაკუთრებული მნიშვნელობა.

ჯონ ლო არც თაღლითი იყო, როგორც ხშირად ამბობდნენ და არც გენიოსი. იგი ავანტიურისტი იყო, რომელიც სიცოცხლის ბოლომდე დარწმუნებული იყო თავის სიმართლეში და რომელმაც ოქროთი დაუკმაყოფილებელი ქაღალდის ფულის უპირატესობა განჭვრიტა, მაგრამ იმისათვის, რომ იგი სასარგებლო გაეხადა, მას ეკონომიკური ცოდნა არ ეყო. მიუხედავად ამისა, მისმა წარუმატებელმა ექსპერიმენტმა მნიშვნელოვანი ზეგავლენა მოახდინა ეკო-

ნომიკურ მეცნიერებაზე: ნათელი გახდა ეკონომიკაზე საკრედიტო ფულადი რესურსებით და, საერთოდ, სახელმწიფოს ჩარევის ეფექტი, რომელიც ხშირად მხოლოდ დროებითია და ინფლაციას იწვევს. კლასიკურ და ნეოკლასიკურ ეკონომისტებს არასოდეს აეიწყდებათ ეს გაკვეთილი. ჯ. ლოს იდეა ფულის სიუხვისა და ინფლაციის სასიკეთო როლზე შემდგომში ხელახლა გამოაცოცხლეს მეცნიერ-ეკონომისტებმა, რომლებიც „ზომიერ ინფლაციაში" ეძებენ პრობლემათა მოგვარების გზებს. მას, ვისაც ახსოვდა ჯონ ლო, „მონეტარიზმი" შეცდომის დასაშვებად არ სჭირდებოდა; ჯ. ლოს ექსპერიმენტმა აჩვენა ისიც, რომ ფასიანი ქაღალდები და ბანკნოტები სრულად ვერ ცვლიან ერთმანეთს. ჯ. ლოს დაშვებით, ფასიანი ქაღალდების ბანკნოტებით შეცვლა, გარდა მთავრობის გადასახადების სიმძიმის შემცირებისა, მნიშვნელოვან განსხვავებებს არ იძლევა. ამ დაშვებით იგი ჩაება გრანდიოზული მასშტაბის ღია-საბაზრო ოპერაციებში. შედეგმა აჩვენა, რომ ღია-საბაზრო ოპერაციებს შეუძლია ინფლაციის გამოწვევა.

ზოგადად, ჯონ ლო ნიმუშია ეკონომისტისა, რომელმაც მნიშვნელოვანი წვლილი შეიტანა მეცნიერებაში ზუსტად თავისი შეცდომებით.

დავიდ იუმი (1711-1776). იგი ფილოსოფიის ისტორიას უფრო მეტად ეკუთვნის, ვიდრე ეკონომიკას. მისი სპეციფიკური წვლილი ეკონომიკის ანალიზში შედარებით უმნიშვნელოა. მიუხედავად ამისა, მან საფუძველი ჩაუყარა აზრთა ანალიტიკურ მიმართულებას, რომელიც ეკონომიკის მთავარი მიმდინარეობის მნიშვნელოვანი შემადგენელი ნაწილი გახდა.

დ. იუმი დაიბადა ედინბურგში 1711 წლის 26 აპრილს. მამამისი წარმოშობით აზნაური და პროფესიით ადვოკატი იყო. დავიდი მისი მშობლების მესამე შვილი იყო. მამა ადრე გარდაეცვალა და დედა იძულებული იყო ბავშვები ოჯახური ქონებიდან მიღებული შეგღუდული შემოსავლე-

ბით აღეზარდა. თორმეტ წლამდე იგი სახლში იზრდებოდა, შემდეგ ედინბურგის უნივერსიტეტში შევიდა, რათა მოსამართლე გამხდარიყო, მაგრამ სამწლიანი უგულო მცდელობის შემდეგ მან ბედი მწერლობას, მეცნიერებას და ფილოსოფიას დაუკავშირა.

ბრისტოლის სავაჭრო დაწესებულებაში ხანმოკლე და წარუმატებელი მუშაობის შემდეგ, იუმი საფრანგეთში გაემგზავრა, სადაც დაწერა **„ტრაქტატი ადამიანის ბუნების შესახებ"** (1739). მისი პირველი წიგნი მოგვიანებით მის საუკეთესო ნაწარმოებად ცნეს.

„მორალური და პოლიტიკური წერილები" (1741-1742) — უფრო მიესადაგა ხალხურ გემოვნებას და უფრო იღბლიანიც იყო, მაგრამ მაინც ვერ უზრუნველყო ავტორი ისეთი შემოსავლით, რომელიც მეცნიერის მუშაობას უზრუნველყოფდა. ედინბურგში პროფესორობის მოპოვების მცდელობა მარცხით დამთავრდა. შემდგომში მან ისევ უიღბლოდ სცადა პროფესორობა გლაზგოს უნიეერსიტეტში.

იუმის ნაშრომები მოგვიანებით საკმაოდ ინტერესით ვრცელდებოდა. **„პოლიტიკური საუბრები"** (1752) მაშინვე წარმატებით სარგებლობდა, ხოლო **„ინგლისის ისტორიამ"** (1754-62) მას პოპულარული ისტორიკოსის სახელი დაუმკვიდრა. ამ დროისათვის მას „ბრიტანეთის უდიდეს მწერალსაც" კი უწოდებდნენ ზოგიერთები. იუმმა თავისი პატივმოყვარეობის დაკმაყოფილებას მიაღწია.

1752 წელს ედინბურგის ადვოკატთა ფაკულტეტმა იუმი თავის ბიბლიოთეკარად დანიშნა. ამას მისთვის დიდი შემოსავალი არ მოუტანია, მაგრამ ბიბლიოთეკის გაცნობის შესაძლებლობა მისცა. 1763 წელს იგი ბრიტანეთის საელჩოს მდივანი იყო პარიზში და დიდი წარმატებით სარგებლობდა პარიზის სალონებში არა მარტო ფილოსოფოსებს, არამედ მანდილოსნებს შორისაც. 1766 წელს იგი ლონდონში დაბრუნდა და თან წაიყვანა ჟან-ჟაკ რუსო. 1769 წლიდან ორი წლის განმავლობაში საგარეო საქმეთა

მინისტრის მოადგილედ ნამუშევარი იუმი საბოლოოდ ედინბურგში დასახლდა, სადაც ხანგრძლივი აავადმყოფობის შემდეგ, 1776 წელს გარდაიცვალა. მისი მეგობრის, ადამ სმითის სიტყვებით, მან ბრძენი და სათნო ადამიანის იდეალს მიაღწია.

იუმი ერთ-ერთი ყველაზე მნიშვნელოვანი ფიგურა იყო სმითამდელ ეკონომისტებს შორის. ცნობილია, რომ იგი დიდი გულმოდგინებით აწარმოებდა სმითის ნაშრომების ანალიზს. აღსანიშნავია, რომ იუმი თავის ნაშრომში — **„ტრაქტატი ადამიანის ბუნების შესახებ“**, — სოციალური მეცნიერების შესწავლისას სმითის „მორალური გრძნობების თეორიას" იყენებს. იუმის მსჯელობანი ეკონომიკური ანალიზის დამუშავებაში ემყარებოდა ადამიანის ქცევას, ისევე როგორც სმითის „ხალხთა სიმდიდრე". თავის **„პოლიტიკურ საუბრებში"** (1752) მან ეკონომიკის შესახებ რამდენიმე ნაწყვეტი შეიტანა, რომელთაგანაც ყველაზე მნიშვნელოვანია ნარკვევები ფულის, სარგებლის, კომერციის და სავაჭრო ბალანსის შესახებ. ეს ნარკვევები დაწერილია გასაგებად და ხშირად შეიცავს მნიშვნელოვან დასკვნებს და სინთეზს მისი წინამორბედების იდეებთან.

ორიგინალურად მოაზროვნე იუმი ხანდახან მერკანტილისტების შეცდომებს იმეორებდა. მან ვაჭრები განიხილა, როგორც „ერთ-ერთი ყველაზე სასარგებლო ფენა" და „წარმოების მამოძრავებელი ძალა". იგი თავის თავს თავისუფალი ვაჭრობის მომხრედ მიიჩნევდა, მაგრამ მისი თავგამოდება თავისუფალ ვაჭრობაზე ისე ძლიერი არ იყო, როგორიც დ. ნორსის.

ვაჭრობის სტიმულირებაში იუმი დროდადრო ფულს მნიშვნელოვან როლს ანიჭებდა და ხაზინის არსებობის სასურველობაზე მსჯელობდა. მან გააღრმავა ლოკის მოსაზრება ფულის შესახებ, გამოთქვა მოსაზრება, რომლითაც **ფასი ფულის რაოდენობით განისაზღვრება**. ფული, მისი აზრით, წარმოადგენს საქონელს და მისი ღირებულე-

ბა გაცვლის პროცესში გასაცვლელი საქონლის რაოდენობასთან მისი რაოდენობის შეფარდებით განისაზღვრება. აქედან გამომდინარეობს, რომ მიმოქცევაში არსებული ფულის რაოდენობის ცვლილება გავლენას ახდენს საქონლის ფასზე. იუმის აზრით, ფასებში უდიდეს ცვლილებას ამერიკულ საბადოებში ახლად აღმოჩენილი ძვირფასი ლითონების წარმოების ზრდა იწვევს.

ამრიგად, იუმმა გააანალიზა განსხვავება ფულსა და საქონელს შორის, რომელიც მიმოქცევაში არსებული ფულის მოცულობის ზრდით იყო გამოწვეული. იგი დარწმუნებული იყო, რომ საქონლის ფასი, ყოველთვის ფულის რაოდენობის პროპორციული უნდა იყოს.

მიუხედავად ყველაფრისა, იუმი ფიქრობდა, რომ ფულის რაოდენობის ცვლილება მნიშვნელოვანია აგრეთვე იმდენად, რამდენადაც მას ხალხის მატერიალური სიმდიდრის შეცვლა შეუძლია. ფასი შეიძლება არ შეიცვალოს, თუ იცვლება ფულის რაოდენობა ისე, რომ ამას თან სდევს ცვლილებანი ხალხის მატერიალურ სიმდიდრეში. ამ შემთხვევაში იგი გავლენას ახდენს ეაჭრობის მოცულობასა და ფულის მოთხოვნაზე. თუ ფულის ზრდა ასეთ ზრდასაც განაპირობებს, მაშინ ადგილი ექნება სასარგებლო ეფექტს, ვინაიდან მოხდება წარმოების სტიმულირება. იუმის ანალიზის ეს ნაწილი განსაკუთრებულად ნათელია. იმის პარალელურად იუმმა განავითარა თეორია, რომელიც მოგვიანებით გამოყენებულ იქნა სხვა ეკონომისტების მიერ.

სარგებლის შესახებ მსჯელობისას, იუმმა ჩამოაყალიბა დოქტრინა, რომლითაც **სარგებლის დაბალი დონე ვაჭრობის აღმავლობის მაჩვენებელია**. მისი მოსაზრებით, სარგებლის დაბალი დონე ფულის სიუხვის შედეგია, ესენი ერთმანეთზეა დამოკიდებული. **იმ ფაქტორებს შორის, რომლებიც სარგებლის დონეს განსაზღვრავს,** მან, პირველ რიგში გამოყო: **მიწოდება, მოთხოვნა** და **კომერცია**. მოგება და სარგებელი მან ერთმანეთისაგან

დამოუკიდებლად განიხილა. ვაჭრობაში მცირე მოგება ვაჭრებს დაბალი სარგებლისაკენ უბიძგებს, მეორე მხრივ, არაეის არ სურს მცირე მოგების მიღება, როდესაც შეიძლება მაღალი სარგებლის მიღება: მცირე მოგება და დაბალი სარგებელი — ორივე დიდი კომერციის შედეგია, თვლის იგი.

მიუხედავად იმისა, რომ მიწა იყო ყველანაირი სარგებლის საწყისი, იუმმა (შემდეგში აღამ სმითმაც) აჩვენა, რომ მათი სიმპათია მიწათმფლობელთა მიმართ მცირეა. მისი აზრით, **მიწათმფლობელები**, რომლებიც შემოსავალს დაძაბვის გარეშე იღებენ, **მფლანგველებია,** რომლებიც თავიანთი კაპიტალის შესაძლო შემცირების შემთხვევაში ცდილობენ გაზარდონ სარგებლის დონე. მეორე მხრიე, კომერსანტები დაუღალავად შრომობენ ერის ინტერესების შესაბამისად, რათა შექმნან როგორც კაპიტალის სიუხვე, ასევე მოგება. „ვაჭართა შორის უფრო უხვად არიან ძუნწები, ვიდრე მფლანგველები. იმის საწინააღმდეგოდ, როგორც ამას ადგილი აქვს მიწათმფლობელთა შორის". მათი მომგებიანი საქმიანობა ვაჭრებს შემოსაელისაკენ უბიძგებს და მათ უნდა იცოლნენ, რომ არაფერი არ არის ისეთი სასიამოვნო, როგორც შესაძლებლობა, ხედავდე შენი სიმდიდრის „ყოველდღიურ ზრდას". **კომერცია** ბაღებს მომჭირნეობას, ხელს უწყობს დაგროვებას და ზრდის მიწის მფლობელთა რიცხვს. ამავე დროს კომერციის განვითარება იწვევს კომპეტენტურობას: „უნდა წარმოიშვას მეტოქეობა ვაჭართა შორის, ეს შეამცირებს მოგებას და, შესაბამისად, პროცენტს".

დ. იუმი, როგორც ორიგინალური მოაზროვნე, ერთ-ერთ გამოჩენილ ადგილს იჭერს ეკონომისტებს შორის. მისი მოსაზრებები მიწის, სარგებლის და სხვ., როგორც ეკონომიკური აქტიურობის მამოძრავებელი ძალის შესახებ, ხელს უწყობდა იმ ძალების კონსოლიდაციას, რომლებმაც ეკონომიკური აღმავლობის პროცესში სოლიდური შემო-

სავლები დააგროვეს და უკვე საკმაოდ ძლიერი პოლიტიკური ძალაც ჰქონდათ.

პერ ნიკლას ქრისტენინი (1725-1799). შეედი ეკონომისტი ქრისტენინი ინგლისურენოვანი მკითხველებისათვის გასული საუკუნის სამოციან წლებში გახდა ცნობილი. როგორც ირკვევა, ქრისტენინმა, იუმის, სმითისა და რიკარდოს მსგავსად, მნიშვნელოვანი წელილი შეიტანა ფულის თეორიაში.

ქრისტენინი პროტესტანტი მღედლის შვილი იყო. მან აპსალას უნივერსიტეტში ფილოსოფიის, თეოლოგიის, მათემატიკის და ფიზიკის შესწაელის შემდეგ ხარისხი ხელოვნებაში მიიღო. თავისი აკადემიური კარიერის პირველ ნახევარში მუშაობდა სამართლისა და პოლიტიკური ეკონომიის პროფესორად აპსა-ლას უნივერსიტეტში. ნაშრომით **„ლექციები შვეციაში საზღვარგარეთული ვალუტის მაღალი ფასის შესახებ"** (1761) მან მნიშვნელოვანი ადგილი დაიმკვიდრა ეკონომიკური აზრის ისტორიაში. 1763 წელს იურისპრუდენციის დოქტორის წოდება მიენიჭა.

ეკონომიკას ქრისტენინი თავის ჭეშმარიტ მოწოდებად არ თვლიდა. 1771 წელს მან გამოიცვალა ფაკულტეტი, რათა პროფესორობა ფილოსოფიაში მიეღო. საბოლოოდ, უფრო თეოლოგი გახდა, ვიდრე ფილოსოფოსი. იგი კანტის მკვეთრი ოპონენტი იყო. ბოლოს, მიიღო სასულიერო წოდება და მაღალი რანგის საეკლესიო მოღვაწე გახდა.

ქრისტენინი იყო ძლიერი ნებისყოფის, თვითდაჯერებული და კამათის მოყვარული. როგორც ეკონომისტი, იგი ეკამათებოდა თავის კოლეგებს და მთავრობას, როგორც ფილოსოფოსი და რექტორი – უდისციპლინო სტუდენტებს. ამავე დროს, იგი იყო ნიჭიერი, თავდაღებული და განსწავლული, თავისი დროის ლიტერატურის ღრმად მცოდნე და ნათელი აზრისა და წერის უნარით დაჯილდოებული ადამიანი. ის, რომ მან ვერ მიაღწია თავისი ნიჭის შესაფერ კარიერას, მისი გამომწვევი ხასიათის ბრალი იყო.

იმ დროისათვის, როდესაც ქრისტენინი თავის ლექციებს კითხულობდა, შეედებს არაკონვერტირებადი ვალუტა ჰქონდათ. ექსპანსიურმა მონეტარულმა პოლიტიკამ უბიძგა საშინაო ფასების ზრდას, ხოლო საგალუტო კურსი ოქროს პარიტეტს აღემატებოდა. იმ დროს ქვეყანაში ორი ძირითადი წამყვანი პარტია იყო: „ქუდები" და „კეპები". „**ქუდები**", შემდგომში მმართველი პარტია, ექსპანსიური საკრედიტო პოლიტიკის მეშვეობით ინდუსტრიის მძლავრი სტიმულირების მომხრენი იყვნენ. მათი პროგრამა, ჯონ ლოს რეკომენდაციის შესაბამისად, ქაღალდის ფულის კომერციას ითვალისწინებდა. ინფლაცია, მათი შეხედულებით, შრომის დეფიციტის შედეგი იყო. „**კეპები**" ჩაურეველობის პოლიტიკას უჭერდნენ მხარს და ინფლაციას და ვალუტის გაუფასურებას ზედმეტი ქაღალდის ფულის გამოშვებასთან აკავშირებდნენ.

ქრისტენინი ამ კამათში „ქუდების" მხრიდან ჩაება, მაგრამ ბოლოს „კეპების" დიაგნოზი გაიზიარა. მისი აზრით, საჭირო იყო ფასების სტაბილიზაცია და არაინფლაციური მონეტარული პოლიტიკისაკენ შემობრუნება. ამ შეხედულებათა განსამტკიცებლად მან მიმოქცევისათვის საჭირო ქაღალდის ფულის, მონეტარული პოლიტიკისა და საგარეო ვალუტის შესახებ ერთ-ერთი პირველი ნათელი თეორია განავითარა.

დასაწყისში, მონეტარული თეორია წარმოდგენილი იყო ორი პოლარული შემთხვევისათვის — ოქროს სტანდარტისა შიდა ფულის მასით და ქაღალდის ფულის მიმოქცევისა ცვალებადი საგალუტო კურსით.

სასაქონლო ფულის საკითხში ქრისტენინი შორს არ წასულა თავისი ისეთი წინამორბედებისაგან, როგორიც იყო, მაგალითად, კანტილიონი. ქრისტენინი ერთ-ერთი პირველი იყო, რომელმაც საგრძნობლად განავითარა ქაღალდის ფულის თანამედროვე თეორია. ამ თეორიის ელემენტები არსებობს ჯ. ლოს ჩანაწერებშიც. მაგრამ ლო, როგორც

კარგი კომერსანტი, შორს არ იყურებოდა, მაშინ, როცა ქრისტენინმა გრძელვადიან ანალიზში გარდამავალი პერიოდის კელევის ანალიზი შემოიტანა. ქრისტენინის თეორიის ელემენტები იუმთანაც გვხვდება, რომელსაც იგი აგრეთვე იცნობდა.

ქრისტენინის მთავარი დებულებები მოკლედ ასე შეიძლება შეეჯამოთ: არაკონვერტირებადი ქაღალდის ფულის მიმოქცევისათვის ფულის რაოდენობრივი თეორია ვარგისია ხანგრძლივი დროის განმაელობაში; ყველა საქონლის ფასი ბრუნვადი ფულის მასისა და მისი სიჩქარის პროპორციულია; ნაწარმზე მაღალი ფასები ფულის მასის ზრდითაა გამოწვეული; თუ სარგებლის ნორმის შემცირების მეშვეობით ბანკნოტების მასა ორჯერ გაიზარდა, მაშინ მისი ეფექტი თითქოსდა თითოეული ბანკნოტის ნომინალური ღირებულების გაორმაგების ტოლი უნდა იყოს და სხვ.

§ 6. რიჩარდ კანტილიონი (1680-1734)

შემოსავლების წრებრუნვის ფორმულის აღმოჩენას, ეროვნული შემოსავლის შეფასების პირველი სისტემის შექმნას მეთერამეტე საუკუნის პირველ ნახევარს მიაკუთვნებენ.

ახალი მეცნიერების საფუძვლების შექმნაზე ბევრი მწერალი-ეკონომისტი აცხადებდა პრეტენზიას; ზოგიერთი მათგანის წვლილი (მსგავსად ჰერმან ჰენრიხ გოსენისა და ლეონ ვალრასისა) მართლაც არსებითია, მაშინ როცა სხვებმა არსებული მეცნიერების წინსვლას ბევრი ვერაფერი შემატეს. ადამ სმითს ასეთი პრეტენზიები არ ჰქონდა, მაგრამ მისმა „ხალხთა სიმდიდრემ" ისე დაჩრდილა იმდროინდელი ეკონომიკური ლიტერატურა, რომ ადრინდელ ეკონომისტთა წვლილი თითქოსდა დავიწყებას მიეცა. ერთ-ერთი მათგანი იყო რიჩარდ კანტილიონის „წერილი ზოგადად კომერციის ბუნების შესახებ".

ზოგიერთი მოსაზრებით, კლასიკური ეკონომიკა ადამ სმითით იწყება, ე.ი. კანტილიონს წინაკლასიკური პერიოდის ეკონომისტად თვლიან. ასეთი განსაზღვრა ანალიტიკური თვალსაზრისითაც არამართებულია. მარქსმა, როდესაც კლასიკური ეკონომიკა ვულგარულ ეკონომიკას შეადარა, საგნის განსხვავებული და ისტორიულად გამართლებული ხედვა გამოამეღავნა. მისთვის კლასიკური ეკონომიკა დაიწყო უილიამ პეტით და პიერ დე ბუაგილბერით (დაახლოებით, 1680-იან წლებში) და დამთავრდა დავიდ რიკარდოთი და სიმონ დე სისმონდით (დაახლოებით, 1820-იან წლებში). ანალიტიკური კონცეფციების თვალსაზრისით, კანტილიონი უფრო ახლოს დგას ადამ სმითთან, ვიდრე სმითი, ვთქვათ, ჯონ სტიუარტ მილთან. როგორც თეორეტიკოსი, ის მართლაც ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი ფიგურაა.

6.1. ცხოვრება და ერთადერთი წიგნი

რიჩარდ **კანტილიონის** ცხოვრების შესახებ ცნობები ფრაგმენტულია. იგი, ირლანდიელი აზნაურის მეორე შვილი, 1680 წელს დაიბადა სოფელ კერიში. მისი წინაპრების კვალი ნორმანელ რაინდამდე მიდიოდა, რომელიც ინგლისის დამპყრობ ვილჰელმს გაპყვა და ირლანდიაში დასახლდა. მისი უფროსი ძმა ფერმერი იყო ირლანდიაში, უმცროსი ძმა კი „მისისიპელი" გახდა, რომელმაც წარუმატებლად სცადა ირლანდიური კოლონიის დაარსება ლუიზიანაში.

კანტილიონი ბევრს მოგზაურობდა, როგორც ვაჭარი და ფინანსური აგენტი. 1714 წელს იგი პარიზში ჩავიდა, რათა თავისი სანშიშესული ნათესავის, სერ რიჩარდ კანტილიონის საბანკო ფირმას შეერთებოდა. სერ რიჩარდმა იაკობ II-ის მხარეზე მონაწილეობა მიიღო ბოინის ბრძოლაში, ხოლო მოგვიანებით იაკობის შვილის, ტახტის მემკვიდრის გარშემო შემოკრებილი იაკობინელი ემიგრანტების ნდო-

ბით აღჭურვილი ბანკირი გახდა. იგი 1717 წელს გარდაიცვალა და დიდი ვალი დატოვა, რომელიც მისმა ძმისწულმა, თვითონაც კრედიტორმა, ოჯახის სახელის დასაცავად მოგვიანებით გაისტუმრა. ამის შემდეგ რიჩარდ კანტილიონი, რომელიც 1708 წელს საფრანგეთის მოქალაქე გახდა, მსოფლიოს ფინანსური სამყაროს პირისპირ საკუთარი თავის ანაბარა დარჩა.

კანტილიონმა, როგორც ჭკვიანმა ფინანსისტმა, სწრაფად დააგროვა უზარმაზარი სიმდიდრე. ეს შესაძლოა აიხსნას იმ პერიოდის მღელვარე წლების მხედველობაში მიღებით. მისი პარიზში ჩასვლის შემდეგ მალე ედინბურგელი ბანკირის შვილმა, ჯონ ლომ, რომელიც რეგენტის, ფილიპე ორლეანელის დიდი მფარველობით სარგებლობდა, ბანკი დააარსა. 1719 წელს ეს ბანკი უზარმაზარი კოლონიური კონგლომერატი გახდა, რომელსაც, ჩვეულებრივ, „მისისიპის კომპანიას" უწოდებდნენ. მისისიპის აქციების ფასი ძლიერ სწრაფად იზრდებოდა. არა მარტო პარიზმა, არამედ მთელმა საფრანგეთმა და ევროპამ დაიწყო ბირჟაზე თამაში. როგორც ჯონ ლოს საქმის თანამონაწილემ, კანტილიონმა უზარმაზარი მოგება მიიღო მისისიპის აქციებიდან, მაგრამ მან ეს აქციები მიმოფანტა, სანამ ბაზარზე მათი ფასი მაქსიმუმს მიაღწევდა და დროებით უკანა პლანზე გადგა.

1719-20 წლების ბირჟის ციებ-ცხელებებისას კანტილიონი ფინანსისტების იმ მცირერიცხოვან ნაწილს მიეკუთვნებოდა, რომელმაც საღი აზროვნება შეინარჩუნა. ცნობილია, რომ მისმა კრიტიკულმა შენიშვნებმა ჯ. ლოს მუქარა გამოიწვია, რის შემდეგაც კანტილიონმა პარიზიდან დროებით გაცლა ამჯობინა. ჩრდილში ყოფნისას, იგი პარიზში ინგლისელი ბანკირის ჯონ ჰიუგის ფარული პარტნიორი გახდა და მის სახელს თავისი საქმეების ფასადად იყენებდა.

იმ დროს, როცა ბირჟაზე მოთამაშეებმა თავიანთი უკანასკნელი პერანგები დაკარგეს, კანტილიონმა უცხოეთის სავალუტო ბაზრებზე დამატებითი ქონება მოიპოვა. ლოს წინასწარმეტყველებით, ფრანგული ლივრის სიმტკიცეს სტერლინგისათვის უნდა ეჯობნა. ბირჟაზე მოთამაშეებმა (ბევრი მათგანი იმ დროს პარიზში მცხოვრები ბრიტანელი არისტოკრატი იყო, ქალიც და კაციც) ლოს წინასწარმეტყველება ირწმუნეს და კანტილონისაგან დიდი რაოდენობით სტერლინგი ისესხეს ფრანგული ლივრის შესასყიდად (სარგებლის განაკვეთი ზოგჯერ 60%-ს აჭარბებდა). კანტილიონი მიხვდა, რომ ფრანგული ფულის მასის ზრდის გამო მისი კურსი დაეცემოდა და დიდი თანხები ლივრებიდან სტერლინგებში გადაიყვანა. საბოლოოდ, მისმა მოვალეებმა ქონება წააგეს, მან კი მოიგო. ამბობდნენ, რომ მან რამდენიმე დღეში მილიონი გააკეთა. მაგრამ იგი თავის მოვალეებთან სასამართლო პროცესებში გაება და რომ დასცლოდა, ალბათ უმეტესობას მოიგებდა, ზოგიერთი მათგანი მხოლოდ მისი სიკვდილიდან კარგა ხნის შემდეგ მოგვარდა.

1720 წლიდან კანტილიონი თითქმის მთელს ევროპაში მოგზაურობდა. როგორც ამბობდნენ, მან საცხოვრებელი სახლები ევროპის შვიდ ქალაქში შეიძინა და უმეტეს დროს ლონდონში, ამსტერდამსა და, მოგვიანებით, პარიზში აგარებდა. 1722 წელს იგი ლონდონში მერი ენ მაჰონიზე დაქორწინდა. მერი იყო პარიზში მცხოვრები მდიდარი ირლანდიელი ოფიცრის მომხიბველელი ქალიშვილი.

1723 წელს ჯონ ჰიუგი გარდაიცვალა და მისი საბანკო ფირმა ლიკვიდირებულ იქნა. ამას სხვა სასამართლო პროცესები მოპყვა, ამჯერად უკვე ჰიუგის ქვრივთან მოგებებში მისი წილის გამო (ამბობდნენ, რომ კანტილიონი იღბლიანი ოპერაციების შედეგებს თავის ანგარიშზე, ხოლო უიღბლოს კი თავისი პარტნიორის ანგარიშზე წერდა).

1734 წლის ერთ საღამოს კანტილიონი ლონდონში, თავის დაქირავებულ სახლში იმყოფებოდა. ჩვეულებისამებრ, ადრე დაწვა, რათა შანდლის შუქზე ლოგინში ეკითხა წიგნი. გვიან ღამით დიდი ხანძარი გაჩნდა. კანტილიონი ლოგინში მკედარი იპოვეს. თავდაპირველად იფიქრეს, რომ მას ჩაეძინა და შანდალი ჩაუქრობელი დარჩა, მაგრამ მოგვიანებით გამოირკვა, რომ მისმა ყოფილმა მბარეულმა რამდენიმე თანამბრახველთან ერთად სახლი გაძარცვის მიზნით გატეხა. მათ კანტილიონი მოკლეს, დანაშაულის კეალის დაფარვის მიზნით კი სახლს ცეცხლი წაუკიდეს. მთავარი დამნაშავე ვერ დაატუსაღეს. კანტილონის ნაწერების დიდი ნაწილი ცეცხლმა გაანადგურა, მაგრამ ზოგიერთი დოკუმენტი დანიის კოლონია სარინემში აღმოაჩინეს, სადაც შესაძლოა თავი შეაფარა მკვლელმა.

რიჩარდ კანტილიონი ყველაფერთან ერთად გამჭრიახი ბიზნესმენი იყო, რომელმაც ხელსაყრელი ყიდვა-გაყიდვა იცოდა. ბირჟაზე მოთამაშე, რომელსაც რკინის ნერვები ჰქონდა, საღად მოაზროვნე და ფინანსების ჯადოქარი სულ ოცი წლისა იყო, როდესაც უკვე ეაჭრობის და საბანკო საქმის სირთულეებს ფლობდა, რასაც მოკვდავთა უმეტესობა მთელი სიცოცხლის განმავლობაში ვერ ეუფლება. იგი მახვილი გონების მქონე და ფრიად ნაკითხი ადამიანი იყო. განუწყვეტლივ აგროვებდა სტატისტიკურ მონაცემებს, იცნობდა როგორც კლასიკურ, ისე თანამედროვე ლიტერატურას და წაკითხული ჰქონდა თავისი დროის ბევრი ეკონომიკური ნაშრომი, თუმცა იდეოლოგიებს, რელიგიურ თქმულებებს და მორალურ ფილოსოფიას დიდ მნიშვნელობას არ ანიჭებდა. მისი სამეცნიერო გონი ანალიტიკური პრობლემებისა და პრაქტიკული მნიშვნელობის საქმეების გადაწყვეტისაკენ იყო მიმართული. ფინანსური იღბლიანობის და ანალიტიკური უპირატესობის ადრეულმა შერწყმამ იგი მეთვრამეტე საუკუნის ცნობილ ეკონომისტად აქცია.

კანტილიონის **ერთადერთი** გამოცემული ნაშრომის („**გამოცდილება ზოგადად ვაჭრობის ბუნების შესახებ**"[17]) გამოქვეყნებასთან დაკავშირებული გარემოებანი ჯერაც ბოლომდე დაუზუსტებელია. პირველ ფურცელზე მითითებულია 1755 წელი. ის, რომ წიგნი სრულად ავტორის სიკვდილიდან ოცდაერთი წლის შემდეგ გამოიცა, შესაძლოა ახსნილ იქნას სასამართლო პროცესის დასრულების მოლოდინით. თუმცა ნაშრომზე ავტორის გვარი მითითებული არ იყო, იმ დროს მისი ვინაობა ყველამ იცოდა (მოგვიანებით მას ხშირად მის ძმისწულ ფილიპე კანტილიონში ურევდნენ). წიგნი ჯერ ფრანგულ, შემდეგ კი ინგლისურ ენაზე გამოიცა.

ეს ნაშრომი, ადამ სმითის „ხალხთა სიმდიდრის" გამოსვლამდე ეკონომიკური პრინციპების ყველაზე სისტემური ნაშრომი იყო. მან მნიშვნელოვანი ზეგავლენა მოახდინა ფიზიოკრატებისა და კლასიკური სკოლის წარმომადგენლებზე. კანტილიონი, როგორც კაპიტალისტური წარმოების ადრეული მკვლევარი, **სიმდიდრის წყაროდ მიწასა და შრომას ასახელებდა, ამასთან, მიიჩნევდა, რომ გაცვლის პროცესში მოთხოვნა-მიწოდების ცვალებადობის ზეგავლენით პროდუქტის ფასი შეიძლება ნამდვილი ფასისაგან გადაიხაროს**. იგი **ფულში** ხედავდა საქონლის ერთ-ერთ ნაირსახეობას. ფულის რაოდენობრივი თეორიის დასაბუთებისას, ადგილობრივ ბაზარზე ფასების ცვალებადობას განიხილავდა, როგორც ცალკეულ ქვეყნებს შორის ფულის არათანაბრად განაწილების შედეგს. **მიწის რენტას** იგი ზოგადად ზედმეტი ღირებულების წყაროდ მიიჩნევდა. მან ერთ-ერთმა პირველმა სცადა **სამრეწველო კაპიტალის წრებრუნვის სქემატური სახით გაანალიზება**.

---

[17] **Cantillon** R., Essai sur la nature du commerce en général (1755), L., 1931.

კანტილონის მთავარი ნაშრომი იწყება **მიწის**, როგორც სიმდიდრის წყაროს განსაზღვრით, **შრომა** კი, მისი აზრით, არის ძალა, რომელიც ამუშავებს მას; ყველა მატერიალური საქონელი ამათგან შედგება. შემდეგ იგი აგრძელებს მსჯელობას ეკონომიკური სტრუქტურის, დაქირავებული შრომის, ღირებულების, მოსახლეობის და ფულის შესახებ. წიგნის **მეორე ნაწილი** ძირითადად ფულის პრობლემას, გაცვლას და სარგებელს ეძღვნება, **მესამე** ნაწილი კი უცხოეთთან ვაჭრობას, უცხოეთთან გაცვლის მექანიზმს, ბანკს და კრედიტს. მან თავის ეკონომიკურ პრინციპებში გამოიყენა საკუთარი კომერციული გამოცდილება და შეიმუშავა რეკომენდაციები, რომლებმაც სათანადო ადგილი დაიკავეს ამ საკითხისადმი მიძღვნილ თანამედროვე ლიტერატურაში.

6.2. ღირებულება და რენტა

ღირებულების, დაქირავების და ფასების შესახებ საკითხების დამუშავებისას კანტილიონი ყოველთვის როდი გამოირჩევა ორიგინალობით. ის ეალშია წინამორბედებთან, მაგრამ მათზე უფრო წინ წავიდა. განსაკუთრებით ეს ეხება ღირებულების ანალიზს, რომელიც მან ძირფესვიანად გადააკეთა. შესაძლოა, კანტილიონმა ეს აიღო ინგლისური ეკონომიკური აზროვნებისათვის დამახასიათებელი ეკლექტიციზმიდან. ღირებულების ეს თეორია საწყისში არის შრომის თეორია, რომელმაც წარმოება-ფასის თეორიად ტრანსფორმაცია განიცადა და გარკვეული მინარევის სახით მიწოდება-მოთხოვნის თეორიაც შეითავსა. ასეთი შეხედულებების პირველი ძაფები პეტისაგან, ხოლო შემდგომ კი ლოკისაგან მომდინარეობს.

კანტილიონი იმეორებს პეტის თეორიას სიმდიდრის საწყისებზე, ოღონდ სხვა ინტერპრეტაციით. თავის ნაშრომში იგი ავითარებს ამ თეორიას და ასკვნის, რომ: „საერთოდ საგნის ფასი და რეალური ღირებულება მიწისა და შრომის

საგომიდან გამომდინარეობს"; თუ ორი საქონელი ერთი და იმავე რაოდენობის მიწითა და შრომით იწარმოება, მათ ერთნაირი ღირებულება ექნებათ. მაგრამ თუ მიწისა და შრომის ღირებულება სხვადასხვაა, პროპორციულად, საქონლის ღირებულებაც განსხვავებული იქნება; ზოგიერთ შემთხვევაში, მაგალითად ზამბარიანი საათის შემთხვევაში, „მუშა ქმნის თითქმის მთლიან ღირებულებას", სხვა შემთხვევაში, მაგალითად „შეშის" ფასში, მიწა არის მთავარი განმსაზღვრელი ფაქტორი.

პროდუქტის **ფასის** განსაზღვრისას კანტილიონი აგრეთვე განასხვავებდა **რეალურ ღირებულებასა** და **საბაზრო ფასს**. მდიდარი ადამიანი, რომელმაც თავისი მამულის გასალამაზებლად დიდი თანხა დახარჯა, მისი გაყიდვის შემთხვევაში ყოველთვის ვერ იღებს მის რეალურ ღირებულებას. მოთხოვნასთან შედარებით მიწოდების სიჭარბე ამცირებს პროდუქტის საბაზრო ფასს, მიუხედავად მისი რეალური ღირებულებისა. რეალური ღირებულება, კანტილიონის აზრით, უცვლელია. მაგრამ ვინაიდან ყოველთვის შეუძლებელია წარმოების განაწილება სხვადასხვა საქონელს შორის მოთხოვნასთან სავსებით ჰარმონიულად, ამიტომ საბაზრო ფასები ცვალებადია.

მიწოდება-მოთხოვნის ფაქტორები კვლავ მოიხსენიება ფულის პრობლემასთან დაკავშირებით. კანტილიონი ძირითადად ეთანხმება ლოკის ფულის რაოდენობრივ თეორიას. მაგრამ არ იზიარებს ლოკის მოსაზრებას ფულის ღირებულების შესახებ. ჯონ ლოს მსგავსად, იგი ფულს ანიჭებს წარმოსახვით მნიშვნელობას. მისი აზრით, ოქროსა და ვერცხლის ღირებულებაში საერთო თანხმობა მიიღწევა, მაგრამ ის არ შეიძლება იყოს განხილული, როგორც ცხოვრებისათვის აბსოლუტურად აუცილებელი. ძვირფას მეტალებს აქვს ის ღირებულება, რომელიც განისაზღვრება ზუსტად ისე, როგორც ნებისმიერი სხვა საქონელი, სახელდობრ, მიწით და შრომით.

კანტილიონმა ეს მოსაზრება რამდენადმე განავითარა. მან აღიარა **ფულის, როგორც ღირებულების საზომის ფუნქცია**. მისი აზრით, „მეტალის რეალური ღირებულება" მიწისა და შრომის პროპორციულია, თუმცა, მათი საბაზრო ღირებულება, საქონლის მსგავსად, შეიძლება მიწოდება-მოთხოვნის შესაბამისად იცვლებოდეს. ფული, როგორც ღირებულების საზომი, ფაქტობრივად უნდა შეესაბამებოდეს იმ რეალურ სიდიდეებს (მიწასა და შრომას), რომელზედაც ის გადაიცვლება.

კანტილიონი, როგორც გვიანდელი ფეოდალიზმისა და ადრინდელი კაპიტალიზმის წარმომადგენელი, ერთმანეთისაგან განასხვავებს სამუშაო ძალის ღირებულებას და იმ ღირებულებას, რომელსაც იგი ქმნის. იგი იყენებს მონების, გლეხების, ოსტატების და სხვ. მრავალრიცხოვან მაგალითებს და ასკვნის, რომ შრომის რეალური ღირებულება განისაზღვრება მიწების იმ რაოდენობით, რომელიც საჭიროა მშრომელების არსებობისა და კიდევ მათი ორი ბავშვის შრომისუნარიან ასაკამდე მისაყვანად.

კანტილიონის ასეთი პოზიცია პრაქტიკულად ემთხვევა დაქირავებული შრომის კლასიკურ თეორიას.

დაბოლოს, მან შეძლო ეთქვა, რომ არ მოსწონს მალთუსის მიერ გამოთქმული იდეები მოსახლეობის შესახებ. მისი **მოსახლეობის თეორია** იმ მოსაზრებას ეფუძნება, რომ თუ ადამიანები მაქსიმალურად უზრუნველყოფილნი არიან საარსებო საშუალებებით, ისინი „ბეღელში თაგვების მსგავსად მრავლდებიან". ეს ფაქტობრივად, ცნობილი „გეომეტრიული პროგრესიაა". მაგრამ სამყაროში, რომელშიც ჩვენ ვცხოვრობთ, არსებობის საშუალებანი შეზღუდულია მიწის რაოდენობით. ამის შედეგად, იგი მოცემულ ადგილზე მოსახლეობის ზრდა-გამრავლებისა თუ მიგრაციის საშუალებით, თანდათანობით შეიზღუდება. სტაციონარული მდგომარეობისათვის დამახასიათებელია გარკვეული საარსებო ხელფასი, რომელიც საკმარისია იმისათვის,

რომ მოსახლეობის რაოდენობა მუდმივად შენარჩუნდეს, ე.ი. დაიცვას იგი, როგორც ზრდისაგან, ისევე კლებისაგან. კანტილიონს ეს საარსებო ხელფასი მიაჩნია არა მუდმივად, არამედ საცხოვრებელ სტანდარტებსა და სოციალურ პირობებზე დამოკიდებულად და, ამგვარად, ცვლადად. იმისათვის, რომ მუშამ სტაციონარულ მდგომარეობაში თავისი ოჯახი შეინახოს, საჭიროა იმ ხელფასის ის რაოდენობა, რომელიც საკმარისია მისი არსებობის შესანარჩუნებლად. კანტილიონის ეს შეფასება ადამ სმითის მოსაზრებას გარკვეულწილად ემთხვევა.

კანტილიონის აზრით, ყველაფრის „**რეალური ღირებულება**", რასაც კი ადამიანი მოიხმარს, მიწის იმ რაოდენობის პროპორციულია, რომელიც მის დასამუშავებლად და იმათ შესანახადაა საჭირო, ვინც მას ამუშავებს". ზოგიერთი მკელეევარი თვლის, რომ ავტორის ასეთი მიდგომა ანალიტიკურად დ. რიკარდოს და კ. მარქსის შრომითი ღირებულების თეორიაზე უმჯობესია[18]. მაგრამ რიკარდოსეული პრობლემები კაპიტალის არათანაბარი ინვესტირების შესახებ შეუცელელი რჩება. რა თქმა უნდა, თანამედროვე თეორიის თვალსაზრისით, როგორც შრომის, ისე მიწის ღირებულების თეორიები მხოლოდ განსაკუთრებულ შემთხვევებშია ვარგისი.

კანტილიონმა თავისი ღირებულების თეორია გამოიყენა, როგორც ანალიტიკური საფუძველი ეკონომიკის სხვადასხვა სექტორებს შორის ფულად-სასაქონლო მიმოქცევის მოდელისათვის.

„კარჩაკეტილ" მეურნეობაში იგი ორ საწარმოო სექტორს განასხვავებს. კერძოდ, სასოფლო-სამეურნეოსა (რომელიც სოფელ და დაბა ადგილებშია განაწილებული) და წარმოების სექტორს (რომელიც ქალაქებშია თავ-

---

[18] Brems, H. Cantillon versus Marx. The Land Theory and the Labor Theory of Value. History of Political Economy, 10(4), 1978.

მოყრილი). ქალაქსა და სოფელს შორის მისი სიერცული წონასწორობის მოდელი ელემენტარული იყო, მაგრამ იგი არ გაუმჯობესებულა ტიუნენის ცნობილი „**იზოლირებული სახელმწიფოს**" (1826) გამოსვლამდე.

არსებობს **სამი სოციალური კლასი**, სახელდობრ: **მიწათმფლობელები, მეწარმეები** და **დაქირავებული მუშები**. მიწათმფლობელები საქონელს მოიხმარენ, მაგრამ მას არ აწარმოებენ. ისინი იჯარით აძლევენ თავიანთ მიწას ფერმერებს, რომლებიც სასოფლო-სამეურნეო მეწარმეებს წარმოადგენენ და მიწათმფლობელებს მიწის რენტას უხდიან. ფერმერები რენტის გადახდის გარდა, მიწის დასამუშავებლად მუშახელს ქირაობენ და ქალაქებში წარმოებულ პროდუქტს ყიდულობენ. ისინი სურსათსა და ნედლეულს ყიდიან ქალაქებში და მიწათმფლობელებზე, ხოლო შემოსავლების ნაწილს თავად მოიხმარენ. ქალაქელი ხელოსნები, ვაჭრები და მეწარმეები თავიანთ ნაწარმს მიწათმფლობელებსა და ფერმერებზე ყიდიან, ხოლო ნავაჭრით სასოფლო-სამეურნეო ნედლეულს ყიდულობენ, ხელფასს უხდიან თავიანთ მუშებს და სახსრების ნაწილს საკუთარი არსებობისათვის ხარჯავენ. აქ მეღავნდება ფრანსუა კენეს „ეკონომიკურ ცხრილთან" მსგავსება.

წრებრუნვის ამ მოდელში დაშვებულია, რომ მოსახლეობის ერთი ნახევარი ქალაქებში ცხოვრობს, მეორე ნახევარი კი სოფლებში.

კანტილიონის სახელი კვლავწარმოების თეორიასთანაა დაკავშირებული, რამდენადაც ფ. კენემდე მან პირველმა სცადა სამრეწველო კაპიტალის წრებრუნვის სქემის სახით წარმოდგენა. ამასთან, იგი დიდ მნიშვნელობას ანიჭებდა კონკურენციის პრობლემათა შესწავლას. მისი აზრით, კონკურენცია ისე იქცევა, როგორც მეურნეობის ფრთხილი მგეგმავი. ეს აზრი ადამ სმითის „უხილავ ხელამდე" ორმოცდაათი წლით ადრეა გამოთქმული.

6.3. მონეტარული თეორია

რ. კანტილიონის კიდევ ერთი დამსახურება ფულს ეხება. ფულში ის სასაქონლო ფულს გულისხმობს, რომელიც უმეტესად ოქროს ან ვერცხლის მონეტებს შეიცავს. ამის შედეგად, ფულის ღირებულება სასაქონლო ღირებულების მსგავსად, საბოლოოდ მის წარმოებაში პირდაპირ თუ არაპირდაპირ შესული მიწის რაოდენობით შეიძლება გამოისახოს. კანტილიონის დროს ასეთი წარმოებრივი ღირებულების მიახლოება გარკვეულად მართებულიცაა, ვინაიდან ფული მიწიდან ამოღებულ და დამუშავებულ ლითონთანაა დაკავშირებული.

კანტილიონს შემოაქვს **„ფულის ბრუნვის სიჩქარის კონცეფცია"**, რომელიც მას ცარიელ ადგილზე არ შეუქმნია. მანამდე პეტი აანალიზებდა თანხის გადახდის ზნეჩვეულებებსა და გადახდათა სიხშირის მნიშვნელობას ფულზე მოთხოვნისათვის, ხოლო ჯონ ლოკმა ამ ფაქტორებზე მსჯელობისას „მიმოქცევის სისწრაფეც" კი ახსენა. მიუხედავად ამისა, ამ ცნების შემოტანაში მთავარი დამსახურება მაინც კანტილიონს ეკუთვნის. ერთეულ გადასდაზე ფულის მოთხოვნისა და ფულის ერთეულით შესრულებული გადახდების რიცხვის მანიპულირებით, იგი თავიდანვე ნათელს ჰყოფს, რომ ნაღდი ფულის ბალანსსა და ფულის ბრუნვის სიჩქარეს შორის სისტემური გაყოფის საფუძველი არ არსებობს.

მონეტარულ თეორიაში კანტილიონის მნიშვნელოვან წელილს ეკონომიკაზე **ფულის დინამიური ეფექტების ანალიზი** წარმოადგენს. კერძოდ, მან უზრუნველყო ფარდობით ფასებზე, შესყიდვებსა და სარგებლის ნორმებზე ფულის „რეალური" გაელენის ანალიზი, რაც საკმაოდ მნიშვნელოვანია.

ამ ეფექტებიდან ზოგიერთი პერმანენტულია, მაგრამ მათი ბუნების გათვალისწინებით შეუძლებელია ზოგადი

მტკიცება. ოქროს წარმოების ფასის შემცირებამ (მაგალითად, ასლად აღმოჩენილი საბადოების გამო), ხანგრძლივი დროის განმავლობაში ზრდისაკენ უნდა უბიძგოს როგორც შიდა, ისე ინტერნაციონალურ ფასებს, მაგრამ ფასების ზრდა ფულადი მასის ზრდის პროპორციული არ იქნება, — თელის კანტილიონი.

რეალურ პირობებში ფულის გავლენის ეფექტები უმეტესად დროებითი უნდა იყოს. დასაწყისში ისინი, ვინც ოქროს მაღაროებში მუშაობენ, უფრო მეტ სახარჯო ფულს ფლობენ, რაც ზრდის მათ მოთხოვნას საქონელსა და მომსახურებაზე და ეს სხვა საწარმოებში წარმოების მოცულობისა და დაქირავების შემდგომ ზრდას იწვევს. გაზრდილი მოთხოვნა ფასებს ზრდის, ფასების ზრდა კი აიძულებს ფერმერებს მიწის უფრო დიდი რაოდენობა დაამუშაონ და თავიანთი დანახარჯები გაზარდონ. ფიქსირებული შემოსავლის მქონე ადამიანების — მიწათმფლობელების (ხისტი რენტით) და მუშების (ფიქსირებული ხელფასით) რეალური შემოსავალი მცირდება, ამან შესაძლოა მათი ემიგრაცია განაპირობოს: აყვავება თანდათანობით სტაგნაციაში გადადის, საერთაშორისო ბაზრებზე მზარდი ფასები შიდა ეკონომიკის კონკურენტუნარიანობას ასუსტებს; საექსპორტო ინდუსტრია ითრგუნება, ვინაიდან იზრდება იმპორტი, რომლის შედეგია ვაჭრობის დეფიციტი. პროდუქციის გამოშვების ზრდის სტიმული იკარგება. დამატებითი ოქრო ახლა უკვე ჭარბი იმპორტის დასაფინანსებლადაა საჭირო, თავის დროზე კი ოქროს მარაგიც ილევა; მზარდ ფასებს ახლა უკვე ვაჭრობისა და დაქირავების სტაგნაციაც ახლავს თან. ოქროს აღმოჩენა მხოლოდ ოქროს სამთამადნო საქმისა და საბღვარგარეთის ქვეყნებისათვის ხდება სასარგებლო.

კანტილიონი განსაკუთრებულ მნიშვნელობას ანიჭებს ოქროს დიდ მარაგებს, რაც მისი აზრით, სამეფოთა და სახელმწიფოთა შედარებით ძლიერებას განსაზღვრავს.

ფაქტობრივად კანტილიონი მართალია, როცა მიუთითებს, რომ ოქროს დიდი რაოდენობა იმ ქვეყანაში ინახება, სადაც მასზე დიდი მოთხოვნაა. იუმისა და კანტილიონის თანახმად, ოქროზე მოთხოვნა საკუთრივ მის მიწოდებას წარმოშობს.

რ. კანტილიონმა ერთხელ და სამუდამოდ გაფანტა შეხედულება, რომ ფულის რაოდენობის ზრდას აუცილებლად თან ახლავს სარგებლის ნორმის შემცირება. მისი მითითებით, ეს იმ ძალებზეა დამოკიდებული, რომლებიც ფულადი ექსპანსიის უკან იმალებიან. თუ ეს ექსპანსია ფულის მარაგის ზრდითაა გამოწვეული, მაშინ გაერცელებული აზრი სამართლიანია. მაგრამ თუ ფულის რაოდენობის ზრდა გამოწვეულია მასზე მოთხოვნის ზრდით (მაგალითად, გაუმჯობესებული ბიზნესით გამოწვეული იმედებით), მაშინ სარგებლის ნორმა მაღალი იქნება. ამგვარად, ფულის ზრდის რეალური ეფექტი მისი ზრდის განხორციელების გზაზეა დამოკიდებული.

წიგნის მესამე ნაწილში კანტილიონი საგლვარგარეთული სავალუტო ბაზრის, ბიმეტალიზმის და საბანკო საქმის კარგ განმმარტებლად გვევლინება, რასაც რაიმე ფუნდამენტალურ შეხედულებებს არ ამატებს.

საბოლოოდ, კანტილიონი თუმცა არ გვევლინება ეკონომიკური მეცნიერების შემქმნელად, ისევე, როგორც ბევრი სხვა ცალკე აღებული პიროვნება, მაგრამ იგი **მონეტარული თეორიის კლასიკური ტრადიციების დამფუძნებლადაა მიჩნეული.**

* * *

კანტილიონის ნაშრომი, რომელიც „ხალხთა სიმდიდრეზე" დაახლოებით ნახევარი საუკუნით ადრეა დაწერილი, წარმოადგენს კომერსანტის ნაშრომს, რომელსაც სწამდა, რომ ერის შედარებითი ძლიერება მის ოქროსა და

ვერცხლის მარაგზეა დამოკიდებული. მიუხედავად ამისა, ნაშრომი ბრწყინვალე გამოთქმით იწყება, რომელიც შორეულ მომავალზე მიუთითებს: **„მიწა არის წყარო და მასალა, საიდანაც ყოველგვარი დოვლათი მზადდება. ადამიანის შრომა არის მისი შექმნის საშუალება — და თავისთავად, სიმდიდრე სხვა არაფერია, თუ არა არსებობის საშუალება, კომფორტი და სიუხვე".**

მიუხედავად წარმატებისა, კანტილიონის ნაშრომი დროის სტანდარტების მიხედვით მოწყობილ ელეგანტურ სალონებში სასაუბროდ განკუთვნილი მარტივი წიგნი არ იყო. ამის შედეგია, რომ მას უფრო ფართოდ მიესალმებოდნენ, ვიდრე კითხულობდნენ და მიუხედავად ამისა, დიდი იყო მისი გავლენა.

მის წიგნს აგრეთვე იცნობდა ფრანსუა კენე, ვინაიდან იგი იმოწმებს კანტილიონს უკვე თავის სტატიაში „ხორბალი", რომელიც 1757 წელს „ენციკლოპედიაში" დაიბეჭდა. ზუსტად ცნობილი არ არის, თუ რამდენად იყო მისი „ეკონომიკური ცხრილი" შთაგონებული კანტილიონის იდეებით, მაგრამ იგი ალბათ გათვალისწინებული უნდა ყოფილიყო.

თუ რა ისწავლა ადამ სმითმა კანტილიონისაგან, უცნობია. „ხალხთა სიმდიდრეში" იგი მხოლოდ ერთხელ არის მოხსენიებული. თუმცა ეს ადამ სმითზე მის გავლენას არ განსაზღვრავს. ყოველ შემთხვევაში, მირაბოს, კენეს და ადამ სმითის მიერ მოხსენიების გამო, კანტილიონის სახელი ეკონომიკური აზროვნების ისტორიიდან არ წაშლილა. როდესაც ჯევონსმა კანტილიონის ნაშრომი პირველ ეკონომიკურ ტრაქტატად და „სხვა ცალკეულ ნაშრომებზე უფრო მეტად პოლიტიკური ეკონომიის აკვნად" გამოაცხადა, ეს კანტილიონის ხელმეორედ აღმოჩენად ეღერდა.

თუ არ ჩავთვლით ჯევონსის მიერ კანტილიონის „მამადამაარსებლად" გამოცხადებას, მისი მაღალი დამსახურების შესახებ აზრმა გაიმარჯვა. არტურ მონრო, „ხალხთა

სიმდიდრის" გამოსვლამდე, მის ნაშრომს განსაზღვრავს, როგორც ყველაზე მნიშვნელოვან ნამუშევარს ეკონომიკაში. შუმპეტერი მას „დიდი სამუშაოს ბრწყინვალე ქმნილებას" უწოდებს, რომელიც თითქმის საუკუნის განმავლობაში არ დაჩრდილულა (საჭიროა აღინიშნოს, რომ ამ საუკუნეში მოღვაწეობდნენ როგორც სმითი, ისე რიკარდო). მისთვის კანტილიონი „თანამედროვეთაგან პირველი" იყო. უფრო მოგვიანებით მარკ ბლაუგი მის ნაშრომს აღწერს, როგორც „ხალხთა სიმდიდრემდე" უაღრესად ნათელ და, ამავე დროს, უაღრესად ორიგინალურს ეკონომიკური პრინციპების მტკიცებებს შორის.

§ 7. ჯონ სტიუარტი (1712-1780)

ჯ. სტიუარტი შოტლანდიელი ეკონომისტი, გარკვეულწილად მერკანტილიზმის ერთ-ერთი ბოლო წარმომადგენელი, ადამ სმითის უშუალო წინამორბედი იყო. ცალკეულ საკითხებში იგი მერკანტილისტებისაკენ გადაიხარა, თუმცა ფულის თეორიაში დ. იუმზე წინ წაიწია.

სტიუარტის მთავარი ნაშრომია **„პოლიტიკური ეკონომიის პრინციპების გამოკვლევა"** (1767), როგორც სათაურიდან ჩანს, იგი ეძღვნება სტანდარტული საკითხების ყოველმხრივ დამუშავებას, თუმცა სტიუარტი პირველი არ იყო, ვინც გამოიყენა ტერმინი „პოლიტიკური ეკონომია".

ზემოაღნიშნულ ნაშრომში გადმოცემულია პოლიტიკური ეკონომიის პრინციპების სისტემატიზებულად განხილვის ერთ-ერთი პირველი მცდელობა. ზოგადად, იგი, მერკანტილისტების მსგავსად, სიმდიდრის წყაროდ საგარეო ვაჭრობის აქტიურ ბალანსს თვლიდა, თუმცა სიმდიდრის წარმოშობას მხოლოდ არაეფექტურ გაცვლას არ უკავშირებდა. იგი ერთმანეთისაგან განასხვავებდა **„დადებით" და „შეფარდებით" მოგებას. პირველი შრომას დაუკავშირა,**

მეორე კი საქონელთა რეალიზაციას. ახლოს მიეიდა ღირებულების თეორიასთან, თუმცა ვერ შეძლო მისი სწორი ახსნა.

მერკანტილიზმის გავლენა სტიუარტის შეხედულებებზე ძირითადად მოგების წარმოშობის წყაროს ეხება. იგი ლაპარაკობდა მოგების შესახებ, რომელიც მიიღება გაცვლის დროს, ე.ი. როცა საქონელი იყიდება მის ღირებულებაზე უფრო ძვირად. მაგრამ ის უფრო შორს წაყიდა და დაუშვა, რომ მოგების წარმოშობა მხოლოდ არაექვივალენტურ გაცვლას არ უკავშირდება. მისი აზრით, „**დადებითი**" მოგება წარმოიქმნება შრომის, წარმოებისა და დასპეციალების ზრდის ხარჯზე, „**შეფარდებითი მოგება**" კი საქონლის ღირებულებაზე უფრო მაღალ ფასში რეალიზაციის შედეგად. ეს განმარტება ახლოსაა მარქსისტულ ზედმეტი ღირებულების თეორიასთან.

აეითარებდა რა ფასი-წარმოების ღირებულების თეორიას, სტიუარტი განასხვაეებდა საქონლის რეალურ ღირებულებას და მოგებას მისი გაყიდვის შემდეგ. **რეალური ღირებულება** განისაზღვრა სამი ფაქტორით: **პირველი**, საშუალოდ დროის გარკვეულ პერიოდში მუშის მიერ წარმოებული საქონლის რაოდენობით; **მეორე**, მუშის არსებობისათვის აუცილებელი დანახარჯების ღირებულებით და **მესამე**, იმ მასალების ღირებულებით, რომელთაც მუშა პროდუქციის შესაქმნელად იყენებს.

სტიუარტის თეორიამ რეალური ღირებულების შესახებ გვიჩვენა, რომ ის, კანტილიონის მსგავსად, საბაზრო ფასებსა და რეალურ ღირებულებას შორის ჰარმონიაზე ფიქრობდა.

მანუფაქტურის მფლობელის მოგების ზრდას იგი მხოლოდ გაცვლაში ხედავს და ამით გვიჩვენებს, რომ ეყრდნობა მერკანტილისტურ თეორიას. ამასთან, ასეთმა მიდგომამ სტიუარტი მიწოდება-მოთხოვნის თეორიის განვითარებასთან მიიყვანა, რომელიც იმ დროისათვის

ძალიან გამოსადეგი იყო. მისი თეორია შეიძლება შემდეგნაირად შეჯამდეს: ფასები წონასწორობაშია, როცა მოთხოვნა და მიწოდება დაბალანსირებულია.

სტიუარტმა ჩამოთვალა რამდენიმე ფაქტორი, რომელმაც შეიძლება გამოიწვიოს შეუსაბამობა მიწოდებასა და მოთხოვნას შორის. მათ შორის ყველაზე მნიშვნელოვანია მყიდველის მყიდველუნარიანობა და კონკურენციის ხარისხი. მან ახსნა **„ორმაგი კონკურენციის"** მექანიზმი, რომელმაც შრომასა და მოთხოვნას შორის თანაფარდობა უნდა შეცვალოს. თუ მოთხოვნა მიწოდებასთან შედარებით მცირეა, „გამყიდველთა" კონკურენციამ ფასი უნდა შეამციროს, „მყიდველთა" კონკურენციამ კი ფასი და მოგება უნდა გაზარდოს. რეგულარული ვაჭრობით დასაქმებულ პირებს, ეს მექანიზმი კარგ სამსახურს გაუწევდა რეალური ღირებულების ეფექტურობისა და მოგების ცვლილებისათვის, მაგრამ ძალიან დიდმა ცვლილებებმა წონასწორობაზე გავლენა არ უნდა მოახდინოს. ამ და ბევრ სხვა შემთხვევაშიც, სტიუარტს მტკიცედ სჯეროდა **ეკონომიკაში ხელისუფლების ჩარევის სასურველობისა**.

სტიუარტი ფულის თეორიაშიც მერკანტილისტებისაკენ იხრებოდა და მისი დებულებები ღირებულებისა და საგადასახდელო ბალანსის შესახებ ხშირად გაუგებარი და წინააღმდეგობრივია. მისი აზრით, ფული ქვეყანას ორი მიზნისათვის სჭირდება: გადაიხადოს ვალები და იყიდოს საჭირო საქონელი. ვაჭრობისა და მანუფაქტურის მდგომარეობა და აგრეთვე სალხის ჩვეულებები განსაზღვრავენ ფულზე მოთხოვნას, რაც უნდა დაკმაყოფილდეს. ნორსის მსგავსად, მასაც მიაჩნდა, რომ ქვეყანაში ოქროსა და ვერცხლის ფულის ნაცვლად საჭიროა მათი შეცვლა სიმბოლური ფულით.

სტიუარტის დამოკიდებულება ეკონომიკური პროცესებისადმი ძველმოდური და ნაწილობრივ რეაქციულიც კი იყო. მის ნაშრომებს ზედმეტად დაჰკრავს იმ დროისათვის

გამეფებული თვითდამკვიდრებისა და თავისუფალი ვაჭრობის სიო. მან კაპიტალიზმის განვითარება საინტერესოდ გააანალიზა.

სტიუარტი საზოგადოების განვითარების სათავეებთან იდგა. მან მკაფიოდ მიუთითა წარმოების მართვის სტრუქტურის ცვლილებასა და კლასების დამოკიდებულებაზე. მისი მტკიცებით, მხოლოდ შრომა იყო მიწოდების ზრდის წყარო. ამასთან, მან განავითარა კონცეფცია სოფლის მეურნეობის პროდუქტების სიჭარბის, კლასებად დაყოფისა და წარმოების ზრდის შესახებ. და ბოლოს, წარმოება განიხილა შრომით პროცესად, რომელიც საქონლის გასხვისების მეშვეობით უნივერსალურ ეკვივალენტს ქმნის.

ლიტერატურა

ა. ვ. ანიკინი, მეცნიერების სიჭაბუკე. თბ., 1989. თავი: III, V, VII.

ს. ბერაძე, გ. ჭანუყვაძე, ი. კრავცოვი, ეკონომიკურ მოძღვრებათა ისტორია, ნაწ.I, თბ., 1973.

ფრ. ენგელსი, ანტი-დიურინგი, თბ., 1952.

დ. ჰუმი, გამოკვლევა ადამიანის გონების შესახებ, ქართ. თარგმანი, თბილისი, თსუ გამომც., 1992.

კ. მარქსი, კაპიტალი, ტ.III, ნაწ.I, თბ., 1959.

კ. მარქსი, ზედმეტი ღირებულების თეორიები („კაპიტალის" IV ტომი), ნაწ. 1-2, თბ., 1966-1968.

კ. მარქსი, ფრ. ენგელსი, რჩეული ნაწერები, ტ.I, თბ., 1963.

ა. სილაგაძე, ეკონომიკური აზრის ისტორიის ზოგიერთი საკითხი, თბ., 1996.

ჯ. ხარიტონაშვილი, ეკონომიკურ მოძღვრებათა რეტროსპექტივა და თანამედროვე პრობლემები, წიგნი I, თბ., 1997.

Аникин А.В., Аникин В.А., Уильям Петти, М., 1986.

Афанасьев В.С., Возникновение классической буржуазной политической экономии (Уильям Петти), М., 1960.

Буагильбер П., Рассуждения о природе богатства, денег и налогов, Горький, 1973.

Локк Дж., Избранные философские произведения, т. 2, М., 1960.

Виллари П., Н.Макиавелли и его время, пер. с итал., т.I, М., 1914.

Коган-Бернштейн Ф.А., Экономические взгляды Бодена, в сб.: Средние века, т. 2, М.-Л., 1946.

Нарский И.С., Философия Дж. Локка, М., 1960.

Норс Д., Очерки о торговле, трактующие главным образом вопросы о процентах, чеканке, увеличении денег. – Меркантилизм, Лен., 1935.
Петти В., Экономические и статистические работы. т.1-2, М., 1940: Трактат о налогах и сборах. В кн.: Классики экономической мысли. М., 2000.
Слуцкий Е.Е., Сэр Вильям Петти. Краткий очерк его экономических воззрений с приложением нескольких важнейших отрывков из его произведений, Киев, 1914.
Эйдельнант А.Б., Кантильон и его место в теории воспроизводства (К истории „Эк-ой таблицы" Кенэ) - „Вестн.Комакал". 1927, кн. 23.
Юм Д., Малое произведение (Эссе; Естественная история религии; Диалоги о естественной религии. книга 3, М., 1996; Трактат о человеческой природе. Книга 1. - М., 1995; Книга 2.
Blaug Mark. Economic Theory in Retrospect, Vol.1, Cambridge, 1978.
Boisquillebert P., Le détail de la France, économistes finansiers du XVIII siècle, P., 1843; Dissertation sur la nature des riches, economistes financiers du XVIII siècle, P., 1843.
Brems Hans. Cantillon versus Marx: The Land Theory and the Labor Theory of Value. History of Political Economy, 10(4), 1978.
Cantillon R., Essai sur la nature du commerce en général, L., 1755.
Frank E. Manua l. A Portrait of I.Newton, 1968.
Hume D. Essays moral, political and literary, L., 1904; The letters, v.1-2, Oxf.: 1932; 1954.
Jevons W. The Principles of Economics... L., 1905.
Law J., Oeuvres complètes, publ. par P.Hansin, t.1-3, P., 1934.
Locke J., Some Considerations of the Consequences of the Lowering of Interest and Raising the Value of Money, L., 1691; Two Treations concerning Government, Morl., 1884.
Monro Atrur. Early Economic Thought (1924), Ith ed. Cambridge, Mass.: 1951.
North D. Discourses upon trade; principally directed to the cases of the interest, coynage, clipping, increase of money, L., 1691.
W.**Petty**, The Economic Writings, v.I, Cambr., 1899.
Shumpeter J. History of Economic Analysis. N.Y., 1954.
Steuart, An inquiry into the principles of political economy (v.1-2) - The Works, Political, Metaphysical and Chronological of the late Sir James Styeuart, v.1-6, L., 1803.
Trintzins R. John Law et la naissance du dirigisme, P., 1950.
Wef J.U. The Rise of the British Coal Industry, L., 1932.

თავი III. დავიდ რიკარდოს (1772-1823) ეკონომიკური მოძღვრება

§ 1. ზოგადი მიმოხილვა

საფრანგეთის რევოლუციისა და ნაპოლეონის ომების პერიოდში ეკონომიკური აზროვნების პროგრესი გარკვეულწილად შეჩერდა, თუმცა მონეტარულმა თეორიამ ინფლაციასთან შეჯახებაში ახალ სიმაღლეებს მიაღწია. ახალი იმპულსი მოვიდა ვატერლოოს შემდეგ, როცა ლონდონელმა ბანკირმა გადაწყვიტა თავისი ეონებრივი ენერგია ფინანსური ომიდან ეკონომიკისაკენ მიემართა. ეს ბანკირი დავიდ რიკარდო[19] იყო. მანამდე იგი ძირითადად კომერციული საქმიანობით იყო დაკავებული და დიდი ქონება დააგროვა. შემდგომში ინგლისის პარლამენტის წევრია და სიკვდილამდე დიდი ავტორიტეტით სარგებლობდა. მისი ყველაზე მნიშვნელოვანი თხზულება — **„პოლიტიკური ეკონომიისა და დაბეგვრის საფუძვლები"** — 1817 წელს გამოიცა.

დ. რიკარდო დაიბადა ლონდონში 1772 წელს. მამამისი, აბრამი, ჰოლანდიიდან ინგლისში გადასახლებული ებრაელი, საქონლისა და ფასიანი ქაღალდების მაკლერი იყო.

დავიდმა ბავშვობა სიმდიდრისა და სოციალური იზოლაციის გარემოცვაში გააატარა. სკოლაში თოთხმეტი წლის ასაკში შევიდა. მოგვიანებით, მამამისი ძალზე მონდომებული იყო მისთვის იმ საგნების მასწავლებლები დაექირავებინა, რომლებშიც დავიდი დიდ ინტერესს იჩენდა, მაგრამ წმინდა ინტელექტუალური საქმიანობისათვის ამ მერკანტილურ ოჯახს, როგორც ჩანს, ნაკლები ენთუზიაზმი გააჩნდა. თუკი სმითი პროფესიონალი მეცნიერი იყო, რი-

---

[19] ა. სმითის შეხედულებების ანალიზი იხ.: ა. სილაგაძე, ზემოაღნ. ნაშრომი, თავი V.

კარდო ყოველთვის პროფესიონალ პრაქტიკოს-მკელეერად რჩებოდა.

თოთხმეტი წლის ასაკში დავიდმა საქმიანობა დაიწყო მამის სამაკლერო ფირმაში, რომელიც გაცვლა-გამოცვლისა და ფასიანი ქაღალდების ოპერაციებს ეწეოდა. 22 წლის რიკარდო ბირჟის მაკლერი გახდა და წარმატებით მოღვაწეობდა კომერციულ სფეროში, გამოირჩეოდა, როგორც თამამი და საკმაოდ იღბლიანი ვაჭარი. თანდათანობით იგი ორიოდოქსულ ოჯახურ ტრადიციასთან კონფლიქტში შედის. 1793 წელს დავიდი კვაკერზე[20] დაქორწინდა, რომელმაც აიძულა იგი კავშირი გაეწყვიტა თავის მშობლებთან. ეს იყო ბედნიერი ქორწინება, კურთხეული სამი ვაჟიშვილითა და სუთი ქალიშვილით.

მამასთან განშორების შემდეგ რიკარდომ საკუთარი ბიზნესი წამოიწყო. დასაწყისი ძნელი იყო, თუმცა წარმატებაც მალე მოვიდა. ოცდათექვსმეტი წლის ასაკში იგი მდიდარი და დამოუკიდებელია. მოგვიანებით მას მილიონი გირვანქა სტერლინგის შესაბამისი დაკვეთა შეეძლო და გავლენიანი ფინანსისტიც გახდა. როგორც ჩანს, ნაპოლეონის ომები ოქროს ხანა იყო ინგლისის ბანკირებისათვის (რიკარდოს ერთი კოლეგათაგანი როტშილდი[21] იყო).

რიკარდოს განსაკუთრებით საბუნებისმეტყველო საგნები (მათემატიკა, ქიმია, ფიზიკა და ყველაზე მეტად მინეროლოგია და გეოლოგია) აინტერესებდა. ერთხელ მას ბიბლიოთეკაში ხელთ ჩავარდნია „ხალხთა სიმდიდრე" სასლში გატანის უფლებით და ინტერესით გასცნობია ნაშრომს, რომელმაც განმსაზღვრელი როლი შეასრულა ეკონომიკის პრობლემათა კვლევისაკენ მის გადახრაში.

---

[20]**კვაკერი** (ინგლ. **quaker**) – წევრი ინგლისსა და აშშ-ში გავრცელებული ერთ-ერთი ქრისტიანული სექტისა.

[21]**როტშილდი (Rothschild)** – ფინანსური ჯგუფი დასავლეთ ევროპაში. საბანკო სახლის ფუძემდებელია როტშილდი (XVIII ს საფრანგეთი).

დ. რიკარდომ ჩამოაყალიბა მეგობართა ჯგუფი, რომელიც ეკონომიკურ პრობლემებზე ბჭობდა. ამ ჯგუფში იყვნენ: ჯეიმს მილი, რობერტ მალთუსი და სხვ. ამ დებატების შედეგია მისი პირველი პუბლიკაცია — **„ოქროს ფასი"** (1809), სადაც ოქროზე ფასის ზრდა ზედმეტი ბანკნოტების გაცემითაა ახსნილი. ასეთი მოსაზრება იმ პერიოდში გარკვეულწილად გაბიარებულ იქნა, თუმცა ბოგიერთების კრიტიკის საგანიც გახდა. ფასებთან დაკავშირებული სადავო საკითხების გამო რიკარდო იძულებული გახდა საკუთარი ცოდნა გაეღრმავებინა საქონლის ღირებულების საკითხებში.

მომდევნო წელს ნაშრომი გაფართოვდა და ჩამოყალიბდა ბროშურად: **„ოქროს ან ვერცხლის ზოდების ფასი, საბანკო ქაღალდების ფასის დაცემის შემოწმება"**. 1812 წლის ბოლოსათვის რიკარდო მიმდინარე საკითხების კვლევის ავტორიტეტად ითვლებოდა, მაგრამ მას ჯერ არაფერი ჰქონდა დაწერილი ზოგადი ეკონომიკის შესახებ. მომდევნო წლებში იგი უფრო მეტად იყო ჩაბმული დისკუსიებში მარცვლეულით ვაჭრობის შესახებ, რამაც უფრო ზოგადი პრობლემები წარმოშვა.

ვატერლოოს[22] პერიოდისათვის რიკარდო საკმაოდ მდიდარ პიროვნებად ითვლებოდა. უკვე შეეძლო ეფიქრა, რომ ოქროს ხანა ფინანსისტისათვის დამთავრდა. ყოველი შემთხვევისათვის მან სოფლად ლამაზი მამული იყიდა, თანდათანობით ჩამოშორდა საბირჟო ოპერაციებს, ლონდონს და სოფლად დასახლდა. ამან საშუალება მისცა გაეფართოებინა თავისი შეხედულებები მარცვლეულის შესახებ. ამ მიზნით 1815 წ გამოაქვეყნა ნაშრომი — **„გამოცდილება პურის დაბალი ფასის გავლენის შესახებ"**,

---

[22]ვატერლოო (Waterloo) _ დასახლებული პუნქტი ბელგიაში, სადაც ინგლის-ჰოლანდიისა და პრუსიის ჯარმა 1815 წ. გაანადგურა ნაპოლეონ I-ის არმია.

რომლითაც მარცვლეულით ვაჭრობასთან დაკავშირებულ კამათში ჩაება. იგი იზიარებდა მალთუსის შეხედულებებს მიწის რენტის საკითხებში, მაგრამ მათი დასკვნები ურთიერთსაწინააღმდეგო აღმოჩნდა. რიკარდოს აზრით, თუკი მატერიალური კეთილდღეობის ზრდას თან სდევს ხორბლის ფასისა და მიწის რენტის ზრდა, მაშინ ამ ტენდენციის შეჩერების მიზნით საჭიროა მარცვლეულის შემოზიდვა სხვა ქვეყნიდან.

1817 წელს გამოქვეყნდა დ. რიკარდოს მთავარი ნაშრომი – **„პოლიტიკური ეკონომიისა და დაბეგვრის საფუძვლები"**, რომელმაც მის ავტორს ფრიად საპატიო ადგილი დაუმკვიდრა ეკონომიკურ მეცნიერებაში.

წიგნი, მიუხედავად იმისა, რომ საკმარისად გაიყიდა, საკმაოდ ძნელი და მოსაწყენი საკითხავია. თუკი ადამ სმითი უპირატესად ეროვნული შემოსავლისა და მისი ზრდის პრობლემებს იკვლევდა, რიკარდომ პრიორიტეტი მიწათმფლობელებს, კაპიტალისტებსა და მუშებს შორის ეროვნული შემოსავლის განაწილებას მიანიჭა. ამიტომაც წიგნის წინასიტყვაობაში დ. რიკარდო წერს, რომ მას **სურს პირველ რიგში გვიჩვენოს, თუ როგორ უნდა განაწილდეს სოციალური შემოსავალი საზოგადოების სამი კლასის წარმომადგენლებს – მიწის მესაკუთრეებს, კაპიტალის ინვესტორებსა და მუშებს შორის:** „იმ კანონების გარკვევა, რომელნიც ამ განაწილებას განაგებენ, პოლიტიკური ეკონომიის მთავარ პრობლემას შეადგენს"[23], – წერდა იგი.

ამრიგად, რიკარდოს სურდა განესაზღვრა, ეროვნული შემოსავლის რომელ ნაწილზე უნდა ჰქონოდა პრეტენზია ამ სამი კლასის წარმომადგენელს და ამ გზით დაედგინა თითოეულის ინტერესი. თუკი რიკარდოს შეხედულებებს

---

[23]დ. რიკარდო, პოლიტიკური ეკონომიისა და დაბეგვრის საფუძვლები, თბილისი, 1957, გვ.XV.

ფიზიოკრატებისა და ა. სმითის შეხედულებებთან შეეადარებთ, შესაძლოა ისეთი აზრი შეგექმნას, რომ იგი ამ პრობლემებს სხვა კუთხით განიხილავდა, მაგრამ წინამორბედების მიერ დასმული საკითხები უყურადღებოდ არ დაუტოვებია. მან გამოიყენა შემოსავლის განაწილების პრობლემებზე ჩატარებული გამოკვლევის შედეგები, რათა შემდგომში მათზე დაყრდნობით შეემუშავებინა ეკონომიკური განვითარების თეორია. შესაძლოა ვივარაუდოთ, რომ რიკარდოს ეს გამოკელევები თავიდანვე ახალი თეორიის შექმნას ისახავდა მიზნად.

მალთუსისაგან განსხვავებით, რიკარდო, უპირველეს ყოვლისა, არა მიწის მესაკუთრეთა, არამედ მეწარმეთა ინტერესებს იცავდა, რომლებიც ხორბალზე ფასების შემცირების მომხრენი იყვნენ, რათა კიდეე უფრო ნაკლები ხელფასები მიეცათ მუშებისათვის. რიკარდოს ამ ნაშრომის ძირითადი თემა კაპიტალის ინვესტორთა და მიწის მესაკუთრეთა ინტერესების დაპირისპირება იყო.

1819 წელს რიკარდო ინგლისის პარლამენტის წევრი გახდა. როგორც პარლამენტარი, იგი ფინანსების აღიარებული ავტორიტეტი იყო. მისი ნაყოფიერი მეცნიერული პერიოდი 1822 წელს დასრულდა. ხშირად ხვდებოდნენ რიკარდოების ოჯახს მხლებლებითურთ ევროპაში. ჟენევაში რიკარდო შეხვდა სიმონ დე სისმონდის, მის ოპონენტს საქონლის პრობლემათა კვლევის საკითხებში. ციურიხში მოწინავე უცხოელი ექსპერტი სწორედ უცხოური გაცვლა-გამოცვლის ოპერაციებში მოატყუა სასტუმროს პატრონმა.

რიკარდო ხანმოკლე ავადმყოფობის შემდეგ მოულოდნელად გარდაიცვალა 1823 წელს. ცნობილია, რომ იგი სასიამოვნო ქცევების მქონე გულღია კაცი იყო, ტანმორჩილი, კარგი გარეგნობის ადამიანი, ერთგული მეგობარი და ბრწყინვალე მოლაპარაკე.

§ 2. ღირებულების თეორია

დ. რიკარდოს „პოლიტიკური ეკონომიისა და დაბეგვრის საფუძვლების" გამოცემა უმნიშვნელოვანესი მომენტი იყო ეკონომიკური მეცნიერების ისტორიაში. სინთეზის საოცარი უნარის მქონე რიკარდო, ადამ სმითის მიერ ჩატარებულ გამოკვლევებზე დაყრდნობით, ადამიანებს შორის ეკონომიკური ურთიერთობების განმაპირობებელი ბუნების კანონების განსაზღვრას ცდილობდა. მისი სისტემა მრავალი თვალსაზრისით მართლაც და ბევრად უფრო გააზრებულად შეიქმნა, ვიდრე ადამ სმითისა და ნახევარი საუკუნის განმავლობაში საკმაო წარმატებით სარგებლობდა ინგლისში.

ეროვნული შემოსავლის ზრდის საფუძვლების განსაზღვრის მიზნით, რიკარდო პირველი რიგის ამოცანად კაპიტალის დაგროვების საკითხთა განხილვას მიიჩნევს, რაც კაპიტალის დაბანდებით მიღებული მოგების რაოდენობასთან უშუალო კავშირშია. თუ გამოვრიცხავთ მიწის რენტას, მაშინ **მოგება საქონლის გასაყიდ ფასსა და მის თვითღირებულებას შორის სხვაობაა**. მოგების მიღებისათვის იმ კანონების ცოდნა იყო საჭირო, რომლებიც, პირველ რიგში, ხელფასის რაოდენობას, მეორე მხრივ კი გასაყიდი საქონლის ფასს განსაზღვრავს.

რიკარდოს შეხედულებებით, ყოველად **დაუშვებელია ფასის განსაზღვრა მოთხოვნის შესაბამისად**, როგორც ამას ჟ. ბ. სეი აკეთებდა, ვინაიდან „საბაზრო ფასი" საქონლის ასორტიმენტისა და მასზე მოთხოვნის შესაბამისად ძლიერ ვარირებას განიცდის. ამიტომ, ისევე, როგორც ამას სმითი აკეთებდა, საქონლის საწყის ფასად მისი **ნორმალური** ან **ბუნებრივი** ფასია მიჩნეული. სწორედ მასთან მიმართებაში მერყეობს საბაზრო ფასი.

საქონლის ნორმალური ფასის დადგენა იმ შემთხვევაშია შესაძლებელი, თუ მისი განსაზღვრა მასზე გაწეულ სა-

მუშაოთა აღრიცხვის მიხედვით მოხდება[24]. რიკარდო **საქონლის ღირებულებას მისი წარმოებისათვის გაწეული შრომის მიხედვით განსაზღვრავს**. მისი აზრით, ასეთი განმარტება არა მხოლოდ ადრინდელ საზოგადოებას, არამედ თანამედროვე საზოგადოებასაც ეხება.

რიკარდო განასხვავებს საგნებს, რომლებიც „აუცილებელი, საჭირო და სარგებლიანია" და მის ღირებულებას, რომელიც მასზე გაწეული შრომის სიმარტივის თუ სიროულის მიხედვით განისაზღვრება[25]. მისი აზრით, იმის დასამტკიცებლად, რომ საქონლის ღირებულება მასზე გაწეულ სარჯებზეა დამოკიდებული, საჭირო იყო ფასის ცვლილების მიზეზთა გამოკვლევა, ან კიდევ: თუკი საქონლის წარმოებისათვის გაწეული შრომა მის გასაყიდ ფასს განაპირობებს, მაშინ მასზე გაწეული ზედმეტი სამუშაოს შემთხვევაში საქონელს ფასი უნდა ეზარდოს, ნაკლები სამუშაოს პირობებში კი იგი შესაბამისად უნდა შემცირდესო.

დ. რიკარდო, რასაკვირველია, ხედებოდა, თუ რა სირთულეებს ექნებოდა ადგილი, საქონლის ფასი რომ ფულით განსაზღვრულიყო, რადგან მისმა ცვლილებამ შეიძლება საქონლის ფასის შეცვლაც გამოიწვიოს, რაც, თავის მხრივ, დაფარავს ამ საქონლის ფასს, დადგენილს მასზე დახარჯული შრომის მიხედვით. მიუხედავად ამისა, რიკარდო ამტკიცებს, რომ საქონლის ღირებულება მასზე გაწეული შრომის რაოდენობით განისაზღვრება. თვით ფულის ფასი რიკარდოს განმარტებით დამოკიდებულია შრომის რაოდენობაზე, რომელიც ფულის მონეტების გამოსაჭედად დაიხარჯა.

ამრიგად, სინამდვილეში საქონლის ფასი a გამოსატავს დამოკიდებულებას ამ a საქონლის წარმოებაზე დახარჯუ-

---

[24] ლ.რიკარდო. პოლიტიკური ეკონომიისა და დაბეგვრის საფუძვლები, გვ. 226.
[25] იქვე.

ლი შრომის რაოდენობასა და ფულის ერთეულის დასამზადებლად გაწეულ შრომას შორის. თუ a-ს ღირებულების Qa-თი, a-ზე გაწეულ შრომის რაოდენობას ca-თი, ხოლო მონეტის დასამზადებლად საჭირო შრომის რაოდენობას cm-ით აღვნიშნავთ, მაშინ მივიღებთ: $Qa = \frac{ca}{cm}$.

იმ შემთხვევაში, თუ ერთი დოლარისათვის დაიხარჯა 1 სამუშაო საათი (cm=1), ხოლო 1 სკამის დასამზადებლად კი 10 სამუშაო საათი (cm=10), მაშინ (თუ სხვა რაიმე ფაქტორი არ მოქმედებს) სკამის ნორმალური ფასი შეადგენს 10-ს.

თვითონ რიკარდო ამ ფორმულით იშვიათად სარგებლობდა. მიუხედავად ამისა, უნდა ითქვას, რომ იგი ნათლად წარმოგვიდგენს მის შეხედულებას. ამ ფორმულის მიხედვით, შეიძლება დავასკვნათ, რომ თუ ca იზრდება, მაშინ Qa-ც იზრდება, იმ შემთხვევაში, თუ cm უცვლელია. ხოლო cm-ის ცვლილება შესაბამისად ამ შეფარდების ცვლილებასაც გამოიწვევს.

თუკი მივიჩნევთ, რომ ფული ოქროთი კონვერტირებადი ქაღალდის ფული არ არის, მაშინ ეს ფორმულა ძალაში რჩება, ეინაიდან ფულის ღირებულება იმისდა მიხედვით მცირდება, თუ რამდენად იზრდება ბრუნვაში მყოფი ფულის რაოდენობა. ქაღალდის ფულის ღირებულება მისი შემცვლელი მეტალის ფულის ღირებულების ტოლია. ეს რაოდენობაც იმისდა მიხედვით კლებულობს, თუ რა რაოდენობის ფულია ბრუნვაში.

რიკარდოს მიაჩნდა, რომ ამ ფორმულით მან საქონლის ფასის ცვლილების ძირითადი მიზეზები ახსნა. საქონლის ფასის შემთხვევით ცვლილებებს კი, რომლებიც სხვადახვა მიზეზებით იყო გამოწვეული, მისი თეორია არ ითვალისწინებდა. რიკარდოს პერიოდში ზუსტი სტატისტიკური მონაცემები არ არსებობდა, რაც მისი ფორმულით სარგებლობას აძნელებდა. სოლო როდესაც XX საუკუნის დასაწყისში ასეთი მონაცემები გაჩნდა, „ეროვნული ეკონო-

მიკის" წარმომადგენელთა უმრავლესობამ უარი თქვა რიკარდოს თეორიაზე. ისინი ფასების ცვალებადობას ძვირფასი მეტალების მოპოვებასთან დაკავშირებული სიძნელეებით ხსნიდნენ (რაც რიკარდოს თეორიას ეწინააღმდეგებოდა) ან ამ ცვალებადი ფასების მიზეზებს ტექნოლოგიურ პროგრესში ეძებდნენ[26], ჩვეულებრივ კი ამ მოვლენას არ უარყოფდნენ. იმის გამო, რომ ფულის ძირითადი ერთეულების კონვერტირება, 1914 წლიდან მოყოლებული, არაერთხელ შეწყდა, საქონლის ფასის განმსაზღვრელი თანაფარდობა საქონლის ღირებულებასა და ძვირფასი მეტალების მოპოვებასთან დაკავშირებულ დანახარჯებს შორის დაირღვა. ამის გამო დასავლეთის მეცნიერ-ეკონომისტების მიერ დღემდე სათანადოდ აღიარებული არ არის რიკარდოს ამ აღმოჩენის მნიშვნელობა, რომელიც თავისთავად დიდ მიღწევად უნდა ჩაითვალოს ეკონომიკური მეცნიერების ისტორიაში.

თუ უფრო ღრმად ჩაუკვირდებით რიკარდოს თეორიის არსს, ნათელი გახდება, რომ იგი ფასის ცელილებებს ხსნიდა სახალხო მეურნეობისა (ან მრეწველობის რომელიმე დარგის) და ოქროს წარმოების მწარმოებლურობას შორის არსებული თანაფარდობის ცვლილებით.

ღირებულების თეორია, რომელიც საფუძველად დაედო ფასების ცვალებადობის შესახებ რიკარდოს განსაზღვრებას, უთუოდ ყურადღების ღირსია. „პოლიტიკური ეკონომიისა და დაბეგვრის საფუძვლების" ავტორს კარგად ესმოდა, რომ მისი თეორიის მოქმედების სფერო რამდენადმე შეზღუდულია.

დ. რიკარდოს შეხედულებით, ადამიანის მიერ გაწეული შრომა მხოლოდ იმ საქონლის ღირებულებას განსაზღვრავს, რომელსაც იგი აწარმოებს, ხოლო **ხელოვნების ნაწარმოების ღირებულების დადგენა მასზე გაწეული**

---

[26] I. Schumpeter, Business Cycles. N.Y., 1939.

შრომის მიხედვით კი შეუძლებელიაო. იგი წერდა, რომ „არსებობს ზოგი ისეთი საქონელი (იშვიათი ქანდაკება, სურათები, წიგნები, მონეტები, სპეციფიკური თვისებების მქონე ღვინოები და ა.შ.), რომლის ღირებულება განისაზღვრება მისი **იშვიათობით** (ხაზგასმა ჩვენია — ა. ს.)... მათი ღირებულება სრულიად დამოუკიდებელია შრომის რაოდენობისაგან, რომელიც თავდაპირველად დახარჯული იყო მათ წარმოებაზე, და იცვლება იმ ადამიანთა სიმდიდრის და მიდრეკილების ცვალებადობის მიხედვით, რომელთაც სურთ მათი მოპოვება"[27].

ასეთი გაგებით, რიკარდოს თეორიის მნიშვნელობა რამდენადმე შეზღუდულია, მაგრამ არც იმდენად, ვინაიდან იგი განიხილავს წარმოებული და კვლავწარმოებადი საქონლის განაწილების სფეროში მიმდინარე პროცესებს, სოლო ზემოაღნიშნული საქონელი, მისი აზრით, ბაზარზე საქონელთა გაცვლა-გამოცვლაში განმსაზღვრელ როლს არ ასრულებს.

ამრიგად, დ. რიკარდო ძირითადად ისეთ საქონელზე მსჯელობდა, რომელთა რაოდენობაზე განმსაზღვრელ როლს ადამიანის შრომა ახდენდა.

ადამ სმითის მსგავსად[28], რიკარდოსაც მიაჩნია, რომ გაწეული შრომის რაოდენობასთან ერთად, საქონლის ღირებულებას მნიშვნელოვანწილად მუშის მიერ შესრულებული სამუშაოს ხარისხი განსაზღვრავს. მისი აზრით, სხვადასხვა ხარისხის მქონე საქონელი სხვადასხვანაირად უნდა შეფასდეს და „სხვადასხვა ხარისხის შრომას სხვადასხვა გასამრჯელო ეძლევა"[29].

---

[27] **დ. რიკარდო,** პოლიტიკური ეკონომიისა და დაბეგვრის საფუძვლები, გვ. 2.

[28] **ა. სმითი,** გამოკვლევა ხალხთა სიმდიდრის ბუნებისა და მიზეზების შესახებ, გვ.36-37.

[29] **დ. რიკარდო,** პოლიტიკური ეკონომიისა და დაბეგვრის საფუძვლები, გვ. 9.

საქონლის ხარისხი მის ღირებულებასთან უშუალო დამოკიდებულებაშია და ის გარემოება, რომ ერთი სამუშაო დღის განმაელობაში გაწეული შრომისათვის ოქრომჭედელი უფრო დიდ გასამრჯელოს იღებს, ვიდრე უბრალო მუშა იმავე დროში, არავის არ აკვირვებს[30].

ბოლოს უნდა ითქვას, რომ რიკარდო ცდილობდა იმ წინააღმდეგობათა დაძლევას, რომელთა გამო ადამ სმითმა პრაქტიკულად უარი თქვა ღირებულების მხოლოდ დახარჯული შრომის რაოდენობის მიხედვით დადგენაზე. საქონლის ფასის ნაწილს კაპიტალდაბანდების შედეგად მიღებული მოგება წარმოადგენს. იგი იმ კაპიტალის პირდაპირპროპორციულია, რომელიც საქონლის წარმოების მიზნით იქნა დაბანდებული.

ამრიგად, თუ მიწის რენტას მხედველობაში არ მივიღებთ, მაშინ საქონლის ფასი განისაზღვრება, ერთი მხრივ, გასამრჯელოთი, რომელიც შრომის დანახარჯების პროპორციულია და მეორე მხრივ, მოგებით, რომელიც ამ საქონლის წარმოებისათვის დაბანდებული კაპიტალის პირდაპირპროპორციულია. ამის გამო, შეუძლებელია მხოლოდ იმის მტკიცება, რომ ფასი შრომის რაოდენობის პირდაპირპროპორციულია. ამას რიკარდოც ამჩნევდა. ერთგან იგი აღნიშნავს, რომ სხვადასხვაგვარი სამუშაოს შესრულებისას მიღებული კაპიტალის ძირითად და საბრუნავ კაპიტალად დაყოფა ამ წესის მოდიფიკაციას მოითხოვს, ვინაიდან იგი მხოლოდ ისეთი სახის შრომაზე ვრცელდება, რომელიც მხოლოდ პროდუქციას ქმნის. მიუხედავად ამისა, რიკარდო თვლიდა, რომ მის მიერ შემუშავებული კანონი თანამედროვე საზოგადოებრივ ცხოვრებაში მიმდინარე პროცესებს ყველაზე უფრო სწორად ხსნიდა.

---

[30]დ. რიკარდო, პოლიტიკური ეკონომიისა და დაბეგვრის საფუძვლები, გვ. 9-11.

დ. რიკარდო მთავარი ნაშრომის ერთ-ერთ თავში, რომელიც ღირებულებას ეხება, ფასების ცვლილებას ამა თუ იმ საქონლის წარმოებაზე გაწეული შრომითი დანახარჯების ცვლილებით ხსნის და აღნიშნავს, რომ იგი შესაბამისი გასამრჯელოს რაოდენობაზე არ არის დამოკიდებული. ყოველივე ამის დასაბუთებას რიკარდო დიდ მნიშვნელობას ანიჭებდა, ვინაიდან მას განმარტული ჰქონდა სახალხო შემოსავლის განაწილების პრინციპის შესწავლა და გამოკვლევა.

თუ გავითვალისწინებთ იმ გარემოებას, რომ ამა თუ იმ პროდუქტის ფასზე ზეგავლენას მისი წარმოებისათვის საჭირო კაპიტალდაბანდების რაოდენობა ახდენს, მაშინ რიკარდოს ამ თეორიის მართებულობის საკითხი სადავო ხდება. **სწორედ ამიტომ აღნიშნავს შემდგომში თავად რიკარდო, რომ მისი თეორია გასაყიდი საქონლის ღირებულების მასზე დახარჯული შრომის რაოდენობის მიხედვით განსაზღვრის შესახებ მართებულად მხოლოდ ნაწილობრივ შეიძლება იქნას მიჩნეული.**

მისი განმარტებით, თუ ყველა ცვლილების მიზეზებს გავითვალისწინებთ, მაშინ არ შეიძლება უყურადღებოდ დარჩეს ის, თუ რა ზეგავლენას ახდენს ამ პროცესებზე ადამიანის მიერ გაწეული შრომის რაოდენობა. პირიქით, მას განსაკუთრებული მნიშვნელობა უნდა მიენიჭოს.

აქედან გამომდინარე, შემდგომში ყველა იმ მნიშვნელოვანი ცვლილებების მიზეზად, რომლებიც საქონლის პირობითი ღირებულების დადგენაზე მოქმედებენ, იგი საქონლის წარმოებაზე დახარჯული შრომის რაოდენობას მიიჩნევს. აშკარაა, რომ რიკარდოს განმარტებაში ფასების ცვლილებების შესახებ, ადგილი აქვს წინააღმდეგობას მის მიერ შემუშავებულ თეორიასა და იმ მტკიცებას შორის, რომელშიც მოგება პირდაპირ დამოკიდებულებაშია არა გაწეული შრომის რაოდენობასთან, არამედ დაბანდებულ კაპიტალთან.

§ 3. შემოსავლების განაწილება

შრომითი ღირებულების თეორიაზე დაყრდნობით რიკარდომ მიწის რენტის საკითხი გამოიკელია. მისი მონაცემების თანახმად[31], იგი 1815 წელს მალთუსის მიერ გამოქვეყნებული ნაშრომით (მიწის რენტის შესახებ) და ამავე წელს ოქსფორდის უნივერსიტეტის კოლეგიის წევრის მიერ გამოცემული ანონიმური ნაშრომით ხელმძღვანელობდა, რომელიც სოფლის მეურნეობაში კაპიტალის დაბანდების საკითხებს ეხებოდა. იგი თვლიდა, რომ საქონლის ნორმალური ფასი (რომელსაც იგი აქ საქონლის გასაყიდ ფასთან აიგივებს) მასზე გაწეული ზღვრული დანახარჯის ტოლია: „ყველა საქონლის საცვლელი ღირებულება, — იქნება ეს ფაბრიკული ნაწარმი, სამადნეების პროდუქტები თუ მიწის ნაწარმი — ყოველთვის განისაზღვრება არა შრომის უმცირესი რაოდენობით, რაც საკმარისია მათ საწარმოებლად უაღრესად ხელსაყრელ პირობებში (ამით მხოლოდდამხოლოდ ისინი სარგებლობენ, ვისაც ხელთა აქვთ წარმოების განსაკუთრებული სიადვილე). პირიქით, ეს ღირებულება განისაზღვრება შრომის უდიდესი რაოდენობით, რომელიც აუცილებლად ისარჯება წარმოებაზე იმათ მიერ, ვისაც ასეთი სიადვილე არა აქვს, ვინც განაგრძობს წარმოებას უაღრესად არახელსაყრელ პირობებში. ეგულისხმობთ იმ უაღრესად არახელსაყრელ პირობებს, რომლებშიც წარმოება აუცილებელია, რათა მიღებულ იქნას პროდუქტის საჭირო რაოდენობა"[32]. ამ შემთხვევაში რიკარდო საკმაოდ ზოგადად განიხილავს საქონლის „**ზღვრული დანახარჯების ფასად გაყიდვის**" მნიშვნელობას. ფაქტობრივად, ეს თვალსაზრისი ცვალებადია.

---

[31] დ. რიკარდო, პოლიტიკური ეკონომიისა და ლაბეგვრის საფუძვლები, გვ. XV.

[32] იქვე. გვ. 42.

ფაბრიკული ნაწარმის გამოშვებისას ასეთი ტენდენცია იმ საწარმოთა თანდათანობით გაუქმებას იწვევს, რომლებიც შედარებით არახელსაყრელ პირობებში მუშაობენ. ამიტომ მათ მიერ გაწეული დანახარჯები საქონლის ფასის დადგენისას ამოსავალ წერტილად არ შეიძლება ჩაითვალოს. იმ შემთხვევაში, თუ გამონაკლისს დაუშვებთ, მაშინ რიკარდოს ეს პრინციპი შეიძლება სასოფლო-სამეურნეო ან სამთო წარმოების პროდუქტებზე გავრცელდეს. სხვათა შორის, თვით რიკარდო ამ პრინციპის სწორედ ამ სფეროში გამოყენებას ისახავდა მიზნად.

ამ გაგებით, რიკარდო მალთუსის მომხრეა. იმის გამო, რომ თვით მიწა სხვადასხვა ხარისხისაა ან სხვადასხვანაირად მუშავდება, რიკარდოს მიაჩნია, რომ ისეთი სახის პროდუქტის წარმოებისას, როგორიცაა, მაგ., ხორბალი, დანახარჯი შესაძლოა მეტი ან პირიქით, ნაკლები იყოს იმის გამო, რომ მისი გასაყიდი ფასის დადგენა ბღვრული დანახარჯის რაოდენობის მიხედვით ხდება, ამიტომ იმ მიწების მესაკუთრეები, რომლებიც უფრო ნაკლები დანახარჯით იძლევიან იმავე მოსავალს, მოიჯარეებისაგან იმ სხვაობას ითხოვენ, რომელიც პრაქტიკულად გაწეულ დანახარჯსა და ბღვრულ დანახარჯს შორის არსებობს.

დ. რიკარდო კიდევ უფრო შორს წავიდა. მისი აზრით, მესაკუთრისათვის გადასახდელი რენტა ისე მაღალი უნდა იყოს, რომ მოიჯარემ მოგების სახით მხოლოდ იმდენი დაიტოვოს, რამდენიც აუცილებელია მის კაპიტალზე ნორმალური ტარიფის მიხედვით დასარიცხად. საიჯარო გადასახადის განსაზღვრის ამოსავალი წერტილი სწორედ აქ უნდა ვეძიოთ.

ცალკეული მიწის მესაკუთრის წილი ეროვნულ შემოსავალში ძირითადად იმ განსხვავებებზეა დამოკიდებული, რომლებიც წარმოების პირობებს შორის არსებობს. იმისათვის, რომ საბოლოოდ მოგვარდეს შემოსავლის განაწილების პრობლემა, საჭიროა გაირკვეს, თუ როგორი

პრინციპებით უნდა განისაზღვროს, მაგ., მიწის მესაკუთრის, სამუშაო ძალისა და კაპიტალის ინვესტორის წილი.

„პოლიტიკური ეკონომიისა და დაბეგვრის საფუძვლების" ავტორი შრომას განიხილავს, როგორც საქონელს და ერთმანეთისაგან განასხვავებს შრომის **ბუნებრივ** და **საბაზრო ფასს**.

მისი აზრით, **„შრომის ბუნებრივი ფასი"** ის ფასია, რომელიც საჭიროა, რათა მუშებმა შეძლონ არსებობა და თავისი მოდგმის განგრძობა, მათი რიცხვის გაუდიდებლად ან შეუმცირებლად"[33]. „შრომის ღირებულება ის ღირებულებაა, რომელიც აუცილებელია „სამუშაო ძალების" შენარჩუნებისა და განახლებისათვის. ამ მეტად გასმაურებულმა ფორმულირებამ წამოჭრა საკითხი იმის შესახებ, თუ რამდენად მყარი ან ცვალებადი ხასიათისაა „საარსებო მინიმუმი".

რიკარდო ამ კითხვაზე ასეთ პასუხს იძლევა: ეს არ ნიშნავს იმას, რომ შრომის ბუნებრივი ფასი აბსოლუტურად მყარი და უცვლელია მაშინაც კი, თუ მას მხოლოდ საკვები პროდუქტებითა და მოხმარების საგნებით განვსაზღვრავთ. იგი დროის მიხედვით ცვლილებებს განიცდის ერთსა და იმავე ქვეყანაში. სხვადასხვა ქვეყანაში კი ეს ფასი ძირეულად განსხვავებულია და ჩვეულებრივ მასზე გავლენას ახდენს ამ ქვეყნის ხალხთა ადათ-წესები. „შრომის ბუნებრივი ფასი, — წერდა იგი, — თუნდაც საბრდოთი და საარსებო საგნებით შეფასებული, აბსოლუტურად მტკიცე და მყარი არ არის, იგი იცვლება სხვადასხვა დროს ერთსა და იმავე ქვეყანაში და ძალიან არსებითად განგ-

---

[33] **დ. რიკარდო,** პოლიტიკური ეკონომიისა და დაბეგვრის საფუძვლები, გვ. 60.

სხვადება სხვადასხვა ქვეყანაში. იგი არსებითად ხალხის ბნე-ჩვეულებაზეა დამოკიდებული"[34].

რიკარდო ერთგან გაკვრით, მაგრამ ხაზგასმით აღნიშნავს, რომ ბუნებრივი გასამრჯელო არა მარტო ცვალებადია, არამედ ტენდენციურად ზევით იწევს. „ინგლისელი მუშა, — აღნიშნავდა იგი, — ჩათვლიდა, რომ მისი ხელფასი ბუნებრივ ნორმაზე დაბალია და მეტისმეტად მცირე ოჯახის შესანახად, თუ იგი მას შესაძლებლობას არ აძლევს სხვა საჭმელი იყიდოს, გარდა კარტოფილისა და ფაცხაზე უკეთეს სადგომში იცხოვროს; მაგრამ ეს ბომიერი ბუნებრივი მოთხოვნილებები ხშირად საკმარისად ითვლება ისეთ ქვეყნებში, სადაც „ადამიანის ცხოვრება იაფია" და მისი მოთხოვნილება ადვილად კმაყოფილდება. ბევრი რამ იმ კომფორტიდან, რომელიც ახლა მოიპოვეს ინგლისურ ქოხში, ფუფუნებად ჩაითვლებოდა ჩვენი ისტორიის უფრო ადრეულ პერიოდში...

რაღგან საზოგადოების განვითარებასთან ერთად, ფაბრიკატების ფასი მუდამ ეცემა, ხოლო ნედლი საქონლის პროდუქტის ფასი ასევე მუდამ მაღლა იწევს, ამიტომ ბოლოსდაბოლოს, ისეთი დისპროპორცია იქმნება ამ სხვადასხვა საქონლის ღირებულებას შორის, რომ მუშას, რომელიც მსხვერპლად გაიღებს თავისი საშრდოს მარტოოდენ მცირე ნაწილს, შეუძლია დაიკმაყოფილოს თავისი ყველა სხვა მოთხოვნილება"[35].

ამრიგად, მოელენებს რიკარდო ასეთნაირად სსნის: იმას, რასაც დღეს ინგლისელი კომფორტად მიიჩნევს, შესაძლოა ჩვენი ისტორიის ადრეულ პერიოდში ფუფუნებად აღიქვამდნენ, — იმის გამო, რომ საზოგადოების წინსვლას თან ახლავს ფასების მუდმივი დაცემა ფაბრიკატებზე, ხო-

---

[34] დ. რიკარდო, პოლიტიკური ეკონომიისა და დაბეგვრის საფუძვლები, გვ. 62.

[35] იქვე, გვ. 63-64

ლო ნედლეულზე კი პირიქით — მზარდი მატება. მისი პირობითი ღირებულების დადგენისას შესაძლოა აღგილი ექნეს ისეთ გაუგებრობას, რომ ზოგიერთ ქვეყანაში მუშას შეუძლია ზოგჯერ საკვებ პროდუქტზე უარის თქმით სავსებით დაიკმაყოფილოს ყოველი სხვა სახის მოთხოვნილება.

შრომის საბაზრო ფასი, რიკარდოს აზრით, მიწოდებითა და მოთხოვნით განისაზღვრება. „შრომის საბაზრო ფასი, — წერდა იგი, — ის ფასია, რომელიც მასში ნამდვილად მოიცემა მოთხოვნისადმი მიწოდების ბუნებრივი შეფარდების საფუძველზე; შრომა ძვირია, როდესაც იგი იშვიათია, და იაფია, როდესაც იგი უხვად მოიპოვება. მაგრამ რაც არ უნდა იხრებოდეს შრომის საბაზრო ფასი მისი ბუნებრივი ფასისაგან, მას მაინც, საქონელთა ფასის მსგავსად, ტენდენცია აქვს მასთან შეთანხმებისა"[36].

ეს დასკვნები დასავლეთის ქვეყნებში XIX საუკუნის შუა პერიოდიდან დღემდე მიმდინარე პროცესების ახსნის შესაძლებლობას იძლევა. რიკარდომ თავის დროზე ამ დასკვნების განვითარება ვერ მოახერხა, — აღვილი გასაგებია, რის გამო. სწორედ იმ პერიოდში ინგლისში არათუ გაუმჯობესდა მშრომელთა მდგომარეობა, არამედ გაუარესდა კიდეც. ამგვარი უკუსვლა განმარტებას ითხოვდა. გასათვალისწინებელი იყო, რომ შრომის არსებული ღირებულება შესაძლოა განსხვდებოდეს მისი ბუნებრივი ღირებულებისაგან. იგი მაღალი იქნება, თუ მოთხოვნა სამუშაო ძალებზე შესაძლებელზე უფრო მზარდია, წინააღმდეგ შემთხვევაში, უფრო დაბალი იქნება.

რიკარდო ხაზს უსვამს იმ გარემოებას, რომ საზოგადოების ბუნებრივი პროგრესის გზაზე გასამრჯელო, რომელიც შესაძლებლობითა და მოთხოვნილებით განისაზღვრება, დაღმავალ ტენდენციას განიცდის, მიზეზი ამისა კი ის

---

[36] დ. რიკარდო, პოლიტიკური ეკონომიისა და დაბეგვრის საფუძვლები, ეგ. 61.

არის, რომ სამუშაო ძალებზე მოთხოვნა უფრო ნაკლებად მატულობს, ვიდრე თვით სამუშაო ძალები. რიკარდოს ამ გამონათქვამში კარგად ჩანს, თუ რა გავლენას ასდენდა მალთუსის შეხედულებები მასზე. რიკარდოს შეხედულების მიხედვით, შეუძლებელია ღარიბთა და გაჭირვებულთა კეთილდღეობის ხანგრძლივად შენარჩუნება იმ შემთხვევაში, თუკი კანონის ძალით ან მათივე ხელშეწყობითა და მონდომებით ამ კატეგორიის ადამიანთა რაოდენობის ზრდის რეგულირება და ნაადრევი და გაუთვალისწინებელი ქორწინებების თავიდან აცილება არ მოხერხდება.

რიკარდო, მალთუსის მსგავსად, მოსახლეობის ნამატის რეგულირების ერთადერთ საშუალებად გვიანდელ ქორწინებას თვლიდა. თუმცა, რიკარდოსაგან განსხვავებით, მალთუსი გამოთქვამს შეხედულებას, რომლის მიხედვითაც სიღატაკეს და გაჭირვებას იგი ერთადერთ საშუალებად მიიჩნევს, რომელიც ადამიანს წინდახედული ქცევისაკენ უბიძგებს. ამავე საკითხებს რიკარდო შედარებით უფრო ვიწრო სპექტრში იხილავდა. არ ითვალისწინებდა სხვადახვა ფაქტორს (მაგ., პოლიტიკურს ან რელიგიურს), რომლებიც გარკვეულწილად განსაზღვრავენ დემოგრაფიულ ცვლილებებს. მიუხედავად ამისა, როგორც ჩანს, რიკარდო არ იზიარებდა მალთუსის მეტად არასასარბიელო პროგნოზს, რომლის მიხედვითაც თურმე ადამიანთა ნაწილი დედამიწაზე ჯოჯოხეთურ ცხოვრებას უნდა ეწეოდეს. სწორედ ამის გამო რიკარდოს თვალთახედვა უფრო ობიექტურად, მისი თეორია კი მეცნიერული თვალსაზრისით ბევრად უფრო აქტუალურად უნდა ჩაითვალოს.

დ. რიკარდოს შეხედულებით, **მოგება არის ხელფასის ნამეტი ღირებულება, იგი მუშის შრომით შექმნილი ღირებულებაა, რომელსაც კაპიტალისტი ითვისებს.** მისი აზრით, კაპიტალდაბანდების შედეგად მიღებული მოგება ეს ის მოგებაა, რომელიც ინვესტორს მას შემდეგ რჩება, რაც რენტასა და გასამრჯელოს გაიღებს. ამიტომ,

აქედან გამომდინარე, აზრი არა აქვს ისეთი კანონის ან კანონების ძიებას, რომლებიც განსაზღვრავენ მოგების რაოდენობას. რიკარდოს განმარტებით, თუ რენტა გარკვეულ დონეზე უცვლელადაა შენარჩუნებული, მაშინ მოგება იზრდება ხელფასების შემცირების ხარჯზე და პირიქით, — ხელფასების ზრდა მოგების შემცირებას განაპირობებს. ამ თვალსაზრისით რიკარდო წარმოებული პროდუქციის მთლიან (ნაგულისხმევია სოფლის მეურნეობის და მანუფაქტურის ნაწარმის ღირებულება) ღირებულებას „ორ ნაწილად ყოფდა: კაპიტალის მოგებად და შრომის ხელფასად. თუ ვიგულისხმებთ, რომ პური და მანუფაქტურული პროდუქტები ყოველთვის ერთსა და იმავე ფასში იყიდება, მოგება მაღალი ან დაბალი იქნება იმის შესაბამისად, დაბალია ხელფასი თუ მაღალი"[37].

§ 4. საგარეო ვაჭრობისა და ეკონომიკური განვითარების შესახებ

რიკარდოს ერთ-ერთი და უდავოდ დიდი დამსახურებაა მისი გამოკვლევები საერთაშორისო ვაჭრობის სფეროში. მიუხედავად იმისა, რომ „პოლიტიკური ეკონომიისა და დაბეგვრის საფუძვლების" ავტორი აქაც ადრინდელი კვლევის შედეგებით ხელმძღვანელობს, სწორედ ამ სფეროში გამოვლინდა განსაკუთრებით რიკარდოს აზროვნების გენიალური უნარი, თუმცა ეს სრულებით არ ნიშნავს იმას, რომ იგი კრიტიკულ მიდგომას არ საჭიროებს.

დ. რიკარდოს **შედარებითი დანახარჯების** თეორიიდან გამომდინარე, ყოველ ქვეყანას საგარეგარეთ გააქვს ის საქონელი, რომლის წარმოებაზეც მან თავის ქვეყანაში შედარებით ნაკლები დანახარჯები გაიღო, ხოლო საგარეგარეთიდან კი შემოაქვს ის საქონელი,

---

[37] დ. რიკარდო, პოლიტიკური ეკონომიისა და დაბეგვრის საფუძვლები, გვ. 75.

რომლის წარმოებაც მის ქვეყანაში უფრო ძვირად ღირებულია.

დასკვნა იმის შესახებ, რომ თავისუფალი ვაჭრობა უფრო მომგებიანია, ყოველთვის როდია მისაღები. რიკარდოს მხედველობიდან გამორჩა ის გარემოება, რომ ამა თუ იმ ქვეყნის ეკონომიკური სტრუქტურის ცვლილებები წარმოების დანახარჯების ცვლილებებს იწვევს. თუ რომელიმე ქვეყანას საკუთარი მრეწველობა არ გააჩნია, მაშინ მისი შექმნისათვის საჭირო უზარმაზარი დანახარჯების მიუხედავად, ამ ქვეყნისათვის მაინც უფრო სარგებლიანი აღმოჩნდება საკუთარი მრეწველობის შექმნა (დანახარჯები კი თანდათანობით შემცირდება), ვიდრე დაბალგანვითარებულ აგრარულ ქვეყნად დარჩენა.

რიკარდოს თეორია საგარეო ვაჭრობაში ორმხრივი მოგების შესაძლებლობის შესახებ ინგლისში ერთ-ერთ ყველაზე ხშირად გამოყენებულ არგუმენტს წარმოადგენდა თავისუფალი ვაჭრობის სასარგებლოდ. მაგრამ იგი ამავე დროს მერკანტილისტური თეორიის ექსპორტ-იმპორტის ავტომატური გათანაბრების შესახებ მკვეთრი ფორმულირება იყო. ამ თეორიის თანახმად, ყოველი ქვეყნის საგადასახდელო ბალანსის დეფიციტი დაიძლევა ფასის ცვლილებების ზემოქმედებით, პასიური სალდოსა და აქტიური სალდოს მქონე ქვეყნებში. რიკარდომ წამოაყენა თეზა, რომლის მიხედვითაც ფულადი ერთეულის კონვერტირების შემთხვევაში ფასების მსგავს ცვლილებათა მიზეზად ძვირფასი მეტალების გატანა შეიძლება ჩაითვალოს. ეს კი მაშინ მოხდება, როდესაც ვალუტის გაცვლითი კურსი იმ წერტილს მიაღწევს, როდესაც ოქრო საზღვარგარეთ შეიძლება გავიდეს.

ფულის შესახებ ნაშრომებით რიკარდო ფულის რაოდენობითი თეორიის მომხრედ წარმოგვიდგება. ამ თეორიის მიხედვით, იმ შემთხვევაში, თუ ერთ რომელიმე ქვეყანაში ძვირფასი მეტალების რაოდენობა შემცირდება,

მაშინ ბრუნვაში მყოფი ფულის მოცულობაც შემცირდება. აქედან გამომდინარე, ფასების დონეც უნდა შემცირდეს. ეს კი თავის მხრივ, წაახალისებს ექსპორტს. იმ ქვეყნებში კი, სადაც ფულის მარაგი იზრდება, პირიქით, ამ პროცესის საწინააღმდეგო ფაქტებს აქვს ადგილი. ამრიგად, საქონელგაცვლის მოცულობის ცვლილება ხელს უწყობს მოცემული ქვეყნის უარყოფითი გაცვლითი ბალანსის გაჯანსაღებას.

რიკარდოს ეს თეორიაც საკმაოდ მნიშვნელოვან არგუმენტად რჩებოდა თავისუფალი ვაჭრობის სასარგებლოდ. იგი ადასტურებდა აზრს, რომ არც ერთ ქვეყანას არ სჭირდება საზღვარგარეთიდან მიღებული შემოსავლის „ხელოვნურად" შემცირება იმ მიზნით, რომ ხელს შეუშლის ძვირფასი მეტალების გატანას, რაც საშიშროებას უქმნის მის ფულად სისტემას. იმის გამო, რომ გაცვლითი ბალანსი თავისთავად გაწონასწორდება, „Laisser faire" ყველაზე მიზანშეწონილ პოლიტიკას წარმოადგენს. ამ თეორიის მნიშვნელობა მხოლოდ იმ შემთხვევაში შეიძლება განისაზღვროს, თუ დავფიქრდებით, რა უსაზღვრო შესაძლებლობებზე აცხადებდა პრეტენზიას კლასიკური პოლიტიკური ეკონომია. ამ თეორიიდან გამომდინარე კანონზომიერებანი ხელს შეუწყობდა სხვადასხვა ქვეყანას (განსაკუთრებით ინგლისსა და მის კოლონიებს) შორის სავაჭრო ურთიერთობების განვითარებას, რომელთაც ეკონომიკური განვითარების განსხვავებული დონეები ჰქონდათ.

XIX საუკუნის დასაწყისში ბრიტანელი ფაბრიკანტები ყოველმხრივ მიესალმებოდნენ ასეთ შეხედულებებს. ისინი ხომ თავიანთ საწარმოებს მნიშვნელოვანწილად კოლონიებთან სავაჭრო ურთიერთობის შედეგად მიღებული მოგებით აფინანსებდნენ. მეორე მხრივ კი ისინი საბაჟო კანონმდებლობის ზეწოლას (ეს განსაკუთრებით ინდოეთიდან ბამბის შემოტანას ეხებოდა) განიცდიდნენ. ამჯერად მათ საშუალება ეძლეოდათ იაფად გაეტანათ თავიანთი საქონელი შორეულ ბაზრებზე. მათი მიზანი მსოფლიო მასშტაბით

სავაჭრო ურთიერთობების შემდგომი განვითარება იყო, რაც, თავის მხრივ, მრეწველობის განვითარებას შეუწყობდა ხელს.

სმითის მსგავსად, რიკარდოსათვისაც წინა პლანზე ეკონომიკური განვითარების პრობლემა იდგა. მან ამ პრობლემის ისევე საფუძვლიანი შესწავლა დაისახა მიზნად, როგორც მანამდე ღირებულებისა და შემოსავლის განაწილებასთან დაკავშირებული საკითხებისა. თუმცა, რიკარდომ ამ საკითხებთან მიმართებაში გარკვეულწილად უყურადღებოდ დატოვა ეკონომიკური განვითარების მთელი რიგი ფაქტორები და შემოიფარგლა მხოლოდ ზოგიერთით, რაც საკმარისი არ აღმოჩნდა.

რიკარდომ **უარყო ჭარბწარმოების საერთო კრიზისების შესაძლებლობა**, რამდენადაც მიაჩნდა, რომ შესაძლებელია ერთი რომელიმე საქონლის ჭარბად წარმოება, მაგრამ ყველა საქონლის მიმართ ეს არ შეიძლება მოხდესო. საერთოდ, ასეთი შეხედულება დამახასიათებელი იყო კლასიკური პოლიტიკური ეკონომიის სკოლისათვის.

რიკარდოს აზრით, ეკონომიკური განვითარებისათვის აუცილებელი და საჭირო იყო დაბანდებული კაპიტალიდან მიღებული საშუალო პროცენტული შემოსავლის არსებობა. შემდეგ ანაბრების მოცულობა თანდათანობით გაიზრდებოდა. ეკონომიკური აღმავლობის მიღწევა შესაძლებელი გახდებოდა წარმოების ზრდითა და საწარმოო პროცესების გაუმჯობესების საშუალებით. რიკარდო სადავოდ თვლის იმ შეხედულებებს, რომლითაც კაპიტალიზმის პირობებში ეკონომიკურ პროგრესს თან სდევს გასაღების ასალი ბაზრების აღმოჩენა. ამ საკითხთან მიმართებაში იგი ჟ. ბ. სეის მომხრეა, რომლის აზრითაც, არ არსებობს კაპიტალი, რომლის დაბანდებაც შეუძლებელია ქვეყანაში, იმის გამო, რომ წარმოება ზღუდავს მოთხოვნას. ყველას, ვინც აწარმოებს ამა თუ იმ პროდუქციას, ერთი მიზანი

ამოძრავებს — მოიხმაროს ეს საქონელი, ან გაცვალოს. ამასთან, იგი თავის საქონელს სხვა საქონლის შეძენის მიზნით ყიდის, რომელიც უშუალოდ მას ან მისი წარმოების საქმეს სჭირდება.

რიკარდო ვერ ხვდებოდა, რომ მაშინაც კი, როდესაც წარმოების წინსვლა ერთ რომელიმე სფეროში სხვა დარგებისათვის გასაღების შესაძლებლობას ქმნიდა, ეკონომიკური განვითარება დამატებითი საშუალებების არარსებობის შემთხვევაში შეუძლებელი იყო. ამიტომ ადამ სმითისაგან განსხვავებით, იგი ფიქრობდა, რომ საზღვარგარეთ გასაღების ახალი ბაზრების შექმნას გადამწყვეტი როლის შესრულება არ შეუძლია მრეწველობის განვითარების საქმეში.

რიკარდო მხოლოდ იმიტომ იყო საგარეო ვაჭრობის მომხრე, რომ, როგორც თავად აღნიშნავდა, ამ შემთხვევაში დასარჯული შრომის იმავე რაოდენობით გაცილებით მეტი საქონლის მიღება იყო შესაძლებელი. აქედან გამომდინარე, საგარეო ვაჭრობა საჭიროა თვით ქვეყნისათვის, მაგრამ ეკონომიკური განვითარების აუცილებელ წინაპირობას იგი არ წარმოადგენს. კაპიტალის გატანა საზიანოა, რამდენადაც იგი ქვეყნის შიგნით დასაქმების შესაძლებლობას ზღუდავს.

რიკარდოს აზრით, სმითი ცდებოდა, როდესაც ამტკიცებდა, რომ უცხოეთში გასაღების ბაზრებს გადამწყვეტი მნიშვნელობა აქვს ინგლისის მრეწველობის განვითარებისთვის, ფაქტობრივად, შეიძლებოდა მათზე უარის თქმა. ჩვენ ვაწარმოებთ საქონელს და საზღვარგარეთ მათი გაყიდვით სხვა საქონელს ვყიდულობთ, მხოლოდ უფრო დიდი რაოდენობით, ვიდრე ჩვენს ქვეყანაში შეგვიძლია ვაწარმოოთ. თუ უცხოეთში ვაჭრობის შესაძლებლობა არ გვექნება, მაშინ ისევ მხოლოდ ჩვენიეე სარგებლობის მიზნით შევქმნიო პროდუქციას. ადამ სმითის ეს შეხედულება ეწინააღმდეგება მის ყველა ზოგადი სახის კონცეფციას. ამ

საკითხებთან დაკავშირებით რიკარდო ბოლოს იხსენებს სმითის თეზას იმის შესახებ, რომ მრეწველობის განვითარებას კაპიტალის დაგროვება განაპირობებს და დაასკვნის, რომ არაფრით არ არის შეზღუდული არც მოთხოვნილება, არც კაპიტალის დაბანდება, ვიდრე იგი მოგების მიღების წყაროდ რჩება.

დასასრულ, ნაშრომის ერთ-ერთ თავში კოლონიებში ვაჭრობის შესახებ რიკარდო აკრიტიკებს იმ ხელშეკრულებას, რომლის საფუძველზეც მეტროპოლია საკუთარ ბაზარს ინარჩუნებს. მისი აზრით, ეს ხელშეკრულება ხელს აძლევს მეტროპოლიას. მისი შეხედულებით, შეუძლებელი იქნებოდა ამ საქონლის წარმოება ექსპორტის მიზნით ინგლისში, თუ მას ამ განსაკუთრებული ბაზრის მომარაგების პრივილეგია არ ექნებოდა. შემდეგ რიკარდო აღნიშნავს, რომ ფაქტობრივ უპირატესობას იმაშიც ხედავს, რომ ერთი რომელიმე სახის პროდუქციის წარმოება უფრო მომგებიანია. ამრიგად, იგი მყარად დგას თავის პოზიციებზე.

* * *

ბოლოს, უნდა აღინიშნოს, რომ დ. რიკარდოს, მართალია, სხვათა მსგავსად, „სკოლა" არ შეუქმნია (ჭეშმარიტ რიკარდიანელებად მიაჩნიათ: ჯ. მილი, მაკ-კულოხი, კ. მარქსი და სხვ.), მაგრამ, მიუხედავად ამისა, მან უდიდესი ზეგავლენა მოახდინა ეკონომიკური აზროვნების ისტორიაზე. თუ ეკონომიკური მეცნიერება 1817 წლამდე გარკვეულწილად სმითთან დისკუსიებში ვითარდებოდა, მომდევნო ორმოცდაათი წელი ანალოგიურ პროცესებს დ. რიკარდოსთან მიმართებაში ჰქონდა ადგილი.

მეცნიერთა გარკვეული ნაწილი რიკარდოს კრიტიკოსია. ასე მაგალითად, ჯევონსი თავის ნაშრომში „პოლიტიკური ეკონომია" (1879) მიუთითებს რიკარდოს კურსის

მცდარობაზე, – განსაკუთრებით ღირებულების, მოთხოვნისა და ფასების პრობლემებთან მიმართებაში.

მიუხედავად ამისა, დ. რიკარდომ ეკონომიკური მეცნიერება ახალ სიმაღლეზე აიყვანა. მის დამოუკიდებელ ანალიზურ მიღწეევებს შორის ყველაზე მნიშვნელოვანი ალბათ იმის დასრულება იყო, რასაც სამუელსონმა „პოლიტიკური ეკონომიის კლასიკური მოდელი" უწოდა. ეს იყო ფართო თეორიული სტრუქტურა და სათანადო „ჩონჩხი" ბრდის თეორიებისათვის.

ლიტერატურა

ა. ანიკინი, მეცნიერების სიჭაბუკე, თბ., 1989, თავი 12.

ბ. თოდუა, ადამ სმითი და თანამედროვე საერთაშორისო ეკონომიკის აქტუალური საკითხები, თბ., 2000.

კ. მარქსი, პოლიტიკური ეკონომიის კრიტიკისათვის, თბ., 1953; კაპიტალი, ტ.1-3, თბ., 1954-59; ზედმეტი ღირებულების თეორიები („კაპიტალის" IV ტომი, ნაწ.1-2, თბ., 1966-68.

დ.რიკარდო, პოლიტიკური ეკონომიისა და დაბეგვრის საფუძვლები, თარგმანი ფ. გოგიჩაიშვილისა, ტფილისი, 1937.

ჯ. ხარიტონაშვილი, ეკონომიკურ მოძღვრებათა რეტროსპექტივა და თანამედროვე პრობლემები, წიგნი I, თბ., 1997.

Афанасьев В. С. Давид Рикардо, М.,1988.

Всемирная история экономической мысли, т.2, М., 1988, гл.2.

Зибер Н.И. Давид Рикардо и Карл Маркс в их общественно-экономических исследованиях, М., 1957.

Майбурд Е.М. Введение в историю экономической мысли, М., 1996.

Рикардо Д. Сочинения, т.1-5, М., 1955, М., 1961, М., 1968; Начало политической экономии – В кн.: Классики экономической мысли. М., 2000.

Розенберг И. Теория стоимости у Рикардо и у Маркса, М., 1924.

Сурин А.И., История экономики и экономических учений, М., 1999.

Чернышев В.Р. Рикардо и Маркс, Л., 1925.

Blaug M., Ricardo D., _ International Encyclopedia of the Social Sciences, B.B, New York, 1968

Hicks J., Ricardo's Theory of Distribution _ Bernard Corry and Mayrice Person, Essays in Honour of Lord Robbins, London, 1972.

Hollander S., The Economics of David Ricardo, Toronto, 1979.

Schumpeter I., Business Cycles. N.Y., 1939.

თავი IV. კლასიკური ეკონომიკური მოძღვრების სხვადასხვაბვარი ინტერპრეტაციები

§ 1. რობერტ თომას მალთუსი (1766-1834)

რ. კანტილიონის, ფ. კენესა და ა. სმითისათვის მიწა წარმოების უმთავრესი ფაქტორი იყო და ისინი შრომის არსის ახსნაში მოსახლეობის თეორიას ეყრდნობოდნენ. მალთუსმა მათ რჩევებს გადაუხვია და შექმნა „მოსახლეობის დიდი აფეთქების" ცნობილი თეორია, რომელიც თან ახლავს სამრეწველო რევოლუციას.

1562 წლიდან ინგლისში ღარიბებზე ზრუნვის სისტემა მოქმედებდა, რომლის ძირითადი ფინანსური წყარო ეგრეთ წოდებული ღარიბთა ბეგარა იყო. მე-17 საუკუნეში სამრეველოებს უფლება მიეცათ ღარიბთათვის სპეციალური სახლები დაეარსებინათ. ასეთი სისტემა ძვირი იყო და პრობლემას ვერ წყვეტდა. ეს სახლები „კატორღას" წარმოადგენდა, რომელიც გაჭირვებულ ადამიანს აიძულებდა თავისი ბედი შესაბამის სამრეველოსთან დაეკავშირებინა. ამით მათ ძირითადი (პოლიტიკური) თავისუფლება ერთმეოდათ.

ჰოდვინის[38] მოძღვრება საბაბი გახდა იმისა, რომ „ღარიბების დახმარება" ყველას შეხებოდა. 1795 წელს საფრანგეთში მიღებულ იქნა „დეკლარაცია", რომლის მიხედვითაც ყველა მოქალაქეს, რომელსაც თავისი ელემენტარული მოთხოვნილების დაკმაყოფილების უნარი არ შესწევდა, უფლება ჰქონდა თანამოქალაქეთაგან მოეთხოვა დახმარება. დახმარების უფლების ფორმულირება ეწინააღმდეგებოდა ადამ სმითის დებულებებს, რომელიც პრინ-

---

[38] უილიამ ჰოდვინი (1756-1836) სასულიერო პირი, რომელიც ფრანგული ფილოსოფიის გაელენით ათეიზმისაკენ იხრებოდა. იგი აღფრთოვანებული იყო სოციალური პროგრესის წინასწარმეტყველებით, რომელიც საფრანგეთის 1789 წლის რევოლუციას უნდა მოეტანა.

ციპში უარყოფდა კანონს ღარიბებზე, რადგანაც იგი ხელს უშლიდა სამუშაო ძალის თავისუფალ გადანაწილებას სამუშაოთა მოთხოვნის შესაბამისად. სმითის მიხედვით, აქედან გამომდინარეობდა შრომის უთანაბრო ანაზღაურება, რაც მუშათა ინტერესებს ეწინააღმდეგება. ჰოდვინის სისტემას მალთუსიც უარყოფდა და სმითის სისტემის განმტკიცებას ცდილობდა. იგი (მალთუსი) ცდილობდა ცხადად ეჩვენებინა, რომ ადამიანთა მოდგმის ტენდენცია მოსახლეობის რიცხობრივი სიჭარბისაკენ უთანასწორობას იწვევს და დახმარების უფლებას ზღუდავს.

თომას რობერტ **მალთუსი** დაიბადა 1766 წელს. იგი აზნაურების[39] შვიდშვილიან ოჯახში მეექვსე შვილი იყო. იგი ამ ქვეყანას მოეელინა სოფლის სახლში, რომელიც მამამისმა ვოტონში (სურეი) ააგო. მამამ იურისპრუდენცია იმ მიზნით მიატოვა, რომ ცხოვრება, როგორც სოფლის ჯენტლმენს შეეფერებოდა, ლიტერატურული ინტერესებით გაეტარებინა. იგი იცნობდა და თაყვანს სცემდა ჟ. რუსოს, რომლის ხშირი სტუმარიც იყო. ამ პერიოდში შეეძინა რობერტიც, რომელიც ფიზიკური ნაკლით დაიბადა და ამის გამო მთელი სიცოცხლე მეტყველების დეფექტით იტანჯებოდა.

ახალგაზრდა მალთუსი 1784 წლამდე განათლებას სახლში, მასწავლებლებთან და კერძო სკოლებში ღებულობდა, შემდეგ იგი სასწავლებლად კემბრიჯში — იესოს კოლეჯში გაიგზავნა, რომელიც 1788 წელს დაამთავრა. მან საბუნებისმეტყველო ფილოსოფიასა და მათემატიკაში ფართო განათლება შეიძინა. თითქოსდა კარგი მათემატიკოსიც უნდა გამხდარიყო, მაგრამ სამღვდელოებაში შესვლა ამჯობინა. 1788 წელს იგი დიაკვნად ეკურთხა.

---

[39] აზნაურისა, რომელიც ჰოდვინის იდეებს იზიარებდა, თუმცა მალთუსმა შემდგომში ამ იდეების წინააღმდეგ გაილაშქრა.

1793 წელს მალთუსი იესოს კოლეჯის წევრი გახდა; ამან მას მცირე შემოსავალი გაუჩინა. მღვდლის თანაშემწედ მსახურობდა ეოტონის პატარა სამლოცველოში. ნათლობებმა, ქორწილებმა და დაკრძალვებმა მას საშუალება მისცა ხალხის წარმატებებსა და წარუმატებლობებს, ზნეობრივ თვისებებს, ნაკლოვანებებსა და სიღარიბეს ახლოს გასცნობოდა.

წერილებმა „მოსახლეობის პრინციპის შესახებ", რომელიც სექსუალური ყოფაქცევით ხალხის სოციალური მდგომარეობის გაუმჯობესების პრობლემებს ეხებოდა, მალთუსი პოპულარული გახადა. ისეთ პიროვნებებთან ერთად, როგორებიც იყვნენ დარვინი და მარქსი, იგი მეცხრამეტე საუკუნის დისკუსიების ერთ-ერთ „გრიგალად" იქცა. ხანგრძლივმა მოკაურობამ სკანდინავიასა და, საერთოდ, კონტინენტზე მას მოსახლეობის შესახებ ერცელი მასალის შეგროვების საშუალება მისცა. 1804 წელს იგი დაქორწინდა და სამი შვილი შეეძინა.

1805-1834 წწ მალთუსი ახლად დაარსებულ აღმოსავლეთ ინდოეთის კოლეჯში (ლონდონის მახლობლად) ზოგადი ისტორიის, პოლიტიკის, კომერციისა და ფინანსების პროფესორად მუშაობდა. იგი პოლიტიკურ ეკონომიაში ერთ-ერთი პირველი ბრიტანელი პროფესორია. მალთუსის დანარჩენი ოცდაცხრა წლის მიგზავიანი ცხოვრების ისტორია მისი „ესეს" და სხვა პუბლიკაციების წარმატებით გამოცემების ისტორია იყო. მის მთავარ მოვალეობას აღმოსაელეთ ინდოეთის კომპანიისათვის რჩევების მიცემა შეადგენდა. მალთუსმა საკმაო ენერგია მოახმარა მრავალრიცხოვანი კლუბის გაერთიანებას, ერცელი მიწერ-მოწერისათვის ხელის შეწყობას და თავისი ბევრი მეგობრის (რომელთაგან ერთ-ერთი ყველაზე ახლობელი დ. რიკარდო იყო) მოსანახულებლად ლონდონში მოგზაურობას. 1834 წელს იგი გულის შეტევით გარდაიცვალა.

მოსახლეობის შესახებ შეხედულებებში მალთუსის აზრს ბევრი იზიარებდა, მაგრამ იგი, როგორც ეკონომისტი, რიკარდოსა და მისი მიმდევრებისაგან განსხვავებით, ყოველთვის განმარტოებით იდგა. პოლიტიკური შეხედულებებით იგი კონსერვატორი იყო, რომელიც თავისუფალი ვაჭრების წინააღმდეგ მარცვლეულის მწარმოებლებს იცავდა. ადვილად აღგზნებადი იყო, კამათის მოყვარული და ამბიციური, მაგრამ პიროვნულ ურთიერთობებში კეთილი და თავაზიანი.

1795 წელს მიღებული კანონი ღარიბთა შესახებ აფართოებდა ღარიბების დახმარების არეალს. იგი სამრევლოებს იმ ადამიანების დახმარებას ავალდებულებდა, რომელთა ხელფასიც მათ საარსებო მინიმუმს ვერ აკმაყოფილებდა.

ჰოდვინის იდეებისა და ახალი კანონის მიმართ პროტესტის ნიშნად, მალთუსმა 1798 წელს გამოაქვეყნა ხელმოუწერელი ნაშრომი „**ნარკვევი მოსახლეობის პრინციპებზე, როგორც მომავალ გაუმჯობესებაზე ზეგავლენის შესახებ**". მამასთან გამართული დისკუსიებით შეგულიანებულმა მალთუსმა დაიწყო იმის მტკიცება, რომ ადამიანთა მდგომარეობის ხანგრძლივად გაუმჯობესება შეუძლებელია. კერძოდ, ღარიბთა მდგომარეობის მომწესრიგებელი კანონები ღარიბების მდგომარეობას კი არ აუმჯობესებს, არამედ პირიქით – მათ რაოდენობას ზრდისო. 1803 წელს წიგნი მეორედ გამოიცა. არსებითად, ეს ახალი წიგნი იყო. მოგვიანო გამოცემებში წიგნი სამ ტომამდე გაიზარდა.

1.1. პოპულარული ნაშრომის ძირითადი იდეები

მალთუსმა მიზნად დაისახა კერძო საკუთრებაზე დაფუძნებული ლიბერალური წყობისა და სოციალური უსამართლობის გამართლება. ადამ სმითის მიხედვით, ხალხის

კეთილდღეობის ამაღლების საუკეთესო საშუალება თავისუფლებაა. მალთუსის აზრით კი, ხალხის კეთილდღეობა ცალკეულ ადამიანთა პირობების გაუმჯობესების გარეშეც შეიძლება ამაღლდეს. გაუმჯობესებას იმ შემთხვევაში არ ექნება ადგილი, თუ მოსახლეობის რაოდენობა უფრო სწრაფად იზრდება, ვიდრე მათი მოთხოვნილებების დასაკმაყოფილებელი საარსებო საშულებები. შესაბამისად, იგი თვლიდა, რომ ლიბერალური სისტემა და ამ სისტემით გამოწვეული უთანასწორობა მოსახლეობის ნაწილის მდგომარეობას გააუმჯობესებს და, იმავდროულად, მოსახლეობის ზრდას შეაჩერებს. სისტემა, რომელიც ქონებაზე საერთო საკუთრებას ან საკუთრებაზე თანასწორობას ეყრდნობა, მთელ მოსახლეობას აუცილებლად სიღარიბემდე მიიყვანს. მალთუსის მიხედვით, „ბუნების კანონით" მოსახლეობის ზრდა კვების პროდუქტების მაქსიმალური წარმოების პირობებს ეწინააღმდეგება: მოსახლეობა, თუ მხედველობაში მივიღებთ შობადობისა და სიკვდილიანობის არსებულ დონეს, ყოველ 25 წელიწადში გაორმაგდება, ანუ გეომეტრიული პროგრესიით გაიზრდება.

მალთუსს წარმოუდგენლად მიაჩნდა, რომ კვების პროდუქტების წარმოების ზრდა ოდესმე შესაბამის დონეს მიაღწევს.

მალთუსის აზრით, ბარკვეული წინაპირობების გამო, არსებული მიწიდან 25 წლის განმავლობაში ორჯერ მეტი პროდუქტის მიღება შეიძლება, მაგრამ შემდგომ 25 წელიწადში კვების პროდუქტების წარმოება არსებული გამოცდილების მიხედვით 4-ჯერ ვერ გაიზრდება. მიწიდან შემოსავლის მიღება შემცირდება. მალთუსის აზრით, არსებობისათვის საჭირო საშუალებები ბევრითი შრომისათვის ხელშემწყობ პირობებშიც კი არ შეიძლება არითმეტიკულ პროგრესიაზე უფრო სწრაფად გაიზარდოს. უფრო კონკრეტულად: ადამიანის მოდგმას „1,2,4,8,16" ციფრების მსგავსად ზრდის ტენდენცია აქვს, მაშინ როცა კვების პროდუქტების

წარმოება საუკეთესო შემთხვევებში „1,2,3,4,5,6" ციფრების მსგავსად გაიზრდება. ე.ი. მოსახლეობის ზრდის დროს საქმე გვაქვს გეომეტრიულ პროგრესიასთან — საწყისი წევრით — 1 და მამრავლით — 2, ხოლო კვების პროდუქცების ზრდის დროს კი არითმეტიკულ პროგრესიასთან — საწყისი წევრით — 1 და სხვაობით — 1.

მალთუსი ეძებს მოსახლეობის ზრდის შემზღუდველ საშუალებებს და სვამს კითხვას — იქნებ ქორწინების უფლების ასაკმა აიწიოს? თუმცა მალთუსს ეს არარეალურად მიაჩნდა: ვინ შეასრულებს ამას და როგორ შეიძლება ამ საქმეში დარღვევების გამოვლენა? ადამიანს, რომელიც ნებადართულ დროზე ადრე დაქორწინდება, სამარცხვინო ბოძზე გააკრავ, მისკენ ხელს გაიშვერ და გააშათრახებ? ციხეში ჩასვამ? მის ბავშვებს უპატრონოდ დატოვებ? დასჯის ყველა ფორმა, რომელიც ასეთი სახის მოქმედებისათვის შეიძლება გამოიყენო, აღმაშფოთებელი და ბუნების საწინააღმდეგო არ იქნება?

მალთუსმა გამოსავლის ორი გზა გამოძებნა: **პირველი,** მანკიერ მშობიარობაზე კონტროლი; **მეორე,** მორალური თაეშეკავება ანუ მოსახლეობის დიდი ნაწილის მიერ გარკვეული დროის ანდა მთელი ცხოვრების მანძილზე ქორწინებასა და შვილის ყოლაზე ნებაყოფლობითი უარი. იგი მშობიარობაზე კონტროლის ყველა ფორმის წინააღმდეგია, რამდენადაც ასეთი ქმედება ბუნების საწინააღმდეგო მცდელობაა, რომელიც დაშლის როგორც მნეობას, ასევე საზოგადოებას. ამგვარად, იგი მივიდა დასკვნამდე, რომ მოსახლეობის ზრდის შეზღუდვა ძირითადად მხოლოდ **„მორალური თავშეკავებით"** შეიძლება.

ამავე დროს მას მიაჩნდა, რომ ასეთი საშუალების გამოყენება შესაძლებელია ქონებრივ უთანასწორობაზე აგებულ საზოგადოებაში, ხოლო თანასწორთა საზოგადოებაში ცალკეულმა ადამიანმა ქორწინებისაგან თავი არ უნდა შეიკავოს. — რატომ უნდა თქვას ქორწინებაზე უარი?

მალთუსის მიხედვით, უთანასწორო საზოგადოებაში მხოლოდ ის ახალგაზრდები დაქორწინდებიან, რომელთაც ოჯახის შენახვის საშუალება აქვთ. სხვებმა, მათი ქონებისა და შემოსავლების მიხედვით უნდა განსაზღვრონ ქორწინების დრო. მაგრამ პრობლემის ასეთი გადაწყვეტის წინაპირობად მან ღარიბებზე ზრუნვის არსებული სისტემის გაუქმება მოითხოვა. მალთუსის იდეებით, „კანონები ღარიბებზე" საბოლოოდ მათ წინააღმდეგ იმოქმედებს.

1803 წლის შემდეგ გამოქვეყნებულ გამოცემებში მალთუსი ცდილობდა ეჩვენებინა, რომ იგი ღარიბებისა და, საერთოდ, მოსახლეობის გონიერული ზრდის წინააღმდეგი არ იყო, თუმცა მისი ნაშრომი შემდეგაც შეიცავდა აზრებს, რომლის ილუსტრირებასაც უკვე ციტირებული აზრები წარმოადგენს.

მალთუსის პოლიტიკური თეზისები მოსახლეობის შესახებ ხშირად უარყოფით გამოძახილს პოულობდა, მაგრამ ზოგჯერ ეს უარყოფა ნაკლებად არგუმენტირებული იყო. ამასთან დაკავშირებით ხშირად აღნიშნავდნენ იმას, რომ დასავლეთ ევროპის ქვეყნებში მოსახლეობის ზრდა მე-19 საუკუნის დასასრულიდან მძიმე ტვირთს აღარ წარმოადგენდა. ეს შედეგი, ჯერ ერთი, ევროპელთა მასობრივი გადაადგილებით და მეორეც, ჩასახვის აცილების მეთოდების გავრცელებით იქნა მიღწეული. მალთუსს არ უარუყვია, რომ ზემოაღნიშნული ღონისძიებებით შეიძლება მოსახლეობის ზრდის შეჩერება. იგი დაწვრილებით სწავლობდა მოსახლეობის შემცირების საკითხებს ძველ რომშიც. ამასთან დაკავშირებით, უნდა აღინიშნოს, რომ „მესამე სამყაროს" ქვეყნებში დღეს „კარგი მოსახლეობის" არსებობა განსაკუთრებით გადაუდებელ პრობლემას წარმოადგენს. ამიტომ შეუძლებელია იმის მტკიცება, თითქოს ფაქტებმა სრულად გააქარწყლა მალთუსის მიერ წამოყენებული თეორიის რეალობა — გაცილებით ძნელია

მისი სრული უარყოფა, როგორც ეს ზოგჯერ წარმოუდგენიათ.

მალთუსს ეკუთვნის მოსაზრება იმის შესახებ, რომ მოსახლეობის მატების ტემპი ბევრად აღემატება კვების პროდუქტების წარმოების ზრდის ტემპებს. გარკვეული რეგიონის დასახლებულ მოსახლეობას (თუ მას ამის შესაძლებლობა გააჩნია) შეუზღუდავად შეუძლია გამრავლდეს, გაორმაგდეს 25 წლის განმავლობაში და უფრო მოკლე დროშიც კი — მიუხედავად მეცნიერული მიღწევებისა. ამასთან, შეუძლებელიაო ყველა რეგიონში ყოველ 25 წელიწადში კვების პროდუქტების წარმოების ავტომატურად გაორმაგება.

აქედან გამომდინარე, აუცილებელი არაა იმის დასკვნა, რომ მალთუსის თეორია მთლიანად მიღებულია, განსაკუთრებით შეუძლებელია იმის მტკიცება, რომ სოციალური უთანასწორობა, სიღატაკე და გაღატაკებული მშრომელი ფენის არსებობა საზოგადოების რაიმე პროგრესის წინაპირობაა. ასეთი დასკვნა მალთუსის არასწორი გაგებისაგან მიიღება.

მალთუსი ეძებდა იმ მეთოდებს, რომელთა მეშვეობითაც (მოსახლეობის მატების ტენდენციის მიუხედავად) შესაძლებელი იქნება სოციალურ სფეროში პროგრესის მიღწევა. ამ ტენდენციის საწინააღმდეგოდ, წარსულში მთელ რიგ ღონისძიებებს მიმართავდნენ, — დაწყებული სოციალური საკითხებით და დამთავრებული სექსუალური ცხოვრების შეზღუდვის მეთოდებით. ასეთი ღონისძიებები, მალთუსის აზრით, სოციალური პროგრესის ტენდენციასთან შეუთავსებელია, რადგან ისინი მიმართულია იმისკენ, რომ უარყოფილ იქნას გადაწყვეტილების თავისუფლება, ანდაც ინდივიდის აქტიურობა. მალთუსი ხშირად უსვამს ხაზს იმ საშიშროებას, რომელსაც ინდივიდის თავისუფლებაზე სახელმწიფოს ზემოქმედება გამოიწვევს, — როგორც უკვე ითქვა, ქორწინების მინიმალური ასაკის ზრდა საბოლოო

ჯამში, მას შეუძლებლად მიაჩნდა. აქ ნათლად ელინდება მისი ინდივიდუალური თვალსაზრისი.

ჩასახვისაგან დაცვას, როგორც ქრისტიანულ მორალთან შეუფერებელს, იგი უფრო მეტად უარყოფს. მალთუსის ფიქრით, ჩასახვის აცილება ინდივიდის აქტიურობის პარალიზებას იწვევს, რომლის გარეშეც პროგრესის არსებობა შეუძლებელია. იგი მოსახლეობის მატების შეფერხების ხელოვნური, არაბუნებრივი საშუალებების გამოყენების წინააღმდეგი იყო, რამდენადაც ისინი ანტიმორალური და ინდივიდის სამეურნეო საქმიანობისათვის საჭირო ინიციატივის შემაფერხებელია. თუ ყველა ცოლ-ქმარს იმდენი შვილი ეყოლება, რამდენიც სურს, მაშინ ცალკეულ ქვეყნებსა და მთლიანად დედამიწაზე მოსახლეობა ნორმალურ და ბუნებრივ დონეს ვერ მიაღწევს.

აქედან ნათლად ჩანს, რომ მალთუსი დედამიწის „ნორმალურ" ზრდას კაცობრიობის ამოცანად თვლიდა, ამაში ცივილიზაციის განვითარებისა და ადამიანის ბედნიერების წინაპირობას ხედავდა. ასე მიეიდა იგი დასკვნამდე, რომ ჩასახვის აცდენა ხელს უშლის წარმოების ზრდას, რომელიც, თავის მხრივ, მოსახლეობის ზრდის წინაპირობაა.

მალთუსი საზოგადოებას ყოფს ორ ჯგუფად — **მდიდართა კლასად**, რომელიც დანაზოგებით ინვესტირებას ახდენს და **ღარიბთა კლასად**, რომელიც შრომობს. მოსახლეობის ზრდის ტემპი, მალთუსის მიხედვით, ბევრადაა დამოკიდებული ღარიბთა მასის საქციელზე, რამდენადაც ეს კლასი ყველაზე მრავალრიცხოვანია, კვების პროდუქტების ზრდის ტემპი კი ძირითადად მდიდრებზეა დამოკიდებული. ამიტომ, მალთუსის შეხედულებით, მოსახლეობის მატერიალური მდგომარეობის გაუმჯობესების ტენდენცია მოსახლეობის ზრდის ტენდენციას ვერ გაუთანაბრდება. მატერიალური მდგომარეობის გაუმჯობესების ტენდენცია საგრძნობ ზეგავლენას ახდენს მოსახლეობის უმცირესობაზე.

ბევრი შეიძლება ითქვას ამ საკამათო იდეებზე. აქ არსებითი მნიშვნელობა იმ ფაქტს ენიჭება, რომ მალთუსი არგუმენტების განმეორებით, იმ მომავალ სპეციფიკურ წარმოების წესს უკავშირდება, რომლის საფუძველს საზოგადოების ორ კლასად დაყოფა წარმოადგენს. ამათგან **ერთი კაპიტალი, მეორე** კი **სამუშაო ძალაა**. მალთუსის თეორიის საეჭვოობა მისი წანამძღვრების საეჭვო ხასიათიდანაც გამომდინარეობს, რომლის მიხედვითაც არსებობს ინდივიდუალიზმი და რომ მუშათა კლასის საპირისპიროდ აუცილებლად კაპიტალისტთა კლასი არსებობს. უფრო რეალურია ის მოსაზრება, რომ გარკვეულ რეგიონში მოსახლეობის რაოდენობა გაცილებით უფრო სწრაფად შეიძლება გაიზარდოს, ვიდრე კვების პროდუქტების წარმოება, მაგრამ არასწორია მტკიცება, რომ ჭარბი მოსახლეობის უარყოფითი შედეგები იმის საშუალებით დაიძლევა, რომ ცალკეულმა ადამიანმა კარზე მომდგარი გაჭირვების ასაცილებლად სექსუალურ ცხოვრებაზე თქვას უარი. ჯერ ერთი, გაუმართლებელია, რომ ყველა სოციალურ-პოლიტიკური ღონისძიება, რომელიც კვების პროდუქტების წარმოების ზრდისკენაა მიმართული, თავიდანვე ფუჭად გამოცხადდეს. ასევე არაგონივრულია სხვა მეთოდების (გარდა „მორალური თაეშეკავებისა") სარგებლიანობისა და ეფექტურობის უარყოფა.

დასავლეთ ევროპის მოსახლეობის ზრდის ისტორიას მე-19 საუკუნეში, როგორც ეს უკვე აღნიშნული იყო, არ შეუძლია მთლად უკუაგდოს მალთუსის თეორია. და ეს მას არ ძალუძს იმის გამო, რომ იგი იმპერიალისტურ ექსპანსიასთანაა დაკავშირებული, რომელმაც იმავდროულად საფუძვლიანად შეცვალა დემოგრაფიული განვითარების წინაპირობები და კვების პროდუქტების რეზერვების ზრდა მხოლოდ გარკვეული მასშტაბით განაპირობა. თუმცა, დასაშვებია ის მოსაზრება, რომ თვით ადამიანებში შესაძლებელია დამკვიდრდეს „მშობიარობის კონტროლის"

მეთოდები, რომლებიც მნიშვნელოვნად შეზღუდავენ მოსახლეობის ზრდის ტემპებს, ისე, რომ ეკონომიკური განვითარება არ შეფერხდეს.

1.2. მიწის რენტის შესახებ

1811 წელს მალთუსმა გამოსცა ნაშრომი: „**გამოკვლევა რენტის ბუნების, პროგრესისა და იმ პრინციპების შესახებ, რომელთა საშუალებითაც ისინი წესრიგდება**", რომელიც რენტის თეორიის პრობლემების განხილვას მიეძღვნა. მისი მტკიცებით, ადგილ-მდებარეობა საარსებო წყაროების ღირებულების ზრდას განაპირობებს.

მალთუსის კიდევ ერთი ნაშრომი – „**პოლიტიკური ეკონომიის პრინციპები, განხილული მათი პრაქტიკული გამოყენების თვალსაზრისით**" (1820) შრომითი ღირებულების თეორიის უარყოფის ცდაა. მასში **წარმოების დანახარჯები** მის წარმოებაზე **დახარჯული შრომითა და ავანსირებული კაპიტალითაა** განსაზღვრული. ავტორი მიწაზე საკუთრების უფლებას იცავს.

1804 წელს მალთუსს აღმოსავლეთ ინდოეთის კოლეჯის პოლიტეკონომიის პროფესორის წოდება მიენიჭა. ამ დროიდან მოყოლებული, იგი ეკონომიკური მეცნიერების დარგში აწარმოებს კვლევებს. თავდაპირველად, ხორბლის ფასების მომატების პრობლემებით იყო დაკავებული, რომელიც ინგლისში ძალზე იგრძნობოდა. მან ფასების მატება იმ მოვლენით ახსნა, რომელიც მოგვიანებით ეკონომისტებმა „**დიფერენცირებულ რენტას მიაწერეს**". მისი ფორმულირებით, პროდუქტის ფასი ყველა განვითარებულ სასოფლო რაიონში ნაკლებმოსავლიან მიწაზე წარმოების დანახარჯებს ანდა იმ დანახარჯებს უნდა შეესაბამებოდეს, რომელიც დამატებითი პროდუქტის მისაღებადაა საჭირო. არსებული პროდუქტის დიდი ნაწილი იმ ფასად გაიყიდება, რომელიც გაწეულ დანახარჯებზე გაცი-

ლებით მაღალია – იმის გათვალისწინებით, რომ პროდუქ-ტების ნაწილი ნაკლები დანახარჯებით იწარმოება და მისი საცვლელი ღირებულება არ მცირდება.

ამგვარად, მალთუსი ერთ-ერთი ის ეკონომისტია, რომელმაც ფასი **ზღვრულ დანახარჯებს დაუკავშირა**. ამ ურთიერთობის გამოელინებას დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა. ამით კიდევ ერთხელ დადასტურდა სმითის ღებულება იმის შესახებ, რომ მიწის რენტა შრომითი შემოსავლიდან მიიღება. ეს პროცესი შესაძლებელია მიწაზე საკუთრების მონოპოლიური მდგომარეობიდან გამომდინარეობდეს. აღმოჩნდა, რომ მიწის ნაყოფიერების მიხედვით სხვადასხვა მონოპოლიური მდგომარეობა არსებობს. ასე რომ, რენტის მიღება შრომითი შემოსავლიდან მიწის ნაყოფიერებასთანაა დაკავშირებული.

ეს დასკვნები მალთუსისათვის მეორესარისხოვანი იყო. დიფერენციალური რენტის საფუძველზე მას ხორბალზე მაღალი ფასების ასსნა სურდა. მისი აზრით, ესაა კეთილდღეობის შედეგი: ხორბლის ფასი მდიდარ ქვეყნებში ძალზე მაღალია და იგი მუშებს რაიმე ზარალს არ მიაყენებს, ეინაიდან მათი შემოსავალიც პარალელურად გაიზრდება. იმპორტის საშუალებით, რა თქმა უნდა, ადგილი ექნება ფასების მატების შეჩერებას, მაგრამ ამისათვის ბეგარა უნდა შემცირდეს, რომელიც სოფლის მეურნეობას მძიმე ტვირთად აწვებაო. ნათელია, რომ მალთუსი მიწათმფლობელების ინტერესებს იცავს. აქედან ნათელია, თუ რატომ ჰქონდა მას ასეთი „წარმატებები".

§ 2. ნასაუ სენიორის (1790-1864) კონცეფციის ძირითადი არსი

ნასაუ ვილიამ **სენიორი** მდიდარი მოსამართლე იყო, რომელიც გავლენიანი პუბლიცისტი და სოციალური რეფორმატორი გახდა და წლების განმავლობაში ოქსფორდის უნივერსიტეტში პროფესორის თანამდებობა

ეკავა. ამ კათედრაზე ნაშრომების უმეტესობას ყოველწლიური ლექციების პუბლიკაციის სახე ეძლეოდა. მისი მთავარი ნაშრომია „**პოლიტიკური ეკონომიის მეცნიერების საფუძვლები**" (1836).

სენიორმა თავი დაიმკვიდრა, როგორც რიკარდოს კრიტიკოსმა. კაპიტალის არსის გარკვევაში მას მნიშვნელოვანი წელილი არ შეუტანია. საერთაშორისო ვაჭრობის თეორიაში მის მიერ შეტანილი წელილი იმ დაკვირვებით განისაზღვრება, რომ შედარებით მაღალი ხელფასები ქვეყანაში შრომის მაღალ ნაყოფიერებას ასახავს და ამიტომ სარფიანი საერთაშორისო გაცვლა-გამოცვლის შეჩერება შეუძლებელია.

ღირებულებაზე მსჯელობისას სენიორი აშკარად დაუპირისპირდა რიკარდოს, რომლის შეხედულებითაც შრომაა ღირებულების ერთადერთი წყარო. სენიორის აზრით კი **ღირებულების წყარო** შრომასთან ერთად „**კაპიტალისტის თავშეკავებაა**", რისთვისაც ეს უკანასკნელი **მოგებას** იღებს.

ცნობილია, რომ სენიორი 1830-იან წლებში ინგლისში არსებული 11,5-საათიანი სამუშაო დღის ხანგრძლივობის შემცირების წინააღმდეგი იყო, – **მოგება უკანასკნელ საათებში იქმნება** და მისი არსებობის გარეშე ინვესტირების ყოველგვარ სტიმულს კარგავს კაპიტალისტიც და შესაბამისად წარმოებაც, – თვლიდა იგი.

§ 3. ჟან ბაპტისტ სეი (1767-1832)

ჟან ბაპტისტ **სეიმ**, ლიონელი ვაჭრის შვილმა ინგლისში დროებითი ცხოვრების დროს კარგი განათლება მიიღო, 1789 წელს ერთ-ერთ სადაზღვევო კომპანიაში მოხელედ დაიწყო მუშაობა. 1792 წელს მოხალისედ წავიდა არმიაში. 1794 წელს იგი მონაწილეობს ჟურნალ „ფილოსოფია, ლიტერატურა და პოლიტიკის" დაარსებაში, რომლის მთა-

ვარი რედაქტორიც მალე გახდა. 1803 წელს გამოსცა ნაშრომი „**ტრაქტატი პოლიტიკურ ეკონომიაზე**". ბონაპარტეს სურდა, რომ სეის მისი ეკონომიკური პოლიტიკა დაეცვა, მაგრამ რადგანაც ეს პოლიტიკა ლიბერალურ კონცეფციებს უპირისპირდებოდა, მან ნაპოლეონის წინადადება უარყო. ამის გამო ნაპოლეონის გადადგომამდე მას ფაქტობრივად არაფერი გამოუქვეყნებია. მან ხელი მოკიდა სამეწარმეო საქმიანობას და მექანიკური სართავი ფაბრიკა გახსნა. ნაპოლეონის რეჟიმის დაცემის შემდეგ, როგორც ეკონომიკის თეორეტიკოსმა, ისევ წინა პლანზე წამოიწია.

3.1. წარმოების სამი ფაქტორის თეორია

სეი თავის თავს ადამ სმითის მიმდევრად თვლიდა, თუმცა მისი თეორიიდან გარკვეულწილად გადაუხვია. მან ერთ-ერთმა პირველმა **გამიჯნა საზოგადოებრივი კვლავწარმოების სფეროები სამ ნაწილად: წარმოებად, განაწილებად და მოხმარებად.**

სეიმ გამოყო წარმოების **სამი** ფაქტორი: **შრომა, კაპიტალი** და **მიწა,** რომელთაც შესაბამისი შემოსავლები გააჩნიათ ხელფასის, მოგებისა და რენტის სახით და მოთხოვნისა და მიწოდების შესაბამისად ყალიბდებიან.

ნაშრომში – "**პოლიტიკური ეკონომიის ტრაქტატი**" (1803) იგი წერს, რომ ვინც წარმოების ამ სამი სახის წყაროდან რომელიმეს ფლობს, ამ საქონლით მოვაჭრეა, მომხმარებლები კი მათი მყიდველები.

სეის აზრით, საერთო საქმისათვის გაწეული მუშაობისათვის ყველა სამართლიან გასამრჯელოს იღებს, შემოსავლის ბუნებრივი განაწილება სოციალურად სამართლიანია. ხელფასი, სეის შეხედულებით, სამართლიანი გასამრჯელოა მუშების მიერ გაწეული შრომისათვის. მისი მტკიცებით, საქონლის ღირებულება საქონლის წარმოები-

სათვის გაწეული დანახარჯების ჯამია. ამასთან, იგი საქონლის ღირებულებას მის სარგებლიანობასთანაც აკავშირებს.

სეი ხელფასისა და მოგების შექმნის პროცესს ერთმანეთისგან მიჯნავს და საქონლის ღირებულებას საქონლის წარმოებისათვის საჭირო სამი ფაქტორის ჯამით განსაზღვრავს.

ასეთი მიდგომა არ ითვალისწინებს იმ გარემოებას, რომ მიწის მფლობელმა, კაპიტალისტმა და მუშამ ერთმანეთს შორის საერთო ნაწარმის ღირებულება უნდა გაიყონ და რომ ერთ-ერთი ჯგუფის შემოსავალი სხვა ორი ჯგუფის შემოსავლისაგან დამოუკიდებლად ვერ განისაზღვრება. აქედან გამომდინარე, შეუძლებელია, ყოველგვარი სახის შრომა განხილულ იქნას, როგორც იზოლირებული ბაზარი.

ვრცელი განხილვის გარეშეც ცხადია, რომ შემოსავალი მხოლოდ წარმოების ყველა ფაქტორის სრული ამოქმედების პირობებში წარმოიქმნება, ყველა გაწეული სამუშაოს ფასი კი მოთხოვნისა და მიწოდების შესაბამისად ყალიბდება.

3.2. მწარმოებლური შრომისა და გასაღების შესახებ

სეიმ უარყო სმითის განსაზღვრება იმის შესახებ, რომ შრომა მწარმოებლურია მხოლოდ იმ შემთხვევაში, როდესაც იგი გაწეულია მატერიალური საგნის წარმოებისათვის. მისი აზრით, არსებობს აგრეთვე არამატერიალური შრომითი პროდუქტებიც. ასე მაგალითად, ექიმის არამატერიალური საქმიანობა, რომელიც მატერიალურ შრომასთან გაათანაბრა. ამ სწორი დაკვირვებიდან მან მცდარი დასკვნა გამოიტანა: ექიმის საქმიანობა სახელმწიფო მოხელის საქმიანობასთან გააიგივა. აქედან გამომდინარე, სეის მიერ „სახელმწიფო ბიუჯეტის" საკითხის განხილვისას ცხა-

დი ხდება, რომ საზოგადოებისათვის დასაქმებულ მოხელეთა რაოდენობას რაიმე მნიშვნელობა არ უნდა ჰქონდეს.

საბოლოოდ, სეიმ ვერ განასხვავა ის კრიტერიუმები, რომლებითაც წარმოებისა და საზოგადოების მაროეის სფერო იმიჯნება, რის გამოც მან ეკონომიკური პროცესების სწორი ანალიზის ყოველგვარი შესაძლებლობა დაკარგა.

გასაღების ანალიზი. ჟან ბაპტისტ სეის მოსაზრებები რიგ ინგლისელ პოლიტეკონომისტთა იდეებს უპირისპირდებოდა, თუმცა გასაღების საკითხში საყოველთაო აღიარება დაიმსახურა. მისი აზრით, თუ მწარმოებელი პროდუქციის სწრაფად რეალიზაციას ესწრაფვის, მაშინ იგი პროდუქციის გაყიდვიდან მიღებული ფულის სწრაფად დახარჯვასაც ცდილობს. ცხადი ხდება, რომ პროდუქციის წარმოება მაშინვე სხვა პროდუქტის გასაღების შესაძლებლობას ქმნის. გამოდის, რომ სეის „წონასწორობის პრინციპში" — „პროდუქტები გადახდილია პროდუქტებით" — გამყიდველის მიერ მიწოდებული რაოდენობა აუცილებლად მყიდველის მიერ ნაყიდი რაოდენობის ტოლია და მეურნეობის დარგებს შორის დაცული პროპორცია (მიწოდება-მოთხოვნა) თანაბარია.

სეის მხედველობიდან გამორჩა დაგროვება. არასწორია, თითქოს ყოველთვის იმისკენ იყოს მისწრაფება, რომ რაც შეიძლება ჩქარა დაიხარჯოს ფული. ხშირად ფულს მანამდე ინარჩუნებენ, სანამ მისი დაბანდების კარგი შესაძლებლობა არ იარსებებს, მაგრამ როცა ბევრი ცდილობს საქონლის გაყიდვას, ისე რომ სანაცვლოდ არაფერი იყიდოს, მაშინ ადგილი ექნება ჭარბი პროდუქციის არსებობას.

გარდა ამისა, სეის მხედველობიდან გამორჩა, რომ დაგროვების შემთხვევაშიც კი პასუხი უნდა გაეცეს კითხვას, თუ როგორ მიელენ მწარმოებლები იმ აზრამდე, რომ წარმოების გაფართოებაა საჭირო. თუ მწარმოებელთა

ერთი ნაწილი კაპიტალდაბანდებისა და წარმოების გაფართოებას გადაწყვეტს, მაშინ სხვა მწარმოებლებს გასაღების შესაძლებლობები შეექმნებათ. როგორ უნდა გადაწყვიტონ მწარმოებლებმა წარმოების გაფართოება, თუ ისინი საქონლის გასაღების შესაძლებლობებში დარწმუნებულნი არ იქნებიან?

სეის აზრით, საგარეო ვაჭრობა გარკვეული პროდუქციის წარმოებისათვის ხელსაყრელია, ვინაიდან ზოგიერთ მათგანს გასაღების სხვა გზები არ გააჩნია. ამასთან, იგი საგარეო ვაჭრობის მნიშვნელობას გადაჭარბებით არ აფასებდა, ვინაიდან თვლიდა, რომ შინა მრეწველობა უფრო მეტად საგარეო ვაჭრობას ეხმარება, ვიდრე პირიქით.

სეის ეკონომიკური თეორია მიზნად ისახავდა საზოგადოებაში ჰარმონიული სურათის შექმნას. ამ მიზეზით მას გამოუჩნდნენ მიმდევრები ამერიკელი ეკონომისტის ჯონ ბეითს **კლარკის** (1793-1879), ფრანგი **ბასტიასა** (1801-1850) და სხვ. სახით.

§ 4. ჯონ სტიუარტ მილი (1806-1873)

კლასიკური სკოლის კრიტიკამ ათეული წლების განმავლობაში ვერ შეარყია კლასიკური პოლიტეკონომიის ბატონობა. ფილოსოფოსი ჯონ **სტიუარტ მილი** თავს კლასიკოსად თვლიდა.

იგი დაიბადა 1806 წელს ლონდონში, ჯეიმს მილის ცხრა შვილიდან უფროსი იყო. მამამ მნიშვნელოვანი როლი შეასრულა მის ცხოვრებაში. ჯეიმს მილმა, ღარიბი მეწაღის შვილმა კარგი განათლება მიიღო. იგი ჯერ თეოლოგი, შემდეგ მწერალი და ბოლოს აღმოსავლეთ ინდოეთის კომპანიის თანამდებობის პირი გახდა. იგი რიკარდოსთან მეგობრობდა, მაგრამ თავისი შეხედულებით რიკარდიანელი ნაკლებად იყო.

ჯეიმს მილს სურდა, რომ თავისი ვაჟი მისი ეპოქის გამოჩენილი პიროვნება ყოფილიყო. სამი წლის ასაკში იგი ჯონს ასწავლიდა ბერძნულს, 8 წლის ასაკში – ლათინურს, შემდეგ კი ფილოსოფიას, ისტორიას და მათემატიკას. გონიერებით დაჯილდოებული ბავშვი წარუდგინეს სმითსა და რიკარდოს. ეს უკანასკნელი პოლიტიკურ ეკონომიაში მასთან საუბრით ფრიად კმაყოფილი იყო.

მისი ასეთი „სასათბურე განათლება" თოთხმეტი წლის ასაკში დასრულდა. შემდეგი პერიოდი მან საფრანგეთში გაატარა. ჩვიდმეტი წლის ასაკში მამამ მუშაობა დააწყებინა აღმოსაელეთ ინდოეთის კომპანიაში. ოცი წლის ასაკში ჯონს პერიოდული ნერვული დეპრესიები დაეწყო, რაც მას ზოგჯერ თეეობით უკარგავდა მუშაობის უნარს.

ოცდათხი წლის ასაკში მილს ჰარიეტ ტეილორი, ბითუმად მოვაჭრე მდიდარი აფთიაქარის მეუღლე შეუყვარდა. ტეილორს მეუღლე უყვარდა და გაგებით ეკიდებოდა ამ ამბავს. და მაინც, ამან მითქმა-მოთქმა გამოიწვია, რასაც მილის ოჯახიდან განდგომა და სოციალური იზოლაცია მოჰყვა. ცხრამეტი წლის შემდეგ ამ სამკუთხედიდან მისტერ ტეილორი გარდაიცვალა (1849) და ორი წლის შემდეგ ქალბატონი ტეილორი მილის მეუღლე გახდა. იგი მეუღლეზე ამაღლებულად საუბრობდა. ეტყობა, მასში იმ „ჯრძნობამ" გაიღვიძა, რაც აკლდა. თავის მხრივ, მეუღლესაც დიდი ზეგავლენა ჰქონია მილის მუშაობასა და აზროვნებაზე.

პოლიტიკურად მილი ფილოსოფოსი რადიკალი იყო და სოფლის მემამულეებისა და პასტორების[40] წინააღმდეგ გამოდიოდა. ერთხელ, ახალგაზრდობაში, მალთუსური პამფლეტების გავრცელების გამო დაიჭირეს. იგი სამოქალაქო თავისუფლების, თავისუფალი ვაჭრობის, ქალების საარჩევნო უფლებებისა და, საერთოდ, საარჩევნო რეფორმების

---

[40]**პასტორი** (გერმ. Pastor) – პროტესტანტების მღვდელი.

დამცველი იყო, ემხრობოდა ტრედუნიონიზმს[41] და გაფიცვის უფლებებს. 1865 წელს თემთა პალატაში აირჩიეს, თუმცა დიდი ორატორული ნიჭით არ გამოირჩეოდა. სამი წლის შემდეგ არჩევნებში დამარცხდა და შემდეგ მეუღლის ზეგავლენით სოციალიზმისაკენ გადაიხარა.

ჯონ მილი გარდაიცვალა ინფექციური დაავადებისაგან ავიგნოში 1873 წელს.

თავისი ნაშრომების გამოქვეყნება მან თექვსმეტი წლიდან დაიწყო. აღმოსავლეთ ინდოეთის კომპანიაში სამსახური ბევრ დროს უტოვებდა წერისათვის და მისმა რჩეულმა ნაშრომებმა 21 ტომი შეადგინა. თითქმის ყველაფერს მოიცავს – ლიტერატურას, ფილოსოფიას, კლასიკას, ისტორიას, პოლიტიკას, რელიგიას, მთავრობას, ეთიკას, ეკონომიკას, სამართალსა და განათლებას.

მილის სახელი ძირითადად სამ წიგნს უკავშირდება. თორმეტწლიანი კვლევის შედეგად გამოაქვეყნა **„ლოგიკის სისტემა"** (1843), რომელიც მისი ძირითადი ფილოსოფიური ნაშრომია. მასში ლოგიკის ძირითად საგანს დასკვნა წარმოადგენს. ეს ნაშრომი დიდხანს ლოგიკის სახელმძღვანელოდ გამოიყენებოდა.

ჯ. მილის მეორე ძირითადი წიგნია **„პოლიტიკური ეკონომიის პრინციპები"** (1848). „ხალხთა სიმდიდრის" მსგავსად იგი კარგ სინთეზს წარმოადგენდა, მაგრამ თუ ადამ სმითის სინთეზმა „მსოფლიო დაიპყრო", მილის პოსტრიკარდიანული სინთეზი მხოლოდ საკლასო ოთახებში „ბატონობდა".

მილის აზრით, პოლიტეკონომია მატერიალური დოვლათის შეძენა-მოხმარების პრობლემებს შეისწავლის და

---

[41]**ტრედუნიონიზმი** (ინგლ. trade-unionism) - ოპორტუნისტული მიმართულება მუშათა მოძრაობაში, რომელიც პოლიტიკურ ბრძოლასთან შედარებით, აქცენტს ყოფით **ეკონომიკურ მოთხოვნილებათა დაკმაყოფილებაზე** აკეთებს.

ცალკეული შემთხვევების (ფაქტების) ანალიზის დროსაც გამოიყენება. მას პოლიტეკონომიისა და ისტორიული მეცნიერებების ისეთი გაერთიანება სურდა, სადაც ისტორიისათვის არ უნდა მიეცათ უპირატესობა.

მილი დარწმუნებული იყო კლასიკური ეკონომიკური თეორიის უნივერსალობაში, რაც ნათლად ჩანს 1848 წელს გამოქვეყნებული შრომიდან — **„პოლიტეკონომიის საფუძვლები"**, სადაც იგი მხოლოდ სმითისა და რიკარდოს მიერ შემუშავებული დებულებების გადმოცემით კმაყოფილდება. მისი აზრით, მატერიალური დოელათის წარმოება მისი განაწილებისაგან განსხვავდება. ამ ცდას 1853 წელს მარქსი შესაბამისი არგუმენტებით შეეხო თავის ნაშრომში — „შესავალი პოლიტეკონომიის კრიტიკისათვის", სადაც მიუთითებდა წარმოებისა და განაწილების მჭიდრო კავშირზე. იმისდა მიხედვით, თუ როგორ ხედავდა მილი ამ განსხვავებას, შეიძლება შევნიშნოთ მისი თავისებური ხასიათი.

მისი აზრით, განაწილების ორი სახე არსებობს: პირველი სათავეს კერძო საკუთრებიდან იღებს; მეორე საზოგადოებრივი საკუთრებიდან. მისი შენიშვნით, ეკონომიკური თეორია ხანგრძლივად იქნება დაკავებული იმ პირობების შესწავლით, რომელიც მომავალში კერძო საკუთრებასა და კონკურენციაზე დაფუძნებული საზოგადოების არსებობას და მის პროგრესს უგრუნველყოფს. განაწილების პრობლემა მასთან კერძო საკუთრების ასპექტით განიხილება და ამით პრაქტიკულად კაპიტალისტური სისტემის განხილვა ხდება, თითქოს ისტორიამ სხვა სისტემა არ იცოდეს.

მიუხედავად ამისა, 1848 წელს კაპიტალისტური სისტემის წინააღმდეგობათა იგნორირება მილს უკვე აღარ შეეძლო. 1834 წლიდან ინგლისმა ლიბერალური პროგრამის განხორციელება დაიწყო და გაჭირვებულები უკვე აღარ იღებდნენ დახმარებას, 1846 წლიდან კი მარცელეულის

ვაჭრობაზე შეზღუდვები საერთოდ გაუქმდა. ჭარბწარმოებამ ისევ და ისევ გამანადგურებელი შედეგები განაპირობა. ინგლისელი მუშები არსებული წყობილების წინააღმდეგ საბრძოლველად დაირაზმნენ. მილს, რომელიც სოციალისტ ავტორებს იცნობდა, ამ ფაქტების ფიქსირება უნდა მოეხდინა. მას აინტერესებდა იმის გარკვევა დაინერგა თუ არა მანქანათმშენებლობაში უკვე აღმოჩენილი გამოგონებები, რომელიც ადამიანებს შრომას შეუმსუბუქებდა. ამ გამოგონებების მიუხედავად, მუშების უმრავლესობა კატორღულ პირობებში შრომობდა, მაშინ როდესაც მანუფაქტურების მესაკუთრეებმა დიდი ქონება დააგროვეს, საშუალო ფენა კი გაღატაკდა. მილი უკვე აღარ უარყოფდა გასაღების სიძნელეებს.

კაპიტალიზმის წინააღმდეგობათა დაძლევის მიზნით, მილი ფრთხილად, მაგრამ გარკვევით აღნიშნავდა, რომ შედარებით მაღალგანვითარებულმა საზოგადოებამ მოსახლეობის ზრდა შობადობაზე კონტროლით უნდა შეზღუდოს, რათა ცხოვრების დონის ამაღლება შესაძლებელი გახდეს. მან მიითვისა მალთუსის მოსაზრებები, მაგრამ უარს ამბობდა მის ბნეობრივ მოთხოვნებზე. ამ, თუ შეიძლება ითქვას, ნეომალთუსურ შეხედულებებს, მილმა ორივე სქესის საზოგადოებრივი თანასწორობის მოთხოვნაც დაუმატა. შემდგომში იგი მუშებს ურჩევდა მონაწილეობა მიეღოთ საწარმოთა საქმიანობაში და ხელი შეეწყოთ საწარმოო კოოპერატივების შექმნისათვის. ასეთი შეხედულებებით იგი მარქსამდელ სოციალისტთა პოზიციებს დაუახლოვდა.

რიკარდოს მსგავსად, მილიც თელიდა, რომ მოსახლეობის ზრდისა და ახალი მიწების ათვისების გამო, მოსასლეობის საშუალო შემოსავალი დაცემის ტენდენციით ხასიათდება. წინამორბედებთან შედარებით, იგი უფრო ნათლად გვიჩვენებს, რომ ზემოაღნიშნული ტენდენცია საქონლის იმპორტმა და კაპიტალის ექსპორტმა უნდა

შეაჩეროს. დარწმუნებულია, რომ ამ ტენდენციის შეფერხება ხანგრძლივად შეუძლებელია. თუ დასავლეთის ქვეყნებს კაპიტალის დაგროვებისათვის საბაბი აღარ ექნება, მაშინ ეს დაგროვება შეწყდება. კლასიკურ პოლიტეკონომისტთა საპირისპიროდ, მას ამგვარი უძრაობის საწინააღმდეგო არაფერი ჰქონდა და უპირატესობასაც ანიჭებდა იმდროინდელ მდგომარეობასთან შედარებით. იგი აღფრთოვანებას არ გამოხატავს ცხოვრებისეული იდეალების გამო, რომლის მიხედვითაც ნორმალურია, როდესაც ადამიანი თავისი არსებობის შენარჩუნებისათვის განუწყვეტლივ იბრძვის. მისი აზრით, ადამიანის ბუნებისათვის უფრო მისაღებია, როდესაც არაეინაა მდიდარი და უფრო მეტი სიმდიდრისაკენ არავინ არ მიისწრაფვის და არავის ეშინია, რომ ხელსა ჰკრავს სხვა ვინმე.

უტილიტარისტების[42] აზრით, მზარდი დოვლათი ბედნიერებას უზრუნველყოფს. მილი ასეთი შეხედულებისაგან შორს იდგა. მას სურდა, რომ კაპიტალის დაგროვებას ზღვარი დასდებოდა, თუმცა, კომპრომისის მიღწევას ცდილობდა. პრინციპში მას შესაძლებლად მიაჩნდა კაპიტალიზმის შენარჩუნება და იმავე დროს წარმოებრივი ძალების განვითარების დამუხრუჭება, მაგრამ კაპიტალიზმმა უძრაობა არ იცის – იგი უნდა გაფართოვდეს. დღეს ეს დილემა ნათელია.

მილმა შეიმუშავა თეორია ორი ქვეყნის ეაჭრობაში არსებულ გაცვლით შეფარდებაზე, რომლის მიხედვითაც ორ ქვეყანას შორის არსებული სავაჭრო ურთიერთობით მიღებული „საერთო მოგება" ორიეე ქვეყანაზე თანაბრად უნდა განაწილდეს.

---

[42]**უტილიტარიზმი** (ლათ. utilitas სარგებლიანობა) – იდეალისტური ფილოსოფიური მოძღვრება, რომლის მიხედვითაც ადამიანის მორალის საფუძველია სარგებლიანობის პრინციპი.

თავის ნაშრომებში – **„ნარკვევები ეკონომიის ზოგიერთ გადაუწყვეტელ საკითხზე"** (1844) და **„პოლიტიკური ეკონომიის პრინციპები"** (1848) მილი აღნიშნავდა, რომ დანახარჯების შედარებით შესაძლებელია იმ საზღვრების გარკვევა, რომლებშიც პროდუქციის გაცვლითი შეფარდება ერთ ქვეყანაში მეორე ქვეყნის ნაწარმზე არსებულ მოთხოვნაზეა დამოკიდებული.

შესაძლებელია, ჯონ სტიუარტ მილი აქ არ ცდებოდა, მაგრამ მისი ინტერპრეტაცია შეზღუდულად ხდება. მაგრამ თუ იცვლება ორზე მეტი სახის ნაწარმი, მაშინ მათი გაცვლითი შეფარდება, კონკურენციით გამოწვეული ნაწარმის ექსპორტ-იმპორტით შეიძლება იქნას განპირობებული. ეს ძალზე ზღუდავს ზემოაღნიშნული ინტერპრეტაციის გამოყენების სფეროს იმ შემთხვევაში, თუ გაცვლითი შეფარდება ურთიერთობაში მყოფ ინდუსტრიულ ქვეყნებს ეხება. ეს კიდევ უფრო მკვეთრად ჩანს მაშინ, თუ ინტერპრეტაცია მაღალგანვითარებულ და ნაკლებად განვითარებულ ქვეყნებს შორის გაცვლით შეფარდებას ეხება.

გაცვლით ოპერაციებში მილის ინტერპრეტაცია ითვალისწინებს არა მარტო წარმოებრივი დანახარჯების ხელშეუხებლობას, არამედ იმასაც, რომ ყველა ქვეყანაში ამ გაცვლითი ოპერაციის მოთხოვნებზე არავითარი ზეგავლენა არ მოხდება. იმ ოდენობით, რა ოდენობითაც ერთი ქვეყნის საგარეო ვაჭრობა ღებულობს მოგებას, იზრდება მოსახლეობის შემოსავალი ერთ სულზე. შემოსავლის ზრდა სხვადასხვა საქონლის მოთხოვნაზე ახდენს გავლენას. აქედან გამომდინარეობს, რომ სხვადასხვა ქვეყანას შორის არსებული ვაჭრობით მიღებული მოგების ასპექტით, მილის ინტერპრეტაცია გაცვლითი შეფარდების ხანგრძლივი განვითარების ახსნის თვალსაზრისით ძალზე არაეფექტურია. გრძელვადიანი ცვლილებები სავაჭრო ურთიერთობების განვითარების შედეგად ხდება, მაგრამ ამგვარ

ცელილებებზე ჯ. მილს განსაკუთრებული მოსაზრებები არ გააჩნდა.

ლიტერატურა

ვ. თოდუა, თ. რ. მალთუსის თეორიის როლი საერთაშორისო ეკონომიკაში – ჟ. „სოციალური ეკონომიკა", 1999, №4, გვ. 51-59.

ჯ. ხარიტონაშვილი, ეკონომიკურ მოძღვრებათა რეტროსპექტივა და თანამედროვე პრობლემები, წიგნი I, თბ., 1997.

Бастия Ф.Ж., Экономические софизмы; экономические гармонии. М., 2000.

Мальтус Т. Р., Опыт о законе народонаселения, т.1-2, СПб, 1868.

Миль Д.С., Основы политической экономии. Пер. с англ. М., 1980.

Сей Ж.-Б., Катехизис политической экономии, или краткое учение о составлении, распределении богатств в обществе, СПб., 1833; Трактат по политической экономии, Москва, 2000.

Титова Н.Е., История экономических учений, М., 1999, Лекц. 10.

Ядгаров Я.С., История экономических учений, М., 1999.

Malthus Thomas Robert: An Essay on the Principle of Population, as it Affects the Future Improvement of Society, with Remarks on the Speculations of Mr.Godwin, M. Condorcet, and other Writers, L., 1798, 1803 (2), 1806 (3), 1807 (4), 1817 (5), 1826 (6), 1872 (7); An Inquiry into the Nature and Progress of Rent and the Principles by which it is Regulated, L., 1815; - Principles of Political Economy, Considered with a View to their Practical Application, L., 1820.

McCleary G.E., Malthusian Population Theory, L., 1953.

Mill John Stuart: Essays on Some Unsettled Questions of Political Economy, L., 1844; Principles of Political Economy, 2 vols, L., 1848; Collected Works. 21 vols., Toronto-N.Y., 1963-1985.

Say Jean-Baptiste, Traite d'économie politique, ou simple exposition de la manuere dont se forment, se distribuent et se consomment les richesses. 2 vols, P., 1827; Catechisme d'economie politique, P., 1815; Cours complet d'economie politique pratique, 6vols (1828-29), Brussels, 1843.

Senior Nassau Wiliam. An outline of the science of political economy, L., 1836; Two Lectures on Population, L., 1824; Three Lectures on the Cost of Obtaining Money, L., 1830; Three Lectures on the Value of Money, L., 1840; Industrial Efficiency and Social Economy, 2vols, N.Y., 1928.

Würgler Hans, Malthus als Kritiker der Klassik. Ein Beitrag zur Gechichte der klassischen Wirtschaftstheorie, Winterthur, 1957.

თავი V. გერმანული ისტორიული სკოლა

§ 1. ფრიდრიხ ლისტის (1789-1846) „ეროვნული ეკონომიკა"

1.1. მოღვაწეობის ზოგადი მიმოხილვა

გერმანიის ცნობილი იდეოლოგის ფრიდრიხ ლისტის მთავარი ნაშრომებია: **„პოლიტიკური ეკონომიის ბუნებრივი სისტემა"** (1837) და **„პოლიტიკური ეკონომიის ეროვნული სისტემა"** (1841). ეს ნაშრომები ეძღვნება: გერმანიის ეკონომიკურ პოლიტიკას, გერმანიაში ერთიანი საბაჟო სისტემის ჩამოყალიბების აუცილებლობასა და სხვ. საკითხებს.

თუ კლასიკური ეკონომიკური სკოლა მსოფლიო ეკონომიკას აანალიზებდა, ფ. ლისტისათვის მთავარია „ეროვნული ეკონომიკის" პრობლემათა კვლევა. იგი შრომითი ღირებულების თეორიის საწინააღმდეგოდ, აშტკიცებდა, რომ სიმდიდრის წყაროა არა ფიზიკური შრომა, არამედ „გონებრივი" კაპიტალი.

ფ. ლისტის ცხოვრების გზა ფრანგული რევოლუციის დასაწყისში (1789) დაიწყო ქალაქ როიტლინგენში. მისი დაბადების დღე ზუსტად არაა ცნობილი. მამა, იოჰანეს ლისტი ქალაქის ბურგომისტრის მოადგილე იყო; როიტლინგენი მოიქცა შტუტგარტის მმართველობის ქვეშ. თექვსმეტი წლის ფრიდრიხმა, რომელიც სულ ცოტა ხნით ადრე ლათინურ სკოლაში დადიოდა, მამასთან დაიწყო მუშაობა: გადამწერის მოწაფედ, ინსპექტორად, შემდეგ ტიუბინგენში სასამართლოს გადამწერად. აქ იგი უნივერსიტეტმა მიიზიდა, სადაც ისმენდა ლექციებს იურისპრუდენციასა და საზოგადოებრივ-პოლიტიკურ მეცნიერებებში. იგი შეამჩნია უნივერსიტეტის პროგრესულად განწყობილმა კურატორმა ფონ ეანგენჰაიმმა, რომელმაც გადაწყვიტა ახალგაზრდა ტალანტის გამოყენება, როდესაც შტუტგარტის მთავრობის კაბინეტში მინისტრად მიიწვიეს.

1814 წლის სექტემბერში ლისტმა ოცდახუთი წლის ასაკში წარმატებით ჩააბარა გამოცდა სასამართლოს გადამწერის თანამდებობაზე და საკანცელარიო საქმის რეფორმისადმი მიძღვნილი მოხსენებითი ბარათიც შეადგინა, რომლითაც სპეციალისტთა ყურადღება მიიპყრო. ორი წლის შემდეგ იგი უკვე მოანგარიშედ იწყებს მუშაობას და ეს უკვე კარგი კარიერის დასაწყისი იყო ახალგაზრდა კაცისათვის. როდესაც ვანგენჰაიმმა დატოვა შინაგან საქმეთა სამინისტრო და ეკლესიების და სკოლების სამინისტრო ჩაიბარა, ლისტმა მისთვის შეიმუშავა წინადადებები უნივერსიტეტში საზოგადოებრივ-პოლიტიკურ მეცნიერებათა ფაკულტეტის ჩამოყალიბების თაობაზე, რასაც არა მარტო ამ ფაკულტეტის გახსნა მოჰყვა, არამედ ლისტს „სახელმწიფო მეურნეობის, კერძოდ სახელმწიფო პრაქტიკის პროფესორის" წოდება მოუტანა. ამით იგი თანამდებობის მქონე ადამიანი გახდა.

ლისტს შესაძლებლობა მიეცა საკუთარი ოჯახის შექმნაშეც ეშრუნა. მან ითხოვა კაროლინა ნაიდჰარდი, ბრემენელი ეაჭრის ქვრივი, ტიუბინგენის უნივერსიტეტის კლასიკური ლიტერატურის პროფესორის, დავით შეიბოლდის (1747-1804) ქალიშვილი. მიუხედავად იმისა, რომ ამ ქორწინებამ ლისტის ავტორიტეტი კოლეგა პროფესორებში აამაღლა, მისი მდგომარეობა უნივერსიტეტში მაინც საკმაოდ რთული იყო. საზოგადოებრივ-პოლიტიკური ფაკულტეტის დაარსება უნივერსიტეტში გარკვეულ წინააღმდეგობას წააწყდა. გარდა ამისა, ლისტმა მისი ექსპერიმენტებით სახელი ვერ მოიხვეჭა, რადგან საფუძვლიანი განათლება არ მიუღია და მისი ახალი საგანი და ლექციების პროგრამა დახვეწას საჭიროებდა.

ლისტს არ დაუმთავრებია არცერთი უმაღლესი სასწავლებელი, ცოდნა ძირითადად აუტოდიდაქტიკური გზით შეიძინა, კერძოდ, ტიუბინგენში სასამართლოს გადამწერად მუშაობის პროცესში, როდესაც იგი მაიერის სახელმწიფო

სამართლის კოდექსის მეცადინეობებს ესწრებოდა. ამის შემდეგ, შტუტგარტში, სამსახურის პარალელურად მან აქტიური საგამომცემლო და პუბლიცისტური მოღვაწეობა დაიწყო, კერძოდ, მისი რედაქციითა და მონაწილეობით გამოვიდა ყოველკვარტალური კომუნალური და საზოგადოებრივ-პოლიტიკური შინაარსის გამოცემა „**ვიურტემბერგის არქივი**". მართალია, მხოლოდ 1816-1817 წლებში გამოდიოდა, სამაგიეროდ მისი გამომცემელი იყო უკვე სახელგანთქმული ფრიდრიხ კოტა, რომელთანაც ლისტს მჭიდრო კავშირურთიერთობა ჰქონდა. ეს ის კოტა იყო, შემდგომში დაპატიმრებულ ლისტს რომ გამოექომაგა და მისი მრავალრიცხოვანი ნაშრომი გამოსცა, მათ შორის ლისტის მთავარი ნაშრომი — „პოლიტიკური ეკონომიის ეროვნული სისტემა". მრავალმა სამეცნიერო წერილმა და ნაშრომმა ლისტს არა მარტო პოპულარობა მოუტანა, არამედ მოშურნეებიც გაუჩინა. მმართველი წრეების თამამი კრიტიკის გამო იგი შტუტგარტის მმართველ წრეებში თანდათანობით არასასურველი პირი გახდა.

1819 წელს ლისტი ფრანკფურტის საგაზაფხულო ბაზრობას ეწვია და ესაუბრა ვაჭრებს, რომლებსაც მოუწოდა პარლამენტისათვის მიემართათ შიდა საბაჟოების გაუქმებისა და მთელი **გერმანიისათვის ერთიანი საბაჟოს სისტემის** შემოღების აუცილებლობაზე. ლისტს წაუყენეს მოთხოვნა, დაბრუნებულიყო შტუტგარტში და იქ დაეცვა თავი „საეჭვო ორგანიზაციული ქმედების გამო". მან სამსახურიდან განთავისუფლება გადაწყვიტა. ამან ლისტს ახლად ჩამოყალიბებულ გერმანელ ვაჭართა და ფაბრიკანტთა კავშირში (ეგრეთ წოდებულ სავაჭრო გაერთიანებაში) „მრჩეველად" მუშაობის საშუალება მისცა.

ოცდაათი წლის ასაკში ლისტმა უკვე გამოავლინა ნიჭიერება, როგორც ეროვნულმა ეკონომისტმა, პოლიტიკოსმა, ჟურნალისტმა და აგიტატორმა. გერმანია იმ დროს ჯერ კიდევ რამდენიმე სუვერენული სახელმწიფოსაგან შედგე-

ბოდა და მათი გაერთიანება მხოლოდ ერთიან საეკლესიო ტერიტორიად მოხერხდა. ლისტი გერმანულ სახელმწიფოებში მოგზაურობდა საბაჟო კავშირის იდეების მომხრეთა მიზიდვის მიზნით. მის მიერ შედგენილი მიმართვა პარლამენტისადმი, მიუხედავად მისი დასაბუთებული არგუმენტაციისა, უშედეგო იქნებოდა, რადგანაც მხოლოდ სუვერენულ სახელმწიფოებს შეეძლოთ ამ წინადადებების წამოყენება. ლისტის მისწრაფება განუხორციელებელი იყო და ამიტომ დაეთანხმა იგი მშობლიურ ქალაქ როიტლინგენის თხოვნას, მიეღო მანდატი ვიურტემბერგის დეპუტატთა პალატაში.

დეპუტატობის პირველივე დღეებიდან ლისტი აქტიურად ჩაერთო საპარლამენტო მუშაობაში. უკვე ორი თვის შემდეგ მან მოამზადა ე. წ. როიტლინგენის შუამდგომლობა, რომელშიც მოქალაქეთა ძირითად უფლებებს, უფრო სამართლიან გადასახადებს, ფეოდალური ბეგარის გაუქმებას, უფრო მარტივ და მოქალაქეებთან მიახლოებულ მართვას და უფრო თვალსაჩინო, ღია სასამართლო პროცესებს — დღევანდელი დღის პოზიციებიდან სრულიად მარტივ, კანონიერ მოთხოვნებს ეხებოდა.

ფ. ლისტმა ჯერ კიდევ გამთრის საპარლამენტო არდადეგების დროს პეტიცია დაბეჭდა და იგი პროკლამაციის სახით გაავრცელა, რითაც დაარღვია კანონი ბეჭდვითი სიტყვის შესახებ. პეტიციის სააგიტაციო და ბრალმდებლურმა ტონმა ლისტის წინააღმდეგ არა მარტო მთავრობა, არამედ პარლამენტის ნაწილიც განაწყო.

1821 წელს ლისტი პარლამენტიდან გარიცხეს. ორი თვის შემდეგ გაასამართლეს და ათი თვის პატიმრობა მიუსაჯეს. ეს განაჩენი საზოგადოებრიობამ აღიქვა, როგორც სამარცხვინო. ამის შემდეგ ლისტს აღარ შეეძლო სახელმწიფო სამსახურში დარჩენა არც ვიურტემბერგში და არც სხვა გერმანულ სახელმწიფოში. პასპორტის გარეშე, დაქირავებული ნავით მან რაინი გადალახა და სტრასბურგში

ჩავიდა სამშეიდობოზე, რადგან არსებული კანონმდებლობის თანახმად მისთვის არცერთ გერმანულ სახელმწიფოში აღარ იყო საიმედო თავშესაფარი.

სტრასბურგში მან სხვა გერმანელი დევნილებიც გაიცნო და როგორც საზღვარგარეთის კორესპონდენტი, ანონიმურად აგზავნიდა წერილებს შტუტგარტის „**ნეკერ-ცაიტუნგში**", რომელსაც იგი ცოლისძმასთან ფრიტც ზეიბოლდთან ერთად გამოსცემდა. მალე იგი იძულებული იყო სტრასბურგიც დაეტოვებინა და შემდეგი ორი წელი შვეიცარიასა და საფრანგეთში გაატარა, ისე რომ, ვერსად ვერ მოიკიდა ფეხი. მოწყალების იმედით გამსჭვალული და მონარქისტული პოზიციების ერთგული ლისტი 1824 წელს ვიურტემბერგში ბრუნდება, სადაც ჯერაც მოქმედი განაჩენის აღსასრულებლად დააკავეს. პატიმრობის ხუთი თვის შემდეგ იგი იმ პირობით განთავისუფლდა, რომ ვიურტემბერგს სამუდამოდ დატოვებდა.

ლისტი მოქალაქეობის არმქონე პირი გახდა. მან ამერიკაში გამგზავრება გადაწყვიტა. სტრასბურგისა და პარიზის გავლით მეუღლესთან და შვილებთან ერთად ნიუ-იორკში ჩავიდა. ამერიკამ მას მალე გაუხსნა ასპარეზი.

ლისტმა იმოგზაურა ამერიკის შეერთებული შტატების რამდენიმე შტატში. ამ დროს გაიცნო რობერტ ოუენი – სოციალისტ-რეფორმისტი. თავდაპირველად მან ფერმერობა დაიწყო, შემდეგ რეადინგში (პენსილვანია) გერმანულენოვანი გაზეთის – „**რეადინგენის არწივის**" გამოცემა დაიწყო, რომელიც, პირველ რიგში, გერმანიიდან ემიგრირებულ მოსახლეობაში ვრცელდებოდა. ამავე დროს 1828 წლის საპრეზიდენტო არჩევნებში მონაწილე კანდიდატ ჯექსონისათვის მისი გაზეთის მკითხველთა შესამჩნევი ნაწილის ხმები მოიპოვა და ამით მას გამარჯვებაში დაეხმარა. თავის მხრივ, ჯექსონმა გამარჯვების შემდეგ, ლისტი გერმანიის კონსულად დანიშნა.

ლისტს უსაზღვროდ უყვარდა სამშობლო, სადაც იგი აგზავნიდა „**წერილებს ამერიკიდან**", რომლებიც ეძღვნებოდა ეკონომიკურ და საინფორმაციო მიმოხილვებს. ამ პუბლიკაციებმა მალე გაუთქვა სახელი და მის წინაშე უფრო დიდი ამოცანები დააყენა, მათ შორის ის, რომლებმაც იგი თავის დროზე ნაციონალ-ეკონომიკური ხასიათის ნაშრომების დასაწერად შეაგულიანა. ეს წერილები (სულ 12 წერილი იყო) 1827 წელს ცალ-ცალკე ინგლისურ ენაზე გამოქვეყნდა (სათაურით — **ამერიკული პოლიტიკური ეკონომიის პრინციპები**). აქ ლისტმა პირველად განმარტა და განავითარა დამცავი საბაჟოს იდეა.

შეერთებულ შტატებში იგი ხელახლა წააწყდა იმ სავაჭრო პოლიტიკის განმსაზღვრელ პრობლემებს, რომელიც ახასიათებს სუსტი მრეწველობის მქონე აგრარულ სახელმწიფოს. მან დაინახა, რომ რკინის და ფოლადის წარმოება მხოლოდ მაშინ დაიმკვიდრებდა შინაურ ბაზარზე ადგილს, თუ იგი საბაჟოს მეშვეობით დაცული იქნებოდა ინგლისური იმპორტისაგან, კერძოდ, მანამდე მაინც, სანამ ინგლისი არ შეამცირებდა თავის საბაჟო გადასახადს შეერთებული შტატებიდან ხორბლის იმპორტზე იმ დონემდე, რა დონეზეც იყო კანადის ბრიტანული პროვინციების ანალოგიურ პროდუქციაზე.

მისი ჩამოსვლიდან სულ რაღაც ორი წლის შემდეგ ლისტი პენსილვანიაში (და არა მარტო ამ შტატში) პოპულარულ ადამიანად იქცა. იმ დროს შეერთებულ შტატებში თავისუფალ ვაჭრობასა და დამცავ საბაჟოს შორის გაღვივებულ დავაში იგი აქტიურად მონაწილეობდა და დიდი წვლილიც შეიტანა საბაჟო ტარიფების რეფორმირებაში.

1827 წელს მას თითქმის არაფერი გამოუქვეყნებია ზემოთ მოყვანილი „პრინციპების" გარდა, რადგან სხვა საქმიანობით იყო დაკავებული, — სარედაქციო მუშაობა მცირე ანაზღაურებას აძლევდა. ლისტი იძულებული იყო უფრო შემოსავლიანი ადგილი ეძებნა. მისი თაოსნობით

წარმოებულმა საკელევაძიებო გეოლოგიურმა მუშაობამ ქვანახშირის მდიდარი საბადოები გამოაელინა. მან გერმანელ დოქტორ ისააკ ჰაესტერთან ერთად მცირე ფულით შეიძინა მიწები ლითლ შუილკილის მიდამოებში. საჭირო იყო ამ პირველყოფილ მდგომარეობაში მყოფი ადგილის მომზადება, დასახლება და საჭირო ინფრასტრუქტურით აღჭურვა (ქუჩებით, საგრანსპორტო გზებით, მომპოეებელი მოწყობილობებით, ბინებით, მართვის დაწესებულებებით, სკოლით, ფოსტით და ა. შ.). ლისტმა შეიძინა კიდევაც ფართობი ორი ქალაქის — ტამაკუას და პორტ კლინტონის ასაშენებლად, რომლებიც იმ დროს დაარსდა.

სხვა მოქალაქეებთან ერთად მან მალე დააარსა კომპანია და ამგვარად გახდა შეერთებულ შტატებში მცირე რკინიგზების მშენებლობის ერთ-ერთი პიონერი (პირველი დიდი ორთქლმავლის რკინიგზა შეერთებულ შტატებში — „ბალტიმორისა და ოჰაიოს რკინიგზის კომპანია" — 1828 წელს ამუშაედა). მისი „რკინიგზა" 1833 წელს შეეიდა ექსპლოატაციაში. 1830 წელს ლისტმა ამერიკის მოქალაქეობა მიიღო.

ვიურტემბერგიდან გაძეევებული ლისტი მყარ ნიადაგზე დადგა, მის ნიჭს უსაზღვრო შესაძლებლობების ქვეყანაში ფართო ასპარეზი მიეცა. მან შეადგინა მთელი მიმოსელის ქსელების გეგმები, რომელთა მიხედვითაც ქვეყანა ლიანდაგების გზებით უნდა დაფარულიყო. ამავე დროს, იგი გერმანიაზეც ფიქრობდა, სადაც დაბრუნებას აპირებდა, ამის შანსიც, როგორც უკვე ითქვა, მას მიეცა პრეზიდენტ ჯექსონისაგან, რომელმაც მას 1830 წელს ამერიკის კონსულის ადგილი შესთავაზა თავისუფალ ქალაქ ჰამბურგში. ჰამბურგის სენატმა პასუხი გააჭიანურა ვიურტემბერგთან მოსალოდნელი გართულებების გამო. 1831 წელს იგი ამერიკაში დაბრუნდა. მხოლოდ შემდეგ წელს, როდესაც მას ბადენში კონსულის თანამდებობა შესთავაზეს, იგი საბო-

ლოოდ ტოვებს ამერიკას და ოჯახთან ერთად გერმანიაში ბრუნდება.

ფ. ლისტს ამერიკაში მიღებული გამოცდილების სამშობლოს საკეთილდღეოდ გამოყენება სურდა. ამერიკამ მას ასწავლა, თუ რა დიდი მნიშვნელობა აქვს ქვეყნისათვის მიმოსვლას. ამიტომ შემდგომი ცხოვრება მან რკინიგზების მშენებლობასა და მიმოსვლის გზების განვითარების გეგმებს მიუძღვნა, ჩაერთო გერმანიაში რკინიგზების მშენებლობების შესახებ დისკუსიებში. ლისტმა რკინიგზის სასარგებლოდ აქტიური პუბლიცისტური მოღვაწეობა განაგრძო.

1834 წლის სექტემბერში მან გამოაქვეყნა წერილი **„საქსონიის სარკინიგზო სისტემის ბირთვის აგების შესახებ და კერძოდ რკინიგზის გაყვანაზე ლაიპციგიდან დრეზდენამდე"**. რკინიგზის მშენებლობის პოპულარიზების მიზნით გამოაქვეყნა „მოწოდება საქსონიაში თანამემამულეთა მიმართ", რომელშიც ახსნილია რკინიგზის უპირატესობები და სარკინიგზო საზოგადოების დაარსების აუცილებლობა, აგრეთვე, რკინიგზის მშენებლობისათვის საჭირო აქციონერული კაპიტალის მობილიზება და საბოლოოდ, გერმანიაში პირველი დიდი რკინიგზის მშენებლობის დაწყება, რომელიც ოცჯერ უფრო გრძელი უნდა ყოფილიყო, ვიდრე 1835 წელს გახსნილი — ნიურბერგიდან ფიურტამდე ექვსი კილომეტრის სიგრძის მონაკვეთი. უკვე 1837 წელს ლაიფციგიდან ალტენამდე რკინიგზის პირველი მონაკვეთი გაიხსნა.

ფ. ლისტმა მისთვის დამახასიათებელი დაუოკებელი ენერგიით მრავალი წლის (1834-1837 წწ.) განმავლობაში იმუშავა ამ სასარგებლო პროექტის განსახორციელებლად, თუმცა მისი წარმატების შედეგით ვერ ისარგებლა. იგი არ მიიწვიეს არც რკინიგზის დირექტორად (რისი იმედიც ჰქონდა) და მის მიერ წინასწარ შეკვეთილი აქციონერული კაპიტალის ნაწილიც არ დაუთმეს.

გაოგნებული ლისტი ახალი პროექტების განხორციელებას შეუდგა. ჯერ კიდევ ლაიფციგში ყოფნისას მან ბერლინის სამეფო მთავრობისათვის პრუსიის სარკინიგზო ქსელის მოწყობის წინადადებები დაამუშავა და ეცადა ამისათვის კონცესია მიეღო, მაგრამ ამ პროექტებს ისევე არ ეღირსა წარმატება, როგორც მის სხვა წინადადებებს. ვინაიდან იგი ყოველგვარი შეკვეთის გარეშე მუშაობდა, სათანადო ანაგზაურებაც ვერ მიიღო.

ფ. ლისტმა დაიწყო მის მიერ დაარსებული **„სარკინიგზო ჟურნალის"** გამოცემა, რომელშიც გააგრძელა თავისი იდეების პროპაგანდა რკინიგზების მშენებლობებზე. პირველი წარმატების შემდეგ, 1837 წელს სარკინიგზო ჟურნალის გამოცემა ისევ შეჩერდა. ამის შემდეგ მან პარიზში განავითარა ფრანგული სარკინიგზო სისტემის მოწყობის იდეები.

ფ. ლისტმა საფრანგეთისათვის ეროვნული სარკინიგზო სისტემის დაფინანსების გეგმა შეადგინა. ლისტის, როგორც სარკინიგზო საქმის ექსპერტის რეპუტაცია გაიზარდა. 1840 წლის გაზაფხულზე რკინიგზის მშენებლობის პროექტის განხორციელების მიზნით იგი ტიურინგიაში დაბრუნდა. მისი პირველი ამოცანა მოიცავდა პოლიტიკურ მისიას — მოეხდინა ტიურინგიის საპერცოგოების გაერთიანება ერთიანი პროექტისათვის, რათა შემდეგ პრუსიის ხელშეწყობა მიეღო. ამის შედეგად, მოხერხდა 1841 წლის აპრილში დაღებული ხელშეკრულების განხორციელება, რომელიც ჰალე-ზაალედან კასელამდე რკინიგზის მშენებლობას ითვალისწინებდა. ლისტი მხოლოდ მცირე თანხით დასაჩუქრდა, მას იენის უნივერსიტეტმა დოქტორის სამეცნიერო ხარისხი მიანიჭა (1840).

1837 წელს პარიზის პოლიტიკისა და მორალის მეცნიერებათა აკადემიამ თავისუფალი ვაჭრობისა და საგადასახადო კანონმდებლობის შესახებ სამეცნიერო ნაშრომებისათვის კონკურსი გამოაცხადა. ლისტმა ექვს კვირაში

დაამუშავა „**პოლიტიკური ეკონომიის ბუნებრივი სისტემა**" და კონკურსზე წარადგინა. საკონკურსო კომისიამ კონკურსში მონაწილეთა ნამუშევრებიდან არცერთი არ დააჯილდოვა და მხოლოდ სამი შეაფასა, როგორც „შესანიშნავი ნაშრომი", მათ შორის იყო ლისტის „ბუნებრივი სისტემაც".

ლისტს შემდგომში ეს ნაშრომი არ უხსენებია და იგი მხოლოდ 1927 წელს დაიბეჭდა გერმანულ ენაზე. და მაინც, ამ წარუმატებლობას გარკვეული დადებითი მხარეც ჰქონდა, რადგან ამის გამო ლისტმა უფრო დიდი ნაშრომის შექმნა გადაწყვიტა.

ამით დასრულდა მისი ცხოვრების სარკინიგზო მშენებლობისადმი მიძღვნილი ფაზა და დაიწყო „ნაციონალ-ეკონომისტური" ეტაპი.

ლისტმა განიზრახა დიდი ნაშრომის — „**პოლიტიკური ეკონომიის ეროვნული სისტემის**" დაწერა, რომელიც პირველად 1841 წელს გამოქვეყნდა. წიგნის წარმატებამ გერმანიაში მისი რეპუტაცია აამაღლა, თუმცა მისი „წარსულის კვალი არ წაშლილა".

1840 წელს იგი ოჯახთან ერთად პარიზიდან გერმანიაში დაბრუნდა. მომდევნო წელს, შტუტგარტში ხანგრძლივად ყოფნის დროს, მან დაძლია შინაგანი წინააღმდეგობა და მეფეს გაუგზავნა საკუთარი წიგნის ეგზემპლარი „უმორჩილესი მოწყალების თხოვნით". საყოველთაო ამნისტიის დროს მას დაუბრუნეს მოქალაქეობრივი უფლებები, და იგი მეფემაც მიიღო აუდიენციაზე. მიუხედავად მისი და მისი მეგობრების მცდელობებისა, მან მაინც ვერ დაიმკვიდრა მყარი პოზიცია ვიურტემბერგსა და ბავარიაში. უფრო მეტიც, ვერ მიიღო ანაგღაურებადი თანამდებობა და იძულებული გახდა შემდგომში ჟურნალისტური და საკონსულტაციო საქმიანობისაგან მიღებული არამყარი შემოსავლებით ეცხოვრა.

ფ. ლისტს წინ ყოველთვის თავისი წარსული ეღობებოდა, გამუდმებით ისჯებოდა ზედმეტი სიბეჯითისათვის და სულ უფრო ხშირად რწმუნდებოდა იმაში, რომ წარმატებას ბევრი მშობელი ჰყავს, ხოლო მარცხს კი მხოლოდ ერთი.

ამასობაში ლისტმა ნახევარსაუკუნოვან ზღურბლს მიაღწია. იგი შფოთიან ცხოვრებას განაგრძობდა და საკუთარ და ოჯახის მომავალზე ბრუნავდა. წარუმატებლად ეძებდა საიმედო თანამდებობას და გრძნობდა, რომ ძალა ეცლებოდა. მუდმივი სამუშაოს იმედი თითქმის დაკარგა. როდესაც მას 1841 წლის შემოღგომაზე შესთავაზეს კელნში დასაარსებელი „**რაინიშე ცაიტუნგის**" მთავარი რედაქტორობა, უარი განაცხადა ჯანმრთელობის მდგომარეობის მომიზეზებით. შემდგომში ეს თანამდებობა კარლ მარქსმა დაიკავა.

ფ. ლისტმა 1843 წელს თვითონ დააარსა კიდევ ერთი ჟურნალი, „**ცოლფერაინბლატი**" (საბაჟო კავშირის ფურცელი), რომელსაც ერთი წლის განმავლობაში 600 წერილზე მეტი მიაწოდა. ჟურნალს წარმატება ხვდა წილად და მან ლისტი დროებითი ხელფასით უზრუნველყო.

მას შემდეგ, რაც გერმანიაში საბაჟო კავშირი განხორციელდა, რკინიგზების მშენებლობა და სამრეწველო განვითარება დაიწყო, ლისტმა ყურადღება სამრეწველო თვალსაზრისით ძალზე ჩამორჩენილ დუნაის რეგიონს მიაპყრო. ამას მოჰყვა ვენაში, პრესბურგსა (ბრატისლავა) და ბუდაპეშტში ხუთთვიანი მოგზაურობა 1844 წელს.

ლისტმა გერმანიის საბაჟო კავშირის და ავსტრო-უნგრული მონარქიის გაერთიანების, „დასავლეთ-აღმოსავლეთის რკინიგზისათვის" რაინიდან დუნაიმდე და შემდეგ შავ ზღვამდე იდეების მხარდასაჭერად მომხრეთა ხმების შეკრება დაიწყო. იგი პოლიტიკურ დასაყრდენს ეძებდა ინგლისში. 1846 წელს მან ლონდონში იმოგზაურა და თავისი საბაჟო იდეების მხარდაჭერის მოპოვება სცადა,

რათა ინგლისის ზეგაელენით ჰანოვერს, ბრემენსა და ჰამბურგს უარი არ ეთქვათ საბაჟო კავშირში შესვლაზე.

ლისტს მშვიდი ცხოვრება აღარ შეეძლო. მთელი მისი არსება დაკავშირებული იყო მოგზაურობებთან და ახალ გეგმებთან, იდეებთან და წინადადებებთან. აშასობაში, 57 წლის ასაკში მას სასიცოცხლო ძალა გამოელია, დეპ-რესიაში ჩავარდა, ველარ მუშაობდა, მომავლის შიში დაეუფლა. 1846 წ. იგი გარდაიცვალა.

1.2. ძირითადი ნაშრომების ანალიზი

„ვინ არის ჩვენთვის ფრიდრიხ ლისტი?" — ასეთი სათა-ური წაუმძღვარა გუსტავ შმოლერმა ერთ საუკუნეზე ცოტა მეტი ხნის წინ თავის მოხსენებას, რომელიც მიეძღვნა ლისტის დაბადებიდან მეასე წლისთავს. აქ ლისტი, პირველ რიგში, განიხილება, როგორც პოლიტიკოსი, აგიტატორი, პატრიოტი და პროგნოზისტი და არა ნაციონალ-ეკონო-მისტი. სინამდვილეში, მას ვინც ლისტს იცნობს როგორც მხოლოდ დოგმატურ ფიგურას, სრულყოფილი წარმოდგენა არა აქვს მასზე.

ფ. ლისტმა თავის ისტორიულ და ნაციონალ-ეკონო-მიკურ ნაშრომებთან ერთად სამყაროს და კაცობრიობის ისეთი ცოდნა გამოაელინა, რომელიც გარკვეულად ადამ სმითთან აახლოებდა. გ. შმოლერი ლისტს ისტორიული სკოლის ადრეულ სულიერ მონათესავედ და ფაქტობრივ დამაარსებლად მიიჩნევს. იგი დიდად დაეხმარა ამ სკოლის სოციალურ-პოლიტიკური და ისტორიული მიდგომის დასა-ბუთებას ინდივიდუალიზმის საპირისპიროდ. მან სხვებზე მკაფიოდ მიუთითა მთელი საზოგადოებრივი ცხოვრების ფსიქოლოგიურ-ისტორიული მიზეზების შესწავლის აუცი-ლებლობაზე. მისი აზრით, სახალხო მეურნეობის ისტორიის მამოძრავებელია არა ინდივიდუმი, არამედ სოციალური საზოგადოებები. მისთვის ეროვნული დამცავი საბაჟო

სისტემა აზრთა ურთიერთდაკავშირებული რგოლის მხოლოდ ერთ-ერთი ნაწილია.

ფ. ლისტის შეხედულებებზე მსჯელობისას მხოლოდ მისი ეკონომისტობით არ უნდა შემოვიფარგლოთ, რადგან იგი თავის დიდ იდეალებს ემსახურებოდა არა მარტო როგორც მეცნიერი, არამედ როგორც პოლიტიკოსიც. იგი გერმანიის ბუნდესტაგის ისტორიაში უდიდესი სულიერი მოძღვარი იყო. მის კალამს ეკუთვნის გიგანტური მოცულობის მოხსენებები. ლისტის წერილები, ღღიურები, დასკვნები, საგაზეთო წერილები, სტატიები, მონოგრაფიები მისი რჩეული შრომების მნიშვნელოვანი ნაწილია. მათგან ზოგიერთი გაზეთებსა და ჟურნალებში მხოლოდ მის თანამშრომლობას ასახავს, მათი რაოდენობა ათასებს აღწევს. თუ წარმოვიდგენთ იმდროინდელი მუშაობის ტექნიკურ პირობებს, როდესაც საბეჭდი მანქანის და ღიქტოფონის მაგივრად მხოლოდ კალმისტარი ჰქონდათ და გადამწერის დახმარებას მიმართავდნენ, ნათელი გახდება ლისტის მიერ შესრულებულ სამუშაოთა დიდი მოცულობა. ყველა მის ნაწერს არაჩვეულებრივი ფორმულირების უნარი და გენიალური ძალა ახასიათებს.

ლისტის სამეცნიერო ნაშრომებიც ცოცხალი მანერით ხასიათდებიან, რადგან მათ აეტორს არც უმაღლესი სკოლა დაუმთავრებია და არც მეცნიერ-ხელმძღვანელი ჰყოლია.

მისი მრავალი არგუმენტი დღესაც მოქმედებს მკითხველზე. მაგალითად, 1819 წელს ფედერალური კრებისადმი მის მიმართვაში აღნიშნულია, რომ ოცდათვრამეტი საბაჟო და საგადამხდელო ხაზი გერმანიაში შიდა მიმოსვლას ზღუდავს და მათ დაახლოებით ისეთივე შედეგი აქვთ, როგორც ადამიანის სხეულის ყოველ გაკოჭილ ორგანოს, რომელთა შორის სისხლი არ მოძრაობს. რაც უფრო პატარაა საბაჟო შეზღუდვის მქონე სახელმწიფო, მით უფრო დიდია ბოროტება, რადგან აქ ყველგან ახლოა

საზღვარი. აქედან გამომდინარეობს დასკვნა, რომ საბაჟო გადასახადები გერმანელი ხალხისათვის გაცილებით უფრო მავნეა, ვიდრე დუნაის ხაზი გერმანიის საზღვართან, იქ საბაჟო გადასახდელი სამჯერ მეტიც რომ იყოს. იმ დროს ასეთი გადაწყვეტილების მიღებისათვის ნიადაგი ჯერ კიდევ არ იყო მომზადებული.

ნაპოლეონის ომების დამთავრებას თან მოჰყვა საშინელი გაჭირვება, რადგან ომის დამთავრებამ ნაპოლეონის მიერ დადგენილი კონტინენტალური ბლოკადაც მოხსნა და ინგლისური საქონელი ევროპის კონტინენტზე და, კერძოდ, დასუსტებულ გერმანულ სახელმწიფოებში შეიჭრა. ეს ვითარება ხაზგასმით მიანიშნებდა მთელი გერმანიის ერთიანი სამეურნეო სივრცისათვის საერთო საგარეო საბაჟოს დაარსების აუცილებლობაზე.

საგრანსპორტო და მიმოსელის გზების მნიშვნელობას ლისტი ხედავდა არა მარტო სარკინიგზო საქმესთან დაკავშირებით, არამედ ზოგადად ქვეყნის განვითარებისათვის. იგი მიუთითებდა ზღვისპირა ქვეყნების, აგრეთვე დიდი მდინარეების ლანდშაფტების ბუნებრივ უპირატესობებზე, მათთვის ხომ წყლის არტერიები უფასოა და საჭიროა მხოლოდ ტექნიკური საშუალებები — გემები და ნავსადგურები. ინგლისს, ნიდერლანდებს, იტალიასა და საფრანგეთს ამ მხრივ გეოგრაფიულად უპირატესი მდგომარეობა აქვთო. რკინიგზა ზღვიდან დაშორებული ადგილების ზღვასთან დაკავშირების საშუალებას იძლევა. ამიტომ გერმანიისათვის რკინიგზა განსაკუთრებულად მნიშვნელოვანია. ევროპის კონტინენტზე ვერც ერთი ერი ვერ მიიღებს სრულყოფილი სახმელეთო საგრანსპორტო სისტემისაგან იმდენ სარგებელს, როგორც გერმანული. მისი აზრით, გერმანია ის სახელმწიფოა, რომელიც ზღვის ნაპირთან და სამდინარო ნაოსნობასთან არც ისე ხელსაყრელ დამოკიდებულებაშია და რომელსაც ყველაზე მეტად ხელოვნური საგრანსპორტო საშუალებების განეითარება სჭირდება.

როგორც უკვე ითქვა, ლისტის ძირითადი ნაშრომია „პოლიტიკური ეკონომიის ბუნებრივი სისტემა" და „პოლიტიკური ეკონომიის ეროვნული სისტემა". ფაქტობრივად, ორივე შრომა ერთიან კონტექსტშიც განიხილება. მათში იმდროინდელი ცენტრალური — ქვეყნის ეკონომიკური განვითარების პრობლემა განიხილება. მას შემდეგ, რაც ადამ სმითმა წინ წამოწია „ხალხთა სიმდიდრის" მიზეზების საკითხი და მოგვცა განმარტება მეურნეობის ბუნებრივი კანონების სახით, სამეცნიერო სამყარო იძულებული იყო ან ამით დაკმაყოფილებულიყო, ან ეძებნა ახალი, სხვაგვარი ახსნა. ლისტის ამგვარი მიდგომები აისახა პირველ შრომაში, სადაც მოცემულია ადამ სმითის მოსაზრებების კრიტიკა, რომელიც კონცენტრირებულია, პირველ რიგში, მის მიერ ცალკეული სამეურნეო და ეროვნული ეკონომიკური ინტერესების გაიგივებაში და, აქედან გამომდინარე, თავისუფალი ვაჭრობის იდეებზე. ლისტის აზრით, ადამ სმითის სკოლამ საკმარისად არ გაითვალისწინა ეროვნებათა ბუნება, მათი განსაკუთრებული ინტერესები და მდგომარეობა: ის, რაც კარგია ინგლისისათვის, კერძოდ, თავისუფალი ვაჭრობა, სამართლიანი უნდა იყოს სხვა ერებისათვისაც.

ფ. ლისტის მნიშვნელოვან თეზისებსა და თეორიებს შორის პირველ რიგში ასახელებენ დამცავ საბაჟო თეორიას. საბაჟო ლისტისათვის „ინდუსტრიალური აღზრდის საშუალებაა", რომელიც აუცილებელია „შიდა მანუფაქტურული ძალის" დასაცავად. იმ პერიოდში ინგლისის წინააღმდეგ ევროპის კონტინენტს, თავისუფალი ვაჭრობის პირობებში, საკუთარი მრეწველობის განვითარების ნაკლები შანსი გააჩნდა. ეს რწმენა დაეუფლა უკვე სავაჭრო კავშირისათვის მოქმედ ახალგაზრდა ლისტს, როდესაც იგი 1819 წელს ფედერალური კრებისადმი თავის განცხადებას ადგენდა.

"ნაყოფიერი ძალების" თეორია წარმოადგენდა ლისტის მნიშვნელოვან წვლილს, რომელიც ძნელად აღიქმება,

რადგან იგი დაუსრულებელია. **„ნაყოფიერი ძალების თეორია და ღირებულების თეორია"** მის მიერ განხილულია მხოლოდ ფრაგმენტულად და კლასიკურ თეორიასთან კრიტიკულ მიმართებაში. სამწუხაროდ, მას არ მოუცია ზუსტი განმარტება, თუ რას წარმოადგენს „ნაყოფიერი ძალები", იგი დაკმაყოფილდა თეზისით, რომ სიმდიდრის შემქმნელი ძალა გაცილებით უფრო მნიშვნელოვანია, ვიდრე თვით სიმდიდრე.

§ 2. „ძველი" ისტორიული სკოლა: გ. როშერი, ბრ. ჰილდებრანდი, კ. კნისი

გასული საუკუნის დასაწყისში ეკონომიური მეცნიერება გერმანიაში, ისე როგორც საფრანგეთში, გაცილებით სუსტად იყო განვითარებული, ვიდრე დიდ ბრიტანეთში. გერმანიაში მასზე, უპირველეს ყოვლისა, ფრანგული თეორიები — კერძოდ, ჟან-ბაპტისტ სეის თეორია ახდენდა ზეგავლენას. აქ მერკანტილისტური მოსაზრებები არ იქნა ისე ადვილად უარყოფილი, როგორც საფრანგეთში.

გერმანიაში უბაჟო ვაჭრობის შესახებ თეორიამ შესაბამისი გავრცელება ვერ ჰპოვა. აქ 1840-1860 წლებში სწრაფად განვითარდა ახალი სკოლა — „ისტორიული სკოლა". მისი პირველი წარმომადგენლები იყვნენ ვილჰელმ **როშერი** (1817-1894), ბრუნო **ჰილდებრანდი** (1812-1878) და კარლ **კნისი** (1821-1898). ამ ავტორებს განზრახული ჰქონდათ ეკონომიკური მეცნიერებისათვის საფუძვლად ისტორიული ფაქტების ანალიზი დაედოთ. ისინი უარყოფდნენ რევოლუციის მიზანშეწონილობას და უფრო მეტად რეფორმების მომხრეები იყვნენ.

ამ სკოლამ ეკონომიკის ისტორიას ახალი იმპულსები მისცა. მისი წარმომადგენლების აზრით, მთავარი საკვლევი პრობლემებია: კეთილდღეობისა და სახალხო მეურნეობის ზრდის მიზეზებით გამოწვეული კრიზისები, მუშათა

კლასის შემოსავალი და მისი განაწილება, აგრეთვე, კერძო წარმოებაზე დაფუძნებული წარმოებრივი სისტემა.

ამ სკოლას მარქსისგან განსხვავებული შეხედულებები ჰქონდა, რომელიც კლასიკური ეკონომიკური თეორიის კანონებს განსაზღვრულ სამეურნეო სისტემასთან მიმართებაში მოიაზრებდა და მათ მსოფლიო ისტორიული განვითარების ასპექტით განიხილავდა. ისტორიული სკოლა კი ისტორიულ მეთოდსა და კლასიკურ ეკონომიკურ კვლევას შორის გადაულახავ წინააღმდეგობას აღნიშნავდა. მათ უარყვეს კლასიკური ეკონომიკური კანონები, მაგრამ ვერ შეძლეს „თავიანთი (სხვა) კანონების" შექმნა.

მიუხედავად ამისა, ამ სკოლის ისტორიული მნიშვნელობის შეუფასებლობა არ შეიძლება. **„ჰანოვერის ტილოს წარმოების ახლანდელი საწარმოო კრიზისი მისი ამერიკაში გასაღების გათვალისწინებით"**, რომელიც **როშერმა** 1845 წელს გამოსცა, იმ პერიოდის ერთ-ერთ უმნიშვნელოვანეს ნაშრომად ითვლება. ჭარბწარმოების პრობლემასთან დაკავშირებით, როშერი მკაცრად აკრიტიკებს სეის გასაღების თეორიასა და მათ (მაგ., რიკარდოს), ვინც ეს თეორია „მიისაკუთრა".

1845 წელს როშერმა გამოსცა ნაშრომი – **„ნარკვევები სახელმწიფო ეკონომიკაზე ისტორიული მეთოდის გამოყენებით"**, რომელსაც 1854 წელს **„ეროვნული ეკონომიკის საფუძვლები. სახელმძღვანელო და წასაკითხი წიგნი საქმიანი ადამიანებისა და მოსწავლეებისათვის"** მოჰყვა. ამ ნაშრომებში როშერი ფაქტებისა და ისტორიული პროცესების აღწერით ეკონომიკურ მოვლენებში გარკვევას ცდილობს.

როშერისათვის „ისტორიული მეთოდი" ეკონომიკური კავშირების გამოკვლევის ადეკვატური საშუალებაა. ამავე დროს, მას ისტორიულ მეთოდზე დაყრდნობით, ფაქტების ახსნა სურდა. მისი აზრით, ეკონომიკური ასპექტით ხალხის

აზრისა და მისწრაფებების აღწერა მხოლოდ სხვა მეცნიერებასთან (განსაკუთრებით სამართლის, სახელმწიფოსა და კულტურის ისტორიასთან) მჭიდრო კავშირშია შესაძლებელი.

როშერი მიზნად ისახავს სხვადასხვა ხალხის განვითარებაში არსებული ანალოგიის, როგორც განვითარების კანონის, წარმოდგენას. მისი აზრით, მრავალრიცხოვან მოვლენათაგან უნდა გამოიყოს არსებითი, კანონზომიერი, რათა ეკონომიკურ ასპექტში შესაძლებელი გახდეს იმ ხალხის ურთიერთშედარება, რომელიც ამის შესაძლებლობას იძლევა. მის „ნარკვევებში" ცალკეული თავები ფასს, მოთხოვნას, მიწოდებასა და მიწის რენტას ეძღვნება.

როშერის შეხედულებით, სახალხო მეურნეობასთან დაკავშირებული ფაქტები მეცნიერული კვლევის საგნად მაშინ ჩაითვლება, თუ მათი ინდუქციური და დედუქციური განმარტებები ერთმანეთს დაემთხვევა. იგი ხაზს უსვამს ეკონომიკის ისტორიული კვლევის აუცილებლობას, თუმცა ეს არ ნიშნავს, რომ სრულ ბრძოლას უცხადებს ზოგად თეორიულ ანალიზს. უფრო მეტად, ეს არის მოწოდება, რომ ზოგადიდან კერძო დასკვნის მიღება ისტორიული ფაქტებით შეჯერდეს. როშერი მასალების შემკრები და მრავალმხრივი მეცნიერია. მას ყოველი მოვლენის გაგება გააჩნია; იგი თავისი წიგნების კარადაში აგროვებდა ყოველგვარ თეორიულ სიახლეებს.

თავის ნაშრომში – **„თანამედროვე და მომავალი პერიოდის ეროვნული ეკონომიკა"** (1848) ბრუნო **ჰილდებრანდი** მიზნად ისახავს პოლიტეკონომიის სფეროში საფუძვლიან ისტორიულ მიმართულებას გაუკაფოს გზა და ეს მეცნიერება ხალხთა ეკონომიკური კანონების განვითარების სწავლებად გარდაქმნას. მისი ამოცანაა რეფორმების განხორციელება ხალხის ცხოვრების ეკონომიკური მხარის შემეცნების მიზნით.

ჰილდებრანდის აზრით, ბევრი დებულება, რომელიც თეორიულად ეჭვს არ იწვევს, პრაქტიკასთან წინააღმდეგობაშია. სტატისტიკური მონაცემები, რომელიც მეცნიერულ მოსაზრებათა დამამტკიცებელ არგუმენტად გამოიყენებოდა, არადამაკმაყოფილებელი, ზედაპირული და ყალბი შედეგების მქონე აღმოჩნდა. აქედან, თუ რომელიმე მეცნიერება არსებული საფუძვლებისა და პრინციპების გადასინჯვას მოითხოვს, ეს უპირველეს ყოელისა, სახალხო მეურნეობის შესახებ მოძღვრებას ეხება.

ჰილდებრანდის შეხედულებით, მსოფლიო ისტორიაში გამორჩეული ადგილის მიუხედავად, ადამ სმითსა და მთელს მის სკოლას წინამორბედ მერკანტილისტებთან და ფიზიოკრატებთან საერთო ისა აქვს, რომ იგი პოლიტეკონომიის ისეთი თეორიის შექმნას ცდილობდა, რომელსაც ყველა ხალხისა და ყველა დროისათვის აბსოლუტური მნიშვნელობა ექნებოდა, უნდა შექმნილიყო საერთო (კაცობრიობისათვის) ეკონომიკური მოძღვრება, რომელიც მაშინდელი დროის რაციონალისტურ გონებას სავსებით შეესაბამებოდა. მისი აზრით, ადამიანი, როგორც სოციალური არსება, ციეილიზაციის შვილია და მისი მოთხოვნები ადამიანებთან მუდმივ ცვლილებებს განიცდის, პოლიტეკონომიას საერთო არაფერი აქვს მუდმივად უცვლელ ბუნების კანონებთან.

ჰილდებრანდის აზრით, პოლიტეკონომია მრავალფეროვანი ეკონომიკური მოელენების არსებობისას შეუცვლელ, მუდმივ კანონებს არ უნდა იკვლევდეს, იგი ეკონომიკური გამოცდილების ცვალებადობით ქმნის პროგრესს და კაცობრიობის ეკონომიკური ცხოვრების საშუალებით ადამიანთა მოდგმის სრულყოფას ადასტურებს. მისი ამოცანაა როგორც ცალკეულ ხალხთა, ისე მთელი კაცობრიობის ეკონომიკური განვითარების ყველა საფეხურის გამოკვლევა და ამ გზით თანამედროვე ეკონომიკური კულტურის საფუძვლების და იმ ამოცანების შეცნობა,

რომელთა გადაწყვეტაც თანამედროვე თაობის შრომით ხდება. იგი აღიარებს ყველა დროის ახალი მიმართულებებისა და მოთხოვნების წარმოშობას და იმას, რომ გარკვეული პერიოდისა და გარკვეული ხალხის ეკონომიკური მდგომარეობა საკუთარი ღირებულებისა თუ ნაკლები ღირებულების საზომია. აქედან გამომდინარეობს ეკონომისტების ამოცანა, **რომ საჭიროა სახალხო მეურნეობის ისტორიის გამოკვლევა**[43].

ადვილად მისახვედრია, რომ ჰილდებრანდი სულ სხვა პრობლემებითაა დაინტერესებული, ვიდრე ეკონომიკური თეორიის კლასიკოსები. თუ ადამ სმითს აინტერესებს ფასწარმოქმნა თავისუფალი საბაზრო კონკურენციის დროს და მასში თეორიული კვლევის ძირითად პრობლემას ხედავს, ჰილდებრანდის მიზანი როგორც ცალკეულ ხალხთა, ისე მთელი კაცობრიობის ეკონომიკური განვითარების ყველა საფეხურის გამოკვლევა და ამ გზით თანამედროვე ეკონომიკური კულტურის საფუძვლების შეცნობაა. მაგრამ ეს სულ სხვა რამაა, ვიდრე ის, რაც სმითსა და რიკარდოს აინტერესებდა.

ჰილდებრანდი ეკონომიკის განვითარების ისტორიას ეხება. მას სურს იცოდეს, თუ როგორ ჩამოყალიბდა ისტორიულად „თანამედროვე ეკონომიკური კულტურის მშენებლობის საფუძვლები", კლასიკოსებს კი სურდათ სცოდნოდათ, თუ როგორ ფუნქციონირებს ეკონომიკა გარკვეულ ისტორიულ ვითარებაში.

თავისთავად გასაგებია, რომ ჰილდებრანდი თავის პრობლემებს ისტორიული ასპექტებით იკვლევს. იგი კლასიკოსების მიმართ უნებლიე შეცდომებსაც უშვებდა. ყველა ხალხისა და დროისათვის ისტორიული განვითარების მუდმივად მოქმედ კანონებს დაეძებდა, რომლებიც არ არსებობდა. მისი **„საფეხურების თეორიით"** არსებობს

---

[43] **Hilderbrand** B., Die Nationalökonomie der Gegenwart und Zukunft, S.290.

აუცილებელი თანმიმდევრობა **ნატურალურ, ფინანსურ და საკრედიტო ეკონომიკას შორის**, რომელიც ყველა ერისათვის საერთოა და რომელიც პრაქტიკამ უარყო.

ისევე, როგორც ჰილდებრანდის შრომა არ გასცილებია პროგრამულ სტადიას, ძველი ისტორიული სკოლის მესამე წარმომადგენლის კარლ **კნისის** ნაშრომიც „**პოლიტეკონომია ისტორიული თვალსაზრისით**" მხოლოდ პროგრამულ დებულებებს მოიცავდა.

კ. კნისის შეხედულებით, პოლიტიკური ეკონომია ისტორიული თვალსაზრისით იმ ძირითად პრინციპს ეყრდნობა, რომ იგი, რა ფორმით, არგუმენტებითა და შედეგებითაც არ უნდა განვიხილოთ, ისტორიული განვითარების შედეგია და კაცობრიობისა და ხალხთა პერიოდის საერთო ორგანიზმთან მჭიდრო კავშირით აღმოცენდება. მისი აზრით, პოლიტეკონომიის კანონები წარმოდგენილი უნდა იქნას ისტორიულ ასპექტში, სადაც ყოველი საფეხური გარკვეულ წერტილამდე განვითარების განზოგადოების შეცნობაა.

თავისთავად ცხადია, რომ ეკონომიკური თეორია ისტორიულ პროცესში განუწყვეტელ ცვლილებებს განიცდიდა და უნდა განიცადოს კიდევ. სადავო როდია, რომ საეალუტო სისტემის ცვლილებებმა, დროთა განმავლობაში ბევრჯერ გამოიწვია ფულის თეორიის გადასინჯვა და გაფართოება. ახლანდელი საბაზრო ეკონომიკის თეორია მჭიდრო კავშირშია ისტორიულ პროცესში ბაზრის კონფიგურაციასთან დაკავშირებულ ცვლილებებთან. ადრინდელი ისტორიული სკოლის კრიტიკის დიდი ნაწილი პრინციპში მხოლოდ გაუგებრობებითაა გამოწვეული. მისი დაძლევა ადვილი იქნებოდა, მე-19 საუკუნის შუა პერიოდში თეორიას გერმანიაში სპეციალისტთა წრეში ისეთივე საიმედო ფუნდამენტი რომ ჰქონოდა, როგორც სხვა ქვეყნებში. მაგრამ ეს ასე არ იყო. მათ უჭირდათ იმის გაგება, რომ მათი მოძღვრება ინტელექტუალურ მოთხოვნებს ვერ აკმა-

ყოფილებდა. ისტორიკოსებს არ უცდიათ მისი რეფორმირების მიზნით მათ რიგებში შეჭრა. მომდევნო თაობისათვის საფუძვლიანი თეორიული განათლება უკვე აღარ წარმოადგენდა იმის წინაპირობას, რომ დამოუკიდებლად მიეღოთ მონაწილეობა დისციპლინის სრულყოფაში და თეორიული ნაშრომების შექმნა აღარ იქცევდა ყურადღებას. ამგვარად, ერთხელ მიღებული დასკვნები უფრო მეტად ბატონობდა თეორიაში.

ამით გარკვეულწილად შეიძლება აიხსნას **გუსტავ შმოლერის** მტკიცება, რომ ადამ სმითის შემდეგ პოლიტეკონომია სისხლის ნაკლებობითაა დაავადებული. ამ მტკიცებას გერმანიის სპეციალისტთა წრეში (მიუხედავად ტიუნენის, ჰერმანისა და სხვ. მიერ გაწეული დიდი თეორიული მოღვაწეობისა) წინააღმდეგობა არ ჰქონია. უფრო სწორი იქნება, თუ ვიტყვით, რომ კლასიკურ ეკონომიკურ თეორიას უარი უნდა ეთქვა ახალი, უფრო და უფრო მბარდ ინდუსტრიალიზაციასთან დაკავშირებით ამოტიეტიეებული პრობლემებისათვის. ეს არ ეხება ეკონომიკური თეორიის შემდგომ განვითარებას მე-19 საუკუნეში, როდესაც თეორია მიზნად ისახავდა გაეუმჯობესებინა და ახალი ფორმა მიეცა თეორიული ინსტიტუტებისათვის ახალ მრავალრიცხოვან პრობლემებთან მიმართებაში. იმის მაგივრად, რომ მონაწილეობა მიეღო თეორიის განვითარებით დიდი შემოქმედებითი შესაძლებლობის შექმნაში, ეკონომიკურმა თეორიამ გერმანიაში მე-19 საუკუნის ბოლო მესამედში იმ გზის დატოვება ამჯობინა, რომელსაც აღრინდელი ისტორიული სკოლის წარმომადგენლები ჭეშმარიტი მეცნიერებისაკენ მიმავალ ერთადერთ გზად აცხადებდნენ.

§ 3. „ახალი" ისტორიული სკოლა: გ. ფ. შმოლერი (1838-1917)

ადამიანი, რომელმაც გერმანული ეკონომიკური მეცნიერება დაახლოებით სამი ათეული წლის განმავლობაში

მსოფლიოში მძლავრად ფრთებგაშლილ თეორიული აზროვნების ნაკადს მოწყვიტა, გუსტავ ფონ **შმოლერი** იყო. იგი ცნობილი გერმანელი ეკონომისტი და ისტორიკოსი, სახელმწიფო და საზოგადო მოღვაწე, ეკონომიკური აზროვნების ისტორიაში ახალი ისტორიული სკოლის წამყვანი წარმომადგენელია. სხვადასხვა დროს იგი იყო: ჰალეს, სტრასბურგის, ბერლინის უნივერსიტეტების პროფესორი, პრუსიის სახელმწიფო საბჭოს წევრი, „სოციალური პოლიტიკის კავშირის" დამაარსებელი და თავმჯდომარე.

შმოლერი აკრიტიკებდა კლასიკურ ბურჟუაზიულ პოლიტიკური ეკონომიის კვლევის მეთოდს და პრიორიტეტს კონკრეტულ-ისტორიული პერიოდის სტატისტიკური მონაცემების ანალიზს ანიჭებდა. იგი ეროვნული ეკონომიკის წახალისებისა და კლასობრივ წინააღმდეგობათა შერბილების მიზნით, **ეკონომიკაში სახელმწიფოს აქტიურ ჩარევას მოითხოვდა**. სოციალური კლასების წარმოშობას უკავშირებდა რასობრივ თვისებებს, შრომის დანაწილებას, შემოსავლების უთანაბრო განაწილებას. კლასობრივ ბრძოლას საზოგადოებრივი პროგრესის მიღწევის აუცილებელ პირობად თვლიდა, თუმცა მისი დაძლევა კომპრომისებით შესაძლებლად ჩათვალა და იგი საზოგადოების რევოლუციური გარდაქმნის აუცილებლობასთან არ ღააკავშირა.

3.1. „ახალი" ისტორიული სკოლის ლიდერი

გუსტავ ფონ **შმოლერი** დაიბადა მრავალშვილიან ოჯახში 1838 წელს ჰაიბრონში. მამის მხრიდან მისი წინაპრები წარმოშობით აიგენახიდან და ვაიმარიდან იყვნენ. მისი ერთ-ერთი წინაპარი 1651 წელს ვიურტემბერგის სამსახურში შეიდა. იქიდან დაწყებული, შმოლერები, როგორც მოხელეები და სწავლულები, ვიურტემბერგის „შვილებად" რჩებოდნენ. დედის მხრიდან წარმოშობას ვიურ-

ტემბერგის უძველესი სამრეწველო და სავაჭრო ქალაქის — კალვის არისტოკრატიამდე მივყავართ. დედის, ტერეზა გერტნერის წინაპრები კალვის განთქმული ქსოვილებით მოვაჭრე კომპანიაში მოღვაწეობდნენ — ამ გვარის ცნობილმა ექიმებმა და ბუნებისმეტყველებმა თავიანთი ცოდნის წყალობით შტუტგარტის და სანკტ-პეტერბურგის სამეფო კარამდე მიაღწიეს. ახალგაზრდა შმოლერზე დიდი შთაბეჭდილება მოახდინა მისი კალველი ბოტანიკოსი ბაბუის „თვითგანსწავლულობამ". მეცნიერებასა და, კერძოდ, ეკონომიკაში მეტ-ნაკლებად დასაქმებული იყო თითქმის ყველა მისი წინაპარი.

გუსტავს ადრეულ ასაკში გარდაეცვალა დედა და ძმები, თავად მას კი, როგორც სუსტი აღნაგობის მქონეს, ტუბერკულოზის საშიშროების გამო ხშირად მკურნალობდნენ. ახალგაზრდა შმოლერის განათლება იმდროინდელი ბურჟუაზიული ფენებისათვის დამახასიათებელი ჩვეულებრივი გზით წარიმართა. დაწყებითი სკოლისა და გიმნაზიის დამთავრების შემდეგ მან შტუტგარტში განაგრძო სწავლა.

1857 წლიდან შმოლერმა სამართლის და მართვის მეცნიერების შესწავლა ტიუბინგენის უნივერსიტეტში დაიწყო. ეს უნივერსიტეტი შერჩეულ იქნა არა მხოლოდ იმის გამო, რომ იგი ჩვეულებრივ სასტარტო ბაზას წარმოადგენდა ვიურტემბერგში მოხელის კარიერისათვის, არამედ იმის გამოც, რომ იქ არსებობდა სტიპენდიები, რომელიც შმოლერის შერყეულ ჯანმრთელობას საექიმო მეთვალყურეობით უზრუნველყოფდა. შენარჩუნებული იყო აგრეთვე ახლო კავშირი მშობლიურ სახლთან და ქალაქთან, რომლის ეკონომიკური აღმავლობა აღიქმებოდა, როგორც ეკონომიკის სწავლების „ცოცხალი ილუსტრაცია". უნივერსიტეტის პოლიტეკონომისტებმა ახალგაზრდა სტუდენტზე დიდი ზეგავლენა ვერ მოახდინეს. ფინანსურ, სახელმწიფო და სამართლის მეცნიერებაში ცოდნას იგი მამის პრაქტიკული გამოცდილებიდან იღრმავებდა. უნი-

ვერსიტეტში ერიდებოდა ამხანაგებთან „ღრეობებს", უპირველეს მიზნად ზოგადი მეცნიერული განათლების მიღება ჰქონდა დასახული.

1860 წელს ნაშრომისათვის — **„რეფორმაციისდროინდელი ეკონომიკური შეხედულებების გამოკვლევა"** მას პირველ პრიზსა და დოქტორის წოდებას ანიჭებენ. შემდგომში შმოლერს სურს დაწეროს ფუძემდებლური შრომა 1750-1850 წლების ფილოსოფიური სისტემიდან ეკონომიკური მეცნიერების აღმოცენების შესახებ. ამ მიზანში გამოიკვეთა ისტორიული განვითარებისადმი შმოლერის ინტერესი — მისწრაფება, რომლის ერთგულიც რჩებოდა იგი მთელი მისი შემდგომი სამეცნიერო მოღვაწეობის განმავლობაში.

ერთხანს იგი ვიურტემბერგის სტატისტიკურ სამსახურში მოღვაწეობს, რომელსაც კულტურის მინისტრობიდან გადადგომის შემდეგ, მისი სიძე, გუსტავ რიუმელინი განაგებდა. 1871 წელს შმოლერს დაევალა ვიურტემბერგის მცირე საწარმოების მიმართ დაწესებული გადასახადების შეფასება, რაც მისთვის ორმაგად მნიშვნელოვანი აღმოჩნდა. ერთი მხრივ, იგი აძლიერებდა მის აზრს იმის შესახებ, რომ ემპირიულ მონაცემებზე დაყრდნობა ეკონომიკაშიც აუცილებელია, ხოლო მეორე მხრივ კი შესაძლებელი ხდებოდა შედეგების გამოქვეყნება „ვიურტემბერგის წელიწდეულში"[44], რომელიც მას ხელს შეუწყობდა ჰალეს უნივერსიტეტში პროფესორის თანამდებობაზე მიწვევაში.

ნაშრომში — **„საფრანგეთთან სავაჭრო ხელშეკრულება და მისი მოწინააღმდეგენი. თანხმობა სამხრეთ გერმანელის სახელით"** (1862), — იგი მხარს უჭერს პრუსია-საფრანგეთის სავაჭრო ხელშეკრულებას, რომელიც გერმანულ საბაჟო გაერთიანებაში ავსტრიის შესვლას კრძალავდა; ამგვარად, შმოლერი ავსტრიისადმი სიმპათი-

---

[44] Würtemberg — Statistik und Topographic, Heft 2, Ig. 1862. Stuttgart, 1863.

ებით განმსჭვალულ შეხედულებებთან ოპოზიციაში აღმოჩნდა.

1864 წელს შმოლერმა „პრუსიის წელიწდეულში" გამოაქვეყნა წერილი მუშათა საკითხებზე, სადაც გამოიკვეთა მისი, როგორც ახალი სოციალ-პოლიტიკური მიმართულების წარმომადგენლის ბრძოლა ორ ფრონტზე: **ერთი მხრივ**, მანჩესტერის ლიბერალების (რომლებსაც იგი **პოლიტიკურ-ეთიკური** მოთხოვნის სახით სახელმწიფოს მხარდაჭერილ სოციალურ პოლიტიკას უპირისპირებდა), **მეორე** მხრივ კი, მარქსის სოციალიზმის (რომლის მიერ მუშათა მდგომარეობის გასაუმჯობესებლად გაწეული რევოლუციური აგიტაცია მიზანშეუწონლად მიაჩნდა) წინააღმდეგ.

ჰალეში მოღვაწეობისას შმოლერი უფრო აქტიურად ებმება საზოგადოებრივ ცხოვრებაში — ხდება ქალაქის მუნიციპალიტეტის წევრი. ვაიმარის საიდუმლო მრჩევლის — რატგენის ქალიშვილზე დაქორწინების შემდეგ მას ქალვაჟი შეეძინა. შმოლერისათვის ამიერიდან ოჯახი წარმოადგენს სიმშვიდის პოლუსს, თავშესაფარს, თანხმობის ადგილს, სადაც ძალებს იკრებს.

სამოციანი წლების მეორე ნახევარში შმოლერი უფრო ინტენსიურად შეუდგა პრუსიის კონსტიტუციის, სახელმწიფოს მართვისა და ეკონომიკის შესწავლას და აქცენტი ფრიდრიხ ვილჰელმ I-ის მმართველობის პერიოდზე გააკეთა. ჰალეში გატარებული ამ წლების ძირითადი ნაშრომი — **„მე-19 საუკუნის გერმანული მცირე სარეწების ისტორია"** (1870) — უდავოდ აქტუალური იყო.

60-იან წლებში სამხრეთ გერმანულ სახელმწიფოებში გერმანიაში არსებული საამქრო შეგლუდვები მოიხსნა. სარეწების თავისუფლება აისახა **„ჩრდილოეთ გერმანული კავშირის სარეწთა წესდებაში"** (1869). შმოლერის გამოკვლევამ გააშუქა ამ ლიბერალური პოლიტიკის არსი და გვიჩვენა ის სფეროები, რომლებშიც ეკონომიკური და

სოციალური პოლიტიკის გამტარებელ სახელმწიფოს საზოგადოების კეთილდღეობის ხელშეწყობისათვის სათანადო ამოცანები გააჩნია. სარეწების შეუზღუდავი თავისუფლების სისუსტეებზე მინიშნებისათვის გააკრიტიკა იგი „სახალხო მეურნეთა კონგრესმა", რომელშიც გაერთიანებული იყვნენ მანჩესტერის ლიბერალები და სმითიანელები.

შმოლერმა გაიზიარა იმ ავტორთა მოსაზრებები, რომლებმაც მანჩესტერის ლიბერალებისაგან განსხვავებით, სოციალური პრობლემების საფრთხე იგრძნეს და მათი ევოლუციური გზით მოგვარების შესაძლებლობას განიხილავდნენ. შმოლერი და მისი მოწაფეები არა მარტო სოციალური პრობლემის შეცნობას ცდილობდნენ, არამედ შეუპოვარი სოციალური რეფორმატორები იყვნენ – თუმცა, ცვალებადი ეკონომიკური და სოციალ-პოლიტიკური იდეალებით. ამითაც აიხსნება მათი დაპირისპირება ა. სმითის მიმართ. ისინი იყვნენ ისტორიზმის მეცნიერული მეთოდის მომხრეები, რაც მათი ძლიერი სოციალ-პოლიტიკური სურვილით იყო გამოწვეული. ამიტომ უწოდეს მათ **„კათედრის სოციალისტები"**, რომელსაც ისინი არასდროს შედავებიან.

1872 წ. აიგენახში, შმოლერის სახლში ეაგნერთან, ჰილდებრანდსა და კონრადთან წინასწარი მოლაპარაკების შედეგად **„სოციალური პოლიტიკის კავშირი"** დაარსდა. ასე წარმოიქმნა თავისუფალი ეაჭრობის მომხრეთა „სახალხო მეურნეთა კონგრესის" საწინააღმდეგო ფორუმი.

„კავშირის" გახსნაზე შმოლერის საპროგრამო მოხსენება პოლიტეკონომისტთა ახალგაზრდა თაობის გამბედაობის დასტურია. ამ შეკრებაზე (რომელიც სოციალურ საკითხებს მიეძღვნა) შმოლერის მიერ წარმოთქმულ სიტყვაში აღინიშნა, რომ იგი უკმაყოფილოა სოციალური მდგომარეობით, რის გამოც ამ სფეროს რეფორმირება მოითხოვა, პროტესტი განუცხადა ყოველგვარ სოციალურ ექსპერიმენტს. მან აუცილებლად ჩათვალა მუშის სრული

თავისუფლება შრომითი ხელშეკრულების გაფორმებისას, საზოგადოების კონტროლი თავისუფლებაზე (ეს ფუნქცია სახელმწიფომ ექსპერიმენტის სახით უნდა შეასრულოს), წარმოების ინსპექცია, ბანკისა და დაზღვევის კონტროლის სამსახურების შექმნა, აღზრდისა და განათლების საკითხთა მოწესრიგება, კლასობრივი ბრძოლის ევოლუციური გზით დაძლევა და ა.შ.

მალე შმოლერი ახალდაარსებულ სტრასბურგის სახელმწიფო უნივერსიტეტში მიიწვიეს, სადაც იგი გეორგ ფრიდრიხ კნაპსა და ვილპელმ ლექსისში პოულობს თანამოაზრე კოლეგებს. მისი აზრით, ეკონომიკის ისტორიისადმი მიძღვნილი ნაშრომები პოლიტეკონომიის ასლებური ცოდნის ფუნდამენტი უნდა გამხდარიყო. შმოლერის შრომამ – **„სტრასბურგის მაუდის და ქსოვილების საამქროები"** (1873)[45] – გააღრმავა მისი ადრინდელი ცოდნა. მასში განხილულია შუასაუკუნეების საქალაქო სამეურნეო პოლიტიკა, რომლითაც ავტორმა პოლიტეკონომიის ისტორიულ ჭრილში გაანალიზება სცადა.

შმოლერი გარკვეული მიღწევების მქონე პრუსიასთან კავშირურთიერთობებს არ წყვეტს და „პრუსიის წელიწდეულის" აქტიური თანამშრომელი ხდება. თავის პუბლიკაციებში იგი სოციალური სამართლიანობის იდეების დამცველი „კათედრალ-სოციალისტია" და იმედოვნებს, რომ მისი იდეების რეალიზება პრუსიის სახელმწიფოშია შესაძლებელი.

შმოლერის სოციალ-პოლიტიკურ მოთხოვნებს ზოგი იწონებდა, ზოგიც კიცხავდა და მასში „სოციალიზმის კეთილმოსურნეს" ხედავდა. სტრასბურგის უნიეერსიტეტში ვიზიტის დროს ბისმარკი მას „კათედრალ-სოციალის-

---

[45]Schmoller G., Die Straßburger Tüchler und Weberzunft. Urkunden und Darstellungen nebst Regesten und Glossar. Ein Beitrag zur Geschichte der deutschen Weberei und des deutschen Gewerberechts vom 13. bis 17. Jh., Straßburg, 1879.

ტობაში" „სდებდა ბრალს". შმოლერს კვლავ ღრმად სწამდა, რომ სოციალური წინსელა სოციალისტური რევოლუციის გარეშეც შესაძლებელია.

1882 წელს შმოლერი ბერლინის უნივერსიტეტში მიიწვიეს. ბერლინში იგი პირველ რიგში, პრუსიის არქივში მუშაობას შეუღგა და მერკანტილიზმის პერიოდში ბრანდენბურგისა და პრუსიის ეკონომიკური პოლიტიკის შესახებ რიგი წერილები გამოაქვეყნა. მერკანტილიზმის მკვეთრ კრიტიკასთან ერთად, მან რამოდენიმეჯერ მიუთითა, რომ მერკანტილისტური პოლიტიკა, სოციალური ინტერესების ჰარმონიის სასარგებლოდ გაცილებით უფრო წარმატებით მოქმედებდა, ვიდრე ლიბერალების პოლიტიკა.

1900 წელს გამოქვეყნდა მისი ნაშრომი **„სახალხო მეურნეობის ზოგადი საფუძვლები"**[46] (ტომი I), რომელსაც რამდენიმე ახალი გამოცემა მოჰყვა. 1904 წელს უკვე მზად იყო მეორე ტომი, რომლის წინასიტყვაობაში აღნიშნულია, რომ ავტორს პოლიტიკური ეკონომიის მკაცრი აბსტრაქციებისაგან განთავისუფლება სურს, რისთვისაც გუსტ ისტორიულ სტატისტიკურ მასალებს იყენებს, მაგრამ ეკონომიკის თეორეტიკოსად დარჩენასაც ცდილობს[47].

1884 წელს შმოლერი პრუსიის სახელმწიფო საბჭოს წევრი გახდა, 1887 წელს – მეცნიერებათა აკადემიის წევრი, 1899 წლიდან კი – პარლამენტის ზედა პალატაში ბერლინის უნივერსიტეტის წარმომადგენელი და საპატიო დოქტორი. დასახელებულ იქნა საბღვარგარეთის მრავალი ქვეყნის აკადემიის და საზოგადოების წევრად. მიუხედავად ამისა, შმოლერი მხოლოდ კარიერაზე არ ზრუნავდა და

---

[46]**Schmoller** G., Grundriß der allgemeinen Volkswirtschaftslehre, T.I, Leipzig, 1900.

[47]**Schmoller** G., Grundriß der allgemeinen Volkswirtschaftslehre, T.II, Leipzig, 1904.

უფრო მეტად წყნარი მეცნიერი იყო. სამეცნიერო მოღვაწეობას იგი ხანდაზმულ ასაკამდე აგრძელებდა. გარდაიცვალა 1917 წლის 27 ივნისს ქალაქ ჰარცბურგში მოგზაურობის დროს.

როგორც უკვე აღინიშნა, მოზარდი შმოლერის პიროვნებაზე უდიდესი ზეგავლენა მოახდინა მისმა მამამ (რომლისგანაც საფუძვლიანად შეისწავლა მართვის საქმე) და სიძემ, გუსტავ რუმელინმა. ამ ორი ადამიანისაგან მიღებულმა რჩევებმა განავითარა მისი გონება და დაარწმუნა იგი პრაქტიკული მართვის საკითხებზე მისი წარმოდგენების სისწორეში. ვიურტემბერგის ხელოსნობის ანალიზისას, სტატისტიკური მონაცემების გამოყენებამ მათ დიდ მნიშვნელობაში დაარწმუნა. პრუსიის მართვის ისტორია, ალბათ ამიტომაც ხდება შემდგომში შმოლერის კვლევის ცენტრალური საგანი და უკვე „საფუძვლებშივე" შესამჩნევი ხდება ციფრებთან მისი ფრთხილი და ზუსტი დამოკიდებულება.

60-იანი წლების დასაწყისიდან სოციალურ საკითხებზე დიდძალი ლიტერატურა გამოქვეყნდა, რომლებმაც მნიშვნელოვანი ზეგავლენა მოახდინეს შმოლერის შეხედულებებზე. სახელმწიფო მოღვაწეთა და მრეწველთა შორის, რომლებიც სოციალური პოლიტიკის კავშირში შეიკრიბნენ, მას ბევრი თანამოაზრე ჰყავდა. 1871 წელს აღდგენილი გერმანიის იმპერია მან ისეთ პარტნიორად ჩათვალა, რომელშიც ახალი წარმოდგენებისა და მიზნების საფუძველზე შესაძლებელი იყო სოციალური რეფორმების განხორციელება.

მეთოდურად და თეორიულად შმოლერზე ყველაზე დიდი ზეგავლენა მოახდინა გერმანული ისტორიული სკოლის ერთ-ერთმა დამაარსებელმა, ჰაიდელბერგის უნივერსიტეტის პროფესორმა კარლ კნისმა (1821-1898) და მისმა ნაშრომმა — **„პოლიტიკური ეკონომია ისტორიული**

პოზიციებიდან" (1853)[48]. თავის დისერტაციაში, ქიმიურ პროცესებთან შედარებით ადამიანის მოქმედების ნაკლებად პროგნოზირებადობის დასაბუთებაში იგი უკვე კნისს ეყრდნობოდა. მისი აზრით, ადამიანი სული და მატერიაა ერთდროულად, ამიტომაც იგი გართულებების გარეშე ბუნების მარტივ კანონებს არ ექვემდებარება. შესაბამისად, მისი მოქმედება არავითარ თეორიას არ ექვემდებარება, რომელიც „ბონების წმინდა პრინციპებიდან გამოყვანილ ჭეშმარიტებათა ჯამს" ეყრდნობა.

მისი აზრით, პოლიტეკონომია უნდა ჩაღგეს სოციალურ მეცნიერებათა რიგში, რომლებიც ვერ განცალკევდებიან გარემოს, დროის და ეროვნულობის ფაქტორებიდან — მათი ფესვები უპირატესად ისტორიაშია საძიებელი. აქედან გამომდინარე, უკვე გამოიკვეთა მისი, როგორც მეცნიერის გზა, რომლის თეორიაც საფუძვლიანად განსხვავდებოდა კლასიკოსებისაგან.

შმოლერის ისტორიულ-რეალისტური, ფსიქოლოგიურ-ეთიკური თეორია XIX საუკუნის 70-იან წლებში პიკს აღწევს. გერმანელი ეკონომისტი, ბერლინის, ფრაიბურგის, ჰაიდელბერგის და მიუნხენის უნივერსიტეტების პროფესორი მაქს **ვებერი** (1864-1920)[49], შმოლერის დაბადებიდან 70-ე წლისთავთან დაკავშირებით აღნიშნავდა, რომ მან ერთი საფეხურით აამაღლა უნივერსიტეტის ზეგავლენა საზოგადოებრივ ცხოვრებაზე, რასაც ოდესღაც ადრე მიუღწეველად მიიჩნევდნენ. შმოლერის, როგორც მეცნიერის მოღვაწეობის შემაჯამებელი შეფასება რთულია, რადგან იგი არ იყო არც „წმინდა" თეორეტიკოსი და არც ეკონომიკის პოლიტიკოსი. მისი მოღვაწეობა ამავე დროს არ არის

---

[48]Knies, K., Die politische Ökonomie vom Standpunkte der geschichtlichen Methode, Braunschweig, 1853.

[49]მ. ვებერი პოლიტიკური ეკონომიის საფუძვლების კვლევისას მისგან ღირებულების ცნების გამორიცხვას ცდილობდა.

ერთიანი — ეკონომიკისა და სოციალურმა ისტორიკოსებმა ასევე შეიძლება იგი თავიანთ ფუძემდებლად ჩათვალონ. თუ გვაინტერესებს შმოლერი, როგორც მეცნიერი, საჭიროა განვასხვავოთ მისი ცალკეული მიდგომები.

შმოლერმა გერმანიის პირობებში ინგლისურ-ლიბერალური თეორიის გამოყენება შეუძლებლად ჩათვალა, თუმცა გერმანიაში ასეთი პოზიცია სიახლეს არ წარმოადგენდა.

„საფუძვლებში" აბსტრაქტულ-დედუქციურ თეორიას, ინდუქციურ-აღწერილობითი მეთოდის პარალელურად იყენებს შმოლერი და მიუთითებს, რომ მისი სიმპათია ამ უკანასკნელის მხარეზეა. რაც უფრო შორდება თეორია პრაქტიკულ ცხოვრებას, მით უფრო ნაკლები ღირებულებისაა მისი პროდუქცია. აქედან გამომდინარე, იგი თავის ამოცანას იმაში ხედავს, რომ თეორია ფაქტობრივი მასალების ზუსტი კვლევით გააძლიეროს[50].

შმოლერი ვრცლად აანალიზებს ეკონომიკის ისტორიულ-სტატისტიკურ მასალას, რომლებიც მის მრავალრიცხოვან ნაშრომებშია შეკრებილი, მწყობრად დალაგებული და ურთიერთდამოკიდებულებებში შესწავლილი. მისი შრომები ქალაქებისა და ხელოსანთა საამქროების ისტორიის შესახებ ზემოაღნიშნულის ნათელი დასტურია. იგი ეკონომიკური ცხოვრების ცალკეულ ასპექტებს ეკონომიკური ისტორიის პოზიციებიდან იხილავს, სოციალ-პოლიტიკურად აფასებს და მომავალში მათი განვითარების ტენდენციის პროგნოზირებას იძლევა.[51]

შმოლერი კონკრეტული მაგალითებით ავსებს ჰილდებრანდის ეკონომიკური საფეხურების თეორიას. მასთან მორალი, ჩვეულება და სამართალი, როგორც ეკონომიკური

---

[50]Schmoller, G., Grundriß der allgemeinen Volkswirtschaftslehre, ტ. I, გვ. 93, 110.

[51]იქვე, ტ.II. გვ.665.

განვითარების ფაქტორები, მნიშვნელოვან როლს ასრულებენ როგორც წარსულში, ასევე მომავალში. აქ საკითხი ეხება იმ ფაქტორებს, რომლებიც ეკონომიკური თეორიის მიერ არასრულად ან არასაკმარისად აღირიცხებოდა, შმოლერი ამის მიზეზს თეორიაში ხედავდა, რომელიც ყოველთვის სინამდვილის მხოლოდ ერთ ნაწილს განმარტავს.

მეცნიერებაში აბსტრაქტული, ზოგადი მსჯელობის როლს არ აკნინებდა, მაგრამ მასში იგი ხედავდა „კაბინეტის მეცნიერთა" ზედმეტ მიამიტობას[52]. მეცნიერული კვლევისას მისთვის უმნიშვნელოვანესია ფსიქოლოგია და ფილოსოფია. მისი მტკიცებით, 1750-1850 წლებში პოლიტიკური ეკონომიის სისტემა ფილოსოფიური სისტემიდან განვითარდა.

1923 წლის ინფლაციის დიდ პრობლემებზე მსჯელობისას ედგარ სალინი სამართლიანად აკრიტიკებდა შმოლერს იმის გამო, რომ მან დიდძალი ახალი მასალის გაანალიზების პარალელურად ვერ გადაჭრა მათი ერთობლივად შეჯამების ამოცანა, რაც ძალზე ართულებს ამგვარი საკითხების გადაწყვეტას[53]. შმოლერის შეხედულებებს აკრიტიკებდნენ აგრეთვე მისი მოწაფეები და ისტორიული სკოლის ზოგიერთი მიმდევარიც. ბევრისათვის „წარსულის ისტორიული მასალის შეგროვების" ეს ნაირსახეობა ისეთივე უნაყოფო იყო, როგორც კლასიკური აბსტრაქტული თეორია. შმოლერმა და მისმა მოწაფეებმა ისტორიული ფაქტების, ფსიქოლოგიური და ფილოსოფიური ანალიზის მძლავრი შენობა ააგეს, მაგრამ მათ, სამწუხაროდ, დრო აღარ დარჩათ ამ შენობაში წესრიგის დასამყარებლად.

---

[52]**Schmoller** G., Grundriß der allgemeinen Volkswirtschaftslehre, ტ. I, გვ. 93, 20.

[53]**Salin** E., Zur Stellung Gustav Schmollers in der Geschichte der Nationalökonomie, in: Schmollers Jahrbuch, 307 ff. გვ.311.

თავისი მოღვაწეობით შმოლერი, როგორც ისტორიკოსი უფრო შთამბეჭდავია, ვიდრე როგორც პოლიტეკონომისტი. შთამბეჭდავია შუასაუკუნეების საქალაქო მეურნეობის, საამქროთა როლის, აგრეთვე მერკანტილიზმის პერიოდში პრუსიის ადმინისტრაციისა და სახელმწიფოს შესახებ აქტების ინტენსიურ შესწავლაზე აგებული მისი ნაშრომები. შმოლერის მოღვაწეობას სიმწყობრე არ აკლდა, მაგრამ საბოლოოდ მისი ცდა ისტორიულად გადამუშავებული ფაქტებიდან შემაჯამებელი დასკვნების მისაღებად სრული მარცხით დამთავრდა. წლების განმავლობაში ეკონომიკის ისტორიის მკვლევრებს სჯეროდათ შმოლერის აღწერილობითი კვლევებისა, თუმცა საბოლოოდ მათ უკმარისობის შეგრძნება დაეუფლათ.

შმოლერის შემოქმედების შეფასება არასრული იქნება, თუ მის პოლიტიკურ მოღვაწეობასაც არ შეეხებით. იგი პრუსიის სახელმწიფოში სოციალური რეფორმების განხორციელების ისეთ გზებს ეძებდა, რომლებიც არადამაკმაყოფილებელ ეკონომიკურ ცხოვრებაზე ზეგავლენას მოახდენდა. მონარქიაში (და არა პარლამენტარულ დემოკრატიაში) ხედავდა იგი „სამართლიანი გამწონასწორებლის" გარანტს.

„სოციალური პოლიტიკის კავშირში" შმოლერის მოღვაწეობა სცილდება მეცნიერების ფარგლებს, ეს არის პოლიტიკოსი, რომელიც თავის საქმიანობას პოლიტიკის პოზიციებიდან არ განიხილავს, თვლის, რომ პარტიული და პოლიტიკური მოღვაწეობა „შეუთავსებელია სამეცნიერო მოღვაწეობასთან".

შმოლერის ეთიკურ-მორალურმა განწყობამ, სოციალური სამართლიანობისადმი რწმენამ არა მარტო ახალ ისტორიულ-ეთიკურ მიმართულებას დაუდო დასაბამი, არამედ მჭიდრო კონტაქტები და ურთიერთთანხმობაც დაამყარებინა მას კოლეგებსა და თანამოაზრეებთან. მისი მოღვაწეობისათვის უცხო არ იყო წინააღმდეგობებიც და მეც-

ნიერული დისკუსიებიც. მის ოპონენტებს შორის, უპირველეს ყოელისა, უნდა დაეასახელოთ „სოციალური კავშირის" ადრინდელი თანამებრძოლები, გერმანელი პროფესორები: ადოლფ ვაგნერი (1835-1917) და ბრუნო ჰილდებრანდი (1812-1878). სოციალური პოლიტიკის საკითხებზე შმოლერთან დისკუსიების მიუხედავად, „სტრასბურგის პერიოდიდან" მის მეგობართა წრეს ეკუთვნოდნენ პროფესორები გეორგ ფრიდრიხ კნაპი (1842-1926) და ვილჰელმ ლექსისი (1837-1914). საქმიანი და პოლიტიკური წინააღმდეგობების მიუხედავად, შმოლერს მეგობრული დამოკიდებულებები გააჩნდა მრავალ კოლეგასთან „სახელმწიფო-სოციალისტ" ა. ვაგნერიდან დაწყებული „სოციალ-ლიბერალ" ლუი ბრენტანოთი (1844-1931) დამთავრებული.

ახალსა და ადრინდელ ისტორიულ სკოლებს შორის შეხედულებათა განსხვავებას შმოლერი იმაში ხედავს, რომ ახალი სკოლა უფრო გრძნობს, რომ აუცილებელია მრავალი დარგის მონაცემების შეგროვებისაგან ცალკეული ეპოქის, ხალხთა და ეკონომიკური სისტემების სპეციალურ გამოკვლევაზე გადასვლა.

შმოლერმა ძლიერი ზეგავლენა მოახდინა გერმანელ პოლიტეკონომისტთა მთელ თაობაზე. 80-იან წლებში მეთოდურ საკითხებზე ხანგრძლივი სამეცნიერო დისკუსიები გაჩაღდა ავსტრიული საზღვრითი სარგებლიანობის სკოლის წარმომადგენელს კარლ მენგერსა და შმოლერს შორის. შუმპეტერის აზრით, შმოლერი კვლევებში სწორად იყენებდა თეორიაში დამკვიდრებულ ცნებებს და ამით, ერთი მხრივ, ამდიდრებს თეორიას, მეორე მხრივ კი ეჭვქვეშ აყენებს მის შეუზღუდავ შემეცნებით ღირებულებას[54].

წლების განმავლობაში მიმდინარეობდა მაქს ვებერის მიერ წამოწყებული სამეცნიერო დისკუსია ღირებულების

---

[54]Schumpeter I., Gustav von Schmoller und die Probleme von heute, in: Schmollers Jahrbuch, 373ff, 1926.

შესახებ. შმოლერმა ამ დისკუსიებში სუსტი წინააღმდეგობა გასწია, რამაც XX საუკუნის 20-იან წლებში „ისტორიულ-ეთიკური სკოლის" იდეების კრიზისი განაპირობა.

დიდი იყო შმოლერის, როგორც მეცნიერისა და „კათედრალ-სოციალისტის" როლი, მისი პოლიტიკური ზეგავლენა სათანადოდ არ ფასდებოდა, განსაკუთრებით, როდესაც 70-იან წლებში შმოლერისა და „სოციალური პოლიტიკის კავშირის" თანამოაზრეთა მიზნები ბისმარკის სოციალ-პოლიტიკურ შეხედულებებს დაემთხვა. თავად შმოლერი მიუთითებდა შემდგომში, რომ 80-90-იან წლებში სახელმწიფო სოციალური პოლიტიკის განხორციელებისას 1872-1878 წლებში არსებული ზეგავლენის ნაწილიც კი აღარ შემორჩათ. შმოლერს მჭიდრო კანტაქტები ჰქონდა მრავალ სახელმწიფო მოღვაწესთან, კერძოდ, ფინანსთა მინისტრთან (მიკუელი), ვაჭრობის მინისტრთან (ფონ ბერლეპში) და სხვა უმაღლესი თანამდებობის პირებთან. თუ ადოლფ ვაგნერი თავს ბისმარკისეული სოციალური დაზღვევის სულიერ ხელმძღვანელად თვლის[55], ბისმარკის მიმართ შმოლერიც ისტორიული მიმომხილველის როლს ასრულებდა. პრუსიის სახელმწიფო საბჭოში მოღვაწეობისას მისი ძირითადი შთაბეჭდილება ის იყო, რომ ზოგად თეორიაზე აგებული სხვადასხვა გამოსვლა ბისმარკზე ვერავითარ შთაბეჭდილებას ვერ ახდენდა[56].

შმოლერი იწონებდა ბისმარკის ეკონომიკურ და სოციალურ პროექტებს მაშინაც კი, როდესაც მისი სოციალური პოლიტიკა სხვა ფორმას ღებულობს, ვიდრე ამას 1872 წელს შმოლერი და მისი თანამებრძოლები მოითხოვდნენ, კერძოდ, სავალდებულო დაზღვევას ისეთი მასშტაბები არ უნდა მიეღო, როგორც ამას ბისმარკი აკეთებდა.

---

[55]**Lindeblaub**, Dieter, Richtungskämpfe im Verein für Sozialpolitik, Wiesbaden, 1967, გვ.143.

[56]**იქვე**, გვ.142.

სოციალური პოლიტიკა ახალი ისტორიული სკოლის მამოძრავებელი ძალაა. ის, რომ შმოლერმა „სოციალური პოლიტიკის კავშირში" წამყვანი პოზიცია დაიკავა (1890 წელს მისი თავმჯდომარე გახდა), არა მისი რეფორმებით გატაცების, არამედ შეზღუდული, შესრულებადი მოთხოვნების დასმის უნარის შედეგია. მეცნიერული შემეცნების აღრევისა და პოლიტიკური ნდობის გამო შმოლერს ვიწრო წრეშიც შეეღავნენ მისი მოწაფეები და თანამშრომლები, რომლებიც ერთგვაროვან ჯგუფს არ წარმოადგენდნენ. ერთი მათგანი ლუი **ბრენტანო** (1844-1951) ნაშრომში – **„ჩემი ცხოვრება გერმანიის სოციალური განვითარებისათვის ბრძოლაში"** – აღნიშნავდა, რომ შმოლერის ნარკვევები სურათებია, სადაც ფერები ერთმანეთში გადადის, მაგრამ მათგან დასკვნების მიღება ეკონომიკური მოვლენების ასახსნელად შეუძლებელია.

ბისმარკის იმპერიულ პოლიტიკაზე შმოლერის და საერთოდ „სოციალური პოლიტიკის კავშირის" ზეგავლენის მასშტაბები ხანგრძლივი დისკუსიების საგნად რჩება. 1874 წელს, როდესაც სოციალ-პოლიტიკურ სფეროში მოქმედების პროგრამა ჯერ კიდევ არ არსებობდა, ბისმარკს „კავშირის" შექმნის შესახებ მოახსენეს. ბისმარკი და „კათედრალ-სოციალისტები" საკუთარ სოციალ-პოლიტიკურ შეხედულებებს ერთმანეთის პარალელურად აკითარებდნენ. მართალია, შმოლერისა და მისი მომხრეების პოლიტიკური ზეგავლენა მცირე იყო, მაგრამ სამთავრობო პოლიტიკურ გადაწყვეტილებებზე მათი არაპირდაპირი ზემოქმედების შესაძლებლობა მაინც არსებობდა.

3.1.1. მოღვაწეობის მნიშვნელობა

დროთა განმაელობაში ძალიან ცოტა მეცნიერი შეფასდა ისე არაერთგვაროვნად, როგორც გუსტავ ფონ შმოლერი. მისი თანამოაზრეები დეტალური ანალიზის მეშვეობით

ცდილობდნენ ეკონომიკის ისტორიულ და პოლიტიკურ ასპექტში კვლევას. ასეთმა მიდგომამ შმოლერის შემდეგ თეორიული ბაზა შექმნა. „საფუძვლებში" ამ მიმართულებით გადადგმული მისი პირველი მოკრძალებული ნაბიჯი მეცნიერულ სიბეჯითედ და არა სრულყოფილ თეორიად შეიძლება განვიხილოთ. გერმანიაში ინგლისური კლასიკური თეორიები ხანგრძლივი პერიოდის განმავლობაში ვერ დამკვიდრდა.

შმოლერის, როგორც ახალი ისტორიული სკოლის ლიდერის „ბრწყინვალე სურათი" მე-20 საუკუნეში სწრაფად გაფერმკრთალდა. ასე მაგალითად, კარლ ბრინკმანი 1937 წელს წერდა, რომ გუსტავ შმოლერის სახე ჩრდილშია და ამან რაიმე წინააღმდეგობა არ უნდა გამოიწვიოს[57].

როგორ შეიძლებოდა ასეთი რამე დამართოდა ადამიანს, რომელსაც პოლიტეკონომიაში კვლევისადმი თავისებური მიდგომით, ახალი ეპოქის მიღწევის სჯეროდა?

თუ ყურადღებით გავეცნობით შმოლერისა და მენგერის პოზიციებს, შევამჩნევთ, რომ ამ დისკუსიაში კვლევის ერთი მიმართულების „განსაკუთრებულობას" არავინ იხილავს. შმოლერი მსოლოდ ისეთი თეორიის აუცილებლობაში იყო დარწმუნებული, რომელიც სხვა, სმითისაგან განსხვავებული გზით მოიპოვებოდა.

შმოლერი და მის მიერ ჩამოყალიბებული ახალი ისტორიული სკოლა „კლასიკოსებისაკენ" მიისწრაფოდნენ, თუმცა ისინი უძლურნი აღმოჩნდნენ პირველი მსოფლიო ომის შემდგომი პერიოდის ინფლაციის, დეპრესიის და უმუშევრობის პრობლემების გადაწყვეტაში. ეს არცაა გასაკვირი, რადგან შმოლერმა პოლიტეკონომიკური მეცნიერება „წმინდა ისტორიული ფაქტების აღწერით" შემოფარგლა.

---

[57] **Brinkman** C., Gustav Schmoller und die Volkswirtschaftslehre, Stuttgart, 1937. გვ.7.

გერმანიაში თეორიული კელევების განახლების პროცესში შმოლერის მეგაელენა სირთულეებს უქმნიდა ბევრ გერმანელ პოლიტეკონომისტს მეორე მსოფლიო ომის შემდგომაც კი, როდესაც მათ ისევ თეორიულად ორიენტირებულ პოლიტეკონომიის ინგლისურ-ამერიკულ სფეროში „შესვლა" სურდათ. შმოლერმა პოლიტეკონომიური თეორია მხოლოდ გერმანიაზე ორიენტირებული გზისკენ მიმართა, მაგრამ აბსტრაქტულ-თეორიულმა მსჯელობებმა უთანხმოებანი შეიძლება გამოამჟღავნონ, რომელთა დაძლევაც მხოლოდ ისტორიული რეალობის რეტროსპექტიული[58] გააზრებით შეიძლება.

ისტორიული თვალსაზრისით, შმოლერის მოღვაწეობა შეზღუდულია, რასაც მისი მოღვაწეობის სოციალ-პოლიტიკურ მსარეზე ვერ ვიტყვით. იგი იმ მცირერიცხოვან მეცნიერთა შორის ერთ-ერთია, რომელმაც სოციალ-პოლიტიკური აზროვნება გერმანულ სამეცნიერო წრეებში „სამეფო კარისაკენ მიმავალ გზად" დროულად გაკაფა. ცხადია, სახელმწიფო და, პირველ რიგში, ბისმარკი სოციალურ პოლიტიკას შმოლერის და სოციალური პოლიტიკის კავშირის გარეშეც ამუშავებდნენ, მაგრამ იგი მეცნიერთა მიერ ამ პოლიტიკის დაცვის უზრუნველყოფას ცდილობდა. სოციალ-პოლიტიკური მოთხოვნილებებით შეზღუდული და არგუმენტებით თავდაჭერილი ადამიანის — შმოლერის „ზურგში ყოფნა" სახელმწიფოსა და მეცნიერებას შორის ურთიერთობას აძლიერებდა და ეს კიდევ უფრო ძლიერად მეღავნდებოდა იმპერიის დაცვაში. ამ თვალსაზრისით შმოლერისათვის მონარქია მისაღები იყო, რამდენადაც იგი კლასობრივი ბრძოლის შერბილების აუცილებლობასა და შეზღუდული სოციალური პროგრესის უზრუნველყოფის საშუალებას წარმოადგენდა. შმოლერი იმპერიაში გერმა-

---

[58]**რეტროსპექტიული** (ლათ. **retro** უკან და **specto** ეუყურებ) — წარსულისაკენ მიმართული, წარსულის განხილვისადმი მიძღვნილი.

ნელი მეცნიერის ტიპს ასასიერებდა. იგი იყო საქმიანობაში უდრეკი, გამოსვლებში – საკუთარი ღირსების გრძნობით განმსჭვალული, სწაელებაში – პასუხისმგებლობის გრძნობის მქონე, პოლიტიკურ არენაზე – დინჯი, არ იყო უკომპრომისო და უფრო შემრიგებლურ პოზიციებზე იდგა, როგორც ეს კარლ მენგერთან და მაქს ვებერთან დისკუსიებში გამოავლინა. ამასთან, მას საუნივერსიტეტო სფეროსა და სოციალური პოლიტიკის კავშირში ახასიათებენ როგორც ნიჭიერ ორგანიზატორსა და შეუპოვარს არგუმენტირებაში.

სამყარო, რომელშიც შმოლერი მოღვაწეობდა და რომელსაც იგი იცავდა, 1918 წელს „დაინგრა". მან ეს ველარ გადაიტანა. თუმცა, დისკუსიები ახალი ისტორიული სკოლის შესახებ XX საუკუნის შუა პერიოდამდე გრძელდებოდა. და თუ თანამედროვე ეკონომიკა გამოკვეთილად უგულებელყოფს შმოლერს, – თავად ეკონომიკური აზრის ისტორიისათვის იგი მაინც მნიშვნელოვან ფიგურად რჩება.

ლიტერატურა

ა.ანიკინი, მეცნიერების სიჭაბუკე, თბ., 1989, თავი 17.

ს.ბერაძე, გ.ჭანუყვაძე, ი.კრავცოვი, ეკონომიკურ მოძღვრებათა ისტორია. ნაწ.I, თბ., 1973, განყ.III, თავი XI.

კ.მარქსი, ზედმეტი ღირებულების თეორიები, „კაპიტალის" IV ტომი, ნაწ.I, თავი 4.

ჯ.ხარიტონაშვილი, ეკონომიკურ მოძღვრებათა რეტროსპექტივა და თანამედროვე პრობლემები, წიგნი I, თბ., 1997.

Брентано Л., Об отношении заработной платы и рабочего времени к производительности труда, СПБ., 1895; Причины экономического расстройства в Европе, СПБ, 1896; Классическая политическая экономия, СПБ, 1900; Этика и народное хозяйство в истории, СПБ, 1906; История хозяйственного развития Англии, М., 1930.

Всемирная история экономической мысли, т.1, М., 1988; т.3, М., 1989, ч. III.

Гильдебранд Б. Б., Политическая экономия настоящего и будущего, СПБ, 1860; Историческое обозрение политико-экономических систем, СПБ., 1861.

Зомбарт В.: Современный капитализм. в 3-х т-ах, Л., 1924-29; М.-Л., 1930, т.3; М.-Л., 1931, т.1; Социализм и социальное движение. М., 1906.
История экономической мысли. Под ред. Ф.Я. Полянского, ч.2, М., 1964.
Лист Ф., Национальная система политической экономии, СПБ, 1891.
Рошер В., Система народного хозяйства, т.1, Начало народного хозяйства, М.-К., 1860-62; Наука о народном хозяйстве в отношении к земледелию и другим отраслям первоначальной промышленности, М.-К., 1869-1870.
Селигмен Б.,Основные течения современной экономической мысли, М., 1968.
Смит М.Н., Очерки истории буржуазной политической экономии, М., 1961.
Шмоллер Г., Борьба классов и классовое господство, М., 1906; Народное хозяйство, наука о народном хозяйстве и ее методы: хозяйство, нравы и право. Разделение труда, М., 1902: О новейших результатах статистики народонаселения и нравственности. М., 1873; Наука о народном хозяйстве, ее предмет и метод, М., 1897.
Штаммлер Р., Хозяйство и право с точки зрения материалистического понимания истории, СПБ. 1907.
Brentano L.: Die Arbeitergilden der Gegenwart, Bd.1-2, Lpz., 1871-72/74; Die Anfänge des modernen Kapitalismus, München, 1916; Konkrete Grundbedingungen der Volkswirtschaft, Lpz. 1924.
Brinkman C., Gustav Schmoller und die Volkswirtschaftslehre, Stuttgart, 1937.
Gehring P., F.List, Tub., 1964.
Henderson W., The rollverein, L., 1984.
Hildebrand B.,Die Nationalökonomie der Gegenwart und Zukunft, Fr. a/M., 1848.
Knies K., Die politische Ökonomie vom Standpunkte der geschichtlichen Methode, Braunschweig, 1853; Die politische Ökonomie von Standpunkte der geschichtlichen Standpunkte, HFT.1-2, 1881-1883.
List F., Das nationale System der politischen Oekonomie, Stuttgart, 1841/1925; Das natürliche System der politischen Oekonomie, Bas.,-Tub., 1927.
Roll E., A history of thought, London, 1962.
Roscher W., Grundriss zu Vorlesungen über die Staatswirtschaft. Nach, Geschichtlicher Methode ... Gött., 1843; System der Volkswirtschaft, Bd.1-5, Stuttg. 1888-94; Geschichte der Nationalökonomie in Deutschland 2. Aufl., Münch., 1924.
Roussakis E., F.List, the Zollverein and the uniting of Europe, Bruges, 1968.
Salin E., Zur Stellung Gustav Schmollers in der Geschichte der Nationalökonomie - Schmollers Jahrbuch, 397 ff. 1908.
Schmoller G.: Zur Geschichte der deutschen Kleingewerbe im 19. Jh., Statistische und nationalökonomische Untersuchen, Halle, 1870; Die Straßburger Tüchler und Weberzunft. Urkunden und Darstellungen nebst Regesten und Glossar. Ein Beitrag zur Geschichte der deutschen Weberei und des deutschen Gewerberechts vom 13. bis 17. Jh., Straßburg, 1879; Was ist

uns Friedrich List? „Deutsche Wochenblatt", v.15.8, 1889; Grundriß der allgemeinen Volkswirtschaftslehre, I und II Teil, Leipzig, 1900, 1904.
Schumpeter J., Gustav von Schmoller und die Probleme von heute - Schmollers Jahrbuch, 373ff. 1926.
Werdler E., F.List: Leben und Wirken in Dokumenten, Reuthingen, 1976.
Würtemberg _ Statistik und Topographie, Heft 2, Jg. 1862, Stuttgart, 1863.

თავი VI. კ. მარქსის ეკონომიკური მოძღვრება

§ 1. ადრეული პერიოდის შეხედულებები

კარლ ფრიდრიხ მარქსი (1818-1883) დაიბადა ქ. ტრირში, ებრაელი ადვოკატის ოჯახში. რაინის მიწებთან ერთად ვენის კონგრესმა ქ. ტრირი პრუსიას მიაკუთვნა (1815). პრუსიაში აბსოლუტური რეჟიმი სუფევდა. ამ რეჟიმის დამყარებას იგი რაინის მიწებზეც ცდილობდა.

1830 წელს მარქსი შევიდა ტრირის გიმნაზიაში. სწორედ ამ პერიოდში პრუსიის მთავრობას განსაკუთრებული მეთვალყურეობის ქვეშ ჰყავდა ისინი, ვინც ფრანგულ პოლიტიკურ ზეგავლენას განიცდიდა. მარქსიც მათ შორის იყო, მასზე განსაკუთრებული გავლენა რუსომ მოახდინა. ახალგაზრდა მარქსს სურდა მის გზას გაჰყოლოდა და ეზრუნა ადამიანთა უფრო მეტ ბედნიერებაზე. იგი თვლიდა, რომ ის, ვინც ადამიანთა უმრავლესობას ბედნიერებას მოუტანს, თვით იქნება უბედნიერესი ადამიანი. გიმნაზიის დამთავრების შემდეგ, მან უარი განაცხადა ტრადიციაზე – გამომშვიდობებოდა პრუსიის მთავრობის ერთგულ ერთ-ერთ მასწავლებელს.

1835 წელს მარქსი ბონის უნივერსიტეტში იურიდიულ ფაკულტეტზე ჩაირიცხა, მონაწილეობდა სტუდენტური გაერთიანებების საქმიანობაში, რომლებსაც ლიბერალური იდეების გავრცელებისათვის სდევნიდნენ. სტუდენტურ შეხვედრებში იგი ისეთივე გულმოდგინე იყო, როგორც ლექციებზე.

1836 წელს „ლოთობისა" და „ღამის სიმშვიდის დარღვევის" მოტივით რექტორის განკარგულებით მარქსი ორი დღით კარცერში ჩასვეს. მისი ქცევით შეწუხებულმა მამამ მას ბონის დატოვება უბრძანა სწავლის ბერლინში გაგრძელების მიზნით.

1837 წელს მარქსმა სწავლა განაგრძო ბერლინის უნივერსიტეტის იურიდიულ ფაკულტეტზე. პირველ სემესტრში მან მოისმინა ლექციები ანთროპოლოგიაში, რომის სამართალში და სისხლის სამართალში. ლექციებს სისხლის სამართალში კითხულობდა ჰეგელის მოწაფე – პროფესორი ჰანსი, რომელიც სენ-სიმონის თავისუფლების იდეალს იცავდა. ჰანსი მცირერიცხოვან თავისუფლად მოაზროვნეთა შორის ერთ-ერთი იყო, რომელიც 1789 წლის საფრანგეთის რევოლუციას მაღალ შეფასებას აძლევდა.

კ. მარქსი სულ უფრო მეტად ინტერესდებოდა ფილოსოფიით. 1838 წლის გაფხულში იგი ავადმყოფობდა, მაგრამ მაინც დიდი აღფრთოვანებით წაიკითხა ჰეგელის ნაწარმოებები. ამ დროიდან იგი გულმოდგინედ დადიოდა „დოქტორთა კლუბში". ეს იყო ინტელექტუალთა ჯგუფი, რომელიც მიისწრაფოდა ჰეგელის პროგრესული ინტერპრეტაციისაკენ. მათ **„ახალგაზრდა ჰეგელიანელებს"**, ანუ **„მემარცხენე ჰეგელიანელებს"** უწოდებდნენ. ამ ჯგუფში ავტორიტეტულ პიროვნებად ბრუნო ბაუერი ითვლებოდა.

„ახალგაზრდა ჰეგელიანელების" დისკუსიებში დიდი ადგილი რელიგიას ეთმობოდა. კლუბის წევრები უფრო მეტად ათეისტები იყვნენ. მარქსიც მათ თვალსაზრისს იზიარებდა.

ამ პერიოდში ლიბერალური მისწრაფებების წინააღმდეგ პოლიციის ზემოქმედება გაძლიერდა. მარქსი იმედოვნებდა, რომ იგი ბერლინში პედაგოგიურ სამუშაოს იპოვნიდა, მაგრამ ამაოდ. 1841 წელს მან დაწერა დისერტაცია იმ იმედით, რომ ბონის უნივერსიტეტი მიიწვევდა, მაგრამ იმისათვის, რომ უნივერსიტეტის კათედრის პროფე-

სორის თანამდებობა მიეღო, იგი ლიბერალურ იდეებს უნდა გამიჯვნოდა.

1842 წელს, ბონში დაბრუნების შემდეგ, მარქსი ლიბერალურ გაზეთში „**რაინიშე ცაიტუნგში**" თანამშრომლობდა. აკრიტიკებდა რა თავის სტატიებში პრუსიის მთავრობას, იგი თანდათანობით დაინტერესდა საზოგადოებრივ-პოლიტიკური საკითხებით და, კერძოდ, ფრანგი სოციალისტებისა და კომუნისტების ნაშრომებით. იგი მაშინ თვლიდა, რომ ცვლილებები, უპირველეს ყოელისა, ადამიანის აზროვნებას უნდა შეეხოს, რათა იგი სწორად გაერკვეს საზოგადოებრივი ორგანიზაციის არსში. მარქსი პროგრესული ადამიანის მოვალეობად თვლიდა, რომ მმართველები დაეყოლიებინათ საზოგადოების ძირეულ რეფორმებზე. მას შემდეგ, რაც იგი 1842 წელს გაზეთის მთავარი რედაქტორი გახდა, მთელი თავისი საქმიანობა ამ მიმართულებით წარმართა. შესაბამისად, იგი თანდათანობით სცილდებოდა თავის ბერლინელ მეგობრებს — „ახალგაზრდა ჰეგელიანელებს" და აბსტრაქტულ დისკუსიებში მონაწილეობას კონკრეტული საკითხების განხილვას ამჯობინებდა.

1843 წლის 31 მარტიდან გაზეთი „რაინიშე ცაიტუნგი" იძულებული იყო ფუნქციონირება შეეწყვიტა. შედეგად ლიბერალებმა თავიანთი აზრების გამოხატვის ერთადერთი საშუალება დაკარგეს. „ახალგაზრდა ჰეგელიანელებმა" უკან დაიხიეს. ხელისუფლების ასეთი ნაბიჯი მარქსმა გამოწვევად მიიღო და გადაწყვიტა საზღვარგარეთ წასვლა, რათა იქედან განეგრძო პოლიტიკური ბრძოლა. ამ მიზნით მან ხელშეკრულება დადო ახალი ჟურნალის გამოსაცემად, რომელიც განკუთვნილი იქნებოდა ფრანგი და გერმანელი მკითხველისათვის. გადაწყვეტილების მიღების შემდეგ მან ცოლად შეირთო ჯენი ფონ ვესტფალენი, რომელზედაც უკვე შვიდი წელიწადი დანიშნული იყო. ქორწინების შემდეგ მას

სახელმწიფო სამსახური შესთავაზეს, მაგრამ ეს წინადადება უარყო.

1843 წლის ოქტომბერში მარქსი პარიზში ჩავიდა. 1844 წლის თებერვალში მისი ინიციატივით გამოვიდა ახალი ჟურნალის — **„გერმანულ-ფრანგული წელიწდეულის"** პირველი ნომერი. გამოცემაში დაბეჭდილი იყო კ. მარქსის სტატია — **„ჰეგელის ფილოსოფიური სამართლის კრიტიკის შესახებ"**, საღაც მან ზოგადად პირველად წარმოაღგინა თავისი იდეა სოციალისტური რევოლუციის შესახებ. ეს სტატია წარმოადგენდა უფრო მნიშვნელოვანი ნაშრომის — **„ჰეგელის სამართლის ფილოსოფიის კრიტიკის"** შესავალს (გამოქვეყნდა 1931 წ.). ამ სტატიამ დიდი ყურადღება მიიქცია. პოლიციამ შენიშნა ახალი ჟურნალის საშიში ხასიათი. პოლიციის ერთი თანამშრომლის შეტყობინებით, ასეთი გამოცემა, თავისი სკანდალური ხასიათით აღემატებოდა დღემდე გამოცემულ რევოლუციურ პრესას. მისი რეალიზაცია გერმანიაში პრაქტიკულად შეუძლებელი გახდა. შემდგომში ამ ყოველწლიური „ალმანახის" მეორე ნომერი აღარ გამოცემულა.

მარქსი ბეჯითად განაგრძობდა სწავლას. მისი ერთ-ერთი თანამეღროვის გადმოცემით, მას ხშირად 3-4 დღე არ ეძინა და თავჩაქინდრული კითხულობდა უამრავ ლიტერატურას. ამის გარდა, იგი თანამშრომლობდა გერმანულ გაზეთში — „Vorwerts" („წინ"), სადაც გამოაქვეყნა წერილი სილეზიის ფეიქართა აჯანყებაზე, რომელშიც რევოლუციის გარიჟრაჟს ხედავდა. ამბოხება ჩახშობილ იქნა. მარქსი ფიქრობდა, რომ მას თავისი თეორიული ცოდნა უნდა გაელრმავებინა და ამ მიზნით ეკონომიკური მეცნიერებისა და ისტორიის შესწავლას მიმართა. იმავდროულად იგი კომუნისტური მუშათა კავშირების საიდუმლო შეკრებებს ესწრებოდა.

1844 წლის შემოდგომაზე მარქსი ფრიდრიხ ენგელსს შეხვდა, რომელთანაც მეგობრული ურთიერთობა დაამყა-

რა. მთელი თავისი შემდგომი ცხოვრება მარქსი მჭიდროდ თანამშრომლობდა მასთან. ენგელსი იყო შეძლებული გერმანელი მრეწველის შვილი. მისი მამა მანჩესტერში (ინგლისი) ბამბის სართაე ფაბრიკას ფლობდა. როდესაც იგი 1843 წ. ახლოს გაეცნო ინგლისელი და გერმანელი მუშების გაჭირვებას, კომუნიზმის მიმდევარი გახდა. 1844 წელს მარქსმა დაწერა რამდენიმე სტატია (რომელიც გამოიცა 1927 წელს ყოფილ საბჭოთა კავშირში) — „**ეკონომიკურ-ფილოსოფიური ხელნაწერების**" სახელწოდებით. შემდგომში დაწერა პოლემიკური ხასიათის სტატია თავისი ადრინდელი მეგობრების — „ახალგაზრდა ჰეგელიანელების" წინააღმდეგ, რომელიც 1845 წელს ფრანკფურტში გამოაქვეყნა სათაურით „**წმინდა ოჯახი, ანუ კრიტიკული კრიტიკის კრიტიკა ბრუნო ბაუერის და მისი კომპანიის წინააღმდეგ**". „ჰეგელის სამართლის ფილოსოფიის კრიტიკასთან" ერთად, ეს ნაშრომი შეიცავდა თავისი მოძღვრების გარკვეულ მონახაგებს. იმ დროიდან, რაც „ახალგაზრდა ჰეგელიანებთან" ერთად იმედოვნებდა, რომ პრუსიის მეფეს სოციალური რეფორმების აუცილებლობაში დაარწმუნებდნენ, იგი თავს ჰეგელის მოწაფედ თვლიდა. როგორც კი გაუქრა ეს იმედი, მან ჰეგელის ფილოსოფიის კრიტიკა დაიწყო, აქ იგი განსაკუთრებით 1839 წელს გამოქვეყნებული ლუდვიგ ფოიერბახის შრომას ეყრდნობოდა.

ფოიერბახი „მატერიალიზმის" ნიადაგზე იდგა და აქედან გამომდინარე, ცდილობდა საზოგადოების „ჰუმანისტური" მოძღვრების შემუშავებას. ადამიანი უნდა განთავისუფლებულიყო ყოველგვარი (განსაკუთრებით რელიგიური) ილუზიისაგან, რომელიც ბოჭავს და „აუცხოვებს" მას და მაშინ იგი ბედნიერებას კოლექტიურ ცხოვრებაში პოვებს. მიუხედავად იმისა, რომ ფოიერბახი არასოდეს არ განიხილავდა კერძო საკუთრების საკითხს, მისი „ჰუმანიზმი" კომუნიზმისაგან შორს არ იდგა. ამიტომაც იყო,

რომ ზოგიერთი ფოიერბახის მოძღვრებას კომუნისტური რწმენის დასასაბუთებლად იყენებდა. ასე მაგალითად, ა. ჰესმა 1843 წელს გამოქვეყნებულ სტატიაში – „სოციალიზმი და კომუნიზმი" – გამოთქვა აზრი, რომ ადამიანის გაუცხოება შეიძლება უკუგდებულ იქნას რევოლუციის გარეშე არა მარტო რელიგიის უარყოფით, არამედ კერძო საკუთრების გაუქმებითაც. მარქსი კი პირიქით, – 1844 წლიდან იმ რწმენით ხელმძღვანელობდა, რომ საჭიროა ფლობდე ძალას, რათა საზოგადოება გარდაქმნა. ეს ძალა, მისი აზრით, ექსპლუატირებულ მუშებში იყო. ამით იგი ეთანხმებოდა რევოლუციონერებს – ფრანგ არმანდ **ბარბეს** (1809-1870) და რუს მიხეილ ალექსანდრეს ძე **ბაკუნინს** (1814-1876). ამ უკანასკნელმა, დასახლდა რა დასავლეთ ევროპაში, გერმანელი ემიგრანტი მუშების ლიდერთან ეილჰელმ ვაიტლინგთან ერთად შვეიცარიაში, საფრანგეთსა და ინგლისში დააარსა საიდუმლო ორგანიზაცია „**წმინდანთა კავშირის**" სახელწოდებით.

ვ. **ვაიტლინგმა** (1808-1871), პროფესიით თერძმა, 1842 წელს შვეიცარიაში გამოსცა ნაშრომი სათაურით „**ჰარმონიის და თავისუფლების გარანტიები**", სადაც იგი მუშათა კლასს ბურჟუაზიული საზოგადოების დამხობისა და კომუნისტური საზოგადოების დამყარებისაკენ მოუწოდებდა. მარქსმა, მართალია, შეაქო ეს ნაშრომი, მაგრამ მხედველობიდან მისი სუსტი მხარეებიც არ გამოპარვია. ვაიტლინგმა თვალი აუსვია თავის მოკავშირეებს და ისეთი საზოგადოების მოდელი წარმოადგინა, სადაც მომავალში ყველას შეეძლებოდა სურვილის შესრულება, რადგან ყველა საკანი სახელმწიფო საკუთრება გახდება.

ნაშრომში – „**ეკონომიკურ-ფილოსოფიური ხელნაწერები**" (1844) – მარქსი გაემიჯნა ამ ეულგარულ კომუნიზმს, რომელშიც კარგს ვერაფერს ხედავდა. მიუხედავად იმ დისტანციისა, რომელიც განათლებული ფილოსოფოსის ქცევასა და ხშირად უხეში, უკულტურო მუშის თვალ-

საგრისს შორის არსებობდა, მარქსი შემდგომში მყარად დააღგება იმ პოზიციას, რომ საზოგადოების გარდაქმნა მხოლოდ მუშათა აქტიურობითაა შესაძლებელი.

ამ თემისში, რომელიც სრულიად ახალი საფუძვლით გამოხატავდა სოციალისტურ იდეას, აღვილად შეიმჩნევა ისტორიაზე ჰეგელის შეხედულებების ზეგავლენა. ამ პერიოდში მარქსი სრულიად არ უწევდა ანგარიშს, თუ რას უმადლოდა იგი ფილოსოფოსებს, პირიქით, ხაზს უსვამდა ჰეგელისაგან მის განსხვავებას.

მარქსი უარყოფდა ჰეგელის ფილოსოფიას იმ მიზნით, რომ იგი არადამაკმაყოფილებლად წყვეტს საზოგადოებრივ პრობლემებს. რეალურად „სულის ფენომენოლოგიაში" სავსებით ნათლადაა გამოხატული ის რწმენა, რომ „სრულყოფილი საზოგადოება" ვერ იქნება რეალიზებული, თუნდაც საჭირო რევოლუციებითაც კი — თუ ადგილი ექნებოდა რევოლუციებს, არ იქნებოდა ისტორიაც, რადგან აღარ დარჩებოდა გადასაწყვეტი სოციალური საკითხები.

საფრანგეთის რევოლუციის შემდგომი პერიოდის მაგალითზე ჰეგელმა ასახა რევოლუციური ეპოქა, როცა ადამიანებს სჯერათ, რომ სრულყოფილ თავისუფლებას მიუახლოვდნენ. ამის შემდეგ ძალაუფლებას ძლიერი პიროვნება ეუფლება და ძველი წყობის აუცილებელი დაშლის შემდეგ საზოგადოების ახალი სტრუქტურა შეიქმნება. ჰეგელის აზრით, ახალი სტრუქტურები პროგრესს არ გამორიცხავენ. ახალ საზოგადოებრივ ფორმებს ძველთან შედარებით ყოველთვის უპირატესობა აქვთ — კაცობრიობა უახლოვდება თავისუფლებას. ჰეგელი მცდარად თვლიდა იმ წარმოდგენას, რომ მომავალში შეიძლება მიღწეულ იქნას ისეთი საზოგადოებრივი წყობა, სადაც ადამიანები სრულიად თავისუფალნი იქნებიან. ეს ნიშნავს, რომ ისინი შეიგნებენ ერთ რამეს — რომ უნდა დაემორჩილონ მხოლოდ საკუთარ თავს და ამავე დროს საზოგადოების ჩვევებსა და კანონებს. საზოგადოებრივი წყობა ყოველთვის იქნება

საჭირო, რომ ინდივიდმა დაძაბოს ძალები, შეიგნოს თავისი როლი საზოგადოებაში და ამით მიაღწიოს თავისუფლებას. საზოგადოებრივი ინსტიტუტების პროგრესი შესაძლებელს ხდის, რომ თანდათანობით სულ უფრო მეტ ინდივიდს, დაბოლოს ინდივიდების მთელ ერთობლიობას ეს შეგნება დაეუფლოს. პოლიტიკური მოქმედებისადმი ასეთი მიდგომით აიხსნება ჰეგელის მიერ თავის „ფენომენოლოგიაში" ხელოვნების, რელიგიის და ფილოსოფიის სულის განვითარების საფეხურად განხილვა. მხოლოდ ჩამოთვლილი მოვლენებით და არა პოლიტიკური საქმიანობით შეუძლია სულს რეალობასთან შეთანხმება. მაგრამ აქედან არ გამომდინარეობს ჰეგელის დასკვნა, რომ ფილოსოფიას პოლიტიკურ საქმიანობაზე უპირატესობა აქვს და რომ მას მისი შეცვლა შეუძლია. სწორედ ამ აზრით აწარმოებდა ახალგაზრდა მარქსი ფილოსოფიური ნაშრომის ინტერპრეტაციას.

მარქსი აკრიტიკებდა ჰეგელს იმის გამო, რომ მან იმ ადამიანებს, რომლებმაც საზოგადოებრივი ნაკლოვანებები შეიცნეს, ალაყაფის „უკანა კარები" გაუღო. ფოიერბახის კრიტიკის საფუძვლებზე მარქსი ამტკიცებდა, რომ ჰეგელი მოწადინებული იყო შეხებოდა მხოლოდ „შინა ცხოვრებას" და არა ადამიანის რეალურ ისტორიულ არსებობას.

ჰეგელის პოზიციის უარყოფის შემთხვევაში საჭიროა საწინააღმდეგო თეზისის შემუშავება, რომ შეიძლება და აუცილებელია გაუცხოების მთლიანად აცილება და სრულყოფილი საზოგადოების რეალიზება. ამისათვის მარქსი კერძო საკუთრების რადიკალურ კრიტიკას მიმართავს. მისი დასკვნით, კერძო საკუთრება უნდა გაუქმდეს. ფიხტეს შემდეგ ჰეგელმა თავის **„სამართლის ფილოსოფიაში"** კერძო საკუთრება განმარტა, როგორც საშუალება, რომელიც უზრუნველყოფს ადამიანის არსებობის შესაძლებლობასა და თავისუფლებას. ჰეგელიც ამჩნეოდა, რომ კერძო საკუთრება იწვევს წინააღმდეგობებს, ადამიანთა შო-

რის დაპირისპირებას, მაგრამ თვლიდა, რომ ეს მოგვარებადია ბურჟუაზიული საზოგადოების ჩარჩოებში.

რიგ პოლიტეკონომისტებსა და მარქსს ესმოდა, რომ, ერთი მხრივ, საქონლის ღირებულება დამოკიდებულია მისი წარმოებისათვის საჭირო შრომაზე და, მეორე მხრივ, მუშა მოიხმარს მხოლოდ იმას, რაც აუცილებლად საჭიროა მისი არსებობის შენარჩუნებისათვის. თუმცა მან უფრო რადიკალური დასკვნა გააკეთა. მისი მტკიცებით, პოლიტეკონომიის დახმარებით უნდა გაუქმდეს კერძო საკუთრება. ადასტურებს რა დებულებას, რომ საქონლის ღირებულება დამოკიდებულია მასზე დახარჯულ შრომაზე, პოლიტეკონომია ამტკიცებს, რომ საკუთრების „არსებითი" მხარე შრომაშია. რასაც მიითვისებენ, სხვა არაფერია, თუ არა შრომა. მაგრამ მუშა სრულად არ ფლობს თავისი შრომის ნაყოფს. იგი მიიღებს მხოლოდ იმას, რაც საჭიროა მისი არსებობისათვის. გამოდის, რომ კერძო საკუთრების შედეგია ადამიანის გაუცხოება.

ჰეგელის საპირისპიროდ, მარქსი თვლის, რომ კერძო საკუთრება არავითარ შემთხვევაში არ არის თავისუფლების განხორციელების მუდმივი პირობა. კერძო საკუთრება თავისი არსებით არ არის ადამიანის ყოველგვარი ადამიანური სახის დაკარგვის მიზეზი, რომელსაც მარქსი „გაუცხოებას" უწოდებდა. იგი ამ სიტყვას ხმარობდა იმავე მნიშვნელობით, როგორც ფოიერბახი, რაც ნიშნავდა აუტანელს, ბუნების საწინააღმდეგო მდგომარეობას. მარქსი დაუშვებლად თვლიდა სახელმწიფოს ჩარევით გაუცხოებისაგან წარმოშობილი წინააღმდეგობების დაძლევას, ვინაიდან სახელმწიფოც გაუცხოების პროდუქტიაო.

მარქსი უკვე მიუახლოვდა კერძო საკუთრების გაუქმების მოთხოვნას. ამასთან დაკავშირებით „ეკონომიკურ-ფილოსოფიურ ხელნაწერებში" იგი წერს, რომ „კერძო საკუთრების იდეის მოსპობისათვის საკმარისია კომუნიზმის იდეა. კერძო საკუთრების მოსპობისათვის კი

რეალურ სინამდვილეში საჭიროა ნამდვილი კომუნისტური მოქმედება"[59].

მარქსი ხაზს უსვამდა, რომ კომუნიზმი არის მხოლოდ განვლილი ისტორიის აუცილებელი უარყოფა. მისი ამოცანაა იმ გზის ჩვენება, რომლითაც ადამიანი ბუნებასთან შეთანხმებას შეძლებს. ეს შეთანხმება რეალიზებული იქნება პოზიტიური ჰუმანიზმის დროს – მხოლოდ მაშინ, როცა განხორციელდება და დასრულდება კომუნისტური რევოლუცია და აიხსნება გამოცანის საიდუმლოება.

მაგრამ რა საშუალებით უნდა განხორციელდეს რევოლუცია?

მარქსის აზრით, საზოგადოების ძირფესვიანი გარდაქმნა ძალის გამოყენებას მოითხოვს. ამასთან დაკავშირებით იგი წერდა, რომ კრიტიკის იარაღი ვერ შეცვლის იარაღის კრიტიკას, მატერიალური ძალა უნდა დამხობილ იქნას მატერიალური ძალით – თეორია გადაიქცევა მატერიალურ ძალად მხოლოდ მაშინ თუ იგი მოედება მასებს.

სად უნდა მოიძებნოს ის „მატერიალური ძალა", რომელსაც შეუძლია მოასდინოს საზოგადოებრივი ცვლილებები?

ამ შეკითხვის პასუხად მარქსმა პროლეტარიატზე მიუთითა: „პროლეტარიატს, – წერდა იგი ფ. ენგელსთან ერთად დაწერილ ნაშრომში „წმინდა ოჯახი", – სისრულეში მოჰყავს განაჩენი, რომელიც კერძო საკუთრებამ პროლეტარიატის წარმოშობით საკუთარ თავს გამოუტანა, ზუსტად ისევე, როგორც მას მოჰყავს სისრულეში განაჩენი, რომელიც დაქირავებულმა შრომამ თავის თავს გამოუტა-

---

[59]Маркс К., Энгельс Ф., Из ранних произведений. М., 1956. გვ. 606.

ნა, იმით, რომ ქმნის სხვის სიმდიდრეს და თავის სიღატაკეს"[60].

კ. მარქსმა შეამჩნია, რომ მუშათა ზოგჯერ უხეშ მოთხოვნებში გამოხატულია მათი დაძმობილების დიდი საჭიროებაც. აქედან გამომდინარე იგი თელიდა, რომ მათი გაერთიანებისათვის, პირველ რიგში, საჭიროა მოძღვრება, პროპაგანდა.

ამრიგად, შეიძლება ითქვას, რომ კ. მარქსის ადრეული პერიოდის ნაშრომებში გარკვეულწილად უკვე დასაბუთებულია მოძღვრება სოციალურ რევოლუციაზე. მარქსმა ეს მოძღვრება დაუპირისპირა ჰეგელის მოძღვრებას, თუმცა იგი დიდად დაეალებულია მისი იდეებისაგან. არსებითად, მარქსის მოძღვრებაში სიახლე იყო ის, რომ მან, ჰეგელის მსგავსად, შემოგვთავაზა არა მარტო რევოლუციის ზოგადი თეორია, არამედ, მსოფლიოს ახალი რეალიებიდან გამომდინარე (ჰეგელისაგან განსხვავებით), წამოაყენა ახალი რევოლუციის აუცილებლობის იდეა და დაასახელა ის კლასი, რომელსაც უნდა განეხორციელებინა ეს რევოლუცია.

მარქსის პარიზში მოღვაწეობამ ააფორიაქა პრუსიის მთავრობა. 1845 წელს პრუსიის მთავრობამდე მიაღწია ცნობამ საფრანგეთიდან მარქსის გაძევების შესახებ. იგი დასახლდა ბრიუსელში იმ პირობით, რომ პოლიტიკური ხასიათის შრომებს არ გამოაქვეყნებდა. ფ.ენგელსთან თანამშრომლობით კ. მარქსი შეუდგა ფილოსოფიური ნაშრომის – **„გერმანული იდეოლოგიის"** წერას, მაგრამ იგი ვერ გამოქვეყნდა, რადგან გამომცემელი ვერ იპოვეს. ნაშრომი გამოიცა მხოლოდ 1932 წელს. მასში პირველად იყო ფორმულირებული ის, რასაც შემდეგში **„ისტორიული მატერიალიზმი"** ეწოდა.

---

[60]Святое ссмейство, или критика критической критики против Бруно Бауэра и компании . Маркс К., Энгельс Ф., Соч, т. 2, გვ. 39.

მარქსი კომუნისტურ მუშათა კავშირს აწვდიდა თავის მოსაგრებებს, რომელთა შორის უმნიშვნელოვანესი იყო ვეიტლინგის „**წმინდანთა კავშირი**". ლონდონში მცხოვრებმა ამ კავშირის წევრებმა გერმანიის მუშათა კავშირი დააარსეს. ისინი სისტემატურად მართავდნენ დისკუსიებს ინგლისური ენის, გეოგრაფიის, ისტორიის, ხატვის, ფიზიკის, სიმღერისა და ცეკვის საკითხებზე, აგრეთვე, კომუნისტურ პოლიტიკურ თეორიაში. მარქსმა ამ ჯგუფთან ურთიერთობითა და მისი მხარდაჭერით დააარსა კომუნისტური „საინფორმაციო კომიტეტი", რომლის ცენტრი ბრიუსელში უნდა ყოფილიყო. ამ კომიტეტს უნდა მოეწყო დისკუსიები სხვადასხვა კომუნისტურ და სოციალისტურ ჯგუფებს შორის. მარქსმა პრუდონს შესთავაზა ყოფილიყო ამ კომიტეტის პარიზელი კორესპონდენტი, მაგრამ უარი მიიღო. ვეიტლინგიც გვერდზე გადგა — იმის შიშით, რომ ინტელექტუალებს არ გაერიყათ. მართლაც, 1846 წლის 30 მარტს ბრიუსელის შეკრებაზე მარქსმა მკაცრად გააკრიტიკა ვეიტლინგის მოსაგრებები. მათ შორის ყოველგვარი ურთიერთობა გაწყდა. 1846 წელს აგვისტოში რეორგანიზებულ იქნა კავშირის ცენტრალური კომიტეტი და მისი ხელმძღვანელობა ლონდონის კავშირმა ითავა. 1847 წლის მარტში მარქსი ამ კავშირს შეუერთდა, რომელიც მალე „**კომუნისტთა კავშირად**" გარდაიქმნა. ძველი დევიზი — „**ყველა ადამიანები ძმები არიან**", შეიცვალა ახლით — „**პროლეტარებო ყველა ქვეყნისა, შეერთდით!**".

მარქსი მძაფრად დაუპირისპირდა ცნობილ სოციალისტებს, განსაკუთრებით კი პრუდონს. 1847 წლის იელისში მან ფრანგულ ენაზე გამოაქვეყნა პრუდონის ნაშრომის („**ეკონომიკური წინააღმდეგობების სისტემა, ანუ სიღატაკის ფილოსოფია**" (1846)) საწინააღმდეგო ნაშრომი „**ფილოსოფიის სიღატაკის**" სახელწოდებით.

მარქსის აუტორიტეტი კომუნისტურ წრეებში სწრაფად ამაღლდა. ლონდონში კომუნისტთა კონგრესზე მან სიტყვა

წარმოთქვა, სადაც ასლო მომავალში რევოლუციის გარდაუვალობა იწინასწარმეტყველა. „კაეშირმა" მარქსსა და ენგელსს დაავალა პარტიის პროგრამის შედგენა. ასე წარმოიშვა ცნობილი **„კომუნისტური მანიფესტი"**, რომელიც გამოიცა 1848 წელს ლონდონში, გერმანულ ენაზე. იმავე წლის თებერვალში პარიზში რევოლუცია მოხდა („კომუნისტური მანიფესტი" ფრანგულ ენაზე მხოლოდ 1848 წლის მაისში გამოიცა).

„კომუნისტური მანიფესტის" შექმნის პერიოდში მნიშვნელოვნად შეიცვალა მარქსის თვალსაზრისი. იგი უკვე ცდილობდა თავისი კომუნისტური რწმენის დასაბუთებას ისტორიული მატერიალიზმის პოზიციებიდან. აქამდე მარქსი კერძო საკუთრების მიერ ადამიანის გაუცხოების მოძღვრებას ეყრდნობოდა, რომელსაც შედარებით ნაკლებად ითვალისწინებდა ისტორია. მართალია, მან ანგარიში გაუწია მის თანამედროვე სიტუაციას, მაგრამ არ აუხსნია, თუ რომელმა ისტორიულმა პროცესმა განაპირობა კაცობრიობის გაუცხოება. მისთვის კერძო საკუთრებას, ყოველ შემთხვევაში, გარკვეული მასშტაბით, იგივე მნიშვნელობა ჰქონდა, რა მნიშვნელობითაც იგი წარმოდგენილი იყო მორელთან[61] და მის მიმდევრებთან. კერძოდ, იგი წარმოადგენდა კატასტროფას, რომელიც თავს დაატყდა კაცობრიობას. ამჯერად კი მარქსი ცდილობს ახსნას ის ისტორიული პროცესი, რომელმაც შექმნილი სიტუაცია განაპირობა. ამ მდგომარეობას იგი შრომის დანაწილებაში ეძებდა, რადგან ადამიანთა მოთხოვნილებები „ბუნებრივად" წარმოიშვა და შრომის დანაწილებით იქმნება იმის შესაძლებლობა, რომ სხვადასხვა ინდივიდს მატერიალური და სულიერი სიუხვე გაუნაწილდეს.

---

[61]**მორელი** – XVIII ს-ის ფრანგი უტოპისტ-კომუნისტი, რომელიც მოითხოვდა კერძო საკუთრებაზე დამყარებული წყობილების კომუნისტური წესწყობილებით შეცვლას.

კ. მარქსის აზრით, მატერიალური დოვლათის მწარმოებელი ადამიანები, რეალობიდან გამომდინარე, იცვლიან აზროვნებას და ცნობიერება კი არ განსაზღვრავს ყოფიერებას, არამედ ყოფიერება განსაზღვრავს ცნობიერებას. ისტორიის ახსნისათვის, პირველ რიგში, აუცილებელია ადამიანთა მოთხოვნილებებისა და საწარმოო ძალების გამოკვლევა. ამგვარი განმარტებით, შესაძლებელი ხდება სოციალისტური რევოლუციის გაგება, რადგან ისინი იმ წინააღმდეგობათა შედეგებს წარმოადგენენ, რომლებიც საწარმოო ძალების განუწყვეტელი განვითარების გამო სოციალურ ინსტიტუტებსა და ზემოაღნიშნულ ძალებს შორის წარმოიშობიან.

უფრო გვიან, განსაკუთრებით ნაშრომის – **„პოლიტეკონომიის კრიტიკისათვის"** წინასიტყვაობაში[62] (1859) მარქსმა დააზუსტა განმარტება, თუ როგორ წარმოიქმნება რევოლუციები. საზოგადოებრივი წარმოების პროცესში ადამიანები ერთმანეთთან ებმებიან გარკვეულ აუცილებელ, მათგან დამოუკიდებელ ურთიერთობებში, რომლებიც შეესაბამება მატერიალური ძალების განვითარების გარკვეულ საფეხურს. **წარმოებით ურთიერთობათა ერთობლიობა ქმნის საზოგადოების ეკონომიკურ სტრუქტურას, რეალურ ბაზისს, რაზედაც აღიმართება იურიდიული და პოლიტიკური ზედნაშენი** და რომელსაც გარკვეული საზოგადოებრივი ცნობიერება შეესაბამება. „განვითარების განსაზღვრულ საფეხურზე საზოგადოებრივი ყოფიერება განსაზღვრავს მათ ცნობიერებას. საზოგადოების მატერიალური მწარმოებლური ძალები ვარდებიან წინააღმდეგობაში არსებულ წარმოებით ურთიერთობასთან ანუ, – რაც ამის მხოლოდ იურიდიულ გამოსახულებას წარმოადგენს – საკუთრების ურთიერთობას-

---

[62] **კ. მარქსი**, წინასიტყვაობა „პოლიტიკური ეკონომიის კრიტიკისათვის", **კ. მარქსი, ფ. ენგელსი**, რჩეული ნაწერები, ტ. I, თბილისი, 1963.

თან, რომლის შიგნით ისინი აქამდე ვითარდებოდნენ. მწარმოებლურ ძალთა განვითარების ფორმიდან ეს ურთიერთობა მათ ბორკილად იქცევა. მაშინ დგება სოციალური რევოლუციის ეპოქა"[63].

ეს ნაწყვეტი წარმოადგენს ისტორიის მარქსისტული გაგების უცხადეს ფორმულირებას. უკვე 1845 წელს **„გერმანული იდეოლოგიის"** დაწერის დროს მარქსმა ეს ფორმულირება გამოიყენა თანამედროვე საზოგადოების მიმართ[64]. იგი აღნიშნავდა, რომ საწარმოო ძალების განვითარებაში დგება ისეთი პერიოდი, როდესაც საწარმოო ძალები და წარმოებითი ურთიერთობანი იწვევენ მხოლოდ უბედურებას და საწარმოო ძალები დესტრუქციულ ძალებად იქცევიან, ასპარეზზე გამოდის კლასი, რომელიც წარმოადგენს უმეტესობას საზოგადოებაში, და რომლისაგანაც გამომდინარეობს შეგნება საფუძვლიანი რევოლუციის აუცილებლობაზე, კომუნისტური შეგნება. „ყველა ისტორიული კოლიზია, — წერდა იგი, — ფესვგადგმულია საწარმოო ძალებსა და ურთიერთობის ფორმას შორის წინააღმდეგობაში"[65]. მარქსი მიხვდა, რომ კერძო საკუთრების მხოლოდ გაუქმება ვერ გადაწყვეტს სოციალურ საკითხს — მან ცნო წარმოების დაგეგმვის აუცილებლობა. იგი თელიდა, რომ ინდივიდი დაგეგმვის პირობებში იქნება არა დამონებული, არამედ მას მოღვაწეობის საშუალება მიეცემა იმ პირობით, რომ საწარმოო ძალების განვითარება საქონლის სიუხვეს განაპირობებს.

„კომუნისტური პარტიის მანიფესტში" (1848) მარქსის იდეები უფრო დაზუსტებითაა გადმოცემული. მანიფესტის ერთი ძალზე პოპულარული წინადადება შემდეგნაირად

---

[63] კ.მარქსი, წინასიტყვაობა „პოლიტიკური ეკონომიის კრიტიკისათვის", კ. მარქსი, ფ. ენგელსი, რჩეული ნაწერები, ტ. I, თბილისი, 1963, გვ. 406-407.

[64] Маркс К., Энгельс Ф., Соч., т.2.

[65] იქვე, გვ. 74.

ქლერს: „დღემდე არსებული ყველა საზოგადოების ისტორია არის კლასთა ბრძოლის ისტორია"[66].

მარქსის აზრით, ამ ისტორიაში ბურჟუაზიამ უაღრესად რევოლუციური როლი შეასრულა, როცა „დაანგრია ყველა ფეოდალური, პარტრიარქალური, იდილიური ურთიერთობანი"[67]. უკვე დადგა პროლეტარიატის დრო, რადგან ბურჟუაზიის მიერ დანერგილი მექანიზაცია მის ხელისუფლებასთან წინააღმდეგობაში აღმოჩნდა. პერიოდულად წარმოშობილი ეკონომიკური კრიზისები გვიჩვენებენ, რომ არსებულ წესწყობილებას არ ძალუძს არსებული საწარმოო ძალების სრულად გამოყენება. ამავე დროს, უმუშევრობა და გაღარიბება ისე ვრცელდება, რომ უმუშევართა დასაქმება პრობლემად იქცა. „ბურჟუაზიას არ შეუძლია ბატონობა, იმიტომ, რომ არ შესწევს უნარი უზრუნველყოს თავისი მონისათვის არსებობის მონური დონეც კი, იმიტომ, რომ იგი იძულებულია ისეთ მდგომარეობამდე დააქვეითებინოს თავი ამ მონას, როდესაც მან ეს მონა უნდა არჩინოს, ნაცვლად იმისა, რომ თვითონ ღებულობდეს იმისაგან საზრდოს"[68]. აქ ჩამოყალიბებულ თეზისს წაააწყდებით ჰეგელთან, განსაკუთრებით „სამართლის ფილოსოფიაში". როგორც უკვე ითქვა, ჰეგელმა აქედან გამოთქვა მოსაზრება კოლონიალურ დაპყრობით პოლიტიკაზე. ძალზე მნიშვნელოვანია ის ფაქტი, რომ მარქსმა არ გაიზიარა მისი მაგალითი. თუმცა „მანიფესტში" მან აღნიშნა, რომ მსხვილმა ინდუსტრიამ მსოფლიო ბაზარი შექმნა და, რომ იგი ძალიან დააჩქარებს ვაჭრობის განვითარებას. მარქსი და ენგელსი დარწმუნებული იყვნენ, რომ პროლეტარული რევოლუცია ახლო მომავალში მოხდებოდა. ისინი ყველაზე მეტად განვითარებული ქვეყნების მშრომელებს

---

[66] კ.მარქსი, „კომუნისტური პარტიის მანიფესტი", კ.მარქსი, ფ.ენგელსი, რჩეული ნაწერები, ტ. 1, გვ. 11.

[67] იქვე, გვ. 14.

[68] იქვე, გვ. 24-25.

აჯანყებისაკენ მოუწოდებდნენ. აქ გათვალისწინებული არ იყო ის გარემოება, რომ ევროპელი კაპიტალისტები დროებით მაინც შეძლებდნენ წინააღმდეგობების გადალახვას თავიანთი საქონლის საზღვარგარეთ გასაღების გაზრდით — ფაქტობრივად, ასეც მოხდა.

„კომუნისტური პარტიის მანიფესტი" არ არის მხოლოდ ჩაგრული მასების აჯანყებისაკენ მოწოდება. მარქსს განსაზღვრული მიზნები ამოძრავებდა, რომლითაც მისმა პოლიტიკურმა მოძღვრებამ ხორცი შეისხა.

მარქსის შეხედულებით, რეოლუციის პროგრესს, უპირველეს ყოვლისა, მუშათა კავშირები განაპირობებენ, რომლებიც თავიანთ თავს „კომუნისტებს" უწოდებდნენ. მათი მიზანი იყო არა კერძო საკუთრების, არამედ ბურჟუაზიული კერძო საკუთრების გაუქმება. „კომუნიზმის განმასხვავებელ ნიშანს შეადგენს არა საერთოდ კერძო საკუთრების მოსპობა, არამედ ბურჟუაზიული საკუთრების მოსპობა"[69], ანდა „კომუნიზმი არავის არ ართმევს საზოგადოებრივი პროდუქტების მისაკუთრების შესაძლებლობას, იგი მხოლოდ იმის შესაძლებლობას ართმევს, რომ ამ მისაკუთრების შემწეობით დაიმონონ სხვისი შრომა"[70].

„მანიფესტის" მიხედვით, ზემოაღნიშნული მიზნის მისაღწევად, მუშებმა პოლიტიკური ძალაუფლება უნდა აიღონ და, ამასთანავე, ახლებურად უნდა მოაწყონ წარმოების ორგანიზაცია. პროლეტარიატმა თავისი ძალაუფლება იმისათვის უნდა გამოიყენოს, რომ ბურჟუაზიას თანდათანობით წაართვას კაპიტალი და საწარმოო ძალები სახელმწიფოს ხელში მოექცეს. ეს ნიშნავს, რომ მმართველ კლასად ორგანიზებულმა პროლეტარიატმა რაც შეიძლება სწრაფად უნდა მოახდინოს საწარმოო ძალების ცენტრა-

---

[69] კ. მარქსი, „კომუნისტური პარტიის მანიფესტი", კ.მარქსი, ფ.ენგელსი, რჩეული ნაწერები, ტ. 1, გვ. 26.

[70] იქვე, გვ. 29.

ლიზაცია. ამის განხორციელება შესაძლებელია საკუთრებისა და ბურჟუაზიულ საწარმოო ურთიერთობებში ჩარევით, რაც არსებული წარმოების წესის გარდაუვალი შეცვლის საფუძველი გახდება[71].

ასეთი ფორმით დაზუსტებული მარქსისტული მოძღვრება უფრო რეალისტურ ხასიათს ატარებს, ეიდრე ეს იყო ადრე გამოცემულ შრომებში. 1846-48 წლებში მარქსს გაცილებით უფრო ზუსტი წარმოდგენა ჰქონდა იმდროინდელ საზოგადოებაში შესაძლებელი ცვლილებების შესახებ. განვითარების ეს საფეხური „მანიფესტში" აღინიშნება ტერმინით „პოლიტიკური ძალის" გაუქმება, რაც ერთი კლასის მიერ მეორის დამონების ორგანიზებული ძალით გაუქმებას ნიშნავს. აქ ისევ ჩანს ფიხტეს თეზისი „სახელმწიფოს დასასრულის" შესახებ, მაგრამ მას აქ განსაკუთრებული მნიშვნელობა აქვს. უნდა გაუქმდეს არა ყოველგვარი ძალაუფლება, არამედ ერთი კლასის სასარგებლოდ არსებული ძალაუფლების მონოპოლია, თუ „განვითარების მსვლელობაში მოისპობა კლასობრივი განსხვავება და მთელი წარმოება ასოციაციაში გაერთიანებულ პიროვნებათა ხელში მოიყრის თავს, მაშინ საჯარო ძალაუფლება დაკარგავს თავის პოლიტიკურ ხასიათს. პოლიტიკური ძალაუფლება ამ სიტყვის ნამდვილი მნიშვნელობით არის ერთი კლასის ორგანიზებული ძალადობა მეორე კლასის დასათრგუნავად... ძველი ბურჟუაზიული საზოგადოების ადგილს მისი კლასებით და კლასობრივი დაპირისპირებით იკავებს ასოციაცია, სადაც თითოეულის თავისუფალი განვითარება ყველას თავისუფალი განვითარების პირობაა"[72].

აღსრულდა ის, რაც მარქსმა იწინასწარმეტყველა 1848 წელს?

---

[71] **კ. მარქსი**, „კომუნისტური პარტიის მანიფესტი", **კ.მარქსი, ფ.ენგელსი.** რჩეული ნაწერები, ტ. 1, გვ. 34.

[72] იქვე. გვ. 35.

ამ კითხვაზე დადებითი პასუხი გაიცემა იმდენად, რამდენადაც კაცობრიობის დაახლოებით მესამედი ცხოვრობდა იმ საზოგადოებაში, სადაც წარმოების საშუალებებზე კოლექტიური საკუთრება არსებობდა და ამ საზოგადოების წარმოშობა რეალურად განხორციელებულ იქნა პროლეტარიატის მიერ. მეორე მხრივ, ევროპის პროლეტარიატმა ვერ მიიღო მარქსის დანაპირები – პირველი სოციალისტური სახელმწიფო ჩამორჩენილ ქვეყანაში შეიქმნა. ის, რომ მე-20 საუკუნის რევოლუცია სხვაგვარად განვითარდა, ვიდრე ეს მარქსმა იწინასწარმეტყველა, იმის საშუალებას არ იძლევა, რომ მას უარი ეთქვას „რევოლუციის მამის" ტიტულზე. მან ხომ თავისი დროის ერთადერთმა წარმომადგენელმა ზუსტად აღწერა მისი ხასიათი. მე-20 საუკუნის რევოლუციონერები სამართლიანად ითვლებიან კარლ მარქსის მოწაფეებად. პოლიტიკურმა მოძღვრებებმა ისტორიულ მატერიალიზმთან ურთიერთკავშირში დიდი ზეგავლენა მოახდინა საზოგადოების შემდგომ განვითარებაზე. მარქსმა „წმინდა ოჯახსა" და „გერმანულ იდეოლოგიაში" თავი აარიდა ადამიანის გაუცხოების საკითხს, რადგან მას შეიძლებოდა იმის აღიარებამდე მიეყვანა, რომ იგი აწარმოებს მხოლოდ ცნობიერების (მისი შეხედულებით, ეს იყო ჰეგელის ფილოსოფიის ცდა) და არა კონკრეტულ, რეალურ ადამიანთან დაკავშირებული საკითხების განხილვას. ისტორიის თეორია, რომელიც მან შეიმუშავა, **ლამარკის** (1744-1829) მოძღვრებიდან გამომდინარეობდა[73].

ლამარკმა ახალი სახის მცენარის და ცხოველის წარმოშობა გარემოს გავლენით ახსნა. როგორც ჩანს, ფოიერბახი (ენგელსის მტკიცების საწინააღმდეგოდ) იწონებდა ამ თვალსაზრისს, რომელსაც ჰეგელი ენერგიულად უარ-

---

[73]იხ.: Histoire naturelle des animaus sans vartebres, t.1-2,p.,1035-45; Избр. произв., т.1-2, М., 1955-59; Философия зоологии, т.1-2, М.-Л., 1935-37.

ყოფდა[74]. ფოიერბახის საშუალებით ლამარკის მოძღვრებამ მარქსზეც მოახდინა ზეგავლენა. როცა 1859 წ. ჩარლზ **დარვინმა** (1809-1882) „სახეობების წარმოშობის შესახებ" წარმოადგინა თავისი მოძღვრება, მარქსი ირწმუნებოდა, რომ ბუნების განვითარების თეორია საესებით ადასტურებს მის მოსაზრებებს ადამიანის განვითარებაზე.

ისტორიული მატერიალიზმი ადამიანის „არსებობისათვის ბრძოლაში" პოულობს ისტორიის გასაღებს. მარქსის აზრით, ადამიანი ცხოველისაგან იმით განსხვავდება, რომ იგი მიზნობრიეად შრომობს თავისი მოთხოვნილებების დასაკმაყოფილებლად.

გაუცხოების მარქსისტული მოძღვრება, მიუხედავად მისი ეფექტური ფორმულირებისა, ახლოს იდგა უტოპიური სოციალისტებისა და კომუნისტების თვალსაზრისთან. ყოველ შემთხვევაში, ამგვარად მას შეეძლო მისულიყო იმ მნიშვნელოვან იდეამდე, რომ ისტორია დამოკიდებულია საწარმოო ძალების განვითარებაზე. ეს უდავოდ დიდ შენაძენს წარმოადგენს ისტორიის გაგებისათვის.

§ 2. „კაპიტალი", საქონელი, მუშათა კლასი

1848 წლის რევოლუციები, რომლებიც 1847 წლის ეკონომიკური კრიზისით იყო განპირობებული, თავდაპირველად თითქოსდა ადასტურებდნენ მარქსის მოსაზრებას. 1847 წელს შვეიცარიასა და იტალიაში ადგილი ჰქონდა სახალხო აჯანყებებს, რევოლუციამ იფეთქა პარიზშიც, ბელგიაში კი პოლიტიკური მდგომარეობა ძალზე დაძაბული იყო. სწორედ ამ პერიოდისათვის მარქსი ბელგიიდან გააძევეს და ერთმა მისმა მეგობარმა საფრანგეთის დროებითი მთავრობის წევრმა იცი პარიზში მიიწვია.

---

[74]იხ. S.G.F. Hegel, Enzyklopädie der philosophischen Wissenschaften im Grundrisse, Hamburg, 1959.

მარქსი საფრანგეთის დედაქალაქში გაემგზავრა და იქ გერმანელ ემიგრანტთა შეიარაღებულ ჯგუფს შეხვდა, რომელთა მიზანსაც რევოლუციის გერმანიაში გადატანა შეადგენდა. მარქსმა გაილაშქრა ამ განზრახვის წინააღმდეგ. თუმცა ისინი გერმანიისაკენ მაინც დაიძრნენ, რაც პრუსიის არმიის მიერ მათი განადგურებით დამთავრდა.

ამასობაში ვენასა და გერმანიის ქალაქებში რევოლუციამ იფეთქა. მთელი გერმანიისათვის ერთიანი პარლამენტი შეიქმნა. მარქსი და „კომუნისტთა კავშირის" სხვა წევრები გერმანიისაკენ გაემართნენ. მარქსი კელნში დასახლდა და ყველა დემოკრატიულ ძალას თანაშშრომლობისაკენ მოუწოდა. დაუყოვნებლივ შესასრულებელ პროგრამად მან სოციალისტური რესპუბლიკის შექმნა განიზრახა, რომელიც მაქსიმალურ უპირატესობას მისცემდა გლეხებს, მუშებს და წვრილ ბურჟუაზიას ისე, რომ კაპიტალიზმი მთლიანად არ იქნებოდა უარყოფილი. კავშირის სახსრებით მან **„ახალი რაინის გაზეთი"** („Neue Rheinische Zeitung") დააარსა, რომელიც მალე გერმანიის უმნიშვნელოვანესი გაზეთი გახდა.

მარქსს რუსეთი ევროპის რეაქციის ციტადელად მიაჩნდა და გარკვეული პერიოდი იგი რუსეთსა და გერმანიას შორის ომს იმედოვნებდა, რაც რევოლუციის პროცესს დააჩქარებდა. სინამდვილეში, გერმანიასა და რუსეთს შორის ომი არ დაიწყო. გერმანიის ბურჟუაზია პრუსიის მეფისა და სხვა რეგენტების მიმართ შიშნარევ მოკრძალებას გამოხატავდა. მარქსმა უარყო მონარქიის წინააღმდეგ კელნში მარტო შეიარაღებული მუშებით აჯანყების მომზადების იდეა. თავისი ნაწერებისა და სხვა საქმიანობის გამო იგი მრავალჯერ იქნა პასუხისგებაში მიცემული, მაგრამ ყოველთვის ათავისუფლებდნენ ნაფიცი მსაჯულების მხარდაჭერით. მარქსი სულ უფრო და უფრო მეტად ვარდებოდა ფინანსურ გაჭირვებაში — იგი იძულებული გახდა გაზეთის გამოცემა შეეწყვიტა. კომუნისტების უმრავ-

ლესობა და მათ შორის ენგელსი აჯანყებას მიემხრო. 1849 წელს მარქსი პარიზში დაბრუნდა, ცოტა ხნის შემდეგ რევოლუციის უკანასკნელი ჯგუფები მთელ შუა ევროპაში, აგრეთვე გერმანიაში განადგურებულ იქნა. ენგელსმა თავი შვეიცარიას შეაფარა.

1849 წლის აგვისტოში საფრანგეთიდან მორიგი გაძევების შემდეგ მარქსი ინგლისში გაემგზავრა. მისი ვარაუდით, რევოლუცია ისევ იფეთქებდა. აჯანყების ეადის დადგენისა და ორგანიზებულად დახვედრის მიზნით მან საიდუმლო მუშათა ოგანიზაციაში – „რევოლუციური კომუნისტების მსოფლიო ორგანიზაციაში" გადაწყვიტა შესვლა.

მარქსი ისევ მიუბრუნდა ეკონომიკის შესწავლას და მალე დარწმუნდა, რომ განმეორებითი რევოლუცია შესაძლებელი გახდებოდა მხოლოდ ახალი ეკონომიკური კრიზისის (რომელიც ჯერ არ ჩანდა) შედეგად. თავისი მოსაზრებები მან თავისი მეგობრების მიერ ჰამბურგში გამოცემულ ჟურნალში გააშუქა. პროფესიონალ შეთქმულებს, რომელთაც იგი „რევოლუციის ალქიმიკოსებს" უწოდებდა, მკაცრად აკრიტიკებდა მათი აკვიატებული აზრების გამო.

მარქსს სურდა არა ავანტიურა, არამედ აქცია, რომელიც მეცნიერების მიერ აღიარებულ რეალურ სიტუაციებს დაეყრდნობოდა. 1850 წლის 15 სექტემბერს მან კავშირი გაწყვიტა იმ კომუნისტებთან, რომლებიც კიდევ განაგრძნობდნენ შეთქმულების მოწყობას. თავის ნაბიჯს იგი იმით ასაბუთებდა, რომ „კომუნისტთა კავშირის" უმცირესობა კრიტიკულ მოსაზრებას ცვლიდა დოგმატურით, მატერიალისტურს – იდეალისტურით. არასახარბიელო პირობებში რევოლუციის მამოძრავებელ ძალად მათი სურვილიღა რჩებოდა.

მარქსი და მისი თანამოაზრეები მუშებს მოუწოდებდნენ, რომ გაეძლოთ ხანგრძლივი პერიოდის სამოქალაქო და საერთაშორისო მასშტაბის ომებისათვის, რის შედეგადაც შეიცვლებოდა როგორც გარე პირობები, ასევე მათი

აზროვნებაც და შემდეგ დაეუფლებოდნენ პოლიტიკურ ძალაუფლებას. მათი ოპონენტები კი პირიქით, — თვლიდნენ, რომ მუშებს დაუყოვნებლივ უნდა ჩაეგდოთ ძალაუფლება. თუ მარქსი გერმანელი მუშების ყურადღებას გერმანიის პროლეტარიატის სულიერი მდგომარეობის დაბალ განვითარებაზე მიაპყრობდა, მათი ოპონენტები ეროვნულ გრძნობებს და გერმანელი სელოსნების ამქრულ უპირატესობას ეპირფერებოდნენ, რასაც მათთვის მეტი პოპულარობა მოჰქონდა.

ჩარტისტული მოძრაობა ინგლისში თანდათან სუსტდებოდა. მარქსი იზოლირებული იყო. ამ დროიდან მოყოლებული მარქსს, მის მეუღლეს და ოთხ შვილს მძიმე ცხოვრება მოუწიათ. იგი თანამშრომლობდა ბევრ გაზეთში — ძირითადად „**ნიუ იორკ ტრიბუნში**". გაზეთს, სადაც გაბატონებული მდგომარეობა ფურიეს მომხრეებს ეკავათ, გერმანელი ემიგრანტები კითხულობდნენ. ეს გაზეთი გამოდიოდა ყველაზე დიდი ტირაჟით მსოფლიოში — მიუხედავად ამისა, გამომცემლობა ძალზე მცირე ჰონორარს იძლეოდა. მარქსის დახმარების მიზნით, ენგელსმა მოხელედ დაიწყო მუშაობა მამამისის კუთვნილ ფაბრიკაში — მანჩესტერში, რადგან იგი მარქსის შემოქმედებას საკუთარზე მაღალ შეფასებას აძლევდა. ორი ათეული წლის განმავლობაში ენგელსი მარქსს რეგულარულ დახმარებას უწევდა. 1862 წლის სექტემბერში მარქსმა სცადა რკინიგზის სამმართველოში მუშაობის დაწყება, მაგრამ ცუდი ხელწერისათვის უარი ეთქვა. 1864 წლიდან გარკვეულად გაუმჯობესდა მისი მატერიალური მდგომარეობა, როცა იგი დედისა და თავისი ერთი მეგობრის დატოვებული ქონების მემკვიდრედ გამოცხადდა. კიდევ უფრო მოითქვა მან სული მას შემდეგ, რაც ენგელსმა 1869 წელს გაყიდა თავისი წილი მანჩესტერის ძაფსართავ ფაბრიკაში და ყოველთვიურად საკმაო რაოდენობის ფულს უგზავნიდა მას. ამ პირობებში მარქსი თავის ძირითად ნაშრომზე „კაპიტალზე"

მუშაობას განაგრძობდა. მატერიალურმა სიძნელეებმა, სამუშაოს ღიდმა მოცულობამ, აეტორის ეჭვებმა ღიდი ხნით შეაფერხა წიგნის გამოცემა.

1857 წელს ახალმა ეკონომიკურმა კრიზისმა იფეთქა, რომელსაც, მართალია, რეეოლუცია არ გამოუწვევია, მაგრამ მარქსს კარგი სტიმული მისცა გამოეცა თავისი ნაშრომის ნაწილი სათაურით „**პოლიტეკონომიის კრიტიკისათვის**". ამ ნაშრომის შინაარსმა შემდეგში ასახვა ჰპოვა „**კაპიტალის**" პირველ ტომში, რომელიც 1867 წელს გამოიცა. კაპიტალის მომდევნო ორი წიგნი, მარქსის სიკვდილის შემდეგ ენგელსმა გამოსცა (მეორე წიგნი 1885, მესამე კი 1894 წელს).

„**კაპიტალში**" მარქსი შეეცადა თანამედროვე ეკონომიკა ეჩვენებინა როგორც ისტორიულად განპირობებული წარმოების წესი. ამ წარმოების წესის, კაპიტალისტური სისტემის არსი მდგომარეობს კაპიტალის მიერ სამუშაო ძალის ექსპლუატაციაში. თავისი კელევის დროს იგი განსაკუთრებით ეყრდნობოდა ინგლისელ პოლიტეკონომისტებს ა. სმითსა და დ. რიკარდოს.

მარქსის აზრით, ისტორიული განვითარების შედეგად საზოგადოება ორ ღიდ კლასად დაიყო: ერთი მათგანი ფლობს წარმოების საშუალებებს, მეორე კი მხოლოდ თავის სამუშაო ძალას. კაპიტალისტები ყიდულობენ პროლეტარების სამუშაო ძალას და აწარმოებენ საქონელს. მოგება, რომელიც საქონლის გაყიდვით მიიღება, ანაზღაურებს დანახარჯებს და უზრუნველყოფს მათი კაპიტალის ზრდას. აქედან გამომდინარეობს ტენდენცია: გაიზარდოს შრომის მწარმოებლურობა და ხელი შეეწყოს კაპიტალისტური ინდუსტრიისა და სოფლის მეურნეობის განვითარებას.

მარქსის მიხედვით, მთელი ამ სისტემის გასაღებს კლასიკური ინგლისური პოლიტეკონომიის ღირებულების თეორია იძლევა. იგი აამკარავებს იმ ფაქტს, რომ სამუშაო

ძალის ექსპლუატაცია მთელი სისტემის არსებობის საფუძველს წარმოადგენს. თანამედროვე კაპიტალისტური მეურნეობა საქონლის გაცვლის პროცესს ეყრდნობა. საქონელს, უპირველეს ყოვლისა, აქვს **სახმარი ღირებულება** და **საცვლელი ღირებულება**. ორივე მათგანი ერთმანეთთანაა დაკავშირებული. მიუხედავად ამისა, საცვლელი ღირებულება არ შეიძლება დაყვანილ იქნას სახმარ ღირებულებამდე. რეალურად საქონელს არა აქვს უფრო მეტი ღირებულება იმის მიხედვით, თუ რამდენად უფრო მეტად სასარგებლოა იგი.

რიკარდოს მსგავსად, მარქსიც თვლის, რომ **საცვლელი ღირებულება აქვს მხოლოდ იმ საგანს, რომელსაც განუწყვეტლივ ბაზრისათვის აწარმოებენ**. ეს ვიწრო მნიშვნელობით საბაზრო საქონელს ნიშნავს. გამოდის, რომ **ხელოვნების ნიმუშებს** არა აქვთ საკუთრივ საცვლელი ღირებულება. ასევეა **მიწაც**, რომელიც დროდადრო იყიდება.

როცა მარქსი ნედლეულსა და წარმოების საშუალებებზე დახარჯულ შრომას საბოლოო პროდუქტის ღირებულებით გამოხატავს, იგი რიკარდოს შეხედულებას ეთანხმება. ამასთან, ამატებს, რომ შრომა, რომელიც საქონლის გაცვლით ღირებულებას განსაზღვრავს, არ არის ის შრომა, რომელიც კონკრეტულ წარმოებაში იქნება გაწეული. სხვადასხვა ინდივიდსა და პროფესიას შორის შრომის მწარმოებლურობა თავისი კონკრეტული ფორმით განსხვავებულია. საზოგადოება ანგარიშს გაუწევს შრომის კვალიფიკაციას და ინტენსიურობას, როცა იგი სხვადასხვა შრომას შესაბამისი გასამრჯელოთი აანაზღაურებს. მარტივი სამუშაოს მოცულობა, რომელიც კომპლექსური სამუშაო ძალით ან ერთი ინტენსიურად მომუშავე მუშით შესრულდება, იმ ურთიერთობის პირდაპირპროპორციულია, რომელიც არსებობს ამ სამუშაოსათვის გადახდილ გასამრჯელოსა და მარტივი სამუშაოს გასამრჯელოს შორის.

ამასთან, **მარქსი შრომას, რომელიც განივთებულია საქონლის საცვლელ ღირებულებაში, აღნიშნავს როგორც მწარმოებლურს**. ადამ სმითის საწინააღმდეგოდ, მოხელეებს და მოსამსახურე პერსონალს, აგრეთვე ეაჭრებსაც **არამწარმოებლებად** თვლის. მისი შეხედულებით, ის დრო, რომელსაც ეაჭარი ხარჯავს, იმის შესაძლებლობას ქმნის, რომ მიღწეულ იქნას შედარებით უფრო მაღალი საბაზრო ფასი და გაიზარდოს საქონლის ღირებულება. მარქსის დაშვებით, **მომსახურების ზოგიერთ სფეროში**, მაგალითად, **საგრანსპორტო წარმოებაში, ნაყოფიერი შრომა ხორციელდება**.

მარქსმა ინგლისური კლასიკური ღირებულების თეორიაში ერთი საკითხი დააზუსტა. რიკარდომ, როგორც ცნობილია, ვერ შეძლო იმ რთული პრობლემის გადაწყვეტა, რომელიც წარმოების სხვადასხვა დარგში ინვესტირებულმა კაპიტალმა განაპირობა, — ამას შრომით დანახარჯებთან არაეითარი კავშირი არა აქვს. „საბაზრო ფასი" დამოკიდებულია მოწოდებასა და მოთხოვნაზე, „ნორმალური ფასი" კი მიიღება გასამრჯელოს დონისა და მოგების ნორმის გათანაბრებით. რიკარდომ სწორად გაიგო, რომ ეს „ნორმალური ფასი" ზუსტად არ შეესაბამება ნივთის ღირებულებას, რადგან მოგება დამოკიდებულია ინვესტირებულ კაპიტალზე. ორი საქონლიდან, რომლის წარმოებაც (პირდაპირ თუ არაპირდაპირ) ერთნაირ შრომით დანახარჯს მოითხოვს, ჩვეულებისამებრ, უფრო ძვირად გაიყიდება ის, რომელმაც მეტი კაპიტალდაბანდება მოითხოვა. თანამედროვე ტერმინოლოგიით, მარქსის დასკვნა შემდეგნაირად ეღერს: თუ მოგების მომტან კაპიტალს ეროვნულ შემოსავალზე გავყოფთ, მივიღებთ საშუალო „კაპიტალ-კოეფიციენტებს". შეიძლება გამოიყოს წარმოების 3 კატეგორია, იმისდა მიხედვით, თუ როგორია „კაპიტალ-კოეფიციენტი": საშუალოზე მეტი, საშუალო და საშუალოზე ნაკლები; თუ ორ პროდუქტს სხვადასხვა

„კაპიტალ-კოეფიციენტი" აქვს, მაშინ მათი ფასები შესაბამის შრომით დანახარჯებთან ერთნაირ ურთიერთობაში არ არის; სინამდვილეში ყოველი **ფასი არის შრომითი დანახარჯის გამოხატულება.** გაცვლითი ღირებულების სხვა წყარო არ არსებობს, **ღირებულების სიდიდის განმსაზღვრელია საზოგადოებრივად აუცილებელი სამუშაო დრო.**

მარქსი შემოსავლის განაწილების პრობლემის განხილ-ეისას სარგებლობს კლასიკური თეორიით, მაგრამ იგი ამ საკითხში გაცილებით შორს წავიდა, ვიდრე ინგლისელი პოლიტეკონომისტები. მისი აზრით, კაპიტალისტები და მიწათმფლობელები შრომის გარეშე ითვისებენ შრომით შექმნილი ღირებულების ნაწილს. სმითი და რიკარდოც ამავე პოზიციაზე იყენენ. მარქსის აზრით, კაპიტალისტი ყიდულობს არა შრომას, არამედ სამუშაო ძალას, რომლის ანაზღაურებაც ხდება „მისი ღირებულების მიხედვით". მუშის გასამრჯელო ხმარდება მხოლოდ მისი სამუშაო ძალის შენარჩუნებასა და კვლავწარმოებას, მაგრამ სამუ-შაო ძალას შეუძლია შექმნას მეტი, ვიდრე მას უხდიან. სხვაობა მუშის მიერ გაწეულ შრომასა და გასამრჯელოთი დაფარულ შრომას შორის კაპიტალისტს რჩება. მარქსმა მას **„ზედმეტი ღირებულება"** უწოდა.

ინვესტირებული კაპიტალის შედეგად მიღებული მოგება და მიწის რენტა ფულადი გამოსახულებით „ზედმეტ ღირე-ბულებას" გამოხატავს, როგორც წარმოებრივ საშუა-ლებებზე კერძო საკუთრებისა და დაქირავებული შრომის შედეგი. კაპიტალისტები და მიწათმფლობელები ყოველ-თვის იმისაკენ მიისწრაფვიან, რომ გაზარდონ თავიანთი შემოსავალი და შეამცირონ მუშისა. აქედან გამომდინარე, შრომით მიღებული პროდუქტის მითვისება არის სამუშაო ძალის ექსპლუატაცია და „ზედმეტი ღირებულება".

კლასიკურმა პოლიტეკონომისტებმა მიუთითეს, რომ ფასი და შემოსავალი უნდა აიხსნას საქონლის ღირებუ-

ლებაში შრომაგე გაწეულ ხარჯებთან დამოკიდებულებით. ამაში ხედავდა მარქსი მათ ღიდ დამსახურებას. ამასთან, მარქსმა მიუთითა, რომ ისინი ვერ ჩასწვდნენ, ერთი მხრიე, ღირებულებისა და ზედმეტი ღირებულების წარმოქმნის პროცესს შორის არსებული ურთიერთობისა და, მეორე მხრიე, კაპიტალისტური სამყაროს არსში. მარქსს მიაჩნდა, რომ ინგლისელი ეკონომისტებისაგან განსხვავებით, მან შეძლო სამუშაო ძალის საქონლად გარდაქმნის ისტორიული პროცესის დამტკიცება.

კაპიტალიზმის დროს წარმოებრივი საშუალებებით მიიღება მოგება, მიწის ფლობით – რენტა, ფულით – სარგებელი. ეს ყველაფერი ითელება როგორც „ბუნებრივი" მოვლენა. ინდივიდები ბედს ეგუებიან და ყოველგვარი დაეის გარეშე საქონლის ზედმეტი მიწოდებით ფასის ღაცემას ეთანხმებიან. მათთვის საქონელი და უპირველეს ყოვლისა, ფული არის ნამდვილი „ფეტიში".

„კაპიტალის" I ტომის პირველი თავის მეოთხე პარაგრაფი – „საქონლის ფეტიშური ხასიათი და მისი საიდუმლოება"[75], ანალიზური თვალსაზრისით, საკმაოდ პოპულარულია. აქ მარქსი, ადრეული პერიოდის შრომების მსგავსად, უკვე აღარ კმაყოფილდება ტერმინით – „ადამიანის გაუცხოება". ფეტიშიზმი აქ წარმოდგენილია როგორც ისტორიულად განპირობებული სისტემის დამახასიათებელი ნიშანი და არამარტო კერძო საკუთრების შედეგი. მარქსის თვალსაზრისით, კაპიტალისტური საზოგადოების წარმოების წესი თვით პოლიტეკონომისტებისათვის დარჩა საიდუმლო, რადგან ღირებულების განხილვით მათ არ იცოდნენ, თუ როგორ მიეღოთ სასარგებლო დასკვნები. მარქსის შეხედულებით, სწორედ ამ გარემოებამ განაპირობა კონკრეტულ სამეურნეო სისტემაში წინააღმდეგობათა განვითარება, რომლის გაგება და მართვაც

---

[75] კ. მარქსი, კაპიტალი, ტ. I, თავი I, § 4, თბილისი, 1954.

ადამიანებს არ შეეძლოთ. ეს წინააღმდეგობები იქითკენ იყო მიმართული, რომ სისტემას ფუნქციონირების უნარი დაეკარგა.

1867 წელს კაპიტალის I ტომის გამოქვეყნებით, მარქსს კაპიტალისტური სისტემის გამოკვლევა დასრულებული არ ჰქონდა. იგი ცდილობდა ამ სისტემის შიგნით წინააღმდეგობათა არსებობის ჩვენებას, რომელთა გადაწყვეტა წარმოების საშუალებებზე კოლექტიურ საკუთრებაზე დაფუძნებულ სისტემაზე გადასვლის გარეშე შეუძლებელი იყო. ნაშრომის ამ ნაწილში მან, უპირველესად ყოვლისა, აღნიშნა, რომ მუშა, რომელიც საკუთრივ მონაწილეობს ღირებულების შექმნაში, იძულებულია მძიმე პირობებში იცხოვროს. მარქსს სურდა დაემტკიცებინა, რომ ეს წინააღმდეგობანი დროთა განმავლობაში თანდათანობით აუცილებლად გამძაფრდებოდა. კერძო მესაკუთრეთა და დაქირავებულ მუშებს შორის არსებული წინააღმდეგობების შედეგად პროლეტარიატი აჯანყდება, ჩაიგდებს ძალაუფლებას და სოციალისტურ საზოგადოებას დაამყარებს. ამ თემას მიეძღვნა კაპიტალის პირველი ტომის მე-7 განყოფილება, რომლის სათაურია „კაპიტალისტური დაგროვების პროცესი"[76].

გასამრჯელოს რაოდენობის განსაზღვრისას მარქსის შეხედულება რიკარდოსაგან, უპირველეს ყოვლისა, იმით განსხვავდება, რომ მარქსი ზედმეტი ღირებულების სიდიდის განსაზღვრაში დიდ მნიშვნელობას ანიჭებდა მუშათა ორგანიზებულ მოძრაობას. იგი აღნიშნავს, რომ კაპიტალისტებმა ინგლისში ხელისუფლებისაგან ყოველდღიური სამუშაო დროის შეზღუდვას მიაღწიეს. მაგრამ ამის ანალოგიურად, მნიშვნელოვანი შედეგები უნდა იქნას მიღწეული მუშათა ანაზღაურების საქმეშიც. მისი აზრით, დაქირავებული მუშების მუდმივ ბრძოლებზეა დამოკი-

---

[76] კ. მარქსი, კაპიტალი, ტ. I, თავი I, § 4, თბილისი, 1954, გვ. 713.

ღებული ბაზარზე მიწოდებისა და მოთხოვნის ცვალებადობა. გასამრჯელო მცირდება, თუ მიწოდება მოთხოვნაზე უფრო სწრაფად იზრდება და პირიქით. სამუშაო ძალის მიწოდება დამოკიდებულია დემოგრაფიულ ფაქტორებზე და ეკონომიკაში ინვესტირებულ კაპიტალსა და წარმოების ტექნოლოგიებზე. მარქსის აზრით, როდესაც შრომის ბაზარზე მოთხოვნა მიწოდებაზე უფრო სწრაფად იზრდება, გასამრჯელოს დონეც იზრდება. კაპიტალის მფლობელი დაინტერესებულია წარმოების ახალი ტექნოლოგიების გამოყენებაში, რომელიც ზრდის მათ მიერ ინვესტირებული კაპიტალის რენტაბელობას. აქედან გამომდინარე, სამუშაო ძალაზე მოთხოვნა ძალზე ნელა იზრდება, რაც დაქირავებული მუშისათვის უკიდურესად არახელსაყრელ სიტუაციას ქმნის.

მარქსი არ ამტკიცებს, რომ ასეთ სიტუაციაში საშუალო ხელფასი მუდმივად დაეცემა, მაგრამ იგი ხაზგასმით მიუთითებდა, რომ მუშათა ნაწილს სიღატაკეში ცხოვრება მოუწევს, ვინაიდან არ არსებობს მათი დასაქმების შესაძლებლობა. უმუშევრობა მას კაპიტალისტური ეკონომიკური ექსპანსიის პირობად მიაჩნდა, რადგან კაპიტალისტებს ექსპანსიის ხელსაყრელი პერსპექტივის დროს „სამრეწველო სარეზერვო არმია" უნდა ჰყავდეთ. მსხვილი ინდუსტრიის მიერ ექსპლუატირებული პროლეტარიატის ეკონომიკური მნიშვნელობის ზრდის შესაბამისად, უმუშევართა არმიის მნიშვნელობაც იზრდება.

მარქსის დასკვნით, კაპიტალის დაგროვების კვალდაკვალ, მუშათა მდგომარეობა გაუარესდება და მოხდება საზოგადოების პოლარიზება, რაც მერყევ სიტუაციას შექმნის. იგი წერდა: „კაპიტალისტ მაგნატების რიცხვის მუდმივ შემცირებასთან ერთად, რომელნიც ითვისებენ და თავის მონოპოლიად აქცევენ გარდაქმნის ამ პროცესის ყველა ხელსაყრელ მხარეს, მასობრივად იზრდება სიღატაკე, ჩაგვრა, დამონება, გადაგვარება, ექსპლუატაცია,

მაგრამ ამასთანაეე იზრდება აღშფოთებაც მუდამ ზრდადი და თვით კაპიტალისტური წარმოების წესის პროცესის მექანიზმით გაწვრთნილი, გაერთიანებული და ორგანიზებული მუშათა კლასისა. კაპიტალის მონოპოლია ხდება იმ წარმოების წესის ბორკილად, რომელმაც მონოპოლიასთან ერთად და მისი დახმარებით მიაღწია აყვავებას. წარმოების საშუალებათა ცენტრალიზაცია და შრომის განსაზოგადოება აღწევს იმ პუნქტს, სადაც ისინი ვეღარ თავსდებიან თავიანთ კაპიტალისტურ გარსში. ეს გარსი სკდება. დგება კაპიტალისტური კერძო საკუთრების უკანასკნელი საათი, ხდება ექსპროპრიატორთა ექსპროპრიაცია"[77].

მუშათა კლასის ტაღატაკების შესახებ მარქსის დასკვნამ, სტიმული მისცა დისკუსიებს. მას ძირითადად უპირისპირებენ იმ მოსაზრებას, რომ დაქირავებული მუშების მსყიდველობითი უნარი ბოლო ას წელიწადში გაიზარდა. რეალური ხელფასის ზრდა უდავოა, მაგრამ საეჭვოა, რომ ეს იყოს მთავარი არგუმენტი. მარქსი არასდროს არ ამტკიცებდა კაპიტალისტურ სახელმწიფოში ხელფასის დაცემის გარდაუვალობას. მან 1844 წლის **„ეკონომიკურ-ფილოსოფიურ ხელნაწერებში"**[78] უარყო სმითის შეხედულება იმის შესახებ, რომ ბურჟუაზიული სიმდიდრის ზრდა მუშათა მდგომარეობას აუმჯობესებს და დაასაბუთა, რომ კაპიტალისტთა სიმდიდრის ზრდასთან ერთად, მუშების სიღატაკე იზრდება. საზოგადოების ყველა კლასის შემოსავალთა შორის განსხვავება უფრო მძაფრად გამოკეეთს წინააღმდეგობას სიმდიდრესა და სიღარიბეს შორის.

მოვლენების შემდგომმა განვითარებამ მარქსის წინასწარმეტყველება სრულად არ გაამართლა. ყველა განვითარებულ ქვეყანაში მუშათა კლასი რევოლუციის სურვილს არ ამჟღავნებდა. იგი უფრო მეტად წვრილ ბურჟუაზიას

---

[77] კ. მარქსი, კაპიტალი, ტ. I, გვ. 956-957.

[78] Маркс К., Энгельс Ф., Из ранних произведений, М., 1956.

დაუახლოვდა, მაგრამ მოელენების ასეთი განვითარება კაპიტალიზმის ბუნების შესახებ მარქსის თვალსაზრისს მთლიანად არ უარყოფს. კაპიტალიზმის განვითარებამ მართლაც განაპირობა მზარდი სიღატაკე, მაგრამ ძირითადად არა იქ, სადაც ამას მარქსი ვარაუდობდა, არამედ იმ ქვეყნებში, რომლებსაც განვითარებული კაპიტალისტური ქვეყნები (დასავლეთ ევროპა და ამერიკის შეერთებული შტატები) თავისი სამრეწველო პროდუქციის გასაღების ბაზრად და ნედლეულის მიმწოდებლად იყენებდნენ. საუკუნეზე მეტია, კაპიტალიზმი მსოფლიოს ყველა კუთხეში შეიჭრა. ამ ხნის განმავლობაში დაბალგანვითარებულ ქვეყნებში წარმოიშვა პროლეტარიატი, რომლის საყოფაცხოვრებო პირობებიც უფრო მძიმეა, ვიდრე ინგლისის ან საფრანგეთის პროლეტარიატისა. XIX საუკუნის შუა პერიოდში, კაპიტალიზმის განვითარებასთან ერთად, დაბალგანვითარებული ქვეყნების სოფლის მეურნეობაში გაძლიერდა სიღატაკეც. ეს ფაქტორები გათვალისწინებულ უნდა იქნას კაპიტალის დაგროვების შედეგების ანალიზისას. არადა, აქ შედეგები კიდევ უფრო რთულია. თუ ყურადღებით დავაკვირდებით მოვლენებს, ძნელი არ არის იმის შემჩნევა, თუ რაგომ პოვა განსაკუთრებული პოპულარობა მარქსიზმმა.

§ 3. მეურნეობის ორი სექტორი, მოგების ნორმის დაცემის ტენდენცია

მარქსი აანალიზებდა, თუ როგორ მოიხმარებოდა შემოსავალი წარმოებული საქონლის შესასყიდად. აქ იგი ეყრდნობოდა კენეს, რომლის „ეკონომიკური ცხრილის" მიხედვით, საქონელი შეიძლება გაიყიდოს ნორმალურ ფასად. თუმცა, მარქსს ეს თეზისი სწორად არ მიაჩნდა, რადგან მისი აზრით, არსებობს კრიტიკული პერიოდები, როდესაც შეუძლებელი ხდება მთელი პროდუქციის ნორმალურ ფასებში გასაღება. ამ კრიტიკული პერიოდების მი-

ზეზთა გამოკელევისას, მარქსმა სმითთან და რიკარდოსთან აღმოაჩინა პრინციპული სასიათის შეცდომა: მათი აზრით, სოციალური პროდუქტი შედგება მხოლოდ ფართო მოხმარების საგნების და არა წარმოებული წარმოებრივ საშუალებათა ღირებულებისაგან. წარმოების საშუალებანი მთლიანად ან ნაწილობრივ ავსებს წლის განმავლობაში მოხმარებულ წარმოებრივ საშუალებებს. თუ ისინი გამოიყენებიან არსებულის შესავსებად, მაშინ შეცდომა იქნებოდა მათი წლიური წარმოებიდან გამორიცხვა. ასევე შეცდომა იქრებოდა, თუ შესაცველელი წარმოების საშუალებანი მოხმარების საშუალებებისაგან არ გაიმიჯნებოდა. მოხმარებული წარმოების საშუალებანი ახლით ავტომატურად არ შეიცელება. მათი შეცელა შეიძლება გადაიდოს. ისიც შესაძლებელია, რომ რომელიმე ფირმამ გარკვეული პერიოდით საერთოდ უარი თქვას წარმოებრიეი ტექნიკის განახლებაზე. „თითოეული ამ ქვედანაყოფის კუთვნილი წარმოების ყველა სხვადასხვა დარგი, — წერდა მარქსი, — შეადგენს წარმოების ერთადერთ დიდ დარგს: ერთ შემთხვევაში წარმოების საშუალებათა წარმოების დარგს, მეორე შემთხვევაში, — მოხმარების საშუალებათა წარმოების დარგს"[79].

მთელი წლიური პროდუქტის ღირებულება (C+V+M), მარქსის მიხედვით, მოიცავს შემდეგ სამ ელემენტს:

1. კაპიტალის ღირებულებას არსებული წარმოებრივ საშუალებათა ცვეთის ფორმით, რაც ამ დარგში წარმოების მიზნით გამოიყენება და რომელსაც მარქსი „მუდმივ კაპიტალს" უწოდებს (C). თავის მხრივ, კაპიტალი მარქსმა **ძირითად** და **საბრუნავ** კაპიტალად დაყო.

2. კაპიტალის ღირებულებას, რომელიც არსებობს მუშების ხელფასის ფორმით; მარქსი მას „ცვალებად კაპიტალს" უწოდებს (V).

---

[79] **კ. მარქსი**, კაპიტალი, ტ. 2, გვ. 496.

3. ზედმეტი ღირებულება (M).

მას შემდეგ, რაც მარქსმა მოგვცა ეს დეფინიციები, მან საზოგადოების მთლიანი პროდუქტის წარმოება გაყო **ორ სექტორად**: **პირველი** მოიცავს წარმოების დარგებს, რომლებიც წარმოების საშუალებებს აწარმოებს; **მეორე** კი — ფართო მოხმარების საშუალებებს.

ორივე სექტორის პროდუქციის ჯამი შეესაბამება საერთო პროდუქციის ღირებულებას. პირველ სექტორში პროდუქციის ღირებულება უდრის $C_1+V_1+M_1$, მეორეში კი — $C_2+V_2+M_2$.

წარმოების საშუალებებზე მოთხოვნა შეესაბამება ამორტიზაციის ნორმებს (C_1+C_2) პლუს კაპიტალისტების მიერ ზედმეტი ღირებულების დაზოგილი ნაწილი (M_1+M_2). ამ შემთხვევაში წონასწორობა მოთხოვნასა და მიწოდებას შორის საწარმოო სექტორში გამოიხატება განტოლებით:

$$C_1+V_1+M_1=C_1+C_2+a(M_1+M_2)$$

ფართო მოხმარების საგნებზე მოთხოვნა (თუ არ გავითვალისწინებთ დაქირავებულ მუშათა დანაზოგს) ტოლია მუშათა ხელფასისა (V_1+V_2) და ზედმეტი ღირებულების გამოყენებული ნაწილის $(1-a)(M_1+M_2)$ ჯამის. წონასწორობა მოთხოვნასა და მიწოდებას შორის წარმოების მე-2 სექტორში გამოიხატება განტოლებით:

$$C_2+V_2+M_2=V_1+V_2+(1-a)(M_1+M_2)$$

აქედან ნათელია, რომ ერთ სექტორში მიწოდებასა და მოთხოვნას შორის წონასწორობა უზრუნველყოფს მე-2 სექტორში წონასწორობას. აქ ჰიპოთეზურად უნდა დავუშვათ, რომ საერთო მიწოდება საერთო მოთხოვნებს შეესაბამება. სინამდვილეში მიიღება:

1-ის მიწოდება + 2-ის მიწოდება = 1-ის მოთხოვნა + 2-ის მოთხოვნა.

ე.ი. 1-ის მიწოდება = 1-ის მოთხოვნას, ხოლო

2-ის მიწოდება = 2-ის მოთხოვნას.

აქვე შეიძლება დაემატოს, რომ თუ სწორია:

1-ის მიწოდება < 1-ის მოთხოვნაზე, მაშინ სწორია აგრეთვე –

2-ის მიწოდება > 2-ის მოთხოვნაზე და პირიქით.

რადგან წონასწორობა ერთ წარმოებრივ სექტორში (აქ მოცემულ ჰიპოთეტურ შემთხვევაში) უზრუნველყოფს იმავეს სხვა სექტორებში, საკმარისია ამ ორი დარგიდან დადგენილ იქნას ერთი რომელიმეს წონასწორობა, რომ საყოველთაო გახდეს წონასწორობის პირობა. ჩვენ გამოვდიეართ განტოლებიდან, რომელიც გამოხატავს 1 სექტორის წონასწორობას:

$$C_1+V_1+M_1=C_1+C_2+a(M_1+M_2).$$

განტოლების მარცხენა მხარე აღნიშნავს ეკონომიკის ბრუტო ინვესტირებას (ეს ნიშნავს წლის განმავლობაში წარმოებულ წარმოებრივ საშუალებათა საერთო ღირებულებას), მარჯვენა მხარე კი ბრუტო დანაზოგს. განტოლების მიხედვით, ბრუტო დანაზოგი ბრუტო ინვესტირებას შეესაბამება. ჩვენ ვიცით, რომ მე-2 სექტორშიც წონასწორობაა, ანუ ფართო მოხმარების საქონელზე მოთხოვნა ამ საქონლის მიწოდების ტოლია. ამ ჰიპოთეზურ შემთხვევაში ბრუტო ინვესტირების და ბრუტო დანაზოგის თანაფარდობა აუცილებელი და საკმარისი პირობაა ფართო მოხმარების საქონლის ბაზარზე წონასწორობის დასამყარებლად.

ეს პირობა შეიძლება სხვანაირადაც იქნას ფორმულირებული: ბრუტო დანაზოგი საერთო პროდუქციის ღირებულების გარკვეული ნაწილია, რადგან C_1, C_2, M_1 და M_2 არიან სიდიდეები, რომლებიც წარმოებული მოხმარების საგნებისა და წარმოებულ წარმოების საშუალებების ღირებულების პროპორციულია. როცა ბრუტო ინვესტირება ბრუტო დანაზოგის ტოლი უნდა იყოს, მაშინ იგი უნდა წარმოადგენდეს საერთო ღირებულების გარკვეულ ნაწილს.

მარქსმა „კაპიტალის" მე-2 ტომში, I და II ქვედანაყოფების თანაფარდობის ანალიზის დროს დაახასიათა კაპიტალისტური კელავწარმოების კანონზომიერებანი, გამოიკვლია წინააღმდეგობანი, რომელთა გაღრმავების შედეგად ადგილი აქვს კაპიტალისტურ პერიოდულ ჭარბწარმოების კრიზისებს. **მარქსს ნაშრომის ეს ნაწილი დაუმთავრებელი დარჩა,** მაგრამ ნაშრომის ის გვერდები, სადაც მარქსი კრიზისებს ეხება, ძალზე საინტერესოა.

თუ ინვესტირების სიდიდე ნაკლებია დაზოგვის სიდიდეზე, ე.ი. თუ

$$C_1+V_1+M_1<C_1+C_2+a(M_1+M_2),$$

მაშინ ფართო მოხმარების საქონელზე მოთხოვნა აუცილებლად ჩამორჩება მიწოდებას. აქ უკვე ჭარბწარმოებას აქვს ადგილი.

კრიზისის უშუალო მიზეზია არასაკმარისი ინვესტიცია. მარქსის მოსაზრებით, კრიზისების წარმოშობის მიზეზები ინვესტირებას უკავშირდება, რომელიც მუდმივი არ არის — იგი ხან მაღალია, ხანაც დაბალი. ჭარბწარმოებით გამოწვეული კრიზისები იმ წინააღმდეგობათა ნამდვილი დემონსტრირებაა, რაც კაპიტალისტური სისტემის ძირითადი მიზნიდან — მოგების მიღებიდან გამომდინარეობს.

დაწყებული ადამ სმითიდან, პოლიტეკონომისტების ყურადღება მიპყრობილი იყო მოგების ნორმის დაცემის ტენდენციის შესწავლაზე. პოლიტეკონომისტების გარკვეული ნაწილი იმ დასკვნამდე მივიდა, რომ კაპიტალის დაგროვება აღრე თუ გვიან შეწყდება და ეკონომიკა უძრაობის სტადიაში შევა.

მარქსი გამორიცხავდა ხანგრძლივი დროის განმავლობაში კაპიტალისტური ეკონომიკის უძრაობის სტადიაში დარჩენას. მოგების ნორმის დაცემას უფრო მეტად უნდა გამოეწვია განსაკუთრებით არასტაბილური და ფეთქებადი, წარმოებრივი ძალების დაუსაქმებლობით დამახასიათე-

ბელი სიტუაცია, რომლებიც, თავის მხრივ, სისტემის ნგრევას გამოიწვევდა.

ამ საკითხის ანალიზი მოცემულია „კაპიტალის" მე-3 ტომის მე-13, მე-14, მე-15 თავებში[80].

ფრიდრიხ ენგელსის ცნობით, ამ თავებში მოცემული ანალიზები ძირითადი ხელნაწერიდანაა აღებული, რომელიც გამოყენებულია მე-3 ტომის შესაქმნელად და რომ მათი მონახაზი „უმეტესწილად" მარქსმა კაპიტალის პირველი ტომის გამოცემამდე – 1864-1865წლებში შექმნა. ეს იმას ნიშნავს, რომ მარქსმა კაპიტალის წინააღმდეგობათა დეტალური ანალიზი ჯერ კიდევ 1867 წლამდე გააკეთა.

მე-13 თავის დასაწყისში ახსნილია „საერთო მოგების ნორმის თანდათანობითი დაცემის კანონი". ამ ახსნის მიხედვით, წარმოებრივი ტექნიკის პროგრესული განვითარება იწვევს ცვალებად კაპიტალთან შედარებით, მუდმივი კაპიტალის უფრო მაღალ „ორგანულ შედგენილობას". ზედმეტი ღირებულების ნორმის უცვლელობის დროს, მოგების ნორმა აუცილებლად ეცემა.

მარქსმა ეს დასკვნა მიიღო მთელი წყება **ციფრობრივი მაგალითებიდან**. ამ ციფრებს შეიძლება ალგებრული გამოსახულების სახე მიეცეს. დავუშვათ (როგორც ამას გამარტივებულად აკეთებდა მარქსი), ყველა სახის კაპიტალის მიმოქცევის სიჩქარე უდრის 1-ს, ეს ნიშნავს, რომ ყველა სახის კაპიტალის წლიური დანახარჯი ინვესტირებული კაპიტალის ტოლია.

თუ M-ით აღვნიშნავთ ზედმეტ ღირებულებას, K-თი მეურნეობის მთელ კაპიტალს, C-თი მუდმივ კაპიტალს, V-თი ცვალებად კაპიტალს, მაშინ მოგების ნორმა შეადგენს: $\frac{M}{K}$ ან $\frac{M}{C+V}$. თუ $\frac{C}{V}$ (კაპიტალის ორგანული შედგენი-

---

[80] იხ. კ. მარქსი, კაპიტალი, ტ. 3, ნაწ. I, თბილისი, 1959.

ლობა) შეფარდებას აღვნიშნავთ x-ით, მაშინ შეიძლება აგრეთვე ჩაისვას C=Vx, მოგების ნორმა ჩამოყალიბდება შემდეგნაირად:

$$\frac{M}{Vx+V} \text{ ან } \frac{M}{V(x+1)} \text{ ან } \frac{M}{V}\cdot\frac{1}{x+1}$$

მარქსმა შენიშნა, რომ ჰიპოთეზა ზედმეტი ღირებულების მუდმივობაზე მყარი არ არის. იგი აღნიშნავდა, რომ შრომის მწარმოებლურობის ზრდის პირობებში, კაპიტალისტები მიისწრაფვიან ნომინალური ხელფასისა და პროდუქციასთან შეფარდებით ხელფასის წილის შემცირებისაკენ. იგი ცდილობდა დაემტკიცებინა, რომ ზედმეტი ღირებულების ზრდის პირობებში, მოგების ნორმა აღრე თუ გვიან შემცირდება. წიგნის მე-13 თავში ამ საკითხთან დაკავშირებით გამოთქმული მოსაზრებანი, რა თქმა უნდა, არასრულყოფილია და ეს თემა ხელახლა განიხილება წიგნის სხვა თავში. ძალზე საინტერესო აზრია გამოთქმული მარქსის მიერ მე-15 თავის მე-2 ნაწილის დასაწყისში, კერძოდ, სამ აბზაცში[81]. აქ ამოსავალ წერტილად უკვე მიჩნეულია არა კაპიტალის ზრდა, არამედ მოცემული კაპიტალისათვის დასაქმებულ მუშათა რაოდენობის შემცირება. როგორც ჩანს, ორივე ჰიპოთეზას მარქსი ეკვივალენტურად მიიჩნევდა, რაც არასწორია. მაგრამ შეიძლება დაშვება, რომ ტექნიკური პროგრესი ორივე ჰიპოთეზის რეალიზებისაკენ მიისწრაფვის.

მარქსის მოსაზრების ძირითადი არსი იმაში მდგომარეობს, რომ მოგებული კაპიტალის დახმარებით დასაქმებულთა რიცხვი თანდათანობით მცირდება. კაპიტალისაგან მიღებული მოგების ნორმის შესანარჩუნებლად, მიუხედავად სამუშაო ძალის შემცირებისა, ამ კაპიტალით მიღებული ზედმეტი ღირებულება უცვლელი უნდა დარჩეს. ე.ი. მოგების ნორმის ზრდისათვის უნდა გაიზარდოს ზედ-

---

[81] კ. მარქსი, კაპიტალი, ტ. 3, გვ. 306-307.

მეტი ღირებულება, რომელიც ძალით ერთმევა თითოეულ მუშას. მაგრამ ზედმეტი ღირებულება არ შეიძლება უსასრულოდ გაიზარდოს, რადგან თითოეული მუშის მიერ გაწეული სამუშაო საათების რაოდენობა შეზღუდულია. ამის გარდა, სამუშაო საათების ერთი ნაწილი სამუშაო ძალის აღსადგენად გამოიყენება. მარქსს მოჰყავს ერთი მაგალითი: „ორ მუშას, რომელიც დღეში 12 საათს მუშაობს, არ შეუძლია ზედმეტი ღირებულების იმავე მასის მიცემა, რასაც იძლევა 24 მუშა, რომელთაგან თითოეული მხოლოდ 2 საათს მუშაობს, თუნდაც მათ მარტო ჰაერით შეეძლოთ ცხოვრება და ამიტომ საკუთარი თავისათვის მუშაობას სრულიადაც არ საჭიროებდნენ. ამ მხრივ, მაშასადამე, შრომის ექსპლუატაციის ხარისხის გადიდებით მუშათა შემცირებული რიცხვის კომპენსაცია გარკვეულ გადაულახავ ზღუდეს სვდება; ამიტომ მას, რასაკვირველია, შეუძლია, მოგების ნორმის დაცემის შეფერხება, მაგრამ არა მისი მოსპობა"[82].

თუ თითოეულ მუშაზე გაიზრდება კაპიტალის ინვესტირება და შენარჩუნებულ იქნება მოგების არსებული ნორმა, მაშინ შესაბამისად გაიზრდება მუშისაგან მიღებული ზედმეტი ღირებულება. მაგრამ თითოეული მუშისაგან მიღებულ ზედმეტ ღირებულებას ზღვარი გააჩნია და უსასრულო არ არის. როცა იზრდება თითოეულ მუშაზე კაპიტალის ინვესტირება, ზედმეტი ღირებულების შეფარდება კაპიტალთან, ანუ მოგების ნორმა გარკვეულ მომენტში უნდა შემცირდეს. მარქსის აზრით, ზედმეტი ღირებულების ზრდა მით უფრო გაძნელდება, რაც უფრო უახლოვდება იგი თავის აბსოლუტურ მნიშვნელობას. ეს იმას ნიშნავს, რომ რაც უფრო მიუახლოდება მაქსიმალურ ზედმეტ ღირებულებას მუშისაგან გამოძალეით მიღებული ზედმეტი ღირებულების რაოდენობა, მით უფრო დაეცემა

---

[82] კ. მარქსი, კაპიტალი, ტ. 3, გვ. 314.

მოგების ნორმა და ეს ხდება მანამ, სანამ ზედმეტი ღირებულების ნორმა თავის უმაღლეს ზღვარს მიაღწევს. ზედმეტი ღირებულების ნორმის ზრდას გააჩნია მოგების ნორმის დაცემის უნარი.

აუცილებელი არ არის, რომ მოგების საშუალო ნორმის დაცემას რეგულარული და სწრაფი მოქმედების ხასიათი ჰქონდეს, რადგან სხვა მიზეზებს დროდადრო შეუძლია შეანელოს, ანდა მთლიანად შეწყვიტოს იგი. მარქსის აზრით, საგარეო ვაჭრობამ უნდა შეანელოს მოგების ნორმის დაცემა. ამასთან დაკავშირებით, იგი იზიარებდა რიკარდოს მოსაზრებას, მაგრამ ამ იდეას სხვაგვარად აფასებდა. იგი ამ საკითხს განიხილავდა არა იმ ასპექტით, თითქოს საზღვარგარეთ კვების პროდუქტების შესყიდვა სელს შეუშლიდა მიწის რენტის ზრდას, არამედ უფრო როგორც სარწმუნო ფაქტს, რომ საგარეო ვაჭრობა და სათანადო წარმოება მოგების განსაკუთრებით მაღალი ნორმის მიღწევის შესაძლებლობას იძლევა.

მე-19 საუკუნის ბოლოს იაფი სასურსათო პროდუქციის იმპორტმა, განსაკუთრებით ამერიკის კონტინენტის ორივე ნაწილიდან, მნიშვნელოვანი როლი შეასრულა ევროპის ეკონომიკის განვითარებაში. მარქსის დასკვნით, შესაძლებელია მოგების ნორმის შემცირება, რომელიც თავის მხრივ კითხვის ნიშნის ქვეშ დააყენებს კაპიტალიზმის არსებობას. მისი აზრით, საგარეო ვაჭრობა კაპიტალიზმისათვის, ერთი მხრივ, განტვირთვას, მეორე მხრივ, კაპიტალის აკუმულაციას და, აქედან გამომდინარე, ტექნიკური პროგრესის დაჩქარებას ნიშნავს, რომლის ძალითაც კვლავ შეეწყობა ხელი მოგების ნორმის შემცირების ტენდენციას.

„კაპიტალის“ მე-3 ტომის მე-15 თავში მარქსი მიუთითებს, თუ რატომ იწვევს მოგების ნორმის შემცირება კაპიტალის კონსოლიდაციას (როგორც ამას კლასიკური პოლიტეკონომიის წარმომადგენლები უშვებდნენ) და რატომ

მივყავართ მას საწარმოო ძალების არასრულ დასაქ-
მებამდე.

როგორც პოლიტეკონომიის კლასიკოსები აღნიშნავ-
დნენ, მოგების ნორმის დაცემა მხოლოდ დაზოგვის
შეზღუდვას განაპირობებს: მარქსი ამის საპირისპიროდ
მიუთითებდა, რომ სინამდვილეში ეს ფაქტორი პირველ
რიგში, პრობლემებს შექმნიდა დაზოგილი თანხის ინვეს-
ტირების თვალსაზრისით. მიუხედავად იმისა, რომ თავის
ეკონომიკურ გამოკვლევებში ხშირად იზიარებდა კლასი-
კური ეკონომიკური თეორიის თვალსაზრისს (რომლის
მიხედვითაც დანაზოგი ავტომატურად იქნებოდა ინვესტი-
რებული), ამ საკითხში მარქსი მათ აშკარად არ ეთან-
ხმებოდა. მისი აზრით, ჭარბწარმოებით გამოწვეული კრი-
ზისები სულ უფრო საშიში ხდება. ამის გარდა, კაპიტალის
რენტაბელობა, განვითარების საწყის ეტაპზე მიღწეულ
რენტაბელობასთან შეფარდებით, იმდენად მცირე იქნება,
რომ კაპიტალისტების ინტერესი ინვესტირებასთან დაკავ-
შირებით ყველა სექტორში შემცირდება. ამ შემთხვევაში
წარმოებას უკვე არ შეუძლია გადალახოს განსაზღვრული
დონე, იგი შეჩერდება და ზრდას შეწყვეტს. აქედან გამომ-
დინარე, მარქსი გვაფრთხილებს „სტაგნაციის" შესახებ,
რომელსაც ადგილი ჰქონდა ამერიკაში 1929 და 1939 წლებ-
ში.

მარქსის დასკვნა ასაბუთებს მის მიერ 1848 წელს გამო-
ყენებულ „ისტორიის" თეორიას. კაპიტალისტური ეკონომი-
კური წყობა, რომელიც დაზოგვითა და ინვესტირებით
ქონების დაგროვებას ესწრაფვის, თავისი არსებობის გამო,
საზოგადოების წარმოებრივ სიმძლავრეთა განმტკიცება-
საკენ მიისწრაფვის. წარმოებრივი ძალების განვითარებას
აუცილებლად მოჰყვება მოგების ნორმის დაცემა, მაგრამ
წარმოებრივი ურთიერთობანი ამ სისტემაში ისეა მოწყო-
ბილი, რომ მოგების ნორმის დაცემა შეაფერხებს საინვეს-
ტიციო მოქმედებას. წარმოებრივი ძალების განვითარებასა

და წარმოებრივ ურთიერთობათა ბუნებას შორის გამომ-ეღავნდება წინააღმდეგობა, რომელიც ადრე თუ გვიან ახალ საზოგადოებრივ სისტემაზე გადასვლით მოიხსნება.

„კაპიტალი" არასოდეს არ დასრულებულა, ამიტომ შეუძლებელია სრულყოფილად დადგინდეს, თუ რა დას-კვნები გამოიტანა ავტორმა კაპიტალისტური წინააღმდე-გობების ანალიზებიდან. უნდა ვიფიქროთ, რომ იგი ცდი-ლობდა მოეხდინა გაღარიბების, პერიოდული კრიზისების და მოგების ნორმის დაცემის განმაპირობებელი მოელე-ნების სინთეზი. წინააღმდეგობათა ურთიერთქმედებით იგი სისტემის მსხვრევას მოელოდა.

როცა რეალური ხელფასი არ იზრდება, იზრდება ზედ-მეტი ღირებულების ნორმა და შეიძლება მოგების საშუა-ლო ნორმა უცვლელი დარჩეს. გაღარიბების ტენდენციისა და ჭარბწარმოებით გამოწვეულ კრიზისებს შორის არსე-ბობს კავშირი, რომლის შესახებაც მარქსი წერდა: უშუა-ლო ექსპლუატაციისა და მისი რეალიზაციის პირობები არ არის იდენტური. ეს გამოწვეულია ადგილის, დროის და სხვა ფაქტორებით. ზოგიერთი მათგანი შეზღუდულია მხო-ლოდ საზოგადოების მწარმოებლურობით, ზოგიერთი კი სხვადასხვა წარმოებრივი დარგის პროპორციულობით და საზოგადოების მოხმარების უნარით.

მარქსს განზრახული ჰქონდა კრიზისების პრობლემის უფრო დაწვრილებით შესწავლა. საკმაო სკეპტიციზმის საბაბს იძლევა იმ ფაქტის კონსტატაცია, რომ, ვინაიდან კაპიტალიზმი მოკლებულია ინვესტირების დაგეგმვას, იგი წარმოებრივ სექტორებს შორის არსებული ურთიერ-თობების შენარჩუნებას აბრკოლებს. გასარკვევია კიდევ ერთი საკითხი, თუ რატომ იყო ინვესტირება ხან დიდი, ხან მცირე და დროის გარკვეულ ინტერვალებში რატომ ჰქონ-და ადგილი რეგულარულად კონიუნქტურულ მერყეობებს მე-19 საუკუნეში.

ჩვენი აზრით, მარქსის ნაშრომს ის ხარვეზი აქვს, რომ მასში სრულად არ არის ახსნილი ის დიდი მნიშვნელობა, რომელიც, კაპიტალისტური ეკონომიკის ზრდის საქმეში საგარეო ბაზრებს ენიჭებათ. მარქსისათვის, რა თქმა უნდა, ნათელი იყო, რომ გასაღებისათვის სწრაფვა კაპიტალისტური ეკონომიკისათვის დამახასიათებელია. უკვე 1848 წელს „კომუნისტურ მანიფესტში" იგი აღნიშნავდა, — ბურჟუაზია იძულებულია მოძებნოს სულ ახალი და ახალი ბაზრები. 1853 წელს „ნიუ იორკი დეილი ტრიბუნისათვის" დაწერილ სტატიაში იგი წერდა: ხშირად ჩვენი მკითხველის ყურადღებას ვაქცევდით 1850 წლიდან ბრიტანეთის მრეწველობის უჩვეულო ზრდას, მაგრამ აყვავების დროსაც კი ძნელი არაა მოახლოებული სამრეწველო კრიზისის სიმპტომების შემჩნევა... ბაზრების გაფართოება-ზრდა მხარს ვერ აუბამს ბრიტანეთის მრეწველობის ზრდა-განვითარებას და ეს დისპროპორცია გარდაუვალად გამოიწვევს ახალ კრიზისს[83].

მარქსი ბევრჯერ დაუბრუნდა ამ საკითხს „კაპიტალში". იგი ხაზს უსვამდა, რომ კრიზისები დაკავშირებულია მსოფლიო ბაზარზე კაპიტალისტური ეკონომიკის ექსპანსიასთან, ითვალისწინებს კაპიტალიზმის ტენდენციას, ჭარბწარმოების დროს ეძებოს ჭარბი საქონლის გასაღების შესაძლებლობა. ამასთან, მიუთითებდა კაპიტალის ექსპორტის აუცილებლობაზეც და წერდა, რომ კაპიტალის საზღვარგარეთ გადინება იმიტომ კი არ ხდება ყოველთვის, რომ იგი საკუთარი ქვეყნის შიგნით აბსოლუტურად არ გამოიყენება, არამედ იმისთვისაც, რომ მისი საშუალებით მიიღონ მოგების უფრო მაღალი ნორმა.

მარქსი, სმითისა და სისმონდის მსგავსად, მიიჩნევდა, რომ საგარეო ბაზარი ზედმეტი პროდუქციის გასაღებას

---

[83] Маркс К., Революция в Китае и в Европе - Маркс К., Энгельс Ф., Соч., т. 9, გვ. 101.

ემსახურება. როგორც ცნობილია, რიკარდო მსჯელობდა ზედმეტი პროდუქციის გასაღების შესაძლებლობაზე და, მაშასადამე, საგარეო ბაზრების აუცილებლობაზეც.

რიკარდოს თეორიის ძირითადი შეცდომა იმასთანაა დაკავშირებული, რომ მან გასაღების თეორია ჟან ბაპტისტ სეისაგან აიღო. შესაბამისი პასუხი სეის გასაღების თეორიას გასცა მალთუსმა ნაშრომში – „პოლიტიკური ეკონომიის პრინციპები". მართალია, მარქსმა საესებით ნათლად უარყო სეისა და რიკარდოს თეზისები საერთო ჭარბწარმოებით გამოწვეული კრიზისების შეუძლებლობაზე, მაგრამ იგი ყოველთვის თანმიმდევრული არ იყო ამ საკითხში. ამიტომ მას არ შეეძლო დაესაბუთებინა საზღვარგარეთ და განსაკუთრებით კი კოლონიებში გასაღების შესაძლებლობის არსებითი მნიშვნელობა კაპიტალისტური მეურნეობისათვის. თუ მივიჩნევთ, რომ ევროპაში კაპიტალისტური მეურნეობის განვითარება დიდადაა დამოკიდებული უცხოეთში (განსაკუთრებით კოლონიებში) გასაღების შესაძლებლობის ზრდაზე, უნდა დავუშვათ, რომ მარქსმა გარკვეულწილად უგულებელყო ეს მეტად მნიშვნელოვანი გარემოება.

მარქსის პოზიცია გასაღების საკითხებში დაკავშირებულია მის საერთო კონცეფციასთან, ამიტომ იგი მნიშვნელოვანი იყო მოვლენების შემდგომი განვითარების შეფასებისათვის. მარქსი დარწმუნებული იყო, რომ წინააღმდეგობანი განვითარებულ კაპიტალისტურ ქვეყნებში კიდევ უფრო მეტად გამწვავდებოდა. იგი თვლიდა, რომ ამ ქვეყნებში ხელფასი საგრძნობლად არ გაიზრდებოდა და ჭარბწარმოება, მიუხედავად უცხოური ბაზრის შესაძლებლობებისა, მუდმივ საშიშროებად დარჩებოდა. 1870 წელს მარქსი მიუთითებდა, რომ ინგლისი, როგორც კაპიტალის მეტროპოლია, რომელიც მსოფლიო ბაზარზე გაბატონებული სახელმწიფო იყო, ერთადერთი და მნიშვნელოვანი ქვეყანა გახდა მუშათა მოძრაობისათვის, სადაც ამ რევო-

ლუციისათვის საჭირო მატერიალური პირობები სათანადო დონეზე განვითარდა. მან ინგლისში სოციალური რევოლუციის დაჩქარება საერთაშორისო მუშათა ორგანიზაციის უმნიშვნელოვანეს ამოცანად ჩათვალა.

აქ დიაგნოზის დასმისას დაშვებულია გარკვეული შეცდომა. დავუშვათ, რომ უცხოეთის ბაზრების მნიშვნელობის უფრო საფუძვლიანი შესწავლა მარქსს აიძულებდა რევოლუციის პერსპექტივის საკითხში შეფასების შეცვლას. თუ გასაღების ახალი ბაზრების წინასწარი დადგენის აუცილებლობას კაპიტალის აკუმულაციის წანამძღვრად ჩავთველით, მაშინ საესებით სამართლიანია შეხედულება, რომ ეს აუცილებლობა კაპიტალიზმის შიგნით გამოიწვევს წინააღმდეგობას, რომელიც ისეთივე პრინციპული ხასიათისაა, როგორც მუშათა უკიდურესი ექსპლუატაციით გამოწვეული წინააღმდეგობა. ახალგანვითარებული ინდუსტრიის ქვეყნებში, ახალი უცხოური ბაზრების შესაძლებლობები მნიშვნელოვნად აამაღლებს დაქირავებული მუშის ცხოვრების დონეს. კაპიტალიზმი, გაღარიბების პროცესის გამო, უპირველესად ყოვლისა, „დაეცემა" არა ინდუსტრიულ, არამედ დაბალგანვითარებულ ქვეყნებში, სადაც კაპიტალისტური წარმოების განვითარება სიღატაკესა და ექსპლუატაციას განაპირობებს.

ზუსტად რატომ არ გამართლდა მარქსის წინასწარმეტყველება?

მარქსის მიერ გაანალიზებულმა წინააღმდეგობებმა და ამით განპირობებულმა პროცესებმა არსებითი როლი შეასრულა მსოფლიოს განვითარებაში. გაღარიბების პროცესმა, ჭარბწარმოებით გამოწვეულმა კრიზისებმა (განსაკუთრებით 1929 წლის მსოფლიო ეკონომიკურმა კრიზისმა) და აგრეთვე მოგების ნორმის დაცემამ ძალზე დაასუსტა ინდუსტრიული ქვეყნები და სხვადასხვა გარდაქმნების აუცილებლობა განაპირობა, რამაც ხელი შეუწყო სოციალისტური ქვეყნების შექმნას, მაგრამ უდავოა, რომ ისტო-

რიულმა განვითარებამ ნაწილობრივ გადაუხვია მარქსის სქემას.

§ 4. ეროვნულობის ბოლო წლები

„კაპიტალში" ცოტაა ნათქვამი იმის შესახებ, თუ როგორ წარმოედგინა მარქსს კაპიტალიზმის შემცვლელი საზოგადოება. მისი ცალკეული შენიშვნები მიგვანიშნებდა, რომ იგი მას იდეალურ საზოგადოებად წარმოედგინა, რომელიც თავისუფალი იყო კაპიტალიზმისათვის დამახასიათებელი გაუცხოებისა და, საერთოდ, წინააღმდეგობებისაგან. ასეთ იდეალურ საზოგადოებას აღგილი აქვს იქ, სადაც წარმოების საშუალებანი საზოგადოებრივ საკუთრებაშია. მომავალი საზოგადოების მარქსისეული კონცეფცია განსხვავდება ჰეგელის ფილოსოფიის მიერ ინსპირირებული საზოგადოებისაგან. ჰეგელიანელებს მიაჩნდათ, რომ მომავალ საზოგადოებაში ადამიანი აღიარებს გაცვლაზე დაფუძნებულ კანონებსა და განსაკუთრებით საქონლის ღირებულების განმსაზღვრელ კანონს. მარქსი ამის საპირისპიროდ ამტკიცებს, რომ უკვე აღარ იარსებებს სასაქონლო ღირებულება. მაგრამ მეურნეობას, რომელიც ძალზე განვითარებულ შრომით დანაწილებას ეყრდნობა, მაშინაც კი, როცა წარმოების საშუალებებზე კერძო საკუთრება აღარ იარსებებს, შეუძლია უარყოს ვაჭრობა?

მას შემდეგ, რაც მარქსმა, თანხმობა განაცხადა საერთაშორისო მუშათა ორგანიზაციაში მონაწილეობაზე (1864), რომელიც ისტორიაში „პირველი ინტერნაციონალის" სახელწოდებითაა ცნობილი, იგი დაკავებული იყო როგორც თეორიული კელეეებით, ისე პრაქტიკული საქმიანობით. ლონდონში ორგანიზაციის დაარსების შეკრებაზე და შემდეგ კონგრესზე (რომელიც დროის გარკვეულ პერიოდში ტარდებოდა კონტინენტის სხვადასხვა ქალაქებში — 1865 წ. ჟენევაში, 1868 წ. — ბრიუსელში) იგი პრუდონთან და ბაკუნინთან თეორიულ ბრძოლაში თავისი იდეების

განხორციელებას ცდილობს. მან შეძლო ევროპის მუშათა მოძრაობის დარწმუნება იმაში, რომ საზოგადოების შეცვლის წანამძღვარია სახელმწიფო ძალაუფლების ხელში აღება და რომ ეს მოხდება არა შეთქმულთა თავდასხმით, არამედ მუშების მასობრივი აჯანყებით.

1870 წელს საფრანგეთის მარცხის შემდეგ, მარქსი ფრანგ მუშებს ურჩევს მხარი დაუჭირონ ომის შემდეგ შექმნილ დროებით მთავრობას, მაგრამ იგი მხურვალედ მიესალმებოდა პარიზის პირველ კომუნას 1871 წლის 30 მაისს პირველი ინტერნაციონალის საბჭოს სადღესასწაულო მილოცვაში. ეს წერილობითი დოკუმენტი იმიტომ ღებულობს განსაკუთრებულ მნიშვნელობას, რომ მასში მოცემულია მარქსის **დებულება მომავალ საზოგადოებაში სახელმწიფოს კვდომის შესახებ** და რომ პარიზის კომუნამ, რომელმაც სახელმწიფო მოხელეები პასუხისმგებლობის გრძნობით აღსავსე რწმუნებულებით შეცვალა, მომავლის გზა აჩვენა.

პირველი ინტერნაციონალი მალე დასუსტდა რეპრესიების შედეგად, რომლებიც პარიზის კომუნის დამარცხების შემდეგ საფრანგეთის მეამბოხე მუშების წინააღმდეგ იქნა მიმართული. მარქსმა მაშინ განსაკუთრებული ყურადღება გერმანიის მუშათა მოძრაობაზე გადაიტანა. 1875 წელს გოთას ყრილობაზე მუშათა ორივე პარტია გაერთიანდა და მათ ფერდინანდ ლასალის გავლენით ერთობლივი პროგრამა შეიმუშავეს.

1875 წელს დაწერილ ნაშრომში — **„გოთას პროგრამის კრიტიკა“** (გამოქვეყნდა 1891 წელს) მარქსმა მძაფრად გააკრიტიკა ეს პროგრამა. ამ შრომაში მოცემულია თეზისი **„კაპიტალიზმიდან სოციალიზმზე გარდამავალი პერიოდის შესახებ"**. „კაპიტალისტურ და კომუნისტურ საზოგადოებას შორის, — წერდა მარქსი, — არის ერთის მეორედ რევოლუციური გარდაქმნის პერიოდი. ამ პერიოდს შეესაბამება აგრეთვე პოლიტიკურად გარდამავალი პერიოდი,

რომლის დროსაც სახელმწიფო არ შეიძლება სხვა რამ იყოს, თუ არა **პროლეტარიატის რევოლუციური დიქტატურა"**[84].

გარდამავალ პერიოდში, რომელსაც მარქსი „სოციალიზმს" უწოდებს, ერთობლივი საზოგადოებრივი პროდუქტიდან ინდივიდუალური მოხმარების ფონდი გაწეული სამუშაოს რაოდენობისა და ხარისხის შესაბამისად ნაწილდება. ამდენად, ყოველ ადამიანს მიეცემა სტიმული წარმოებრივი ძალების განვითარებაში აქტიური მონაწილეობისათვის. „გოთას პროგრამის კრიტიკაში" მარქსი უფრო ნათლად, ვიდრე „კაპიტალში", გამოხატავდა იმ აზრს, რომ მომავლის საზოგადოება წარმოების საშუალებათა კოლექტიურ საკუთრებაზე იქნება დაფუძნებული.

კ. მარქსი გარდაიცვალა 1883 წლის 14 მარტს ლონდონში. იგი სიკვდილამდე ფიქრობდა, თუ რა ვითარებაში შეიძლება დამყარებულიყო სოციალიზმი. 1848 წლის შემდეგ მას დიდხანს სწამდა, რომ ევროპაში მომხდარი რევოლუციების შემდეგ, რუსეთის მეფეს გადააყენებდნენ, რაც სრულიად ევროპის რევოლუციას გამოიწვევდა. როცა რუსეთში თავისთავად განვითარდა რევოლუციური მოძრაობა, იგი თანდათანობით ასკვნიდა, რომ შეიძლებოდა ცარიზმის უომრადაც გაუქმება და რევოლუციისათვის ომი ევროპაში საჭიანოც კი შეიძლება ყოფილიყო.

ამის შემდეგ მარქსი დესპოტურ რუსეთში რევოლუციის დაწყებას ყარაულობდა, რაც „ევროპის რევოლუციის სიგნალი" უნდა გამხდარიყო, ისეთ დემოკრატიულ ქვეყნებში კი, როგორიც შეერთებული შტატები და ინგლისია, მას შესაძლებლად მიაჩნდა რევოლუციის გარეშე საზოგადოების მშვიდობიანი გარდაქმნა. თუმცა იქვე დასძენდა, რომ დარწმუნებული არ იყო რევოლუციის გარეშე მნიშ-

---

[84] **კ. მარქსი**, გოთას პროგრამის კრიტიკა, **კ. მარქსი, ფ. ენგელსი**, რჩეული ნაწერები, ტ. II, ეგ. 27.

ვნელოვან გარდაქმნებში, რამდენადაც იგი დამოკიდებული იქნებაო ხელისუფლების შესანარჩუნებლად ბურეუაზიის მოქმედებაზე.

ლიტერატურა

ვ. გაგოიძე, ჰეგელის იდეალისტური დიალექტიკის კრიტიკა და მარქსისტული დიალექტიკური მეთოდის პრინციპების ჩამოყალიბება, თბ., 1955.

ფ. ენგელსი, ლუდვიგ ფოიერბახი და გერმანული კლასიკური ფილოსოფიის დასასრული, თბ., 1984.

ვ. ი. ლენინი, კარლ მარქსი, თხზ., მე-4 გამოცემა, ტ. 21.

კ. მარქსი, კაპიტალი, ტ. 1, თბ., 1954; ტ.2, თბ., 1957, ტ. 3 (ნაწ. 1-2), თბ., 1959; ზედმეტი ღირებულების თეორიები („კაპიტალის" IV ტომი), ნაწ. 1, თბ., 1964, ნაწ. 2, 1968, ნაწ. 3, თბ., 1975; თეზისები ფოიერბახის შესახებ, კ. მარქსი, ფ. ენგელსი, რჩეული ნაწერები, ტ.2, თბ.,1975; პოლიტიკური ეკონომიის კრიტიკისათვის, კ.მარქსი, ფ.ენგელსი, რჩეული ნაწერები, ტ.I, თბ., 1963; კომუნისტური პარტიის მანიფესტი, კ.მარქსი, ფ.ენგელსი, რჩეული ნაწერები, ტ.I, თბ., 1963; გოთას პროგრამის კრიტიკა – კ. მარქსი, ფ. ენგელსი, რჩეული ნაწერები, ტ. 2, თბ., 1964.

კ. მარქსი, ფ. ენგელსი, რჩეული ნაწერები, ტ. I, თბ., 1963; ტ. 2, თბ., 1964.

Корню О., Карл Маркс и Фридрих Энгельс. Жизнь и деятельность, пер. с нем., т. 1-3, М., 1968-1969.

Майбурд Е.М., О понятии „эксплоатация" у Карла Маркса – ж. „МЭ и МО", №1, 1993, გვ. 75-85.

Маркс К., Энгельс Ф., Соч., 2 изд., т. 1-39, 41, 46 (ч.1-2), 47, 49, М., 1955-1976; Избранные произведения, т. 1-3, М., 1979; Из ранних произведений, М., 1956.

Никитин С., Майбурд Е., Экономическая теория Маркса: наука или идеология? – ж. „МЭ и МО", №1, 1993, გვ. 5-22.

Переписка Карла Маркса, Фридриха Энгельса и членов семьи Маркса 1835-1871 г. г., М., 1983.

Розенберг Д.И., Комментарии к „Капиталу" К. Маркса, М., 1984.

Hegel G.W.F., Sämtliche Werke, 26 Bde., Stuttgart, 1958; Werke in zwanzig Bänden, Bd.1-20, Fr. a/M., 1969-1971.

Lamark, Histoire naturelle des animaus sans vartebres, t.1-2, P.1835-45; Избр. произв., т. 1-2, М., 1955-59; Философия зоологии, т.1-2, М., 1935-37.

Löwisth K., Von Hegel zu Nietzsche. Der revolutionäre Bruch in Denken des 19. Jahrhunderts, Zürich, Hamb., 1978.

Man, Hendrik de., Au delà du marxisme, Paris, 1929.

Monz H.,Karl Marx Grundlagen der Entwicklung zu Leben und Werk. 2. Auf., Trier, 1973.
Moroshima M., Marx's Economics, Cambridge, 1973.
Schuffenbauer W., Feuerbach und der junge Marx, B., 1965.
Schumpeter J., Kapitalismus, Sozialismus und Demokratie, 2. erw. Aufl., Bern, 1950.
Seiffert H., Marxismus und bürgerliche Wissenschaft. München, 1971.
Strey J., Winkler G., Marx und Engels 1848-49, B., 1972.
Turban M., Marxsche Reproduktionsschemata und Wirtschaftstheorie, Berlin, 1980.
Wolff R., Understanding Marx. A Reconstruction and Critique of Capital, Princeton, 1984.

თავი VII. მარჟინალიზმის ერა – ნეოკლასიციზმი

§ 1. მარჟინალიზმის[85] ლაიტმოტივი[86]

1830-1930 წლებში ეკონომიკური თეორია ვითარდებოდა ფართო პოლიტიკური, სოციალური და ეკონომიკური ძვრების ფონზე. პოლიტიკური უწესრიგობებისა და რევოლუციის შედეგად ხმის თავისუფლების თანდათანობითმა ზრდამ, დემოკრატიის ფართო მასშტაბები განაპირობა. ერიენული სახელმწიფოების გაერთიანებას თან ახლდა სხვადასხვა სიძლიერის ომი, დაწყებული თითქმის უსისხლო სამოქალაქო ომით შვეიცარიაში და დამთავრებული ამერიკის სამოქალაქო ომის სისხლისღვრით. ძალთა გადანაცვლებამ და იმპერიალიზმის განეითარებამ მთელი რიგი შეიარაღებული კონფლიქტები და I მსოფლიო ომის კატაკლიზმები განაპირობა.

---

[85]**მარჟინალიზმი** (ფრანგ. marginal – ზღვრული), ბურჟუაზიული პოლიტეკონომიის ერთ-ერთი მეთოდოლოგიური პრინციპი, რომელიც ეკონომიკური კანონებისა და კატეგორიების კვლევისას ზღვრული სიდიდეების გამოყენებაზეა დაფუძნებული.

[86]**ლაიტმოტივი** (გერმ. Leitmotiv), ძირითადი სახელმძღვანელო აზრი, რომელიც ხაზგასმით არაერთხელ შეორდება.

XX საუკუნის პირველი ნახევარი ძირითადად თავისუფალი ვაჭრობისათვის ლიბერალიზმის ძლევამოსილი ბრძოლის პერიოდი იყო. საუკუნის მეორე ნახევარი სოციალიზმის მზარდ პერიოდს წარმოადგენდა. ინდუსტრიული რევოლუციით გამოწვეულმა მთლიანი პროდუქციის სწრაფმა ზრდამ, მოსახლეობის სწრაფი ზრდაც განაპირობა. სოციალურმა პრობლემებმა საზოგადოების ყურადღება მიიპყრო, თუმცა ეს პრობლემები ძველებურად გადაუჭრელი ჩანდა. საზოგადოებრივი სისტემა უთუოდ შეცვლას მოითხოვდა. წინა პლანზე რეფორმატორებმა წამოიწიეს თავიანთი იდეებით: დემოკრატიულით და ელიტარულით, რევოლუციურით და კონსერვატიულით, გონივრულით და ექსცენტრულით, უტოპიურით და პრაგმატულით, ინდივიდუალურით და ზოგადით. ეს იყო იდეოლოგიების საუკუნე, რომლებიც ერთმანეთს მიმდევრების მოზიდვაში ეჯიბრებოდნენ. ბისმარკის სოციალური უზრუნველყოფის პროგრამის შემდეგ, კანონმდებლები სოციალური რეფორმების მოწინავე რაზმად ჩამოყალიბდნენ. ჰორიზონტზე მზარდი კეთილდღეობის მქონე ქვეყნები გამოჩნდა.

სწრაფი ეკონომიკური განვითარება პერიოდული კრიზისებით წყდებოდა, რომლებიც ხშირად ბანკების პანიკით იყო გამოწვეული. რიგი კლასიკოსი ეკონომისტი ზოგადად საქონლის ჭარბწარმოების საერთო კრიზისებზე კამათობდა. მოგვიანებით, ეკონომიკური კვლევის ეროვნულმა ბიურომ ეს საკითხი ინტენსიური კვლევების ძირითად საგნად აქცია. მარჟინალისტური ერის მეორე ნახევარში ბევრი ფაქტი და ჰიპოთეზა დაგროვდა ეკონომიკური ციკლების შესახებ, ხოლო კონტრზომების ძიებამ ცენტრალური ბანკების არსებობის აუცილებლობა განაპირობა.

როგორც მოსალოდნელი იყო, ამ პერიოდის ეკონომიკური ლიტერატურა მიმდინარე აღმოჩენებისა და ინტერესების ანარეკლია. როგორც ყოველთვის, წამყვანი

ეკონომისტები თავიანთი დროის შვილები იყვნენ. მაგრამ მათ შეხედულებებს, აზრებს და კონცეფციებს ცოტა რამ ჰქონდათ საერთო. ზოგი ძალაუფლების კონსერვატულ-ბიუროკრატიული აპარატის შენარჩუნების მომხრე იყო, ზოგიც მგზნებარე რადიკალი. ნაწილი საკუთრებას იცავდა, სხვები მიწის ნაციონალიზაციას. მცირენი ეკონომიკაში სახელმწიფოს ჩაურეველობის დამცველები იყვნენ, უმეტესობა ეკონომიკაში მთავრობის აქტიურ ჩარევას იცავდა, ზოგიერთი კი სოციალიზმს მიუახლოვდა.

თუ შევადარებთ ამ პერიოდის ძირითადი ეკონომიკური თეორიებისადმი მიძღვნილ ლიტერატურას, მეტად განსხვავებულ შედეგს მივიღებთ — ამ ნაშრომებში არ არის ასახული შესაბამისი პერიოდის პოლიტიკური, სოციალური და ეკონომიკური ვითარება. ამდენად, ისინი შეიძლებოდა დაწერილი ყოფილიყო როგორც მეთვრამეტე, ისე მეოცე საუკუნეში. ხშირად ზოგადი ეკონომიკური ლიტერატურის განმარტება მარქსისტული ეკონომიკის პოზიციებიდან ხდებოდა, თუმცა ეკონომიკური თეორიის რიგი მიღწევების მიმართ ეს განმარტება ყოველთვის დამაჯერებელი არ იყო.

ა. სმითი მიიჩნევდა, რომ ეკონომიკას საკუთარი ინტერესებით „უჩინარი ხელი" მართავდა. მიუხედავად იმისა, რომ იგი ამ ძალის გავლენას აურაცხელი მაგალითით ასაბუთებდა, მისი სრულყოფილი ანალიზი მაინც ვერ წარმოადგინა. ვერც სხვა კლასიკოსმა ეკონომისტმა გააკეთა ეს. კანტილიონიდან რიკარდომდე ეკონომიკურ თეორიაში ყურადღების ცენტრმა მაკროეკონომიკისაკენ გადაინაცვლა. ფარდა აეხადა სოციალურ კლასებს შორის შემოსავლების განაწილებას. მიკროეკონომიკური თეორია ჩანასახის მდგომარეობაში იმყოფებოდა. ყველაზე უფრო შეურიგებელმა კლასიკოსმა ეკონომისტმა კარლ მარქსმაც კი სათანადო ყურადღება არ დაუთმო მიწოდება-მოთხოვნის პრობლემას.

დავიდ რიკარდოს შემდეგ, ეკონომიკური ციკლების მიმართ მზარდი ინტერესების მიუხედავად, ეკონომიკურ თეორიაში ყურადღების ცენტრმა მიკროეკონომიკისაკენ გადაინაცვლა. შინამეურნეობების, მრეწველთა და ფირმების გადაწყვეტილებები ახალი კვლევა-ძიების მთავარი საგანი გახდა. თავდაპირველად გადაწყვეტილების მიღება მეტ-ნაკლებად განიხილებოდა როგორც პირობითი ოპტიმიზაცია[87]. საბოლოოდ, მას შემდეგ, რაც პრობლემა ნათლად გაცნობიერდა, ცნობილი გახდა ახალი მიდგომები მარჟინალიზმის სახელწოდებით. როდესაც ჯონ ა. ჰობსონმა ეს ტერმინი გამოიგონა, მას დიდი მნიშვნელობა არ მიენიჭა, სინამდვილეში უფრო შესაფერისი ეპითეტი ძნელად მოსანახი იყო.

მათემატიკოსებმა ოპტიმიზაციის პრობლემების ამოხსნის კლასიკური ხერხი — დიფერენციალური აღრიცხვა უგრუნველყვეს. ამგვარად, მარჟინალიზმი ეკონომიკის კლასიკურ თეორიაში აღრიცხვის ცნების შემოტანას უკავშირდება. ბევრი წამყვანი მარჟინალისტი მათემატიკური ეკონომიკის ქომაგი გახდა. ეს ნელი და შრომატევადი პროცესი იყო. ავგუსტინ კურნო პროფესიონალი მათემატიკოსი იყო, მაგრამ მისი პირველი წიგნი გამოცემიდან ოცდაათი წლის შემდეგაც ძლივს პოულობდა მკითხველს. იოჰან ჰენრიხ ფონ ტიუნენს და გერმან ჰენრიხ გოსენს სხვა არაფერი გაუკეთებიათ, გარდა ელემენტარული გამოთვლითი ცნებების შემოტანისა. ლეონ ვალრასის ანალიტიკური ანალიზის განვითარება მანამ შეფერხდა, სანამ მისმა მეგობარმა კოლეგებმა იგი აღრიცხვის მეთოდში არ გააცნობიერეს. მიუხედავად ამისა, მარჟინალისტური ხანის დასასრულს მოწინავე თეორეტიკოსების

---

[87]ოპტიმიზაცია (ლათ. optimus – საუკეთესო) ნიშნავს სხვადასხვა შესაძლებელი ვარიანტიდან ოპტიმალური ვარიანტის შერჩევის პროცესს.

უმეტესობა კარგად იყო გათვითცნობიერებული მათემატიკაში.

სხვადასხვა ეკონომისტი საერთო თემის ოპტიმიზაციის სხვადასხვა ასპექტს ჩაეჭიდა. ზოგიერთი ვერც კი მიხვდა, რომ მათ მიერ ბეჯითად ჩამოყალიბებული ეკონომიკური თეორიები დიფერენციალური აღრიცხვის შედარებით მარტივი გამოყენება იყო. ზოგიერთი მათგანი სიცოცხლის ბოლომდე ანტიმათემატიკოსად დარჩა. ვალრასმაც კი, რომელმაც ყოველისმომცველი ზოგადი წონასწორობის სისტემა განიხილა, ბევრი ანალიტიკური ხარვეზი დაუშვა და პირველი პუბლიკაციების შემდეგ ამ ხარვეზების გამოსწორება აღარც უცდია. ის, რომ მარჟინალური თეორია ტიუნენის ნაშრომის მეორე ტომის გამოსვლიდან ორმოცი წლის შემდეგაც წინააღმდეგობრივია, უფრო ნათლად გვიჩვენებს ანალიტიკური პროცესის ცვალებად ბუნებას, ვიდრე ნებისმიერი სხვა რამ. მარჟინალისტები, სხვა მეცნიერული აღმოჩენების მსგავსად, უმეტესად ბრმად მიიკვლევდნენ გზას. მარჟინალიზმის, როგორც ღრმა დინამიკური პროცესის აღმოცენება, გარდაუვალი იყო.

გარდაუვალი იყო „უხილავი ხელის" ანალიტიკური ანალიზი, რათა მისი მოქმედება განეჭვრიტათ და ფაქტობრივად მეცნიერებს ერთმანეთისაგან დამოუკიდებლად ეს უკვე გაცნობიერებული ჰქონდათ. საგულისხმოა, რომ მარჟინალიზმი გენიოსის ერთი ხელის მოსმით არ შექმნილა. იგი მრავალთა შრომის ნაყოფი იყო და ყოველი მათგანი ერთსა და იმავე მოვლენაზე თავისებურად რეაგირებდა. მარჟინალიზმის ხანა შეიძლება ორ ფაზად დაიყოს: I – 1830-დან 1870 წლამდე განსაკუთრებული მნიშვნელობა აღრიცხვების ყველაზე ოპტიმალური ამოხსნის მეთოდების გამოყენებებს ენიჭებოდა. კერძოდ, კურნო მათ მაქსიმალური მოგების მიმღები ფირმების შემოსავლის წყაროების და დანახარჯების მიმართ იყენებდა, ტიუნენი – წარმოებაში დანახარჯების მინიმალიზაციისათვის, ხო-

ლო გოსენი მათი საშუალებით მომხმარებლების მიერ სარგებლიანობის მაქსიმიზაციის საკითხს აანალიზებდა; II – 1870 წლამდე და შემდეგაც ამ ასპექტებზე იყო გამახვილებული ანალიტიკური აზროვნება, მაგრამ შემდგომში ყურადღებამ ძირითადად ოპტიმიზაციის მოთხოვნის დანერგვაზე გადაინაცვლა. თავდაპირველად ოპტიმალური გადაწყვეტილებების მძებნელი ინდივიდებისა და ფირმების წრებრუნვის მოდელის შექმნაში წარმატებას ვალრასმა მიაღწია. იუგენ ფონ ბემ-ბავერკი, ფრიდრიხ ფონ ვებერი და ალფრედ მარშალიც იმავე საბს მიჰყვებოდნენ. **ამან მარჟინალიზმის კლასიკურ ეკონომიკასთან ინტეგრაცია გამოიწვია (ან პირიქით).** კლასიკური ეკონომიკა არ დაკნინებულა და არ დანგრეულა, მან ახალი განზომილება შეიძინა.

ეს ორი ფაზა ერთმანეთისაგან სხვა მხრივაც განსხვავდებოდა. 1870 წლამდე წამყვანი მარჟინალისტები ეკონომიკის პროფესორები არ იყვნენ. აკადემიური ელიტის თვალსაზრისით ისინი მოყვარულები იყვნენ. საუკუნის სვლასთან ერთად, პოლიტიკური ეკონომიაც თანდათან პროფესიონალების ხდებოდა. 1870 წლის შემდეგ წამყვანი თეორეტიკოს-ეკონომისტების უმეტესობა პროფესორია და მოყვარულთა როლი სწრაფად შემცირდა. შეიქმნა პროფესიული ასოციაციები (ამერიკელი ეკონომისტების ასოციაცია – 1885 წელს) და გამოჩნდა პროფესიული ჟურნალები (მაგ., ეკონომიკის კვარტალური ჟურნალი – 1886 წ.). ამ პროცესებმა უმეტეს ქვეყნებში ახალი თეორიული კვლევების დაჩქარება განაპირობა. თუმცა, გერმანიაში, სადაც ისტორიული სკოლა დომინირებდა, მარჟინალიზმი ფართოდ ვერ განვითარდა.

პროგრესული პროფესიონალიზაცია იმას არ ნიშნავს, რომ ეკონომისტები თავს მშვიდად გრძნობდნენ. ბევრი მათგანისათვის აკადემიური აღიარება მეტად ძნელი იყო და ბევრის პიროვნული იმედის გაცრუებასთან იყო დაკავ-

შირებული. ეკონომიკაში დამოუკიდებელი პროგრამების დაარსება მხოლოდ მაშინ იწყებოდა.

ისტორიოგრაფიაში მარქინალური პერიოდის **ორი ფაზა** ერთმანეთისაგან მარქინალური რევოლუციით იყოფა. ამას ადგილი ჰქონდა დაახლოებით მე-19 საუკუნის სამოცდაათიან წლებში ვილიამ სტენლი ჯევონსის, კარლ მენგერისა და ლეონ ვალრასის მიღწევების წყალობით. ისინი, **ვინც ეკონომიკურ თეორიაში 1870 წლამდე თავისი წვლილი შეიტანა, მარქინალიზმის წინამორბედებად ითვლებიან.**

ჯევონსის, მენგერისა და ვალრასის წიგნების გამოჩენისას, მათ მიმართ განსაკუთრებით დიდი ინტერესი არ გამოუჩენიათ. ეკონომიკური თეორიების მთავარ მიმართულებაში მათი ნაშრომების ჩართვას ათწლეულები დასჭირდა. მარქინალიზმს თავდაყირა არ დაუყენებია ადრეული შეხედულებები, მაგრამ მემკვიდრეობით მიღებული ეკონომიკური თეორიები თანდათან ფართოვდებოდა და მარქინალურ თვალსაზრისს ეგუებოდა.

მარქინალიზმის შემდეგ პერიოდს ზოგჯერ ნეოკლასიკურს უწოდებენ. ეს **ტერმინი** ერთ-ერთმა **პირველმა ვებლენმა გამოიყენა** საუკუნის დასაწყისში, რათა მარშალი ჯევონსისაგან გამოეყო. შემდგომში ტერმინი მთელ მარქინალიზმზე გაერცელდა. ეს მეტისმეტად უიღბლო ტერმინი იყო ძირითადად ორი მიზეზის გამო:

პირველი, — იგი გაუმართლებელი იყო მარქინალიზმის ორიგინალურობის გამო, რამდენადაც მას კლასიკური ეკონომიკის „აღდგენად" განიხილავდნენ და ამით ამცირებდნენ მის მნიშვნელობას. მეცნიერებაში მართლაც არსებობს თანმიმდევრობა, მაგრამ ეს არ ამართლებს ყოველ ახალ ფაზაზე „ნეო" იარლიყის მიკერებას. ყოველ თაობას თავისებური წვლილი შეაქვს მეცნიერებაში, მაგ-

რამ ყველა მათგანს „ნეოკლასიკური" არ შეიძლება ეწოდოს.

მეორე, — ტერმინი „ნეოკლასიკური" მარჟინალიზმის ხასიათის შესახებ მცდარ შეხედულებებს აღადგენს. შუმპეტერის მეტაფორული აღნიშვნით, მეცხრამეტე საუკუნის ბოლოს ნეოკლასიკური თეორიის დიდებული შენობა შეიქმნა, რომელიც „უღრუბლო ზეცის ფონზე" სრულყოფილების გამოხატულებად წარმოგვიდგა[88].

რეტროსპექტულად[89] შეუძლებელია იმ პერიოდის ცალკეული ნაშრომების გაცნობა, რომელიც ამ წარმოდგენას გაამართლებდა. მართალია, მარჟინალისტი ეკონომისტების მეორე თაობის სამეცნიერო ნაშრომებს დაგეგმვისაკენ მიდრეკილება გააჩნდათ, მაგრამ ისიც არის აღსანიშნავი, რომ ამ ნაშრომების დიდი ნაწილი დაუმთავრებელი დარჩა. ამის ძირითადი მიზეზი ის იყო, რომ მათი ავტორები დიდი ინტელექტუალური ამბიციების მქონე ადამიანები და ძალზე არასრულყოფილი ანალიტიკოსები იყვნენ. ამ თაობის ანალიტიკური შესაძლებლობების მიღმა მრავალი პრობლემა დარჩა. ნეოკლასიკური ეკონომიკური ტაძრის შესახებ ოცნებისდა მიუხედავად, იგი არასდროს არ აშენებულა.

§ 2. იოჰან ჰენრიხ ფონ თიუნენი (1783-1850)

გერმანელი ეკონომისტი და სოფლის მეურნეობის ეკონომიკის სფეროს თეორეტიკოსი იოჰან ჰენრიხ ფონ **თიუნენი** დაიბადა 1783 წლის 24 იენისს გერმანიაში, ოლდენბურგში (საქსონიის მხარე). მამის მხრიდან მისი წინაპრები მიწათმფლობელები იყვნენ, მაგრამ არისტოკრატიულ იუნ-

---

[88] **Schumpeter I.**, History of Economic Analysis, N.Y., 1954, გვ. 54.

[89] **რეტროსპექტული** (ლათ. retro უკან და specio ვუყურებ) წარსულისაკენ მიმართული (წარსულის განხილვისადმი მიძღვნილი).

კრებს არ მიეკუთვნებოდნენ. ტიუნენმა ორი წლის ასაკში მამა დაკარგა, სუთი წლის შემდეგ კი დედამისი გათხოვდა.

მამისეული მამულის მართვის საჭიროების გამო, თექვსმეტი წლის ასაკში ტიუნენმა სკოლა მიატოვა ფერმერობის შესწავლის მიზნით.

შემდეგ ტიუნენმა სოფლის მეურნეობის, საბუნებისმეტყველო მეცნიერებათა, მათემატიკისა და ეკონომიკის შესწავლა დაიწყო გროსფლოტბეკის (ჰამბურგის მახლობლად) ახლად დაარსებულ სასოფლო-სამეურნეო კოლეჯსა და სელში. სელში მისი მასწავლებელი იყო ცნობილი ალბერტ ტაიერი. ტიუნენი აღფრთოვანებული იყო მისი დამსახურებებით სოფლის მეურნეობის სფეროში, მაგრამ მისი ცალკეული შეხედულებების მიმართ კრიტიკულად იყო განწყობილი. კერძოდ, იგი ეჭვობდა, რომ ინგლისისათვის ეფექტური სასოფლო-სამეურნეო ტექნიკა ასევე ეფექტური იქნებოდა გერმანიისთვისაც. მისი აზრით, ტექნიკის ოპტიმალური არჩევანი ძირითადად ფარდობით უასებზე უნდა ყოფილიყო დამოკიდებული.

ეკონომიკის უფრო ღრმად შესწავლის მიზნით ტიუნენი გეტინგენის უნივერსიტეტში შევიდა. იგი აქ ორი სემესტრის განმავლობაში სწავლობდა „ხალხთა სიმდიდრეს", რომლის ავტორი ადამ სმითი მისთვის ეკონომიკის დიდი მასწავლებელი გახდა. მას სურდა სმითის სამუშაოების გაგრძელება. აკადემიური განათლების მიღების მიუხედავად, ტიუნენი ძირითადად ნიჭიერ თვითნასწავლ მეცნიერად რჩებოდა. იგი ყოველთვის სრულყოფილი აკადემიური ცოდნისა და გადმოცემის სიცხადის დეფიციტს განიცდიდა. მისი გონება უფრო პრაქტიკული ცოდნისაკენ იყო მიმართული.

1809 წელს მამის დანატოვარი ფერმის გაყიდვიდან მიღებული თანხით მან თავისი ცოლისძმისაგან შეკლენბურგში გაეერანებული მამული შეიძინა. მართალია, ტიუნენს უფრო ინტელექტუალური საქმიანობისაკენ მიუწევდა

გული, ვიდრე პრაქტიკული ფერმერობისაკენ, მაგრამ თანდათანობით ვალები გაისტუმრა და თავისი ქონება ისე გაზარდა, რომ ოთხ შვილს აყვავებული მამული დაუტოვა.

ფ. კენეს მსგავსად, ტიუნენმა თავისი ფერმა სანიმუშო წარმოებად გადააქცია. ფიზიოკრატებთან ერთად იგი განათლებული ადამიანების იმ ჯგუფის წარმომადგენელია, რომლებსაც ეკონომიკური პროგრესის გასაღებად, აღორძინებული სოფლის მეურნეობა მიაჩნდათ.

1827 წლისათვის ტიუნენი თავისი შრომებით სოფლის მეურნეობის ცნობილ ავტორიტეტად იქცა. 1830 წელს იგი როსტოკის უნივერსიტეტში ფილოსოფიის საპატიო დოქტორად აირჩიეს. 1848 წელს არჩეულ იქნა ფრანკფურტის ეროვნულ ასამბლეაში, მაგრამ მასში მონაწილეობა ვერ შეძლო ჯანმრთელობის გაუარესების გამო. ტიუნენი 1850 წელს თავის მამულში გარდაიცვალა.

ნაშრომები. ტიუნენმა ოცი წლის ასაკში იწამა იდეა, რომელიც მთელი მისი სამეცნიერო მოღვაწეობის ცენტრალური ღერძი გახდა. მან გარკვევით შეიგნო, რომ ფერმერების მოგებას გასაღების ბაზრებამდე მანძილის ზრდა ამცირებს.

ტიუნენის მთავარი ნაშრომია **„იზოლირებული სახელმწიფოს სოფლის მეურნეობა და ეროვნული ეკონომიკა"**. მისი პირველი ნაწილი (რენტის, განლაგებისა და რესურსების განაწილების ანალიზი) 1826 წელს, მეორე ნაწილი (განაწილების მარეინალური ნაყოფიერების თეორია) კი 1850 წელს გამოქვეყნდა. ტიუნენის მნიშვნელოვანი სტატიები მეტყევეობის შესახებ გამოქვეყნდა 1863 წელს მისი ბიოგრაფის ჰ. შუმახერის მიერ (როგორც წიგნის მეორე ნაწილის მე-2 პარაგრაფი და მე-3 ნაწილი). მნიშვნელოვანი გამოკვლევები აქვს მას აგრონომიის სფეროშიც. მთელი ეს მასალა 1875 წლის გამოცემაში

გაერთიანდა.[90] ტიუნენის გამოუქვეყნებელი ხელნაწერები როსტოკის უნივერსიტეტის არქივში ინახება.

2.1. რენტა და რესურსების განაწილება

რენტა. ტიუნენის რენტის თეორია დაფუძნებულია მოდელზე, რომელიც ავტორმა „იზოლირებულ სახელმწიფოში" შემდეგნაირად აღწერა: წარმოიდგინეთ ქალაქი მოსაელიანი გარეუბნის ცენტრში, რომელიც დაქსელილია სანაოსნოდ ეარგისი მდინარით ან არხით. გარეუბანი ყველგან ერთნაირ ნიადაგს შეიცავს, რომელიც სრულად დამუშავებადია. ქალაქიდან შორ მანძილზე გარეუბანი შეიძლება დაუმუშავებელი უდაბნოთი დასრულდეს. როგორი იქნება ასეთ პირობებში სასოფლო-სამეურნეო წარმოების სტრუქტურა და როგორ გავლენას მოახდენს მიწის გამოყენებაზე ქალაქიდან უფრო დიდი, ან უფრო მცირე მანძილი?

ერთი სახის საქონლისათვის ტიუნენის მოკლე პასუხი ასეთია (ნახ.1): თუ ჭეაეი ცენტრალურ ქალაქში p ფასად იყიდება (ჩრდილო-აღმოსავლეთი კვადრატი) და მას ტრანსპორტირების ფასს გამოვაკლებთ, მივიღებთ ფერმერის კუთვნილ ფასს. თუ ერთი ბუშელი[91] მარცვლის ერთ მილზე გადაზიდვის ფასი უცვლელია და უდრის t-ს, მაშინ მწარმოებლის მიერ მიღებული ფასის მანძილისაგან დამოკიდებულებას გამოხატავს ძირს დახრილი სწორი ხაზი (ჩრდილო-აღმოსავლეთი კვადრატი). ამგვარად, ტიუნენის აზრით, პროდუქტის ფასი გადაზიდვის მანძილზეა დამოკიდებული, ბაზრამდე მანძილის ზრდა კი ისევე

---

[90]Der isolierte Staat in Beziehung auf Landwirtschaft und Nationalökonomie, 3. Aufl., T.1-3, B. 1875.

[91]ბუშელი (ინგლ. bushel) ფხვიერი სხეულების საწყაო ინგლისში (უდრის 36,4 ლიტრს), აშშ-ში (35,2 ლ) და ზოგიერთ სხვა ქვეყანაში.

მოქმედებს ფასზე, როგორც მარცელეულის ფასის დაცემა უცვლელ მანძილზე.

ნახაზი I

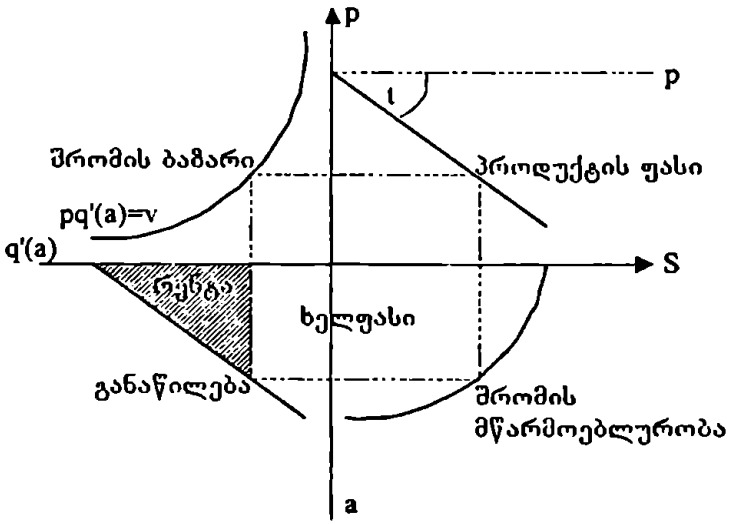

მიწის ერთი აკრიდან[92] შემოსავალი – q, ერთ აკრზე დახარჯული შრომის a-ს მიხედვით იზრდება, მაშინ q=q(a). შემოსავლის კლების შედეგად მოცემულ მიწაზე შრომის ზღვრული პროდუქტი q'(a) ისე დაიკლებს, როგორც სამხრეთ-დასაელეთ კვადრატშია მოცემული.

მენეჯერი მწარმოებლის ყოველი ფასისათვის წარმოების ისეთ მეთოდს აირჩევს, რომ მწარმოებლის ფასად შეფასებული შრომის ზღვრული პროდუქტი ხელფასის განაკვეთის – v-ს ტოლი იყოს. ეს დამოკიდებულება გამოსახულია ჰიპერბოლით ჩრდილო-დასაელეთ კვადრატში. რაც უფრო მცირე იქნება ფერმერების შემოსავალი (ფასი), მით უფრო დიდი უნდა იყოს მისი ზღვრული (მარჟინალური) პროდუქტი.

---

[92] ერთი აკრი=4046,96 მ²

უკვე განხილული სამი კვადრატის დახმარებით, წარმოებისათვის საჭირო შრომის ინტენსივობა სამხრეთ-აღმოსავლეთ კვადრატშია გამოხატული. მანძილის გაზრდასთან ერთად მწარმოებლის შემოსაყალი (ფასი) ეცემა, შრომის ზღვრული პროდუქტი იზრდება და ამგვარად, შრომის მწარმოებლურობა ეცემა. ზღვრული პროდუქტის მრუდის „ქვემოთ" მოთავსებული არე (სამხრეთ-დასავლეთ კვადრატი) სრული პროდუქტია. სწორკუთხედი q'(a)a ხელფასები, ხოლო დაშტრიხული არე – მიწის რენტაა. მანძილის ზრდასთან ერთად რენტა მცირდება.

რესურსების გადანაწილება. ტიუნენის თვალსაზრისით, ერთსაქონლიანი შემთხვევა მხოლოდ შესავალია. მისი სივრცული მოდელი მრავალი ნაწარმისათვისაა აგებული. ამ განზოგადების თანახმად, „იზოლირებული სახელმწიფო" რესურსების განაწილების და განლაგების ცენტრი ხდება, რომელიც რენტის მაქსიმიზაციას ემყარება.

ამ თეორიის ძირითადი თეისებები თავმოყრილია მე-2 ნახაზზე. უწყვეტი მრუდი, რომელიც პირველი ნახაზიდანაა

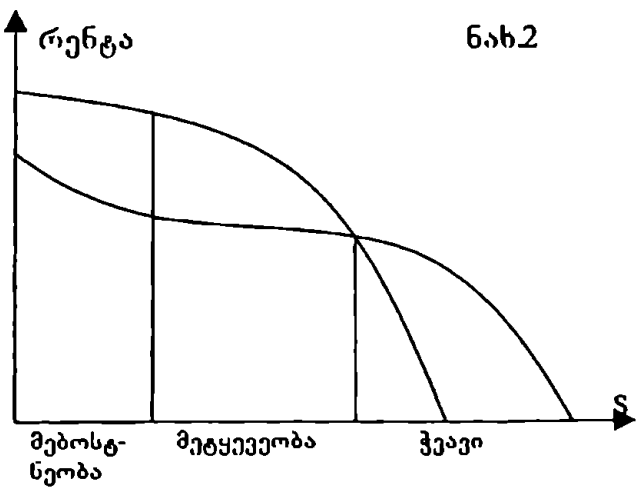

მიღებული, ჭვავის წარმოების შედეგად მიღებულ მიწის

რენტას გამოხატავს. მსგავსი რენტა-მანძილის ფუნქციები შეიძლება სხვა ისეთი პროდუქტებისათვისაც აიგოს, როგორიცაა ბოსტნეული ან ხე-ტყის მასალა. ფერმერი ყოველ მანძილზე იმ ნაწარმის კონცენტრირებას მოახდენს, რომელსაც უმაღლესი რენტა შეესაბამება. მე-2 ნახაზის შესაბამისად, ბოსტნეული ქალაქთან ახლოს უნდა გაიზარდოს, მას მოჰყვება ტყის სარტყელი, ხოლო ჭვავის მოყვანა უფრო შორს შეიძლება.

ტიუნენის შედეგები შემდეგნაირადაა რეზიუმირებული:

ქალაქიდან ახლოს უნდა მოიწიო ის პროდუქტები, რომელთა ქალაქში ტრანსპორტირების ფასი იმდენად დიდია, რომ დაშორებული რეგიონიდან მათი მოწოდება შეუძლებელია. ასეთი პროდუქტები შეიძლება იყოს მალფუჭებადი. ქალაქიდან დაშორებული მიწა გამოყენებული უნდა იყოს ისეთი პროდუქტებისათვის, რომლებიც თავის მოცულობასთან შეფარდებით უფრო მცირე სატრანსპორტო დანახარჯებს მოითხოვს. მხოლოდ ამ მიზნით უნდა შეიქმნას ქალაქის გარშემო სარტყლები, რომლებშიც ძირითადად რომელიმე ერთი, ან მეორე პროდუქტი იწარმოება.

ორ სარტყელს შორის სასაზღვრო ხაზი შეიძლება იმ პირობით დადგინდეს, რომ „ზღვართან" შესაბამისი პროდუქტები ერთსა და იმავე რენტას ქმნიან. მიწისა და შრომის განაწილება წარმოების მიზნით მაქსიმალური რენტიდან გამომდინარე გამოთვლებით განისაზღვრება.

2.2. ზღვრული სარგებლიანობა

ტიუნენი განაწილების ზღვრული სარგებლიანობის თეორიის ძირითად იდეას ასე ხსნის: „წარმოება შრომისა და კაპიტალის ერთობლივი პროდუქტია. როგორ უნდა გაიზომოს წარმოების თითოეული ფაქტორის წილი ერთობლივ პროდუქტში? კაპიტალის ეფექტურობა ყოველ ერთ მუშაზე წარმოების მოცულობის ნამატით იზომება. ამ აზრით,

შრომა მუდმივი, კაპიტალი კი ცვლადი სიდიდეა. ახლა დაეუშვათ, რომ პროცესის გაგრძელებისას კაპიტალია მუდმივი, ხოლო შრომა მზარდი სიდიდე. ამ შემთხვევაში შრომის ეფექტურობა (მუშის წყლილი წარმოებაში) წარმოების მოცულობის ნამატიდან გამომდინარეობს, რომელიც თითოეული მუშის მიერ გამომუშავებული ნამატითაა განპირობებული[93].

კაპიტალით და შრომით განპირობებული წარმოების მოცულობის ნამატი წარმოების რომელიმე ფაქტორის ზრდასთან ერთად მცირდება. მეწარმე მაქსიმალური მოგების მიღების მიზნით თითოეული ფაქტორის მონაწილეობას ისე განსაზღვრავს, რომ აქედან მიღებული ამონაგები მოცემული ფაქტორის ღირებულების ტოლი იყოს. შრომა ზღვრამდე ისე უნდა გაიზარდოს, რომ მუშაზე წარმოების მოცულობის ნამატმა მის მიერ მიღებული ხელფასი დაფაროს[94]. კაპიტალის საბაზრო მოგება კაპიტალის ერთეულზე შემოსავლით განისაზღვრება.

2.3. კვლევის მეთოდისა და მოღვაწეობის მნიშვნელობა

ტიუნენის კვლევის მეთოდი შთამბეჭდავი და სამაგალითოა როგორც სიზუსტით, ასევევე უკომპრომისო მსჯელობით.

რ. კანტილიონის, ფ. კენეს და დ. რიკარდოს მსგავსად ტიუნენი თავის ანალიზს თეორიულ მოდელზე ამყარებს. მაშინ, როცა რიკარდოს თავისი მოდელი სმითისაგან გამოჰყავს, ხოლო კენეს კანტილონისაგან, ტიუნენი თავის თეორიას „ნაკრებზე" აგებს.

ტიუნენი ადრევე მიხვდა, რომ მისი პროგრამისათვის მათემატიკა იყო საჭირო, მაგრამ მას ასევე ესმოდა, რომ მისი გამოყენება ზოგიერთ მკითხველს ძალზე შეაშინებდა.

---

[93] **Thünen**, Der isolierte Staat..., ნაწ. 2/1/19.

[94] იქვე.

იგი წერდა: „მე ძალიან მეშინია, რომ ჩემი ალგებრული გამოთვლები ზოგიერთი მკითხველის მოთმინებას დაძაბავს, ვინაიდან ჩემთვის უცნობი არ არის, რაოდენ მოუხერხებელი და ძნელია ეს ფორმულები ბევრისათვის, მეცნიერებისათვისაც კი. მაგრამ მათემატიკის გამოყენება აუცილებლად უნდა იყოს დაშვებული იქ, სადაც ჭეშმარიტების პოვნა მის გარეშე შეუძლებელია. ცოდნის სხვა დარგებში მათემატიკური გამოთვლების მიმართ სიძულვილი ისეთივე რომ ყოფილიყო, როგორც აგრონომიასა და ეკონომიკაში, ჩვენ ჯერ კიდევ სრულიად უვიცები ვიქნებოდით"[95]. „იზოლირებული სახელმწიფო" მართლაც სავსეა ალგებრული ფორმულებით, რაც ტიუნენს მათემატიკური ეკონომიკის ერთ-ერთ პიონერად წარმოაჩენს.

ოპტიმიზაციის პრობლემებს იგი დიფერენციალურ გამოთვლებამდე მიპყავს. ტიუნენი ერთ-ერთი პირველია, რომელმაც მეურნეობის ოპტიმიზაციის პრობლემის გადასაჭრელად გამოთვლები გამოიყენა, მაგრამ ეს გამოკვლევები მხოლოდ 1850 წელს გამოქვეყნდა.

ტიუნენი ზოგადი ალგებრული გამოსახულებებით ვერ დაკმაყოფილდა. მას სიმბოლოების რიცხვებით შენაცვლება სურდა. მონაცემებით მას მისი საანგარიშო წიგნი ამარაგებდა, რომელიც ფერმერობის შესახებ ინფორმაციის საგანძური იყო. იგი ამ მონაცემებს მართვის ოპტიმალური პრობლემების ამოხსნისათვის იყენებდა. ეკონომიკური თეორიის, მათემატიკისა და სტატისტიკური მონაცემების კომბინირებით **ტიუნენი ეკონომეტრიკის წინამორბედად მოგვევლინა.**

იმ დროს, როცა მარჟინალურმა სარგებლიანობამ თეორეტიკოსების აღტაცება გამოიწვია, ფაქტების დიდი რაოდენობით გამოყენებამ ტიუნენს ისტორიულ სკოლაში მიმდევრები გაუჩინა. მან ნათელყო გუსტავ შმოლერის აზრი,

---

[95]**Thünen**, Der isolierte Staat..., ნაწ. 1/1/18.

რომ თეორია „ფაქტებისაგან" გამოკრისტალდებაო. ტიუნენი აბრს არასოდეს არ გამოთქვამდა, მაგრამ თავის მონაცემებს ზუსტად ისე იყენებდა, როგორც თანამედროვე ეკონომისტები. ასევე დადასტურდა, რომ მისი მტკიცება ოპტიმალური ამოხსნების, ბაზრის პირობებზე დამოკიდებულების შესახებ ისტორიულ შედარებას გამოხატავს. ფაქტობრივად, ტიუნენის თვალსაბრისი სმითის შეხედულებას ემთხვევა იმის შესახებ, რომ შრომის დანაწილებას ბაზრის ზომა განსაზღვრავს.

ტიუნენი იმ იშვიათი ეკონომისტების რიცხვს მიეკუთვნება, რომლებიც მრავალმხრივ მოწონებას იმსახურებენ. ზოგიერთის აბრით, ის დიდი ეკონომისტი იყო, თუმცა მისი ოცნებები იდეალურიც იყო. ასეთი აბრი თვით ტიუნენის არააგრესიულობით, ლმობიერი, კეთილმოსურნე ხასიათითა და სამოქალაქო ღირსებით იყო განპირობებული. ამის მიზეზი ნაწილობრივ ისიც იყო, რომ სხვა საქმის გამო იგი სხვადასხვა ხალხის — მათემატიკის თეორეტიკოსების, ბულალტრების, აგრონომების, სოციოლოგების, ისტორიკოსების, ლიბერალების და გერმანელი ნაციონალისტების მოწონებას იმსასურებდა.

მიუხედავად ამისა, ტიუნენის ნაშრომთა მყისიერი გავლენა სუსტი იყო. დაახლოებით 1870 წლამდე არავის უცდია მისი კვალისათვის გაყოლა. ამას ხშირად იმითაც ხსნიდნენ, რომ მან თავის დროს გაუსწრო. თუმცა ეს მოსაზრება მის შემთხვევას ყოველთვის არ მიესადაგებოდა. ტიუნენს რომ თავისი ანალიზი ინგლისურ ენაზე წარმოედგინა, მაშინ ამ ანალიზს ათი წლის განმავლობაში ეკონომიკისათვის ძირითადი მიმართულების მიცემა შეეძლო. 1871 წლის შემდეგ მასში ისეთი აღარაფერი იყო, რასაც იოლად ვერ შეაფასებდნენ. ტიუნენმა თავისი ანალიზი მეტისმეტად თავისებურ საბოსში წარმოადგინა. მას არასოდეს არ მიუღია მკაცრი აკადემიური განათლება და თავისი შეგირდების გარდა არავისათვის უსწავლებია. ალ-

ბათ ამიტომაცაა მისი არგუმენტების მთავარი მიმართულება დამძიმებული მოსაბეზრებელი რიცხვითი მაგალითებით, გამეორებებით და გადახვევებით.

მეორე მხრივ, არც ტიუნენის შეგავლენის უარყოფა შეიძლება. ალფრედ მარშალი „იზოლირებულ სახელმწიფოს" დაახლოებით 1869 წელს გაეცნო. იგი არ იხსენებდა დამოუკიდებლად მიაგნო თუ არა ზღვრული სარგებლიანობის პრინციპს, მაგრამ წერდა, რომ ტერმინი „მარჟინალური" ტიუნენისაგან აიღო. მან აღნიშნა, რომ ტიუნენს ყველა თავის მასწავლებელს ამჯობინებდა და რომ „იზოლირებულმა სახელმწიფომ" მას მიმართულება განუსაზღვრა. მარშალი პატიეს სცემდა კურნოს იმისათვის, რომ ანალიტიკური ტექნიკა მისგან შეისწავლა, ხოლო ტიუნენს იმისათვის, რომ მან ეკონომიკა ასწავლა. მარშალის საშუალებით, ტიუნენი მეცხრამეტე საუკუნის ბოლო მეოთხედში ზღვრული სარგებლიანობის თეორიის საბოლოო გამარჯვებას დაუკავშირდა.

ზღვრული სარგებლიანობის თეორიასთან ერთად ტიუნენმა განლაგების თეორიის საფუძვლებიც დაამუშავა. კანტილიონის მოსაზრებები ქალაქების შესახებ რესურსების სივრცული განაწილების თეორიაში განვითარდა.

ამგვარად, ტიუნენმა იმ სამი ანალიტიკური „ბოძიდან" ერთ-ერთი ააგო, რომელსაც მომდევნო ნახევარი საუკუნე ინდივიდუალური ოპტიმიზაციის თეორია დაეყრდნო. იმ დროს, როცა კურნომ ფირმების თეორია უმრუნველყო, ხოლო გოსენმა – სარგებლიანობისა, ტიუნენმა სარგებლიანობის და განაწილების თეორია მოგვცა. თუმცა „მარჟინალური რევოლუციის" სახელს, ჩვეულებრივ, ჯევონსს, მენგერსა და ვალრასს უკავშირებენ, ნამდვილი ნოვატორები კი ტიუნენი, კურნო და გოსენი იყვნენ. პირველი ტრიუმვირატი მეორეზე არანაკლებ დიდებას იმსახურებს. ტიუნენი არც ერთ მათგანზე ნაკლები არ ყოფილა.

§ 3. ანტუან აუგუსტინ კურნო (1801-1877)

ანტუან კურნომ დამოუკიდებელი ფირმის მაგალითზე დიფერენციალური აღრიცხვის მეშვეობით ერთ-ერთმა პირველმა ახსნა პირობითი ოპტიმიზაციის ხილული პრობლემები. ამასთან დაკავშირებით, მან შეიმუშაავა ანალიტიკური მეთოდი, რომელიც შემდგომში საფუძვლად დაედო ეკონომიკურ თეორიას და დღეისთვისაც შეინარჩუნა გარკვეული ღირებულება.

ა. **კურნო** 1801 წელს დაიბადა პატარა ფრანგულ ქალაქ გრეიში (აღმოსავლეთი საფრანგეთი). მისი ბაბუა ნოტარიუსი იყო; დისციპლინირებულ, პასუხისმგებლობის მქონე პიროვნებად ჩამოყალიბდა, თავის საქმიანობაში მუდამ ნეიტრალურ პოზიციას გამოხატავდა.

ახალგაზრდა კურნო თხუთმეტი წლისაც არ იყო, როდესაც აღგილობრივ უმაღლეს სკოლაში შეეიდა. მის განსაკუთრებულ ყურადღებას სამართალი და მათემატიკა იპყრობდა. 1821 წლიდან კურნო პარიზის ერთ-ერთ უმაღლეს სკოლაში სწავლობდა, რომელიც პოლიტიკური მოსაგრების გამო მალე დაიხურა. კურნოს სორბონაში გადასვლა მოუწია, სადაც მან 1823 წელს მათემატიკოსის ხარისხი მიიღო. 1823-33 წლებში კურნო მარშალ სენ-სირის პირადი მდივნობითა და აგრეთვე მისი ვაჟიშვილის რეპეტიტორობით ირჩენდა თავს. ცხოვრების ასეთმა პირობებმა მას ასტრონომიაში დისერტაციის დაწერის, მრავალი სტატიის გამოქვეყნებისა და იურისტის წოდების მიღების შესაძლებლობა მისცა. ყველაზე დიდი წარმატება მის მიერ მექანიკასა და ასტრონომიაში დაწერილ ნაშრომებს ერგო.

კურნოს პუბლიკაციებმა გამოჩენილი მათემატიკოსის პუასონის ყურადღება მიიპყრო, რომელმაც 1834 წელს (მეცნიერს ანალიზსა და მექანიკაში) ლიონის უნივერსიტეტში პროფესორის წოდების მიღებაში უშუამდგომლა. 1835 წელს იგი გრენობლის აკადემიის რექტორად დაინიშ-

ნა. აქედან იწყება მისი ხანგრძლივი და გამორჩეული მოღვაწეობა, რომლის განმავლობაშიც იგი პარიზის განათლების გენერალური ინსპექტორი, საპატიო ლეგიონის ორდენის კავალერი და დიჟონის უნივერსიტეტის რექტორი გახდა. 1862 წელს მან ყველა საზოგადოებრივი უფლებამოსილება შოიხსნა და პარიზში დაბრუნდა, რათა მთელი დრო მეცნიერებისათვის დაეთმო. იგი გამოჩენილ მეცნიერად იქნა აღიარებული. სიცოცხლის ბოლო წლებში ეთიკისა და პოლიტიკურ მეცნიერებათა აკადემიის წევრად იქნა არჩეული. 1877 წელს კუჭის დაავადებისაგან პარიზში გარდაიცვალა.

კურნოს ნაშრომების კრებული რამდენიმე ტომს მოიცავს. მისი ცხოვრების პირველ ნახევარში იგი ძირითადად მათემატიკოსია. გამოაქვეყნა ნაშრომები დიფერენციალური აღრიცხვის, ალგებრა-გეომეტრიის ურთიერთკავშირისა და ალბათობის თეორიის საკითხებზე. მათემატიკიდან კურნო თანდათანობით ფილოსოფიისაკენ გადაიხარა, რასაც შესაბამისი პუბლიკაციებიც მოჰყვა, თუმცა, მათ დიდი წარმატება არ მოჰყოლია. კურნო **ეკლექტიკი** იყო, რომელიც თავის მასალებს დამაჯერებლად და აკურატულად წარმოადგენდა.

იგი, როგორც მათემატიკოსი, კომპეტენტურობით გამოირჩეოდა, მაგრამ ბრწყინვალე შემოქმედ მათემატიკოსად არ ყოფილა მიჩნეული. ამ მხრივ, გამონაკლისს წარმოადგენდა 1838 წელს მის მიერ გამოქვეყნებული ნაშრომი — **„სიმდიდრის თეორიის მათემატიკური პრინციპების გამოკვლევა"**[96]. ეს წიგნი ეკონომიკური აზროვნების ისტორიაში გარკვეულ სიახლეს წარმოადგენდა. იგი დიფერენციალურ აღრიცხვაზე დაყრდნობით ფირმის „მოგების მაქსიმიზაციის" სისტემატური ანალიზის პრობლემას

---

[96]Recherches sur les principes mathematiques de la theorie des richesses, P., 1838.

ეხებოდა. ეკონომისტები ამ გამოკელევის სიახლეებს არ აღიარებდნენ და ამ წიგნს რეცენზიაც კი არ მიუძღვნეს. შესაძლოა ეს იმის გამოც ხდებოდა, რომ რიგ ეკონომისტებს დიფერენციალური აღრიცხვის არსი სწორად არ ესმოდათ.

კურნო სათანადოდ არ იყო დაფასებული. ოცდახუთმა წელმა განვლო, ვიდრე მან მათემატიკური ცნებებისაგან განთავისუფლებული თავისი ეკონომიკური თეორია კელავ გამოაქვეყნა (1863)[97], თუმცა მასაც „ძველებური წარმატება" ხვდა წილად. თანამედროვე თვალსაზრისით ეს სავსებით გასაგებია, ეინაიდან ავტორი მოგების ოპტიმიზაციის პრობლემის გადასაწყვეტად დიფერენციალურ აღრიცხვას იყენებდა – სწორედ ამაში მდგომარეობდა მისი წვლილი.

შემდგომში მან შექმნა ეკონომიკური მოძღვრებების მოკლე „**ცნობარი**" (1877). 1973 წელს ანდრე რობინის რედაქციით დაიწყო კურნოს ნაშრომების სრული თოთხმეტტომიანი კრებულის გამოცემა.

თავის ნაშრომში კურნო იკვლევდა ერთ დიდ საკითხს, კერძოდ, **ვალდებულებასა და მათზე მოთხოვნას** სხვადასხვაგვარ საბაზრო სიტუაციებში, ე.ი. მომხმარებელთა და მყიდველთა სხვადასხვაგვარი განლაგებისას საქონელზე მოთხოვნასა და მათზე ფასების ურთიერთდამოკიდებულებას.

„სიმდიდრის თეორიის მათემატიკური პრობლემების გამოკელევის" ავტორმა პირველად მეცნიერების ისტორიაში მონოპოლისტის მოგების მაქსიმიზაციის მოდელი შემოგვთავაზა. ამასთანავე, მის მიერ ფაქტობრივად გამოყენებულია ზღვრული შემოსავლისა და დანახარჯების ცნებები. მისი მტკიცებით, წარმოების ზრდასთან ერთად დანახარჯების ერთეულზე ეკონომიას გარკვეულ ზღვრამდე

---

[97]Principes de la theorie des richersses, P., 1863.

ზრდის ტენდენცია გააჩნია. ამით შესაძლებელია მეწარმის მონოპოლიის განმტკიცება.

კურნომ საფუძველი ჩაუყარა არა მარტო მონოპოლიის, არამედ დუოპოლიის თეორიას, რომლის მიხედვითაც ბაზარზე ერთმანეთს ექიშპება გამყიდველთა მცირე ჯგუფი. მან წარმოადგინა იდეა, რომლის მიხედვითაც დუოპოლიის პირობებში ფასი შესაძლებელია უფრო დაბალი იყოს, ვიდრე სრული მონოპოლიის პირობებში, მაგრამ უფრო მაღალი, ვიდრე თავისუფალი კონკურენციის პირობებში.

ა.კურნო პირველი არ იყო ვინც დიფერენციალური აღრიცხვის გამოყენებით ეკონომიკის ოპტიმიზაციის პრობლემას შეეხო.

ჰერმან ჰაინრიხ ჰოსენის, უილიამ სტენლი ჯევონსის, კარლ მენგერისა და ლეონ ვალრასისაგან განსხვავებით, კურნო სამომხმარებლო სარგებლიანობის საკითხით არ იყო დაინტერესებული. სამოცდაათი წლის შემდეგ, გუსტავ კასელის მსგავსად, მან პირდაპირ საბაზრო მოთხოვნის პრობლემებით დაიწყო. მისი აზრით, მოთხოვნა, როგორც საბაზრო ფასის ფუნქცია, ემპირიული მეთოდით უნდა განისაზღვროს. ამ ფუნქციას იგი დიაგრამულად წარმოადგენს, რომელშიც ფასი ჰორიზონტალურ ღერძზეა განლაგებული. ეს ალბათ ერთ-ერთი პირველი შემთხვევაა ეკონომიკური თეორიის ისტორიაში, როდესაც ზოგადი მოთხოვნის ფუნქცია განისაზღვრა და მოთხოვნის მრუდი აიგო.

მოთხოვნის მრუდის გამოსახვისათვის კურნო სპეციალურ ცნებებს არ იყენებს, მაგრამ ძალზე მნიშვნელოვნად მიიჩნევს ფასების დაცემისას შემოსავლის „მატება-კლების" ცოდნას, რასაც იგი ფასის რაოდენობაში პროპორციულ ცვლილებებს მიაწერდა.

ის, რომ კურნო ზღვრული შემოსავლის კონცეფციას არ იყენებდა, ისტორიული თვალსაზრისით ბევრს არაფერს ნიშნავს. იგი შემოსავალს, სარგებლიანობიდან გამომდი-

ნარე, ფასის ფუნქციით გამოსახავდა. მიუხედავად ამისა, ზღვრული შემოსავლის არსი მის ანალიზში ნათლადაა ნაგულისხმევი.

თუკი კლასიკოს ეკონომისტებს კონკურენციისა და მონოპოლიისათვის ღირებულების სხვადასხვა თეორია გააჩნდათ, კურნომ იგი ერთიანი თეორიის სახით წარმოადგინა – დაიწყო მარტივი მონოპოლიით და სრულ კონკურენციამდე მიეიდა.

მარტივი მონოპოლიის შესახებ ადამ სმითმა მხოლოდ იმის თქმა შეძლო, რომ ფასი ყველაზე დიდი რამ არის, რისი მიღწევაც შეიძლება. დავიდ რიკარდო იმის ახსნას ვერ გასცდა, რომ ფასი დეფიციტსა და მოთხოვნაზეა დამოკიდებული. მაქსიმალური მოგების „კურნოსეული წერტილის" განსაზღვრისათვის მის მიერ ჩატარებული ანალიზი საბოლოო აღმოჩნდა.

დღეს ასეთი კელევები ჩვეულებრივი მოვლენაა. ზოგს შეიძლება ეფიქრა, რომ ის, რასაც კურნომ ოდესღაც საფუძველი ჩაუყარა, შესაძლოა უახლოეს ათ წელიწადში ჩვეულებრივ საქმედ ქცეულიყო. ერთი კი ფაქტია, რომ ეკონომიკურ თეორიას, და განსაკუთრებით ინგლისურენოვანს, თითქმის საუკუნე დასჭირდა კურნოს „დასაწევად".

შემდგომ საკითხად კურნო იკვლევს დაბეგვრის ბაზაზე ცალკეული სამრეწველო დარგების დაბეგვრის შედეგების დამოკიდებულებას. მან აღმოაჩინა, რომ დაბეგვრისას მეწარმის ქონების თვითღირებულებაში დანაკარგებს ნებისმიერი ფირმის მფლობელი ითვალისწინებს; მისი მემკვიდრეები ფირმის შესასყიდი ფასის შემცირებისას კომპენსაციას მიიღებენ. მოგების დაბეგვრასაც მსგავსი შედეგი მოაქვს, მაგრამ კურნო მიუთითებს მის შედეგებზე ახალი ფირმის შემოსაყლებისას და, აქედან გამომდინარე, ამ სამრეწველო დარგში მუშახელის დასაქმების საკითხებზე.

გადასახადების სიმძიმესთან დაკავშირებით კურნოს მსჯელობას მომხმარებლის დამატებითი მოგების ცნება

აკლია, თუმცა იგი საკუთარი სამართლიანად აღნიშნავს, რომ ეს „ტვირთი" გაცილებით მძიმეა, თუკი მონოპოლისტის მოგება იმავე რაოდენობის გადასახადით იბეგრება.

საერთოდ კი, კურნოს აზრით, ეკონომიკისათვის არავითარი განსხვავება არა აქვს იმას, თუ ვინ იხდის ბეგარას — გამყიდველი თუ მყიდველი. თუმცა არის ერთი საინტერესო მომენტი: როდესაც გადასახადს მწარმოებელი (მიმწოდებელი) იხდის, თანხა უფრო აღრე იფარება, ვიდრე მაშინ, როდესაც ამას მომხმარებელი აკეთებს. რაც უფრო აღრე იფარება ეს თანხა, მით უფრო ეფექტურია წარმოების საერთო დანახარჯები.

კურნოს კონკურენციის საკითხის განხილვისათვის მეორე მიმწოდებლის ცნება შემოაქვს. როდესაც ორი მიმწოდებელი ზუსტად ერთსა და იმავე მინერალურ წყალს აწარმოებს, საქმე გვაქვს ერთგვაროვან დუოპოლიასთან. ანალიზის გასამარტივებლად დანასარჯებს მსედველობაში არ ვიღებთ.

პროდუქციის ერთგვაროვნება გულისხმობს, რომ ორივე დუოპოლისტმა საქონელი ერთნაირ ფასად უნდა გაყიდოს. ამდენად, თითოეული იძულებულია შეიმუშაოს ერთიანი სტრატეგია. პროდუქციის მოცულობის განსაზღვრაში ისინი თავისუფალნი არიან, ხოლო ფასს ბაზარი განსაზღვრავს. თითოეული ფირმისათვის პრობლემას პროდუქციის ოპტიმალური მოცულობის განსაზღვრა წარმოადგენს.

ამ პრობლემის სირთულე იმაში მდგომარეობს, რომ ერთი მომწოდებლის ოპტიმალური მწარმოებლურობა მეორე მომწოდებლის მწარმოებლურობაზეა დამოკიდებული. ამდენად, ფასის განსაზღვრისას კონკურენტის ქცევის განჭვრეტას ენიჭება მნიშვნელობა.

დუოპოლიისა და მონოპოლიის დროს მოგებათა შედარებისას კურნომ აღმოაჩინა, რომ პირველ შემთხვევაში ერთობლივი მოგება უფრო მცირეა. ეს კი გაერთიანე-

ბისაკენ ან შერწყმისაკენ მოძრაობის სტიმულია. რატომ ისწრაფვის ცალკეული მონოპოლისტი გაერთიანების გარეშე ისეთი ფასისაკენ, რომელიც მას ყველაზე დიდ მოგებას მისცემს? — იმიტომ, რომ ასეთ პირობებში თითოეული დუოპოლისტი უპირატესობას საკუთარი მიწოდების ზრდაში ხედავს, რაც თავისთავად ფასს ამცირებს და ა.შ. აქ მთავარი ის არის, რომ მსგავსი ფასების პირობებში, ორ მომწოდებელს შორის მოთხოვნის გადანაწილება ბრუნვადია. ერთგვაროვანი დუოპოლიის ამ მარტივი მოდელით, კურნომ საფუძველი ჩაუყარა დუოპოლიის თეორიის პროტოტიპს.

დუოპოლიის თეორიიდან გამომდინარე, კურნო შესაძლოდ მიიჩნევს მიმწოდებელთა რაოდენობის თანდათანობით ზრდას. ასეთ ვითარებაში, თითოეული მიმწოდებელი პარამეტრად საბაზრო ფასს იღებს. კურნოს აზრით, მიმწოდებელი წარმოების მოცულობას იმ წერტილამდე ზრდის, როდესაც ზღვრული თვითღირებულება ფასს ათანაბრებს. ეს კი, თავის მხრივ, ზღვრული თვითღირებულების ზრდას ითვალისწინებს.

ჯერ კიდევ მაშინ, როცა კვლევის ეს მეთოდი ნაწილობრივი წონასწორობის კონკურენციით შემოიფარგლებოდა, კურნომ თავისი შეხედულებები წონასწორობის კონცეფციაზე გაავრცელა[98]. მისი აზრით, ცალკეული საწარმოების პრობლემების მოგვარება შესაძლებელია მხოლოდ მთელი სისტემის კონტექსტში[99], მაგრამ ასეთი კვლევა მას მიუღწეველად მიაჩნია[100].

მხოლოდ ზემოაღნიშნულით არ ამოიწურება კურნოს ეკონომიკური თეორიების ანალიზი. იგი დამატებით ორ ან მეტ ვალუტას შორის საგალუტო კურსის სტაბილურობის,

---

[98]Cournot, ზემოთ აღნიშნული წიგნი, P., 1838, XI-XII თავები.

[99]Principes de la theorie des richesses, P., 1863, გვ. 263.

[100]Cournot, ზემოთ აღნიშნული ნაშრომი, P., 1838, გვ. 74.

აგრეთვე ვაჭრობიდან მიღებული მოგებისა და სხვ. შესწავლასაც ითვალისწინებს. მიუხედავად ამისა, კურნოს ეს ანალიზი შემდგომში მის ეკონომიკურ თეორიას ძირითად საფუძვლად არ დასდებია.

მთლიანობაში, როგორც ჩანს, კურნო ღრმად იცნობდა ადამ სმითისა და ალფრედ მარშალის ეკონომიკას. მან შეიმუშავა ინდივიდუალური ოპტიმიზაციის მეთოდები და ისინი ფირმასთან მიმართებაში გამოიყენა, ხოლო წარმოებისა და მოხმარების ოპტიმიზაციის პრობლემების მოგვარება შესაბამისად ტიუნენსა და ჰოსენს „დაუტოვა". თუმცა, ეკონომიკური თეორიების ისტორიაში მას დღემდე ბევრმა ვერავინ გაუსწრო. ფირმების თეორია ერთი ხელის მოსმით თითქმის არაფრისაგან შეიქმნა. მაშინ, როდესაც სმითი და მარშალი მხოლოდ საუბრობდნენ ამ პრობლემის გარშემო, კურნომ იგი გადაწყვიტა.

გაცილებით უფრო მნიშვნელოვანი იყო ეკონომიკურ თეორიაში დიფერენციალური ცნების შემოტანა. ეინაიდან ზღვრული ეკონომიკური თეორია დიფერენციული აღრიცხვის ფარგლებში შეიძლება მივიჩნიოთ კლასიკური თეორიის თავისებური გადაწერის ცდად.

თუმცა აქვე უნდა აღინიშნოს, რომ კურნოს პირდაპირი გავლენა ეკონომიკური თეორიის განვითარებაზე ნაკლებად იგრძნობა. მისი ნაშრომები თითქმის შეუმჩნეველი რჩებოდა, სანამ ტიუნენმა და ვალრასმა არ „გააცოცხლეს" იგი. კურნოს „ძიებანი" სრულყოფილების ნიმუშს წარმოადგენს. ეს გარემოება ადვილად ასახსნელია თუნდაც იმის გამო, რომ ეკონომიკურ თეორიაში მოღვაწე პროფესორები ხშირად ელემენტარული აღრიცხვის საკითხებში ვერ ერკვეოდნენ და ეკონომიკური თეორიების ისტორიას თითქმის ერთი საუკუნე დასჭირდა მასში გასარკვევად. კურნოს ისტორიული გავლენა იგრძნობა მომდევნო თაობის ისეთი გამოჩენილი თეორეტიკოსების შემოქმედებაში, როგორებიც არიან ვალრასი და მარშალი.

კურნო არც გენიოსი იყო და არც რევოლუციონერი. იგი ბრწყინვალე მათემატიკური განათლების მქონე პიროვნება და მაღალი დონის მეცნიერი იყო. ამ ცოდნის გამოყენებით იმ დარგში, სადაც იმ დროისათვის აღრიცხვის მეთოდი დიდ პერსპექტივებს სახავდა, კურნომ დასაბამი მისცა ეკონომიკური მეცნიერების ხანგრძლივ ევოლუციას.

ბევრ თანამედროვე მოღვაწეში კურნოს შრომებმა თავისებური ირონიული ღიმილი გამოიწვია, მაგრამ იგი ეკონომიკური თეორიების ისტორიაში დღეს გაცილებით უფრო მაღალ ადგილს იმსახურებს, ვიდრე ზოგიერთი სხვა.

§ 4. ჰერმან ჰაინრიხ გოსენი (1810-1858)

კურნოს „გამოკვლევებისა" და იოჰან ჰენრიხ ფონ ტიუნენის „იზოლირებული სახელმწიფოს" გამოსვლის შემდეგ, რომელიც ფირმების (საწარმოების) მაქსიმალური მოგების მიღწევას ესებოდა, საფუძველი ჩაეყარა ფირმების ანალიტიკურ ანალიზს. სარგებლიანობის თვალსაზრისით, ასეთი საფუძველი ჯერ კიდევ არ იყო. ღირებულებას, დიდი ხნის განმავლობაში სუბიექტური სარგებლიანობით ხსნიდნენ. ღირებულების თეორიის მიმართ ამ შეხედულებების ნაყოფიერად გამოყენების გასაღები ჯერ კიდევ არ არსებობდა და იგი გოსენმა უზრუნველყო. მისი აზრით, ნივთის სარგებლიანობას დოელათის მარაგის ზრდა ამცირებს. რამღენადაც მეტია მარაგი, მით ნაკლებია სარგებლიანობა და, მაშასადამე, დოელათის ყოველი შემდგომი ერთეულის ფასეულობაც. გოსენმა სარგებლიანობა განიხილა როგორც სუბიექტური კატეგორია, მოხმარება კი — როგორც კვლევის ერთადერთი ობიექტი. მან თავის მთავარ ნაშრომში სარგებლიანობის ეკონომიკურ-მათემატიკური თეორიის პირველი ვარიანტი ჩამოაყალიბა.

გერმანელი ეკონომისტი, ბღვრული სარგებლიანობის თეორიის ერთ-ერთი ფუძემდებელი, მათემატიკური სკოლის ერთ-ერთი პირველი წარმომადგენელი ჰერმან

ჰაინრიხ **გოსენი** 1810 წლის 7 სექტემბერს დიურენში დაიბადა. გოსენის მამა ნაპოლეონის დროს გადასახადების ამკრეფი იყო, მოგვიანებით კი მამულის მფლობელი გახდა. მამას სურდა, რომ გოსენს ოჯახური ტრადიცია გაეგრძელებინა და სახელმწიფო მოხელე გამხდარიყო, ამიტომ ბონის და ბერლინის უნივერსიტეტებში იგი ძირითადად სამართლის საკითხებს სწავლობდა.

1834 წელს გოსენმა კელნში სამოქალაქო რეფერენტად მუშაობა დაიწყო, თუმცა სახელმწიფო კარიერას იგი მაინც თავისუფალ ცხოვრებას ამჯობინებდა. 1847 წელს მან სახელმწიფო სამსახური დატოვა.

ახალი კარიერა მას მამის გარდაცვალებამ გაუადვილა. გოსენი ბერლინში გაემგზავრა, სადაც ლიბერალურ რევოლუციას თანაუგრძნობდა. შემდეგ იგი დაბრუნდა, როგორც უბედური შემთხვევებისაგან დამზღვევი ფირმის კომპანიონი. მალე იგი ფირმასაც ჩამოშორდა, თუმცა გრანდიოზული სადაზღვევო პროექტების შემუშავებას განაგრძობდა. 1859 წლის 13 თებერვალს იგი ფილტვის ტუბერკულოზით გარდაიცვალა.

გოსენმა ეკონომიკური თეორიის დამუშავება 1847 წლიდან დაიწყო. 1854 წელს გამოქვეყნდა მისი მთავარი ეკონომიკური ნაშრომი – **„საზოგადოებრივი გაცვლის კანონებისა და აქედან გამომდინარე საზოგადოებრივი ვაჭრობის წესების განვითარება"**[101]. წიგნი წლების განმავლობაში შეუმჩნეველი დარჩა. 1889 წელს გამოვიდა ამ წიგნის მეორე გამოცემა. შემდგომში იგი გამოიცა იტალიურ (1950) და ინგლისურ ენებზე (1983). აღნიშნულ წიგნში გოსენმა მოგვცა ზღვრული სარგებლიანობის თეორიის პრინციპების მათემატიკური ინტერპრეტაცია.

---

[101]Gossen G.G., Entwicklung der Gesetze des menschlichen Verkehrs, und der daraus fliessenden Regeln für menschliches Handeln, B., 1854/1889.

ინდივიდუალური ყოფაქცევის დონეზე გოსენის თეორია ძირითადად ოპტიმიზაციის პრობლემას ეხება. პირველად რესურსები წარმოდგენილია როგორც დრო და მოცემული სიცოცხლის ხანგრძლივობა, სასიამოვნო საქმიანობებზე 1...i...m უნდა განაწილდეს და ამგვარად, ცხოვრებით სარგებლიანობა U, მაქსიმალური ხდება. სიმბოლურად,

$$\max U = \sum U_i(l_i),$$

სადაც l_i არის დრო, რომელიც i საქმიანობას ეთმობა, ხოლო U_i კი – მისგან გამომდინარე სარგებლიანობა.

მოცემული სარგებლიანობისათვის ზღვრული, ანუ მარჟინალური სარგებლიანობა, U_n, ამ საქმიანობაზე დახარჯული l_n, დროის კლებადი ფუნქციაა. გოსენის აზრით, S მოცემული სიამოვნება განუწყვეტლივ კლებულობს, თუ ამ სიამოვნების მიღებას განვაგრძობთ მანამდე, სანამ მისი მიღებით გამოწვეულ საბოლოო დაკმაყოფილებას მივაღწევთ, ანუ სხვა სიტყვებით რომ ვთქვათ, განსაზღვრული დოზათის ინდივიდუალური მოხმარების პროცესში ყოველი მისი შემდგომი ერთეულის სარგებლიანობა ეცემა და გაჯერებისას ნულს აღწევს. ეს მტკიცება გოსენის **პირველი კანონის** სახელწოდებითაა ცნობილი. გოსენის **მეორე კანონის** მიხედვით კი პირი თავის სარგებლიანობას მაქსიმალურს ხდის მაშინ, როდესაც იგი მის ხელთ არსებულ ფულად სახსრებს სხვადასხვა დოზათს შორის ისე გაანაწილებს, რომ ყოველ საქონელზე დახარჯული ფულის უკანასკნელი ერთეულიდან თანაბარ დაკმაყოფილებას აღწევს.

გოსენს ოპტიმალური გაცვლის აუცილებელ პირობად ადამიანებს შორის თითოეული პროდუქტის ზღვრული სარგებლიანობის გათანაბრება მიაჩნია. თუმცა ეს ფორმულირება ინდივიდთა შორის სარგებლიანობის შესადარისობას საჭიროებს. მისი ეკონომიკური არსი ამ დაშვებებზე არაა დამოკიდებული. მტკიცება, რომ ჩვეულებრივ ყო-

ველმა პიროვნებამ თავის წილზე უარის თქმა უნდა მოინდომოს, სიჭარბის იდეას გულისხმობს. შემდეგი ანალიზი საბაზრო გაცვლამდე ფართოედება, სადაც ყოველ პიროვნებას შეუძლია საქონლის გაცვლა მოცემული ფასების საშუალებით, რაც, ჩვეულებრივ, თვლადი სიდიდით — ფულით გამოისახება.

შემდეგ ეტაპზე გოსენი **რენტას** იხილავს. თუ ეკონომისტის სახელი მხოლოდ რენტის საკითხის დამუშავებით შეფასდა, მაშინ მისი შეხედულებები უდავოდ საყურადღებოა. მის მიერ აღწერილი მუშა — მიწის სპეციფიკური წილის მფლობელია. დავუშვათ, რომ მას შესთავაზეს სხვა პიროვნების კუთვნილი, უფრო უკეთესი განლაგების მიწის გამოყენება. მას უფრო მეტი შემოსავლის მიღება შეუძლია. ნაკვეთების უკეთესმა განლაგებამ, რა თქმა უნდა, უფრო მაღალი შემოსავალი უნდა განაპირობოს.

როგორია იმ პიროვნების მაქსიმალური რენტა, რომელსაც საფასურის გადახდა უკეთესად განლაგებული ნაკვეთისათვის სურს? გოსენის მტკიცებით, „გარანტირებული რენტით" ნაკვეთების უკეთესი განლაგება უფრო მაღალი შემოსავლის გამომუშავებას და უფრო მაღალ მოხმარებას განაპირობებს და, მიუხედავად ამისა, გოსენის რენტის თეორია ნაკლებად მდიდარია, ვიდრე ოცდარვა წლის წინ გამოქვეყნებული ტიუნენის თეორია. გოსენი ისევე ცუდი მკითხველი იყო თავისი წინამორბედების ნაშრომებისა, როგორც მისი მომდევნო მარჟინალისტები თავად გოსენის შრომებისა.

კაპიტალისა და სარგებლის საკითხის შესწავლა გოსენის შემდეგი ნაბიჯია. საკითხი სარგებლიანობის მნიშვნელობას ეხება. გოსენმა ეს საკითხი ყოველი მომავალი სარენტო თანხის განაღდების საშუალებით გადაჭრა. იდეა წარმატებით დამუშავდა და წარმოების საშუალებების მიმართ მიწის მაგალითის მისადაგება ესკიზური დარჩა. გოსენი მიწისა და შრომის ტერმინოლოგიით აბროვნებს

და წარმოების საშუალებები განზე რჩება. ის აგრეთვე ცდილობს დანაზოგის ოპტიმალური სიდიდის განსაზღვრას იმ პირობით, რომ პიროვნების გადასახდელი უმაღლესი სარენტო ფასი საბაზრო ფასის ტოლია, მაგრამ ეტყობა საშუალოსა და ზღვრულს ერთმანეთში ურევს და მისი არგუმენტირება ბუნდოვანი რჩება.

გოსენი ყოველდღიური დაკვირვებებით ცდილობს მოთხოვნასა და დანახარჯზე ფასის ცვლილებების გავლენის ასსნას. მსჯელობა მოთხოვნის ელასტიკურობაზე ფაქტობრივად მრავალი მომდევნო შრომების წინამორბედია, მაგრამ ისიც ძნელი გასაგებია. ამისი მიზეზია ის, რომ გოსენის ანალიტიკური ხერხი მოცემული ფასების დროს ოპტიმალური ბიუჯეტის განსაზღვრის საშუალებას იძლევა, მაგრამ იგი ფასთა ცვლილებების ანალიზისათვისაც გამოსადეგია.

გოსენის მთავარი წიგნის მეორე ნაწილი ძირითადად სოციოლოგიისა და პოლიტიკისადმია მიძღვნილი. ავტორის აზრით, თავისუფალი ბაზრის საშუალებით კაცობრიობა წარმატებას იქ აღწევს, სადაც ყოველგვარი სოციალური დაგეგმვა მარცხს განიცდის. გოსენი თავისუფალ ვაჭრობას, საკუთრების უფლების დაცვას და ორთავე სქესისათვის თანაბარ განათლებას მოითხოვდა. იგი ლითონის ფულის შემოღებისა და ქაღალდის ფულის გაუქმების მომხრე იყო, ბავშვთა შრომის შეზღუდვას მოითხოვდა. მისთვის კონკურენტული წონასწორობა ბევრად მეტს ნიშნავდა, ვიდრე ეკონომიკური თეორია ან იდეოლოგია. „უხილავი ხელი" გოსენისთვის არა დიდაქტიკური მეტაფორა, არამედ იდეოლოგია იყო.

გოსენის აზრით, **არაეფექტურობის მთავარი წყაროა მიწის არასწორი განაწილება**, რაც ხელს უშლის პოტენციურად ყველაზე ეფექტური მომხმარებლის მიერ მიწის გამოყენებას. ამ ნაკლის გამოსასწორებლად იგი მთავრობას ურჩევდა, თავისუფალ ბაზარზე მიწის შესასყიდად

ნასესხები ფული გამოეყენებინა და შემდეგ კი იჯარით გაეცა უმაღლეს ფასში. ვინაიდან პიროვნებებისგან განსხვავებით მთავრობები უფრო მაღალი საკრედიტო გარანტიებით არიან უზრუნველყოფილი და დროის მცირე მონაკვეთში ზრდიან საკუთარ დოვლათს, მზარდი რენტით შესაძლებელი ხდება აღებული სესხის გასტუმრება. ასეთი სქემა სიცოცხლისუნარიანი იქნება, თუ მიწის ნაკეეთზე მთავრობის გადახდილი თანხა რენტის თანხას არ გადააჭარბებს.

გოსენი „მიწის სოციალისტი" არ იყო და იგი „მიწის მონოპოლიასა" და „რენტის სოციალიზაციას" არ ეხებოდა. მისი მიზანია არა კერძო საკუთრებაზე უფლებების შეზღუდვა, არამედ ბაზრის არასრულყოფილების კორექტირება.

გოსენი გენიოსი არ იყო, მაგრამ ბრწყინვალე, ორიგინალური და ზუსტი გონება ჰქონდა, თუმცა თავისი აზრების ლოგიკურ ურთიერთკავშირში ბევრი შეცდომა დაუშვა.

გოსენი, ჩვეულებრივ, ზღვრული ღირებულების თანამედროვე თეორიის წინამორბედად განიხილება, მაშინ როცა ჯევონსი, მენგერი და ვალრასი მის ფუძემდებლებად ითვლებიან. ეკონომიკის არსის თვალსაზრისით, ეს მთლად სწორი არ არის. სინამდვილეში ზღვრული ღირებულების თეორიის გარკვეულ ქვაკუთხედს გოსენის „მეორე კანონი" წარმოადგენს. ვალრასმაც ვერ შეძლო სარგებლიანობასა და დეფიციტზე მამამისის იდეების გამოყენება მანამ, სანამ ხელახლა, გოსენის წიგნის გამოცემიდან ჩვიდმეტი წლის შემდეგ, გოსენის მეორე კანონი არ „აღმოაჩინა".

გოსენის ძირითადი დამსახურება ღირებულების თეორიის ცენტრში „იძულებითი ოპტიმიზაციის" ჩაყენებაა. იგი მნიშვნელოვან ინტერესსა და შესწავლას იმსახურებს, რამდენადაც ეკონომიკური რეალობის განმსაზღვრელ შეზღუდულ ნიშნებს ასახავს. ეკონომიკის თვალსაზრისით, დიდია მისი წვლილი ამ თეორიაში მთელი მეცხრამეტე საუკუნის განმავლობაში, მაგრამ მას ძირითადი პრინცი-

პების გამოსაყენებლად ანალიტიკური ხერხი არ მოუცია, რის გამოც მომდევნო თაობა იძულებული იყო ეს პრინციპები ხელახლა აღმოეჩინა. თუმცა, „გოსენის კანონები" მომავალში საფუძვლად დაედო რიგ მიკროეკონომიკურ თეორიებს.

ლიტერატურა

ა. ანიკინი, მეცნიერების სიბაბუკე, თბილისი, 1989.

Блауг М., Экономическая мысль в ретроспективе, М., 1994.

Блюмин И.Г., Критика буржуазной политической экономии, т.1, М., 1962.

Всемирная история экономической мысли, т.3, М., 1989, гл. 7.

Журавицкий С., Математическая школа в истории политэкономии, М., 1961.

Курно А., Основы теории шансов и вероятностей, М., 1970.

Майбург Е.М., Введение в историю экономической мысли. От пророков до профессоров, пер. с англ., М., 1996.

Селигмен Б., Основные течения современной экономической мысли, М., 1968.

Brunn J. and A. Robinet A.Cournot: Etudes pour le centenaire de la mort (1877-1977), P., 1978.

Cournot A.A., Recherches sur les prinzipes mathematiques de la theorie des richesses, Paris, 1838 - გერ. თარგმანი: Untersuchungen über die mathematischen Grundlagen der Theorie des Reichtums, Jena, 1924 - ინგლისურად – იგივე, N.Y., 1897; Principes de la theorie des richesses, P., 1863; Revie sommaire des doctrines economiques, P., 1877; Oeuvres completes. Ed. A.Robinet. 14 vols, P., 1973.

Gossen H.H.: Entwicklung der Gesetze des menschlichen Verkehrs und der daraus fliessenden Regeln für menschliches Handeln, B., 1854/1899 იტალ. 1950; ინგლ. _ 1883.

Schumacher H., J.H. von Thünen. Ein Forscherleben. Rostok, 1868.

The Early Economic Writings of A.Marschall, 1867-1890, Ed., J.K.Witaker, L., 1975.

Thünen J.H., Der isolierte Staat in Beziehung auf Landwirtschaft und Nationalökonomie, 3. Aufl., T.1-3, B., 1875.

§ 5. ლოზანის სკოლა

5.1. უილიამ სტენლი ჯევონსი (1835-1882)

ინდივიდუალური ოპტიმიზაციის თეორიას მოყვარულმა ეკონომისტებმა ჩაუყარეს საფუძველი. ტიუნენი ფერმერი იყო, კურნო – მათემატიკური განათლების მქონე ადმინისტრატორი, გოსენი – სამოქალაქო მოსამსახურე. 1860 წლამდე უმეტესობა უნივერსიტეტის პოლიტიკური ეკონომიის პროფესორი იყო, მაგრამ 1870 წლიდან საუკუნის ბოლომდე, ბევრი რამ გაკეთდა. ეკონომიკური თეორია პროფესიონალური გახდა. პოლიტიკური ეკონომიის ერთ-ერთი პირველი პროფესორი, რომელმაც ინდივიდუალური ოპტიმიზაციისაგან გამომდინარე, ღირებულების თეორიას ახალი საფუძველი დაუდო, უილიამ სტენლი ჯევონსი იყო.

უ. ს. ჯევონსი დაიბადა 1835 წელს ლივერპულში და იყო თერთმეტიდან მეცხრე შვილი შეძლებული რკინის ვაჭრის ოჯახიდან. დედა ათი წლის ასაკში გარდაეცვალა. მამა 1847 წლის ეკონომიკური კრიზისის დროს გაკოტრდა, რამაც ოჯახი მძიმე მდგომარეობაში ჩააგდო.

ლონდონის უნივერსიტეტის კოლეჯის უკანასკნელი კურსის სტუდენტი ჯევონსი ძირითადად ქიმიასა და მეტალურგიაში მუშაობდა, მაგრამ სოციალური და ეკონომიკის განვითარების საკითხებითაც იყო დაინტერესებული. ცხრამეტი წლის ასაკში მან ხარისხის გარეშე დატოვა უნიეერსიტეტი, რათა ქიმიკოსი ლაბორანტის ადგილი მიეღო სიდნეის ბარაფხანაში, რომელიც ოქროს აღმოჩენის შემდეგ ავსტრალიაში გაიხსნა.

ჯევონსს სამსახური საკმარის დროს უტოვებდა მეტეოროლოგიაში ვრცელი კელევითი სამუშაოების ჩასატარებლად, სარკინიგზო პრობლემებზე სტატიების გამოსაქვეყნებლად, ეკონომიკის სწაელებისათვის და ვრცელი სტატისტიკური მასალის შესაგროვებლად. კარგი მოყვა-

რული ფოტოგრაფიც გასდა. ამასთან, საკმაოდ ამბიციურიც იყო. აი, რას სწერდა თავის დას: არა მარგო ერთის, ათის ან ასის, არამედ, მთელი ერის და სამყაროს მიმართ უნდა იყო კარგი[102]. მან მიზნად დაისახა ადამიანის შესახებ ცოდნის საფუძვლების გაღრმავება. ამ მიზნით უარი განაცხადა ფულზე, საკუთრებაზე, სახელსა და მდგომარეობაზე და მეცნიერული ცოდნის ნამდვილ სიამოვნებაზეც.

სიღნეის ზარაფხანაში ჯევონსის ამბიციები ვერ დაკმაყოფილდა. ავსტრალიაში ხუთი წლის ყოფნის შემდეგ, იგი სრული განათლების მიღების მიზნით ლონდონში დაბრუნდა. ჯევონსი 1863 წელს მანჩესტერში, ოუენის კოლეჯში უმცროს მასწავლებლად დაინიშნა, სამი წლის შემდეგ კი აქვე პოლიტეკონომიის პროფესორი გახდა. ერთი წლის შემდეგ, მან „მანჩესტერ გარდიანის" დამაარსებლის და მფლობელის ქალიშვილი შეირთო, რამაც მისი მდგომარეობა უფრო საიმედო გახადა. მომდევნო წლებში მან ორი წიგნი დაწერა, რომლებმაც იგი მეცხრამეტე საუკუნის ერთ-ერთ ცნობილ ინგლისელ პიროვნებად გახადა.

1876 წელს ჯევონსმა ლონდონის უნივერსიტეტის კოლეჯში პროფესორის ადგილი მიიღო. ამ დროს იგი მხოლოდ 41 წლისა იყო, მაგრამ ჯანმრთელობა უკვე შერყეული ჰქონდა. ხშირად ნერვული გადაღლა და დეპრესია ემართებოდა, რაც დროდადრო მასწავლებლობისათვის რამდენიმე თვით თავის დანებებას აიძულებდა. გადმოცემით, იგი თავისთავში ჩაკეტილი პიროვნება იყო, რომელიც ოჯახსა და მეგობრების წრეში თავს ბედნიერად გრძნობდა. 1880 წელს ჯანმრთელობის მდგომარეობის გამო თანამდებობიდან გადადგა და მთელი თავისუფალი დრო წიგნების წერას მიუძღვნა. 1882 წელს იგი ოკეანეში ცურვისას (ვარაუდით, გულის შეტევის გამო) დაიხრჩო.

---

[102] Jevons W.S., Papers and Correspondence, L., 1972-81,2/307.

5.1.1. ნაშრომები

1862 წელს ჯევონსმა ეკონომიკაში თავისი პირველი სტატიები გამოაქვეყნა. ზოგი მათგანი სეზონურ ცვლილებებს ეხებოდა, რაც ათწლეულების განმავლობაში ყოველკვირეული მონაცემების შეგროვებით დაადგინა, შემდეგ კი ყველა კვირის საშუალო არითმეტიკული მონაცემები გამოიყვანა. შემდგომი მისი უფრო მნიშვნელოვანი ნაშრომი იყო **„პოლიტეკონომიის ზოგადი მათემატიკური თეორიის განხილვა"**. ამ სტატიაში შეიძლება აღმოაჩინოთ უფრო გვიანდელი „პოლიტიკური ეკონომიის თეორიის" ყველა ძირითადი შემადგენელი ნაწილი მათემატიკის გამოყენების გარეშე. ჯევონსის ორთავე სტატიას წარუმატებლობა ხვდა წილად.

„პამფლეტს, ოქროს დადგენილ ღირებულებაში სერიოზული ჩავარდნებისა და მისი სოციალური ეფექტების შესახებ" (1863) მეტი წარმატება მოჰყვა. იგი, ნაწილობრივ, დავიდ რიკარდოს მსგავს პრობლემას ეხებოდა. რა მასშტაბებისა იყო კალიფორნიასა და ავსტრალიაში ოქროს აღმოჩენით გამოწვეული სასაქონლო ფასებში მომხდარი ცვლილებები? ჯევონსმა, ამ ორი სამუშაო ციკლის განმავლობაში, სასაქონლო ფასების ინდექსებისა და მათი საშუალო ოდენობის შემოწმებით გადაწყვიტა და უჩვენა მათი აღმავალი ტენდენცია. ეს სრულიად ახალი სიტყვა იყო მეთოდოლოგიურადაც და ემპირიულადაც, რამაც ჯევონსი მისი დროის მოწინავე ეკონომისტების რიგებში ჩააყენა.

და მაინც, ჯევონსის ადგილი ცხოვრებაში და ის სიკეთე, რაც მან მსოფლიოს გაუკეთა, მისი ამბიციების დაკმაყოფილებისაგან შორს იყო. მისი შემდგომი ნაშრომი ქვანახშირის საკითხებს მიეძღვნა, მისი სათაური იყო: **„კითხვარი, რომელიც ერის პროგრესს და ჩვენი ქვანახ-**

შირის საბადოების შესაძლო ამოლევას ეხება"[103]. მისი შემაშფოთებელი თეზისი იმაში მდგომარეობდა, რომ ქვანახშირის საბადოების პროგრესული გამოფიტვა ბრიტანეთის ეკონომიკის „ზრდის ზღვარი" გახდებოდა. ეკონომიკურად ნაშრომი ძლიერი არ იყო და მისი მთავარი თეზისიც მცდარი აღმოჩნდა, თუმცა, მან ხელი შეუწყო იმის ილუსტრირებას, რომ წამყვანი ეკონომისტები 1974 წ. ნავთობის კრიზისამდე დიდი ხნით ადრე, ქვანახშირის გამოფიტვის საკითხებს იკვლევდნენ. სხვათა შორის, მნიშვნელოვანი ის იყო, რომ წიგნმა უეცარი დიდება მოუტანა ჯევონსს: რამდენიმე თვეში წიგნი ფართო მსჯელობის ბესტსელერი გახდა. იგი ჯონ სტიუარტ მილმა თემთა პალატაში მოიხსენია, ხოლო სხვებმა უკვე მის ავტორთან შეხვედრის სურვილი გამოთქვეს.

ჯევონსმა მომდევნო წლები, 60-იან წლებში ჩაფიქრებული ძირითადი იდეების დეტალურ დამუშავებას მიუძღვნა. ამის შედეგი იყო ორი წიგნი: **„პოლიტეკონომიის თეორიის თაობაზე"** და **„მეცნიერების პრინციპები — ტრაქტატი ლოგიკაში და მეცნიერული მეთოდი"**, რომელთაც განსაზღვრეს მისი ადგილი მეცნიერების ისტორიაში. ჯევონსმა შეამჩნია, რომ მეცნიერების კანონები აღრე დაგროვილი ფაქტებიდან გამოყოფილი არ არის და სიცოცხლეს ჰიპოთეზის შექმნით იწყებენ; აქედან დაკვირვებებით ლოგიკური ქვეტექსტები დგინდება და გამოიკვლევა. საჭიროების შემთხვევაში ჰიპოთეზა მანამ მოდიფიცირდება, სანამ მისი არსი გამოცდილებას არ მიესადაგება.

ჯევონსმა ეკონომიკისა და ლოგიკის სფეროში მრავალი წიგნი და სტატია გამოაქვეყნა. ზოგ მათგანს, როგორც სახელმძღვანელოებს, დიდი წარმატება ხვდათ წილად და

---

[103] Jevons W., The Coal Question: An Inquiry Concerning the Progress of the Nation, and the Probable Exhaustion of our Coal-Minen, L., 1865.

ასი ათასობით ეგზემპლარი გაიყიდა. ისინი სოციალური პრობლემების მიმართ ფართო ინტერესს ავლენდნენ. პოლიტეკონომიაში ჯევონსის საწყისი სახელმძღვანელო[104], ყოველისმომცველი მეცნიერული ნაშრომიდან (რომელიც, ჯევონსის აზრით, ეკონომიკაში მისი მიღწევის გვირგვინი უნდა ყოფილიყო) ეკონომიკის პრინციპების შესახებ ნაღვლიანი ნაწყვეტი დარჩა[105].

მისი შემდგომი სტატიებიდან ეკონომიკის ისტორიაში შედარებით მყარი ადგილი მხოლოდ ერთს ხვდა, რომელშიც იყო მზის სხივების აქტიურობის ცელილებებით გამოწვეული ეკონომიკური ციკლების ახსნის ცდა, რაც გარეშე ძალების ზემოქმედებით წარმოშობილი თეორიების ნიმუში გახდა[106]. ჯევონსის არგუმენტებით, მზის აქტივობა გავლენას ახდენს ინდოეთში ბრინჯის მოსავალზე. თავის მხრივ, ინდოეთის მოსავლიანობა ინგლისის საექსპორტო მოთხოვნილებაზე მოქმედებს, რომელიც შემდგომში ღიდ გავლენას ახდენს მთელ ეკონომიკურ ციკლზე.

ჯევონსის სტატიების და კორესპონდენციების 7-ტომეული რ. დ. ბლეკმა და რ. კიონეკამპმა გამოსცეს 1972-1981 წლებში.

5.1.2. სარგებლიანობა, გაცელა და კაპიტალი

ჯევონსის, როგორც ეკონომისტის სახელი დაკავშირებულია მის **„პოლიტიკური ეკონომიის თეორიასთან"** (1871). ჯონ სტიუარტ მილის აზრით, ღირებულების თეორიაში მისთვის, ან რომელიმე მომავალი მეცნიერისთვის გასარკვევი არაფერი დარჩა – თეორია დასრულებულია. ჯევონსი საწინააღმდეგოს ამტკიცებდა. მან ეს სარგებლიანობისაგან ღირებულების თეორიის მიღებით დაასრულა.

---

[104] Primer of Political Economy, L., 1878.
[105] The Principles of Economics..., L., 1905.
[106] Investigations in Currency and Finance, L., 1884.

არგუმენტი შეიძლება შემდეგ წინადადებებში ჩამოყალიბდეს: საწყისი წერტილი **სარგებლიანობის** მტკიცებაა; სიამოვნების მაქსიმუმამდე აყვანა არის ეკონომიკის პრობლემა[107]. თუმცა ნათელია, რომ რასაც ჯევონსი გულისხმობს, მრავალი შესაძლებელი ვარიანტიდან ამორჩევის პროცესია. სიამოვნების წარმოშობა საკუთარი სარგებლიანობიდან გამომდინარეობს.

მოხმარებაში სარგებლიანობის ხარისხის განსაზღვრისათვის, ჯევონსი „სარგებლიანობის საბოლოო ხარისხის" ტერმინს იყენებს. ეს სწორედ ის არის, რასაც მოგვიანებით ზღვრული სარგებლიანობა ეწოდა. ამას შემცირებული ზღვრული სარგებლიანობა მოსდევს: ჩვენ შეგვიძლია დავაგენოთ, რომ სარგებლიანობის ხარისხი, საქონლის რაოდენობის ზრდასთან ერთად იცვლება და მცირდება"[108]. ეს „პრინციპი" მოგვიანებით გოსენის პირველ კანონადაა წოდებული. ჯევონსი პირველობას არ იჩემებს, მაგრამ ამბობს, რომ ის ნაგულისხმევია ბევრი ეკონომისტის ნაწერში, თუმცა გამოკვეთილი არ არისო.

საქონელი სხვადასხვა მოხმარებისათვის შეიძლება გადანაწილდეს (როგორიცაა მაგ., ჭვავი საკვებად), მაშინ ოპტიმალური განაწილება ისეთია, რომ ზღვრული სარგებლიანობა ყველა გამოყენებაში ერთნაირია[109]. ეს მტკიცება წარმოადგენს გოსენის მეორე კანონის ელემენტარულ საწყისს. ის საწყის ფორმაზე მეტი არ არის, ვინაიდან ერთი და იმაეე მოხმარების საგნების სხვადასხვა გამოყენებას ეხება. გოსენის კანონის სრული სახე იმ შემთხვევაში ჩამოყალიბდებოდა, თუ მტკიცება მომხმარებელზე სხვადასხვა ფულის განაწილებას მიესადაგებოდა.

---

[107]The Theory of Political Economy, L., 1957, გვ.37.

[108]ის.ზემოაღნ. წიგნი, გვ. 53.

[109]იქვე. გვ. 60.

ინდივიდუალური სარგებლიანობის მაქსიმიზაცია **გაცვლის** თეორიის საფუძველს უზრუნველყოფს. კარგად მოქმედ ბაზარზე ერთგვაროვანი საქონლის ყველა გაცვლისათვის მხოლოდ ფასთა ერთიანი თანაფარდობა მყარდება. ეს არის ჯევონსის **„ნეიტრალობის კანონი"**, რომლის მიხედვითაც „იგივე ღია ბაზარში, ნებისმიერ მომენტში, არ შეიძლება იყოს ორი ფასი ერთსა და იმავე საქონელზე"[110].

აღსანიშნავია, რომ ჯევონსთან ინდივიდებს შორის იზოლირებული გაცვლის პრობლემას განსაზღვრული გადაწყვეტილება არ გააჩნია. იგი წმინდა კონკურენციით განისაზღვრება.

თუ „პოლიტიკური ეკონომიის თეორია" ძირითადად სარგებლიანობასა და გაცვლის პრობლემას ეხება, ჯევონსის სხვა მნიშვნელოვანი სტატიები კაპიტალის პრობლემების განხილვას ეძღვნება. მისი დაშვებით, სარგებლიანობის შეფასებისას აუცილებელია ყველა მომავალი შემთხვევის ცვალებადობის მხედველობაში მიღება. აქედან გამომდინარე, მომავალი სიამოვნება-უსიამოვნებანი პროპორციულად უნდა შემცირდეს. თუ ათიდან ერთ შემთხვევაში სიამოვნების გარკვეული დღე გვექნება, მაშინ სიამოვნება ერთი მეათედით ფასდება[111]. ამით ჯევონსი, პირობად, დროის უპირატესობას აყენებდა, როგორც მას დღეს უწოდებენ, თუმცა ამას სარგებლის ოდენობასთან არ აკავშირებდა.

კაპიტალს იგი საქონლის მარაგად თვლიდა, რომელიც მომხმარებელს პირდაპირ (კვების მსგავსად) ან არაპირდაპირ (მანქანების მსგავსად) ელოდება. კაპიტალის ძირითადი ფუნქცია არის შრომის შემოსავლისა და მოხმარების უკანასკნელ აქტს შორის ინტერვალის დაშვება. ჯევონსის აზრით, „კაპიტალი დროითაა დაინტერესებული". ინტერვა-

---

[110]The Theory of Political Economy, L., გვ. 91.

[111]იქვე, გვ. 35-36.

ლის გასაგომად ჯევონსმა „დაბანდების საშუალო ინტერვალის" ცნება შემოიტანა.

5.1.3. მოღვაწეობის მნიშვნელობა

ჯევონსის აგრით, ეკონომიკის თეორია მემკვიდრეობით მათემატიკურია და ყველა მეცნიერ-ეკონომისტი მათემატიკოსიც უნდა იყოს. ჯევონსმა და ვალრასმა ყოველი ღონე იხმარეს ამ თვალსაგრისის დამკვიდრებისათვის.

ამიტომაც ცოტა გასაკვირია, რომ „პოლიტიკური ეკონომიის თეორია" ძალიან მცირე მათემატიკას შეიცავს და ელემენტარულ გამოთველებს არც სცილდება. ჯევონსისათვის მათემატიკის ღრმად შესწავლა ძნელი აღმოჩნდა. როგორც მათემატიკოსი, იგი კურნოსა და მარშალზე დაბლა იდგა. რიკარდოსთან, ტიუნენთან ან გოსენთან შედარებით, მას უკეთესი ცოდნა ჰქონდა, მაგრამ ნაკლები შინაგანი ტალანტი. ამგვარად, ჩვენ ვხედავთ, რომ ბრწყინვალე მეცნიერულმა გონებამ მათემატიკური ეკონომიკის ძლიერი იმპულსი მოგვცა, მიუხედავად იმისა, რომ ჯევონსი თვითონ არ იყო გამოჩენილი მთემატიკოსი.

როგორც თავისი დროის ერთ-ერთი ცნობილი ლოგიკოსი, ჯევონსი ეკონომიკის თეორიისადმი მათემატიკურ მიდგომასა და კვლევაში რაიმე წინააღმდეგობას ვერ ხედავდა, მისთვის, ისევე როგორც თანამედროვე ეკონომისტებისათვის, მათემატიკა ზუსტი რეკომენდაციების მიღების საშუალება იყო. მან შეაგროვა მონაცემების დიდი რაოდენობა და სტატისტიკური მეთოდის განვითარება სცადა, რომლის მეშვეობითაც ეკონომიკური ჰიპოთეზების წამოყენება შეიძლებოდა. ჯევონსი თავისი ძლიერი ანალიტიკური ორიენტირებით, თანამედროვე ეკონომეტრიკის ერთ-ერთ წინამორბედად უნდა ჩაითვალოს.

ჯევონსს მეცნიერული აღმოჩენა ინტუიციური აღიარების სახით მოევლინა. ეკონომიკასა და ლოგიკაში იგი

დიდი ხნით ადრე დარწმუნდა მის დასაბუთებასა და მნიშვნელობაში, ვიდრე ამის დადგენას შეძლებდა. ლოგიკაში ჯევონსის წელილის შეფასება ფილოსოფოსებს უნდა მივანდოთ, ეკონომიკაში კი მისი აღიარება ისტორიამ დაამტკიცა.

ჯევონსი დარწმუნებული იყო, რომ მისი საფუძველიანი და მნიშვნელოვანი წელილი ასევე სიახლეს წარმოადგენდა. აქ იგი ცდებოდა, რადგანაც ღირებულების თეორიის ყველა ძირითადი ელემენტის პოვნა მას შეეძლო ჩვიდმეტი წლის წინ დაწერილ გოსენის ნაშრომში. თუმცა, გოსენის წიგნი თითქმის შეუმჩნეველი დარჩა და ჯევონსის ყურადღება მან მხოლოდ 1878 წელს, თავისი მეგობრის, რობერტ ადამსონის მეშვეობით მიიპყრო. „პოლიტიკური ეკონომიის თეორიის" მეორე გამოცემაში ჯეეონსმა აღიარა, რომ გოსენმა „მას გაასწრო": „რამდენადაც გავიგე მისი, როგორც ფუნდამენტური თეორიის დამუშავება, უფრო ზოგადი და სრულია, ვიდრე ის, რისი დაგეგმვაც შევძელი"[112], — აღნიშნავს იგი.

გოსენისაგან განსხვავებით, ჯევონსი იღბლიანი რაციონალიზატორი იყო. თუმცა მისი წელილის ფუნდამენტური არსი მაშინვე არ აღიარებულა. ალფრედ მარშალი უარყოფითი აზრისა იყო მასზე: ჯევონსის პოპულარობა ფაქტობრივად, მისი მეგობრის ვალრასის მეშეეობით დაიწყო. რამდენიმე წლის განმავლობაში „მარჟინალურმა რევოლუციამ" წარმატებას მიაღწია. ფაქტობრივად, ეს იყო არა რეეოლუცია, არამედ ევოლუცია. მთავარია როგორც ახალი იდეების დასაბუთება, ასევე ძველ იდეებთან დამოკიდებულების გამოხატვაც. მეცნიერებამ ჯევონსის თეორია მთლიანად შთანთქა და მან შემდგომ განვითარებაზე იმპულსები შეასუსტა, მაშინ, როდესაც ადამ სმითი, დავიდ რიკარდო, ალფრედ მარშალი, ჯონ მეინარდ კეინსი და

---

[112]The Theory of Political Economy. L., 1957. XXXV.

სხვ. აგრძელებდნენ ეკონომიკური აზროვნების სტიმულირებას.

ჯევონსმა „სკოლა" არ დატოვა. რიკარდოდან მარშალამდე ინგლისური ეკონომიკის დოქტრინის განეითარების საერთო ხაზში იგი ერთ-ერთი აუტსაიდერი იყო. თავისი ნათელი და ცოცხალი ენით ის ცდილობდა ცოდნის გავრცელებას დაწყებითი სკოლის დონემდე, თუმცა ეკონომიკის ისტორიაში რაიმე ახალი დოგმის დამკვიდრება ვერ შეძლო.

5.2. ლეონ **ვალრასი** (1834-1910)

5.2.1. ცხოვრება და შრომები

ლ. **ვალრასი** დაიბადა 1834 წელს საფრანგეთში, ევრეუქსში. საშუალო სკოლის დამთავრების შემდეგ ლეონმა სწავლა პოლიტექნიკურ ინსტიტუტში განაგრძო, საიდანაც იგი მათემატიკაში არასათანადო მომზადების გამო გაირიცხა. მან კვლავ დააპირა სასწავლებელში აღდგენა, მაგრამ გამოცდის მომზადების ნაცვლად მთელი თავისი დრო დეკარტისა და ნიუტონის ხელნაწერებში ანალიზური გეომეტრიის, აღრიცხვისა და მექანიკის შესახებ არსებული წყაროების შესწავლას მოახმარა. ამ დროისათვის მან კურნოც გადაიკითხა. ყოველივე ამის გამო იგი მეორედ ჩაიჭრა გამოცდაზე. „პოლიტექნიკური ინსტიტუტიდან გამოგდებულმა" ლეონმა სწავლა დაიწყო სამთო სკოლაში, რომელიც მალე მიატოვა. მომავალში მთელი თავისი ენერგია მან ლიტერატურის, ისტორიისა და ხელოვნების შესწავლას მოახმარა.

ამ პერიოდში ვალრასმა, ჯევონსის მსგავსად, მწერლობა გადაწყვიტა და ბედი რომანში სცადა, თუმცა წარუმატებლად. 1858 წლის ერთ საღამოს მამასთან სეირნობის შემდეგ იგი ეკონომიკისაკენ შემობრუნდა. მამამისმა, მას შემდეგ, რაც საინჟინრო სწავლების შეწყვეტა აპატია, მას

განუმარტა, რომ მეცხრამეტე საუკუნეში ორი ღიდი ამოცანა დარჩა შესასრულებელი, კერძოდ, საზოგადოებრივ მეცნიერებათა შექმნაო. ლეონმა მამას აღუთქვა, რომ მიატოვებდა ლიტერატურას და თავის სიცოცხლეს მთლიანად მამის საქმიანობის გაგრძელებას მიუძღვნიდა.

თავდაპირველად განზრახული წინსელა გაჭიანურდა. ვალრასმა დაწერა სტატიები ჟურნალებისათვის, რომელთა გამოქვეყნებაზეც მალე უარი უთხრეს. იგი გაზეთისათვისაც მუშაობდა, მაგრამ ნაკლებ ანგარიშს უწევდა გამომცემელთა უფლებამოსილებებს. ვალრასმა ვერ შეძლო საკუთარი ჟურნალის დაარსება. 1858 წელს ვალრასი უკავშირდება ქალს, რომელთანაც თოთხმეტი წლის ურთიერთობის შემდეგ ოფიციალურად ქორწინდება, დაქერიფებული ვალრასი მეორედ ქორწინდება. 1862 წელს მან სამსახური იშოვა. რამდენიმე წლის შემდეგ საბანკო დაწესებულების მენეჯერი ხდება, ხოლო 1868 წელს დაწესებულება სუსტდება და იგი ბანკის რიგითი მოხელე ხდება. 1870 წლიდან ვალრასის საქმეები უმჯობესდება.

ვალრასმა ერთხელ ლოზანაში საგადასახადო კონგრესში მიიღო მონაწილეობა, სადაც მისმა გამოსვლამ ყურადღება მიიპყრო და იგი კურსებზე ლოზანის აკადემიაში მიიწვიეს. ათი წლის შემდეგ იგი ლოზანაში სამართლის ფაკულტეტზე პოლიტიკური ეკონომიის ახალ კათედრაზე სამუშაოდ მიიწვიეს. საგამოცდო კომისია სამი პროფესორისა და ოთხი საოლქო პოლიტიკოსისაგან შედგებოდა. ორი პროფესორი წინააღმდეგი იყო, რადგან მის სოციალისტურ მიდრეკილებებში დაეჭვდნენ. სამმა არასოციალისტმა პოლიტიკოსმა მისი მხარე დაიჭირა, ვინაიდან იდეოლოგიაზე უფრო მნიშვნელოვნად სამეცნიერო შედეგები ჩათვალეს. საბოლოოდ, ვალრასი დაინიშნა ერთი წლის ვადით.

70-იანი წლები ყველაზე ნაყოფიერი იყო ვალრასის ცხოვრებაში, ამ დროს ჩამოყალიბდა მისი მთავარი სამოქ-

მელო გეგმა. მათემატიკური ეკონომიკის „სახარების" განვრცობა მისი ცხოვრების კრედოდ იქცა. ლეონის დიდმა ჩანაფიქრმა საკმაოდ მძიმე შრომა მოითხოვა, ვინაიდან მათემატიკაში განსაკუთრებული განსწავლულობით არ გამოირჩეოდა.

როგორც პედაგოგი, ვალრასი პატიეცემული პიროვნება იყო, მაგრამ საქართლის ფაკულტეტის სტუდენტებს მათემატიკური ეკონომიკის ცოდნა ნაკლებად აინტერესებდათ. მხოლოდ მათ მცირე ნაწილს იზიდავდა ვალრასის ლექციები. იგი თავის თანამოაზრეებს წარმატების მისაღწევად უმეტესწილად იტალიაში აგზავნიდა.

1892 წელს ორმოცდათერამეტი წლის ასაკში იგი, ბრძოლებით დაქანცული, თავისი ეპოქისაგან განზე გადგა. თავის მემკვიდრედ ვილფრედო პარეტოს დანიშვნას მიაღწია.

შემდგომი თერამეტი წლის განმაელობაში მის შრომას დიდი შედეგი არ მოჰყოლია. 1892 წელს ვალრასი ამერიკის ეკონომისტთა ასოციაციის საპატიო წევრი გახდა. მის პიროვნებას საინტერესო შუქი მოჰფინა იმ ფაქტმა, რომ იგი წარადგინეს ნობელის სამშვიდობო პრემიაზე იმ მემორანდუმის განსასილველად გამოტანისათვის, რომელშიაც ამტკიცებდა, რომ მსოფლიო მშვიდობა თავისუფალ კონკურენციას მოასწავებს და გარკვეულწილად აუცილებელი ხდება მიწის ნაციონალიზაცია. კიდევ ერთი იმედგაცრუება ელოდა მკვლევარს. იმ დროს პრემია თეოდორ რუზველტმა მიიღო.

ვალრასი, საყოველთაოდ აღიარებული, როგორც თავისი ეპოქის ერთ-ერთი წამყვანი ეკონომისტი, 1910 წელს გარდაიცვალა.

ვალრასს განზრახული ჰქონდა მის მიერ ლოზანაში წაკითხული ლექციების კურსების მიხედვით ნაშრომების გამოქვეყნება სამ ტომად: „წმინდა ეკონომიკა", „გამოყენებითი ეკონომიკა" და „სოციალური ეკონომიკა". მათგან 1874 და 1877 წლებში ორ ნაწილად გამოვიდა მხოლოდ

პირველი – **„წმინდა პოლიტიკური ეკონომიის ელემენტების"** სახელწოდებით.

პირველმა ტომმა ნაკლები ყურადღება მიიქცია, თუმცა მისი თხრობის სტილი მკაფიო და მარტივი იყო. შემდეგ ვალრასმა თავისი „ელემენტების" შემოკლებული ვარიანტი დაწერა, რომელიც მხოლოდ 1938 წელს გამოიცა. მას თან ახლავს ეკონომიკისადმი მიძღვნილი ვალრასისეული საინტერესო შესავალი.

დაგეგმილი მეორე და მესამე ტომები ვალრასმა მოგვიანებით ორი კრებულით შეცვალა: **„სოციალური ეკონომიკის ნარკვევი"** (1896)[113] და **„გამოყენებითი პოლიტიკური ეკონომიის ნარკვევი"** (1898).[114] მათში ავტორი ავითარებს თავის შეხედულებებს იდეალური საზოგადოების, მთავრობის როლის, კერძო საკუთრების, დაბეგვრის, მიწის ნაციონალიზაციის, ბუნებრივი მონოპოლიების შესახებ. მისი აზრით, გადასახადები საკუთრებაზე უნდა არსებობდეს (სხვა ყველაფერი თავისუფალმა კონკურენციამ უნდა განსაზღვროს), იშვიათი ბუნებრივი სიმდიდრე კი ყველას ეკუთვნის, მაგრამ კერძო მფლობელობის მიწები მაქსიმალურად ნაყოფიერად უნდა იქნას გამოყენებული. ვალრასის მიერ ეკონომიკურ კვლევაში შეტანილი ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი წვლილია რენტის ზრდის პარალელურად მიწის ფასების განვითარების დეტალური ანალიზი. ამასთან, იგი მიიჩნევს, რომ რკინიგზის ბუნებრივი მონოპოლია „თავისუფალი ვაჭრობის" პრინციპებს ხელს უშლის, ვინაიდან აქ კონკურენცია შეზღუდულია.

წერილების მეორე კრებულის ძირითადი (თუმცა არა ერთადერთი) თემებია: ფული, კრედიტი და საბანკო საქმე. ვალრასმა „მოხერხებული ოქროს სტანდარტი" შემოგვთავაზა, რომლის მიხედვითაც მთავრობამ ვერცხლის ფულის

---

[113] Etudes d'economie sociale..., P., 1896(I).

[114] Etudes d'economie politique applikuce..., P., 1898(II).

მიწოდების ზრდისა და შემცირების გზით სასაქონლო ფასების სტაბილიზაცია უნდა მოახდინოს. ბანკნოტებს იგი პოლიტიკურ დესტაბილიზატორებად და საშიშ ფენომენად თელის.

5.2.2. ზოგადი წონასწორობის შესახებ

ლოზანის მარჟინალური სკოლის ფუძემდებელი ვალრასი, ზღვრულ სარგებლიანობას „იშვიათობას" უწოდებდა და მას განსაზღვრავდა როგორც სამომხმარებლო რაოდენობიდან კლებად ფუნქციას. ვალრასის ერთ-ერთი მთავარი დამსახურება ჩაკეტილი მათემატიკური სისტემის შექმნაში მდგომარეობს, რომელიც სუბიექტური სარგებლიანობის პრინციპების ბაზაზე, კაპიტალისტური მეურნეობის კატეგორიათა ურთიერთკავშირის ახსნას ითვალისწინებდა.

ორი საქონლის ურთიერთგაცვლის თეორიას ვალრასი ნაწილობრივი წონასწორობის ანალიზით იწყებს. ამ ანალიზის ეკონომიკური შინაარსი თითქმის იგივეა, რაც მარშალისეული ურთიერთმოთხოვნა. თუმცა მისი თხრობის სტილი, რომელიც მარშალისათვის ძალიან მარტივი იყო, დამძიმდა. უნდა აღინიშნოს, რომ ვალრასი, ისევე როგორც მარშალი, დასაწყისშივე ურთიერთგაცვლას სარგებლიანობის გარეშე განმარტავს — მეორე საფეხურზე წარმოადგენს როგორც ანალიტიკურ ფუნდამენტს. დიდი შრომის შემდეგ, ვალრასი გოსენის მეორე კანონთან შედარებით წარმატებას აღწევს, რომელიც ურთიერთგაცვლილი ზღვრული რაოდენობების სარგებლიანობების გათანაბრებას ეხება.

ორი საქონლიდან ვალრასი ჯერ სამზე, შემდეგ კი n საქონელზე — ნაწილობრივი წონასწორობიდან საერთო წონასწორობაზე გადადის. საერთო წონასწორობის ანალიზი ეკონომიკის ისტორიაში ვალრასის მიერ შეტანილი წელილია. ეკონომიკური წონასწორობის კონცეფციის

მიხედეით, მთლიანი საზოგადოებრიეი პროდუქტი განსაზღვრულ ფასებში მიწოდებული ერთობლივი საქონლისაგან შედგება. საქონლის ერთობლიობა, სარგებლიანობის პრინციპით, მომხმარებელთა ერთობლივ მოთხოვნასთან შესაბამისობაშია. იგი მოთხოვნას და მიწოდებას შორის შეუსაბამობასაც დასაშვებად მიიჩნევდა, რის შედეგადაც წონასწორობა ირღვევა.

ვალრასისეული ფასთა წონასწორობის განსაზღვრა პრინციპში მრავალი განტოლებების ამოხსნას მოითხოვს. რეალურ ეკონომიკაში კი ამის გაკეთებას არავინ ცდილობს. ამ იდეის განსახორციელებლად ვალრასი რეგულირების პროცესს შეეხო. მისი აზრით, ერთ შემთხვევაში მოვაჭრეები „გაცვლა-გამოცვლას ცრუ ფასებში" იწყებენ და ამ დროს ზოგიერთი გამყიდველი მყიდველს ვერ ხედება. ვალრასი მიხედა, რომ ასეთი პროცესი მას თეორიული წონასწორობისაკენ გზას ვერ გაუკაფავდა, ვინაიდან „ცრუ" ვაჭრობა გაცვლის ეკვივალენტი უნდა იყოს.

ალტერნატიულ შემთხვევაში საწყისი ფასი „აუქციონისტის" მიერ ცხადდება. ყოველთვის, როდესაც კი „აუქციონისტი" მოთხოვნის სიჭარბეს შეამჩნევს, იგი ზრდის გამოცხადებულ ფასს, ხოლო ჭარბი მიწოდების შემთხვევაში ამცირებს მას. მოვაჭრეები ამის შესაბამისად ასწორებენ მათ მიერ შეთავაზებულ ფასებს. წონასწორობის დამყარების ამ „მცდელობას" ვალრასმა „**სასინჯი პროცესი**" უწოდა. იგი მანამდე გრძელდება, სანამ ისეთი წონასწორობა არ მიიღწევა, როდესაც ურთიერთგაცვლა მოხდება.

ვალრასმა თავისი საერთო წონასწორობის მოდელი წარმოების ფაქტორებზე განავრცო. ერთნი ყიდიან მიწას, შრომას და კაპიტალს, საიდანაც შესაბამისად იღებენ შემოსავალს რენტის, ხელფასისა და მოგების სახით.

პროდუქციის გაცვლა-გამოცვლა აქამდე იმ დაშვებით განიხილებოდა, რომ ფაქტორების მიწოდებები მუდმივია. მიწის მიმართ ეს დაშვება რეალისტურია, ხოლო შრომისა

და კაპიტალისათვის – არა. ორივე ცვალებადი ფაქტორისათვის ვალრასი ძირითადად უშვებს, რომ მათი განვითარება „საარსებო წყაროს" შემოსავლის სიდიდეზეა დამოკიდებული. შრომასთან მიმართებაში ვალრასს ახალი არაფერი უთქვამს. კაპიტალისათვის კი მისი ანალიზი წინ გადადგმული ნაბიჯია.

ვალრასს საერთო წონასწორობის ანალიზით სურდა დაემტკიცებინა, რომ თავისუფალი კონკურენცია მაქსიმალურ კეთილდღეობას განაპირობებს – იგი გაცვლა-გამოცვლასა, წარმოებაში დასაქმებასა და პროდუქტების მაქსიმალურ სარგებლიანობას უზრუნველყოფს.

* * *

ვალრასმა მოკრძალებული წელილი შეიტანა სარგებლიანობის თეორიაში. მისი საინიციატივო წვლილი საერთო ეკონომიკური წონასწორობის მოდელში სარგებლიანობის ახალი თეორიის განვითარებაში იყო.

თავისი სისტემის აგებაში ვალრასი კანტილიონის, კენესა და რიკარდოს მიერ დამკვიდრებულ ტრადიციას გაჰყვა. მან გარკვეულწილად ძველისა და ახლის სინთეზს მიაღწია. კერძოდ, მის თეორიაში სარგებლიანობისა და ღირებულების ცნებები – ორთავე მონაწილეობს.

მიუხედავად იმისა, რომ ვალრასს ნამდვილი სკოლა არ შეუქმნია, იგი საერთო წონასწორობის თეორიის ფუძემდებელი გახდა.

იოზეფ შუმპეტერმა დავიდ რიკარდოს შემდეგ ვალრასი უდიდეს ეკონომისტ-თეორეტიკოსად მოიხსენია[115]. თუ ვალრასს ეკონომიკის მეცნიერებაში დამოუკიდებლად შეტანილი წვლილის მიხედვით შევაფასებთ, ის მოწინავე რიგებში არ აღმოჩნდება, მაგრამ თუ ეკონომიკური მშე-

[115]History of Economic Analysis, N.Y., 1954, გვ. 242.

ნებლობის მოდელის ტექნიკაში შეტანილი წვლილის მისედვით განესჯით მის ღვაწლს, მაშინ იგი მნიშვნელოვანი ფიგურაა.

5.3. ვილფრედო **პარეტო** (1848-1921)

მეცხრამეტე საუკუნის დამლევს ეკონომიკა, როგორც მეცნიერება, პროფესიონალური თვალსაზრისით დაიხვეწა და დაკონკრეტდა. ადამ სმითის პროფესიონალური ცოდნის სფერო სამართლის, ეთიკის, ლიტერატურის, ისტორიის და ეკონომიკის სფეროებს მოიცავდა. ჯონ სტიუარტ მილი უფრო მეტად ფილოსოფოსი, ლოგიკოსი და პოლიტოლოგი იყო, ვიდრე ეკონომისტი. უილიამ სტენლი ჯევონსი არა მარტო წამყვანი ეკონომისტი, არამედ წამყვანი ლოგიკოსიც იყო.

შემდგომში მდგომარეობა შეიცვალა. ლეონ ვალრასი, კარლ მენგერი, ბემ-ბავერკი და ალფრედ მარშალი მხოლოდ ეკონომისტებად აღიარეს. მეოცე საუკუნეში ეკონომიკის გამოჩენილი თეორეტიკოსებიდან მნიშვნელოვანი წვლილი სხვა დარგებში ძალიან ცოტამ შეიტანა, თუმცა, ჯონ ფონ ნეიმანი ამ მხრივ ბრწყინვალე გამონაკლისია. ეკონომიკის სპეციალიზაციის სკოლის მეთაური, ვილფრედო პარეტო, ერთ-ერთი ბოლოა, რომელსაც მრავალმხრივობა ახასიათებდა.

ვ. **პარეტო** დაიბადა 1848 წელს, პარიზში. მამამისი (წარმოშობით იტალიელი, სპეციალობით ინჟინერი) გენუის გარეუბნიდან იყო, შემდგომში, ადგილობრივ თვითმმართველობასთან ოპოზიციაში ყოფნის გამო, იძულებული გახდა გადასახლებაში ეცხოვრა. პარეტოს დედა ფრანგი იყო.

ვილფრედო ექვსი წლისა იყო, როდესაც მამამისი ამნისტირებულ იქნა და ოჯახი იტალიაში დაბრუნდა. ვილფრედომ კლასიკური განათლება მიიღო და მათემატიკაც

კარგად შეისწავლა. მოგვიანებით იგი ბერძნულ ლიტერატურასა და აღრიცხვის საფუძვლებს დაეუფლა. საინჟინრო საქმეს ტურინში სწავლობდა და საღოქტორო დისერტაცია „მყარი სხეულების ელასტიკური წონასწორობის" პრობლემებზე დაიცვა.

თავდაპირველად პარეტო რომში – რკინიგზაში ინჟინრად, შემდეგ დირექტორის მოადგილედ, მოგვიანებით კი ფლორენციაში მეტალურგიული ქარხნის გენერალურ დირექტორად მუშაობდა. 1889 წელს იგი პარლამენტის არჩევნებში დამარცხდა და დარწმუნდა, რომ ინტელექტუალური უპირატესობა ყოველთვის გამარჯვების აუცილებელი პირობა არ არის. იმავე წელს პარეტომ ცოლად შეირთო გრაფის ასული ლინა ბაკუნინა[116]. გადმოცემით, მალთუსის შეხედულებების გაელენის გამო წყვილმა შვილი არ იყოლია. მომდევნო წელს, ფინანსური მარცხის შემდეგ, პარეტომ დატოვა დაკავებული თანამდებობა და საკონსულტაციო სამუშაოებს ასრულებდა.

თავისუფალ დროს პარეტო ინტენსიურად სწავლობდა ეკონომიკასა და სოციოლოგიას. მან ძირითადად მთავრობის საწინააღმდეგო რიგი სტატიები დაწერა. იგი მგზნებარე ლიბერალი და თავისუფალი ვაჭრობის მომხრე იყო და არცთუ ისე უსიმპათიოდ იყო განწყობილი კაპიტალისტი მესაკუთრეების მიმართ. ამასთან, იზიარებდა იმ აზრს, რომ უმაღლესი ხელისუფალნი, საკუთარი ინტერესების გამო, ექსპლუატაციას უწევდნენ თავადაზნაურობას (რომელსაც თავად მიეკუთვნებოდა), სოციალისტებს, სამღვდელოებას, დემოკრატებსა და ფართო მასებს. ამავე დროს, იგი თავგამოდებული ანტიმილიტარისტი, რადიკალი და ათეისტი იყო. პარეტოს ასეთი შეხედულებები, ცხადია, მთავრობისათვის არასასიამოვნო იყო. ამიტომაც იყო, რომ მისი საჯარო ლექცია მილანში პოლიციამ ჩაშალა,

---

[116]მას არავითარი კავშირი არ ჰქონდა რევოლუციონერ ბაკუნინთან.

ხოლო რომში მათემატიკური ეკონომიკის კურსის ლექციების ჩატარებაზე უარი ეთქვა.

იმედგაცრუებული პარეტო ორმოცდაორი წლის ასაკში ემიგრაციაზე ფიქრობდა. ამ დროს იგი ეკონომისტ-თეორეტიკოს — მეფე პანტალეონს შეხვდა და გააცნო მისი ეკონომიკური შეხედულებები. შედეგად პარეტომ კვლავ გადაიკითხა ვალრასი (რომლის მეტაფიზიკური შეხედულებები ადრე უარყო) და მასთან აღმოაჩინა „ზოგადი წონასწორობის" ჭეშმარიტი კონცეფცია.

ვ. პარეტომ გადაწყვიტა, რომ თავისი ცხოვრება მთლიანად მეცნიერებისათვის დაეთმო. ასე დადგა მისი პროფესიონალური ცხოვრების მეორე ეტაპი.

1892 წელს ვალრასმა თავისი საქმე მიატოვა. პანტალეონიმ მისი ადგილი პარეტოს შესთავაზა, რათა ვალრასის ადგილი „ძველ სკოლას" არ ჩავარდნოდა ხელში, მაგრამ პარეტოს გამოქვეყნებული სამეცნიერო ნაშრომები არ გააჩნდა და მანამდე არც რაიმე აკადემიური თანამდებობა ეჭირა, რის გამოც ლოზანის ხელისუფლება ყოყმანობდა. ბოლოს რექტორი და სამართლის პროფესორი კანდიდატს გაესაუბრენ. იგი შესაფერისი აღმოჩნდა და 1898 წელს ისევე, როგორც მანამდე ვალრასი, დროებით დაინიშნა გამოთავისუფლებულ ადგილზე.

პარეტო კარგი ლექტორი აღმოჩნდა. მას ჯვუფში ორმოცდაათზე მეტი სტუდენტი ჰყავდა (ვალრასს ექვსი). იგი თვლიდა, რომ პედაგოგიური მოღვაწეობა (ისევე, როგორც ცოლი და შვილები) სამეცნიერო-კვლევით მუშაობაში უშლიდა ხელს. იგი ასევე უკმაყოფილო იყო იმით, რომ ლოზანის ბიბლიოთეკა ყოველწლიურად ეკონომიკაში მხოლოდ ორ ან სამ, შედარებით იაფფასიან წიგნს ყიდულობდა.

1898 წელს, მდიდარი ბიძის გარდაცვალების შემდეგ, პარეტო მისი მემკვიდრე — მილიონერი გახდა. ამის შემდეგ მალე მარკიზა, ოცდაათი ჩემოდნითა და ახალგაზრდა

მზარეულითურთ, რუსეთში გაიქცა. ქორწინება დაირღვა, მაგრამ პარეტოს განქორწინების მისაღებად სამართლებრივი საფუძველი არ გააჩნდა. იგი ქენევის მახლობლად გადასახლდა და განმარტოებულად ცხოვრობდა. დასაწყისში პარეტო ქენევიდან ლოზანაში გაკვეთილების ჩასატარებლად მიემგზავრებოდა, მაგრამ 1907 წელს ამაზეც საბოლოოდ უარი თქვა.

დროის გარკვეულ მონაკვეთში მსახურთა ამალით გარშემორტყმული პარეტო ფუფუნებაში ცხოვრობდა. მოგვიანებით კი განდეგილად იქცა და უწესრიგო ცხოვრებას ეწეოდა თავის ვილაში, სადაც ოცზე მეტი კატა და ოცდათერთმეტი წლით უმცროსი მშვენიერი ფრანგი ქალი — ჟანა რეგისი ჰყავდა. მათ ქალიშვილი შეეძინათ, რომელიც კანონიერად არ იყო ცნობილი. პარეტოს ფართო ერუდიცია და ბრწყინვალე გონება ჰქონდა, მაგრამ კრიტიკის მიმართ ძალზე მგრძნობიარე იყო, რის გამოც ქედმაღალ ადამიანად ითვლებოდა. ძალიან ცოტა ვინმე თუ მოსწონდა მას და მათ შორის ვალრასიც კი არ იყო.

პარეტოს სოციოლოგიისადმი მიდრეკილებამ უკანა პლანზე გადაიწია, თუმცა, როგორც სოციოლოგმა, საერთაშორისო აღიარება მოიპოვა. მისი პოლიტიკური შეხედულებები შეიცვალა — ადრინდელი რადიკალი კონსერვატორი გახდა, რომელიც პარლამენტურ დემოკრატიას უკან გადადგმულ ნაბიჯად მიიჩნევდა. ფაშისტებმა ტყუილად აღიარეს იგი მათ ერთ-ერთ წინასწარმეტყველად. მუსოლინიმ იგი სენატში წარადგინა, მაგრამ პარეტოს მის მხარდასაჭერად არაფერი გაუკეთებია. კვლავინდებურად სამხედრო ძალაუფლების მოწინააღმდეგე იყო. ამ დროისათვის, უყაირათიანობის გამო, თავისი ქონების უდიდესი ნაწილი დაკარგა. ბოლოს და ბოლოს იგი კანონიერად განქორწინდა და ჟანა რეგისზე დაქორწინდა. ორი თვის შემდეგ, 1929 წელს, სამოცდათხუთმეტი წლის ასაკში, შრომის უნარდაკარგული პარეტო გარდაიცვალა.

5.3.1. ნაშრომების მიმოხილვა

ვ. პარეტო ნაყოფიერი მწერალი იყო, რომლის „შრომების სრული კრებული" ოცდაათ ტომს მოიცავს. განსაკუთრებული დიდება მას რამდენიმე წიგნმა მოუტანა. მისი ადრინდელი სტატიები ეკონომიკაში 1892 წელს გამოქვეყნდა. პირველი მნიშვნელოვანი ნაშრომი — **„პოლიტიკური ეკონომიის კურსი"**, რომელიც ლოზანაში წაკითხულ ლექციებს ეფუძნებოდა, 1896-1897 წლებში ორ ტომად გამოიცა. ამ ნაშრომის პირველი თავი ეკონომიკის თეორიას ეძღვნება. სამეცნიერო თვალსაზრისით, წიგნის კულმინაციური წერტილია მე-2 ტომის ის თავი, რომელიც შემოსავლის განაწილებას ეძღვნება, სადაც დეტალურადაა განხილული „პარეტოს კანონი". წიგნის დანარჩენი ნაწილი (დაწყებული ანტიკური ხანით და მისი თანამედროვეობით დამთავრებული) ავტორის დიდ ერუდიციას წარმოაჩენს.

მთლიანობაში, პარეტოს ადგილი ეკონომიკის ისტორიაში უმთავრესად განისაზღვრება ნაშრომებით: **„პოლიტიკური ეკონომიის კურსი"** და **„პოლიტიკური ეკონომიის სახელმძღვანელო"** (1906). უნდა აღინიშნოს, რომ „სახელმძღვანელოში" „წმინდა ეკონომიკა" ფართო სოციალური სტრუქტურებითაა წარმოდგენილი. „სახელმძღვანელოს" შემდეგ პარეტომ ცოტა რამ შექმნა ეკონომიკაში, თუმცა ნაშრომში — **„მათემატიკური ეკონომიკა"** (1911) უფრო სხვაგვარად, ზოგადადაა ჩამოყალიბებული მისი მიდგომები.

პარეტოს ორ წიგნს ეკონომიკაში თავისი ორეული გააჩნია სოციოლოგიაში. წიგნში — **„სოციალიზმის სისტემა"** (1902-1903), სოციალისტური იდეები და ექსპერიმენტები — დაწყებული უძველესი დროიდან თანამედროვეობამდე, მიუკერძოებელი სიძულვილითაა განხილული. მასში მეღავნდება ავტორის ცოდნის ფართო სპექტრი და ილუზიები. ტიუნენისა და მარქსისადმი მიძღვნილი თავები

შორსაა ამ ავტორების წელილის სრულყოფილად გადმოცემისაგან. განსაკუთრებული მნიშვნელობისაა შესავალი, რადგანაც მასში წარმოდგენილია იმ ადრინდელი შეხედულებების მოკლე მიმოხილვა, რომელთა გამოც პარეტო მოგვიანებით, სოციალისტად გახდა ცნობილი.

5.3.2. ეკონომიკური ოპტიმუმის ახლებური გააზრება

შემოსავლების განაწილება რიკარდოსათვის ცენტრალური თემაა. ეს საკითხი ისეთ ფაქტორებს შორის მიმართებაში განიხილებოდა, როგორიცაა მიწა, შრომა და კაპიტალი, რომლებიც, თავის მხრივ, სოციალურ კლასთა შორის შემოსავლის განაწილებით განისაზღვრებოდა (მიწათმფლობელი, მუშა და კაპიტალისტი).

„სოციალურ საკითხებში" მისი კანონი ისეთსავე როლს ასრულებდა, როგორც მალთუსის ხალხთმოსახლეობის კანონი. სიღატაკისა და შემოსავლის უთანასწორობისაკენ მიმართული ნებისმიერი სოციალური პოლიტიკა მისი მნიშვნელოვანი სახეცვლილების გარეშე დამარცხებისათვის იყო განწირული.

მალთუსის კანონებისაგან განსხვავებით, პარეტოს კანონმა, რომელიც წარმოდგენილი იყო იმ დროს, როცა ამგვარი ემპირიული დანაწილებისადმი სტატისტიკოსთა ინტერესი იზრდებოდა, ძლიერი ბიძგი მისცა შემოსავლის პერსონალური განაწილების სტატისტიკურ და თეორიულ ნაშრომებს.

მთელი მეცხრამეტე საუკუნის განმავლობაში ეკონომისტები ისე ლაპარაკობდნენ სარგებლიანობაზე, თითქოს მისი ჩვეულებრივი ხერხით გაზომვა შეიძლებოდა. სარგებლიანობის თეორია თანდათან სცილდებოდა ფილოსოფიური უტილიტარიზმის ცნებას. ორდინალური მეთოდი „სახელმძღვანელომდე" ათი წლით ადრე ირვინგ ფიშერმა შეიმუშავა. პარეტოს წელილი მისი დახვეწილი ფორმით

წარმოდგენაშია. მისმა მკაფიო ანალიზებმა საბოლოოდ გადაუჭრა ცენტრალური ძარღვი სარგებლიანობას. პარეტოს აზრით, უმჯობესია „სარგებლიანობის" სხვა სიტყვით შეცვლა, რომელსაც რაიმე დამატებითი მნიშვნელობა არ ექნებოდა.

მოგადი წონასწორობის ადრინდელი თეორეტიკოსები ცდილობდნენ აეხსნათ, თუ რა პირობებში მიაღწევდა თავისუფალი კონკურენცია ერთობლივი დოელათის მაქსიმალურ დონეს.

პარეტომ შემდეგში ერთობლივი დოელათის ცნება გაცილებით უფრო ნაკლები მოთხოვნილების მქონე კრიტერიუმით შეცვალა. მისი აზრით, კეთილდღეობა კლებულობს, თუ მოგებას არაეინ იღებს.

მდგომარეობას, რომლის დროსაც მოგებას, სხვისი წაგების გარეშე, არავინ იღებს, პარეტომ „ოპტიმალური მდგომარეობა" უწოდა. ცხადია, ასეთი მდგომარეობა ბევრი არსებობს, მაგრამ არ არსებობს მათი ერთმანეთისაგან განმაცალკევებელი ობიექტური გზა.

პარეტოს ოპტიმალურობის მეშვეობით შესაძლებელი ხდება ეკონომიკური ეფექტურობის პრობლემის სამართლიანობის პრობლემებიდან განცალკევება. იგი ოცდაათიან წლებში საფუძვლად დაედო კეთილდღეობის ახალ ეკონომიკურ თეორიას.

პარეტოს კეთილდღეობის ეკონომიკურ თეორიაში დიდი წვლილი არ შეუტანია, მაგრამ მან წამოჭრა საინტერესო საკითხი იმის შესახებ, თუ როგორ უნდა დაეგეგმა მრეწველობის სამინისტროს წარმოება ისე, რომ „პარეტოს ოპტიმალურობისათეის" მიეღწია. მისი აზრით, ფიქსირებული დანახარჯების არარსებობისას, მგეგმავები თავისუფალი კონკურენციის სტიმულირებაზე უკეთესს ვერაფერს მოიფიქრებენ. თავისუფალი კონკურენციის გარეშე ფიქსირებული ფასების არსებობისას, პარეტოს „ოპტიმალურობას" მარცხი უწერია, ეინაიდან ამ შემ-

თხვევაში ფირმებს საქონლის ზღვრულ ფასებში გაყიდვა არ შეუძლიათ და მთლიან დანახარჯებს კელავინდებურად ვერ ფარავენ. მეორე მხრივ, როცა ცენტრალიზებული დაგეგმვა საოთანადო გადასახადებისა და ფასების დისკრიმინაციის გამოყენებით ხდება, მსგავსი ოპტიმალურობის მიღწევა შეუძლებელია.

ვალრასმა ოჯახის მოთხოვნა (მოცემული ფასებისა და შესაძლებლობისას) პირობითი ოპტიმიზაციის მათემატიკური პრობლემის ამოხსნით განსაზღვრა. მას მოთხოვნაში ფასების ცვლილებით გამოწვეული ცვლილებების მათემატიკური ანალიზი არ მოუცია. ეს ნაბიჯი პარეტომ გადადგა. მან აჩვენა, რომ კლებადი ზღვრული სარგებლიანობა მოთხოვნის დაქვეითებას გულისხმობს. „კურსის" მიხედვით ურთიერთდამოკიდებული სარგებლიანობა მზარდი მოთხოვნით წარმოიშობა. „სახელმძღვანელოში" წარმოდგენილი იყო მოთხოვნის კანონების მათემატიკური ანალიზი n რაოდენობის საქონლისათვის.

* * *

პარეტო, უპირველეს ყოვლისა, სოციოლოგი იყო, რომელსაც, ფაქტობრივად, ყველაფერზე მკაფიო შეხედულებები ჰქონდა. მრავალი სხვა მარჟინალისტის მსგავსად, მას როგორც ისტორიული, ასევე თანამედროვე ფაქტების ღრმა ცოდნა გააჩნდა. ის, რაც მან ეკონომიკური კატეგორიების შესახებ თქვა, დიდ აღმოჩენად ვერ ჩაითვლება. ამ მხრივ, არც პარეტოს შემოსავლის განაწილების კანონია გამონაკლისი.

ვალრასმა ეკონომიკის თეორიაში კვლევის მათემატიკური მექანიზმები შექმნა, რომელიც შემდგომში პარეტომ გააუმჯობესა. პარეტოს ძირითადი წვლილი ადამიანის არჩევანის, რესურსების განაწილებისა და გაცვლის ძირითადი პრობლემების მიმართ მათემატიკის პროფესიონა-

ლურ გამოყენებაში მდგომარეობს. ამ სფეროში მისი წელილი დიდია და ათეული წლების განმავლობაში სტანდარტული. ეკონომიკა ოცდაათი წლის განმავლობაში ითვისებდა მას. პარეტო-ეკონომისტს მართლაც ბევრი მიმდევარი ჰყავდა, მაგრამ ძირითადად იტალიაში.

ლიტერატურა (§ 5)

Блауг М., Экономическая мысль в ретроспективе, М., 1994, гл. 8-13.

Блюмин И. Г., Критика буржуазной политической экономии, т.1, М., 1962; Субъективная школа в буржуазной политической экономии, М., 1962.

Всемирная история экономической мысли, т.3, М., 1989, гл.6,9.

Джевонс У. С., Политическая экономия, СПБ, 1905; Об общей математической теории политической экономии; О мере полезности гражданских сооружений – В кн.: Теория потребительского поведения и спроса, СПБ, 1993.

Майбург Е. М., Введение в историю экономической мысли. От пророков до профессоров, пер. с англ., М., 1996, гл.23,26.

Селигмен Б., Основные течения современной экономической мысли, М., 1968, гл.III(1), IV(2).

Correspondence of Leon Walras and Related Papers, Jaffe, W. და სხვ., Amsterdam, 1965.

Eckard E. W., Economics of W.S. Jevons, Was., 1940.

Fridman M., Walras and His Economic System-American Economical Review, 1955.

Hicks I.R., Leon Walras _ Econometrica, Bd.2, 1934.

Jevons W. S., Papers and Correspondence, R.D. Collison Black and R.Könekamp, 7 Vols, 1972-1981; The Coal Question, L., 1865; Elementary Lessons in Logic, L., 1870; The Principles of Science, 2 Vols, L., N.Y., 1874/1958; Money and the Mechanism of Exchange, L., 1875; Primer of Logic, L., 1876; Primer of Political Economy, L., 1878; Investigation in Currency and Finance, L.,1884; The Principles of Economics, L., 1905; The Theory of Political Economy, L., 1871/1957.

Lettere a Maffeo Pantaleoni, vol.3, Roma, 1960.

Pareto V., Cours d'economie politique, v.1-2, Lausanne-P., 1896/97; Les systémes socialistes, v.1-2, P., 1901/02; Mannuale di economia politica, Mil., 1906; ital.: Mil., 1909; Trattato di sociologia generale, v.1-2, Firenze, 1916.

Schumpeter J.A., Ten great economists, from Marx to Keynes, N.Y., 1951; History of Economic Analysis, N.Y., 1954.

Walras L., Theorie mathematique de la richesse sociale. Lausanne, 1883; Theorie de la monaie, P., 1886; Etudes d'economie sociale, ou Theorie de la repartition de la richesse socale, P., 1891/1936; Etudes d'economie politique appliquee, ou Theorie de la production agricole, Lausanne, 1898/1936; Elements d'economie politique pure ou theorie de la richesse sociale, P., 1874/1926 _ ინგლისურად; Elements of Pure Economics, L., 1954.

§ 6. ზღვრული სარგებლიანობის ავსტრიული სკოლა

ეკონომიკაში, როგორც ყველგან, ბევრს საუბრობენ სხვადასხვა სკოლებზე. თუ სკოლებში მასწავლებლებისა და მოსწავლეების მჭიდრო დაჯგუფებებს ვიგულისხმებთ, რომლებიც განმასხვავებელი დოქტრინებით არიან გაერთიანებულნი, მაშინ ეკონომიკური მეცნიერების ისტორიაში მათი რიცხვი და მნიშვნელობა ძალიან მცირეა. ამ მხრივ, გამონაკლისს ვენის სკოლა წარმოადგენს, რომელსაც „ავსტრიულ სკოლასაც" უწოდებენ. ამ სკოლის იდეური შემქმნელი კარლ **მენგერია**, მაგრამ მისი, როგორც განსაკუთრებული სკოლის ჩამოყალიბება, ეჯენ **ბემ-ბავერკისა** და ფრიდრიხ ფონ **ვიზერის** დამსახურება იყო[117].

6.1. კარლ **მენგერი** (1840-1882)

კარლ **მენგერი** დაიბადა 1840 წელს გალიციაში. იგი სამართალს ვენისა და პრაღის უნიეერსიტეტებში სწავლობდა, დოქტორის ხარისხი კი კრაკოვის უნიეერსიტეტში მიიღო. თავდაპირველად იგი, როგორც ფინანსისტ-ეურნალისტი, პრემიერ-მინისტრის პრესცენტრში მსახურობდა, რაც მისთვის ერთობ ნაყოფიერი გამოდგა. მოგვიანებით ფრიდრიხ ვიზერთან საუბარში იგი

[117]ვენის თეორეტიკოსებიდან ზოგიერთი, მაგალითად, რუდოლფ **აუსპიტცი** (1837-1919) და რიჩარდ **ლიბენი** ამ სკოლაში არ მიუღიათ და ამიტომაც ისინი სხვაგან მოიხსენიებიან.

აღნიშნავდა, რომ გააოცა ფასთა თეორიაში აზრთა სხვადასხვაობამ, რომელიც მას „საქმოსანი" ადამიანებისაგან ესმოდა. საბოლოოდ მენგერმა ფასის თეორიის პრობლემების დამუშავება გადაწყვიტა. ამ მიზნით, გამოაქვეყნა თავისი ერთ-ერთი მთავარი ნაშრომი სახელწოდებით: – **„პოლიტიკური ეკონომიის საფუძვლები"**[118] (1871), რომლის სატიტულო გვერდზე აღნიშნულია, რომ ეს არის წიგნის I ნაწილი, მაგრამ შემდეგი ნაწილები აღარ გამოცემულა.

წიგნის პირველ გამოცემას დიდი გამოხმაურება არ მოჰყოლია და მენგერის პრეტენზია ლექტორობაზე ისევ გარკვეულ სირთულეებს ხედებოდა, თუმცა მალე ვითარება შეიცვალა და მისი რეპუტაცია ამაღლდა. 1876 წელს იგი ვენის უნივერსიტეტის სამართლის ფაკულტეტის პროფესორი გახდა, ხოლო 1876 წელს პრინც რუდოლფის (რომელიც მოგვიანებით მის ცხოვრებაში მეიერლინგის სახელწოდებით შევიდა) მასწავლებლად დაინიშნა და მასთან ერთად ხანგრძლივად მოგზაურობდა ევროპაში. 1879 წელს მან ვენის უნივერსიტეტის პოლიტეკონომიის კათედრა ჩაიბარა და აქედან დაიწყო მეცნიერის მშვიდი ცხოვრება.

1875-84 წლებში მენგერი დიდ დროს უთმობდა გუსტავ შმოლერთან მეთოდურ კამათს, მომდევნო წლებში კი მონეტარული პრობლემებით იყო დასაქმებული. იგი სავალუტო საკითხებში წამყვანი ავტორიტეტი გახდა.

1883 წელს გამოქვეყნდა კიდევ ერთი მნიშვნელოვანი ნაშრომი – **„ნარკვევები სოციალური მეცნიერების და განსაკუთრებით პოლიტიკური ეკონომიის მეთოდის შესახებ"**. მისი პუბლიკაციები ძირითადად 1892 წელს შეწყდა, თუ მხედველობაში არ მივიღებთ რამდენიმე პატარა სტატიას.

---

[118]Menger Carl, Grundsätze der Volkswirtschaftslehre, Wien, 1871.

მენგერი „საფუძვლების" მეორე ვრცელ გამოცემაზე განაგრძობდა მუშაობას და ამ მიზნით 1903 წელს დატოვა კიდეც კათედრა, მაგრამ ეს საქმე ბოლომდე ვერ მიიყვანა. იგი 1921 წელს გარდაიცვალა[119].

ყველაზე დიდი სახელი მენგერს "საფუძვლებმა" მოუტანა. მისი მიზანი, როგორც წინასიტყვაობაში აღნიშნავდა, ღირებულების ზოგადი თეორიის დამუშავება იყო, რომელიც ფასის, ხელფასის, სარგებლისა და რენტის პრობლემების არსს ხსნიდა.

თუ საქონლის განსაზღვრული რაოდენობა დაკმაყოფილებული მოთხოვნის მნიშვნელობის მიხედვით განლაგდება, მაშინ ამ საქონლის ღირებულება მათზე მოთხოვნის დაკმაყოფილების ხარისხს შეესაბამება – ეს იყო მენგერისეული ღირებულების განსაზღვრა, რომელიც შემდგომში ცნობილი გახდა როგორც „დანაკარგის პრინციპი": ყოველი საქონლისათვის განსაზღვრული ღირებულება იმისდა მიხედვით მცირდება, თუ რამდენად მეტი ერთეული ხდება მისაღები. აქ გოსენის პირველი კანონის არსი ზუსტადაა გაგებული და მენგერმა საჭიროდ არ ჩათვალა მარჟინალური სარგებლიანობის კონცეფციისათვის ახალი ტერმინის გამოგონება.

მენგერის შეფასების პრინციპები უშუალოდ სამომხმარებლო საქონელს მიესადაგებოდა, რასაც იგი პირველი რიგის საქონელს უწოდებს. თუ სამომხმარებლო საქონელი „მწარმოებლის დამატებითი შეკვრა საქონლისაგან" იწარმოება, იგი თავის ღირებულებას მთლიან შეკვრაზე „არეკლავს". მას ღირებულების ფაქტორების დადგენა სურდა, რაც დანაკარგის პრინციპით დაადგინა და ფაქტორების ღირებულებათა ჯამი პროდუქტის ღირებულებას გაუტოლა.

---

[119]მისი დანატოვარი მდიდარი ბიბლიოთეკის უმეტესი ნაწილი ამჟამად ტოკიოშია.

ზღვრული სარგებლიანობის თეორიის ანალიზისას მენგერი შეეცადა ეჩვენებინა სარგებლიანობის კავშირი მოხმარების საგნების **იშვიათობასთან**. ამასთან, მისი აზრით, ადამიანთა მოთხოვნილებები დაუკმაყოფილებელი სურვილების ნაირსახეობაა. მის მიერ მოტანილ ცხრილში (1)[120], რომაული ციფრებით (I-X) სხვადასხვა საგნებზე ადამიანთა მოთხოვნილებებია ნაჩვენები, არაბული ციფრებით კი - სამეურნეო სუბიექტის შეფასება დოვლათის პირველ, მეორე და ა.შ. ერთეულზე, რომელიც ამა თუ იმ მოთხოვნილებას აკმაყოფილებს.

ცხრილი 1

I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X
10									
9	9								
8	8	8							
7	7	7	7						
6	6	6	6	6					
5	5	5	5	5	5				
4	4	4	4	4	4	4			
3	3	3	3	3	3	3	3		
2	2	2	2	2	2	2	2	2	
1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
0	0	0	0	0	0	0	0	0	0

მენგერმა ერთმანეთს შეადარა მოთხოვნილებები ხორბალსა (I) და ალკოჰოლზე (V). 3 ტომარა ხორბლის არსებობის შემთხვევაში ადამიანის ზღვრული მოთხოვნილება 8 ერთეულის, ხოლო 3 ბოთლი სასმელის შემთხვევაში იგივე მაჩვენებელი 4 ერთეულის ტოლი იქნება და ა.შ. ამ პრინციპის მიხედვით, ერთი სახეობის დოვლათის **ღირებულება** იმ ყველაზე მცირე სარგებლიანობით განისაზღვრება, რომელიც მარაგის ბოლო ერთეულს გააჩნია.

---

[120]იხ.: Всемирная история экономической мысли, т. 3, გვ. 111-113.

მაღალი რიგის საქონლის ტრანსფორმირება პირველი რიგის საქონელში დროს მოითხოვს და მაინც გაურკვეველობის საგანია. პირველი რიგის საქონელს, რომელიც უშუალოდ შეიძლება მოიხმარონ, შედარებით მაღალი ღირებულება აქვს, ვიდრე სხვას. ეს კი ნიშნავს დროის უპირატესობას. მეორე მხრივ, შუალედური პროდუქტების ჯაჭვის დაგრძელება ჩვეულებრივ (თუმცა არა ავტომატურად) შემოსავლის გაზრდის შესაძლებლობებს იძლევა. შუალედური პროდუქტების მარაგი სწორედ ის არის, რასაც მენგერი, ჯევონსის მსგავსად, **კაპიტალს** უწოდებს.

მენგერის ღირებულების თეორიის აშკარა სისუსტე იმაში მდგომარეობს, რომ მან ვერ ახსნა, თუ როგორ ანაწილებდა მისი ინდივიდი რესურსებს მაქსიმალურად დაკმაყოფილების მიზნით.

მენგერი ღირებულებიდან გაცვლაზე გადადის. წარმოდგენილ რიცხობრივ მაგალითში გაცვლა წინასწარ დადგენილი ფასით ხდება, რომელიც ურთიერთსასარგებლო შესაძლებლობას იძლევა. ის არ ცდილობს აჩვენოს, თუ როგორ დგინდება ფასი და როგორ მიმდინარეობს გაცვლა სხვადასხვა გაცვლით თანაფარდობებში. მენგერის ღირებულების თეორია შეზღუდულია და ისიც მონოპოლიის შესახებ ანალიზით იწყება. მენგერს არ შეუქმნია ღირებულების თეორია კონკურენტული ბაზრისათვის და არც მიწოდებასა და ღირებულებაზე ფასის გავლენის პრობლემა გამოუკვლევია.

უფრო ზუსტად, მენგერს მოთხოვნა-მიწოდებას შორის წონასწორობის კონცეფცია აკლია. იგი ბაზარს ისეთ მომენტში ეხება, როდესაც რაოდენობები უკვე წარმოებული პროდუქციით განისაზღვრება და მხოლოდ ღირებულება რჩება დასადგენი. იგი ბაზრის შემდგომ რეგულირებას ყურადღებას არ აქცევდა.

მენგერი „პრინციპებს" ვილჰელმ როშერს უძღვნის და მის წინასიტყვაობას გერმანელი ეკონომისტებისადმი

მისალმებით ამთავრებს, რომლებთანაც „ღირებულებაზე" კამათის დიდი მნიშვნელობა მიანიშნებს. მისი იმედები არ გამართლდა. გერმანელ ეკონომისტებს, სადაც გუსტავ შმოლერის მეთაურობით ისტორიული სკოლა დომინირებდა, ეკონომიკის თეორიისათვის დიდი სარგებლობა არ მოუტანიათ. ამ იმედების გაცრუების შედეგია მენგერის მეორე წიგნი **„ნარკვევები სოციალური მეცნიერებისა და განსაკუთრებით პოლიტიკური ეკონომიის მეთოდის შესახებ"** (1883)[121]. შმოლერი არ მორიდებია მისი კონცეფციის საკუთარ ნაშრომში გამოყენებას, რითაც მენგერისადმი პატივისცემა გამოხატა, მაგრამ მან მენგერი მაინც გააკრიტიკა თავის მიმოხილვაში[122]. ამას მენგერმა უპასუხა პოლიტიკური ხასიათის ნაშრომით — **„ისტორიზმის შეცდომები გერმანულ ეკონომიკაში"**[123]. ეს კელევის მეთოდების შესახებ მათი კამათის კულმინაციაა და არა მხოლოდ ზღვრული სარგებლიანობის თაობაზე აზრთა სხვადასხვაობა. კამათი არც ისტორიული და ემპირიული ნაშრომის კანონიერებას შეეხებოდა. მენგერი ისტორიის კარგი მცოდნე იყო და „პრინციპების" მეორე გამოცემა ფაქტობრივ მასალაზე დაყრდნობით ჩამოაყალიბა.

მეორე გამოცემა ნამდვილად კელევის მეცნიერული ლოგიკის შედეგი იყო. ორივე მოწინააღმდეგე შეთანხმდა მეცნიერული კანონების პირველობაზე, თუმცა საკითხი მათ აღმოჩენებს შეეხებოდა. საბოლოოდ, მათ კამათს რიგ პრობლემებთან მიმართებაში ნათელი არ მოჰფენია. შმოლერის პოზიციით, ეკონომიკური კანონები ფაქტებისაგან უნდა დაიწმინდოს, რაც ათეული წლების განმავლობაში დაგროვდა (იმ პერიოდისათვის თეორიული კვლევები

---

[121]Untersuchungen über die Methode der Sozialwissenschaften und der politischen Ökonomie insbesondere, Leipzig, 1883.

[122]Schmoller G., Zur Methodologie der Staats- und Sozialwissenschaften. 1883.

[123]Menger C., Die Irrtümer des Historismus in der Deutschen Nationalökonomie. Wien, 1884.

ფაქტობრივად არ არსებობდა). ეს პოზიცია, რა თქმა უნდა, საკამათოა. უფრო მეტ სიმპათიას იმსახურებს მენგერის მტკიცება იმის შესახებ, რომ თეორიული კვლევები ფაქტობრივი მასალებით უნდა გამდიდრდეს.

ეკონომიკური მეცნიერების ისტორიკოსები საერთოდ მაღალ შეფასებას აძლევენ მენგერს. მისი ძირითადი პრობლემა მათემატიკური ან გრაფიკული საშუალებების გამოყენების იგნორირება იყო. მართალია, იდამ სმითამდე, სქოლასტიკისა[124] და კამერალისტების[125] პერიოდში, ეკონომიკური ნაშრომები ხშირად სამართალს უკავშირდებოდა, მაგრამ გასულ საუკუნეში ეკონომიკური კვლევებისათვის სამართლის ფაკულტეტები საკმარისად ნაყოფიერი ნიადაგი აღარ იყო.

ამგვარად, როდესაც ეკონომიკურ თეორიაში მათემატიკური მეთოდები „შეიჭრა", მენგერი განზე გადგა. მაშინ, როდესაც მენგერი მისი დროის გერმანულენოვანი თეორიული უდაბნოს გრილ ნაკადულს წარმოადგენდა, საერთაშორისო მასშტაბით, მისი წვლილი უკვე გაუფასურებული იყო. შესაძლოა ამითაც აიხსნას, რომ მენგერის ნაშრომი „საფუძვლების" პირველი ტომით ამოიწურა.

ბემ-ბაევერკმა განავრცო მენგერის თეორია. ფაქტობრივად, ჯევონსმა არც კი იცოდა მენგერის არსებობა, ვალრასმა კი მის შესახებ მხოლოდ ცოტა მოგვიანებით, 1883 წელს გაიგო. და მაინც, მენგერის „პრინციპებს" დიდი გავლენა ჰქონდა და მისმა აეტორმა საერთაშორისო რეპუტაცია მაშინ მოიპოვა, როდესაც ჯევონსი და ვალრასი უმეტესი ეკონომისტებისათვის ჯერ კიდევ მიუდგომელნი იყვნენ, ხოლო მარშალის „პრინციპები" კი ჯერ გამოუქვეყ-

---

[124]**სქოლასტიკა** (ბერძნ. scholastikos – სწაველული) – შუა საუკუნეებში გაბატონებული ფილოსოფიური მიმართულება, რომელიც თეორიულად ეკლესიის დოგმებს ამართლებდა.

[125]**კამერალური** (ფრანგ. cameral) – კაბინეტში, ლაბორატორიაში წარმოებული.

ნებელი იყო. მენგერი „ახალი ეკონომიკის მანათობელი" იყო. აი, რატომ თქვა კნუტ ვიკსელმა, რომ რიკარდოს „პრინციპების" შემდეგ, მენგერის წიგნის მსგავსი არც ერთი წიგნი არ ყოფილა, რომელსაც ეკონომიკის განვითარებაზე ასეთი დიდი გავლენა მოეხდინაო. თუმცა, დღევანდელი ეკონომიკის სტრუქტურა ნაკლებად შეიცავს მენგერის იდეებს, მაგრამ იგი მაინც მისი ერთ-ერთი წამყვანი ადრეული პერიოდის არქიტექტორთაგანი იყო.

6.2. ეჯენ ფონ **ბემ-ბავერკი** (1851-1914)

მენგერის მიერ ეკონომიკისადმი ახლებურმა მიდგომამ ადრევე მიიქციია ორი ნიჭიერი ახალგაზრდის — ეჯენ ფონ ბემ-ბავერკისა და ფრიდრის ფონ ვიზერის ყურადღება. თუმცა, ისინი მისი სტუდენტები არასოდეს ყოფილან. მათ ზოგიერთი მათი წინამორბედის შესედულებების დამუშავება და განვითარება დაიწყეს, რითაც ვენის სკოლის ბირთვი იკვრებოდა. მათი ნაშრომების უმეტესობაში მენგერის იდეების გავლენა შეინიშნება.

ბემ-ბავერკი დაიბადა 1851 წელს. სამართლისა და პოლიტიკური ეკონომიის შესწავლის შემდეგ იგი სამოქალაქო სამსახურის კარიერისათვის მოემზადა. პარალელურად „ძველი ისტორიული სკოლის" ლიდერებთან — ვილჰელმ როშერთან, ბრუნო ჰილდებრანდთან და კარლ კნისთან — აგრძელებდა პოლიტეკონომიის შესწავლას. სადოქტორო დისერტაციის დაცვის შემდეგ იგი 1875 წელს ვენაში კარლ მენგერის ორბიტამ მიიზიდა — გახდა ლექტორი, შემდეგ კი მან ცოლად შეირთო თავისი მეგობრისა და თანაკურსელის და — ბარონესა ფონ ვიზერი.

1880 წლიდან ბემ-ბავერკის პირველი პროფესიონალური თანამდებობა ვენის უნივერსიტეტში პრივატ-დოცენტობა იყო, 1881 წლიდან ინსბრუკის უნივერსიტეტის პროფესორობა კი მისი ნაყოფიერი სამეცნიერო მოღვაწეობის

პერიოდია. 1895-1904 წლებში იგი ავსტრიის ფინანსთა მინისტრია. ამ თანამდებობიდან გადადგომის შემდეგ მუშაობა ვენის უნივერსიტეტში ეკონომიკის კათედრაზე დაიწყო.

ბემ-ბავერკს, როგორც ავსტრიის სახელმწიფო მოღვაწეს, წილად ხვდა დიდი პატივი – 1911 წელს იგი ავსტრიის მეცნიერებათა აკადემიის პრეზიდენტი გახდა. გარდაიცვალა 1914 წელს.

ბემ-ბავერკის ძირითადი შრომებია: „**სახალხო-მეურნეობრივი კეთილდღეობის ფასეულობის თეორიის საფუძვლები**" (1886), „**ბუნებრივი ღირებულება**" (1889), „**კაპიტალი და პროცენტი**" (1884/1889), „**კ. მარქსის თეორია და მისი კრიტიკა**" (1896) და სხვ.

ბემ-ბაეერკმა უარყო კ. მარქსის შრომითი ღირებულების თეორია და განაეითარა ფასეულობის სუბიექტური, კაპიტალისა და სარგებლის თეორია.

ბემ-ბაეერკის მოსაზრებები ძირითადად ჩამოყალიბებულია მის მთავარ ნაშრომში – „**კაპიტალი და პროცენტი**"[126]. ნაშრომის პირველ ნაწილში – „**კაპიტალი და მოგება**" – კრიტიკულადაა განხილული მანამდე არსებული სარგებლის თეორიების ისტორია. მეორე ნაწილში – „**კაპიტალის პოზიტიური თეორია**" (1889) ჩამოყალიბებულია საკუთარი თეორია, რომელიც მენგერის შეხედულებებზეა დაფუძნებული.

ბემ-ბაეერკმა სოციალურ-ისტორიული შინაარსის გარეშე სცადა კაპიტალისა და სარგებლის თეორიის ჩამოყალიბება. **კაპიტალი** ბუნებისა და შრომით შექმნილი წარმოების საშუალებათა ერთობლიობის სახით არის წარმოდგენილი. ასეთი მიდგომის მნიშვნელოვანი ელემენტია დროის ფაქტორი, რომელიც ცენტრალურ როლს

---

[126]Kapital und Kapitalzins, Jena: 1884 (I)/1889(II).

ასრულებს კაპიტალიდან შემოსაელის წარმოშობაში. **სარგებელი** ფსიქოლოგიური ფაქტორებითა (მომხმარებლის მიერ მომავალთან შედარებით ახლანდელი დოელათის უფრო მაღალი შეფასებითა და მომავალი რესურსების შეუფასებლობით) და სამომხმარებლო დოელათისა და მისი ფასეულობის ზრდის რეალური პროცესითაა ახსნილი. **სარგებლის ნორმა**, მისი ამრით, ზღვრული სარგებლიანობის საფუძველზე ბაზარზე დგინდება.

ბემ-ბავერკის ნაკლებად მნიშვნელოეანი შრომებიდან ყურადღებას იპყრობს მის მიერ კარლ მარქსის ღირებულების თეორიის კრიტიკა, რომელიც ყურადღებას ამახვილებს „წინააღმდეგობაზე" – „კაპიტალის" პირველ ტომსა (სადაც მოგება შრომის პროპორციულია) და მესამე ტომს შორის (სადაც მოგება კაპიტალის პროპორციულია).

სარგებლის თეორიას ძირითადად აინტერესებს პასუხი კითხვაზე – რატომ იცვლება მომავალში დამზადებული საქონლის ერთი ერთეული იმავე რაოდენობის ახლანდელ საქონელზე? რატომაა დამზადებული საქონელი უფრო ძვირფასი, ვიდრე დასამზადებელი? ბემ-ბავერკის მიერ ზემოაღნიშნული გარემოებების ამსახველი „სამი მიზეზი" საყოველთაოდ ცნობილი გახდა. **პირველი** მიზეზი ახლანდელთან შედარებით მომავალში ნაკლებად დეფიციტური რესურსების მოლოდინით აიხსნება. ბემ-ბავერკს, რა თქმა უნდა, ესმოდა, რომ ამ მიზეზს, სიტუაციის შეცელის გამო, შეიძლება უკუქმედებაც გამოეწვეია. ამ შემთხვევაში შესაძლებელია ფულის ან საქონლის მარაგის შექმნა. **მეორე** მიზეზად დასახელებულია მომავალი მოთხოვნილების არასათანადო დონეზე შეფასება. მას ეჭვიც კი არ ეპარებოდა, რომ ასეთი მიდგომა ფსიქოლოგიური ფაქტორიდან გამომდინარეობდა, თუმცა ვერ შეძლო მისი სრულყოფილი ახსნა. ამას იგი უმეტესწილად მომავალი სურვილების შესახებ წარმოსახვის ნაკლებობას მიაწერდა. **მესამე** მიზეზი საქონლის „შემოელითი მეთოდების" ლოდინის ნაყო-

ფიერებით აიხსნება. შემოსავალი უფრო პროდუქტიულია ლოდინის შემდეგ. ხეების ზრდა ამის ნათელი დადასტურებაა.

აღსანიშნავია, რომ ასეთი მიდგომები ორიგინალური არ იყო, სამივე ზემოაღნიშნული მიზები გარკვეულწილად მენგერმა ახსენა და ყველაფერს გრძელი ისტორია ჰქონდა, რაც ბავერკმა უდავოდ იცოდა. მისი მსჯელობები საკამათო გახდა არა იმიტომ, რომ ბემ-ბავერკი თაეის წინამორბედებზე უკეთესი იყო, არამედ უფრო იმიტომ, რომ რამდენადაც დოგმატურია თაეის მტკიცებებში, იმდენად შეუპოვარია იგი მათ დაცვაში (მაშინაც კი, როდესაც პოტენციურად არასწორია). ჩამოთვლილთაგან განსაკუთრებით საკამათო მესამე მიზები გახდა.

ბემ-ბავერკის პოზიცია უცნაური იყო. სარგებლის თეორიის განხილვისას იგი აკრიტიკებდა აღრინდელ თეორიებს იმ მცდარი რწმენისათვის, რომლითაც მათ კაპიტალის პროდუქტიულობა სარგებლის „დადებითი რაოდენობის" ახსნისას საკმარისად ჩათვალეს. თაეის თეორიაში იგი დიდ სიღრმეებში შეეიდა, რათა აეხსნა, რომ მესამე მიზები ფაქტობრივად „დადებით რაოდენობაში" დროის შეღავათების გარეშეც გამოვლინდებოდა.

ბემ-ბავერკმა არ გაიზიარა შეხედულება იმის შესახებ, რომ ფიშერის თეორია ცირკულარული იყო, რადგანაც ის სარგებლის ნორმას ინდივიდუალური ქცეეის თვალსაზრისით ხსნის, მაშინ როდესაც ეს უკანასკნელი, თაეის მხრივ, სარგებლის განაკვეთზეა დამოკიდებული. ბემ-ბავერკის აზრით, ფიშერის თეორია უფრო სარგებლის „მათემატიკური" და არა „შემთხვევითი" ახსნისათვისაა საჭირო. აქედან მოყოლებული, შემთხვევითი ანალიზით ავსტრიელები მათემატიკოსების „ფუნქციონალურ" ანალიზს ებრძოდნენ. ისტორიული შედეგი ის იყო, რომ ავსტრიელები თავისი

არიერგარდის[127] ბრძოლას აწარმოებდნენ, სოლო მეცნიერული კვლევის ნამდვილი ბრძოლები კი ყველგან იმართებოდა.

ზოგადი წონასწორობის სისტემაში ბემ-ბავერკის თეორიის კულმინაცია აქციონერული კაპიტალის დანახარჯებთან, ხელფასებთან და კაპიტალთან მიმართებაში სარგებლის განაკვეთის განსაზღვრაა. იგი პრობლემის ამოხსნაში „ცხრილებს" იყენებდა.

ეკონომიკის ისტორიის თვალსაზრისით, ბემ-ბავერკის ანალიზი სარგებლის განაკვეთის შესახებ სამი მიზეზის გამოა აღსანიშნავი:

1) იგი სარგებლის განაკვეთის ახსნას დროის უპირატესობის გარეშე ცდილობს. დროის უპირატესობა სარგებლის თეორიის ძირითად შემადგენელ ნაწილს არ წარმოადგენს;

2) ანალიზის მიხედვით, აქციონერული კაპიტალი წარსულის დანაზოგის მემკვიდრეობაა;

3) ზოგადი წონასწორობის მოდელში სარგებელი, ხელფასი, დანახარჯი და წარმოების პროფილი ერთდროულად დადგინდა. შემდგომში, ბემ-ბავერკის პროტოტიპს „ავსტრიული კაპიტალის თეორია" ეწოდა.

გასული საუკუნის მიწურულს, ბემ-ბავერკი ერთ-ერთი ყველაზე ცნობილი ეკონომისტი, ავსტრიული სკოლის მთავარი ფიგურა, საკმაო წარმატების მქონე მინისტრი – კაპიტალისა და სარგებლის თეორიაში წამყვანი ავტორიტეტი გახდა. რა თქმა უნდა, ყველაფერი ეს ერთნაირი შესაფასებელი არ იყო. იგი განსაკუთრებული ორიგინალურობით არ გამოირჩეოდა და თავისი ანალიტიკური უნარით მისი დროის წამყვან მარჯინალისტებს არ აღემატებოდა. ყოველივე ეს მან ლოგიკური და დიალექტიკური

---

[127]**არიერგარდი** (ფრანგ. arriere-garde) - ჯარის ან ფლოტის ნაწილი, რომელიც ფრონტიდან ზურგისაკენ მოძრაობისას მთავარ ძალებს ბოლოში მოპყვება და იცავს მათ.

მსჯელობებით აანალიზებურა. ავსტრიული სკოლისათვის გრძელვადიანმა შედეგებმა არ გაამართლა, ვინაიდან ეკონომიკურ კვლევებში მათემატიკის როლი და მნიშვნელობა უგულებელყოფილი იყო, რამაც მისი მიმღევრები პროვინციალიზმის დონეზე დატოვა.

ამავე დროს, ბემ-ბავერკმა თავისი თეორიით 1930-იან წლებამდე მნიშვნელოვან სამუშაოებს ჩაუყარა საფუძველი. ისიც მართალია, რომ ზოგიერთი ცნებები მენგერს ეკუთვნოდა, მაგრამ ბემ-ბავერკმა ისინი თავის თეორიაში გაალაამუშავა. მისი მოდელები პრიმიტიული იყო, მაგრამ ირვინგ ფიშერი და ვიკსელი მადლიერებით აღიარებდნენ მის მიმართ თავიანთ ვალს.

6.3. ფრიდრიხ ფონ **ვიზერი** (1851-1926)

მენგერი ვენის სკოლის იდეების შემქმნელია, ბემ-ბავერკი მიმდევარი, ვიზერი კი მისი მთავარი მასწავლებელი. ოთხი ათწლეულის განმავლობაში იგი ათასობით სტუდენტს აცნობდა ავსტრიულ ეკონომიკას.

ფრიდრიხ ფონ **ვიზერი** დაიბადა 1851 წელს ვენაში. მან ძირითადად ისტორიული განათლება მიიღო. ვენის უნივერსიტეტში სამართალში ხარისხის მინიჭების შემდეგ, სახელმწიფო სამსახურში დაიწყო მოღვაწეობა და მალე წააწყდა მენგერის ახლად გამოსულ „პრინციპებს", რომელმაც მის ცხოვრებაში ახალი მიმართულება განსაზღვრა.

1883 წელს მენგერის დახმარებით ვიზერმა მუშაობა დაიწყო ვენის უნივერსიტეტში. მომდევნო წელს პრაღის უნივერსიტეტის პროფესორი გახდა. 1903 წელს მან — ვენის უნივერსიტეტის პროფესორმა — მენგერი შეცვალა. ეკონომიკის სწავლებიდან მისმა ინტერესებმა თანდათანობით ისტორიისა და სოციოლოგიისაკენ გადაინაცვლეს. თავისი ინტელექტუალური სტილით იგი გერმანულ ისტორიულ სკოლასა და „კათედრის სოციალისტებთან" უფრო იყო

ახლოს. ბეერი თავისი თანამედროვის მსგავსად, იგიც ძალაუფლებას აღმერთებდა, გარკვეულწილად, რასობრივი შეხედულებების მქონე ნაციონალისტიც იყო.

მისმა რომანტიულმა იდეებმა მის მოწაფე შუმპეტერს ნაყოფიერი ნიადაგი მისცა მოღვაწეობისათვის. 1917 წელს, მოკლე დროით, იგი ავსტრიის ვაჭრობის მინისტრი იყო. 1922 წელს კათედრიდან წავიდა, 1926 წელს კი გარდაიცვალა.

ვიზერის ადრეული პერიოდის ნაშრომი – **„ფასისა და ღირებულების დამოკიდებულება"**[128] პირველად 1929 წელს დაიბეჭდა, იგი კარლ კნისის სემინარზე გაკეთებული მოხსენების (1876) ანარეკლი იყო და ისტორიული სკოლის იდეებს შეიცავდა. ეს ნაშრომი ვიზერის პრინციპის ყველაზე ზუსტი გამოხატულებაა.

ნაშრომმა – **„ეკონომიკის ღირებულების ძირითადი კანონები და წყაროები"** (1884)[129] – ვენის უნივერსიტეტში ვიზერის ლექტორობა უზრუნველყო. წიგნში პირველად ითარგმნა გერმანულად ჯევონსის ტერმინები „სარგებლიანობის უკანასკნელი ხარისხი" და „ტერმინალური სარგებლიანობა", როგორც „ზღვრული სარგებლიანობა"[130].

მეორე წიგნით (**„ბუნებრივი ფასეულობა"**[131]) ვიზერი პრაღის უნივერსიტეტის პროფესორი გახდა. ამის შემდეგ, მისი ეკონომიკური ნაწერების უმეტესობა ავსტრიის ფულის მიმოქცევისა და ფინანსების პრობლემებს ესებოდა. ნაშრომი – **„სოციალური ეკონომიის თეორია"** (პირველად 1914 წელს დაიბეჭდა)[132] გვიჩვენებს, თუ როგორ ლექ-

---

[128]Gesammelte Abhandlungen, Tüb., 1929.

[129]Wieser F.V., Über den Ursprung und die Hauptgesetze des wirtschaftlichen Wertes, Wien, 1884.

[130]იქვე, გვ. 128.

[131]Der natürliche Wert, Wien, 1884.

[132]Theorie der gesellschaftlichen Wirtschaft. In Grundriss der Sozialökonomik, 1914.

ციებს კითხულობდა კაცი, რომელიც ბემ-ბაეერკის გარდაცვალების შემდეგ, ავსტრიული სკოლის წამყვანი ფიგურა გახდა.

ნაშრომში – **„სახელმწიფოს კანონი"** (1925) – ვიზერი მძაფრად აკრიტიკებდა ლიბერალურ კაპიტალიზმს, ხაზს უსვამდა მონოპოლიების მნიშვნელობას, შემოსავლების უთანაბრობას და ინდუსტრიული ქალაქების განვითარებით გამოწვეულ „დეგენერაციას", მწარმოებელსა და მუშას შორის ურთიერთობის პრობლემის არსებობასა და მწარდ უმუშევრობას.

მისი აზრით, როგორც ბურჟუაზიული სამართლის ფილოსოფია მოითხოვდა ბურჟუაზიის ინტერესებიდან გამომდინარე ძირითად სამოქალაქო უფლებებს, ასევე მოითხოვდა პროლეტარიატის სამართლის ფილოსოფია (პროლეტარიატის თვალსაზრისიდან გამომდინარე) – ძირითად ეკონომიკურ უფლებებს. ძირითადი ეკონომიკური უფლებების გარეშე ცნება „თანასწორუფლებიანობა" აბსტრაქტულია – იგი სინამდვილეში „უთანასწორობას წარმოადგენს". მიუხედავად აღნიშნულისა, ვიზერი სოციალიზმს უარყოფდა, თვლიდა, რომ არცერთ ეკონომიკურ სისტემას მძიმე დანაკარგების გარეშე ეფექტური საზოგადოებრივი შედეგების მიღწევა კონკურენციის ძალის გამოუყენებლად არ შეუძლია.

ვიზერი „სუბიექტური ფასეულობის თეორიაზე" აცხადებს პრეტენზიას, რომელიც სათავეს იღებს გოსენის, ჯევონსისა და მენგერის შრომებიდან. როდესაც იგი ფასს სარგებლიანობის უარყოფად წარმოადგენდა, ეს იყო მენგერის გზით სვლა. იგი ხედველობაში იღებდა ფაქტორთა შენაცვლებასა და არჩევანს ერთი და იმავე საქონლის წარმოების მეთოდებს შორის. მოცემული ტექნოლოგიით ერთი პროდუქტის ფასი შეიძლებოდა გამოხატულიყო ალტერნატიული პროდუქტით, რომელიც იმავე ფაქტორებიდან იწარმოება.

მენგერი ყოველთვის ცდილობდა დროებითი მოვლენების ჯაჭვიდან ინდივიდუალური ეკონომიკური დასკვნების „რეალისტურად დაჭერას". ვიზერი ეკონომიკური წონასწორობის ცნების შემოტანით გასცდა მენგერს. ეს ნაბიჯი სრულიად განსხვავებული ტერმინოლოგიის გამოყენებით იყო შენიღბული. „წონასწორობის" შემოტანამ კლასიკური და სუბიექტური ღირებულების თეორიების გარკვეული სინთეზი განაპირობა. თუ ორი საქონელი განსხვავებული პროპორციებით ერთი და იმავე ფაქტორებიდან იწარმოება, მათი შესაბამისი ღირებულებები მათ სარგებლიანობასა და ტექნოლოგიაზეა დამოკიდებული.

ვიზერის აზრით, ფასი ღირებულების ნამდვილი ახსნა არ არის. ფასი რომ ღირებულების ნამდვილი ახსნა ყოფილიყო, იგი ღირებულებას იმ შემთხვევაშიც კი ახსნიდა, როდესაც შემოსავლები არაეფექტურად გამოიყენება. მისი აზრით, **ფასი, რომელიც პროდუქტის ღირებულების ტოლია, სხვა არაფერია, თუ არა სარგებლიანობა,** ფასი **ყოველთვის სარგებლიანობის ასახვაა.**

ვიზერის თეორიის გასაღები წონასწორობა და ეფექტიანობაა. იგი იდეალურ კომუნისტურ სახელმწიფოს წარმოადგენდა, რომელშიც რესურსები ეფექტიანადაა განაწილებული მგეგმავების მიერ[133]. ასეთ ეკონომიკაში ფაქტორების და პროდუქტების ღირებულებებს ბუნებრივ ღირებულებებს უწოდებენ. თუ ფაქტორები მენგერის „დანაკარგის პრინციპის" მიხედვითაა შეფასებული, მათში ერთობლივი ღირებულება შეიძლება მათი პროდუქტების ღირებულებას აღემატებოდეს. ვიზერის მითითებით, ეს მენგერის ცვალებადმა ხასიათმა განაპირობა. სრულ წონასწორობაში ფაქტორების ღირებულება მათი პროდუქტების ღირებულების ტოლია.

---

[133]Der natürliche Wert, Wien, 1889.

ვიზერის პრობლემის ერთი ასპექტი იმის დაშვებით განიხილება, რომ ერთი ფაქტორის მოცემული რაოდენობა შეიძლება სხვადასხვა სასარგებლო პროდუქტების საწარმოებლად იქნას გამოყენებული[134]. მაქსიმალური სარგებლიანობის მიხედვით, პროდუქტის ზღვრულ სარგებლიანობასა და მისი შემოსავლის კოეფიციენტს შორის თანაფარდობა ყველა პროდუქტისათვის ერთნაირი უნდა იყოს. ვიზერი გრძნობს, რომ ეს საერთო თანაფარდობა ზღვრული სარგებლიანობაა, რომელიც ფაქტორს მიეწერება. იგი სარგებლიანობის დანაკარგს ზომავს, თუკი ფაქტორის წილი ერთი ერთეულით შემცირებულია, თუმცა მათემატიკის ნაცვლად გზას ციფრული მაგალითებით გადატვირთული კაზუისტიკისაკენ იკვლევს.

* * *

მეოცე საუკუნის დასაწყისში ვენის სკოლა თავისი საერთაშორისო დიდების პიკზე იმყოფებოდა. ბემ-ბავერკის გარდაცვალების შემდეგ „სკოლა" პროვინციულ გაურკვევლობაში აღმოჩნდა. რა თქმა უნდა, შუმპეტერი და მიზესი[135] საკმაოდ ძლიერი თეორეტიკოსები იყვნენ, მაგრამ ისინი უყურადღებოდ დარჩნენ. ავსტრიული სკოლის მეცნიერული ნაყოფიერება, რომელიც მისი აღმაველობის პერიოდშიც არ იყო მაინცდამაინც დიდი, ათწლეულების განმავლობაში მცირდებოდა. კვლევის მამოძრავებელი ანალიტიკური აპარატი სკოლას არ შეუქმნია. მეორე თაობის წარმომადგენლების, ვიზერისა და ბემ-ბავერკის ხელმძღვანელობით მან ეკონომიკის ძირითად მიმართულებებთან რეალური კონტაქტები დაკარგა და ინდივიდუალობის შენარჩუნებას აკადემიური შეჯავრებით შეეცადა. მეორე თაობის წარმომადგენლების შემდეგ ვენის სკოლას მაღალი ანალიტიკური

---

[134]Gessammelte Abhandlungen, დანართი.

[135]ემიგრირებული ავსტრიული სკოლის წარმომადგენლები.

სტანდარტებითა და მეცნიერული მსჯელობებით გამორჩეული მესამე თაობის ეკონომისტები აღარ ჰყავდა.

მიუხედავად ამისა, პირველი მსოფლიო ომის შემდგომმა ვენის ინტელექტუალურმა ფერმენტმა მეოთხე თაობის გამოჩენილი ეკონომისტები, მათ შორის ფრიდრიხ ჰაეკი, გოტფრიდ ჰაბერლერი, ფრიც მახლუპი და სხვ. წარმოშვა. თუმცა ვენის უნივერსიტეტი მათი საქმიანობის ცენტრი აღარ იყო და ისინიც მალე გაიფანტნენ. სკოლისაგან დამოუკიდებლობის შემდეგ მათ უფრო მეტი წვლილი შეიტანეს ეკონომიკურ მეცნიერებაში, ვიდრე „ვენის სკოლამ".

ლიტერატურა (§6)

Бём-Баверк Е., Капитал и прибыль, СПБ, 1909; Основы теории ценности хозяйственных благ, Л., 1929; Критика теории Маркса, М., 1931.

Блауг М., Экономическая мысль в ретроспективе, М., 1994, гл.12.

Блюмин И.Г., Критика буржуазной политической экономии, т.1, М., 1962.

Визер Ф., Теория общественного капитала - В кн.: Австрийская школа в политической экономии... М., 1992.

Всемирная история экономической мысли, т.1, М., 1989, гл.7.

Майбург Е.М., Введение в историю экономической мысли. От пророков до профессоров, пер. с англ., М., 1996, гл.III(2,3,5).

Менгер К., Исследования о методах социальных наук и политической особенности, СПБ, 1894; Основания политической экономии, Одесса, 1903.

Селигмен Б., Основные течения современной экономической мысли, М., 1968, гл.III(1), IV(2).

Böhm-Bawerk Eugen von, Rechte und Verhältnisse vom Standpunkte der volkswirtschaftlichen Güterlehre, Innsbruck, 1881; Kapital und Kapitalzins, Jena: 1884 (I); 1889(II); Einige strittige Fragen der Kapitalstheorie, W.-Lpz.,1900.

Menger Carl: Grundsätze der Volkswirtschaftslehre, Wien, 1871; Untersuchungen über die Methode der Sozialwissenschaften und der politischen Ökonomie insbesondere, Leipzig, 1883; Die Irrtümer des Historismus in der Deutschen Nationalökonomie, Wien, 1884; Zur Theorie des Kapitals - „Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik, Bd.17, 1888.

Schmoller G., Zur Literaturgeschichte der Staats- und Sozialwissenschaften, Leipzig, 1888.

Wieser, Friedrich von: Über den Ursprung und die Hauptgesetze des wirtschaftlichen Wertes, Wien, 1884; Der natürliche Wert, Wien, 1884;

Theorie der gesellschaftlichen Wirschaft. In Grundriss der Sozialökonomik, 1914; Gesammelte Abhandlungen, Ed.F.A.von Hayck, Tübingen, 1929;

§ 7. კემბრიჯის და ამერიკული სკოლა

7.1. ალფრედ **მარშალი** (1842-1924): „ეკონომიკის პრინციპების შესახებ"

მეცხრამეტე საუკუნის ბოლოსათვის ეკონომიკური თეორია პროფესიონალიზებული გახდა – მომრავლდნენ ამ სფეროს პროფესორები, რომლებიც წერდნენ ნაშრომებს და კითხულობდნენ ლექციებს აკადემიური სწავლების არმქონე აუდიტორიისათვის. დაარსებულ იქნა ასპირანტურა, სადაც ამეამინდელი პროფესორები მომავალ პროფესორებს ასწავლიდნენ. მიუხედავად ამისა, ეკონომისტთა საზოგადოებას გარკვეულწილად კელავ საყოველთაოდ ცნობილი „ინტელიგენტი არაპროფესიონალები" წარმოადგენდნენ. ეკონომისტების პრობლემას ვიქტორიანელთა საზოგადოებისათვის გასაგებ ენაზე ზოგჯერ მაღალ სპეციალიზებულ სწავლებასა და სრულიად აბსტრაქტულ ანალიზზე დამყარებული მათი კელევის შედეგების გადმოცემა წარმოადგენდა.

7.1.1. ბიოგრაფიული მიმოხილვა

ეკონომიკის ამ ფაზას „კემბრიჯის სკოლის" ფუძემდებელი ალფრედ **მარშალი** წარმოადგენდა. მან განათლება კემბრიჯის უნივერსიტეტში მიიღო. 1877-1881 წწ. იგი ბრისტოლის უნივერსიტეტის ადმინისტრაციული ხელმძღვანელია. 1883-1884 წწ. ლექციებს კითხულობს ოქსფორდის უნივერსიტეტში, 1885-1908 წწ. კი კემბრიჯის უნივერსიტეტის პოლიტეკონომიის პროფესორია.

ა.**მარშალი** დაიბადა 1842 წელს ლონდონის გარეუბანში. მამამისი, შემდგომში ინგლისის ბანკის მოხელე, ვიქ-

ტორიანული შეხედულებების მქონე განათლებული პიროვნება იყო, რომელიც მამაკაცის ქალზე უპირატესობის თვალსაზრისს იზიარებდა. დედამისი, ყასბის ქალიშვილი, მომხიბვლელი და სათნო პიროვნება ყოფილა.

ალფრედი კარგ სკოლებში სწავლობდა. ჯონ სტიუარტ მილის მსგავსად, მის ცხოვრებასაც მამა წარმართავდა და ამის გამო, იგი ფერმკრთალი „წიგნის ჭია" იყო მცირერიცხოვანი ამხანაგებით. მამამისი ეარაუღობდა, რომ მისი შვილი კლასიკას და ძველებრაულ ენას შეისწავლიდა, მაგრამ ალფრედი უფრო მეტად მათემატიკამ მიიზიდა. მან უარი განაცხადა ოქსფორდში განათლების მიღებაზე, რაც მის სახელმწიფო სამსახურს უზრუნველყოფდა და ბიძისაგან სესხის აღების შემდეგ კემბრიჯში გაემგზავრა მათემატიკის შესასწავლად. 1865 წელს ბაკალავრობა მიიღო ხელოვნებაში.

მარშალი თავდაპირველად მოლეკულურ ფიზიკაში აპირებდა მუშაობას, მაგრამ თანდათანობით ფილოსოფიის, მეტაფიზიკისა და ეთიკისაკენ გადაიხარა. მისმა მეუღლემ მოგვიანებით აღწერა, თუ როგორ გაატარა მან შვებულება ალპებში, სადაც დასეირნობდა ხელში ჯოხითა და კანტის ტომებით დამძიმებული სამგზავრო ჩანთით. ალფრედს ინტელექტუალური ინტერესი ფსიქოლოგიისაკენ იზიდავდა, მაგრამ მან საბოლოოდ მაინც გადაწყვიტა, რომ ყველაზე მეტს და სასარგებლოს გააკეთებდა, როგორც პოლიტეკონომისტი.

როგორც ჩანს, მარშალს განსხვავებულ მიმართულებათა ხედვის იშვიათი უნარი ჰქონდა. ჯ. კეინზის მტკიცებით ეს იყო ზუსტად ის ხედვა, რაც ეკონომისტს დიდოსტატად აქცევს. მარშალს შეეძლო ყოფილიყო მათემატიკოსი, ისტორიკოსი, სახელმწიფო მოღვაწე, ფილოსოფოსი და, ამასთან, გამოეცნო სიმბოლოები, გამოეკვლია წარსული აწმყოს თვალთახედვით მომავლის განსაჭვრეტად. რო-

ორც ჩანს, მარშალს „სრულყოფილ ეკონომისტად" გახდომისათვის ყველა მონაცემი ჰქონდა.

კემბრიჯში გატარებული წლები ინტელექტუალურად გადამწყვეტი პერიოდი იყო მარშალის ცხოვრებაში. ადამ სმითს, დავიდ რიკარდოს და, უპირველეს ყოვლისა, ჯონ სტიუარტ მილის ინტერპრეტირების, შესწორებებისა და სახეცვლის გზით, თავისი მათემატიკით, კურნოსა და ტიუნენის საუკეთესოდ გამოყენებითა და შემდგომში ჯევონსის გათავისებით, მარშალმა თანდათანობით მოთხოვნისა და მიწოდების „ნეოკლასიკურ" სინთეზს მიაღწია. იმავე დროს, მან უკვე დაიწყო ეკონომიკის „ჭეშმარიტების" ძიება, რამაც იგი შორს, შეერთებული შტატების დასავლეთ ნაპირზე გადაისროლა. თუმცა მას 1877 წლისათვის ცოტა რამ ჰქონდა გამოქვეყნებული, მაგრამ კემბრიჯში უკვე გამოჩენილ ეკონომისტად აღიარეს.

1877 წელს მარშალი ეკონომისტსა და წარჩინებულ სტუდენტზე მერი პალეიზე დაქორწინდა, რომელმაც მთელი თავისი ცხოვრება ქმრის სამსახურს შესწირა. თუმცა იგი მასთან მუშაობდა და ლექტორიც იყო. როგორც ირკვევა, მარშალი კემბრიჯში ქალთა შორის სამეცნიერო ხარისხების შემოღების წინააღმდეგი ყოფილა. ცოლ-ქმარს შვილი არ ჰყოლიათ.

ოქსფორდში გატარებული მოკლე პერიოდის შემდეგ მარშალი 1885 წელს კემბრიჯში ბრუნდება როგორც პოლიტიკური ეკონომიის პროფესორი. იმ დროისათვის, მიუხედავად იმისა, რომ ჯერ კიდევ არ ჰქონდა მთავარი ნაშრომები გამოქვეყნებული, იგი მაინც ბრიტანული ეკონომიკის ერთ-ერთი ლიდერი იყო. სიცოცხლის უკვდავსაყოფად დასახულ მის მთავარ მიზანს „ეკონომიკის პრინციპების" გამოქვეყნება და მისი თანდათანობითი სრულყოფა შეადგენდა. დიდი ენერგია შესწირა მან აგრეთვე სამეფო კომისიებისათვის ოფიციალური ანგარიშების წერას. მცირე ჯგუფებთან მისი ოფიციალური ლექციები

წელიწადში ორმოცდასუთით შემოიფარგლებოდა. მის ამოცანას სტუდენტობისათვის აზროვნების სწავლება წარმოადგენდა. მარშალის გარდაცვალების დროისათვის ბევრი მისი მოწაფე ბრიტანეთის უნივერსიტეტის ეკონომიკის კათედრაზე მოღვაწეობდა.

ა.მარშალი 1908 წელს გადადგა დაკავებული თანამდებობიდან, რათა წიგნების დაწერისათვის მეტი დრო დაეთმო. იგი 1924 წელს გარდაიცვალა.

7.1.2. „ეკონომიკის პრინციპების" შესახებ

მარშალმა განსაკუთრებული მნიშვნელობის მქონე მხოლოდ ერთი წიგნი გამოსცა – **„ეკონომიკის პრინციპები"** (1890). წიგნი გამოცემული იყო, როგორც I ტომი, მაგრამ მისი მეორე ტომი აღარ გამოცემულა. ამ ნაშრომში ავტორმა **„პოლიტიკური ეკონომიის" ნაცვლად გამოიყენა ტერმინი „ეკონომიკა"**[136], „კაპიტალის" გაგება კი მიუსადაგა როგორც კაპიტალიზმს, ასევე მის წინა (მ.შ. პირველყოფილ წყობილებას) ისტორიულ ეპოქებსაც.

მისი აზრით, ეკონომიკური მეცნიერება ხალხის არსებობას, განვითარებასა და აზროვნებას შეისწავლის, „მისი კვლევის საგანია უმთავრესად ის წამაქეზებელი მოტივები, რომლებიც სამეურნეო სფეროში ადამიანთა ყოფაქცევაზე ყველაზე ძლიერად და ყველაზე მყარად ზემოქმედებენ"[137]. წიგნი „ხალხთა სიმდიდრეს" წააგავს, რამდენადაც მის ანალიტიკურ სტრუქტურაში უხვად გვხვდება ეკონომიკური ცხოვრების, ისტორიისა და ინსტიტუტების შესახებ დიდი რაოდენობით ფაქტები, ფიქრები და შეხე-

---

[136]Маршалл А., Принципы политической экономии, пер. с англ.. Москва, 1983, გვ. 56.

[137]იქვე, გვ. 69.

ღულებები. წიგნი, უპირველეს ყოელისა, ჩვეულებრიეი მკითხველისათვის იყო განკუთვნილი.

წიგნის აღწერილობა მთლიანად სიტყვიერ ტერმინოლოგიაშეა დამყარებული, ხოლო მცირე რაოდენობის დიაგრამები სტრიქონქვეშა შენიშვნებსა და დანართებშია მოცემული, მათემატიკა კი დამატებით შენიშვნებში ჩნდება. ამგვარად, მარშალის მათემატიკური ფონი წარმატებითაა შენიღბული. ამავე დროს, იქ არის მრავალი ქადაგება ეთიკის, ღირებულებისა და სოციალური პრობლემების შესახებ. მასში მოცემულია აგრეთვე იმ დროის სოციალურ დარეინიზმთან შეთანხმებული ფორმების ბიოლოგიური ანალოგიები მეტოქეობაში გადარჩენილ ორგანიზმებთან. მარშალს ისტორიულ პროცესებზე გამახვილებული ყურადღება ისტორიული სკოლის ჩარჩოებში აქცევს.

წიგნს საკმაო წარმატება ხვდა წილად. თუმცა მან მომდევნო გამოცემებში შესამჩნევი ცვლილებები განიცადა, მაგრამ მისი ძირითადი შინაარსი უცვლელი დარჩა.

ავტორის გადმოცემით, „პრინციპების" მთავარი იდეა მის გონებაში წიგნის გამოქვეყნებამდე დაახლოებით ოცი წლის წინ დაფიქსირდა, კერძოდ, მაშინ, როდესაც ჯევონსის „პოლიტიკური ეკონომიის თეორია" გამოჩნდა. შესაძლებელია ეს გაგვიადებაც იყოს, ვინაიდან, არ არსებობს ფაქტები იმის შესახებ, რომ ავტორი სარგებლიანობის პრობლემებზე 1871 წლამდე მუშაობდა. რაც შეეხება წიგნს – **„წარმოების ეკონომიკა"** (1919), რომელიც მარშალმა მეუღლესთან ერთად დაწერა[138], მასში ადრეული პერიოდის ნააზრევის გადმოცემა ნამდვილად შესამჩნევია.

სიცოცხლის ბოლო პერიოდში მარშალმა თავისი ადრეული ნაღვაწის შედეგები საბოლოოდ ორ ტომად ჩამოაყალიბა შემდეგი სახელწოდებებით: **„წარმოება და ვაჭ-**

---

[138]Marshall Alfr.. and Mary Poley Marshall. The Economics of Industry, L., 1881.

რობა" (1919)[139] **და „ფული, კრედიტი და ვაჭრობა"** (1923)[140]. მიუხედავად გარკვეული წარმატებისა, ისინი უკვე გამოცემამდე მოძველდნენ, რამდენადაც მათში აეტორის ორმოცდაათი წლის წინანდელი კვლევის შედეგები გამოქვეყნდა. თუმცა, მარშალმა თავისი „პრინციპებით" ბრიტანეთის ეკონომიკაზე თითქმის ნახევარი საუკუნის განმავლობაში გადამწყვეტი გავლენა მოახდინა.

მარშალის შრომის ლაიტმოტივი ინდივიდუალური და ურთიერთდაკავშირებული ბაზრების ანალიზი იყო, რის გამოც მან ნაწილობრივი წონასწორობის ანალიზს მიმართა. თავდაპირველად ეს გასაგებიც გახდა, ვინაიდან მარშალი ნაწილობრივ წონასწორობასა და საერთო წონასწორობას შორის წინააღმდეგობას ვერ ამჩნევდა.

იგი ეკონომიკურ სისტემას განასხვავებს საქონლითა და ფაქტორებით, სადაც თითოეული ფაქტორი მხოლოდ ერთი ნაწარმისათვისაა გამოყენებული. თითოეულ საქონელზე მოთხოვნა მის ფასზეა დამოკიდებული, სოლო საქონლის ფასი კი დანახარჯებზე, ანუ მოცემული საქონლის წარმოების დანახარჯები მისი წარმოებისათვის აუცილებელი ფაქტორების მიწოდების ფასის ტოლია[141]. მარშალი აღწერს იმას, თუ როგორ დაიწყო რიკარდოსა და მილისაგან ეკონომიკის შესწავლა და როგორ ეშლებოდა ხელი, როცა უცნობთა განსაზღვრისათვის საკმარისი განტოლებები არ გააჩნდა. მისი ხაზგასმით, ეკონომიკა არა ცალმხრივი მიზეზობრივი ჯაჭვის, არამედ ორმხრივი ურთიერთდამოკიდებულების სფეროა. მისი აზრით, „განაპირა სარგებლიანობამ" ფასი არ უნდა განსაზღვროს და არც პირიქით, ვინაიდან ისინი ერთდროულად განსაზღვრულია.

---

[139]Industry and Trade, L., 1919.

[140]Money, Credit and Commerce, L., 1923.

[141]Маршалл А., Принципы политической экономии, II, გვ. 22.

მნიშვნელოვანია ისიც, რომ მარშალმა, თუმცა საერთო წონასწორობის არეალიდან დაიწყო, ნაშრომი დეტალებით არ დაამძიმა და ეკონომიკური სისტემის სხვადასხვა მოედნებზე კონცენტრირებული სინათლის გასაერცელებლად ნაწილობრივი ანალიზის მეთოდი გამოიყენა.

ღირებულების კლასიკური თეორია გაჯერებული იყო ორი განმტოებით „უცვლელმიწოდებიანი საქონლითა" (მაგალითად, მიწა, ძველი ოსტატები, იშვიათი ფული) და „ცვალებადმიწოდებიანი საქონლით" (მაგალითად, მარცვლეული და ტანსაცმელი). პირველ შემთხვევაში საქონლის რაოდენობა მუდმიყია და ფასი მხოლოდ მოთხოვნაზეა დამოკიდებული. მეორე შემოხვევაში კი ფასი პროდუქციის დანახარჯებითაა განსაზღვრული. მარშალმა ღირებულების კლასიკური თეორიის განზოგადებაში თავისი მთავარი წვლილი, ორ ზღვრულ შემთხვევას შორის ხარვეზის ევოლუციურ ამოვსებაში დაინახა.

თავისი პირველი „ანალიტიკური" შენაწირი ამ პროგრამაში ურთიერთმოთხოვნის მრუდების შემოღებაა. ამისათვის მარშალმა გრაფიკული აპარატი შემოიღო (ნახ. 1), სადაც სელი და მატყლი, შესაბამისად, ჰორიზონტალურ და ვერტიკალურ ღერძებზეა გადაზომილი, სათავეზე გამავალი ყველა ხაზი სელის მატყლთან შეფარდებით ფასს გამოხატავს. წერტილოვანი ხაზები ორ ქვეყანაში სელის მატყლთან ფარდობით დანახარჯებს გვიჩვენებს. ის ფაქტი, რომ ეს ხაზი უფრო სასიამოვნოა გერმანიისათვის, ვიდრე ინგლისისათვის, იმას მიანიშნებს, რომ პირველ ქვეყანას შედარებითი უპირატესობა აქვს სელის, ხოლო მეორეს მატყლის მხრივ.

მარშალმა ურთიერთგაცვლის კოეფიციენტის ზუსტი ადგილსამყოფელი ორი მრუდის ურთიერთგადაკვეთის საშუალებით განსაზღვრა. „ინგლისური მრუდი" გვიჩვენებს, თუ რამდენი სელი უნდა მოითხოვოს ურთიერთგაცვლისათვის, რაც გასაცელელი მატყლის რაოდენობასაც განსაზღვრავს.

მარშალის მტკიცებით, სელზე შემცირებული ფასი მასზე ინგლისის მოთხოვნას ზრდის. გერმანიისათვის შესაბამისი მრუდი გვიჩვენებს, რა რაოდენობის სელია საჭირო მატყლის გარკვეული რაოდენობის შესაძენად. ურთიერთგაცვლის წონასწორობის კოეფიციენტი მრუდების გადაკვეთის წერტილში მიიღწევა. მარშალი გვიჩვენებს აგრეთვე მრავალგზისი წონასწორობის დამყარების შესაძლებლობასაც, რაც წყვეტილი მრუდითაა ნაჩვენები ინგლისისათვის. ასეთი მიდგომა საერთაშორისო ვაჭრობისათვის იყო გათვა-

ნახ.1.

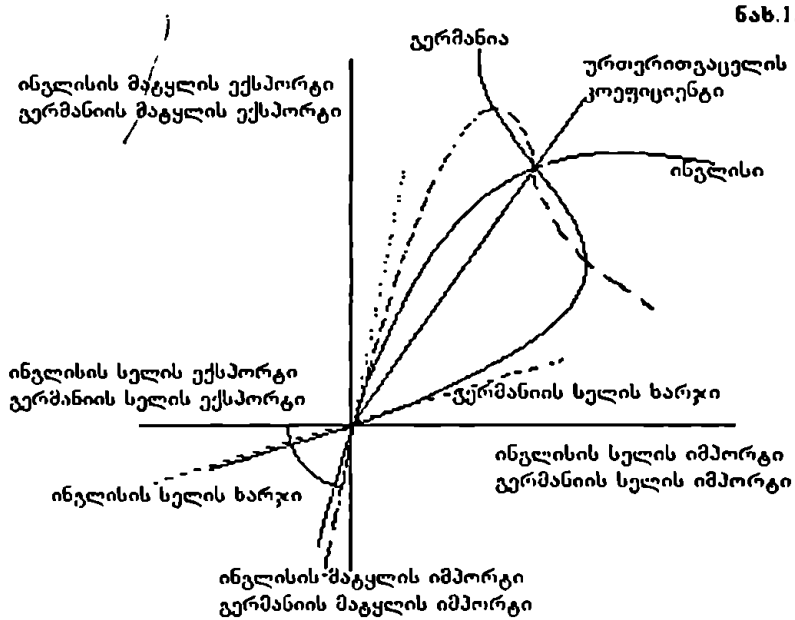

ლისწინებული, ამასთან, მისი გამოყენება შესაძლებელია საერთოდ გაცვლა-გამოცვლის პროცესის ანალიზისათვის.

მოთხოვნა დიდადაა დამოკიდებული სარგებლიანობაზე, ხოლო მიწოდება — ღირებულებაზე. საერთოდ, ორთავე მხარე განსაზღვრავს ფასს. მარშალის აზრით, საბაზრო ფასების ჩამოყალიბება მოთხოვნისა და მიწოდების ურთი-

ერთბემოქმედებით განისაზღვრება. ამიტომ ფასწარმოქმნის მექანიზმის შეცნობა ფაქტორების იმ კომპლექსის შეცნობას გულისხმობს, რომლებიც ამა თუ იმ ბაზარზე მოთხოვნას, მიწოდებასა და მათ ურთიერთბემოქმედებას განსაზღვრავს. მისი აზრით, გადამწყვეტი მნიშვნელობის მინიჭება მიწოდებაზე ან მოთხოვნაზე, არასწორია: შეგვეძლო თანაბარი საფუძვლით გვედავა იმის შესახებ, რეგულირდება თუ არა ღირებულება სარგებლიანობით ან წარმოების დანახარჯებით ისე, როგორც მაკრატლის რომელი პირი ჭრის ქაღალდის ნაჭერს – ზედა თუ ქვედა[142]. ზემოაღნიშნულიდან გამომდინარე მოთხოვნა და მიწოდება ფასების დაცემის დროს ეცემა, ხოლო მისი ზრდის დროს მცირდება. ამიტომ ფასების წონასწორობა იმ წერტილში მყარდება, სადაც მოთხოვნა მიწოდებას უტოლდება.

მარშალმა შემოიღო მოთხოვნის ელასტიკურობის ცნება. მისი დასკვნით: ბაზარზე მოთხოვნის ელასტიკურობის (ანუ სწრაფი რეაქციის) ხარისხი იმაზეა დამოკიდებული, რა ზომით იზრდება მისი მოცულობა ფასების მოცემული შემცირებისას ან იკვეცება ფასების მოცემული ზრდისას[143]. აქედან გამომდინარე, მისი აზრით, მოთხოვნა ელასტიკურია მაშინ, როდესაც საქონელთა ფასებში 1%-იან გადახრას არანაკლებ 1%-იანი გადახრა მოჰყვება მოთხოვნაში. საქონელზე მოთხოვნა არაელასტიკურად ითვლება, თუკი მათ ფასებში 1%-იან გადახრას მოთხოვნაში 1%-ზე ნაკლები ცვლილება მოჰყვება.

მარშალმა შეამჩნია, რომ საქონელზე ფასის შემცირება არამარტო ცვლის მასზე მოთხოვნას, არამედ რეალური შემოსავლის ზრდითა და მისი ბღერული სარგებლიანობის შემცირებითაც მთავრდება. მისი აზრით, ბღერული სარ-

---

[142]Маршалл А., Принципы политической экономии, II, გვ. 31-32.

[143]Маршалл А., Принципы политической экономии, I, გვ. 167.

ებლიანობა ბაზარზე გამოდის, როგორც მაქსიმალური ფასი, ანუ ე.წ. მოთხოვნის ფასი, რომლის გადახდაზედაც მომხმარებელი მზადაა. ამა თუ იმ საქონლის მიწოდების ზრდასთან ერთად მასზე მოთხოვნის ფასი მცირდება და პირიქით.

მიწოდების პერიოდული ანალიზისათვის მარშალმა კონკურენციული ბაზარი გამოიყენა. თევზის მიწოდება ძირითადად ამინდსა და მეთევზის იღბალზეა დამოკიდებული. დაჭერილი თევზი, ფასის მიუხედავად, იმავე დღეს უნდა გაიყიდოს. ამის გამო, მოთხოვნა მიწოდების შესაბამისი ფასების რეგულირებით ჩამოყალიბდება.

გარდამავალ პერიოდში თევზის მიწოდება მის ფასზე დადებითად იმოქმედებს, ვინაიდან მუდმივად მაღალი ფასის გამო, მეტი სათევზაო ნავი ამოქმედდება და მეთევზეები უფრო ხანგრძლივად იმუშავებენ. საბოლოო ჯამში, მეთევზეობაში კაპიტალური დაბანდებები მეტნაკლებად შეიძლება გაფართოდეს, სანამ თევზჭერის აღგილების ძიება პრობლემას არ წარმოადგენს. მარშალის დასკვნით, რაც უფრო მცირეა განსახილველი პერიოდი, მით უფრო მეტად უნდა იქნას გათვალისწინებული ანალიზისას ღირებულებაზე მოთხოვნის გავლენა და რაც უფრო ხანგრძლივია ეს პერიოდი, მით მეტ მნიშვნელობას იძენს ღირებულებაზე წარმოების დანახარჯების გავლენა[144]. მოკლედ რომ ვთქვათ, პროდუქტის ხანმოკლე ვარგისიანობა სარგებლიანობითაა განსაზღვრული, ხანგრძლივი ვარგისიანობა კი დანახარჯებით განისაზღვრება. მეთევზის მოგება მარშალმა დროებით რენტასთან გააიგივა.

გარდამავალი და ხანგრძლივი პერიოდებისათვის მარშალი რეგულირების კლასიკურ მეთოდს იყენებს, რომლის შამოძრავებელი ძალა საბაზრო ფასის, „ნორმალური" ფასიდან გადახრაა. მისი დინამიკური თეისებები ე.წ. ვალ-

---

[144]Маршалл А., Принципы политической экономии, II, გვ. 33.

რასისეული მექანიზმისაგან საკმაოდ განსხვავდება, რომელშიც აუქციონისტი ფასს ჭარბი მოთხოვნის გამორიცხვის მიზნით ზრდის.

* * *

ეკონომიკის ისტორიაში მარშალის მიერ დაკავებული ადგილი მისი „პრინციპებით" უნდა განისაზღვროს. თუ სიღიადე ანალიტიკურ, ისტორიულ, საზოგადოებრივ ინსტიტუტთა, პოლიტიკურ, მორალურ, სამრეწველო, კომერციულ და ფილოსოფიურ ჭეშმარიტებათა რაოდენობით იზომება, მაშინ „პრინციპები" ძალზე მნიშვნელოვანი ნაშრომია „ხალხთა სიმდიდრის" შემდეგ და მან ეკონომიკის სწავლება ოცდაათზე მეტი წლის მანძილზე მნიშვნელოვნად განსაზღვრა, აკტორის გარდაცვალების დროისათვის ბრიტანული უნივერსიტეტები „სრულიად მარშალიანული" იყო.

მარშალმა რამდენიმე ბრწყინვალე გონება მიიზიდა ეკონომიკაში, მათ შორის იყვნენ არტურ სესილ პიგუ და ჯონ მეინარდ კეინსი. მის მიერ დაარსებულ კემბრიჯის ეკონომიკის სკოლას უწინდებურად საკმაოდ თვალსაჩინო პოზიციები ეკავა მეოცე საუკუნის 20-30-იან წლებში. მისმა მიდგომამ („ყველაფერი ადამ სმითშია") განსაზღვრა მიდგომა, რომ ყველაფერი „პრინციპებშია". მას შემდეგ, რაც ოსტატი თეორიულ ანალიზს, როგორც საკუჭნაოში დამალულ ჩონჩხს შეესო, მისი ძირითადი მიმდევრები თეორიული მოდელის ასაგებად ტექნიკურ აღჭურვილობასა და ინტელექტუალურ მოტივაციას საჭიროებდნენ. აქედან გამომდინარე, მოდელების ერის ახალი ანალიზური იდეები კემბრიჯში დაიბადა, მისი ხელმძღვანელობა კი სხვაგან გადაეიდა.

7.2. ამერიკული სკოლა: ჯონ ბეიმის **კლარკი** (1847-1938)

მარჯინალიზმი შეერთებულ შტატებში ნაწილობრივ ადგილობრივი წარმოშობის, ნაწილობრივ ავსტრიიდან და ინგლისიდან არის იმპორტირებული. ამერიკის კონტინენტზე მისი გამოჩენა ფაქტობრივად, მხოლოდ ერთი ავტორის ჯონ ბეიმის **კლარკის** (1847-1938) სახელს უკავშირდება. მან დამოუკიდებლად განავითარა ზღვრული სარგებლიანობის პრინციპი და მეტიც, ის წარმოებისა და განაწილების პრობლემების განხილვის პროცესში გამოიყენა.

კლარკმა, როგორც როშერისა და კნისის მოწაფემ, ორი წელი დაჰყო გერმანიაში, რამაც მის შრომებზე ზეგავლენა მოახდინა. პედაგოგიურ და სამეცნიერო მოღვაწეობას იგი 30 წლის ასაკში შეუდგა და თეორიული ინტერესებიც სწრაფად გამოავლინა.

1885 წელს გამოიცა კლარკის პირველი წიგნი „**სიმდიდრის ფილოსოფია**". ეს წიგნი ერთდროულად გვიჩვენებს როგორც მის მიერ ზღვრული სარგებლიანობის პრინციპის ფორმულირებას, ასევე კლასიკური პოლიტიკური ეკონომიის ზოგიერთი პრინციპისადმი მის ანტაგონიზმს, რაც გერმანელი „ისტორიანელების" ზეგავლენის შედეგი იყო. კლარკს გარკვეული პრეტენზია ჰქონდა კლასიკოსების მიმართ. მისი მტკიცებით, ისინი ადამიანის ქცევის მოტივებს ნაკლებ ყურადღებას უთმობენ, თუმცა იგი ძალზე მნიშვნელოვნად მიაჩნდათ. კლასიკური თეორიის სხვა შეცდომად კონკურენციისადმი უსაზღვრო რწმენაა დასახელებული. მასთან კონკურენცია მხოლოდ მორალური ძალების ნებართვით არსებობდა, საზოგადოების მორალური ღირებულებებით მოწმდებოდა და რეგულირდებოდა. აქ გერმანელი „ისტორიანელების" ზეგავლენა აშკარაა, რადგან იგი საზოგადოებას, როგორც ერთიან ორგანიზმს, ვერ აცნობიერებდა.

ჯ. კლარკის სიმდიდრის ახალი ფილოსოფია ამ დეფექტების შევსებას ითვალისწინებს. მისი წიგნი, გარკვეული აზრით, ახალი სკოლის მანიფესტია, რომელსაც ავტორი „ძველი პოლიტიკური მტრის საერთო სულისკვეთების" წინააღმდეგ ფართოდ გაშლილი ამბოხების გამოხმაურებად თვლიდა. სიმდიდრის განსაზღვრებაში კლარკმა კლასიკოსების მიერ „მატერიალური" და „არამატერიალური" შრომის განსხვავების იგნორირებით, მომჭირნე ადამიანის შეზღუდულობა უარყო. მისი რწმენით, ვაჭრობაში ეთიკური სულისკვეთების, ნებაყოფლობითი თანამშრომლობის გაფართოების, კომუნალური გამოყენებისათვის „შეუსაბამო საქონლის" (მაგალითად, ხელოვნების ნიმუშები) რაოდენობის გაზრდა საზოგადოებას სრულყოფდა. მისი აზრით, ხელფასსა და სარგებელს თავთავიანთი წყარო გააჩნიათ. მან განმარტა ზღერული სარგებლიანობა. იგი ღირებულებას სარგებლიანობის საზომად თვლიდა, მაგრამ „აბსოლუტურ" და „ეფექტურ" სარგებლიანობას ერთმანეთისგან განასხვავებდა. მათგან მეორე ისეთი სუბიექტური პირობების ცვლილებებით იზომება, რომელიც რაიმე საგნის გაქრობას ან დამატებას უკავშირდება.

„სიმდიდრის ფილოსოფიაში" კლარკმა „სოციალური ღირებულების" ცნება შემოიღო, რომელიც ეკონომიკაში საზოგადოების შესახებ ორგანული შეხედულების დანერგვას ემსახურებოდა. მისი აზრით, ეფექტიანი სარგებლიანობა სუბიექტურ-ინდივიდუალური მოვლენაა და საზოგადოებამ სარგებლიანობის შეფასებაში ღირებულება ბაზართან უნდა დააკავშიროს. კლარკის სოციალური ღირებულების შესახებ ბევრი რამ დაიწერა, მაგრამ მათ მხოლოდ ისტორიული მნიშვნელობაღა შემორჩა.

ახლა მოკლედ იმ დეტალებს შევეხოთ, რომელიც ზღერული სარგებლიანობის თეორიის ადრეულ წარმომადგენლებს აწუხებდათ: ერთი მხრივ, ახალი თეორიის

ძველთან დაკავშირება, ინდივიდუალური შეფასებების „რაოდენობრივ განსაზღვრასა" და „განზოგადებას" მოითხოვდა; მეორე მხრივ, ეკონომიკაში ზოგიერთი სოციალ-ეთიკური ელემენტის შენარჩუნების სურვილი არსებობდა, რომლებსაც ისტორიული და სოციალური რეფორმის სკოლები განსაკუთრებულ მნიშვნელობას ანიჭებდნენ. ამ ელემენტებისადმი კლარკის ინტერესი დიდხანს არ გაგრძელებულა, თუმცა მისი კვალი მის ნაშრომებს მაინც შემორჩა; გვიანდელი პერიოდის შრომებში კი მან მისთვის საინტერესო მრავალი პრობლემისადმი აბსოლუტურად განსხვავებული მიდგომა განახორციელა.

1899 წელს გამოვიდა კლარკის ყველაზე მნიშვნელოვანი წიგნი **„სიმდიდრის განაწილება"**, რომელიც ამერიკული ახალი ყაიდის პირველი მთავარი ნაშრომი იყო. იგი იმ დროისათვის საყოველთაოდ მიღებულ ზღვრული პრინციპების კვლევის გაღრმავებას მიეძღვნა.

„ზღვრული სარგებლიანობის პრინციპის" აღწერა კლარკის ნაშრომის უდავოდ უმნიშვნელოვანესი ნაწილია, მაგრამ წიგნის ძირითადი ასპექტებიც ძალზე ფასეულია. კლარკი ხელახლა აყალიბებს ეკონომიკის ზოგად ამოსავალ დებულებებს, რომლებიც ადამიანის ქცევისა და სოციალური სტრუქტურების შესახებ გარკვეულ წარმოდგენას ქმნის. ეს ეხება კერძო საკუთრებას, პიროვნების თავისუფლებას, მთავრობის საქმიანობის შეზღუდვასა და ბოლოს, ადამიანთა გარკვეული მოთხოვნილების დაკმაყოფილების სურვილს. კლარკმა მათ სხვა განმარტებებიც დაუმატა: **პირველი**, საზოგადოება არის ერთიანი ორგანიზმი; **მეორე**, ეკონომიკაში სტატიკურ და დინამიკურ ანალიზებს შორის განსხვავებები უნდა დადგინდეს; და **მესამე**, ეკონომიკური კანონები დასაბუთებულია, როდესაც მათ საზოგადოებრივი აზრი იწონებს. პირველი და მესამე პოსტულატები „ისტორიული სკოლის" გაელენას ასახავს და ისინი კლარკის ეთიკით დაინტერესებაზე მე-

ტყველებენ. მეორე მტკიცება განსხვავებული ხასიათისაა და იგი წმინდა ეკონომიური თეორიის თვალსაზრისით კლარკის მნიშვნელოვანი წვლილია.

ეთიკური ინტერესიდან გამომდინარე, კლარკი ხაზგასმით მიუთითებს განაწილების კანონების საჭიროებაზე, რამეთუ ეთიკურად ძალზე მნიშვნელოვანია იმის ცოდნა, თუ რას იღებენ ადამიანები თავიანთი შექმნილიდან, გამართლებულია თუ არა, მაგალითად, კერძო საკუთრების არსებობა და ა.შ[145].

მეთოდოლოგიურ საკითხებზე მსჯელობისას კლარკი ეკონომიკას რამდენიმე ნაწილად ჰყოფს: პირველი უნივერსალურ კანონებს იხილავს; მეორე – სოციალურ ეკონომიკურ ფენომენს ეხება. პირველი სტატიკურია – იგი ეკონომიკის ძირითად მონაცემებში რაიმე ცვლილებას არ გულისხმობს, მეორე – დინამიკურია – იგი ანალიზის ფუნდამენტურ ვარაუდებში ცვლილებებს უშვებს, რომლებშიც ეკონომიკას დინამიკურს ხდის. თუმცა, მისი განაწილების ძირითადი ანალიზი სტატიკური მდგომარეობითაა შემოფარგლული. ანალიზისას სულ რამდენიმე ძირითადი დაშვება გაკეთდა. უპირველეს ყოვლისა, დაშვებულია კლებადი სარგებლიანობის პრინციპის მოქმედება და ეს პრინციპი იმ სახითაა განსაზღვრული, რამაც იგი თითქმის გოსენის „მეორე კანონის" იდენტური გახადა. მეორე, წარმოება მოგების პირობებში ხორციელდება, რომელიც როგორც ფიზიკური, ისე ღირებულებითი ფორმით განისაზღვრება. მან, მართალია, ამ კანონს თავის სისტემაში თვალსაჩინო ადგილი მიუჩინა, მაგრამ მის ფორმულირებაში ანალიტიკური ხასიათის შეცდომები დაუშვა. კერძოდ, საუბარია იმ პირობების აღწერაზე, რომელსაც კონკურენტული წონასწორობის სახელმწიფოში წარმოებრივი რესურსების ოპტიმალური განაწილებისას აქვს ადგილი.

---

[145]Clark J., The Distribution of Wealth, გვ. 3,9.

კლარკის ფორმულირება არ ითვალისწინებდა იმის შესაძლებლობას, რომ მზარდ შემოსავალს (ამონაგებს, მოგებას) გარკვეული დროის განმავლობაში შეეძლო ემოქმედა, ვიდრე მოგების შემცირება გახდებოდა შესამჩნევი. გამოსაელად კლარკმა წარმოების ფაქტორთა ერთობლიობის ცვლილებები დაასახელა, რაც მზარდ შემოსაელებს განაპირობებს[146].

შემდეგი მტკიცების მისედვით, თანამედროვე მოხმარების საქონელი და საქონელი, რომელიც მომაეალში სიმდიდრის შესაქმნელადაა განკუთვნილი, ერთმანეთისაგან გამიჯნულია. კლარკის თანასმად, კაპიტალი აწმყოში მოხმარებისგან თავშეკავებით, მომაეალში სიმდიდრის შექმნის სასარგებლოდ იქმნება.

კლარკის დაშვებით, წარმოებასა და მოხმარებას ზღვრული სარგებლიანობის პრინციპი მართავს. მოცემული ფიზიკური და ფსიქოლოგიური მტკიცებებით, კონკურენცია წარმოების ფაქტორებს მანამ გაანაწილებს, ვიდრე ნებისმიერი შემდგომი მოძრაობით რაიმე უპირატესობის მოპოვება შეუძლებელი გახდება. როცა მცირე ჯგუფების მიმართ ასეთი რეგულირება მიღწეულია, მოგების მიღება შეუძლებელი ხდება. მოგების მიღების შესაძლებლობა შენარჩუნებულია, სტაციონარულ მდგომარეობაში კი ნორმალურ შემოსავალს მხოლოდ ხელფასი და სარგებელი შეადგენს.

კლარკი რენტის ცალკე შემოსავლის სახით განხილვას განერიდა. კლასიკოსები მიწას განიხილავენ კაპიტალისაგან განსხვავებულად მისი ორი თვისების ხაზგასმით: პირველი, მისი მოწოდება დაფიქსირებულია და მეორე, იგი სხვადასხვა ნაყოფიერებისაა. კლარკის თანახმად, ისინი მიწის არა განსაკუთრებული მახასიათებლები, არამედ საერთო თვისებებია. სტაციონარულ ეკონომიკაში

---

[146]Clark J.. The Distribution of Wealth, გვ. 164.

ადამიანმა შეიძლება ივარაუდოს, რომ ყველა ძირითადი ფიზიკური საქონელი (მიწის ჩათვლით) რაოდენობრივად დაფიქსირებული უნდა იყოს. უფრო მეტიც, მან კონკურენტული წონასწორობის მიღწევის პირობად კაპიტალის მობილურობა დაასახელა, რაც მიწისთვისაც სამართლიანია. ამგვარად, კლარკის მტკიცებით, მიწის შემთხვევაში ნებისმიერი განმასხვავებელი ელემენტი მხოლოდ მიწისათვის არაა დამახასიათებელი.

ჯ. კლარკის თეორიის ყველაზე მნიშვნელოვანი ნაწილია ორი „ნორმალური" შემოსავლის – ხელფასისა და სარგებლის განსაზღვრა. სწორედ აქ იძენს ფორმას ზღვრული სარგებლიანობის თეორია. კლარკი მის ფორმულირებაში პირველი არ იყო. მისი ფესვები მის წინამორბედებთან გვხვდება, რომელთა შორის აღსანიშნავია ტიუნენი და მარჟინალიზმის ადრეული პერიოდის სხვა წარმომადგენლები, განსაკუთრებით კი მარშალი, რომელმაც ეს თეორია რამდენადმე განავითარა. კლარკის შრომაში „ზღვრული სარგებლიანობის თეორიამ" ცენტრალური ადგილი დაიკავა. უფრო მეტიც, ამ თეორიამ განსაკუთრებული აღიარება (ან ცუდი რეპუტაცია) ჩამოყალიბებული სტილის გამო მოიპოვა.

კლარკის არგუმენტები შემდეგნაირად შეიძლება შევაჯამოთ: სრულყოფილი კონკურენციის შემთხვევაში სამეწარმეო სამსახური გამოყენებული იქნება იმ მომენტამდე, ვიდრე პროდუქციაზე გამოყენებული უკანასკნელი ერთეულის დამატება ერთეულის ღირებულების ტოლი არ იქნება. სრულყოფილი კონკურენციის ნახსენები პირობის მიხედვით,საწარმომ შემდგომი განაწილებისათვის უნდა მიიღოს პროდუქციის ღირებულების ტოლი თანხა. ამრიგად, საწარმოს უკანასკნელ გამოყენებულ ერთეულზე ამონაგები პროდუქტზე მისი დანამატის ღირებულებაზე ქვემოთ არ შეიძლება დაეცეს.

იძლევა თუ არა ეს თეორია შრომის ექსპლუატაციის ახალ დასაბუთებას?

კლარკის პასუხი უარყოფითია: **პირველი**, მისი შრომის ურთიერთცვლადობის დაშვებით ნებისმიერი მუშის დაკარგვა ყოველთვის პროდუქტის დაკარგვას ნიშნავს; **მეორე**, არგუმენტს უშუალოდ კაპიტალის თეორიასთან მიეყავართ. კლარკის მიხედვით, კაპიტალისათვის გამოყენებული სამუშაო ძალის რაოდენობა ყოველთვის სასარგებლოა, რომლის შედეგად სამუშაო ძალის ყოველი ერთეული კაპიტალის იგივე რაოდენობით მუშაობს, რომლითაც ყოველი სხვა. ამიტომ სამუშაო ძალის ყოველი ერთეულის „განსაკუთრებული" პროდუქტი იგივეა, რაც ყოველი სხვისა. ამრიგად, სამუშაო ძალის ზღვრული პროდუქტი უფრო მეტია, როცა გამოყენებულია ცოტა მუშა და ნაკლებია, როცა სამუშაო ძალის მეტი ერთეულია გამოყენებული. ზღვრული პროდუქტის ეს სახეცვლილებებები საწარმოო კომბინაციაში გამოყენებული კაპიტალის რაოდენობიდან გამომდინარეობს. ხელფასების ამ სპეციფიკური სარგებლიანობის თეორიით, ექსპლუატაციის შესაძლებლობა განდევნილია და მიტაცება გამორიცხულია[147].

ჯ. კლარკის აზრით, სარგებლის თეორია საერთოდ იგივეა, რაც ხელფასისა, მაგრამ ანალიტიკურად იგი უმჯობესია, ნაწილობრივ, შესაძლებელია იმიტომაც, რომ ეთიკური დასაბუთებისაგან თავისუფალია. კლარკის მიერ კაპიტალის ცნების განხილვა, ეკონომიკურ თეორიაში მისი საკმაოდ სპეციფიკური წვლილია. უფრო მეტიც, მას თავისებური ამერიკული სურნელი აქვს. იგი იმ დისკუსიებიდან ამოიზარდა, რომლებიც XIX საუკუნის ბოლო ორი ათწლეულის განმავლობაში მიმდინარეობდა და კლარკიდან დაწყებული ბევრმა ამერიკელმა ეკონომისტმა მის მიმართ განსაკუთრებული დაინტერესება

---

[147] Clark J., The Distribution of Wealth, გვ. 324.

გამოიჩინა. ჯერ კიდევ 1837 წელს კლარკმა თავის წიგნში **„კაპიტალი და შემოსავალი"**[148] ხაზგასმით აღნიშნა პოსტკლასიკურ ლიტერატურაში კაპიტალის ცნების ორაზროვნება. სოციალური გარემოცვა, რომელშიაც ორი ათწლეულის განმავლობაში მიმდინარეობდა დისკუსია, იგივე იყო, რამაც რენტის რიკარდიანული თეორიის უარყოფა და მიწის ერთიანი გადასახადის თეორია წარმოშვა და რომლისგანაც კლარკმა თავისი მიწისა და რენტის იდეები შეითვისა. ამერიკის ახალგაზრდა და მზარდ ეკონომიკაში ძნელი იყო იმ იდეასთან მიმხრობა, რომ მიწა წარმოების ერთი მწირი ფაქტორია, თუმცა ეკონომისტებისათვის ნათელი იყო, რომ მიწა კაპიტალის დაბანდებისა და დაგროვების მნიშვნელოვანი წყაროა.

კლარკი **კაპიტალში** (წარმოების საშუალებების სახით) **კონკურენტულ საქონელსა** და **„საწარმოო სიმდიდრის აბსტრაქტულ ნაწილს"** ხედავდა[149]. პირველი ცნება გარკვეულ ტექნიკურ მონაცემებს მოიცავდა, მეორე კი აბსტრაქტული ღირებულების ცნება იყო. ამერიკის კონტინენტზე მიწის შემთხვევაში წარმოების საშუალების კონკრეტულ ფორმასა და შემოსაელის ნაკადის აბსტრაქტულ წყაროს შორის განსხვავება განსაკუთრებით ნათელი იყო.

კაპიტალის ორ ნაწილად დაყოფისას კლარკი, უპირველეს ყოელისა, კონკრეტული წარმოების საშუალებებს საქონელთან აიგივებს, ამასთან, წარმოების საშუალებებისა და მომავალი შემოსაელების კაპიტალიზებული ღირებულებების გამიჯვნის შემდეგ იგი აცხადებს, რომ კაპიტალის შენახვა, მატება, ან მოხმარება აბსტრაქტული აზრით ხდება და წარმოების საშუალებები მათი ღირებულების წარმომქმნელი წყაროს გარდაქმნის გარეშე ვერ იარსებებს. მეორე მხრივ, კაპიტალი მუდმივია იმ აზრით,

---

[148]Capital and its Earnings, 1887.

[149]The Distribution of Wealth, 1899, გვ. 119.

რომ იგი უნდა შენარჩუნდეს, თუ საზოგადოება კატასტროფას არ განიცდის[150].

კლარკსა და ბემ-ბავერკს კაპიტალისტური წარმოების პრობლემის შესახებ განსხვავებული მიდგომები გააჩნდათ. კლარკის აზრით, ბემ-ბავერკის თეორია კონკრეტული წარმოების საშუალებათა მიმართ გამართლებულია, მაგრამ როცა საქმე კაპიტალს შეეხება მას მიუღებლად მიიჩნევს. წარმოებისა და განაწილების თეორია უფრო კაპიტალს ეხება, ვიდრე წარმოების საშუალებებს. სტაციონარულ ეკონომიკაში მოცემულია წარმოების სტრუქტურა, რომელიც მოხმარებასა და წარმოებას აკავშირებს. თუ სტრუქტურა არსებობს, ტექნიკურად მნიშვნელოვანი ფაქტი შეიძლება ის იყოს, რომ წარმოების ზოგიერთმა საშუალებამ წარმოების გარკვეული ციკლი უნდა გაიაროს, ვიდრე შედეგად დასრულებულ მოხმარების საგნებს მივიღებდეთ. წარმოებისა და მოხმარების სინქრონიზაცია გარდაუვალია და კაპიტალისტური წარმოების პროცესში იგი შენარჩუნებულია. სტაციონარულ ეკონომიკაში მოხმარების საგნების ნაკადი გარკვეულ დროში უცვლელია. „თავშეკავების" შემთხვევაში კაპიტალი და მოხმარების საგნები იცვლება. კაპიტალის ზრდა საუკუნეების განმავლობაში შესაძლებელია, მაგრამ იმ საუკუნეებზე დამატება შეუძლებელია, რომელთა განმავლობაშიაც კაპიტალი არსებობს[151].

ამერიკული მარჯინალიზმის ადრეულ ეტაპზე და შემდგომ პერიოდშიც კლარკის ნაშრომი ამერიკული ეკონომიკური აზროვნების მნიშვნელოვანი შენაძენია. ამასთან, თანამედროვე „ამერიკული შრომები" ეროვნული ნიშნით ნაკლებად გამოირჩევა. მათ ძლიერი „ფსიქოლოგიური" ელფერი ახასიათებს. ეს თვისება ირვინგ ფიშერის მათემა-

---

[150]The Distribution of Wealth, 1899, გვ. 117.

[151]იქვე. გვ.251.

ტიკურ თეორიებშია აღნიშნული, რომლებიც გარკვეულწილად პარეტოს გამოჩენას განჭვრეტს.

7.3. ამერიკული სკოლის ტრადიციის გაგრძელება: ირვინგ **ფიშერი** (1867-1947)

მე-19 საუკუნის 70-იან წლებში ამერიკის შეერთებულ შტატებში უნივერსიტეტები, ამ სიტყვის თანამედროვე მნიშვნელობით, ჯერ კიდევ არ არსებობდა. ამერიკული კოლეჯდამთავრებული სტუდენტობა პროფესიონალური დახელოვნების მიზნით, იძულებული იყო ევროპაში წასულიყო. ბევრი მათგანი გერმანიაში მიემგზავრებოდა. ეკონომიკის სფეროში დიდი რაოდენობის საინტერესო ლიტერატურა არსებობდა, მაგრამ ეს ჯერ კიდევ არ იყო უმთავრესი შენაძენი ამ დარგში. ჯონ ბეიტს კლარკი პირველი ამერიკელი ეკონომისტი იყო, რომელმაც საერთაშორისო აღიარება დაიმსახურა. ერთ-ერთი პირველი დიდი ამერიკელი ეკონომისტთაგანია ირვინგ ფიშერიც. ფასების, კაპიტალისა და სარგებელის შესახებ თავისი შეხედულებებით იგი ჯერ კიდევ მარჟინალურ ერას მიეკუთვნებოდა, მაგრამ მონეტარულ პრობლემებში შეტანილი წვლილი მას ეკონომიკური მოდელების ეპოქის კარიბჭესთან აყენებს.

7.3.1. ცხოვრება და ნაშრომები

ი. **ფიშერი** დაიბადა 1867 წელს ნიუ-იორკის შტატში, მღვდლის ოჯახში. ჩვიდმეტი წლის ასაკში მას მამა გარდაეცვალა და ოჯახი მძიმე მდგომარეობაში აღმოჩნდა. მიუხედავად ამისა, ირვინგი სასწავლებლად იელში გააგზავნეს, რის გამოც ოჯახი იძულებული იყო ნიუ-ჰეევენში (კონექტიკუტის შტატში) გადასულიყო. დედამ მკერავად დაიწყო მუშაობა, უმცროსი ვაჟი მას ეხმარებოდა, ირვინგი კი რეპეტიტორობას ეწეოდა. ფიშერი კონკურენტუნარიანი აღმოჩნდა და მასწავლებლის მაღალი ღირსება მისი

შემოსავლის მნიშვნელოვანი წყარო გახდა. მან სახელი გაითქვა მათემატიკაში, მაგრამ ის ასევე ძლიერი იყო ინგლისურსა და მჭევრმეტყველებაში. თავის კურსზე იგი ყველაზე მოწინავე სტუდენტი იყო და უნივერსიტეტის დამთავრების შემდეგ პედაგოგიური საქმიანობის გასაგრძელებლად იელში დარჩა.

მისი ინტერესები მათემატიკიდან თანდათანობით ეკონომიკისაკენ გადაიხარა. იგი ამჩნევდა, რომ ეკონომისტი საზოგადოების აქტიური წევრი შეიძლება გამხდარიყო. მის დისერტაციას „**ღირებულების და ფასების თეორიის მათემატიკური გამოკვლევები**" (1892) იმდროინდელი წამყვანი მათემატიკური ეკონომისტების მაღალი შეფასება მიეცა.

იმედისმომცემი ახალგაზრდა ეკონომისტი მდიდარი მეწარმის ქალიშვილზე დაქორწინდა. ეს ბედნიერი ქორწინება იყო. საცოლის მამის ერთ-ერთი საქორწინო საჩუქარი ევროპაში ერთწლიანი მოგზაურობა იყო. ამან ფიშერს შესაძლებლობა მისცა ბევრ გამოჩენილ ეკონომისტს შეხვედროდა, ხოლო მისთვის მთის პატარა ტბა შვეიცარიის ალპებში იგივე გახდა, რაც ლეგენდარული ვაშლი ნიუტონისათვის, სახელდობრ, მეცნიერული შთაგონების წყარო. განა მდინარე არ წააგავს შემოსავალს, მაშინ, როცა ტბის წყალი შეიძლება ძირითად კაპიტალად წარმოვიდგინოთ? ეს ჭერეტა რომ თეორიად გადაექცია, ფიშერს მრავალი წელი დასჭირდა.

შემდგომი საქორწინო საჩუქარი ნიუ-ჰევენში მისთვის სიმამრის მიერ აშენებული დიდი სახლი გახდა. ფიშერმა ეკონომიკის სწავლება იელში დაიწყო. 1898 წლისათვის ის უკვე პროფესორი იყო. იგი შესანიშნავი პედაგოგი შეიძლებოდა გამხდარიყო, მაგრამ მან თავისი ენერგია ძირითადად საზოგადო სფეროს დაუთმო.

როცა ფიშერი პროფესორი გახდა, ტუბერკულოზი შეეყარა. ხანგრძლივი ავადმყოფობის შემდეგ იგი სავსებით

განიკურნა, თუმცა ექვსი წელი დასჭირდა, რომ თავისი ძალები მთლიანად აღედგინა. ამ გამოცდამ ფიშერი აიძულა ჯანმრთელობის, ავადმყოფობისა და სიკვდილის შესახებ დაფიქრებულიყო. ავადმყოფობის გამო იგი ბატიბუტის, არარაფინირებული შაქრის, მუქი პურის, ვიტამინების, კარგი ღეჭვის და მსგავსი რაღაცეების „ჯვაროსანი რაინდი" გახდა. მან აგრეთვე ჯანმრთელობის პერიოდული ფიზიკური გამოკვლევების პოპულარიზაციისათვის „სიცოცხლის გამახანგრძლივებელი ინსტიტუტი" დააარსა. მას, ეტყობა, სჯეროდა, რომ ყველანაირი ეინი ჯანმრთელობის გასახანგრძლივებლად სასარგებლოა. იელის სტუდენტებს შორის მისი ლექციები ჯანმრთელობაზე არანაკლებ პოპულარული იყო, ვიდრე ეკონომიკაზე.

ფიშერი გამომგონებელიც იყო. მას ედისონის მსგავსი მაღალტექნოლოგიური გამოგონებები არ ჰქონდა, მაგრამ მისი გამოგონებები უფრო გაუმჯობესებული სათაგურის მსგავსი იყო. ისინი ნავებს, პიანინოს მექანიზმებს, სპორტული ღონისძიებებისათვის დასაკეც სკამებს, რუკის პროექტორს, მზის საათს და საავადმყოფოებისათვის თერმოსტატულ საწოლებს შეეხო. ამ გამოგონებებიდან მხოლოდ ერთი იყო კომერციულად იღბლიანი, კერძოდ, ბარათების ხილული საინდექსაციო სისტემა, რომლის პატენტი 1913 წელსაა მიღებული. მის საფუძველზე ფიშერმა ფირმა დააარსა, რომელმაც ფაქტობრივად თავისი მეტოქეები შთანთქა და ამ კავშირიდან „რემინგტონ რენდის" ფირმა წარმოიქმნა. 20-იან წლებში, როდესაც „რემინგტონის" აქციების კურსი მაღლა იწევდა, ფიშერი აქტიურად თამაშობდა ბირჟაზე და მულტიმილიონერიც გახდა.

ბირჟაზე მოთამაშე ფიშერმა ისეთივე ენთუზიაზმი გამოამჟღავნა, როგორც მანამდე სხვა საქმიანობაში. 1929 წლის „ეკონომიკური კრახისას" „რემინგტონის" აქციების ფასი განახევრდა, მაგრამ ფიშერმა აქციების შესასყიდად ეს დრო უფრო ხელსაყრელად ჩათვალა და ფული ისესხა,

რათა ისინი მეტი რაოდენობით შეესყიდა. ძალიან მალე „რემინგტონის" აქციები პრაქტიკულად გაუფასურდა — ფიშერი თავისი ოჯახის სარჩენი გახდა, ხოლო მისი დიდი სახლი იელის უნივერსიტეტმა შეისყიდა. მიუხედავად ასეთი მკაცრი გაკვეთილისა, იგი მის ხელში მოხვედრილ მცირე თანხასაც კი კელავ ახალ-ახალ წამოწყებებში აბანდებდა, რომლებიც მას თავისი იოლი მოგების შესაძლებლობით იტყუებდა.

ცხოვრების პირველ ნახევარში, ფიშერი უპირატესად თეორეტიკოსია, ოცდაჩვიდმეტი წლის ასაკიდან კი მას „პრაქტიკულად სასარგებლო ცოდნის" განვითარებით დიდ ადამიანად გახდომა სურდა. ასეთმა ამბიციამ ფიშერი ხელსაყრელი შემთხვევების „ჯვაროსანი რაინდი" გახადა.

მისი ყველაზე ადრეული მცდელობა „სტაბილური ფულისაკენ" იყო მიმართული. მას სჯეროდა, რომ ფულის მყიდველობითი უნარის ცვალებადობა უმეტესი მაკროეკონომიკური პრობლემების მიზეზია და ამ ცვალებადობის თავიდან აცილება ფულის მიმოქცევის შესაფერისი მართვის მექანიზმებით შეიძლება. თავის მხრივ, „კომპენსირებული დოლარის" იდეამ იგი სტატისტიკამდე მიიყვანა. ფიშერი დარწმუნებული იყო, რომ ეკონომიკური მეცნიერების პროგრესი ეკონომიკური თეორიის, მათემატიკისა და სტატისტიკის შერწყმას მოითხოვდა. ჯერ კიდევ 1912 წელს ასეთი პროგრამის განხორციელების მიზნით ფიშერმა შესაბამისი საზოგადოების ჩამოყალიბება სცადა, მაგრამ ეს მცდელობა მარცხით დამთავრდა. 1928 წელს ნიუ-ჰევენში რაგნარ ფრიშთან და ჩარლზ ფ. რუსთან მისი შეხვედრა უფრო იღბლიანი აღმოჩნდა. ამ შეხვედრის შედეგად **1930 წელს ეკონომეტრიკული საზოგადოება დაარსდა.** ამ საზოგადოების პირველი პრეზიდენტი თავად ფიშერი იყო.

ფიშერი ასევე აქტიურად მოღვაწეობდა ერთა ლიგაში, კალენდრისა და დამწერლობის რეფორმის, ესპერანტოს,

გარემოს დაცვის, საზოგადოებრივი ჰიგიენის და „მაგარი სასმელების" აკრძალვის პრობლემატიკაში. ამ მიზნით მან ოცამდე წიგნი გამოაქვეყნა და ბევრი ლექციაც წაიკითხა. ის ომთაშორისო პერიოდის ერთ-ერთი ცნობილი ამერიკელი გახდა, რომელიც ცდილობდა გაელენა მოეხდინა პოლიტიკოსებზე, პრეზიდენტებსა და მუსოლინის გეგმაზეც კი. პირადი ფინანსების სიმცირე ხელს არ უშლიდა ფინანსების სფეროში სათანადო რეკომენდაციების შემუშავებაში. იგი გარდაიცვალა კიბოთი 1947 წელს.

ირვინგ ფიშერი ნაყოფიერი მწერალი იყო. იგი უამრავ წიგნს (თითქმის ყოველ წელიწადს) აქვეყნებდა. ბევრი მათგანი ისეთი არაეკონომიკური საკითხებისადმია მიძღვნილი, როგორიცაა: დიეტის გავლენა ორგანიზმის გამძლეობაზე; როგორ უნდა გავახანგრძლივოთ ადამიანის სიცოცხლე; ჯანსაღი ცხოვრების წესი; ალკოჰოლიანი სასმელების აკრძალვა; მშვიდობა მსოფლიოში და ა.შ. სხვა ნაშრომები, მართალია, ეკონომიკის პრობლემატიკას ეძღვნება, მაგრამ მათში უფრო პოპულარული სახითაა გადმოცემული ისეთი საკითხები, როგორიცაა ეკონომიკური ბუმი და დეპრესია, საფონდო ბირჟა და დოლარის კურსის სტაბილიზაცია. ერთ-ერთ მათგანში, მაგალითად, გამოყენებულია ტერმინი „ფულის ილუზია" იმის დასამტკიცებლად, რომ დოლარის ან ნებისმიერი სხვა ფულადი ერთეულის კურსი იზრდება ან მცირდება, ან, სხვა სიტყვებით რომ ვთქვათ, იმის გასაცნობიერებლად, რომ „დოლარი დოლარია" (1928). მისი სხვა ნაშრომი ბანკის დეპოზიტზე ფულის მარაგის სტაბილიზაციისათვის 100%-იანი სარეზერვო ფონდის შექმნის იდეას იცავს(1935).

ფიშერის ძირითადი წვლილი ეკონომიკურ მეცნიერებაში სამ წიგნს ეფუძნება: **„ღირებულებისა და ფასების თეორიის მათემატიკური გამოკვლევა"** (1925); **„სარგებლის თეორია..."** (1907) და **„ფულის მყიდველობითი უნარი"** (1911).

ძირითად წიგნებთან ერთად არანაკლებ მნიშვნელოვანია მისი ზოგიერთი უფრო ნაკლები მოცულობის გამოცემა. კერძოდ: **„შეფასება და სარგებელი"** (1895) და **„კაპიტალისა და შემოსავლის ბუნება"** (1906).

20-იან წლებში ფიშერის სახელი ძირითადად ფულის თეორიის შესახებ მის ნაშრომებს და სტაბილურად მართვადი ვალუტისათვის ბრძოლას ეფუძნებოდა. **„დოლარის სტაბილიზაციაში"** (1920) მან განავითარა აზრი დოლარის ოქროს შემცველობის ცვლილებების მეშვეობით „ფასების საერთო დონის სტაბილიზაციის შესახებ". ნაშრომში – **„ინდექსური რიცხვების შექმნა"** (1922) – მას შემოაქვს ფასების ინდექსის ფორმულისათვის კრიტერიუმის რიცხვი, რამაც მაღალი შეფასება დაიმსახურა.

ნაშრომში – **„შემოსავლის ზღვრული სარგებლიანობის გაზომვა"** (1927) – ფიშერი მიკროეკონომიკას უბრუნდება. გარკვეულად, ეს აზრი უკვე მის დისერტაციაშია მოცემული (1925). ზემოაღნიშნული ნაშრომი იმ მოსაზრებას ეყრდნობა, რომლითაც ყველა ტესტი მსგავსია, მაგრამ საქონლის დამოუკიდებელი სარგებლიანობაც არსებობს.

7.3.2. საქონლის, სარგებლისა და ფულის შესახებ

„მათემატიკური გამოკვლევების" შესავალში ი. ფიშერი მოიხსენიებს არა მარტო უილიამ სტენლი ჯევონსს, არამედ რუდოლფ აუშპიტცსა და რიჩარდ ლიბენსაც, რომლებმაც მასზე დიდი გავლენა მოახდინეს. როდესაც ფიშერმა თავისი ანალიზი მოგვცა, იგი ვალრასისა და ედჯევორთის შრომებს ჯერ კიდევ არ იცნობდა. ამის შედეგად იგი ზოგიერთ საკითხში სუბიექტურად ორიგინალურია, კერძოდ, მან ინგლისურენოვან ლიტერატურაში ზოგადი წონასწორობის პირველი ნათელი სისტემის წარმოდგენა სცადა.

ფიშერმა, ვილფრედო პარეტოს შემდეგ და მსგავსად, აღმოაჩინა, რომ თვალსაჩინოებისათვის მთავარია სარგებლიანობის განხილვა და იგი იზომება ერთეულებში, რომელსაც მან „უტილი"[152] უწოდა. მისი ყურადღება ძირითადად ურთიერთდამოკიდებულ საქონელს შორის ჯვარედინი კავშირებისკენაა მიმართული. ფიშერმა ნათელყო, რომ კონკრეტული საქონლის რაოდენობის ზრდამ ამ საქონლის ზღვრული სარგებლიანობის გაზრდა ან შემცირება შეუძლია განაპირობოს. პირველ შემთხვევაში ფიშერი საქონელს **„დასრულებადს"**, მეორე შემთხვევაში კი **„კონკურირებადს"** უწოდებდა. 1892 წლისათვის ფიშერი უკვე ურთიერთდამოკიდებულ საქონელთათვის წონასწორობის სისტემის ყველა ელემენტს ფლობდა. მან ააგო აგრეთვე ჰიდრავლიკური მანქანა, რომლის საშუალებითაც ხდება ამ სისტემის თვალსაჩინოება.

„შეფასება და სარგებელში" ფიშერი ფულის კურსში მოსალოდნელ და გაუთვალისწინებელ ცვლილებებს შორის ძირეულ განსხვავებებს იხილავს. მოსალოდნელი ცვლილებები სარგებლის ნორმასთანაა დაკავშირებული. ასეთი კავშირის მიხედვით ქონებიდან შემოსავალი სარგებელსა და კაპიტალის მოსალოდნელ ამონაგებს ემყარება. ამიტომ ცალკეული ქონებიდან შემოსავალი მის მოსალოდნელ ფასშეა დამოკიდებული.

ფიშერის დასკვნით, ფულის მყიდველობითი უნარის მოსალოდნელი ცვლილებები ვაჭრობაზე დიდ ზეგავლენას ვერ ახდენს, ვინაიდან მისი კომპენსირება სარგებლის განაკვეთის რეგულირებით ხდება. კერძოდ, ისინი ბუმებისა და დეპრესიების წარმოქმნაზე არ მოქმედებს. ფიშერმა შეამჩნია, რომ ფასის მიხედვით სარგებლის ნორმის რეგულირება არასაკმარისია, განსაკუთრებით კი ხანმოკლე

---

[152] **უტილი** (ლათ.: utilis გამოსადეგი) — სახმარად უვარგისი, მაგრამ ნელლეულად ვარგისი ნივთები — ჯართი, ძონძი, ქაღალდი და სხვ.

ვადებში. მისი აზრით, ფულის მყიდველობითი უნარის ცვლილებები მოკლე ვადაში ხშირად მოულოდნელია. იმედები გამოცდილებას ეგუება, მაგრამ დაგვიანებით. ამ თვალსაზრისით, ფიშერი განაწილებული ჩამორჩენების სტატისტიკური ანალიზის პიონერი გახდა, რომელიც უფრო სრულად მოგვიანებით გააშუქა ნაშრომში – **„სარგებლის თეორია"** (1930).

მისი ვარაუდით, მსესხებელ ფირმებს უკეთესი შორსმჭვრეტელური მიდრეკილება აქვთ, ვიდრე სესხის გამცემებს, რომლებიც უმეტესწილად ოჯახებია. შედეგად, ინფლაცია ინვესტიციასა და ვაჭრობას ასტიმულირებს. თუ სესხის გამცემებს უკეთესი განჭვრეტის უნარი აქვთ, ვიდრე მსესხებლებს, მაშინ ფიშერის მტკიცებით ინფლაციური ბუმი ნაკლებმოსალოდნელია.

ფიშერის გემოაღნიშნული ნაშრომი, ინფლაციისა და სარგებლის ნორმების შესახებ, დღეისათვის პრიმიტიულად გამოიყურება, ხოლო ბიზნესის მერყეობები, ზოგადად ფირმებისა და ოჯახების მოლოდინის ფორმირების სისტემატური განმასხვავებელი ნიშანი არ არის. თუმცა ინფლაციის, სარგებლის ნორმისა და იმედების ავტორისეულმა ანალიზმა დასაბამი მისცა კვლევის სფეროს, რომელიც დღესაც საკმაოდ თანამედროვეედ გამოიყურება.

ფიშერის სარგებლის თეორიის ზოგად ბუნებას კარგად აღწერს მისი ნაშრომი – **„სარგებლის თეორია, განსაზღვრული შემოსავლისა და ხარჯვის მოუთმენლობით და მისი დაბანდების ხელსაყრელი შემთხვევით"**. ეს წიგნი ფიშერმა ჯონ რეისა და ბემ-ბაევერკის ხსოვნას მიუძღვნა. ეს ნამდვილად შესაფერისი ძღვენია. რეიმ სწორად აღწერა დროის უპირატესობისა და წარმოების შესაძლებლობების ურთიერთზემოქმედება, მაგრამ ვერ შენიშნა ის, რასაც მოგვიანებით ბემ-ბაევერკმა „პირველი მიზეზი (ფაქტორი)" უწოდა, კერძოდ, ურთიერთდამოკიდებულება აწმყოსა და მომავალ შემოსავლებს შორის.

ბემ-ბავერკმა სწორად, მაგრამ არასრულყოფილად აღწერა სარგებლის ნორმის განმსაზღვრელი „სამი მიზეზი (ფაქტორი)", მაგრამ იგი რეიზე დაბლა დგას, ვინაიდან მისი ზოგადი წონასწორობის მოდელში დროის უპირატესობა გამოყენებული არ არის და მის ნაცვლად ძირითადი კაპიტალია საყრდენად აღებული. ფიშერმა ზოგადი წონასწორობის ანალიზი „სამი ფაქტორის" ურთიერთზემოქმედების საშუალებით დაასრულა.

„ფულის მყიდველობითი უნარი" რეალურად მცირე სიახლეებს შეიცავს, მაგრამ იგი ფულის რაოდენობრივი თეორიის კლასიკური ტრადიციის აღორძინება იყო. ფასების დონის საკუთარ თეორიას ფიშერმა ე.წ. გაცვლის განტოლება დაუდო საფუძვლად.

ფიშერის ხაზგასმით, გაცვლა-გამოცვლის განტოლებას მიზეზობრივი შინაარსი არ გააჩნია. მიზეზობრივი შინაარსი ორი თვალსაზრისით არის გამოყენებული: პირველი, სიჩქარე ფულის რაოდენობაზე არ არის დამოკიდებული და მეორე, — ვაჭრობის მოცულობა ფულის მოცულობაზე არ არის დამოკიდებული.

შედეგად, **ფულის რაოდენობის ნებისმიერ ცვლილებას ფასების დონის პროპორციული ცვლილება უნდა მოჰყვეს**. ფიშერმა ფულის რაოდენობრივი თეორია მსოფლიოს ოქროს სტანდარტთან დააკავშირა, ხოლო ფულადი მასის ანალიზისას ყურადღება იმ ფაქტზე გაამახვილა, რომ სასაქონლო მასის ცვლილება გარეშე ძალებით შეუძლებელია, ვინაიდან იგი შინაგანად ფულში ოქროს შემცველობით, არამონეტური ოქროს მოხმარებით და ოქროს სამთამადნო წარმოების პირობებითაა განსაზღვრული. ამიტომაც, ფულის მასის ცვლილება არამონეტური ფულის მოხმარების ცვლილების გარეშე შეუძლებელია. ვალრასის მიერ გაანალიზებული ცდომილების ეს პოტენციური წყარო უკვე ფიშერმაც შეიცნო, მაგრამ იგი მას სტატისტიკური კელეებისათვის უმნიშვნელოდ თელი-

და. ყოველ შემთხვევაში, ქაღალდის ფულისათვის ეს კვალიფიკაცია თავის ძალას კარგავს.

ფულის რაოდენობრივი თეორია გრძელვადიან პერიოდზე იყო გათვლილი. მოკლე პერიოდში გადახრები (ისევ კლასიკური ტრადიციის მიხედვით) ფიშერის მიერ ბუმისა და დეპრესიის წყაროდაა აღიარებული. „სარგებლის პარიტეტისა და იმედების" მიხედვით, ეს გადახრები ძირითადად სარგებლის ნორმიდან გამომდინარეობს, რომლებიც ფასებთან შედარებით ნაკლებად ელასტიკურია.

ამგვარად, ფულის მასის ზრდა კრედიტის გაფართოებასა და ინვესტიციების ბუმს, ხოლო ფულის მასის შეზღუდვა (იმის გამო, რომ სარგებელი არ მცირდება) დეპრესიას განაპირობებს. ეს საოცარ კონტრასტს ქმნის კეინზისა და პოსტ-კეინზელების თვალსაზრისთან, რომლის მიხედვითაც ბიზნესის მერყეობები არსებითად ფასების და ხელფასების სიხისტესთანაა დაკავშირებული.

* * *

ფიშერის წელილი ჯევონსსა და სამუელსონს შორის პერიოდს მოიცავს. თავის „მათემატიკურ გამოკვლევებში" მან გადმოგვცა ზოგადი წონასწორობის ანალიზის ძირითადი იდეები ურთიერთდამოკიდებული საქონლისათვის, მანამ, სანამ ვიკსელი და პარეტო ეკონომიკურ თეორიაში თავიანთი ნაშრომების გამოქვეყნებას დაიწყებდნენ. სარგებლის, ინფლაციისა და პროგნოზირების ავტორისეული ანალიზი ყველა თანამედროვე, როგორც თეორიული, ისე ემპირიული ნაშრომის ამოსავალი წერტილი გახდა. მისმა სარგებლის თეორიამ ნახევარსაუკუნოვან დისკუსიებს არა მარტო შესაფერისი დასკვნა გაუკეთა, არამედ, როგორც სამუელსონმა შენიშნა, ჯ. ჰიკსის გარდამავალი ზოგადი წონასწორობის მოდელის შექმნას შეუწყო ხელი და ჯ. მიდის საერთაშორისო ვაჭრობის „ბატერფლაის" ყველა

ანალიტიკური ელემენტი მოიცვა. დაბოლოს, ფულის რაოდენობრივი თეორიის ფორმულირებამ წარმატებით ამოწურა სამოცდათხუთმეტწლიანი მონეტარული დებატები ძირეული გადასინჯვების აუცილებლობის გარეშე.

გოსენის, ჯევონსის, ვალრასის, პარეტოსა და შუმპეტერისაგან განსხვავებით, ირვინგ ფიშერი სოციალური პროცესების მკვლევარი ფილოსოფოსი – ეკონომისტი არ იყო. მან წმინდა ინტელექტუალური პრობლემების გადაწყვეტით დაიწყო, მაგრამ მალე პრაქტიკულად გადასაწყვეტი პრობლემებისაკენ შემობრუნდა. ფიშერს რომ „პრაქტიკულად გამოსაყენებელი ცოდნისათვის" წინააღმდეგობა გაეწია, იგი ალბათ შეძლებდა რიკარდო, ვალრასი ან სამუელსონი „გამხდარიყო". თუმცა, სწორედ სასარგებლო ცოდნა დაეხმარა მას დასრულებული „სამშენებლო ბლოკების" სახით თავისი წელილის ჩამოყალიბებაში, რომლებიც ეკონომიკური თეორიის სტრუქტურაში უცვლელად შეიძლებოდა მოთავსებულიყო.

შუმპეტერის წინასწარმეტყველებით, ირვინგ ფიშერი ისტორიაში შევიდა, როგორც შეერთებული შტატების უდიდესი მეცნიერი ეკონომისტი. ათწლეულების შემდეგ ეს წინასწარმეტყველება მეორე მსოფლიო ომის წინა პერიოდში გარკვეულწილად გამართლდა. სხვებს შეიძლება უფრო ღრმა აზრები ჰქონდათ, მაგრამ თუ მიღწევა თანამედროვე ეკონომიკაში შეტანილი წელილით განიზომება, ამ მხრივ ფიშერი ერთ-ერთი პირველთაგანია.

ლიტერატურა

Блауг М., Экономическая мысль в ретроспективе, М., 1994.

Блюмин И.Г., Критика буржуазной политической экономии, т.1, М., 1962.

Всемирная история экономической мысли, т.3, М., 1989.

Козлова К., Энтов Р., Теория цены, М., 1972.

Кларк Дж. Б., Распределение богатства, пер. с англ., М., 1992.

Майбург Е.М., Введение в историю экономической мысли, М., 1996.

Маршалл А., Принципы политической экономии.I, пер. с англ., т.1, М., 1983; т.2- т.3, М., 1984.

Селигмен Б., Основные течения современной экономической мысли, М., 1968.

Фишер И., Краткое введение в исчисление бесконечно малых, М., 1922; Покупательская сила денег, М., 1928.

Clark John Bates: The Phylosophy of Wealth, 1885; Capital and its Earnings, 1887; The Law of Wages and Interest _ Annual of the American Academy of Political and Social Science, 1, 1890; Distribution as Determined by a Law of Rent _ Quarterly Journal of Economics, 5; The Distribution of Wealth, N.Y., 1899; The Nature of Capital and Income, 1908; The Rate of Interest, 1908.

Fisher Irving: Appreciation and Interest. N.Y., 1896; The Nature of Capital and Income. N.Y., 1906; The Rate of Interest: Its Nature, Determination and Relation to Economic Phenomena. N.Y., 1907; The Purchasing Power of Money: Its Determination and Relation to Credit, Interest, and Crises, N.Y., 1911; Stabilizing the Dollar: A Plan to Stabilize the General Price Level without Fixing Individual Prices. N.Y., 1920; The Making of Index Numbers. A Study of Their Varieties, Tests, and Reliability. Boston, 1922; Mathematical Investigations in the Theory of value and Prices. New Haven, 1925; A Statistical Method for Measuring „Marginal Utility" and Texting the Justice of a Progressive Income Tax. N.Y., 1927; The Money Illusion, N.Y., 1928; The Theory of Interest as Determined by Impatience to Spend Income and Opportunity to Interest It. N.Y., 1930; 100% Money: Designed to Keep Checking Banks 100% Liquid; to Prevent Inflation and Deflation; Largely to Cure or Prevent Depressions; and to Wipe Out Much of the National Debt. N.Y., 1935; Income in Theory and Income Taxation in Practice. Econometrica 5(1), 1937.

Keynes J.M., Bibliographical List of The Writings of Alfred Marshall - The Economic Journal, Vol.34, 1925b.

Marshall A.: Principles of Economics, L., 1890; A Study of industrial technique and business organization, and of their influences on the conditions of various class and nations. ed., L., 1920; Industry and Trade, L., 1919; Money, Credit and Commerce, L., 1923.

Marshall Alfr., and Mary Poley **Marshall.** The Economics of Industry, L., 1881.

Marshall Mary Paley, What I Remember, Cambridge, 1947.

Night F.H., Risk Uncertainty and Profit, 1921.

§ 8. „სტოკჰოლმის სკოლის" სათავეებთან: კნუტ ვიკსელის (1851-1926) „ნეოკლასიკური" შეხედულებები

8.1. ბიოგრაფია და ძირითადი ნაშრომები

„ნეოკლასიკური" თეორიის წარმომადგენელი კნუტ **ვიკსელი** დაიბადა 1851 წელს სტოკჰოლმში, წვრილი ეაჭრის ოჯახში. კნუტს მშობლები ადრე, 15 წლის ასაკამდე გარდაეცვალა და იგი ნათესავების ოჯახში გაიზარდა. სკოლაში კარგი განათლება მიიღო და სწავლა მათემატიკის, ლათინურის, ლიტერატურის, ისტორიისა და ფილოსოფიის შესასწავლად უპსალის უნივერსიტეტში გააგრძელა.

უნივერსიტეტში სწავლისას ვიკსელმა სულიერი კრიზისი განიცადა – მანამდე ღრმად რელიგიური პიროვნება ათეისტი გახდა. წერდა ლექსებსა და პიესებსაც (რომლებიც რამდენიმეჯერ დაიდგა). ამავე დროს, მძიმე დეპრესიული მდგომარეობის გამო, იგი „მუდმივი სტუდენტი" გახდა და მხოლოდ ოცდათოთხმეტი წლის ასაკში მიიღო თავისი სალიცენზიო ხარისხი მათემატიკაში.

ამ რთულ პერიოდში იგი ნეომალთუსელობას გაეცნო და სოციალური რადიკალი გახდა. მისი დასკვნით, მშრომელთა მდგომარეობის გაუმჯობესება, მხოლოდ შობადობაზე კონტროლით შეიძლებოდა. მისმა ლექციამ **„სოციალური სიღატაკის ყველაზე მნიშვნელოვანი მიზეზის და მისი წამლის შესახებ"** სკანდალი გამოიწვია. ამის შემდეგ მისი ლექციები მანიერებას, პროსტიტუციას, თავისუფალ სიყვარულს, შობადობის კონტროლს, ქალთა უფლებებს და სხვ. მსგავს თემებს ეძღვნებოდა. ის სოციალისტთა მსგავსად რადიკალური, მაგრამ მათგან გამიჯნული იყო, ვინაიდან, მალთუსიანური რწმენის გამო, სოციალური რეფორმები შობადობის კონტროლის გარეშე არაეფექტურად მიაჩნდა.

სოციალურმა რეფორმებმა ვიკსელი ეკონომიკას აბიარა. იგი გაეცნო კლასიკური და მისი თანამედროვე ეკო-

ნომისტების ნაშრომებს და ერუდიცია ინგლისში, საფრანგეთში, გერმანიასა და ავსტრიაში ინტენსიური სწავლით გაიღრმავა.

1889 წელს ვიკსელი დაოჯახდა; მორალური პრინციპები მას „კავშირის კანონიერად გაფორმებას" უკრძალავდა, მაგრამ „ქორწინება" იღბლიანი გამოდგა. ვიკსელებს ორი ვაჟი შეეძინათ. იგი თავს ჟურნალისტური მოღვაწეობით ირჩენდა, მაგრამ ანტიმილიტარისტულმა შესედულებებმა და რუსეთთან ახლო კავშირების მომხრეობამ მისი იზოლაცია განაპირობა.

ვიკსელმა ოცდათერამეტი წლის ასაკში სერიოზულად მოკიდა ხელი ეკონომიკას. 90-იანი წლები მეცნიერულად ყველაზე პროდუქტიული იყო მისთვის, მან სალიცენზიო გამოცდები ჩააბარა ეკონომიკაში და დოქტორის ხარისხი მიიღო. თუმცა ამან აკადემიური კარიერის კარი ვერ გაუღო. საქმე ის არის, რომ მან ხარისხი ფილოსოფიის ფაკულტეტზე მიიღო, ეკონომიკა კი სამართლის ფაკულტეტში შედიოდა. არც ერთ ფაკულტეტს აკადემიური წესჩვეულების დარღვევა არ სურდა. მხოლოდ ერთი გამოსავალი არსებობდა – სამართალი უნდა შეესწავლა, ამან კი წელიწადნახევარი წაართვა. ამის შემდეგ დაბრკოლება აღარ არსებობდა.

1899 წელს ორმოცდარვა წლის ვიკსელი პოლიტიკური ეკონომიისა და ფისკალური სამართლის ლექტორი გახდა უპისალის უნივერსიტეტში. ორი წლის შემდეგ იგი ლუნდის უნივერსიტეტის პროფესორად დაინიშნა. საშიში რადიკალის თანამდებობაზე დანიშვნა საზოგადოებრივ სენსაციად მოინათლა. აქ მან დაახლოებით 16 წელი დაჰყო.

ახალ მდგომარეობას ვიკსელის რადიკალიზმი არ შეუსუსტებია, კელავ აღიზიანებდა საზოგადოებას. მონეტარული თეორიის შესახებ მისმა შრომებმა თანდათანობით უფრო რესპექტაბელური გახადა. პირველი მსოფლიო ომის

პერიოდისათვის იგი საყოველთაოდ აღიარებული ექსპერტი და მონეტარული საქმეების მრჩეველი გახდა.

1916 წელს თანამდებობიდან მისი გადადგომის შემდეგ ვიკსელები მეგობრების დახმარებით სტოკჰოლმის მახლობლად აშენებულ აგარაკზე გადასახლდნენ. ეს პერიოდი მის ცხოვრებაში ყველაზე მშვიდობიანი იყო. ლონდონში შვეციის ცენტრალური ბანკის მიერ დაფინანსებული მოგზაურობისას, ვიკსელი ახალგაზრდა ჯონ მეინარდ კეინზს შეხვდა, რომელმაც მასზე გარკვეული ზეგავლენა მოახდინა. ახალგაზრდა შვედმა ეკონომისტებმა ვიკსელის გარშემო ჯგუფი შექმნეს, რომელსაც მოგვიანებით „სტოკჰოლმის სკოლა" ეწოდა.

კნუტ ვიკსელი 1926 წელს გარდაიცვალა.

ვიკსელის პირველი წიგნი ეკონომიკაში **„ღირებულება, კაპიტალი და რენტა"** (1893) იყო. ამ ნაშრომში იგი ბღვრული სარგებლიანობის ავსტრიული სკოლის თეორიის მათემატიკური სკოლის თეორიასთან შეხამებას შეეცადა. წიგნი „მათემატიკური დამუშავების" გამო ცივად მიიღეს, მას უარი ეთქვა სადოქტორო დისერტაციაზე. ეკონომიკური ანალიზის თვალსაზრისით, ეს ნაშრომი ვიკსელის ერთ-ერთ საუკეთესო ნაწარმოებია.

მეორე წიგნი – **„საზოგადოებრივი ფინანსების თეორიის გამოკვლევა"** (1896), – შვედური საგადასახადო სისტემის აღწერასა და კრიტიკას მიეძღვნა. მისი პირველი ნაწილი, რომელიც გადასახადებს ეხება, ამავე დროს სადოქტორო დისერტაციაც იყო.

წიგნის მეორე ნაწილში ვიკსელი ორნაირ პრინციპს ავითარებს, რომლის მიხედვითაც ყოველი ფისკალური გადაწყვეტილება როგორც სამთავრობო დანახარჯებს, ასევე საგადასახადო ტვირთს უნდა ეხებოდეს. ამ თვალსაზრისით, შემოსავალი და „დატვირთვა" ისე უნდა შეზავდეს, რომ უდიდესი უმრავლესობისათვის იგი ხელსაყრელი იყოს. ვიკსელმა ასეთი მიდგომა ძირითად ფისკალურ კრი-

ტერიუმად ჩათვალა. მიუხედავად იმისა, რომ ამ მიდგომის შეცნობა მისი სიკვდილიდან დიდი ხნის შემდეგ მოხდა, ვიკსელი თანამედროვე ფისკალური თეორიის ერთ-ერთი ფუძემდებელი გახდა. იგი სოციალური პოლიტიკის გადამანაწილებელ ღონისძიებებს სიფრთხილით ეკიდებოდა.

ვიკსელის მესამე წიგნმა – **„პროცენტები კაპიტალზე და საქონელთა ფასები"** (1898) ავტორის საერთაშორისო აღიარებაში ყველაზე დიდი წვლილი შეიტანა – ნაწილობრივ იმიტომაც, რომ მასში ახლებურადაა განხილული პროცენტული შემოსავალი და აგრეთვე იმიტომ, რომ მან ბევრი კამათი გამოიწვია. სინამდვილეში, ანალიტიკური თვალსაზრისით, ეს ვიკსელის ყველაზე ძლიერი წიგნი არ არის. სიმპტომატურია, რომ თავისი დროის ერთ-ერთი ყველაზე უფრო მოწინავე მათემატიკოს-ეკონომისტის არგუმენტები სიტყვიერადაა გადმოცემული და ზოგჯერ ბუნდოვანია. ვიკსელის შეხედულებების გაანალიზების შედეგად მაკროდინამიკის სტოკჰოლმის სკოლა წარმოიშვა.

ვიკსელის **„ლექციები პოლიტიკურ ეკონომიკაში"** (ტ. 1, 1901, ტ. 2, 1906) მიკრო და მაკროეკონომიკური ძველი და ახალი იდეების შერწყმის კარგი მაგალითია. ეს ერთ-ერთი ის წიგნია, რომელიც კარგმა პედაგოგმა დამხმარე სახელმძღვანელოს სახით შეიძლება გამოიყენოს. მიუხედავად იმისა, რომ წიგნის შესავლის ძირითადი ნაწილი ელემენტარულია, სიზუსტე მის ანალიტიკურ სტრუქტურას თვალსაჩინოს ხდის. თუ მარშალი სიტყვებით ნიღბავდა მათემატიკურ აპარატს, ვიკსელი სიტყვიერად გამოთქმული აზრების გასაგებად მათემატიკას იყენებდა.

8.2. განაწილების, კაპიტალისა და დაგროვების შესახებ

ვიკსელმა განაწილების ზღვრული სარგებლიანობის თეორია შეიმუშავა. იგი ზოგად პრინციპს ასლებურად, კერძოდ სარგებლიანობას ცვლადი ფაქტორების საშუა-

ლებით გამოხატავს. მისი აზრით, თუ წარმოების სრული მოცულობა მისი ფაქტორების ჯამითაა წარმოდგენილი, მაშინ მისი ეფექტურობისათვის თითოეული ფაქტორი ისე უნდა გამოვიყენოთ, რომ მისი მცირე ნაწილის დაკარგვა წარმოების მოცულობის შესაბამის შემცირებას იწვევდეს. სხვა სიტყვებით რომ ვთქვათ, თითოეული ფაქტორის ზღვრული პროდუქტი მის ფასს უთანაბრდება.

ვიკსელმა განაწილების ზოგადი წონასწორობის თეორიაში შრომასა და კაპიტალთან ერთად მიწა განიხილა. საკითხის მიხედვით თითოეულ ფაქტორს სათანადო ზღვრული პროდუქტი და შემოსავალი (ზოგება, ხელფასი, რენტა) უნდა შეესაბამებოდეს.

ვიკსელის მიხედვით, წარმოების ყველა ფაქტორი დასაწყისშივე გამოიყენება, ხოლო წარმოების შედეგი მოგვიანებით მიიღება. ნიმუშად მას ღვინო მოჰყავს, რომლის ხარისხი დაძველების შედეგად უმჯობესდება.

ვიკსელს კარგად ესმოდა, რომ ღვინის საინვენტარიზაციო ღირებულება სარგებლიანობაზეა დამოკიდებული. მოცემული წარმოების საშუალებების ღირებულებაზე სარგებლიანობის გაელენას ხანდახან **„ვიკსელის ეფექტიანობას"** უწოდებდნენ. ამის შედეგად ძირითადი კაპიტალის სიდიდე ზოგადად არ შეიძლება იქნას განხილული, როგორც ფაქტობრივად არსებულთა ფიზიკური ჯამი. დავუშვათ, რომ ყურძნის წვენის (რომელიც დროთა განმავლობაში მზარდი ხარისხის მქონე ღვინოდ გადაიქცევა) საბაზრო ღირებულება დაძველების დროზეა დამოკიდებული. ღვინო უნდა გაიყიდოს, მაშინ როდესაც მისი მომავალი ღირებულება მაქსიმუმს მიაღწევს.

დაეუშვათ, რომ მეღვინეებმა სტაბილურ წარმოებას მიაღწიეს, სადაც ყოველ წელს ყურძნის ახალი წვენი მიიღება, ხოლო დაღვინებული წვენი კი იყიდება. რა იქნება მათ სარდაფებში შენახული სხვადასხვა ხარისხის „მოუმწიფებელი" ღვინის ღირებულება? ღვინის მარაგს

იმიტომ ინახავენ, რომ ღვინის ღირებულება მისი დაძველების გზითაც შესაძლოა გაიზარდოს. მომავალში „მომწიფებული" ღვინის ღირებულება უფრო დიდია, ვიდრე ახლანდელი „მოუმწიფებელი" ღვინის საბაზრო ღირებულება. თუ სრული კონკურენცია მოგებას გამორიცხავს, ეს ამჟამინდელი ღირებულება მოსავლის აღების დროს მიწისა და შრომის საფასურად უნდა იქნას გადახდილი. ყველაფერი ეს სანიმუშო ფირმას ეხება.

ვიკსელმა დაგროვების თეორიული მოდელი „დახურული ეკონომიკის" მაგალითზე წარმოადგინა, სადაც ბანკები აწესებენ სარგებლის ნორმას და შესაბამისად გასცემენ ფულად სახსრებს. ასეთ „იდეალურ" საბანკო სისტემაში (როგორც მას ვიკსელმა უწოდა) ყოველი ბანკის სალიკვიდო დანაკარგი სხვა ბანკის მოგებას შეადგენს. ამიტომ, თუ ყველა ბანკი შეთანხმებულად მოქმედებს, მონეტარული გაფართოება-შეკვეცისათვის ბღუარი არ არსებობს.

ასეთ პირობებში ბანკებს სარგებლის საბაზრო ნორმის დაღგენა შეუძლიათ. მაგრამ, ვიკსელის მოსაზრებით, არსებობს ჩვეულებრივად წოდებული მხოლოდ ერთი ნორმა, რომელიც ფასების სტაბილიზაციას უწყობს ხელს. **„ჩვეულებრივი ნორმა"** მჭიდროდ უკავშირდება წარმოების საშუალებებიდან მიღებულ რეალურ შემოსავალს, რომელსაც ვიკსელი **ბუნებრივ ნორმას** უწოდებს. ეს ორი ნორმა იდენტური არ არის, ვინაიდან ერთი საბანკო სესხებს, ხოლო მეორე წარმოების რეალურ საშუალებებს ემყარება და ისინი სხვადასხვა რისკს ექვემდებარებიან. ვიკსელის ჰიპოთეზით, ფასების კურსის მართვა სარგებლის საბაზრო ნორმასა და „ჩვეულებრივ ნორმას" შორის სხვაობის საშუალებით ხდება.

ვიკსელი თავის არგუმენტს ელემენტარული ბრუნვის მოდელის საშუალებით წარმოადგენს. ფირმები ბანკებისაგან კრედიტს საბაზრო ნორმით იღებენ, რათა „ოჯახებისაგან" გაწეული მომსახურების საფასური დაფარონ. „ოჯა-

ხები" შემოსავალს ფირმებისგან გასული წლის ნაწარმის შესასყიდად მოიხმარენ, ხოლო ფირმები კი ამ ფულს ისევ ბანკში შეიტანენ. ვიკსელის მიხედვით, სარგებლის „ჩვეულებრივი ნორმისას" მისი საბაზრო ნორმის მხოლოდ ერთი დონე არსებობს, რომელიც ფასებს სტაბილურებს. სანამ სარგებლის საბაზრო ნორმა „ჩვეულებრივ ნორმას" ჩამორჩება, ფასები განუწყვეტლივ იზრდება, და პირიქით, როდესაც განსხვავება აღარ იარსებებს, ფასები თავიანთ ყველაზე მაღალ ან ყველაზე დაბალ დონეზე შეჩერდება. ამგვარად, ფასის დონე წინამორბედი საპროცენტო პოლიტიკის შედეგია.

საბანკო სესხის განაკვეთის მიმართ ეკონომიკა არასტაბილურია, მაგრამ მყარი საბაზრო განაკვეთი ფასების სტაბილურობის შესანარჩუნებლად არასაკმარისია, ვინაიდან „ჩვეულებრივ ნორმაზე" გავლენას უფლმივი მერყეობები (გამოწვეული მაგალითად, ინვესტიციებით, აღმოჩენებით, ან იმედების ცვლილებებით) ახდენს. ეს იმის ახსნაში გვეხმარება, თუ რატომ აკავშირებენ ხშირად სარგებლის საბაზრო ნორმებს მზარდ ფასებთან.

ვიკსელისათვის თავსებადია ის გარემოება, რომ ბანკები სარგებლის განაკვეთს თავიანთი პოლიტიკის განსახორციელებლად იყენებენ; ფულის მიწოდება პასიურად არეგულირებს ყველაფერს, რასაც „ოჯახები" და ფირმები პროცესის ნებისმიერ ფაზაში მოითხოვენ; ინფლაციის მოლოდინი (თუმცა მისი მცირე რაოდენობით არსებობა დასაშვებია) ძირითად პროცესში შესამჩნევ როლს არ ასრულებს.

ვიკსელის მტკიცებით, ერთხელ დამკვიდრებული დაგროვების პროცესი სინამდვილეში მუდმივად გრძელდება. მას ესმოდა, რომ რეალურად საბანკო სისტემა „იდეალური" არ არის. როდესაც ბანკებს თავიანთი ლიკვიდებისა და სარეზერვო დანაკარგების პრობლემები აწუხებთ, ეს მათ, ადრე თუ გვიან „საბაზრო ნორმის" ზრდისაკენ

უბიძგებს და ისინი პროცესს აჩერებენ. ვიკსელმა სამეურნეო კონიუნქტურის ციკლური განვითარების მექანიზმი კაპიტალის დაგროვების პროცესთან დააკავშირა, რომლის გაგების გასაღები მის მიერ შემუშავებული „ეიკსელის ეფექტიანობაა". მისი აზრით, „ბიზნესის" ციკლებს „რეალური" რყევები განაპირობებს, მონეტარული პოლიტიკა კი მათ მხოლოდ ასუსტებს. სინამდვილეში, დაგროვების პროცესში სარგებლის ნორმის პოლიტიკურ ინსტრუმენტად გამოყენებამ შეიძლება ეკონომიკის არასტაბილურობა განაპირობოს. ოქროს სტანდარტის გაუქმებასთან ერთად ასეთი მიდგომა მეტად მნიშვნელოვანია. ანალიტიკური თვალსაზრისით დაგროვების პროცესი ეკონომიკისა და ინვესტიციის ურთიერთმოქმედებაზე დაფუძნებული მაკროდინამიკური მოდელის ნათელი შაგალითია.

* * *

ვიკსელი მოგვიანებით აღიარეს. იგი პროფესორი ორმოცდაათი წლის ასაკში გახდა და უკვე თავისი პოსტიდან გადადგომის მომენტიდან მოიპოვა საერთაშორისო აღიარება.

რეტროსპექტულად, ეიკსელი „ნეოკლასიკური" ეკონომიკის განსახიერება იყო. ამ სფეროში მისი ყველაზე მნიშვნელოვანი ანალიტიკური წვლილი ფაქტორების ფასებთან ზღვრული სარგებლიანობის მიახლოება, კაპიტალის, ფულის, სარგებლისა და ფასების მაკროდინამიკური ანალიზია.

ვიკსელი ეკლექტიკოსიც იყო იმ თვალსაზრისით, რომ მეცნიერებაში მისი წვლილი არსებული ცოდნის მარაგიდან განვითარდა. მისი აზრით, სამეცნიერო პროგრესი არა „შემოქმედებითი ნგრევა", არამედ ხის ბებერი სხეულიდან ამოზრდილი ახალი ყლორტია. ვიკსელი არ იყო ახალი სამეცნიერო სკოლის დამფუძნებელი, არა იმიტომ, რომ

აკადემიურ სარბიელზე გვიან გამოჩნდა, ეს არც წარმოადგენდა მის მიზანს. იგი ვერასოდეს წარმოიდგენდა, რომ მისი მაკროეკონომიკური იდეების პროგრესული დამუშავება გუნარ მიურდალის, ბერტილ ოლინისა და ერიკ ლინდალის მიერ სტოკჰოლმის ეკონომიკური სკოლის ლაიტმოტივი გახდებოდა.

ლიტერატურა (§8)

Блюмин И.Г., Субъективная школа в буржуазной политической экономии, М., 1962.

Всемирная история экономической мысли, т.4, М., 1990, гл.32.

Майбург Е.М., Введение в историю экономической мысли, М., 1996.

Мюрдаль Г.: Мировая экономика. Проблемы и перспективы, пер. с англ., М., 1958; Современные проблемы „третьего мира", пер. с англ., М., 1972.

Селигмен Б., Основные течения современной экономической мысли, М., 1968, часть III, гл.VI.

Gärdlund Torsten, Artikel <<Wicksell, K.>> - International Encyclopedia of the Social Sciences, Bd.16, N.Y., 1963.

Lindahl E., Selected Papers on Economic Theory, Cambr., 1958.

Uhr Carl G., Economic Doctrines of Knut Wicksell, Berkeley, Los Angeles, 1960.

Wicksell Knut: Über Wert, Kapital und Rente nach der neueren nationalökonomischen Theorien, Jena, Aalen, 1893/1969 - Value, Capital, and Rent... L., 1954; Finanzentheoretische Untersuchungen, nebst Darstellung und Kritik des Steuerwesens Schwedens, Jena, Aalen, 1896/1969; Geldzins und ütterpreise, Jena, Aalen 1898/1968 - Interest and Prices, L., 1936; Vorlesungen über Nationalökonomie auf Grundlage des Marginalprinzipes, Bd.1-2, Jena, Neudruck Aalen, 1913-1922/1969 - Lectures on Political Economy, 2 vols, L., 1934-35.

ბანყოფილება II.
მეოცე საუკუნის ეკონომიკური აზრის ძირითადი მიმართულებები

თავი VIII. სოციალურ-ინსტიტუციონალური მიმართულების ეკონომიკური აზრის წარმოშობა: ამერიკული ინსტიტუციონალიზმი

§ 1. ტორსტეინ ბუნდე ვებლენი (1857-1924)

ამერიკულ ინსტიტუციონალურ სკოლას საფუძველი დაუდო მისი ერთ-ერთი ყველაზე განსაკუთრებული წარმომადგენლის ნაწერებმა. წარმატების ამერიკული კრიტერიუმების მიხედვით, ვებლენი უმეტესწილად უიღბლო აღმოჩნდა. ის ყოველთვის ფინანსურ გაჭირვებას განიცდიდა და, მიუხედავად ამისა, თერთმეტი წიგნი გამოსცა, თუმცა პროფესორი არასდროს გამხდარა. იგი ჯერ კიდევ ჩიკაგოს უნივერსიტეტის ინსტრუქტორი იყო, როდესაც ბევრი მისი თანაკურსელი უკვე მაღალ თანამდებობაზე მოღვაწეობდა.

ტ. **ვებლენი** დაიბადა 1857 წელს ვისკონტინში. ის სკანდინავიელი ემიგრანტების თერთმეტბავშვიანი ოჯახიდან იყო. ცოტა რამ არის ცნობილი მისი ბავშვობის წლების შესახებ, მაგრამ ვებლენის ცხოვრება უცნობ ქვეყანაში ადვილი არ უნდა ყოფილიყო. მამის ხელშეწყობით, რომელმაც ყველა შვილს კოლეჯი დაამთავრებინა, წარმოშობას ხელი არ შეუშლია სწავლისადმი მისი მისწრაფებისათვის.

ჩვიდმეტი წლის ასაკში ის კარლეტონის აკადემიაში შევიდა და სამი წლის შემდეგ კოლეჯში დაუშვეს, სადაც ჯონ ბეითს კლარკის სტუდენტი იყო. დამთავრებისთანავე მან კერძო ნორვეგიულ სკოლაში დაიწყო მასწავლებლობა, შემდეგ კი სწავლა ჯონს ჰოპკინსის უნივერსიტეტში განაგრძო, სადაც ეკონომიკურ ცოდნას ეუფლებოდა. აქ მან სტიპენდია ვერ მიიღო, რამაც დააჩქარა მისი იელის უნივერსიტეტში გადასელა, სადაც სამეცნიერო ხარისხი მიიღო ფილოსოფიაში.

ვებლენის ცხოვრებაში პირველი წინააღმდეგობები მაშინ დაიწყო, როცა მან ხარისხის მიუხედავად, მასწავლებლის ადგილი ვერ შეინარჩუნა. შესაძლოა, მისმა აგნოსტიციზმმა[153] გახადა იგი არასასურველ პიროვნებად, მაშინ როდესაც ფილოსოფოსები ზედმეტად რელიგიურებად მიაჩნდათ. იგი მინესოტაში დაბრუნდა, სადაც მომდევნო წლები ინტელექტუალურ იზოლაციაში გაატარა. ვებლენის ცხოვრებაში ამ პერიოდში განსაკუთრებული არაფერი მომხდარა, გარდა იმისა, რომ 1888 წელს მან ცოლად შეირთო თავისი ყოფილი თანაკლასელი. უმეტეს დროს იგი უმიზნო კითხვაში ატარებდა.

1891 წელს ვებლენმა გადაწყვიტა ბედი კვლავ მეცნიერებაში ეცადა. მომდევნო წელს მან ჩიკაგოს უნივერსიტეტის მიწვევა მიიღო, სადაც 1906 წლამდე დარჩა – ეს იყო მისი რომელიმე უნივერსიტეტში ყოფნის ყველაზე ხანგრძლივი დრო.

ჩიკაგოში ამ პერიოდში მან ბევრი სტატია და მიმოხილვა დაწერა და თავისი პირველი წიგნი – **„თავისუფალი კლასის თეორია"** (1899)[154] დაამთავრა. ამავე დროს იგი

---

[153]**აგნოსტიციზმი** (ბერძნ. a (უარყოფითი ნაწილაკი) და gnōsos ცოდნა, მემეცნება) – იდეალისტური მოძღვრება, რომლის მიხედვითაც შეუძლებელია ობიექტური სამყაროს შეცნობა.

[154]The theory of the leisure class, N. Y., 1899.

ჟურნალ **„პოლიტიკური ეკონომიის"** რედაქტორია. მის პირველ წიგნს მოჰყვა სხვებიც: **„საქმიანი მეწარმეობის თეორია"** (1904); **„ოსტატობის ინსტინქტი და წარმოების ტექნოლიგიის განვითარების დონე"** (1914); **„მსხვილი მეწარმეები და უბრალო ადამიანი"** (1919); **„ინჟინრები და ფასეულობათა სისტემა"** (1921) და სხვ.

როგორც მასწავლებელმა თავი ვერ გამოიჩინა ჩიკაგოში. მისი მეცადინეობების უმეტესობა მოსაწყენ მონოტონურ სტილში მიმდინარეობდა. თავის სტუდენტებს ნაკლებ ყურადღებას უთმობდა, კოლეგებთან თანამშრომლობაში კი უუნარობას ამჟღავნებდა. აქედან გამომდინარე, ძნელი ასახსნელი არაა, თუ რატომ დასჭირდა მას რვა წელი ადიუნქტ[135] პროფესორად გახდომისათვის, მიუხედავად იმისა, რომ მას დოქტორობა კანტის ეთიკის პრობლემებზე იელის უნივერსიტეტში უკვე მიღებული ჰქონდა. დროთა განმავლობაში მან ქალებთან დაკავშირებული ინციდენტებისა და მეუღლესთან უსიამოვნების გამო ჩიკაგო დატოვა და 1906 წელს სტენფორდში გადავიდა; იმავე მიზეზებმა და მათ შორის, ქალებისადმი მისმა გახმაურებულმა მიდრეკილებებმა ხუთი წლის შემდეგ იგი აიძულა მისურის უნივერსიტეტში გადასულიყო. აქ მას დახმარების ხელი მისმა ყოფილმა სტუდენტმა გაუწოდა, რომლის სახლის სარდაფშიც იგი მეორე ქორწინებამდე რამდენიმე წლის განმავლობაში ცხოვრობდა. ვებლენს, როგორც მასწავლებელს, არც ამ დაწესებულებაში ჰქონია წარმატება და შემდგომში იგი „ახალ სკოლაში" გადავიდა, სადაც ფაკულტეტზე მუშაობდა მისი ყოფილი სტუდენტი და მეგობარი უესლი კლეარი მიტჩელი. ეს ვებლენის უკანასკნელი თანამდებობა აღმოჩნდა. ბოლო რამდენიმე წელი მან კალიფორნიაში,

---

[135]**ადიუნქტი** (ლათ. adjunctus მიერთებული, მიმატებული) — პროფესორის თანამშრომელი.

ფაქტობრივად განმარტოებაში ვაატარა, სადაც კიდევ ერთმა ყოფილმა სტუდენტმა გაუმართა ხელი ფინანსურად.

პედაგოგობის პერიოდში, 1918 წელს, ის ხანმოკლე დროით კვების ადმინისტრაციაში და ჟურნალ „ციფერ-ბლატის" ("Tbe Dial") რედაქტორად მუშაობდა. ერთ-ერთი ნაცნობი კოლეგის შეკითხვას – როგორ გრძნობდა იგი თავს სამსახურიდან დათხოვნის შემდეგ, ვებლენმა ასე უპასუხა: „როდესაც ჩემსავით ლიმონივით გამოგწურავენ, მაშინ ყველაფერს მიეჩვეევით"-ო. შესაძლოა ამის გამოც უარყო მან ზრდილობიანად ამერიკის ეკონომისტთა ასოციაციის პრეზიდენტობა 1924 წელს, როდესაც პოლ დუგლასმა (შემდგომში სენატორმა ილიონისის შტატიდან) თავისი კოლეგები დაარწმუნა ამ შეთავაზების მიზანშეწონილობაში.

1.1. ეკონომიკური შეხედულებები

გარდა ჩვეულებრივი სიძნელეებისა, რომლებიც ვებლენის მსგავს პიროვნებებს ხვდება, მისმა ჩანაწერებმა დამატებითი დაბრკოლებები შეუქმნეს მას.

როდის იყო ვებლენი სერიოზული და როდის დასცინოდა იგი აუდიტორიას?

ანალიზი დავიწყოთ იქიდან, სადაც ვებლენი ძალიან სერიოზული იყო – ღირებულების კლასიკური და ზღვრული სარგებლიანობის თეორიებისადმი მისი კრიტიკით. ღირებულების აღრეული თეორიების უარყოფისას იგი დროდადრო ერთმანეთში ორ სკოლას ურევდა და კლასიკოსი თეორეტიკოსები ზღვრული სარგებლიანობის იდეების მომხრეებად მიაჩნდა.

საზოგადოების ეკონომიკურ ცხოვრებაში პრიმატი ვებლენმა ფსიქოლოგიურ ფაქტორებს მიანიჭა. მისი აზრით, ადამიანები მოქმედებენ, როგორც წეს-ჩვეულებების შემქმნელები; მათ მოქმედებებში მშობლიური გრძნობის რო-

ლი ვებლენის სისტემის მნიშვნელოვანი შემადგენელი ნაწილია. ვებლენმა მტკიცედ უარყო ჰედონიზმი[156].

ვებლენის რწმენით, შრომა საერთოდ სასიამოვნოა და იგი მნიშვნელოვან როლს ასრულებს ადამიანის ცხოვრებაში. მისი მტკიცებით, ადამიანის მამოძრავებელი ერთ-ერთი ძირითადი ინსტინქტი **„ოსტატობის ინსტინქტია"**, რომელიც, წესისა და ჩვეულების მსგავსად მნიშვნელოვან როლს ასრულებდა ვებლენის აზროვნებაში. ამასთან, მის მიერ „მშობლიური მიდრეკილება" და „ცნობისმოყვარეობისაკენ მიდრეკილება" ადამიანის ჩვეულებადაა წარმოდგენილი.

ვებლენი **„მშობლიურ მიდრეკილებაში"** ადამიანის ფულთან დაკავშირებულ და ყველა იმ ეგოისტურ თვისებას აერთიანებდა, რომლებსაც ადამიანი იმ ჯგუფის სახით აშკარავნებს, რომლის ნაწილიც თავად არის. **„უბრალო ცნობისმოყვარეობა"** ადამიანს ახალი აღმოჩენებისაკენ უბიძგებს, რომლის დროსაც იგი მეცნიერებას უფრო უახლოვდება და ცრუ რწმენაზე ნაკლებ დამოკიდებული ხდება.

ინსტინქტების დეტალურად გამოკვლევა ძალიან შორს წაგვიყვანდა ვებლენის წიგნის ცენტრალური მიზნიდან, მაგრამ აღსანიშნავია, რომ ამ მოტივაციების ხაზგასმით ვებლენი ისეთსავე კრიტიკას იმსახურებს, როგორც მის მიერ გაკრიტიკებული ეკონომისტები.

ვებლენის მიერ ღირებულების კლასიკური თეორიისა და აგრეთვე მღერული სარგებლიანობის ცნების უარყოფის უკანასკნელი საფუძველი მათი წარმომადგენლების მიერ საზოგადოების მსოლოდ სტატიკურ მდგომარეობაში განხილვა იყო. მისი აზრით, მარჟინალისტთა პირველი შეცდომა იმდენად თავიანთ კითხვებზე არასწორ პასუხში

---

[156]**ჰედონიზმი** (ბერძნ. hçdonç სიამოვნება) — ეთიკის იდეალისტური მიმდინარეობა, რომლის მიხედვითაც ცხოვრების მიზანი სიამოვნებაა.

არ მდგომარეობდა, რამდენადაც მათი კითხვების უგუსტობაში. ეკონომისტები, რომლებიც თავს „სტატიკური მიდგომის" მიმდევრებად თვლიდნენ და ფასებისა და განაწილების პრობლემებს სიამოვნებისა და ტკივილის პოზიციებიდან განიხილავდნენ, უგულებელყოფდნენ იმ ფაქტს, რომ ადამიანებს უფრო მნიშვნელოვანი სხვადასხვა ინსტინქტი და მიდრეკილებები ამოძრავებს. ამიტომ ყველაზე რეალური შესასწავლი საკითხი იყო ის, თუ როგორ ფორმირდებოდა ეს ინსტინქტები საზოგადოებრივი გარემოს მეშვეობით და რა ძალები განაპირობებდნენ ამ საზოგადოებაში ცვლილებებს. ვებლენის აზრით, სწორედ შესწავლილი ეკონომიკა უნდა გამხდარიყო „ევოლუციური მეცნიერების" საფუძველი, რამდენადაც ეკონომიკის ევოლუციური თეორიების უარყოფამ მისი შესწავლა კერძო საკუთრებისა და სტატუს-კვოს[157] დაცვამდე დაიყვანაო.

ვებლენის მიხედვით, ეკონომისტების ნაწილი უგუსტო შეკითხვების გამო არასწორ პასუხებს იღებდა, თუმცა ისინი სხვებსაც ანალოგიური მოქმედებისაკენ მოუწოდებდნენ. მისი აზრით, ზოგჯერ გვიანდელი გერმანული ისტორიული სკოლაც კი, რომელშიც მას ბევრი რამ მოსწონდა, სცოდავდა. ასე თუ ისე, ძნელია ვებლენის ნაწერების ახსნა. უშედეგო იყო კლასიკურ სკოლაზე მისი თავდასხმები, თუ არ გავითვალისწინებთ იმას, რომ ეს ეკონომიკური თეორიის რეფორმირების ცდა იყო. თუ იმ შეხედულებებს გავიზიარებთ, რომ ადამიანები ძირითადად კარგები არიან და რომ ზოგი მათგანი შექმნილ ინსტიტუტებს არასწორი მიმართულებით მიჰყავს, შეიძლება ითქვას, რომ ვებლენს ამ ინსტიტუტთაგან ზოგიერთის შეცელის იმედი ჰქონდა.

---

[157]**სტასტუს-კვო** (ლათ. status quo) — საერთამორისო სამართალში: გარკვეულ მომენტში არსებული მდგომარეობა.

12. კაპიტალიზმის კრიტიკა

ვებლენის მიერ მიმდინარე ეკონომიკური მდგომარეობის შეფასება კარგად გამოვლინდა მის პირველ და საინტერესო წიგნში – „თავისუფალი კლასის თეორია". ერთ-ერთი ყველაზე გამომწვეული პრობლემა, რომელიც „თავისუფალ კლასს" უჩნდებოდა, მისი ფინანსური უპირატესობის გამოვლენა იყო. ამის სრულყოფის საშუალება ის იყო, რასაც ვებლენი „შესამჩნევ მოხმარებას" უწოდებდა.

„შესამჩნევი მოხმარება" მდიდრებისათვის დამახასიათებელი სხვადასხვა სიამოვნების (ტანსაცმლის, მომსახურების,...) სახით სხვადასხვა ფორმას იღებდა. ვებლენისეული ფაქტორების ანალიზი, მომხმარებლებს ზღერული სარგებლიანობის სკოლისაგან სრულიად განსხვავებულად ამოძრავებენ.

„თავისუფალი კლასის" ერთ-ერთი ძირითადი მოტივი მფლანგველობაა და ეს პრობლემა ვებლენის გვიანდელ წიგნებშიაც დომინირებს. იგი ტექნოლოგიურ ძალებსა და საქმიან ინტერესს შორის მკაფიო კონტრასტს ხატავდა: ტექნოლოგია გაბრდილი შემოსავლისა და კეთილდღეობის ხელშემწყობი იყო. ამ გზაზე მას „საქმიანი საბოტაჟი" აბრკოლებდა. ვებლენი საქმიან ინტერესებს, როგორც ეფექტიანობის ბრდის პირობას, უარყოფდა. ბიზნესმენებს ეფექტიანობის ეშინოდათ და ყველაფერს აკეთებდნენ მის შესაფერხებლად. რატომ მოხდა ეს? პასუხი მარტივი იყო – ეფექტიანობა საშიშროებას უქმნიდა მოგებას და ისინი დაინტერესებულნი იყვნენ არა სასარგებლო საქონლის დიდი რაოდენობით წარმოებით, არამედ მაქსიმალური მოგებით.

საზოგადოებრივი სკოლის მეორე მნიშვნელოვანი ფიგურისა და ვებლენის მეგობრის უესლი მიტჩელის აზრით, ვებლენმა ღრმა რწმენის გამო დაასკვნა, რომ ფული უფრო დიდ როლს ასრულებს ეკონომიკურ საქ-

მეებში, ვიდრე ამას კლასიკოსი ეკონომისტები მიიჩნევდნენ. მიტჩელის მიხედვით, ვებლენი ფულს არა როგორც გაცვლის უბრალო საშუალებად, არამედ მნიშვნელოვან მიზნად განიხილავდა.

სიამაყის გრძნობით გაელენთილი „ოსტატობის ინსტინქტი" და მატერიალური საქონლის წარმოების სურვილი დაიკარგა იმ მესაკუთრეებში, რომლებიც ფულად მოგებას დაბალი ხარისხის საქონლის წარმოებითა და სხვა მრავალნაირი მონოპოლისტური საქმიანობით იღებდნენ.

კაპიტალისტური სისტემის თანმხლები უარყოფითი მოვლენების უმეტესობა ბიზნესმენების უნიათობის ბრალი იყო. ფირმები, რომლებსაც მისი დამფუძნებლები ფლობდნენ და ხელმძღვანელობდნენ, არც თუ იშვიათად გაკოტრდნენ მონოპოლიების გამო. ადამ სმითის მიერ შემჩნეული ტენდენცია, რომ ბიზნესმენები შეთქმულებებს აწყობდნენ, ვებლენმაც გაიმეორა, რომლის აზრითაც, კონკურენციისაგან თავის არიდების ცდები ხშირად წარმატებით მთავრდებოდა. თანამედროვე მრეწველობაშიც მონოპოლიების გამო საერთოდ ეჭვქვეშ შეიძლება დადგეს წარმატების მქონე საქმიანი საწარმოების არსებობა, რომლებშიაც მთლიანად გამორიცხულია მონოპოლიის ელემენტი. გაუმჯობესებული ტექნოლოგიით წარმოებულმა პროდუქტის მიწოდებამ ბაზრის მოთხოვნებს გაუსწრო და ბიზნესმენები თავიანთი მოგებების დასაცავად კომბინაციებს მიმართავენ. მოგების ძიებისათვის ხშირად თანდაყოლილი თვისებაა უმუშევრობა.

ვებლენმა **აღიარა კაპიტალიზმის დროს ეკონომიკური ციკლების არსებობა** და ისინი კაპიტალიზმის თავისებური გაგების ინტეგრალურ ნაწილად ჩათვალა, თუმცა ამ პრობლემის არსი მან კრედიტების ჭარბ გავრცელებასთან დააკავშირა. ხელსაყრელი საქმიანი პერსპექტივების პერიოდში ბიზნესმენებს ფულის სესხად აღების სურვილი მანამდე ჰქონდათ, სანამ მათი შემოსავალი

სარგებლის განაკვეთს გადააჭარბებდა. ფულის გასესხების დროს სარგებლის ნორმა იზრდებოდა, მოსალოდნელი შემოსავალი მცირდებოდა და ფულის შოვნის ძალასა და ქონების კაპიტალიზაციას შორის წინააღმდეგობა წარმოიშობოდა. გადამწყვეტ მომენტში ვებლენი ზუსტი არ იყო, მაგრამ ეტყობა ზოგიერთ მომენტში ერთი ან რამდენიმე ბიზნესმენი წინააღმდეგობების მიუხედავად თავისი ანაბრების დამკვიდრებას შეეცდებოდა.

წონასწორობა გარკვეულად აღდგებოდა, როდესაც ლიკვიდურობის შემთხვევები გახშირდებოდა, მაგრამ მომავლის მიმართ ვებლენი პესიმისტურად იყო განწყობილი. სპეკულაცია და არასტაბილური კრედიტი ალბათ წონასწორობის აღდგენის ხელშემწყობი იქნებოდა, მაგრამ ისინი თანდათანობით საქმესაც გააუარესებდნენ.

ვებლენის მიერ **ეკონომიკური ციკლების ჭარბი კრედიტების გავრცელებით ახსნა** უფრო თანამედროვე ახსნას მოითხოვდა, მაგრამ სხვებისაგან იგი ერთ მნიშვნელოვან საკითხში განსხვავდებოდა. ვებლენს არ სურდა მთლიანობაში კრედიტისათვის, მისი განხილვის დროს, შემოქმედებითი როლის მინიჭება. სარგებელი, რომელსაც ბიზნესმენი კრედიტის მეშვეობით იღებდა, იფანტებოდა, როდესაც მას კონკურენტები იყენებდნენ. ვებლენი არ სცნობდა კრედიტის შემოქმედებით როლს, რომლის მეშვეობითაც ბიზნესმენი თავის საწარმოს უფრო ეფექტურად მართავდა. ამ თვალსაზრისით, კაპიტალისტური სისტემის მიმართ მისმა კრიტიკამ მხოლოდ მისი დამოკიდებულება გამოამჟღავნა. ეკონომიკური მდგომარეობის გაუარესების საშიშროებამ ვებლენი პესიმისტურად განაწყო. დროდადრო იგი აცხადებდა, რომ შესაძლოა უკეთესი მომავლის იმედები რუსებთანაა დაკავშირებული. ეს უიმედობა კიდევ უფრო შესამჩნევი სდება, რამდენადაც იგი სოციალისტი არასოდეს ყოფილა (თუმცა, სოციალის-

ტური იდეების მიმართ ზოგჯერ სიმპათიებსაც აელენდა) და არც მარქსის თეორიას თელიდა მწყობრ სისტემად.

მის ნაწერებში შეინიშნება აზრი, რომ **სამხედრო ძალა უხსოვარი დროიდან ადამიანის აზროვნების ნაწილი იყო** და შეიძლება დადგეს დღე, როდესაც იგი ძირითად როლს შეასრულებს. მისი აზრით, საერთაშორისო მასშტაბით ბიზნესის გაერცელება, სხვადასხვა ეროვნების ბიზნესმენებს შორის კონფლიქტები გარდაუვალად სამხედრო ჩარევებს განაპირობებს და შესაძლებელია საზოგადოება სრული ტოტალიტარიზმის აღრეულ სტადიას მიუბრუნდეს.

ბრძოლა შემოსავლებსა და ტექნოლოგიურ წესრიგს შორის უკანასკნელის სასარგებლოდ შეიძლებოდა გადაწყვეტილიყო. თუკი ინჟინრები თავიანთი ობლიგაციების (რომლებიც იძულებით იყიდეს და ძალაუფლებას დაეუფლნენ) გამო მოუთმენლები არ იქნებიან, მაშინ შეიძლება დადგეს მომენტი, როდესაც ისინი წარმოების საშუალებებს დაეუფლებიან და მათ საზოგადოების საკეთილდღეოდ გამოიყენებენ.

შევეხოთ ვებლენის მოსაზრებებს **ტექნოლოგიური ინფორმაციის სხვა ქვეყნებში გადატანის შესახებ**. მას სჯეროდა, რომ ქვეყანა, რომელიც ფლობს განვითარებას, წარმატებას ბევრად უფრო სწრაფად აღწევს, ვიდრე ამ საქმის პიონერი ქვეყანა. ამის მაგალითად იგი გერმანიასა და იაპონიას ასახელებდა. მისი აზრით, მათი მიმბაძველი ქვეყანა იმ ინსტიტუტების ტექნოლოგიას არ გამოიყენებს, რომლებმაც ერების პროგრესი შეაფერხა. ვებლენის დაშვებით, ერს შეიძლება თავისი ინსტიტუტები ჰქონდეს, რომლებიც მის პროგრესს ანელებს და რომ კვალიფიკაციის გარეშე მისი თეორიის გამოყენება ყველა განვითარებადი ქვეყნისათვის არ შეიძლება.

ბიზნესისადმი ვებლენის დამოკიდებულებაში შეიძლება ფერმერი ბიჭის შესამჩნევი კვალი აღმოვაჩინოთ: არსე-

ბობს სოფლის ყმაწვილის ტიპი, რომელსაც ფინანსური ოპერაციებისა და დიდი ქალაქის მიმართ ყოველთვის ეჭვი აქვს.

ვებლენის აზროვნებაში **მანქანა გადამწყვეტ როლს ასრულებს**. ადამიანი დროის უმეტეს ნაწილს შრომაში ატარებს და ამიტომ ბუნებრივია, რომ ადამიანის შრომის პირობები მის ჩვევებსა და ცხოვრების წესს უნდა შეეხამებოდეს. სოციალისტური კრიტიკოსებისაგან განსხვავებით, ვებლენი მანქანა-დანადგარების გამოყენებით გამოწვეულ „უბედურებებს" ვერ ხედავდა. მისი აზრით, მანქანას მუშის ცხოვრების არასასურველი გზით შეცვლა შეეძლო, თუმცა იგი გამორიცხავდა, რომ მოქმედი მანქანა მძიმე მდგომარეობაში ჩააგდებდა ადამიანს.

* * *

ვებლენი ეკონომისტების მიერ გაუკვალავ ბილიკებზე სვლის სურვილმა საკითხების ახლებურ გააზრებამდე მიიყვანა. იგი თითქოს უცხო, სხვა სამყაროს წარმომადგენელი იყო, რომელიც თავს იმ საზოგადოებიდან გარიყულად თვლიდა, სადაც ცხოვრობდა. ამით მისი ყველაზე ძლიერი თავდასხმები ისეთი ადამიანების წინააღმდეგ იყო მიმართული, რომლებმაც მის კარიერას შეუწყვეს ხელი.

ვებლენის შრომების უმეტესობა დღესაც ძველებურად იკითხება. სტუდენტებმა დღესაც შეიძლება მიიღონ სიამოვნება იმის თაობაზე გამართული კამათისაგან, თუ რა როლს ასრულებს ჩვენს ეკონომიკაში „შესამჩნევი მოხმარება" ან კიდევ, რჩება თუ არა „ფულადი შეჯიბრი" ამერიკული ცხოვრების მნიშვნელოვან ნაწილად.

ზოგიერთი მის თვალსაზრისს ნაშრომების დაწერისთანავე უარყოფდა, მისი სხვადასხვა „ინსტინქტი" (მაგალითად „ოსტატობის ინსტინქტი"), სტუდენტებისა და ფსიქოლოგების თვალში ისეთივე საკამათო იყო, როგორც მის

მიერ უარყოფილი სიამოვნება, როგორც ცნობიერების მიზანი.

ვებლენის მიერ ტრადიციული თეორიების მკვეთრი კრიტიკა და ეკონომიკის სხვა მიმართულებით წაყვანის ცდები მის ნაშრომებს საინტერესოდ წასაკითხს ხდიდა, თუმცა მისი პომპეზური სტილი და მაღალფარდოვანი სიტყვები მისი ნაწერების კითხვას ართულებდა. მისმა აზროვნებამ მომდევნო თაობას გარკვეული კვალი დაამჩნია, მაგრამ ეკონომიკის ძირითადი მიმართულება შეუცვლელი დარჩა.

ვებლენსა და კარლ მარქსს შორის სხვაობა შესამჩნევია. ვებლენს იმდენი მიმდევარი არასოდეს ჰყოლია, რამდენიც მარქსს. მათი ძირითადი აზრების შედარებისას ძნელი არ არის იმის შემჩნევა თუ რატომ მოხდა ასე. თუ მარქსი ექსპლუატაციაზე, კლასთა ბრძოლაზე, რევოლუციაზე ქადაგებდა, ვებლენის ნაწერებს ბევრად ნაკლები მოწონება ხვდა წილად. მისი ცენტრალური თემა საქონლის წარმოებასა და ფულის კეთებას შორის მონაკვეთში — მფლანგველობა და კონფლიქტი იყო. მას კლასებისათვის არასოდეს არ მიუმართავს და ნაკლებად ჰქონდა მუშების აჯანყების იმედი. მისი ეჭვები იმაზე იყო დაფუძნებული, რომ ადამიანების ნაწილის მზარდი სიღარიბე მათი წინააღმდეგობის სურვილს მხოლოდ ამცირებდა და ყველაზე ღარიბი მუშებიც კი კაპიტალისტური ეთიკით იყვნენ გაჟღენთილნი.

დაბოლოს, ვებლენი ნაკლებად იმედოვნებდა, რომ მისი საყვარელი ინჟინრები საზოგადოებას გადაურჩებოდნენ. მარქსი მომავალი საზოგადოების დეტალებში ჩვენებას საჭიროდ არ თვლიდა, ვინაიდან მასზე გადასვლა მაინც გარდაუვალი იყო, ვებლენიც ასევე, განსხვავებული მიზეზის გამო, გაურკვეველად მსჯელობდა მომავალზე. თუ მარქსის ისტორიის სურათს ჰეგელიანელობა ემჩნეოდა, ვებლენი დარვინისტი იყო. დაწესებულებები ბუნებრივი შერ-

ჩევის განვითარების გზას გააგრძელებდნენ, მაგრამ ამ ცელილებების სასიათის ზუსტად ასახვის გზა არ არსებობდა. რადგანაც ვებლენი თავის მკითხველებს კეთილდღეობის სტანდარტებს ზუსტად ვერ აწვდიდა, მან ისინი გაურკვეველ მდგომარეობაში ჩააყენა და მათ პროგრესისა და მისი მიმართულების სწორად შეფასების საშუალება არ მიეცათ. ვებლენის ზეგავლენა თავის მიმდევრებზე 30-იან წლებში „კეინზური ფილოსოფიის" გამოჩენამ შთანთქა.

§ 2. უესლი კლეარ მიტჩელი (1874-1948)

ამ თავში განსახილველ კიდევ ორ ეკონომისტს შორის მიტჩელი უფრო ახალგაზრდაა და ზუსტი ქრონოლოგიის მისედვით, მისი შეხედულებები ბოლოს უნდა გაგვეხილა, მაგრამ იგი უფრო ახლოს ვებლენთან იყო, ვიდრე კომონსთან და ამიტომაც მას ვებლენის შემდეგ ვიხილავთ.

უესლი **მიტჩელი** .დაიბადა 1874 წელს რაშვილში (ილინოისის შტატი). იგი მეორე ბავშვი იყო შვიდშვილიან ოჯახში, რომლის წინაპრებიც ინგლისელები იყვნენ. ადრეული წლები მან ილინოისის შტატში გაატარა, მამამისი ექიმი იყო, რომელიც სამოქალაქო ომის დროს ჩრდილოელთა არმიაში მსახურობდა. მისი ოჯახი ფინანსურ სიდუხჭირეში ცხოვრობდა და მიუხედავად ამისა, მიტჩელს კოლეჯში სწავლაში ხელი შეუწყვეს. 1891 წელს იგი ჩიკაგოს უნივერსიტეტში შევიდა. სწავლის დამთავრების შემდეგ ამავე უნივერსიტეტის ეკონომისტ-ასპირანტი გახდა და სამოგზაურო სტიპენდიით დაჯილდოვდა, რომელიც გერმანიასა და ავსტრიაში დახარჯა. მომავალ წელს მიტჩელი ჩიკაგოში დაბრუნდა, ვინაიდან გერმანიისა და ავსტრიის ეკონომიკა მისი გემოვნების შესაფერისად არ ჩათვალა. 1899 წელს მან სამეცნიერო ხარისხი მიიღო.

მიტჩელის ინტელექტუალური აზროვნების ჩამოყალიბებაში განსაკუთრებული წელილი რამდენიმე პიროვნებას

მიუძღვის, მათ შორისაა პროფესორი ლოგლინი, რომელმაც ვებლენს სამეცნიერო კარიერის დასაწყისში ბღვრული სარგებლიანობის თეორიის მიმართ სკეპტიციზმი შთაუნერგა — იგი მიტჩელის სადოქტორო თემას ხელმძღვანელობდა. მასზე სტუდენტობისას ღიდ შთაბეჭდილებას ახდენდა აგრეთვე ვებლენის ორიგინალობა, რომელსაც ჩიკაგოში დაბრუნების შემდეგ ახლოს გაეცნო. იგი დიდად აფასებდა მის აზროვნებას.

სამეცნიერო ხარისხის მიღების შემდეგ, ხანმოკლე პერიოდში იგი ვაშინგტონში გადამწერთა ბიუროში მსახურობდა, მაგრამ მისთვის ეს სახელმწიფო სამსახური, როგორც ყველა მომდევნო, ხანმოკლე გამოდგა. 1900 წელს მან პედაგოგობა დაიწყო ჩიკაგოს უნივერსიტეტში. სამი წლის შემდეგ მიტჩელი თავის ერთ-ერთი ყოფილი მასწავლებლის გავლენით კალიფორნიის უნივერსიტეტში გადავიდა. აქ ყოფნისას იგი ლუსი სპრეგს (შემდგომში ქალთა კოლეჯის დეკანს) შეხვდა და 1912 წელს მასზე დაქორწინდა. იმავე წელს მიტჩელი ეკონომიკის ცენტრთან ახლოს ყოფნის მიზნით ნიუ-იორკში გადავიდა. მომდევნო წელს მან კოლუმბიის უნივერსიტეტში ჯონ ბეიტს კლარკი შეცვალა, სადაც თითქმის სიკვდილამდე დარჩა.

ვებლენისაგან განსხვავებით, უნივერსიტეტებში მიტჩელის სშირი „გადასვლები" მისი ნიჭიერების დამადასტურებლად უნდა ჩაითვალოს. საუნივერსიტეტო ცხოვრებაში მიტჩელი პოულობდა იმას, რაც სურდა, თუმცა მას უფრო სამეცნიერო-კვლევითი სამუშაოები იტაცებდა. მუშაობდა აგრეთვე ჩიკაგოს გაზეთსა და წითელი ჯვრის საზოგადოებაში აღმასრულებლად, მაგრამ ამ ადგილებს საუნივერსიტეტო ცხოვრებაში მიბრუნების მიზნით ისევ მალე ტოვებდა.

ამერიკის ეკონომისტთა ასოციაციის პრეზიდენტობის შეთავაზებას მიტჩელი, ვებლენისაგან განსხვავებით, სიამოვნებით დათანხმდა. იგი ამერიკის სტატისტიკური ასო-

ციაციის პრეზიდენტიც იყო. გარდა ამისა, მიღებული ჰქონდა სხვადასხვა სახის ჯილდოები პარიზისა და ამერიკის შეერთებული შტატების რიგი უნივერსიტეტებისაგან.

მიტჩელი ეკონომიკური კვლევის ეროვნული ბიუროს ერთ-ერთი დამაარსებელი და დირექტორი (1920-1945) იყო. ბიურო, როგორც ეკონომიკური კვლევების მნიშვნელოვანი ორგანიზაცია, შემდგომშიც განაგრძობდა არსებობას.

მიტჩელის ცხოვრების უმეტესი ნაწილი „ეკონომიკური ციკლის" შესწავლას დაეთმო. ამ საკითხებისადმი მიძღვნილი მისი შრომებიდან განსაკუთრებული მნიშვნელობისაა ორი წიგნი: **„ეკონომიკური ციკლები, პრობლემები და მათი რეგულირება"** (1927)[158] და **„ეკონომიკური ციკლების გაზომვა"** (1946, თანააეტორი ბერნსი). სახელმწიფო ეკონომიკის ასპექტებისადმი მიძღვნილი ზოგიერთი მისი ყველაზე მნიშვნელოვანი ნარკვევი შესულია სპეციალურ კრებულში.

2.1. ეკონომიკის შესახებ

ვებლენთან მჭიდრო ურთიერთობის გამო გასაკვირი როდია, რომ მიტჩელი ეკონომიკური თეორიის ჩამოყალიბებაში „ინსტიტუტების" მნიშვნელობაზე ვებლენის რწმენას იზიარებდა, მაგრამ მისი ინსტიტუციონალური მიდგომები განსხვავებულიც იყო. მათი იღეების შედარების ფონზე მოკლედ შევეხოთ მიტჩელის შეხედულებებს.

ორ მიდგომას შორის ყველაზე თვალშისაცემი განსხვავება ემპირიულ, კერძოდ, სტატისტიკური კვლევის მნიშვნელობას ეხებოდა. ვებლენის ჩანაწერებიც ემპირიული კვლევის მნიშვნელობას ეხებოდა, მაგრამ მის მიერ გამოყენებული მიდგომები იმ ადამიანების (მაგალითად კლარკის) მსგავსი იყო, რომლებსაც იგი აკრიტიკებდა.

---

[158] 1930 წელს გამოიცა ამ წიგნის რუსული თარგმანი.

ვებლენი ამას ადრე ჩამოყალიბებული თეორიის დასასაბუთებლად იყენებდა. განსხვავებული მიდგომების მეორე ნაწილი ეკონომიკური ციკლის პრობლემას ეხება. მხოლოდ ამით არ ამოიწურება მათ შორის არსებული განსხვავება. ვებლენმა სამეცნიერო ხარისხი ფილოსოფიაში მიიღო და მის კვლევებში ფილოსოფიური მიდგომები სჭარბობდა. მართალია, მიტჩელს ფილოსოფიური პერსპექტივა არ აკლდა, მაგრამ მისი ემპირიული მიდგომები ვებლენისაგან სრულიად განსხვავდებოდა. ვებლენის შრომები მის დიდ თეორეტიკოსობაზე არ მეტყველებს, მაშინ როცა მიტჩელი ისე ნიღბავდა თავის თეორიულ სტრუქტურას, თითქოს იგი არ არსებობდა. რა თქმა უნდა, ასეთი მიდგომა შეცდომაა. მიტჩელის ნაშრომში თეორია გარკვეულ როლს ასრულებს, თუმცა მას ალფრედ მარშალის ან სხვა ადრეული აეტორების სტილში დასრულებული სტრუქტურა არ შეუქმნია. ნათელი თეორიული სტრუქტურის შექმნის შესახებ მიტჩელის ტიპური შეცდომა იმაში მდგომარეობდა, რომ მან „ინსტიტუტები" მნიშვნელოვნად არ ჩათვალა და განსაკუთრებული აქცენტი ფულზე გაამახვილა.

მიტჩელისა და ვებლენის მიდგომებში განსხვავებები ორ პიროვნებას შორის შესამჩნევი სხვაობითაც იყო გამოწვეული. მიტჩელი, ვებლენის მსგავსად, მარტოხელა და გაღიზიანებული კრიტიკოსი არ იყო. სხვათა ნაშრომების შეფასებისას იგი ალფრედ მარშალს ჰგავდა: არასოდეს არ იყო მკაცრი, თუმცა მისი უთანხმოება უფრო საფუძვლიანი შეიძლება ყოფილიყო, ვიდრე მარშალისა. ვებლენის პესიმიზმს არ იზიარებდა. ეკონომიკური ციკლის პრობლემის განხილვა მისი ოპტიმიზმის დასტურია. ციკლებს იგი კაპიტალისტური სისტემის გადმონაშთად თვლიდა და დარწმუნებული იყო მათ სწორ პროგნოზირებაში.

ეკონომიკურ საკითხებში ბევრი მსგავსებაცაა, რაც ერთი სკოლის ჩარჩოებში მათ მოთავსებას ამართლებს. ვებლენის მსგავსად ადრეულ თეორეტიკოსებთან მიტ-

ჩელმაც ბევრი საკამათო აღმოაჩინა. მიტჩელი მარქი-ნალიზმის კრიტიკისას იმის მტკიცების წინააღმდეგი იყო, რომ მომხმარებელი ზღვრული სარგებლიანობის თეორიის შესაბამისად რაციონალური და კარგად ინფორმირებული იყო. ფაქტობრივად, რაც „ოჯახურ მომსმარებელს" ბიზნეს-მენისაგან განასხვავებს, ეს თავისი ფულის ეფექტიანად მოხმარების ნაკლებუნარიანობა იყო.

მიტჩელი ვებლენს „ჩაურეველობის ფილოსოფიის" კრი-ტიკაში შეუერთდა და ხაზს უსვამდა, რომ იგი ეკონო-მისტებს განსაკუთრებული სისტემის ბრმა დამცველებად წარმოაჩენდა. მიტჩელი ეროვნული დაგეგმვის პრინციპე-ბის დანერგვას მოითხოვდა და უარყოფდა, რომ „ჩაურეე-ლობის პოლიტიკა" ყველაფერს საუკეთესოს წარმოშობდა. აქ კვლავ მიტჩელის ოპტიმიზმი ჩანს, როდესაც დაგეგმვა ეროვნული მასშტაბით ხდება, პირობების გასაუმჯობესებ-ლად ბევრი რამ უნდა გაკეთებულიყო. მიტჩელი ნაკლებად ოპტიმისტურად იყო განწყობილი სახელმწიფოს დაბალ რგოლებში ცალკეული ჯგუფების მიერ რეფორმების წარ-მატებით განხორციელების მიმართ, თუმცა პირად ცხოვრე-ბაში იგი ხშირად ასეთი ცდების მომხრე იყო.

უნდა აღინიშნოს კიდევ ერთი მსგავსება ორი ადამია-ნის მიერ ეკონომიკისადმი მიდგომებში. მიტჩელი იზიარებ-და ვებლენის სურვილს ეკონომიკის სფეროს ისეთი გან-ვრცობის შესახებ, რომ შრომა სოციალურ მეცნიერებებში ჩაერთოთ, — იგი მთლიანად დისციპლინათშორის მიდ-გომას იზიარებდა. მიტჩელის პირველი ნაბიჯი უნივერსი-ტეტში მასწავლებლობის დაწყებისას კალიფორნიაში პრი-მიტიული კულტურების კურსის შემოტანა იყო, რომელიც ეკონომიკას ანთროპოლოგიასთან აკავშირებდა. თუმცა თავის იდეებს ფსიქოლოგიური თეორიის რომელიმე სკო-ლასთან არასოდეს აიგივებდა. მართალია, იგი ადრინდელი ეკონომისტების უხეში ჰედონისტური ფსიქოლოგიით უკმაყოფილო იყო, მაგრამ ნათელია, რომ მას ვებლენის

ხაზის გაყოლა და „ინსტიქტების" მიდგომის გაზიარება არ სურდა.

2.2. ეკონომიკური ციკლი

მიტჩელის შრომების მიმოხილვა დასრულებულად არ ჩაითვლება თუ არ შეეხებით მის ნაშრომს **„ეკონომიკური ციკლები"**, რომელმაც მას მსოფლიოში გაუთქვა სახელი.

ჩვენ მოკლედ განვიხილავთ „ეკონომიკური ციკლების" თეორიას, რაც გარკვეულად აძნელებს ამ პრობლემისადმი მიტჩელის მიდგომაში შესამჩნევი ცვლილებების ხაზგასმას. თუმცა „ეკონომიკური ციკლის" მნიშვნელობის აღიარება ეკონომიკური აზროვნების ისტორიაში შედარებით გვიან მოხდა, მაგრამ როდესაც მან ყურადღება მიიპყრო, ბევრმა თავისი შეცდომის გასწორება სცადა. ამის შედეგად, მრავალი თეორია შეიქმნა, რომელთაგან თითოეული ციკლის მიზეზების თავისებურ ახსნას გვთავაზობდა. როდესაც მიტჩელი ამ პრობლემების კვლევას შეუდგა, მისი ახსნის მრავალი ვარიანტი არსებობდა.

მიტჩელი ვებლენს აქებდა იმის გამო, რომ მან ადამიანის აზროვნების ჩამოყალიბებაში ფულის ბევრად უფრო მნიშვნელოვანი როლი აღიარა, ვიდრე ადრინდელმა ავტორებმა. მიტჩელისათვის „ვებლენის ეკონომიკის" ამ ასპექტში აღიარება ბუნებრივი იყო, ვინაიდან ფულის როლით თავად ადრევე იყო დაინტერესებული. მისი სადოქტორო დისერტაცია, რომელიც ბანკნოტების როლს ეხებოდა, ცალკე წიგნად გამოქვეყნდა და ამ საკითხში სტანდარტული ცნობარი გახდა. ფულის საკითხებში მიტჩელი ფულის რაოდენობრივ თეორიას ეყრდნობოდა. მნიშვნელოვანი გამოკვლევის შემდეგ მიტჩელმა თავის ერთ-ერთ პირველ სტატიაში დაასკვნა, რომ რაოდენობრივი თეორია არადამაჯერებელია, რადგან იგი ემპირიულ მტკიცებებს ეყრდნო-

ბოდა. მოგვიანებით მიტჩელმა ამ თეორიის მნიშვნელობაზე თავისი საწყისი პოზიცია ოდნავ შეცვალა, მაგრამ არასოდეს არ სჯეროდა, რომ იგი ეკონომიკური ციკლის ანალიზის მთავარი საშუალება იყო.

ფულითა და ღირებულებით მისი დაინტერესება ეკონომიკური ციკლების შესწავლისათვის ლოგიკური ნაბიჯი იყო. მიტჩელის ეკონომიკური ციკლით დაინტერესების ზუსტი იმპულსი უცნობია, მაგრამ შესაძლოა ამ მიმართულებით მის სელას იმ რწმენამ შეუწყო ხელი, რომ ეკონომიკის შესწავლას უფრო ემპირიული კვლევა სჭირდებოდა. შესაძლოა, ამის მიზეზი იყო აგრეთვე შეერთებულ შტატებში 1907 წლის პანიკის შემდეგ ეკონომიკური ციკლისადმი გაზრდილი ინტერესი. თუმცა მიტჩელი თავისი კვლევის რომელიმე აღრინდელ თეორიაზე დაფუძნებას ერიდებოდა, მაგრამ ორი ზოგადი პუნქტი მაინც გამოიყენა მის საფუძვლად. პირველი იყო მისი რწმენა, რომ „ეკონომიკური ციკლი" და მერყეობა ნორმალური მოვლენა იყო. ამით ის შესამჩნევად შორდება მარშალის თვალსაზრისს, რომლის მიხედვითაც ნორმალური სიტუაცია წონასწორობაა და ამ ნორმიდან ყოველი გადახრა განსაკუთრებული პირობებით გამოწვეული გამონაკლისია. ამასთან, მიტჩელმა გაიზიარა ვებლენის შეხედულება იმის შესახებ, რომ ბიზნესმენის ინტერესი და ტექნოლოგიური წესრიგი კონფლიქტშია. მას სჯეროდა, რომ ციკლები მოგებების სხვადასხვაობითა და ბიზნესმენების მაქსიმალური მოგებისაკენ მისწრაფებითაა გამოწვეული.

მიტჩელი ციკლების მიზეზთა ახსნის რამდენიმე ვარიანტს იძლეოდა, რომელთა ნაწილი უკვე წამოყენებული იყო ციკლის სხვა მკვლევრების მიერ. მისმა თეორიებმა მხოლოდ ხანგრძლივი სტატისტიკური მონაცემების შეგროვებაში მიაღწია წარმატებას. მიტჩელს სწამდა, რომ სწორედ ასეთი ცდებით გახდებოდა ეკონომიკა შემაჯამებელი მეცნიერება, სადაც ერთი მეცნიერის ნაშრომი მისი

წინამორბედის შრომებზე თავისუფლად აიგებოდა. მიტჩელმა ცნობილი მეცნიერების შრომებიც კი გადაამუშავა, რის შედეგად ციკლის შესახებ არა მარტო სტატისტიკური ინფორმაცია, არამედ თვისებრივი ინფორმაცია იქნა მიღებული, რომელიც მომდევნო წლებშიც სასარგებლო აღმოჩნდა.

სტატისტიკური მასალის სიუხვის გამო და იმიტომ, რომ მიტჩელი თავის დასკვნებს მრავალი მიზეზითა და განსხვავებული კვალიფიკაციით აკეთებდა, მისი ეკონომიკური ციკლის თეორიების ზუსტი ფორმულირება ძნელდებოდა. ნათელია, რომ მიტჩელი ციკლების ახსნაში ეგზოგენურ ფაქტორებს უარყოფდა.

ენდოგენურ ფაქტორებს შორის მიტჩელის მიერ შერჩეული იყო ცელილებები ფასების დონეებში. აღმავალი ფაქტორის განხილვისას, რომელიც იცილებს მუდმივ ექსპანსიას, როგორც საცდელ ჰიპოთეზას, იგი ნებისმიერი ახსნის, როგორც მიზეზის გამოყენების წინააღმდეგი იყო. გარდა ამისა, ეკონომიკის სხვა დამახასიათებელი თვისებების მსგავსად, ეკონომიკური ციკლები ევოლუციურ პროცესს წარმოადგენდნენ, იმის გათვალისწინებით, რომ ზოგიერთი მიზეზი დროთა განმავლობაში შეიძლება შეიცვალოს. მიტჩელის ანალიზის გარკვეული ნაწილი დღესაც ასლებურად ყღერს.

* * *

მიუხედავად იმისა, რომ მიტჩელის მოსაზრებები ეკონომიკის შესახებ ოდნავ განსხვავდებოდა მისი მასწავლებლის, ტორსტაინ ვებლენის შეხედულებებისაგან, ორი ადამიანის მიდგომაში ბევრი მსგავსებაა იმისათვის, რომ მიტჩელი ინსტიტუციონალისტად ჩაითვალოს. მიტჩელის მიერ ეკონომიკური ციკლების მრავალმხრივი შესწავლა, რომელსაც ინსტიტუციონალური მიდგომა ახასიათებს, მისი

ხანგრძლივი პოპულარობის მიზეზს ხსნის. იგი მეოცე საუკუნის დასაწყისში ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი ეკონომისტი იყო. შემთხვევით როდი ამბობენ მიტჩელის წიგნზე — „ეკონომიკური ციკლები", რომ „მარშალის „პრინციპებსა" და კეინზის „ზოგად თეორიას" შორის დასავლეთის სამყაროს ეკონომიკურ აზროვნებაზე არც ერთ სხვა ნაშრომს ასეთი დიდი გავლენა არ ჰქონია".

§3. ჯონ როჯერს კომონსი (1862-1944)

3.1. მოღვაწეობა

ამჯერად ჩვენ ვუბრუნდებით ჯონ კომონსს, ინსტიტუციონალური სკოლის მესამე მთავარ წარმომადგენელს. იგი იყო დაუცხრომელი რეფორმატორი, რომელიც რეფორმების განსახორციელებლად აქტიურად მოღვაწეობდა არა მარტო თავისი ნაწერებით, არამედ ყოველდღიური პრაქტიკული საქმიანობითაც.

ისტორია ნაკლებად იცნობს ისეთ ეკონომისტებს, რომლებმაც მთელი ცხოვრება აღიარებისათვის იმუშავეს, იმდენი პიროვნული უსიამოვნება განიცადეს და უფრო მეტ წინააღმდეგობებს წააწყდნენ, ვიდრე ჯონ კომონსი.

ჯ. **კომონსი** დაიბადა 1862 წელს, ოჰაიოში, მამამისი ფერმერი იყო, რომელიც დიდი წარმატებების გარეშე ცხენებით ვაჭრობდა და ოჯახი მძიმე ეკონომიურ პირობებში ცხოვრობდა. დედის მონდომების შედეგად კომონსი და მათი ორი სხვა შვილიც მოსამზადებელ სკოლაში, შემდეგ კი კოლეჯში აღმოჩნდა.

ერთ-ერთი საეჭვო გარიგების შედეგად მამამისი გაზეთის მფლობელი გახდა. კომონსმა გაზეთის საგამომცემლო საქმე შეისწავლა, რომელსაც კოლეჯში სწავლის პარალელურად ასრულებდა. ობერლინის კოლეჯი 1888 წლამდე არ დაუმთავრებია. კუჭი და ნერვოზი აწუხებდა, ძნელი აღმოჩნდა მუშაობასთან ერთად სწავლა (1885 წელს

მას პირველად დაემართა „ნერვიზი"). და მაინც, ერთ-ერთმა მისმა პროფესორმა ობერლინში იგი აიძულა სწავლა ჯონ ჰოპკინსის სკოლაში (1888-1890 წწ.) გაეგრძელებინა. კვლავ წამოიჭრა ფინანსური პრობლემები, მაგრამ კომონსმა ობერლინის საბჭოს ორი წევრისაგან ისესხა ფული, რომელსაც იგი შემდგომი თოთხმეტი წლის განმავლობაში ისტუმრებდა.

განათლებისაკენ მის სწრაფვას სერიოზული დარტყმა მიაყენა ისტორიის გამოცდაზე ჩაჭრამ, რამაც სტიპენდიის მიღებისა და სწავლის გაგრძელების შესაძლებლობა მოუსპო.

მასწავლებლობით კარიერის შექმნის კომონსისეულმა ცდებმა მარცხი განიცადა. ამ გზაზე უღიპლომობა უკვე თავისთავად დაბრკოლებას წარმოადგენდა. სწავლის პროცესის გამოსწორების შემდეგაც მას უსიამოვნებები მაინც არ შორდებოდა. სირაკუზის უნივერსიტეტიდან იგი იმის გამო დაითხოვეს, რომ მისმა შეხედულებებმა საკვირაო ბეისბოლის თაობაზე საბჭოს ზოგიერთი წევრი შეურაცხყო. კომონსი საკვირაო თამაშებში საფასურის გადახდის წინააღმდეგი იყო და თამაშების ჩატარებაში უპირატესობას შაბათს აძლევდა. უფრო ადრე იგი, მოკლე პერიოდით, ვესლეინის, ობერლინის და ინდიანას უნივერსიტეტებში მუშაობდა.

კომონსი 1904-1933 წწ. გადადგომამდე ვისკონსინის უნივერსიტეტში დამკვიდრდა. აქ მან თავისი სტუდენტებისაგან საკანონმდებლო რეფორმის საკითხებში მიმდევრების ჯგუფი შექმნა. 1917 წელს იგი ამერიკის ეკონომისტთა ასოციაციის პრეზიდენტად აირჩიეს.

კომონსს ყოველთვის ამოძრავებდა სხვა ადამიანების პრობლემებისადმი თანაგრძნობის და დახმარების სურვილი. გარდა ჯანმრთელობისა და ფინანსურ საკითხებთან დაკავშირებული პრობლემებისა, იგი წლების განმავლობაში სხვა სიძნელეებსაც განიცდიდა. ექვსი შვილიდან

მხოლოდ ერთი დარჩა, ოთხი ბავშვობაში გარდაეცვალა, ხოლო უფროსი ვაჟი პირველ მსოფლიო ომში მონაწილეობის შემდეგ ავადმყოფობის გამო სახლიდან გაიქცა და გადაიკარგა. ამას გარდა, მეუღლეც ადრეულ გარდაეცვალა.

კომონსის ყველაზე ცნობილი პუბლიკაციებია **„ინსტიტუციონალური ეკონომიკა"** (1935) და **„კაპიტალიზმის სამართლებრივი საფუძვლები"** (1924). გარდა ამისა, იგი ინტენსიურად წერდა შრომის პრობლემებზე და „ამერიკული ინსტიტუციონალური საზოგადოების დოკუმენტური ისტორიის" ათტომეულისა და ოთხტომეულის – „შრომის ისტორია შეერთებულ შტატებში" – ერთ-ერთი რედაქტორი იყო.

3.2. ეკონომიკური კონცეფცია

კომონსი კლასიკურ ეკონომიკურ აზროვნებას ემიჯნებოდა და აქცენტი კოლექტიურ მოქმედებაზე გადაჰქონდა. ბევრი მისი შესეღულება მიტჩელისა და ვებლენის აზრებს ემთხვეოდა. კომონსი გრძნობდა, რომ ადამიანი ისეთი რაციონალური არ იყო, როგორც ამას კლასიკური და ნეოკლასიკური აზროვნება წარმოსახავდა. იგი მიხვდა, რომ ადამიანის მოქმედებებში საკუთარი ინტერესი გარკვეულ როლს ასრულებს. მან ყურადღება ჩვეულებასა და ადათზე გაამახვილა.

კომონსის აზრით, ჩვეულება ნაკლებად მემკვიდრეობითია და იგი უფრო თავის დაცვის საშუალებაა. ადამიანები, ნაცვლად იმისა, რომ სიამოვნებასა და ტკივილზე 'მოახდინონ რეაგირება, ალტერნატიულ ვარიანტს ირჩევენ. მისი აზრით, წინამორბედი ეკონომისტები ისტორიას არასწორად აანალიზებდნენ ან მას უკვე არსებული თეორიების ანალიზისათვის (და არა ახალი თეორიების ბაზად) იყენებდნენ. იგი დარწმუნებული იყო, რომ კლასიკოსი და ნეოკლასიკოსი ეკონომისტების ინტერესში საკუთარი

პოზიციების დაცვა შედიოდა. მისი აზრით, ეკონომიკური თეორიის აღდგენის მიზნით, მისი „აწყობის" უბრალო ცდების ნაცვლად, უმჯობესია ისტორიისა და ემპირიული კვლევის გამოყენება.

კომონსის განცხადებით, რიკარდოს შეცდომები არ დაუშვია, მაგრამ ბევრი მისი მიმდევარი მწარმოებლური ძალისა და სავაჭრო ძალის აღრევისათვის პასუხისმგებელია. ბევრი ეკონომისტის ჩანაწერის მიხედვით, ბიზნესმენის მოგება რაიმე პროდუქციის დაბალ ფასში შესყიდვისა და მისი მაღალ ფასებში რეალიზაციის შედეგია. მწარმოებლური ძალა მაშინ ვლინდებოდა, როდესაც ადამიანი საქონლის მიწოდების გასაზრდელად ბუნებრივ რესურსებს ფლობდა, ხოლო შრომის მიწოდებაზე სავაჭრო ძალა ადამიანების კონტროლით ხორციელდებოდა.

მიუხედავად იმისა, რომ კომონსს ბევრი მისი თანამედროვე რადიკალად თვლიდა, იგი მარქსის მიმდევარი არ იყო, პირიქით, – ბევრი მისი შეხედულებაც გააკრიტიკა. მაგალითად, კომონსს მიუღებლად მიაჩნდა შეერთებული შტატებისათვის კლასთა სტრუქტურის მარქსისტული ვარიანტის გამოყენება. მეტიც, მიუხედავად კაპიტალიზმის კრიტიკისა, იგი არასოდეს არ იყო მისი რევოლუციური დამხობის მომხრე.

კლასიკური ეკონომიკის სხვა პოზიციების კრიტიკისას იგი ხაზს უსვამდა ისეთ მომენტებს, რომელიც ყებლენმა და მიტჩელმა ნაკლად მიიჩნიეს. კერძოდ, **ეკონომიკის სწავლება**, მისი აზრით, **გარიგების სამ სახეს** შეიცავდა. წინამორბედმა ეკონომისტებმა თავიანთი სწავლება ამ სამიდან იმ გარიგებებისაკენ წარმართეს, რომლებიც **ბაზარზე** მიმდინარეობდა, მაგრამ, კომონსის აზრით, დანარჩენი ორიც ძალზე მნიშვნელოვანია და მათ გარეშე ეკონომიკის სწავლება დაუსრულებელია. წინამორბედი ეკონომისტების მიერ უგულებელყოფილი იყო ორი ისეთი მომენტი, როგორიცაა – **მენეჯერული გარიგებები** (რომლებიც

ზედამხედველებსა და მათდამი დაქვემდებარებულებს შორის გარიგებებს შეიცავდნენ) და **მომარაგების გარიგებები** (კორპორაციების დირექტორთა საბჭოს მიერ დივიდენდების განსაზღვრა და სხვა საკითხები).

კომონსმა თავისი აზროვნება უმეტესად ამ ორ მიმართულებასა და აგრეთვე **„ინსტიტუციებს"**[159] დაუთმო, რომლებმაც მათ დასრულებაში მნიშვნელოვანი როლი შეასრულეს. იქ, სადაც საბაზრო სიტუაციები საზოგადოების თვალსაზრისით არასასურველი აღმოჩნდა, კომონსი სახელმწიფოს მოქმედებას სთავაზობდა. მას არ სჯეროდა „ზომიერი ფასების" დაწესების შესაძლებლობისა და თვლიდა, რომ სანამ ინდივიდები ერთმანეთში დაობენ, თუ რა არის „ზომიერი", შესაძლებელია მართლაც ზომიერი და სასარგებლო კოლექტიური შრომითი სტანდარტის შემუშავება.

ასე მაგალითად, მივმართოთ პროფესიული კავშირების როლის გამოყენებას. ტექნოლოგიური პროცესის სრულყოფითა და საბაზრო პროცესების გართულებასთან ერთად კონკურენციული ძალები უფრო ძნელი ასატანია მუშებისათვის. კაპიტალისტები ცდილობენ კონკურენციული მოთხოვნების შეგუებას, ხელფასებსა და მუშაობის ხარისხს აკონტროლებენ. სწორედ **„კავშირების" კოლექტიური ძალა, როგორც ინსტიტუტი (დაწესებულება)** აკონტროლებდა შრომის გამოყენებას და „კონკურენციიდან სამუშაოს მიღებას". კომონსი ინგლისში სავაჭრო კაპიტალიზმის დასაწყისში „კავშირების" მდგომარეობას ვაჭრებს ადარებდა. ვაჭრის წარმატების მნიშვნელოვანი საშუალება სასამართლოებიც იყო, რომლებიც სცნობდნენ მათ

---

[159] „ინსტიტუციებში" მას ესმოდა სხვადასხვა სახის სოციალური წარმონაქმნი: აქციონერული საზოგადოება, მეწარმეთა კავშირი, სახელმწიფო, ოჯახი, პროფკავშირები და სხვ.

კანონიერ მოთხოვნებს და, შესაბამისად, კანონის ინტერპრეტაციას აფართოებდნენ. კომონსი „კავშირების" მიმართ არსებული სასამართლოების პოზიციაში შესაბამის გადანაცვლებას ხედავდა და მას, როგორც ეკონომიკური ინსტიტუტების ცვალებადი ევოლუციის ილუსტრაციას მიესალმებოდა, რადგან ეს იყო ინსტიტუტებიდან ზეწოლა, რომლებმაც ცვლილებები განაპირობეს. ამ ზეწოლისადმი მისადაგება მოსამართლეთა ინტერესებში შედიოდა, ზოგიერთ პუნქტში კი ისინი ამ ზეწოლას გარკვეულ ჩარჩოებში აქცევდნენ. კომონსმა ამ „ბრძოლებზე" აქცენტირებით, ჰარმონიის ნაცვლად, ინტერესთა კონფლიქტი განაპირობა, რაც ინსტიტუციონალური ეკონომიკის ავტორისეული ვერსიის ამოსავალი წერტილი იყო.

* * *

კომონსის ანალიზის უმეტესი ნაწილი იმ დაკვირვებებიდან წარმოიშვა, რომლებსაც ეკონომიკური სამყაროს შესწავლისას იგი და მისი სტუდენტები აწარმოებდნენ. მან კაპიტალიზმის „ლეგალური საფუძვლებისათვის" ბევრი რამ შეიძინა, როდესაც გუბერნატორებს კანონმდებლობის ჩამოყალიბებაში ეხმარებოდა. „კავშირების" როლით მისი დაინტერესების გამო, გასაკვირი არ არის, რომ მან „თავისი ეკონომიკის ცენტრად" არა ინტერესთა ჰარმონია, არამედ ინტერესთა კონფლიქტი აირჩია. იგი ამ კონფლიქტების გადაწყვეტის გზებს ეძებდა და ადამიანების ჰარმონიულად თანამშრომლობის აუცილებლობას ხაზს უსვამდა. ამ მიზნით, კომონსი ინსტიტუტების განვითარებას მოითხოვდა, რომლებიც კოლექტიური მოქმედებით ინდივიდების ხელში ძალაუფლების თავმოყრას შეძლებდნენ. მას შესაძლებლად მიაჩნდა „ზომიერი" ფასების ან ხელფასების დადგენა კოლექტიური მოქმედების გზით. კომონსი გარკვეული გაგებით მოწოდების სიმაღლეზე იყო, როდესაც

ისტორიულ და ემპირიულ დასაბუთებას „იძიებდა". მისი სისუსტე იმაში მდგომარეობდა, რომ თეორიულ კვლევებზე წინ ემპირიულ სამუშაოებს აყენებდა და აქედან გამომდინარე, სასარგებლო განმოგადების დეფიციტს განიცდიდა. თუმცა თავის დროზე კომონსს, როგორც არაპრაქტიკული იდეების მქონე რადიკალს, ბევრი აკრიტიკებდა, მაგრამ შემდგომში მის მიერ დაწყებული საკანონმდებლო რეფორმები არცთუ იშვიათად განსორციელდა.

ლიტერატურა

ს.ბერაძე, ვ.ჭანუყვაძე, ი.კრავცოვი, ეკონომიკურ მოძღვრებათა ისტორია, ნაწII, თბ., 1975.

Альтер Л.Б., Буржуазная политическая экономия США, М., 1971.

Блауг М., Экономическая мысль в ретроспективе, пер. с англ., М., 1994.

Блюмин И.Г., Очерки современной буржуазной политической экономии США, М., 1956; Критика буржуазной политической экономии, т.2, М., 1962;

Майбург Е.М., Введение в историю экономической мысли, М., 1996, гл.30.

Селигмен Б., Основные течения современной экономической мысли, М., 1968, гл.II.

Dorfman, Joseph: Thorstein Veblen and His America, N.Y., 1934; The Economic Mind in American Civilization, N.Y., 1949.

Lerner Abba P., Essays in Economic Analysis, L., 1953.

Veblen T.B.: The theory of the leisure class, N.Y., 1899; The theory of business enterprise, N.Y., 1904; The higher learning in America, N.Y., 1918; The vested interest and the state of the industrial arts, N.Y., 1919; The Place of Science in Modern Civilization, N.Y., 1914; Essays in Our Changing Order, N.Y., 1943; The Engineers and the Price System, N.Y., 1921/1963; Теория праздного класса, Пер. с англ., М., 1984.

Mitchell W.C.: A history of the greenback..., Chi., 1903; Gold, Prices and Wages under the Greenback Standard, Berk., 1908; Income in the United States, v.1-2, N.Y., 1921-22 (თანააეტორობით); „Business cycles",N.Y., 1927; Measuring business cycles (თანააეტორი ა.ბერნსი), N.Y., 1946; The economic scientist, N.Y., 1952; Экономические циклы. Проблема и ее постановка, Пер. с англ., М., 1930.

Commons J.R.: Distribution of wealth, N.Y.-L., 1893; Labour and administration, N.Y., 1913; History of Labour in the United States, V.1-4, N.Y.,

1918_1935 (სხვა აეტორებთან ერთად); The legal foundations of capitalism, N.Y., 1924; Institutional economics, N.Y., 1934/1959.

თავი IX. არასრულყოფილი კონკურენციის ბაზრის თეორია

§1. ედუარდ ჩემბერლინის (1899-1967) მონოპოლისტური კონკურენციის თეორია

ამერიკელი ეკონომისტის – ე. ჩემბერლინის დამსახურების ერთ-ერთი მხარე მონოპოლიის თეორიის გაუმჯობესებაში მდგომარეობდა. მისთვის მონოპოლია ბაზრის ერთ-ერთი გაწონასწორებული მდგომარეობაა, რომელიც, ერთი მხრივ, გამყიდველის ან გამყიდველთა ერთი ჯგუფის მიერ რომელიმე პროდუქტის მიწოდებასა და მის ფასზე კონტროლს გულისხმობს, მეორე მხრივ კი დაქირავებული შრომისა და მომხმარებელთა მოთხოვნილებების ექსპლუატაციას გამორიცხავს.

ჩემბერლინმა **მონოპოლისტური კონკურენციის თეორიაში** კონკურენციისა და მონოპოლიის სინთეზირების დასაბუთება სცადა. ამან ბაზრების ფუნქციონირების, დანახარჯების, ფასებისა და მოთხოვნა-მიწოდების მექანიზმის ახლებური გააზრება მოითხოვა.

ედუარდ **ჩემბერლინი** დაიბადა ვაშინგტონის შტატში, დაკონაში 1899 წელს. 1921 წელს დაამთავრა აიოვას უნივერსიტეტი და მიჩიგანის უნივერსიტეტში მაგისტრის წოდება მიიღო, დოქტორანტი კი ჰარვარდის უნივერსიტეტში იყო, 1927 წელს აქვე დაიცვა სადოქტორო დისერტაცია ფილოსოფიაში მონოპოლისტური კონკურენციის პრობლემებზე. წარმატებამ მას ჰარვარდის უნივერსიტეტში ადგილი მოაპოვებინა, სადაც სიცოცხლის ბოლომდე გამოჩენილი პროფესორის საინტერესო ცხოვრებას ეწეოდა. მეორე მსოფლიო ომის დროს იგი ფლოტში მსახურობდა, 1948-1958 წლებში ყოველკვარტალურ ჟურნალ „ეკონომი-

კის" რედაქტორი იყო, ერთ პერიოდში კი ამერიკის ეკონომისტთა ასოციაციის ვიცე-პრეზიდენტად აირჩიეს. მისი წელილი ეკონომიკაში მთელი რიგი საპატიო ჯილდოებით აღინიშნა. 1961 წლიდან მას პროგრესულად განუვითარდა დამბლა და 1967 წელს გარდაიცვალა.

ე. ჩემბერლინი ერთი უმნიშვნელოვანესი წიგნის — **„მონოპოლისტური კონკურენციის თეორია "** — ავტორი იყო. პირველად იგი 1933 წელს გამოქვეყნდა. ნაშრომში ავტორი იმ მცნებას ემყარება, რომ საყოველთაოდ გავრცელებული წარმოების დიფერენციაცია ჩვეულებრივ ფირმას მონოპოლისტურად გადააქცევს. ვინაიდან მონოპოლისტური კონკურენციის ცნება მარშალისა და პიგუს ტრადიციას ეკუთვნოდა, წიგნის ქვესათაური — **„ღირებულების თეორიის რეორიენტაციის"** სახელწოდებით შემოიფარგლა. წიგნის შემდგომი გამოცემები დამატებითი თავებითა და მასალებით შეივსო. მისი მნიშვნელოვანი სტატიები 1957 წელს გამოქვეყნდა. ჩემბერლინის მიხედვით, მონოპოლისტმა საწარმოებს უნდა გადაუხადოს მოგების წილი და არა მხოლოდ ფასი. მან ეს აღმოჩენა ახალი ანალიზის ერთერთ ქვაკუთხედად მონათლა.

ჩემბერლინის აზრით, კონკურენციისას პროდუქტის დიფერენციაცია მისი შემადგენლობის მაღალ სარისხსა და რეალიზაციისათვის დამატებით დანახარჯებს (შეფუთვა, გარეგნული ფორმის დახვეწა, თავისებური რეკლამა, განსაკუთრებული სავაჭრო მარკა და სხვ.) მოითხოვს, რაც საბოლოო ჯამში წარმოების დანახარჯებს ზრდის, თუმცა ფირმები ბაზარზე თავიანთ სტაბილურობას მაინც ინარჩუნებენ[160]. ჩემბერლინის აზრით, ყოველი ფირმა კონკურენტის პროდუქტისაგან საკუთარი პროდუქტის დიფერენცირებას არა ფასების შემცირების, არამედ მათი

---

[160]Чемберлин Э., Теория монополистической конкуренции, пер. с англ. М., 1996, გვ. 111-112.

გამოშვების შემცირებითა და სარეალიზაციო ფასების ზრდით ცდილობს. გამოდის, რომ მაქსიმალური მოგება მიიღწევა მაშინ, როდესაც ფასების და წარმოების მოცულობა ერთდროულად იზრდება.

მონოპოლისტური კონკურენციის თეორიის მიხედვით, კონკურენციამ და მონოპოლიამ ერთდროულად შეიძლება იარსებოს, რადგან იქ, სადაც პროდუქტი დიფერენცირებულია, ყოველი გამყიდველი იმავდროულად მონოპოლისტიცაა და კონკურენტიც. მონოპოლისტური კონკურენციის კიდევ სხვა თვისება კონკურენტული ნაწარმის გამყიდველთა ჯგუფს ეხებოდა, რომელთა მიმართ ჩემბერლინმა გამოიყენა ტერმინი „დუოპოლია" და „ოლიგოპოლია"[161].

ჩემბერლინის აზრით, ფასი კონკურენციის ერთ-ერთი და არა გადამწყვეტი ინსტრუმენტია და თუ გამყიდველები ფასებზე თავიანთ საერთო ზეგავლენას ითვალისწინებენ, მაშინ ფასი მონოპოლიურია, ხოლო თუ ისინი ამ ფაქტორს უგულებელყოფენ, მაშინ შედეგები სხვადასხვაგვარია და ისინი დამატებით გარემოებებზეა დამოკიდებული[162].

დიფერენცირებული ნაწარმის ჩემბერლენისეული ანალიზი მხოლოდ მოთხოვნითა და დანახარჯებით არ შემოფარგლულა და მაინც, ორი მთავარი შედეგი ამ დაშვებაზე დამოკიდებული არ არის. ჯერ ერთი, ხანგრძლივი მოგებები, უპირველეს ყოვლისა, არა მოთხოვნის, არამედ შემოსავლის შებღუდვებზეა დამოკიდებული. წმინდა კონკურენციისაგან განსხვავებით, მონოპოლიის პირობებში, მოგება არსებითად არც მაღალია და არც დაბალი. მოთხოვნის შემცირებისას (მაშინაც კი, თუ მოგება ნულოვანია) გამოსაშვები პროდუქცია ძლიერ მცირეა საშუალო დანახარჯების მინიმუმამდე შესამცირებლად. კონკურენ-

---

[161]Чемберлин Э., Теория монополистической конкуренции, пер. с англ. М., 1996. გვ.62.

[162]იქვე, გვ. 90.

ციის ორ ფაქტორივ სახეობაზე, სახელდობრ, შემოსავლის თავისუფლებისა (ან აკრძალვისა) და მოთხოვნის მრუდების დახრილობებზე ყურადღების აქცენტირების გამო, ჩემბერლინი პრეტენზიას აცხადებს ეკონომიკური მეცნიერების ისტორიაში შესასვლელად.

ჩემბერლინის „რეორიენტაციის" კიდევ ერთი მხარეა მონოპოლისტური კონკურენციის პირობებში პროდუქციის ცელასა და რეკლამირებაზე აქცენტირება. თუმცა, ამ საკითხში მისი მსჯელობა არსებითად აღწერითი ხასიათისაა. კერძოდ, საყაჭრო დანახარჯების ანალიზისას, მისი შესაძლებლობები ფასის ოპტიმიზაციასა და რეკლამირების დანახარჯებზე არ ერცელდებოდა. გასათვალისწინებელია, რომ ეს იყო რაგნარ ფრიშის, ჰაროლდ ჰოტელინგისა და ჯონ ფონ ნეიმანის დრო. თუმცაღა, ჯ. სრაფამ, ჰ. შტაკელბერგმა და ჯ. რობინსონმა მონოპოლია საბაზრო მექანიზმის ხელისშემშლელ ფაქტორად დაასახელეს, ჩემბერლინმა პირიქით, – იგი კონკურენციის ნორმალურ პირობად ჩათვალა, რომელიც საბაზრო მექანიზმებში სახელმწიფოს აუცილებელ ჩარევას არ მოითხოვს. მისი აზრით, მონოპოლიის თეორია მონოპოლისტური თეორიის შემადგენელი ნაწილია[163].

იოზეფ შუმპეტერმა „მონოპოლისტური კონკურენციის თეორია" 1918 წლის შემდგომ პერიოდში ეკონომიკურ თეორიაში ერთ-ერთ ყველაზე დიდი წარმატების მქონე წიგნად დაასახელა. 1963 წელს ამერიკის ეკონომიკურმა ასოციაციამ თავისი ოცდამეათე წლისთავის აღსანიშნავად სპეციალურ სხდომაზე ხაზგასმით აღნიშნა მონოპოლიური კონკურენციის თეორიის დიდი მნიშვნელობა. კრიტიკოსები ჯ. სტიგლერის (1949) მეთაურობით მასთან უარყოფით დამოკიდებულებაში იყვნენ. თუმცა მათი მსჯელობები

---

[163] Чемберлин Э., Теория монополистической конкуренции, пер. с англ. М., 1996, გვ. 170.

მთლად დამაჯერებელი არ იყო. ჩემბერლინის დამსახურება ეჭვს არ იწვევს, თუმცა მან ღირებულების თეორიის რეორიენტაცია ვერ შეძლო. ეს იყო წინ გადადგმული ნაბიჯი, მაგრამ არა რევოლუცია. მეცნიერებაში მისი დამსახურება უკანა პლანზე მდგომის წინ გადმონაცვლებაში მდგომარეობდა.

§ 2. ჯოან რობინსონის (1903-1983) არასრულყოფილი კონკურენციის თეორია

თუკი ე. ჩემბერლინის წვლილი ეკონომიკურ თეორიაში ძირითადად მონოპოლისტური კონკურენციის სფეროთი შემოიფარგლა, ჯოან რობინსონი, დაწყებული მონოპოლისტური კონკურენციითა და ღირებულების თეორიით, კეინზის მაკროეკონომიკით დამთავრებული, მრავალ საკითხს ეხება. ის უდაოდ მსოფლიოს ერთ-ერთი წამყვანი ეკონომისტ-თეორეტიკოსი იყო. განსაკუთრებით ყურადღებას იმსახურებს მისი **„არასრულყოფილი კონკურენციის თეორია"**.

ჯოან **რობინსონი** (ქალიშვილობაში ჯოან ვირლეტ მორისი) დაიბადა 1903 წელს. მამამისი და ბაბუა ბრიტანეთის ჯარში გენერალ-მაიორები იყვნენ. მისი პაპის ბიოგრაფია „ეროვნული ბიოგრაფიის ლექსიკონში" შევიდა. მამამისი სამსახურიდან იმის გამო დაითხოვეს, რომ გერმანიის 1918 წლის თავდასხმის შემდეგ, მან საჯაროდ დასდო ბრალი ქვეყნის სამხედრო ხელმძღვანელობას ძალების სიძლიერის შესახებ პარლამენტისა და ქვეყნის შეცდომაში შეყვანისათვის. ამის შემდეგ იგი აღიარებული განმანათლებელი გახდა. მის შვილებსაც საკუთარი პრინციპით ცხოვრების ოჯახური ტრადიცია გამოპყვათ.

ჯოან მორისმა განათლება წმინდა პავლეს ქალთა სკოლაში (ლონდონში) მიიღო, შემდეგ კი კემბრიჯში, გირტანის კოლეჯში ეკონომიკას ეუფლებოდა, რომელიც 1925 წელს მეორე ხარისხის დიპლომით დაამთავრა. მომდევნო

წელს იგი ოსტინ რობინსონზე გათხოვდა, რომელიც აგრეთვე ცნობილი კემბრიჯელი ეკონომისტი გახდა. მათ ორი ქალიშვილი შეეძინათ. ინდოეთში რამდენიმე წლით ყოფნის შემდეგ ისინი კემბრიჯში დაბრუნდნენ. 1931 წელს ჯოან რობინსონი უნივერსიტეტში პროფესორის ასისტენტად, 1949 წელს დოცენტად, 1965 წელს კი ეკონომიკის პროფესორად დანიშნეს. 1971 წელს, პენსიაზე გასვლის შემდეგ, იგი აქტიურ მოღვაწეობას განაგრძობდა – მრავალ მსმენელს ესაუბრებოდა მთელს მსოფლიოში და ბევრ პუბლიკაციასაც აქვეყნებდა. გარდაიცვალა 1983 წელს.

ჯოანი სტუდენტებისადმი და დაჩაგრულთა მიმართ ერთგულებითა და თავდადებით იყო ცნობილი. იგი მკაცრი ვეგეტარიანელი იყო და სპარტანულ ცხოვრებას ეწეოდა. ზამთარშიაც კი სანდლები ეცვა და ცივ, ღია ქოხში ეძინა. სტალინით, ჩინეთით და ჩრდილო კორეით მისი აღფრთოვანება ხშირად მისი მეგობრებისათვისაც ძნელი გასაგები იყო. იგი ინტელიგენტი, მჭევრმეტყველი და უშიშარი, მაგრამ ამავე დროს თავისთავში დარწმუნებული და ამპარტავანიც იყო. თავისი ცხოვრების მეორე ნახევარში მან ბევრი რამ ვერ გააკეთა ეკონომიკაში.

როგორც ეკონომისტი, იგი მარშალისა და პიგუს ტრადიციების მიმდევარი იყო. მის პირველ წიგნს „**არასრულყოფილი კონკურენციის ეკონომიკა**" (1933), მოიხსენიებდნენ არა რევოლუციად, არამედ არსებული ტრადიციების შემდგომ ევოლუციად. მონოპოლია ზოგადი მოვლენაა, რომელსაც, კერძო შემთხვევის სახით, თან ახლავს სრული კონკურენცია. მისი ანალიტიკური აპარატი ფაქტობრივად ჩემბერლინის მსგავსია და ეს არცაა გასაკვირი, რადგანაც წლების განმაელობაში დაგროვილი გამოცდილება თავმოყრას საჭიროებდა. ეს ნაშრომი ფირმის თეორიაში წამყვან როლს ასრულებდა ათეული წლების მანძილზე. არც ერთ მის სხვა ნაშრომს ასეთი შეფასება არ მიუღია.

1931 წელს ჯოან რობინსონი იმ პატარა „წრეს" მიეკუთვნებოდა, რომელიც ჯონ მეინარდ კეინზს „ტრაქტატიდან" „ზოგად თეორიაში" გადასელაში დაეხმარა. იგი მგზნებარე „მემარცხენე კეინზელი" გახდა. მისი **„დასაქმების თეორიის შესავალი"** (1937) ღია ეკონომიკაზე გადასვლის იდეებს შეიცავდა.

რობინსონმა შეამჩნია, რომ კეინზი კაპიტალიზმის „რევოლუციას" არ აპირებდა. მან კარლ მარქსის ნაშრომების კითხვა დაიწყო. როგორც **„მარქსისტული ეკონომიკის ესედან"** (1942) ირკვევა, ღირებულების თეორიას მასზე მაინცდამაინც დიდი შთაბეჭდილება არ მოუხდენია, მაგრამ მან იქ სულიერი საზრდო პპოვა და, რაც მთავარია, იგი მარქსმა, როგორც იდეოლოგმა მოხიბლა.

ჯ. რობინსონმა მოკლევადიანი კეინზური სისტემის გრძელვადიანზე გადასელის გეგმა შეიმუშავა. ამ მცდელობის შედეგია **„კაპიტალის დაგროვება"** (1956). მათემატიკური სწავლების დეფიციტის პირობებში, მისი ანალიტიკური შესაძლებლობები (მიუხედავად მისი ინტელექტუალური ბრწყინვალებისა), უბრალოდ მიზანს ვერ აღწევდა. ეკონომიკური ზრდის თეორიამ მას გვერდი შეაქცია.

ნაშრომში – **„საწარმოო ფუნქცია და კაპიტალის თეორია"** (1954) ჯოან რობინსონმა ყურადღება მიაქცია პარადოქსს, რომლის მიხედვითაც სარგებლის დაბალ ნორმას შეიძლება საწინააღმდეგო ეფექტი მოჰყვეს. ამან პ. სამუელსონის, რ. სოლოუს და სხვ. ყურადღება მიიპყრო.

თავის „ესეებსა" და ჟურნალ **„ეკონომიკური ზრდის თეორია"**-ში (1962), რობინსონი მიანიშნებდა, რომ ყოველ კაპიტალურ მოხმარებაზე, მთელი ხელფასების მოხმარებით და მთელი მოგებების დაზოგვით, ზრდის ტემპი მაქსიმალურია. ამ შემთხვევაში, მისი აზრით, სარგებლის ნორმის ზრდა ზრდის ტემპის ტოლია. წინადადებას, რომელიც თითქმის ერთდროულად რიგმა ეკონომისტებმა

აღმოაჩინეს, მოგვიანებით **„კაპიტალის დაგროვების ოქროს წესი"** ეწოდა. რობინსონის მრავალრიცხოვანი სტატიები, ესეები და ლექციები შეკრებილია **„ეკონომიკური სტატიების კრებულის"** მრავალტომეულში (1951-1980).

ამ ტომებში შესული ნაშრომებიდან, რომლებმაც ფასების თეორიაში განსაკუთრებული წელილი შეიტანეს, კერძოდ, **„ფირმის თეორია"** და მოდელის აგების ეპოქაში **„კაპიტალის პარადოქსი"** გამოირჩევა. ფირმის სტატისტიკისა და სახელმძღვანელოს მსგავს ექსპოზიციას, რობინსონმა შედარებითი სტატისტიკის დეტალური ანალიზი დაუმატა. იგი შეიცავს მითითებებს მოთხოვნის გადახრით გამოწვეული ფასების მოუქნელობის შესახებ. მონოპოლიაში იგი შრომის „ექსპლუატაციას" იხილავს.

„არასრულყოფილი კონკურენციის" უპირველესი წელილი დისკრიმინაციული მონოპოლისტური ფასების ანალიზში მდგომარეობს. მონოპოლისტი, რომელსაც ბაზრის დაყოფა თავისი პროდუქციის მიხედვით შეუძლია, ფასების დიფერენციაციის მეშვეობით მოგების ზრდას უზრუნველყოფს.

„არასრულყოფილი კონკურენციის თეორიაში" ბაზარზე მსხვილი კომპანიების ფუნქციონირება წარმოების მაღალი კონცენტრაციით ხასიათდება, რომელიც, თავის მხრივ, მსხვილი წარმოების უპირატესობების გამო, მრავალ დარგში წარმოების მოცულობის ზრდის პირობებში ერთეულ პროდუქციაზე წარმოების დანახარჯებს ამცირებს.

მისი გაგებით, **„მონოპოლია"** ბაზარზე წარმოების ფაქტორების მოთხოვნაზე კონტროლია. მოთხოვნა-გასაღების რეგულირებაზე ზემოქმედების მთავარ ინსტრუმენტად მან ფასები დაასახელა. ამ მიზნით გამოიყენა ტერმინი **„ფასების დისკრიმინაცია"**, რომელიც სხვადასხვა შემსყიდ-

ველზე სხვადასხვა ტერიტორიის მიხედვით ერთი და იმავე საქონლის განსხვავებულ ფასში მიყიდვასა და ფასების მანევრირებას ახდენს. ასეთ შემთხვევაში მონოპოლიები წარმოების მოცულობასა და შესაბამისად მოგებასაც უფრო მეტად გრდიან, ვიდრე ეს ხდება ისეთ მონოპოლიებში, სადაც ერთიანი ფასების პრინციპები მოქმედებს. მსხვილი, მრავალდარგოვანი და მრავალპროფილიანი კომპანიებისათვის ფასებით მანევრირება ფასისა და დანახარჯების თეორიის არა კერძო, არამედ ცენტრალური საკითხია.

ჯ. რობინსონი საბაზრო მექანიზმების გაფუტიშების წინააღმდეგია და ეჭვის ქვეშ აყენებდა მოთხოვნისა და მიწოდების წონასწორობის შესახებ ნეოკლასიკურ პრინციპს, რის გამოც მას ე. ჩემბერლინის პოზიციასთან უთანხმოება ჰქონდა, რომლის მიხედვითაც სწორედ „მონოპოლისტური კონკურენციაა" ის გზა, რომელიც საზოგადოების ეკონომიკური კეთილდღეობის ინტერესებს ყველაზე მეტად შეესატყვისება. თუ რობინსონმა მონოპოლია ფირმის (დარგის) ისეთ მდგომარეობას შეადარა, რომელიც საქონლის მიწოდებას აკონტროლებს, ჩემბერლინმა მონოპოლიის საფუძვლად ფირმის საქონლის დიფერენციაცია დაასახელა.

ჯოან რობინსონმა თავის ცნობილ წიგნში დაწყებული ნეოკლასიკური სისტემის კრიტიკა შემდგომშიც განაგრძო: „არასრულყოფილი კონკურენციის ეკონომიკის" მეორე გამოცემაში (1969) იგი მიუთითებდა სრულყოფილი კონკურენციის, მიწოდება-მოთხოვნის, მომხმარებლის უფლებების, ზღვრული პროდუქტის თეორიების ჯერ კიდევ ორთოდოქსალურ მოძღვრებებში ბატონობაზე. ამასთან, მკითხველს შეახსენებდა, რომ მან თავის წიგნში ორთოდოქსალური თეორიის ჩარჩოებში, შეძლო დაემტკიცებინა, რომ ხელფასი შრომის ზღვრული პროდუქტის ღირებულების ეკვივალენტი არ არის.

უფრო გვიანდელ ნაშრომებში იგი განაგრძობს ეკონომიკის სფეროში არსებული თეორიული სქემების კრიტიკას და მიანიშნებს ეკონომიკური მეცნიერების კრიზისზე, რომელიც არსებული სახით საუკუნის პრობლემების გადაწყვეტას ვერ შეძლებს.

ლიტერატურა

Робинсон Дж., Экономическая теория несовершенной конкуренции, пер. с англ., М., 1996; Второй кризис экономической теории – ж. „ МЭ и МО", №6, 1973.

Чемберлин Э., Теория монополистической конкуренции: Реориентация теории стоимости, пер. с англ., М., 1996.

Chamberlin, Edward Hastings, Duopdy: Value Where Sellers Are Few-Quarterly Journ. of Ec-cs, 44(1), 1929; Towards a More General Theory of Value, N.Y., 1957; Theory of Monopolistic Competition: A Reorientation of the Theory of Value, Mass., 1962 (8th.ed, 1933).

Launyardt Carl Friedrich Wilhelm, Mathematische Begründung des Volkswirtschaftslehre, Leipzig, 1985.

Robinson Joan, Introduction to the Theory of Employment, L., 1937; Essays in the Theory of Employment, L., 1937; An Essay on Marxian Economics, L., 1942; Collected Economic Papers, 6 vols., Oxf., 1951-1980; The Production Function and the Theory of Capitals - Review of Ec. Studies, 21(2), 1954; The Accumulation of Capital, L., 1956; Essays in the Theory of Economic Growth, L., 1962; A Neo-Classical Theorem - Review of Ec. Studies, 29, 1962; The Economics of Imperfect Competition, 2d ed. L., 1969 (1933).

Schumpeter J., History of Economics Analysis, N.Y., 1954.

Sraffa Piero, Production of Commodities by Means of Commodities: Prelude to a Critique of Economic Theory, Cambr., 1960.

Stackelberg Heinrich von, Marktform und Gleichgewicht, Wien _ Berlin, 1934.

Stigler George J., Monopolistic Competition in Retrospect. In his Five Lectures on Economic Problems, L., 1949.

თავი X. ნეოკლასიკოსებიდან კეინზელობამდე

§ 1. არტურ სესილ პიგუ (1877-1954)

1.1. ცხოვრება და მოღვაწეობა

ინგლისელი ბურჟუაზიული პოლიტიკური ეკონომიის კემბრიჯის სკოლის წარმომადგენელი არტურ სესილ **პიგუ** დაიბადა 1877 წელს რიდში, განათლება მან კემბრიჯის უნივერსიტეტში მიიღო. 1908 წელს მისმა მასწავლებელმა, მარშალმა, პედაგოგიური მოღვაწეობა დაასრულა და პიგუ 30 წლის ასაკში მისი მემკვიდრე — ამავე უნიეერსიტეტის პოლიტეკონომიის კათედრის გამგე (1908-1943) გახდა.

პიგუ მთელი ცხოვრების მანძილზე მარშალის თაყვანისმცემელი იყო, ტრადიციებს აგრძელებდა, მისი სიკვდილის შემდეგ კი ინგლისური „ნეოკლასიკის" და მარშალის მიერ დაარსებული კემბრიჯის ეკონომიკური სკოლის წამყვანი ფიგურა გახდა.

"მარშალის შემდგომი" თაობის (პ. სრაფა, რ. კანი, ჯ. რობინსონი და ჯ. ჰიკსი) გამოჩენამდე იგი თავისუფალი ვაჭრობის აქტიური მხარდამჭერი იყო. ჯონ მეინარდ კეინზის „ზოგადი თეორიის" გამოქვეყნებამდე (1936) ორთოდოქსულ პოზიციებზე იდგა. პიგუს გამოთქმა — „ყველაფერი მარშალშია" — კემბრიჯის სტუდენტთა მრავალი თაობისათვის ფრთიან გამოთქმად რჩებოდა.

როდესაც პიგუმ კათედრა დაიკავა, კეინზმა სწორედ მაშინ დაამთავრა კინგს-კოლეჯში სწავლა. პიგუმ მას ლექტორობა შესთავაზა და 1909 წელს კეინზი ლექტორთა კორპუსის წევრი გახდა. იმ დროს, როდესაც პიგუ სტუდენტებს ზუსტ თეორიულ აზროვნებას ასწავლიდა, კეინზი მათში ეკონომიკური პოლიტიკის საკითხებისადმი აღვივებდა ინტერესს. კეინზისაგან განსხვავებით, პიგუს თავის კოლეგებთან სუსტი კონტაქტები ჰქონდა. პირველ მსოფლიო ომში იგი მორალური რწმენის გამო მოხალისე სანიტრად

მონაწილეობდა, რამაც მეგობრული, მხიარული და გულღია დოცენტიდან ექსცენტრიკულ მარტოხელად აქცია.

1919-1920 წწ. პიგუ იყო გადასახადების სამეფო კომისიის წევრი, 1924-1925 წწ. – მიიაერობის კომისიის წევრი ფულადი მიმოქცევის საკითხებში. მისმა რეკომენდაციებმა ლიდ ბრიტანეთში მოკლე ხნით ოქროს სტანდარტი აღადგინა, რამაც ინგლისს მნიშვნელოვანი ზიანი მიაყენა. კეინზი ასეთ მიდგომებს მკაცრად აკრიტიკებდა. პიგუ მსოფლიო ეკონომიკური კრიზისის დროს დასაქმების სახელმწიფო პოლიტიკას უჭერდა მხარს, თუმცა, ამ სახის პოლიტიკის კონიუნქტურულ ლონისძიებებს ადრე პროპაგანდას უწევდა ნაშრომში **„ინდუსტრიის მერყეობები"** (1934)[164]. მიუხედავად ამისა, ცნობილმა კემბრიჯელმა პოლიტეკონომიის პროფესორმა, უმუშევრებს ეერავითარი ქმედითი დახმარება ვერ აღმოუჩინა.

მსოფლიო ეკონომიკური კრიზისის ზეგავლენით კეინზმა ნეოკლასიკოსებთან ურთიერთობა გაწყვიტა, რამაც პიგუს კვლევით მოღვაწეობაში გარდატეხა მოახდინა. კეინზმა „ზოგად თეორიაში" ძლიერად შეუტია პიგუსა და მარშალის პოზიციებს. პიგუ, როგორც „კლასიკური ეკონომიკის" წამყვანი ფიგურა, „კეინზური რევოლუციის" შედეგად, ჩრდილში მოექცა. თავის მხრივ, პიგუმ „ზოგადი თეორიისადმი" მიძღვნილ რეცენზიაში[165] ამ „მცდარი ფაქტების კრებულისაკენ" გაილაშქრა და წიგნი განსაკუთრებული დამსახურებების მქონედ არ ჩათვალა. იგი კეინზის პოლემიკური და ამპარტავნული თხრობის სტილს გმობდა: „აინშტაინმა ფაქტობრივად ფიზიკისათვის გააკეთა ის, რაც ბატონ კეინზს, მისი აზრით, ეკონომიკურ მეცნიერებისათვის გაუკეთებია"[166].

---

[164]Industrial Fluctuations, London, 1939, გვ.314.

[165]Mr. J.M. Keynes, General Theory of Employment, Interest and Money _ Economics, Bd.3. 1936.

[166]იქვე. გვ.115.

მოგვანებით პიგუმ თავისი შეხედულებების რევიზია მოახდინა. მან მიუთითა, რომ „ზოგადი თეორიის" მნიშვნელობა კარგად ვერ შეიცნო და იგი უდავოდ საინტერესოა, თუმცა რევოლუციასაც არ წარმოადგენს[167]. დრომ ჭრილობებს უმკურნალა. კეინზისა და პიგუს ღიდმა ურთიერთყურადღებამ მათ შორის უფსკრული ამოავსო. ისინი უკვე არაჩვეულებრივად დიდი პატივისცემით ეპყრობოდნენ ერთმანეთს. კეინზსაც კარგად ესმოდა, რომ პიგუზე შეტევით იგი იმ იდეებსაც უტევდა, რომლებსაც, სულ რაღაც ორი წლის წინ თვითონ უჭერდა მხარს.

პიგუმ თავისი მოღვაწეობის პერიოდში 30-მდე წიგნი და 100-მდე სამეცნიერო წერილი დაწერა. მისი ძირითადი ეკონომიკური შრომები ბრიტანეთის სოფლის მეურნეობის განვითარების, საგარეო პოლიტიკის, სამრეწველო წარმოების ციკლური მერყეობის, დასაქმების და გადასახადების პრობლემების კვლევებს მიეძღვნა. მრეწველობისა და უმუშევრობის პრობლემების შესახებ პიგუს ყველაზე განთქმული ნაშრომი („**კეთილდღეობის ეკონომიკა**") გამოვიდა 1921 წელს და იგი შემდგომში რამდენიმეჯერ გამოიცა.

„ეკონომიკამ" განამტკიცა მისი, როგორც ინგლისის წამყვანი პოლიტეკონომისტის პოზიციები. იგი სახელმწიფოს ეკონომიკური პოლიტიკის თეორიის საფუძვლებს წარმოადგენს, რომელმაც ხანგრძლივი დროის განმავლობაში პოლიტეკონომიის განვითარებაზე არაჩვეულებრივი ზეგავლენა მოახდინა.

სახელმძღვანელოში – „**სახალხო ფინანსების სწავლება**" (1928) – პიგუ საზოგადოებრივი ქველმოქმედების თეორიულ ანალიზს საზოგადოებრივ ბიუჯეტზე ავრცელებს. „სახალხო ფინანსები" 50-იან წლებამდე დიდ გავლენას ახდენდა ფინანსურ მეცნიერებაზე. დასაქმების თეო-

---

[167]Pigou A., Keynes, "General Theory A Retrospective View", გვ. 65.

რიაში პიგუს უმნიშვნელოვანესი ნაშრომია მიკროეკონომიკისაკენ ორიენტირებული **„უმუშევრობის თეორია"** (1933).

პიგუმ მთელი თავისი ცხოვრება კემბრიჯში გაატარა. 1943 წელს პენსიაზე გავიდა. სტუდენტთა შემდგომი თაობებისათვის იგი ცოცხალ ლეგენდად იქცა. გარდაიცვალა 1954 წელს.

12. „კეთილდღეობის ეკონომიკა": გადასახადები და უმუშევრობა

„ეკონომიკაში" პიგუმ ეკონომიკაში სახელმწიფოს ჩარევის შესახებ კეთილდღეობის ადრეული თეორიული იდეები ერთიან თეორიად შეკრა. ასალი ბღერული ინსტრუმენტების აღმოჩენის შემდეგ მეცნიერ-ეკონომისტთა ერთი ნაწილის კულტურის ძირითადი ამოცანა იყო, თეორიულად დაესაბუთებინათ კლასიკოსების რწმენა იმის თაობაზე, რომ თავისუფალი საბაზრო მეურნეობა ავტომატურად უზრუნველყოფს წონასწორობას. ამ სფეროში ძალზე ცნობილი თეორეტიკოსები ლეონ ვალრასი (1834-1910) და კათედრაზე მისი მემკვიდრე ვილფრედო პარეტო (1848-1923) იყვნენ. პიგუმ კრიტიკულად შეაფასა ასეთი მიდგომა და საზოგადოებრივი კეთილდღეობის ამაღლების გზად სახელმწიფო ღონისძიებების განხორციელება მიიჩნია. ამ საკითხებს ეძღვნება მისი ძირითადი ნაშრომი — „კეთილდღეობის ეკონომიკა" (1921).

მარშალის მსგავსად, იგი ეკონომიკური თეორიის ამოცანას ადამიანთა, კერძოდ, „სოციალურად დაუცველთა" ცხოვრების პირობების გაუმჯობესებაში ხედავდა. მართალია, ინგლისელმა კლასიკოსებმა პიგუს შეხედულებები არ გაიზიარეს, მაგრამ იგი, კეინზის მსგავსად, იმდროინდელ საზოგადოებრივ დისკუსიებში ლიდერობდა. „ეკონომიკა" „კეთილდღეობისაკენ" მიმართული სტანდარტული ნაშრო-

მია, რომლისგანაც ინგლისურ-ამერიკული „კეთილდღეობის ეკონომიკა" წარმოიშვა.

მისი „კეთილდღეობის თეორიის" ამოსავალია: „კეთილდღეობის ახალი ცნება", შემოსავალთა განაწილების როლის ხაზგასმა და იმ ორთოდოქსალური წარმოდგენიდან გამიჯვნა, რომლის მიხედვითაც რაც კარგია ინდივიდისათვის, საზოგადოებისათვისაც აუცილებლად კარგია.

სოციალური პროდუქტი პიგუსათვის საკვანძო საკითხია და შემოხეეითი როდია, რომ იგი მის თეორიულ და სტატისტიკურ განსაზღვრებებს ძალზე დეტალურად ეხებოდა[168]. პიგუს მიხედვით, ეკონომიკური კეთილდღეობა სოციალური პროდუქტის დონეზე, განაწილებასა და სტაბილურობაზეა დამოკიდებული.

ძლიერი მეთოდოლოგიური კრიტიკის საგნად იქცა კეთილდღეობისა და შემოსავლების განაწილების შესახებ მისი მიდგომები. მისი აზრით, მდიდრებიდან ღარიბებზე შემოსავლების გადანაწილება საზოგადოებრივ კეთილდღეობას ამაღლებს, ვინაიდან სოციალური პროდუქტი უცვლელი რჩება. პიგუ ინდივიდიალური სარგებლიანობის გაზომვის სირთულეს აღიარებს, მაგრამ ეთანხმება მარშალს იმაში, რომ სხვადასხვა ქვეყანაში ერთნაირ გარემო პირობებში მათი შედარება ანალოგიების, დაკვირვებებისა და აზრთა გაზიარების საფუძველზეა შესაძლებელი. მისი წარმოდგენით, ადამიანებს მთლიანობაში მეტნაკლებად ერთნაირი მოთხოვნილება გააჩნიათ.

პიგუს მისედვით, სახელმწიფო ბიუჯეტი და დაბეგვრა საზოგადოებრივ კეთილდღეობას ემსახურება. გადასახადებისა და სახელმწიფო ხარჯების ოპტიმალური თანაფარდობის დადგენას იგი დიდ მნიშვნელობას ანიჭებდა. სახელმწიფო ხარჯების ოპტიმალური სტრუქტურის დასადგენად ზღვრული შემოსავლებიც განსაზღვრული უნდა იყოს.

---

[168]The Economics of Welfare, თავი 3-7.

„სახალხო ფინანსების" ძირითადი ნაწილი დაბეგვრის თეორიას ეთმობა. გადასახადებმა კეთილდღეობა მინიმალურად უნდა დააზარალოს[169]. ამასთან, პიგუს განსაკუთრებული ღვაწლი იმაში მდგომარეობს, რომ მან სხვადასხვა გადასახადის განაწილებისა და ეფექტიანობის საკითხი სისტემურად შეისწავლა. მისი აზრით, კონფისკატორული დაბეგვრა არაეფექტიანია და სწორმა საგადასახადო პოლიტიკამ შუალედური გზა უნდა იპოვოს.

პიგუ პროგრესიული საგადასახადო სისტემის მომხრეა. საშემოსავლო გადასახადის ცენტრალურ პრინციპულ ნაკლად იგი, მოხმარებასთან შედარებით, დაზოგვის დისკრიმინაციას მიიჩნევს.

პიგუს დასაქმების თეორია კლასიკური თეორიისაგან განსხვავდება. იგი ყურადღებას ხელფასის ცვალებადობის მნიშვნელობაზე ამახვილებს. მისი აზრით, კონიუნქტურული რყევები ხანმოკლე უმუშევრობაში ვლინდება. ამ საკითხებზე ძირითადი მოსაზრებები მას გადმოცემული აქვს ადრინდელ შრომებში: **„სიმდიდრე და კეთილდღეობა"** (1912) და **„უმუშევრობა"** (1913), ხოლო „ეკონომიკაში" კი მან ეკონომიკური კეთილდღეობა ეროვნული შემოსავლის სტაბილურობას დაუკავშირა. მისი შეხედულებით, ფიქსირებული ხელფასების შემთხვევაში, დასაქმება და სოციალური პროდუქტი (კარგ და ცუდ დროსაც) უფრო მცირეა, ვიდრე ცვალებადი ხელფასების შემთხვევაში.

კონიუნქტურული ასპექტების კვლევა პიგუმ **„ინდუსტრიის მერყეობაში"** (1927) გააღრმავა. აქ მან სცადა დაემტკიცებინა, რომ 1857-1908 წლებში ხანმოკლე რყევების დროს, ხელფასები დასაქმების მაღალი დონის უზრუნველყოფისათვის საკმაოდ მობილური იყო. კერძოდ, კონიუნქტურული უმუშევრობის პერიოდში იგი ხელფასების

---

[169] A Study in Public Finance, L., 1956, გვ. 43.

ცვლილების მომხრეა, ამასთან, ექსპანსიონისტურ საფინანსო-პოლიტიკურ ღონისძიებებს – სახელმწიფო შეკვეთებს და კერძო ინვესტორებისათვის სუბსიდირების სისტემას უჭერს მხარს. მისი აზრით, რეალური ხელფასი ხანმოკლე პერიოდში შეიძლება არ იყოს დამოკიდებული ერთობლივ მოთხოვნაზე. ერთობლივი მოთხოვნის შემცირება სამუშაო ძალის გამოთავისუფლებას იწვევს. მისი ბრდის პოლიტიკა დეპრესიის დროს დასაქმების დონეს ბრდის. პიგუს ხაზგასმით, მოთხოვნის ექსპანსიონისტური პოლიტიკა მსოფლიო ეკონომიკურ კრიზისის მიზეზებთან ბრძოლის კარგი ხერხია. მიუხედავად იმისა, რომ ომისშემდგომი ბუმის მომდევნო ათწლეულში გამეფებული მძიმე უმუშევრობა, ვიწრო გაგებით ციკლურ დეპრესიასთან არ იყო დაკავშირებული, არსებობდა იმის საფუძვლები, რომ ხანმოკლე დააყადების განსაკურნავად მხოლოდ რამდენიმე მძიმე წელი იქნებოდა საჭირო[170].

ამის საწინააღმდეგოდ, გრძელვადიანი პერიოდისათვის, რეალური ხელფასები საერთო ეკონომიკური მოთხოვნილების განვითარებაზეა დამოკიდებული. რეალური ხელფასების ბრდა სამუშაო ძალაზე მოთხოვნას ამცირებს. აქედან გამომდინარე, გრძელვადიანი პოლიტიკური ღონისძიებები, რომლებიც განბრახ ან შემთხვევით ხანგრძლივი პერიოდით ბრდის ან ამცირებს შრომაზე მოთხოვნას, არა მხოლოდ უმუშევრობის მიზეზს, არამედ მის საწინააღმდეგო საშუალებასაც წარმოადგენს და როდესაც სახელმწიფო გადაწყვეტს დასაქმებისათვის დამატებითი მილიონების გაცემას, მაშინ მისი დონე გარკვეული დროით ამაღლდება. ამასთან, მოსალოდნელია, რომ ხელფასის დონეც ახალ სიტუაციას შეეხამოს და ეს სხვა არაფერია,

---

[170]The Theory of Unemployment, გვ. 250.

თუ არა მოგეიანებით მილტონ ფრიდმანისეული არასრული დასაქმების თეზისი.[171]

პიგუს სურდა ეჩვენებინა, რომ საბაზრო მექანიზმი ხანგრძლივ პერიოდში სრული დასაქმებისაკენ ტენდენციას ამჟღავნებს. მისი აზრით, პირველი მსოფლიო ომის შემდეგ მუშახელის ბაზრის დანაწილების, ხელფასების პროფკავშირული პოლიტიკისა და უმუშევრობის ახალი საკანონმდებლო დაზღვევის შედეგად ხელფასების გაყინვა და საშუალო უმუშევრობა გაიზარდა[172].

კონიუნქტურული უმუშევრობის შეფასებაში პიგუსა და კეინზის პოზიციები ერთმანეთისაგან დიდად არ განსხვავდება, თუმცა პიგუს დასრულებული, მწყობრი თეორია არ გააჩნდა. იგი მოკლევადიანი უმუშევრობის პრობლემას ნაკლებად ეხებოდა, მაშინ, როდესაც კეინზის თეორიით „დაუსაქმებლობისას" საერთო ეკონომიკური წონასწორობა დასაშვებია და უმუშევრობის მაღალი დონე შეიძლება ხანგრძლივი პერიოდის განმავლობაში არსებობდეს. კეინზმა შრომის შეთავაზება ფულად ანაზღაურებას დაუკავშირა. მისი აზრით, მაღალი, ხანგრძლივი უმუშევრობის შემთხვევაშიც კი ანაზღაურებები არ მცირდება და ხელფასის შემცირება დასაქმების დონეს არ ზრდის.

შემდგომ პუბლიკაციებში პიგუ აკრიტიკებდა კეინზის ხელფასის ცვალებადობის ახალ მიკროეკონომიკურ ანალიზს. ნიკოლას კალდორთან დებატებში ის აღიარებს, რომ ხელფასის შემცირების ზემოქმედება ძირითადად მონეტარულ პირობებზეა დამოკიდებული[173]. ფულადი ანაზღა-

---

[171]The Theory of Unemployment, გვ. 249.

[172]ob.: Employment and Equilibrium, L., 1941; Lapses from Full Employment, L., 1945.

[173]ob.: Real and Money Wage Rates in Relation to Unemployment - "Ec. Journ,", Bd. 47. 1937; Money Wages in Relation to Unemployment - "Ec. J.", Bd.48, 1938; Kaldor, N., Prof. Pigou on Money Wages in Relation to Unemployment - "Ec. J.'. Bd. 47. 1937.

ურების შემცირება, როგორც წესი, სარგებლის შემცირებით დასაქმებას ამაღლებს. პიგუ ფულზე მოთხოვნის და ინვესტიციების სარგებლის ელასტიკურობის შესახებ თავისი წარმოდგენებით მონეტარიზმის ერთ-ერთი წინამორბედი გახდა.

სამეურნეო სუბიექტები ნაღდი ფულის სახით მიღებული შემოსავლის გარკვეული ნაწილის სალაროში ხანმოკლე ვადით შენარჩუნებას ამჯობინებენ. პიგუმ ეს ურთიერთდამოკიდებულება საყოველთაოდ ცნობილი კემბრიჯის განტოლების სახით გამოხატა[174]

$$P = \frac{KY}{M},$$

სადაც P ფასების დონეა, Y — ნომინალური სოციალური პროდუქტი, M _ ფულის რაოდენობა. ფორმულა, K-ს მუდმივობის შემთხვევაში, მონეტარულ წონასწორობას აღწერს.

მონეტარული პირობების განსხვავებული შეფასებების ფონზე გასაკვირი არ არის, რომ პიგუ, კეინზთან შედარებით, ფისკალური პოლიტიკის ქმედითობას უფრო ნაკლებ როლს ანიჭებდა. კონიუნქტურული მერყეობის შემცირების მიზნით სახელმწიფო ხარჯების გაზრდას იგი ჯერ კიდევ ახალგაზრდობაში „სახალხო ფინანსებში" უჭერდა მხარს, რითაც გარკვეულწილად ეჭვის ქვეშ აყენებს კეინზის ანტიციკლური პოლიტიკის კონცეფციის ორიგინალობას. პრაქტიკული თვალსაზრისით იგი კეინზს იმას ედავება, რომ ფულის მოცემული რაოდენობის შემთხვევაში, სახელმწიფო ხარჯების გაზრდა, ყველა შემთხვევაში, სარგებლის ზრდასა და კერძო ინვესტიციების გარკვეულ შეზღუდვას განაპირობებს.

---

[174] The Value of Money - Quarterly Journal of Economics, Bd. 32. L., 1917-1918.

პიგუ XX საუკუნის პირველ ნახევარში ეკონომიკური თეორიის ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი ფიგურაა. მისი იდეები მრავალმხრივი აზრების ერთობლიობაა. მისი წარმოდგენები საბაზრო ეკონომიკაში ჯრძელვადიან სრულ დასაქმებაზე, ეკონომისტთა უმრავლესობისათვის სადავო არ იყო. მის მიერ საკითხის დასმა იმის შესახებ, თუ გადანაწილების რომელი ფორმაა მისაღები საბაზრო ეკონომიკისათვის – სოციალური საბაზრო ეკონომიკის კონცეფციისაკენ მიგვითითებს, რომლის მიხედვითაც თავისუფალი ბაზრის განავითარება სოციალურ თანასწორობასთან უნდა იყოს დაკავშირებული (მიულერ-არმაკი). პიგუმ მნიშვნელოვანი წვლილი შეიტანა „კეთილდღეობის ეკონომიკის", გადასახადების, დასაქმებისა და მაკროეკონომიკის თეორიებში.

§2. ჯონ მეინარდ კეინზი (1883-1946)

2.1. ბიოგრაფიული მიმოხილვა

მეცხრამეტე საუკუნის ბოლოს ეკონომიკური თეორია პროფესიონალური გახდა. კერძოდ, მომრავლდნენ პროფესორები, რომლებიც წერდნენ და კითხულობდნენ ნაშრომებს ამ სფეროში.

მაკროეკონომიკის თეორიის ფუძემდებლის, ჯონ მეინარდ კეინზის გარდაცვალებიდან გასული დრო არც თუ ისე დიდი პერიოდია ისტორიაში, მაგრამ ცხადია, რომ არც ერთ სხვა პოლიტეკონომისტზე, თუ არ ჩავთვლით კარლ მარქსს, იმდენი არ დაწერილა, რამდენიც მასზე და მისი თეორიის შედეგებზე – დიდ ბრიტანეთში იგი თითქმის ლეგენდარულ ფიგურად იქცა.

პირდაპირი თუ არაპირდაპირი მნიშვნელობით მიმდინარე საუკუნის 30-იანი წლების ისტორია ძირითადად „დიდი დეპრესიის" ზეგავლენით ჩამოყალიბდა. იმდროინდელი რწმენით, მასობრივი უმუშევრობა კაცობრიობის

ერთ-ერთ ურთულეს პრობლემას წარმოადგენს. ამ გარემოებამ ისტორიული ფონი შეუქმნა ისეთი ფენომენს, როგორიც ჯ. კეინზი იყო.

სახელგანთქმულ მეცნიერზე მეგობრებისა და ანალიტიკოსების მიერ გამოთქმულია რადიკალურად განსხვავებული აზრები: „საფუძველშივე შემზარავი", „ძალზე მიმზიდველი", „უმოწყალო", „გულკეთილობის და მოწაფის ეგოიზმის ნარევი", „ექსტრემალურად თავაზიანი", „ყველაზე ინტელიგენტური ადამიანი იმათ შორის, ვინც კი ოდესმე შემსვედრია" და სხვ. ურთიერთგამომრიცხავია მისი შემოქმედების შეფასებებიც: „მომდუნებელი დოგმებისაგან განმათავისუფლებელი", „მონოკაპიტალიზმის აპოლოგეტი", „მისი რჩევა მსოფლიოსადმი ყოველთვის არის რჩევა ინგლისის საკეთილდღეოდ", „ინდივიდი, რომელმაც ყველაზე დიდი ზიანი თავის ქვეყანას მიაყენა" და ა.შ. 1946 წ. გარდაცვლილი ჯ. კეინზი მაინც დღევანდელობის თვალსაჩინო ფიგურად რჩება, რომელსაც მოაზროვნეები დიდ ყურადღებას უთმობენ.

კეინზმა მისი გვარის ისტორია და წინაპრები ნორმანდიელ მეომრებთან დააკავშირა, რომლებიც ინგლისში 1066 წელს ჩავიდნენ. კეინზის ბაბუა მეწარმე, მამა კი კემბრიჯის უნივერსიტეტის ლოგიკისა და ეკონომიკური თეორიის კათედრის პროფესორი იყო. ამ უკანასკნელმა, პოლიტიკურ ეკონომიასა და ლოგიკაში გამოქვეყნებული სახელმძღვანელოებისდა მიუხედავად, თავისი მოღვაწეობის ძირითადი ნაწილი შვილების აღზრდას მოახმარა.

კეინზის დედა — ფლორენს ადა კეინზი, ბაპტისტური მოძღვრის ქალიშვილი, ერთ-ერთი პირველი სტუდენტი ქალი იყო კემბრიჯში. იგი შვილების მიმართ კიდევ უფრო მომთხოვნი იყო, ვიდრე მისი მეუღლე და განსაკუთრებულ ყურადღებას მეინარდის ცხოვრებასა და მოღვაწეობას უთმობდა. თავისი სახელგანთქმული შვილის ცხოვრებისა და მოღვაწეობის შესახებ მან 34 სქელი ალბომი (საგაზე-

თო წერილებით) დატოვა. შვილებს უანდერძა თავისი ძლიერი სოციალური რწმენა. როგორც ჩანს, მეინარდის მიერ **„ვერსალის სამშვიდობო ხელშეკრულების ეკონომიკურ შედეგებში"** (1919) გამოთქმული აზრი იმის შესახებ, რომ ინგლისურ საზოგადოებაში ნებისმიერ საშუალო ადამიანს საშუალო ან მაღალ კლასში გადასვლის უნარი შესწევს, თავისი ფესვებით მშობლიურ სახლში მიღებული აღზრდიდან წარმოიშვა. მეინარდის უმცროსი ძმა, ჯოფრი განთქმული ქირურგი გახდა, ხოლო და, მარგარეტი ა. ე. ჰილზე — შემდგომ მედიცინაში ნობელის პრემიის ლაურეატზე გათხოვდა. ჯონ მეინარდის კარიერამ განსაკუთრებულად გაამართლა მისი მამის - ნევილის იმედები.

ჯ. მ. **კეინზი** დაიბადა 1883 წლის 5 ივნისს, კემბრიჯში. 1897-1906 წლებში იგი იტონის კოლეჯსა და კემბრიჯის უნივერსიტეტში სწავლობდა, სადაც ა. მარშალისა და ა. პიგუს ლექციებს ისმენდა. 1906-1908 წწ. ლონდონში ინდოეთის საქმეთა სამინისტროში მუშაობდა. 1908 წელს მეინარდი კემბრიჯის უნიეერსიტეტის ლექტორი ხდება — ამ დროისათვის მას ჯერ კიდევ არ გამოუქვეყნებია ნაშრომი ეკონომიკაში. 1909 წელს ალბათობის თეორიაში მის ნაშრომს (**„ინდექსური მეთოდი"**) ა. სმითის სახელობის პრემია მიენიჭა. 1921 წელს **„ტრაქტატი ალბათობის შესახებ"** ცალკე წიგნად გამოქვეყნდა, მასში განსაკუთრებული აქცენტი გამახვილებულია სახელმწიფოს ეკონომიკური პოლიტიკის პრობლემებზე. 1911 წელს კეინზი „ეკონომიკური ჟურნალის" რედაქტორად მიიწვიეს, რომელიც მაშინაც კი ინგლისური პოლიტეკონომიის უმნიშვნელოვანეს სამეცნიერო გამოცემებს მიეკუთვნებოდა.

1913 წელს კეინზი ინგლისის სამეფო ეკონომიკური საზოგადოების მდივანია, 1913-1914 წწ. სამეფო კომისიის წევრია ინდოეთის ფინანსებისა და ფულის მიმოქცევის საკითხებში. 1913 წელს გამოაქვეყნა წიგნი — **„ინდოეთის ფულადი მიმოქცევა და ფინანსები"**. 1915-1919 წწ. იგი

ინგლისის ხაზინაში მსახურობს. 1919 წელს კეინზი, როგორც ბრიტანეთის ხაზინის ექსპერტი, პარიზის (ვერსალის) სამშვიდობო მოლაპარაკებებში მონაწილეობდა. დამარცხებულ გერმანიასთან ვერსალის ხელშეკრულების პირობების პროტესტის ნიშნად მან კონფერენცია დატოვა. შემდგომში კეინზმა გამოაქვეყნა ნაშრომი – **„ვერსალის სამშვიდობო ხელშეკრულების ეკონომიკური შედეგები"** (1919), რომელმაც ავტორს მსოფლიო აღიარება მოუტანა.

წიგნის მიმართვაში აღნიშნულია, რომ ვერსალის სამშვიდობო ხელშეკრულება უსამართლო და სახიფათოა და იგი როგორც ომში დამარცხებულ ცენტრალურ სახელმწიფოებში, ასევე მთელ ევროპაში ეკონომიკურ სიღარიბეს გამოიწვევს. ეს სენსაცია იყო, რომელიც ყოფილი მაღალი ფუნქციონერის წიგნმა განაპირობა. ავტორიტეტი, რომლითაც ეკონომიკური განაჩენია გამოტანილი და სამწერლო ოსტატობა, რომლითაც დახასიათებულია კონფერენცია და მისი ძირითადი მონაწილეები, კეინზის ომისშემდგომ კარიერას განაპირობებს: დიდი სადაზღვევო საზოგადოებების „საბჭოშია", ხელმძღვანელობს საინვესტიციო ფონდებს, არის პოლიტიკოსებისა და ფინანსური სამყაროს მრჩეველი; ყურადღების ცენტრში მყოფი პუბლიცისტი და, უპირველესად, მაინც მეცნიერია.

მართალია, მრავალ სფეროში აქტიურობა მას ზედმეტად ტვირთავს, მაგრამ მთელ ენერგიას მეცნიერებას და, მათ შორის, ალფრედ მარშალის, თომას მალთუსის და სხვ. ბიოგრაფიების კელევას უთმობს. აქვეყნებს ნაშრომებს: **„ხელშეკრულების გადასინჯვა"** (1922), **„ტრაქტატი ფულადი რეფორმის შესახებ"** (1923), **„ბატონ ჩერჩილის**[175]

---

[175] უინსტონ ჩერჩილი (1875-1965) – 1924-1929 წწ ს. ბოლდუინის კაბინეტის ფინანსთა მინისტრი, რომლის აქტიური მონაწილეობით 1925 წ. ისევ გირეანქა სტერლინგის ოქროს სტანდარტი შემოიღეს, რაც ლონდონის, როგორც მსოფლიო ფინანსური ცენტრის როლის აღდგენას ითვალისწინებდა.

სავალუტო პოლიტიკის ეკონომიკური შედეგები" (1925), **„სწრაფი თვალისგადავლება რუსეთზე"** (1925)[176], **„Laissez faire"-ს დასასრული"** (1929)[177], **„ტრაქტატი ფულის შესახებ"** (1930) და სხვ.

1936 წელს გამოქვეყნდა კეინზის მთავარი ნაშრომი — **„დასაქმების, სარგებლის და ფულის ზოგადი თეორია"**, რომელშიაც ფორმულირებულია კეინზელობის ძირითადი იდეები. წიგნის ავტორი თავისი დროის დიდ ეკონომისტად და ეკონომიკური აზროვნების რევოლუციონერად გახდა ცნობილი.

1920-1937 წლებში მისი მრავალმხრივი მოღვაწეობის განხილვით იქმნება შთაბეჭდილება, რომ კეინზმა, ახალგაზრდობიდანვე სუსტი ჯანმრთელობის მქონემ, რამდენიმე სიცოცხლით იცხოვრა. 1937 წელს მან გულის შეტევა გადაიტანა. ომის დაწყების მუქარა შერყეულ ჯანმრთელობაზე ზრუნვის საშუალებას არ აძლევს. ნაშრომით — **„როგორ გავისტუმროთ ომი"** (1940), იგი ისევ მთავრობის საქმიანობაში ჩაერთო — საშხედრო ფინანსების სფეროში ბრიტანეთის ხაზინის მრჩეველი გახდა; 1941 წელს ბრიტანეთის სამთავრობო კომისიის შემადგენლობაში ამერიკის მთავრობასთან ლენდლიზისა და სხვ. ფინანსურ პრობლემებზე მოლაპარაკებებში მონაწილეობს. იმავე წელს ინგლისის ბანკის ერთ-ერთი დირექტორი და ლორდთა პალატის წევრი გახდა — მიიღო „ბარონის"[178] წოდება. 1944 წელს იგი ბრეტონ-ეუდის სავალუტო კონფერენციაში ბრიტანეთის მთავარი წარმომადგენელია,

---

[176]1925 წელს მან სსრ კავშირში იმოგზაურა. ინგლისის ეკონომიკის შესახებ რამდენიმე ლექცია წაიკითხა, ზემოაღნიშნულ ბროშურაში კი სსრ კავშირის ეკონომიკური მდგომარეობა აღწერა.

[177]დაწერილია ჯ. პენდერსენთან ერთად და უმუშევრობის პრობლემებს ეძღვნება.

[178]**ბარონი** (ფრანგ. — baron) დასავლეთ ევროპის სახელმწიფოებში გრაფზე დაბალი თავადაზნაურული ტიტული.

საღაც „საერთაშორისო საეალუტო ფონდისა" და „განვითარებისა და რეკონსტრუქციის საერთაშორისო (მსოფლიო) ბანკის" შექმნის გეგმას „კეინზის გეგმა" დაედო საფუძველად. კეინზი ამ ფინანსური ორგანიზაციების მმართველობაში დიდი ბრიტანეთის წარმომადგენლად დაინიშნა. 1945 წელს იგი აშშ-ში ინგლისის საფინანსო მისიის ერთ-ერთ ხელმძღვანელად მიავლინეს, „ლენდ-ლიზის" დასრულებასა და ამერიკისაგან დიდი სესხის მიღების საკითხებთან დაკავშირებული მოლაპარაკებების საწარმოებლად. იგი იყო ინგლისის (ლონდონის) სამეფო საზოგადოების (დიდი ბრიტანეთის აკადემიის) წევრი. 1946 წლის 21 აპრილს კეინზი გარდაიცვალა, როგორც XX საუკუნის ერთ-ერთი უდიდესი ეკონომისტი.

დიდი წარმატებების მიუხედავად კეინზი არასდროს არ გაამპარტავნებულა. იგი დიდი ბიბლიოფილი იყო – მისი იშვიათი წიგნების კოლექცია განაცვიფრებდა მნახველს. გარდა ამისა, მხატვრობაში ცნობილი კოლექციონერი და ბალეტზე ძალზე შეყვარებული პიროვნება იყო. ლიდია ლოპოკოვა, განთქმული პრიმა-ბალერინა, 1925 წელს მისი მეუღლე გახდა. კეინზმა კემბრიჯში დააარსა და დააფინანსა თეატრი. იგი ყველაფერს აკეთებდა ხელოვნების მხარდასაჭერად, მეორე მსოფლიო ომის პერიოდშიც კი. ამასთან, კეთილი, მხიარული კეინზის ხასიათში ღვარძლიან თვისებაზეც მიგვანიშნებენ, როცა ყოველგვარი სინდისის ქეჯნის გარეშე იყენებდა თავის ინტელიგენტობას და მახვილი ხუმრობით ჩაგრავდა მოწინააღმდეგეს.

2.2. სამეცნიერო მოღვაწეობა

ჯონ მეინარდ კეინზის მეცნიერული საქმიანობის შეფასებისას მხედველობაშია მისაღები პოლიტიკური ხასიათიც: მისი ეკონომიკური აზროვნება არა მხოლოდ „თეორიული" სამეცნიერო სისტემის, არამედ პრაქტიკული პრობლემების გაწყვეტისაკენაც იყო მიმართული. ეკონომიკაში ბევრმა

მათემატიკოსმა სცადა ბედი, მაგრამ მათგან ძალზედ ცოტაა კეინზის მსგავსი სპეციალისტი. კეინზს მათემატიკური ეკონომიკის „მშვენიერებანი" ნაკლებად იტაცებდა. კარგი ეკონომისტი იშვიათობაა, ეინაიდან ყურადღებიანი დაკვირვების საფუძველზე კარგი მოდელების შექმნაა იშვიათობა. უკვე **„ინდოეთის ფულის მიმოქცევასა და ფინანსებში"** (1913) ცხადი ხდება კეინზის აზრი იმის შესახებ, რომ სათანადოდ რეგულირებულმა ფულადმა პოლიტიკამ, მოქალაქეთა ეკონომიკური კეთილდღეობა შეიძლება აამაღლოს, მაგრამ მას სიღარიბის წარმოქმნაც შეუძლია. ვერსალის მოლაპარაკებების და სამშვიდობო ხელშეკრულების გამოცდილებამ, ასეთი აზრი გააძლიერა და, იმავდროულად, სათანადო გადაწყვეტილებების მისაღებად კეინზიც გააქტიურდა. „ხელშეკრულების გადასინჯვა" პირველი ცდაა იმ პრობლემების მოგვარების გზაზე, რომლებიც ვერსალის ხელშეკრულების შემდეგ გახდა აქტუალური.

ნაშრომი — **„ტრაქტატი ფულადი რეფორმის შესახებ"** (1923) კეინზის აზროვნების სხვა თავისებურებებსაც შეიცავს: იგი გარკვეულწილად ემხრობა არსებულ „თეორიებს", მაგრამ ფულად პოლიტიკაში მოქმედების ალტერნატიულ თეალსაზრისსაც იხილავს. დევალვაცია თუ დეფლაცია? ფასების შიდა სტაბილურობა თუ ცვალებადი კურსის სტაბილურობა? ოქროს სტანდარტი თუ ფულის მენეჯმენტი? ამ კითხვებს იგი ემპირიული წინაპირობების გამოყენებით პასუხობს. აქ პრაქტიკულ ემპირიულ წინაპირობას რაოდენობრივი თეორიის ქმედითობა წარმოადგენს, — იგი ფასების დონის ცვალებადობის (ინფლაცია და დეფლაცია) გაანალიზებულ შედეგებთან ერთად იმ დასკვნას განაპირობებს, რომელიც შიდა ფასების დონის სტაბილიზაციას მიანიჭებს უპირატესობას. სტაბილიზაციის პოლიტიკით სახელმწიფომ (ინგლისის ბანკი) მეწარმეთა რისკი უნდა შეამციროს, რომელიც მათ დასაქმებისა და

კეთილდღეობისათვის ბრძოლაში მოსალოდნელი საფრთხისაგან დაიცავს.

„ბატონი ჩერჩილის სავალუტო პოლიტიკის ეკონომიკურ შედეგებში" (1925) დახასიათებულია დიდ ბრიტანეთში მოსალოდნელი საფრთხის შედეგები. **„Laissez faire"-ს დასასრულში"** (1929), პოლიტიკურ-ეკონომიკურ პამფლეტში, სახელმწიფოს ზემოქმედების აუცილებლობის პროკლამირება ხდება და ამით „ღამის დარაჯის სახელმწიფოს" თეორიის დასასრული ცხადდება.

სახელმწიფოს ეკონომიკური თეორიის პრობლემათა დამუშავებას მიეძღვნა კეინზის ნაშრომი – **„ტრაქტატი ფულის შესახებ"** (1930, ორტომეული, გამოცემული შვიდ წიგნად), რომელშიც განხილულია: ფულის ბუნება, ფულის არსი, ფუნდამენტური განტოლებები, ფასების დონის დინამიკა, მონეტარული ფაქტორები და მათი რხევები, ინვესტიციები და მათი რხევები, ფულადი მენეჯმენტი და სხვა საკითხები. იგი კემბრიჯის უნივერსიტეტში კეინზის ხუთწლიანი მუშაობის შედეგი და ერთდროულად ფულის თეორიის სტანდარტული ნაშრომი იყო.

„ტრაქტატში" კეინზი ჯერ კიდევ ფულის რაოდენობრივი თეორიის „ტყვეობაშია", რომლის ლოგიკურ განვითარებასაც იგი განტოლებებში ახდენს. ეს განტოლებები აანალიზებს პროდუქციის დანახარჯებსა და საქონლის საბაგრო ფასს შორის ურთიერთობებს. კეინზი პროდუქციაზე დანახარჯებსა და საბაგრო ფასს შორის სხვაობას პროდუქციის წარმოების გაფართოებითა და შემცირებით სსნის. იგი იწვევს უმუშევრობას, რომელთანაც ბრძოლა ფულადი პოლიტიკის, მათ შორის სარგებლის ნორმის შემცირების (ე.წ. ინვესტიციების წახალისების) მეშვეობით უნდა წარიმართოს. მაშინ, როდესაც ინვესტიციები დაბოგვის დონეს მიაღწევს, ისევ წონასწორობა მყარდება და პროდუქციის წარმოების დანახარჯები („ნორმალური მოგების" ჩათვლით) ფასს გაუტოლდება. კეინზს სჯეროდა,

რომ მისი დასკვნები „ფასთა მერყეობების წარმოქმნის" მიზეზების ამსსნელია, რის გამოც იგი თავის თეორიას გამოყენებით მნიშვნელობას ანიჭებდა.

1931 წელს თავისი ნაშრომის გერმანული გამოცემის წინასიტყვაობაში იგი კიდევ უფრო შორს მიდის: მის მიერ ნაკლებად დაფასებული ოქროს ვალუტა პრაქტიკულად მოიშალა და კეინზი საეალუტო კავშირის (დიდი ბრიტანეთი, სამხრეთ ამერიკა, შუაევროპა, სკანდინავია) და მისი წევრი ქვეყნებისათვის ერთიანი საეალუტო ერთეულითა და მის მიმართ ეროვნული ვალუტების რყევების მყარი ზღვრების იდეებითაა შეპყრობილი. მისი აზრით, კრედიტს, დანაზოგსა და ინვესტიციებს შორის დამოუკიდებელი კავშირი არ არსებობს. ასეთი მიდგომებით, მან პრაქტიკულად უარყო ფულის რაოდენობრივი თეორია.

კეინზის „თხზულებათა კრებულის" XIII, XIV და XIX ტომები იმ რთულ გზას ასაბუთებენ, რომელიც კეინზმა ჯერ კიდევ „ზოგად თეორიამდე" და მის განსორციელებამდე დაძლია. ის, რომ „ტრაქტატის" პროცენტული პოლიტიკა მსოფლიო ეკონომიკური კრიზისის და მისი შედეგების დაძლევისათვის საკმარისი არ იყო, ცხადია დღეს და ცხადი იყო ბევრი მისი თანამედროვისათვისაც. ამგვარად, დრომ ახალი თეორია მოითხოვა.

კეინზი 1936 წელს პარსოდისადმი მიწერილ წერილში წერდა, რომ მოთხოვნისა და მიწოდების თეორიის სრულ გაქრობას განუსაზღვრელად დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა, რაც ნაშრომის — „ტრაქტატი ფულის შესახებ" გამოქვეყნების შემდეგ უცბად შეიცნო. ეს მხოლოდ მას შემდეგ მოხდა, რაც ჩამოაყალიბა „ფსიქოლოგიური კანონი", რომლის მიხედვითაც შემოსავალსა და მოხმარებას შორის ბზარი გაიზარდა. სარგებლის ნორმა ლიკვიდურობის უპირატესობის საზომია. შემდგომში, ხანგრძლივი ძიებების შედეგად მან „კაპიტალის ზღვრული ეფექტურობის" ცნების საშუალებით ამ ორი ელემენტის დაკავშირება მოახდინა.

1936 წელს გამოქვეყნდა კეინზის ნაშრომი – **„დასაქმების, სარგებლისა და ფულის ზოგადი თეორია"**, რომელიც ერთ-ერთი უმნიშვნელოვანესი წიგნია ეკონომიკურ ლიტერატურაში. ავტორმა „ზოგადი თეორია" კლასიკურ თეორიას დაუპირისპირა, რომელიც მისი აზრით, არა ზოგად, არამედ განსაკუთრებულ შემთხვევებშია მისაღები. მისგან განსხვავებით, კეინზი ეკონომიკის უმნიშვნელოვანეს პრობლემას არა რესურსების მიწოდებაში, არამედ მოთხოვნაში ეძებს.

კეინზის სისტემაში შემოსავალსა და წარმოების მოცულობას ეფექტური მოთხოვნის პრინციპი მართავს, რომლის მიხედვითაც წონასწორობის დროს საერთო მოთხოვნა საერთო მიწოდების ტოლი უნდა იყოს. ამ გზით შესაძლებელი გახდა ეფექტური მოთხოვნის პრინციპის დაზოგვისა და ინვესტიციის ეკვივალენტურ პრინციპში გადაყვანა. მისი აზრით, ეფექტური მოთხოვნა მოხმარებისა და ინვესტიციებისაგან შედგება: „შრომის დანახარჯების მოცულობა..., რომელზეც მეწარმეები მოთხოვნას აცხადებენ, დამოკიდებულია მოხმარებაზე საზოგადოების დანახარჯებისაგან და საზოგადოების მოსალოდნელი დანახარჯებისაგან ახალ ინვესტიციებზე და არის ის, რაც ჩვენ ადრე განვსაზღვრეთ, როგორც **ეფექტიანი მოთხოვნა**"[179].

კეინზის აზრით, დასაქმების დონე მოხმარებისა და ინვესტიციების მოსალოდნელი ხარჯების მოთხოვნის დინამიკით განისაზღვრება და აქედან გამომდინარე, დასაქმების უზრუნველყოფის ერთ-ერთ გზად დასახელებულია ინვესტიციებისა და კაპიტალდაბანდებათა ზრდა: „მოხმარებისადმი მიდრეკილება და ახალი ინვესტიციების მოცულობა ერთობლივად განსაზღვრავს დასაქმების მოცულო-

---

[179] ჯ. კეინსი, დასაქმების, პროცენტისა და ფულის ზოგადი თეორია, თარგმანი რუსულიდან, ქუთაისი, 1995, გვ. 35.

ბას, რომელიც თავის მხრივ, სრულიად განსაზღვრულად დაკავშირებულია რეალური ხელფასის სიდიდესთან"[180].

კეინზის მიერ მოხმარებისაგან თავშეკავების 8 ძირითადი სუბიექტური ფაქტორია დასახელებული: 1) რეზერვების შექმნა; 2) დანაზოგების უზრუნველყოფა; 3) შემოსავლის მიღება სარგებლის ფორმით; 4) მომავალში თავიანთი ხარჯების ზრდის იმედი; 5) დამოუკიდებლობის გრძნობა გადაწყვეტილებათა მიღებაში; 6) მანევრირებადი ფონდის თავისთვის უზრუნველყოფა; 7) საკუთარი მემკვიდრეების ქონებით უზრუნველყოფა და 8) „ხელმომჭირნეობა"[181].

კეინზის აზრით, სარგებლის ნორმის ცვლილება მოხმარებაზე დიდ გავლენას არ ახდენს, მაგრამ მისი გავლენის მთლად გამორიცხვაც არ შეიძლება: „პროცენტის ნორმის ცვლილების გავლენა ფაქტობრივად დასაზოგ თანხაზე შეტისმეტად მნიშვნელოვანია; მაგრამ მთელი საქმე ისაა, რომ ასეთი ზემოქმედება ჩვეულებრივ ხორციელდება იმის საწინააღმდეგო მიმართულებით, რაც ჩვეულებრივ აქვთ მხედველობაში"[182]. გამოდის, რომ „ყველაფერი დამოკიდებულია იმაზე, რამდენად ხელსაყრელია ინვესტიციებისათვის პროცენტის ნორმა"[183].

თავის მხრივ, ინვესტიციები მოსალოდნელი შემოსავლებითა და სარგებლის ნორმით განისაზღვრება. პირველი – მოსალოდნელი მოგებით, მეორე კი – ფულადი ნაშთის მოთხოვნა-მიწოდებით: „პროცენტის ნორმა ფულზე... ეს სხვა არაფერია, თუ არა ფულის პროცენტული გადამატება, დაკონტრაქტებული მიწოდების გადავადებით, მაგალითად, წელიწადით, მასზე, რასაც ჩვენ შეგვიძლია ეუწოდოთ ამ

---

[180] ჯ. კეინსი, დასაქმების, პროცენტისა და ფულის ზოგადი თეორია, თარგმანი რუსულიდან, ქუთაისი, 1995, გვ. 37.

[181] იქვე, გვ. 124-125.

[182] იქვე, გვ. 128.

[183] იქვე, გვ. 129.

თანხის „დაუყოვნებლივი" ან საკასო ფასი, დაკონტაქტებული, მომავალ თარიღზე მიწოდებისათვის"[184].

„ზოგად თეორიაში" კეინზმა მოხმარებას, ინვესტიციასა და ეროვნულ შემოსავალს შორის კავშირი **„მულტიპლიკატორის"**[185] მეშვეობით განსაზღვრა. კეინზური მულტიპლიკაციური პროცესების მიხედვით: თავდაპირველად ინვესტირებული ფულადი კაპიტალის ერთი ნაწილი პირველად, ხოლო სხვა ნაწილი მეორად შემოსავლად იქცევა, — იმავდროულად, დასაქმება და წარმოებაც იზრდება. მისი აზრით, „ამ პრობლემის შემდგომი ანალიზი წარმოადგენს დასაქმების ჩვენი თეორიის განუყოფელ ნაწილს, — რადგან იმით დგება... ზუსტი თანაფარდობა ერთობლივ დასაქმებასა და შემოსავალს, ერთი მხრივ, და ინვესტიციების მასშტაბებს შორის, მეორე მხრივ"[186].

კეინზი დასაქმების დონის დაღგენაში განსაკუთრებულ როლს ფულზე სარგებლის ნორმას ანიჭებს. მისი რეგულირება სახელმწიფოს ჩარევით შესაძლებელია, მაგრამ ჭარბწარმოების კრიზისების დროს მხოლოდ იგი ნაკლებად ეფექტიანია: „კრიზისის უფრო ტიპური და ხშირად მთავარი ახსნაც უნდა ეძებოთ არა პროცენტის ზრდაში, არამედ კაპიტალის ზღვრული ეფექტიანობის უეცარ დაცემაში"[187]. სარგებლის ნორმის შემცირება ხელს უწყობს მეურნეობის გამოცოცხლებას, მაგრამ კაპიტალის ზღვრული ეფექტია-

---

[184] ჯ. კეინსი, დასაქმების, პროცენტისა და ფულის ზოგადი თეორია, თარგმანი რუსულიდან, ქუთაისი, 1995, გვ. 248.

[185] **მულტიპლიკატორის** (ლათ. multiplikatio — გამამრავლებელი) ცნება პირველად გამოიყენა რ.ფ.კანმა სტატიაში „შიდა ინვესტიციების დამოკიდებულება უმუშევრობისადმი" (1931) — იხ.: ჯ. მ. კეინსის „ზოგადი თეორია", გვ. 130.

[186] ჯ. კეინსი, დასაქმების, პროცენტისა და ფულის ზოგადი თეორია, გვ. 130.

[187] იქვე, გვ. 347.

ნობის დაცემა შეიძლება იმდენად ღრმა აღმოჩნდეს, რომ იგი კრიზისის დასაძლეველად საკმარისი აღარ იქნება[188].

დანაზოგებისა და ინვესტიციების წონასწორობა მხოლოდ სარგებლის საშუალებით ვერ მიიღწევა, რამდენადაც ფულად ბაზარზე სარგებლის ნორმა გაცილებით უფრო მეტად არსებული ქონების ლიკვიდურობიდან გამომდინარე განისაზღვრება. ინვესტიციებიდან მოსალოდნელი შემოსავალი ხიფათს უკავშირდება, რომელსაც ვერავითარი გაანგარიშებები ვერ აგვაცილებს. ინვესტიციებთან ერთად საფრთხეს განიცდის ეფექტიანი ჯამური მოთხოვნა და დასაქმების დონეც. მცირე ჯამური მოთხოვნის დროს იმ დასაქმებულთათვის, რომლებიც უმუშევრები გახდნენ, მათი დასაქმების უზრუნველსაყოფად „რეალური ხელფასის შემცირების" შესაძლებლობა აღარ არსებობს. როდესაც პოტენციალური დამსაქმებელი ხელფასის დონის საერთო შემცირებებს მოელის, ამან შეიძლება უმუშევრობის ზრდა განაპირობოს.

„ზოგადმა თეორიამ" ნეოკლასიკური წონასწორობის თეორიას განსაკუთრებული ადგილი მიაკუთვნა, — იგი ინტელექტუალურად შთამბეჭდავი, მაგრამ სინამდვილისათვის ნაკლებმნიშვნელოვანია. ფულად მეურნეობაში უმუშევარი ფულად ანაზღაურებას ისე მოითხოვს, რომ მისი პერსპექტიული დამსაქმებელი დამატებითი მოთხოვნის ფორმით ბაზრის „სიგნალებს ვერ იღებს".

კეინზის ფულადი პოლიტიკა სარგებლის დაბალ ნორმასა და „დაბალი დასაქმების" დონეზეა გამიზნული, რომელიც „მულტიპლიკატორული პროცესების" შედეგად, სრული დასაქმების დონემდე „სახელმწიფოს" ჯამური მოთხოვნის ზრდას იწვევს. მსოფლიო ეკონომიკური კრიზისის დროს ასეთ დასკვნას ითქმის არავინ ედავებოდა, მაგრამ

---

[188] ჯ. კეინსი, დასაქმების, პროცენტისა და ფულის ზოგადი თეორია, გვ. 248.

მას სუსტი „თეორიული" საფუძველი ჰქონდა. ჯ. ჰიკსის განმარტებით, კეინზის მაკროეკონომიკა მთლიანად წონასწორობის სქემაზეა აგებული და იგი სახელმძღვანელოებში კეინზის თეორიის სახელით უნდა შეეიდეს. ამ ინტერპრეტაციამ კეინზის მაკროეკონომიკას მისთვის დამახასიათებელი და ფუნდამენტური არასაიმედოობის მომენტი წაართვა. კაპიტალის ზღვრული ეფექტიანობა და ლიკვიდურობის უპირატესობა გამოყენებით ფუნქციებად გადაიქცა. ამით „ნეოკლასიკური სინთეზი" წინასწარ დაპროგრამირდა. ეს ეხება არა მხოლოდ „ზოგადი თეორიის" სტატიკურ ანალიზურ აპარატს, არამედ კეინზის ფრთხილ სურვილსაც, — მაქსიმალურად დაეახლოვებინა თავისი თეორია ნეოკლასიკურ თეორიასთან. მან უარყო დაშვება, რომლის მიხედვითაც „ხელფასი შრომის ზღვრული პროდუქტის" ტოლია. ამან კეინზი გართულებებამდე მიიყვანა, რომლებიც პირველად მხოლოდ მაშინ შეიცნო, როდესაც დანლოპის, ტარსისის[189] და სხვ. ემპირიულმა შემოწმებებმა დაადასტურა, რომ წარმოების ზრდა და დასაქმების ამაღლება რეალური ხელფასის შემცირების გარეშეც სრულიად შესაძლებელია.

კიდევ ერთხელ უნდა ითქვას, — კეინზი „ზოგად თეორიაში" წერს არა იმას, რომ დაბალი ხელფასი იწვევს უფრო მაღალ დასაქმებას, არამედ იმას, რომ მაღალი ეფექტიანი მოთხოვნა უფრო მაღალ დასაქმებასა და შემცირებულ რეალურ ხელფასებს განაპირობებს. კეინზის ბევრ ინტერპრეტაციებში ამ გარემოებას ნაკლები ყურადღება ექცევა. შედეგად, კეინზმა „დასაქმების დაბალი წონასწორობის" განმარტების წინაპირობად მყარი რეალური ხელფასები იგულისხმა. ასეთი ინტერპრეტაციით ფულადი ანაზღაურება „ზედმეტად მაღალია", მაგრამ დაქირავებულები ფულის ილუზიით მოჯადოებულნი არიან და

---

[189] "Economic Journal", 48/49, 1938/1939.

ამიტომაც რეალური ხელფასის შემცირება უფრო მაღალი დასაქმების უზრუნველყოფის ქმედითი ხერხია.

კეინზმა მისი თეორიის ეკონომიკური პოლიტიკის შედეგები ფრთხილად „ჩაკეტილ ეკონომიკას" მიუსადაგა: ინვესტიციების „სოციალიზაცია" მაღალი დასაქმებისათვის შეიძლება გახდეს აუცილებელი, თუ ამას, შესაბამისად მაღალი მოთხოვნის უზრუნველყოფის პოზიციებიდან გამომდინარე, აუცილებელი სახელმწიფო ღონისძიებების (სახელმწიფო ინვესტიციები, სარგებლის პოლიტიკა) სახით წარმოვიდგენთ.

დაბოლოს, წიგნი – **„ტრაქტატი ალბათობის შესახებ"** (1921), როდესაც კეინზმა ნაშრომის ადრინდელი რედაქცია საასპირანტო ჯილდოზე (1908) წარადგინა, იგი ისე ვერ დააფასეს, როგორც ამას ავტორი იმედოვნებდა. 1908-1911 წლებში მან თითქმის მთელი თავისი ძალების კონცენტრაცია ამ სამეცნიერო ნაშრომზე მოახდინა. ეს იყო პატივმოყვარე ახალგაზრდა მეცნიერის ცდა, სადისერტაციო ნაშრომის საშუალებით საპატიო ადგილის დასაკავებლად მეცნიერებაში. კეინზის „ტრაქტატი" ალბათობის ცნების მათემატიკიდან ფილოსოფიაში გადატანას ითვალისწინებს. 1921 წელს წიგნს, მიუხედავად პოზიტიური კრიტიკისა, ისეთ გამოხმაურება არ მოჰყვა, როგორსაც ავტორი მოელოდა. მიუხედავად ამისა, კეინზის წიგნი ალბათობის შესახებ დღესაც სერიოზულ გაგრძელებას მოითხოვს.

„ტრაქტატი" დღესაც იდეებისა და კამათის წყაროს წარმოადგენს ალბათობის, როგორც „ნაწილობრივი ცოდნის" ცნების თაობაზე. კეინზის განწყობას ეკონომიკისადმი და ეკონომეტრიისადმი, როგორც მეცნიერებისადმი, აგრეთვე სარგებლიანობის პრინციპის მქონე ეთიკის მიმართ, მის ხანგრძლივ დასაქმებას ალბათობის თეორიით უფრო დიდი მნიშვნელობა აქვს, ვიდრე ეს საბოგადოდ მიღე-

ბულია. მას ესმოდა, რომ ეკონომიკურ თეორიაზე მსჯელობისას, მისი ცოდნა არასრულია.

კეინზის ნაშრომების მიმოხილვას ეძღვნება აგრეთვე მისი ბიოგრაფიული ჩანაწერებიც, მიუხედავად იმისა, რომ კეინზის „**ბიოგრაფიული ესეები**" (1933) უფრო მეტად მისი, როგორც მწერლის რანგს ასახავს, ვიდრე მისი, როგორც დიდი პოლიტეკონომისტის მოღვაწეობას. ცხადია, დიდი ბიოგრაფიული ესეები მალთუსზე, ჯევონსზე და მარშალზე ისტორიულად საინტერესოა იმის გამოც, რომ ისინი კეინზის, როგორც ეკონომიკის თეორეტიკოსის ორიენტაციას აშუქებენ, მაგრამ, პირველ რიგში, ისინი ამ ჟანრის ოსტატური ნაწარმოებებია და ამავე დროს შინაარსობრივად მიმზიდველები. მეინარდისა და მასთან სულიერად ახლოს მყოფი ადამიანების პორტრეტების გაცნობით იბადება აზრი, რომ ეს ბიოგრაფიული ცდები, პოლიტიკოსთა მოხვილგონივრული დახასიათებებით თვითონ ჯონ მეინარდ კეინზის პატივმოყვარეობას ემსახურებოდნენ.

2.3. კეინზის ზეგავლენა

ჯონ მეინარდ კეინზის ზემოქმედების შეცნობას თუ შევეცდებით, საჭიროა კეინზის ეკონომიკური აზროვნების პოლიტიკურ ხასიათში დაერწმუნდეთ. მისთვის უპირველესი საკითხია ის, თუ როგორ მოქმედებს ან იმოქმედებს ეკონომიკური პოლიტიკა იმ ადამიანთა კეთილდღეობაზე, ვისაც იგი ეხება. ამიტომაც კეინზის ნაშრომების პოლიტიკურ-საზოგადოებრივი მიმართულება გაკვირვებას არ იწვევს. იგი ფართო პუბლიცისტური მოღვაწეობით, მათ შორის მკითხველთა მრავალი წერილით „ტაიმსში" და პოლიტიკოსებზე უშუალო ზემოქმედებით და ამ ქვეყნების „ძლიერებზე" პირადი კონტაქტებით მისი „თეორიული" ნაშრომების ქმედითობას აძლიერებს.

კეინზის პოლიტიკური აზროვნება იმდენად შორს მიდის, რომ იგი გერმანიის კანცლერს (თავისი მეგობრის —

მელქიორის დახმარებით) სამოქმედო გეგმას სთავაზობს იმის თაობაზე, თუ როგორ უნდა მიიყვანონ ინგლისის მთავრობა ვერსალის ხელშეკრულების რევიზიამდე და ამისათვის ლონდონში პუბლიცისტურ ნიადაგს ამზადებს. ნაშრომის – „**როგორ გავისტუმროთ ომი**" (1940) რადიკალური გეგმა არის მაგალითი კეინზის ზუსტი მოქმედებებისა. იგი პუბლიცისტურად არწმუნებს და აიძულებს მთავრობას, რომ ომის არაინფლაციური დაფინანსება მოახდინოს. ამავე დროს, „როგორ გავისტუმროთ ომი" კეინზის შემოსაელის ანალიზის ორბიტაზე ინფლაციის თეორიის საწყისი და დასაბუთებაა, რომელიც ორი ათეული წლის მანძილზე ინფლაციის თეორიაში მეფობს.

ასევე იყო კეინზური რევოლუციაც: „**ზოგადი თეორია**" მისი „ასპირანტ-ეკონომისტებისადმი" მიმართვა იყო. კეინზს მისი „ზოგადი თეორიის" სჯეროდა, რომელიც ფესვებით სრულიად გარკვეულად თეორიის ისტორიაში დაჰყავდა. მაგრამ იმავდროულად, იმ ცვლილებების ეკონომიკურ პირობებში მას გათვალისწინება სურდა, რაც შესაძლებელი იქნებოდა მხოლოდ იმ შემთხვევაში, თუ მისი მიმართვა მიაღწეედა საზოგადოებამდე, რომელიც მას შეიგნებდა. ომის გამო კონიუნქტურის გაუარესება ძალზე სწრაფი და ყოვლისმომცველი იყო. 1944 წელს ბრიტანეთის მთავრობა „სრული დასაქმების პოლიტიკაში" „ზოგადი თეორიის" პრინციპებით ხელმძღვანელობდა, 1946 წელს კი ამერიკის შეერთებულმა შტატებმაც მიიღო სრული დასაქმების აქტი და თვით გაერთიანებული ერების ქარტიამაც დაუმტკიცა მონაწილე ქვეყნებს სრული დასაქმების პოლიტიკა. 1967 წელს მიღებული სტაბილიზაციის და ზრდის კანონი კეინზის თეორიის რეალიზაციად აღიქმება. ამ თეორიამ აკადემიურ სამყაროში თითქმის სრულ გამარჯვებას მიაღწია და იგი ფაქტობრივად ახალ ორთოდოქსულ თეორიად აღიარეს. იმ მრავალ სახელმძღვანელოს შორის, რომელიც ამას ასაბუთებს და ხელს

უწყობს, პირველ რიგში პ. სამუელსონის „ეკონომიკა" შეიძლება დავასახელოთ. შემდეგში ვითარება შეიცვალა, — მისი თეორია ყოველთვის ვერ პასუხობდა დროის მოთხოვნას.

შეიძლება დავასკვნათ, რომ მხოლოდ „კეინზური რევოლუციის" დასასრულმა გაუხსნა გზა ეკონომიკაში კეინზის წვლილის სწორად გაგებას, როდესაც თეორიული საგზღვრებისა და მასზე დაყრდნობილი ეკონომიკური პოლიტიკის სამოქმედო გეგმა ნათელი გახდა. კეინზის მოდელის ვიწრო და ძალზე აგრეგატულმა[190] ხასიათმა გააძლიერა ისეთი შეხედულებები, რომელთა მიხედვითაც სახალხო მეურნეობაში „სრული დასაქმების" მიღწევამდე დიდი ხნით ადრე უკვე წარმოიქმნება მიწოდების ვიწრო ზოლი, მონეტარული პოლიტიკით რომ ვერ წაიშლებოდა. იგი არამხოლოდ რეალური რესურსებით მომარაგებისა და სპეციალური დონის მქონე წარმოებრივი ძალების კვალიფიკაციას, არამედ სავალუტო ფონდებსაც ეხება. გარდა ამისა, კეინზის რეცეპტები პოლიტიკურადაც სრულად ვერ განხორციელდა, კერძოდ, დასაქმების დაბალ დონეს თან ახლდა ფისკალური პოლიტიკა, რომელიც დამატებით მოთხოვნასა და სახელმწიფო დეფიციტს იწვევდა. აღმავალი კონიუნქტურის დროს ისინი ისე ვერ მცირდებოდა, როგორც ამას კეინზის „რეცეპტურა" ითვალისწინებდა და სახელმწიფო ვალი სწრაფად იზრდებოდა. ამის შედეგს ინფლაციური მოვლენები წარმოადგენდა.

„სრული დასაქმების" ცნებამ მცდარი დასკვნა განაპირობა, თითქოს სახალხო მეურნეობისათვის სრული დასაქმების მაუწყებელი მონეტარული მოთხოვნის დონე განისაზღვრება. სინამდვილეში მუშახელის მიწოდება, რომელიც შიდა და გარე წყაროებიდან იკვებება, შედარე-

---

[190]აგრეგატი (ლათ. aggregatus — შეერთებული, მიერთებული) — სხვადასხვა ნაწილაკის ან საგნის მექანიკური შეერთება.

ბით ელასტიკური აღმოჩნდა, – შესაბამისად „სრული დასაქმების პოლიტიკისათვის" მოქმედების არეალიც დიდი იყო.

კეინზმა კარგად შეისწავლა და საკმაოდ ღიად იმსჯელა ინტელიგენციასა და პოლიტიკოსებზე, – და მაინც მას მხედველობაში ტექნიკურად განათლებული, პასუხისმგებელი ეკონომისტი ჰყავდა, რომელსაც პოლიტიკაში ხელმძღვანელ ადგილს აკუთვნებდა. კეინზი არ იყო კეინზელი, ასევე, როგორც მარქსი არ იყო მარქსისტი. ამიტომაც „კეინზის ერის" დასასრულმა კეინზის თეორიული წვლილისადმი ინტერესი გააღვივა.

§ 3. ჯონ რიჩარდ ჰიქსი (1904-1987)

ფაქტორების ინდივიდუალურ ოპტიმიზაციაზე დაფუძნებული ზოგადი წონასწორობის სისტემა პირველმა ლეონ ვალრასმა შექმნა, ვილფრედო პარეტომ კი ამისათვის სარგებლიანობის რაოდენობრივი გაზომვა აუცილებლად არ ჩათვალა. გასული საუკუნის 30-იანი წლების დასაწყისამდე ამის შესახებ ინგლისურენოვან ეკონომიკურ ლიტერატურაში ცოტა რამ იყო ცნობილი. ჯონ ჰიქსმა მარშალის ტრადიციები ვალრასის მემკვიდრეობას დაუკავშირა და ამგვარად თანამედროვე ზოგადი წონასწორობის თეორიის ფუძემდებელი გახდა.

3.1. ბიოგრაფია და ნაშრომები

ჯონ რიჩარდ **ჰიქსი** დაიბადა 1904 წელს ინგლისში ბაპტისტურ ოჯახში. საშუალო სკოლაში მიღებულმა კარგმა განათლებამ მას ოქსფორდის კოლეჯის სტუდენტი-სტიპენდიანტის ადგილი მოუპოვა. ძირითადად მათემატიკას სწავლობდა, მაგრამ 1926 წლიდან ფილოსოფიის, პოლიტიკისა და ეკონომიკის ახალი პროგრამა გაიარა.

ეკონომიკაში ცოდნა ლონდონის ეკონომიკის ინსტიტუტში ლექციების კითხვისას გაიღრმავა.

მიუხედავად იმისა, რომ ჰიკსი პრაქტიკული შრომის ეკონომისტ-სპეციალისტად ითვლებოდა, ჰიუ დალტონმა (რომელიც მოგვიანებით ფინანსთა მინისტრი გახდა) იგი პარეტოს წარუდგინა, რომელმაც, თავის მხრივ, ვალრასთან, მარშალთან და სხვ. დააკავშირა. სამხრეთ ამერიკაში მოგზაურობიდან დაბრუნებული ჰიკსის განცხადებით, პროფკავშირები არა მხოლოდ თვითდახმარებისათვის შექმნილი კეთილმოსურნე ასოციაციები, არამედ პრივილეგიების დამცავი მონოპოლისტური ორგანიზაციაცაა და იგი მონოპოლისტური თეორიის პოზიციებიდან უნდა შევაფასოთ. 1929 წელს ჰიკსი შეუერთდა ჯგუფს, რომელშიც შედიოდნენ: აბა ლერნერი, ნიკოლას კალდორი, როი ალენი და მოგვიანებით ფრიდრიხ ფონ ჰაიეკი.

1935 წელს ჰიკსი კემბრიჯის სამეცნიერო საბჭოს წევრი გახდა. იმავე წელს რობინსის ოჯახის წევრზე, ურსულა ვებზე დაქორწინდა. მოგვიანებით იგი სახელმწიფო ფინანსების გამოჩენილი მკვლევარი გახდა. ჰიკსის ცხოვრებაში მეცნიერულად ყველაზე უფრო ნაყოფიერი ეს პერიოდი იყო. კეინზმა მის აზროვნებაზე უდიდესი გავლენა მოახდინა. კეინზთან მეგობრობის მიუხედავად, მან პიგუსთანაც შეინარჩუნა მეგობრობა.

1938 წელს ჰიკსმა მანჩესტერში პროფესორობა მიიღო; აქ მან 1946 წლამდე დაჰყო. მომდევნო წლებში ის ოქსფორდში ნაფილდის კოლეჯის სამეცნიერო საბჭოს წევრი იყო, შემდეგ კი ოქსფორდში პოლიტიკური ეკონომიის პროფესორი გახდა. 1972 წელს ჰიკსმა კენეთ ეროუსთან ერთად ეკონომიკაში ზოგადი წონასწორობის საკითხებზე ნაშრომთა ციკლისათვის ნობელის პრემია მიიღო.

ჰიკსი ცნობილი იყო, როგორც ფართო ერუდიციის მქონე ლექტორი და აგრეთვე როგორც ენთუზიასტი მებაღე, ციცი აბაზანებისა და ფიზიკური ვარჯიშების მოტრფი-

ალე. უნივერსიტეტში იგი ხშირად ველოსიპედით მიდიოდა. ეკონომეტრიკა არ უყვარდა და საკუთრივ ეკონომიკის თეორიისათვის არაფერს არ იკვლევდა. მისი აზრით, თეორია გამოყენებით ეკონომიკას უნდა ემსახურებოდეს. მიუხედავად ამისა, ყველა მისი ძირითადი ნაშრომი, არა მიმდინარე ეკონომიკურ საკითხებს, არამედ თეორიულ კონცეფციებს მოიცავს.

გარდაიცვალა 1989 წელს.

ჰიკსი ეკონომიკის სფეროში მრავალი წიგნისა და სტატიის ავტორი და თანაავტორია, მაგრამ მის ძირითად წვლილს ეკონომიკის მეცნიერებაში რამდენიმე წიგნი და სტატია წარმოადგენს.

მისი პირველი წიგნია „**ხელფასის თეორია**" (1932). აქ გადმოცემული იდეები ხელფასის თეორიის „ნეოკლასიკურ" ნიმუშადაა მიჩნეული. აღსანიშნავია, რომ წიგნში მოცემულია წარმოების ფაქტორების შენაცვლებადობის მათემატიკური ანალიზი და სხვ. საკითხები.

ფაქტორების შენაცვლებადობის ელასტიკურობამ ჰიკსი 1934 წ. რ. ალენთან ერთად დაწერილ სტატიაში – „**ღირებულების თეორიის გადასინჯვა**" – ფასების თეორიამდე მიიყვანა. „დიდი დეპრესიის" გეგავლენით ჰიკსმა ხელფასის მაკროეკონომიკური თეორიის ნაკლოვანი მხარეები შეამჩნია და ფულის საკითხს კვლავ დაუბრუნდა. „**დაშვება ფულის თეორიის გამარტივებისათვის**" (1935) მონეტარული თეორიისადმი მიძღვნილი ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი სტატია იყო, რომელშიც ფულზე მოთხოვნის საკითხებია გაანალიზებული.

ჰიკსი, როგორც მაკროეკონომისტი, თანდათან კეინზის გავლენაში მოექცა. სტატია – „**მისტერ კეინზი და კლასიკოსები**" (1937) – კეინზამდელი და კეინზის თეორიის ანალიტიკურ გააზრებას მიეძღვნა.

წიგნზე – „**ღირებულება და კაპიტალი**" (1939) – ჰიკსმა მუშაობა კეინზის „ზოგადი თეორიის" გაცნობამდე

დაიწყო. ეს წიგნი მისი მიღწევების ერთ-ერთი უმაღლესი მწვერვალი გახდა. მასში პარეტოს ორდინალური[191] სარგებლიანობა და სლუცკის შედარებით-სტატიკური ეფექტების ანალიზი, პოსტ-ვიკსელიანურ დინამიკასა, კეინზისეულ მაკროსტატისტიკასა და ბემ-ბავერკისეული კაპიტალის თეორიასთანაა შეხამებული. ყველა ამ ელემენტის თეორიული კვლევის გაერთიანების შედეგად მომდევნო თაობის ბრწყინვალე თეორეტიკოსებს კარგი სასტარტო საფუძველი შეექმნათ.

მეორე მსოფლიო ომისა და მის წინა პერიოდში ჰიკსი თავის მეუღლესთან ერთად უმეტესად სახელმწიფო ფინანსების პრაქტიკულ პრობლემებზე მუშაობდა. მის კალამს ეკუთვნის „**სოციალური საფუძვლები**" (1942), რომელიც მაკროეკონომიკის თვალსაზრისით ეკონომიკური თეორიის შესავალს წარმოადგენს. „**წვლილი სავაჭრო ციკლის თეორიაში**" (1950) კიდევ ერთი მნიშვნელოვანი ნაშრომია. რაგნარ ფრიში ეკონომიკურ ციკლებს სისტემის ეკონომიკური წონასწორობის ნებისმიერი დარღვევით ხსნიდა, ჰიკსი კი ეკონომიკურ ციკლებს „მულტიპლიკატორისა" და „აქსელერატორის" ინტენსიური ურთიერთზემოქმედებით ხსნის, რაც სისტემას მაქსიმალურად სრული დასაქმებისა და მინიმალური ინვესტიციებისაკენ უბიძგებს. თავის მხრივ, თითოეული მათგანის დონე ეკონომიკური განვითარების დროს იზრდება.

50-60-იან წლებში ჰიკსმა დაამუშავა გამოყენებითი ეკონომიკის, საერთაშორისო ვაჭრობის, ბრიტანეთის საგადასახადო სისტემის, განვითარებადი ქვეყნების პრობლემები. ამ მხრივ, მნიშვნელოვანია მისი წიგნი — „**კაპიტალი და ზრდა**" (1965), რომელშიც შედარებითი დინამიკის ცნება გამოყენებულია სტაბილური და ოპტიმალური განვითარების გზების შესწავლისათვის, ანალიზს დაექვემდებარა

---

[191]**ორდინალური** (ლათ. ordinalis) — რიგითს, რიგობრივს ნიშნავს.

ბაზრების კონცეფცია „ფიქსირებული" და „მოქნილი" ფასებით. ნაშრომებში – **„ეკონომიკური ისტორიის თეორია"** (1969) და **„კაპიტალი და დრო"** (1973) – ჰიკსმა თავისი კონცეფცია გამოიყენა ეკონომიკური ისტორიის ანალიზისათვის ახალი ტექნოლოგიების გავრცელებისა და ეკონომიკურ ზრდაზე ამ პროცესის ზემოქმედების პოზიციებიდან.

ჰიკსის შეხედულება ეკონომიკურ მეცნიერებაზე, გამოყენებით მეცნიერებაში მუშაობის გავლენით, თანდათანობით შეიცვალა. თავის ადრინდელ ნაშრომებს გამუდმებით იგი თავიდან ხსნიდა, აკრიტიკებდა, იცავდა, უარყოფდა, ასწორებდა და გამოსცემდა. მისი ნაყოფიერი და ცნობისმოყვარე გონება მუშაობას განაგრძობდა. წიგნებსა და სტატიებს ქმნიდა ღირებულებაზე, კაპიტალზე, ეკონომიკის განვითარებაზე, ისტორიაზე და მიმდინარე პროცესებზე. ეს ნაშრომები სიბრძნითა და საინტერესო შეხედულებებით იყო აღსავსე, მაგრამ ეკონომიკის თეორიაში არსებით წვლილს უკვე აღარ წარმოადგენდა.

3.2. ეკონომიკური კონცეფცია

კვლევის სინთეზის გარდა, ეკონომიკის თეორია ჰიკსმა სხვა სიახლეებითაც გაამდიდრა, რომელიც ძირითადად წარმოებას, ეკონომიკური მაჩვენებლების გაერთიანებას, სტაბილურობასა და დროებითი პროცესების სფეროებს ეხებოდა. წარმოების თეორიაში ჰიკსის ძირითადი ორიგინალური ნაშრომები წარმოების ფაქტორების ურთიერთშენაცვლებადობის ელასტიკურობასთან, კაპიტალდაბანდებათა (ინვესტიციების) კლასიფიკაციასა და რეგრესიული ფაქტორების აღმოჩენასთანაა დაკავშირებული.

პიგუს აზრით, წარმოების მოცულობის ზრდამ (იმის გამო, რომ მან წარმოების ფართომასშტაბიანი მეთოდებისაკენ გადანაცვლება შეიძლება გამოიწვიოს) ზოგიერთ

ფაქტორზე შესაძლოა შეამციროს მოთხოვნა[192]. „ღირებულება და კაპიტალში" ჰიკსმა მიუთითა, რომ ეს შემთხვევა წარმოების თეორიაში დაბალი ხარისხის საქონლის მოხმარების თეორიის ზუსტ ასლს წარმოადგენს. ასეთ შეფასებას მან რეგრესული ფაქტორები უწოდა.

ფაქტორების რეგრესულობა, საქონლის დაბალი ხარისხის მსგავსად, ზოგიერთ საინტერესო მოვლენას განაპირობებს. ამის მაგალითია ნაწარმზე მოთხოვნის ზრდის შემთხვევაში რეგრესულ ფაქტორზე მოთხოვნის შემცირება.

ეკონომიკურ სივრცეში უამრავი განსხვავებული საქონელია. ეკონომიკური მოდელები, ჩვეულებრივ, მხოლოდ რამდენიმე მათგანით შემოიფარგლება, ხოლო გრაფიკული წარმოდგენისას კი უმთავრესად ორი სახის საქონელს ირჩევენ. ეკონომიკური მეცნიერება ცვლადი სიდიდეების გაერთიანების შესახებ ფუნდამენტურ მიდგომას სწორედ ჰიკსს უნდა უმადლოდეს. თუმცა, ამ საკითხში უფრო ადრე თავისი წელილი ლეონტიევმა შეიტანა[193]. ამ თეორიის მათემატიკური მტკიცება მოცემულია ჰიკსის ნაშრომში — „ღირებულება და კაპიტალი", სადაც ნათქვამია, რომ „ფიზიკური საგნების ნაკრები ყოველთვის ისე შეიძლება იქნას განხილული, თითქოს იგი ცალკეული საქონლის ერთეულებად გაყოფადია მანამ, სანამ ამ საქონელთა შედარებითი ფასები უცვლელი იქნება"[194]. სხვანაირად ამ აზრს იგი ასე აყალიბებს: თუ საქონელთა ჯგუფის ფასები ერთნაირი პროპორციით იცვლება, ეს ჯგუფი ზუსტად ისე იქცევა, თითქოს ერთი საქონელი იყოს.

---

[192]Pigou, Arthur Cecil, The Economics of Welfare, L., 1960. გვ.223.

[193]Leontief, W., The Future of the World Economy. A United Nations Study, N.Y., 1977.

[194]Hicks, J., Value and Capital..., Oxf., 1934, გვ. 33.

„**რთული საქონლის**" თეორია განსაკუთრებით მნიშვნელოვანია იმდენად, რამდენადაც იგი მაკროეკონომისტებს საკითხებისადმი სწორ მიდგომაში ეხმარება. მაგალითად, ხშირად სხვადასხვა კვალიფიკაციის შრომის „საშუალო შრომამდე" დაყვანა დაკანონებულია, მაგრამ ზოგიერთ შემთხვევაში თეორია მაკროეკონომისტებს დამშვიდების საშუალებას არ აძლევს. ამ შემთხვევათაგან ყველაზე მნიშვნელოვანია სხვადასხვა ხანგრძლივობის წარმოებრივი საშუალებების (წარმოებრივი დანიშნულების საქონლის) შემთხვევა. მაკროეკონომისტისათვის, სარგებლის ნორმის ასახსნელად ხშირად მათი რთულ (შედგენილ) წარმოებრივ საშუალებებად გაერთიანებაა მოხერხებული. მაგრამ ბაზარზე სარგებლის ნორმის ყოველი შემცირება ხანგრძლივი დროის განმავლობაში წარმოებრივი საშუალებების გაძვირებას იწვევს, რის შედეგადაც „რთული საქონლის" თეორიის ძირითადი მოთხოვნა არ კმაყოფილდება. ცვალებადი სარგებლის ნორმის შემთხვევაში სხვადასხვა წარმოებრივი საშუალებების გაერთიანება შეუძლებელია.

როგორც ცნობილია, ვალრასმა ზოგადი წონასწორობის სისტემა შექმნა, მაგრამ მას წონასწორობის ძირითად პირობებში მოცემული ცვლილებების ეფექტიანობის შესახებ ფაქტობრივად არაფერი უთქვამს — მას შედარებითი სტატიკა აკლდა. მარშალს ბევრი რამ აქვს დაწერილი სტატიკის შესახებ, მაგრამ იგი ზოგადი წონასწორობის გარკვეულ სისტემას არ ეფუძნებოდა. მათგან განსხვავებით, ჰიკსმა ზოგადი წონასწორობის სისტემის შედარებით-სტატიკური ანალიზი წამოიწყო.

მისი აზრით, შედარებითი სტატიკა სტაბილურ სისტემაში მნიშვნელოვანია. არამდგრადი სისტემა, პირობების ცვლილებების შემდეგ, ახალი წონასწორობისაკენ არ მიისწრაფის და ამგვარად შედარებით-სტატიკური განსაგღვრისათვის არაეფექტიანია. პრინციპში ასეთი მიდგომა

მთლად სიახლე არ იყო: ერთიანი ბაზრებისათვის მას ინტენსიურად იყენებდა მარშალი, ხოლო მოგვიანებით საერთო მოთხოვნისათვის იგი კეინზურ მოდელებში იყო გამოყენებული. „ღირებულება და კაპიტალში" ჰიკსმა ეს თვალსაზრისი „რთული" ბაზრების ანალიზისას პირველად გამოიყენა.

ჰიკსმა სისტემის სტაბილურობის ორი სახე დაასახელა: პირველი **არასრული სტაბილურობა**, როდესაც საქონელზე ფასის ზრდის შედეგად ჭარბი მოთხოვნა მცირდება; მეორე, **სტაბილური სისტემა**, როდესაც მოთხოვნის ზრდა ფასის ზრდას განაპირობებს: ბაზარი დაუყოვნებლივ არ რეგულირდება და ამ დროში სისტემა კელავ შეიძლება „მოიშალოს". ამიტომ ჰიკსმა შემოიღო კრიტერიუმი, რომელსაც **სრული სტაბილურობის კრიტერიუმი** უწოდა. ამ კრიტერიუმის თანახმად, ჭარბი მოთხოვნა უნდა შემცირდეს. თუმცა, ფასის მატების შედეგადაც კი შესაბამის ბაზრებზე ჭარბი მოთხოვნა ვერ გამოირიცხება.

პ. სამუელსონის აზრით, ჰიკსის კრიტერიუმების ძირითადი ნაკლი იმაში მდგომარეობს, რომ ისინი უფრო ინტუიციას ემყარება, ვიდრე ნათელ დინამიკურ ანალიზს[195]. ასეთი ანალიზისას ეს სტაბილურობისათვის არასაკმარისია. მიუხედავად ამისა, ჰიკსის ინტუიცია მნიშვნელოვანი იყო. ლ. მეტცლერმა[196] აჩვენა, რომ ჰიკსის სრული სტაბილურობის პრინციპი დინამიკური სტაბილურობისათვისაა საკმარისი.

„ღირებულება და კაპიტალის" პირველი ნაწილი ვალრასისეული წონასწორობის სტატიკას, მეორე ნაწილი კი დინამიკას ეძღვნება. ჰიკსის ანალიზი, მართალია, სტატიკურია, მაგრამ მან ევოლუციური პროცესები სტატიკურ მეთოდებს დაუმორჩილა. ეს გზა შემდეგში მდგომარეობდა:

---

[195]Samuelson P., Foundations of Economic Analysis, Cambr., 1947.
[196]Metzler L., Collected Papers, Cambr., 1973.

დრო პერიოდებად, კვირეებად დაპყო. ყველა საქმიანი გარიგება მხოლოდ ორშაბათობით ხდებოდა, კვირის დარჩენილ დროში კი ბაზრები დახურული იყო.

შინამეურნეობები და ფირმები ორშაბათობით ბაზარში თავიანთი ნაწარმს წარადგენდენ. წარსული გამოცდილებიდან გამომდინარე, მათ იცოდნენ მომავალ კვირეებში მოსალოდნელი ფასების დონე — ჩამოყალიბებული ჰქონდათ თავანთი მუშაობის გეგმები. პირველ ორშაბათს დროებითი წონასწორობა მყარდებოდა. მიუხედავად იმისა, რომ ყველა ბაზარი მომგებიანია, შესაძლოა წინასწარი იმედები არ გამართლდეს და გეგმები შეიცვალოს. მეორე ორშაბათს წარმომადგენლები სხვადასხვა ნაწარმით, იმედებით და გეგმებით ცხადდებიან — მყარდება ახალი დროებითი წონასწორობა და ა.შ.

ამჟამარად, ეკონომიკური ცვლილებები დროებითი წონასწორობის ჯაჭვის სახით წარმოგვიდგება. პერიოდების ერთ-ერთი დამაკავშირებული რგოლი მომავლის იმედებია. მიმდინარე ფასის ცვლილებების გათვალისწინებით ჰიკსს ისევ მოსალოდნელი ფასების ელასტიკურობის ცნება შემოაქვს. თუ ელასტიკურობა ნულის ტოლია, მაშინ მიმდინარე ფასებში ცელილებები მოსალოდნელ ფასებზე გავლენას არ ახდენს. თუ ელასტიკურობა ერთის ტოლია, მაშინ მიმდინარე ფასების ცვლილებების გავლენა მუდმივია. თუ მოსალოდნელი ფასების ელასტიკურობა დაბალია, ეკონომიკა სტაბილურობისაკენ მიისწრაფის, ხოლო თუ მაღალია, მაშინ იგი ეკონომიკის არასტაბილურობას მოასწავებს. ჰიკსი მოგვიანებით მისი თეორიის შეზღუდულობას მიხვდა, მაგრამ, მიუხედავად ამისა, ამ თეორიამ პრობლემის ამოხსნას უღავოდ შეუწყო ხელი.

ასეთმა მიდგომებმა ჰიკსს მაკროდინამიკური პრობლემების ზოგადი წონასწორობის განხილვის საშუალება მისცა. ერთ-ერთი სპეციფიკური პრობლემა, რომლის მიმართ-

აც მან თავისი მოდელი გამოიყენა, – სესხებზე ვადის მიხედვით სარგებლის განაკვეთების სტრუქტურაა. საკითხი ასე იდგა: როგორ კავშირშია ერთმანეთთან ეროდღიანი და სხვადასხვავადიანი სესხები სარგებლის განაკვეთებიდან გამომდინარე. ფიშერის აზრით, გრძელვადიანი სიდიდეები ძირითადად, შესაბამისი მოკლევადიანი სიდიდეების საშუალოს წარმოადგენს[197]. ჰიკსმა ფიშერის მტკიცება მოკლე დეტალური ანალიზით შეავსო.

დავუშვათ, რომ დრო დაყოფილია კვირეებად და, რომ საკრედიტო ბაზარი ყოველი პერიოდის დასაწყისში ღიაა. ნებისმიერ საბაზრო დღეს შეიძლება დაიდოს, როგორც უვადო, ისე ვადიანი საკრედიტო ხელშეკრულება. სესხები რამდენიმე კვირით შეიძლება გაიცეს, მაგრამ სარგებლის განაკვეთი თითოეულ კვირაზე იანგარიშება. ასე რომ, ორკვირიან სესხს დადგენილი სარგებლის გაორმაგებული დონე შეესაბამება. აქ ჰიკსმა ნათელყო, რომ მოცემული კვირის სარგებლის ნორმა დაუყოვნებლივ გადასახდელი სარგებლის ნორმის ტოლი არ იქნება. მიუხედავად ამისა, მისი მომაელის იმედების ჰიპოთეზა ამ სფეროს კვლევების საფუძველი გახდა.

* * *

ჰიკსის ადრინდელი ნაშრომების (განსაკუთრებით „ღირებულება და კაპიტალის") გავლენა მეტად მნიშვნელოვანი იყო. მის გვიანდელ ნაწერებს, მიუხედავად აეტორის მიმართ პატივისცემისა და ინტერესისა, ასეთი დიდი გამოხმაურებები არ მოჰყოლია. თავის ადრინდელ ნაშრომებში ჰიკსი, როგორც თვითონ მოგვიანებით აღნიშნავს, ისეთ საკითხებს აყენებდა, რომელთა გადაწყვეტა ხელმისაწვდომი იყო. პრობლემები, რომლებსაც იგი თავის

[197]Fisher Irving, The Theory of Interest as Determined by Impatience to Spend Income and Opportunity to Invest It., N.Y., 1930, გვ. 70.

გვიანდელ ნაშრომებში შეეხო, ალბათ უფრო ღრმა და სასარგებლო იყო, მაგრამ მათი გადაწყვეტა მის ძალებს აღემატებოდა.

ჰიკსი ეკონომიკური აზრის ისტორიაში შეეიდა, როგორც საუკუნის დიდი ბრიტანელი თეორეტიკოსი. ერთი მხრივ, ამით ის ფაქტი აისახება, რომ მარშალის შემდგომი პერიოდის ინგლისი ეკონომიკის თეორიის ლიდერი აღარ იყო, მეორე მხრივ, ეს იმას ნიშნავს, რომ ჰიკსი კეინზთან ერთად მნიშვნელოვანი ფიგურა იყო. კეინზის კალმის ძალამ „დიდებული რეეოლუცია", ხოლო ჰიკსის ანალიზის უნარმა კი თანამედროვე ზოგადი წონასწორობის ანალიზი მოგვცა.

ლიტერატურა

კეინზი ჯონ, დასაქმების, პროცენტისა და ფულის ზოგადი თეორია, ქუთაისი, 1995.

Блауг М., Экономическая мысль в ретроспективе, М., 1994, гл.10,13,16..

Блюмин И.Г., Критика буржуазной политической экономии, т.1, М., 1962.

Всемирная история экономической мысли, т.4, М., 1990, гл.31.

Жамс Э., История экономической мысли XX века, пер. с франц., М., 1959, гл.16.

Кейнс Дж.М., Трактат о денежной реформе - В кн.: Избранные произведения, пер. с англ., М., 1993; Общая теория занятости, процента и денег – В кн.: Классики экономической мысли, М., 2000; Беглый взгляд на Россию – Социс., 1991, N 7, с. 137-145.

Майбурд Е.М., Введение в историю экономической мысли, М., 1996, гл.29.

Осадчая И.М., Кейнс и современная буржуазная политическая экономия, М., 1965.

Пигу А., Экономическая теория благосостояния, в 2-х томах, пер. с англ., М., 1985.

Селигмен Б., Основные течения современной экономической мысли, М., 1968, гл. III, V.

Dunlop J.G., The Movement of Real and Money Wage Rates _ „Economic Journal", 48/1938.

Fisher Irving, The Theory of Interest as Determined by Impatience to Spend Income and Opportunity to Invest It., N.Y., 1930, გვ.70.

Hansen A. A Guide to Keynes, N.Y., 1953.

Harrod R., The Life of J.M. Keynes, L., 1951.

Hicks John: The Theory of Wages, L., 1932; Mr Keynes and the Classik- "Econometrica". V.5, 1937; Value and Capital: An Inquiry into Some Fundamental Principles of Economic Theory, Oxf., 1939; The Social Framework: An Introduction to Economics, Oxf., 1942; A Contribution to the Theory of the Trade Cycle, Oxf., 1950; Capital and Growth, N.Y., 1965; Critical Essays in Monetary Theory, Oxf., 1967; A Theory of Economic history, Oxf., 1969; Capital and Time: A Neo-Austrian Theory, Oxf., 1973; Collected Essays on Economic Theory, Oxf., 1973.

Keynes John Maynard: Indian Currency and Finance, L., 1913; The Economic Consequences of the Peace, L., 1919; Treatise on Probability, L., 1921; A Revision of the Treaty, L., 1922; A Tract of Monetary Reform, L., 1923; The Economic Consequences of Mr. Churchill., L., 1925; A Short View on Russia, L., 1925; The End of Laisser-Faire, L., 1926; Can Lloyd George do it? L., 1929; A Treatise of Money, 2Vols, L., 1930; Economic Possibilities for our Grandchildren - „Nation Athenaeum", 18.X, 1930; Essays in Biography, L., 1933; The Means to Prosperity, L., 1933; The General Theory of Employment, Interest and Money, L., 1936; Relative Movenments of Real Wages and Output-"Ec.Jorn.", 49/1939; How to Pay for the War., L., 1940.

Kaldor N., Prof. Pigou on Money Wages in Relation to Unemployment _ „Ec. J.', Bd.47, 1937.

Leontief W., The Future of the World Economy. A United Nations Study, N.Y., 1977.

Metzler L., Collected Papers, Cambr., 1973.

Pigou A.C.: Wealth and Welfare, L., 1912; Employment, L., 1913; The Value of Money, „Quarterly Journal of Economics", Bd.,32, L., 1917-1918/1952; The Political Economy of War, L., N.Y., 1921/1941; Industrial Fluctuations, L., 1927/1929; An Analysis of Supply- „Ec. L.", Bd.,38, 1928; The Theory of Unemployment, L., 1933; Real und Money Wage Rates in Relation to Unemployment _ „Ec. J.", Bd.47/48, 1937/39; Employment and Equilibrium, L., N.Y, 1941 /49/52; Types of War Inflation _ „Ec.J.".,. Bd.,51,1941; Lapses from Full Employment, L., N.Y., 1945/49/52/57; Keynes „General Theory A Retrospective View, L., N., 1950/51/52; A Study in Public Finance, L., N.Y., N., 1928/1956; The Economics of Welfare, L., 1960.

Samuelson P., Foundations of Economic Analysis, Cambr., 1947.

Robinson A (ხელმძღვ.) The Collected Writings of J.M., Keynes, Vol.1-30, L.,1971-82.

Tarshis Changes in Real and Money Wages _ „Ec. Journal", 44/1939.

თავი XI. გერმანული ნეოლიბერალიზმის სათავეებთან: ვალტერ ოიკენი (1891-1950)

§1. ცხოვრება და სამეცნიერო-პედაგოგიური მოღვაწეობა

ვალტერ **ოიკენი** დაიბადა 1891 წლის 17 იანვარს, იენაში, ნობელის პრემიის ლაურეატის ფილოსოფოს რუდოლფ ოიკენის (1846-1926) ოჯახში. ეკონომიკური განათლება მან კილის, ბონისა და იენის უნივერსიტეტებში მიიღო. 1914-1918 წლებში მონაწილეობდა პირველ მსოფლიო ომში, როგორც ოფიცერი, 1920 წელს იგი დაქორწინდა. ერთი წლის შემდეგ ბერლინის უნივერსიტეტში დოქტორის წოდება მიიღო. 1925 წლამდე ოიკენი აქ პრივატ-დოცენტად მუშაობდა. 1925 წელს სამუშაოდ ტიუბინგენის უნივერსიტეტში პოლიტეკონომიის კათედრაზე მიიწვიეს. ორი წლის შემდეგ ფრაიბურგის უნივერსიტეტში გადადის, სადაც სიცოცხლის ბოლომდე მოღვაწეობდა. 1950 წლის 20 მარტს იგი ლონდონში გარდაიცვალა (სადაც მიპატიჟებული იყო ლექციების წასაკითხად).

ვალტერ ოიკენი არამხოლოდ გამოჩენილი მეცნიერი, არამედ უდიდესი პასუხისმგებლობის გრძნობის მქონე პიროვნება იყო. მაღალი მეცნიერული დონითა და შესანიშნავი ადამიანური თვისებების გამო იგი შთამბეჭდავ ზემოქმედებას ახდენდა მათზე (პირველ რიგში, სტუდენტებზე), ვისაც მასთან ურთიერთობა ჰქონდა. მის უპირველეს ამოცანას სტუდენტების შემდგომი მოღვაწეობისათვის მაღალ დონეზე მომზადება წარმოადგენდა. მიუხედავად იმისა, რომ იგი კარგი ორატორობით არ გამოირჩეოდა, მისი მოხსენებები მეტად შთამბეჭდავი იყო, რადგან მსმენელებს აქტიურად იზიდავდა დისკუსიებში. ოიკენი სტუდენტებს მხოლოდ სპეციალური განათლებით არ ზღუდავდა, იგი განსაკუთრებულ ყურადღებას არსებული ეკონომიკური მდგომარეობის გაცნობას ანიჭებდა და ამ მიზნით მათთან ერთად მოგზაურობდა საწარმოებში,

იწეეედა მათ საკუთარ ბინაში, სადაც საუბრების მხოლოდ მცირე ნაწილი ეთმობოდა ვიწრო სპეციალობას.

ოიკენის მოღვაწეობა ეკონომიკურ მეცნიერებაში ძალზე წააგავს თავისუფლებისათვის ბრძოლას. იგი მის გარშემომყოფთათვის ადვილად შესაგუებელი ადამიანი იყო. სიმართლისათვის ბრძოლამ მრავალი მტერი შესძინა. 1918 წელს ომიდან დაბრუნებულ ოიკენს გერმანელ მრეწველთა კავშირში მონაწილეობამ ვაიმარის რესპუბლიკის ეკონომიკური და პოლიტიკური პრობლემების ღრმად გაცნობის შესაძლებლობა მისცა. მან მალე შეიცნო, რომ ისტორიული სკოლის იდეებით გამეფებელ გერმანულ პოლიტეკონომიას, ხშირად არ ძალუძდა ეკონომიკური პოლიტიკის საკითხებში სწორი რეკომენდაციების გამომუშავება. ამავე დროს, იგი დარწმუნდა, რომ პოლიტეკონომიას თავისი შესაძლებლობების სწორად გამოყენების შემთხვევაში ქმედითი დახმარების გაწევა შეუძლია ქვეყნისათვის. ამის წინაპირობა თეორიული კვლევების განახლება უნდა ყოფილიყო.

თუკი მისი დისერტაცია და ადრეული მიდგომები ჯერ კიდევ ისტორიული სკოლის გავლენას განიცდდა, თეორიისაკენ მისი შემობრუნება განხორციელდა მის წიგნში **„გერმანული ფულის პრობლემის კრიტიკული განხილვა"** (1923)[198].

ისტორიული სკოლის ზეგავლენის გამო, თეორიული კვლევების საჭიროება არსად არ იყო ისე უგულებელყოფილი, როგორც გერმანიაში. მოხდა ისე, რომ გერმანელ პოლიტეკონომისტთა დიდმა ნაწილმა სწორად ვერ გაიგო პირველი მსოფლიო ომის შემდგომი ინფლაციის მიზეზები. ისინი მას დადებითი საგადასახდელო ბალანსის არსებობით ხსნიდნენ. ოიკენს ასეთი ახსნა არ აკმაყოფილებდა და

---

[198]Kritische Betrachtungen zum deutschen Geldproblem, Jena, 1923.

ამის გამო თეორიას მიმართა, რომელიც მისთვის ეკონომიკური რეალობის არსში ჩაწვდომის საშუალება იყო.

ზემოაღნიშნულ ნაშრომში ოიკენმა შეიმუშავა საგადასახდელო ბალანსის თეორია, რომლის მისედვითაც ინფლაციის მიზეზი არა სახელმწიფო ბანკის მიერ განხორციელებული ფულის ემისია, არამედ ბაზარზე გაუფასურების გამო ფულზე გაზრდილი მოთხოვნა იყო. ამ თეორიის მიხედვით, ასეთი გაუფასურების მიზეზი ქაღალდის ფულის ექსპორტია, რომლის მიზეზი საზღვარგარეთის მიმართ გერმანიის დიდი საგადასახდელო ვალდებულებებია. ასეთ პირობებში უცხოელები სწრაფად ყიდდნენ მიღებულ ქაღალდის ფულს, რაც ხელს უწყობდა მარკის კურსის დაცემას, ამას კი შედეგად პირველ რიგში საიმპორტო და შემდეგ ყველა სხვა ფასების ზრდა მოჰყვებოდა.

ოიკენმა ეჭვქვეშ დააყენა სავაჭრო ბალანსის დეფიციტის განსაზღვრის სისწორე, რომელიც საგადასახდელო ბალანსის უმნიშვნელოვანესი ნაწილია. 1922 წელს გერმანიაში ქაღალდის ფულის ექსპორტი ძალზე დიდი არ იყო. მას აქ საზღვარგარეთიდან ფულის ნაკადი სჭარბობდა. ოიკენმა ჯერ ფაქტები შეაფასა, შემდეგ კი ზოგადი თეორიული მოსაზრებები ჩამოაყალიბა. გერმანიის საგადასახდელო ბალანსის თეორიის გაკრიტიკების შემდეგ, მან ინფლაციის თეორიული ანალიზი შემოგვთავაზა.

მისი აზრით, ინფლაციის მიზეზი ბიუჯეტის დეფიციტი და სარგებლის განაკვეთის ხელოვნური შეზღუდვაა. საგადასახდელო ბალანსის თეორეტიკოსები უმართებულოდ იხილავდნენ დეფიციტს, მხოლოდ როგორც შედეგს. ფულის რაოდენობა არამარტო დეფიციტის დაფინანსების, არამედ სტიმულირებული დაბალპროცენტიანი საბანკო კრედიტების გამოც იზრდება. ეს კი სასაქონლო ბაზარზე ფასებს ზრდის, რაც, თავის მხრივ, ბიუჯეტის დეფიციტსა და კრედიტებზე მოთხოვნას და ინფლაციის გაძლიერებას განაპირობებს. აქედან ბიუჯეტის დეფიციტისა და მოთხოვ-

ნის შესახებ სულ სხვა დასკვნები გამომდინარეობს, ვიდრე ამას საგადასახდელო ბალანსის თეორია იძლევა. სახელმწიფომ საერთოდ ხელში უნდა აიღოს ძალაუფლება, რათა ფულის რაოდენობის განსაზღვრა შეძლოს. ამასთან, კრედიტებზე მოთხოვნის შემცირების მიზნით, სარგებლის განაკვეთი უნდა გაიზარდოს[199].

უშუალოდ მსოფლიო ეკონომიკური კრიზისის წინ და ამ კრიზისის დროს, ოიკენის მიერ კონიუნქტურის თეორიის სფეროში რამდენიმე ნაშრომი დამუშავდა. **„სახელმწიფო სტრუქტურების ცვლილებები და კაპიტალიზმის კრიზისი"** (1932)[200] ეკონომიკური თეორიისაკენ მიმართული ოიკენის პირველი ნაშრომი იყო. იგი გვიჩვენებს, რომ ოიკენის თეორიისაკენ შემობრუნებამ ისტორიისადმი მისი ინტერესი არ შეანელა. მან „გეგმიური მეურნეობის" იდეების კრიტიკა შემდეგი სიტყვებით გადმოგვცა: მას აკლია ისტორიული ფაქტების ანალიზი და ზუსტი ეკონომიკური აზროვნება, რის გამოც, რას უნდა მოველოდეთ ისეთი ეკონომიკური იდეებისაგან, რომლებიც ასეთი ნაკლოვანებების დაკავშირებიდან წარმოიქმნა[201]. იგი აანალიზებს საბაზრო ეკონომიკის ფუნქციონირებაზე მოქმედ უარყოფით ფაქტორებს, შემდეგ კი საბაზრო სისტემაში ცალკეული სამეურნეო სუბიექტების გეგმების ძიზანშეწონილი კოორდინაციის საქმეში ხაზს უსვამს ფასების ქმედითი სისტემის, კონკურენციის და საგლვარგარეთთან ეკონომიკურ ურთიერთობებში სტაბილური წესრიგის მნიშვნელობას. ამოცანებით გადატვირთული სახელმწიფოს ჩარევები ამ კოორდინაციას სახიფათოდ აზიანებს. ისინი არა პოლიტიკური იდეის განხორციელებას, არამედ ეკონო-

---

[199]Kritische Betrachtungen zum deutschen Geldproblem, გვ. 80.

[200]Staatliche Strukturwandlungen und die Krise des Kapitalismus -Weltwirtschaftliches Archiv, Bd.36, 1932.

[201]იქვე, გვ. 321.

მიკის ცალკეული დარგებისა და მეწარმეთა მისწრაფებებს ემსახურებიან და უსისტემობით გამოირჩევიანო.

ოიკენის კიდევ ერთი მნიშვნელოვანი ნაშრომი **„კაპიტალის თეორიის კვლევა"** (1934)[202] იწყება ვრცელი შესავლით: „რას ქმნის პოლიტეკონომიის თეორია". იგი შეიძლება განვიხილოთ, როგორც მისი ძირითადი ნაშრომის, „ეროვნული ეკონომიკის საფუძვლების", წინასწარი მონახაზი.

§ 2. ეროვნული ეკონომიკის საფუძვლები

მეორე მსოფლიო ომის დაწყების შემდეგ ოიკენმა დიდი ყურადღება მიიპყრო თავისი მთავარი ნაშრომით – **„ეროვნული ეკონომიკის საფუძვლები"** (1940). ავტორის გარდაცვალებიდან რამდენიმე თვის შემდეგ ამ წიგნის მეექვსე გამოცემა (1950) გამოვიდა[203]. ოიკენი სრულიად ახლებურად მიუდგა უმნიშვნელოვანესი პრობლემების ანალიზს[204]. წიგნის შესავალ ნაწილში მითითებულია, რომ მან დაბეჯითებით უარყო ისტორიზმი, გაათავისუფლა მეცნიერება და რომ არსად თეორიის მოქმედება ისტორიულ სინამდვილესა და სოციალური ცხოვრების ფორმაზე უკეთესად ჩამოყალიბებული არ არის.

ყოველდღიური გამოცდილებიდან გამომდინარე, ავტორი წიგნის დასაწყისშივე გამოყოფს ეკონომიკური თეორიისათვის მნიშვნელოვან საკითხებს და მის უპირველეს პრობლემას – როგორ ხორციელდება შრომის დანაწილებაზე დამყარებული ურთიერთდამოკიდებულების მართვის რეგულირება, რომელზეც ყოველი ადამიანის არსე-

---

[202]Kapitaltheoretische Untersuchungen, Jena, 1934.

[203]Die Grundlagen der Nationalökonomie, 6. Aufl. Berlin, Gött., Haidelb., 1950; გერმანულიდან რუსულ ენაზე თარგმანი: Основы национальной экономики, М.,1996.

[204]Основы национальной экономики, გვ. 67.

ბობაა დამოკიდებული[205]. აქ მან კრიტიკულად განიხილა არსებული პრობლემების გადაწყვეტის ცდები. კლასიკური პოლიტეკონომიის დამსახურებაა ის, რომ აღმოჩენილია ეკონომიკურ პროცესებს შორის ზოგადი ურთიერთდამოკიდებულება და ყოველმხრივ განვითარებულია აზროვნების მეთოდი[206]. ამ სკოლას არ აკლია ისტორიული ცოდნა, მაგრამ პრობლემის გადაწყვეტა მან ვერ შეძლო, რადგან ისტორიულ მრავალმხრივობაში ეძებდა „ერთადერთ ბუნებრივ წესს"[207]. იგი თავისთავს კერძო შემთხვევის ანალიზით ბღუდავდა და ბუნებრივი წესრიგისაკენ ძიებისას ვერ შეამჩნია ამ შეზღუდვიდან გამომდინარე თეორიასა და ისტორიულ რეალობას შორის არსებული დისტანცია, რომელიც მოგვიანებით ნახსენებია, როგორც „დიდი ანტინომია"[208]. „ცნებათა პოლიტეკონომია" მეურნეობის არსში გარკვევას ცნებათა ანალიზის მეშვეობით და აქედან გამომდინარე საშუალებით კონკრეტული შედეგების მიღწევას დედუქციის[209] მეთოდით ცდილობდა[210].

პოლიტეკონომიის და, პირველ რიგში, გერმანული ისტორიული სკოლის კრიტიკისას, ოიკენი შედარებით მოკლედ მიმოიხილავს შმოლერის პრაქტიკულ მოღვაწეობას, ხოლო გაცილებით უფრო ფართოდ კი მის შეხედულებებს „ეკონომიკური საფეხურების" შესახებ. შმოლერის პროგრამას ოიკენი მცდარად მიიჩნევს. „შმოლერის მოთხოვნა, — წერდა. იგი, — რომლის თანახმადაც მეცნიერებამ ჯერ

---

[205] Основы национальной экономики, გვ. 11.

[206] იქვე, გვ. 38.

[207] იქვე, გვ. 25.

[208] ანტინომია (ბერძნ. antinomia) — წინააღმდეგობა ორ ურთიერთგამომრიცხავ დებულებას შორის, რომლებიც ცალ-ცალკე ჭეშმარიტებად ითელება.

[209] დედუქცია (ლათ. deductio გამოყვანა) — ზოგადი დებულებიდან კერძო დასკვნის გამოყვანა.

[210] Ойкен В., Основы национальной экономики, გვ. 39-41.

კიდევ თეორიის დამუშავებამდე უნდა აღწეროს ფაქტების მიზეზები და შედეგები, სრულიად განუხორციელებელია"[211].

ნაშრომის მე-2 თავი („მეურნეობის განვითარების საფეხურები და მეურნეობის სტილი"[212]) დამუშავებულ იქნა ორი სხვადასხვა მიზნიდან გამომდინარე: სწავლულთა ერთი ნაწილი საფეხურების ჩამოყალიბებით ერთდროულად ცდილობდა ერთი მიმართულებით დადებითი განვითარების დამტკიცებას. მაგალითად, ლისტი, კნისი, როშერი, ჰილდებრანდი, შმოლერი, ზომბარტი ყოველგვარ სამეურნეო მოვლენაში განვითარების პროცესს ხედავდნენ[213]. მეორე ნაწილს არ სურდა ერთიანი განვითარების იდეაზე დათანხმება და ისინი ყურადღებას არა საფეხურების თანმიმდევრულობასა და მათ ურთიერთკავშირზე, არამედ სამეურნეო ცხოვრების მრავალფეროვნებასა და მათ შორის განსხვავებების დადგენისაკენ მიმართავდნენ[214].

ოიკენი სვამს საკითხს არა მხოლოდ იმის თაობაზე, რომელი ვარიანტია კარგი ან ცუდი, არამედ მას აინტერესებს, შესაძლებელია თუ არა ასეთი მიდგომებით ისტორიული ჭეშმარიტების ასახვა — თუკი არ შეიძლება, მაშინ აუცილებელია ასეთი მიდგომის სრული უარყოფა და ახალი გზის ძიება[215]. პირველი ვარიანტის პასუხად ოიკენი მიუთითებს, რომ შეუძლებელია ეკონომიკის სუბიექტია ურთიერთზემოქმედებაზე რაიმეს თქმა მაშინ, როდესაც უცნობია არსებული წყობა. წესრიგი შეგნებულად მხოლოდ იშვიათ ისტორიულ სიტუაციებში (კერძოდ, რაციონალურად გააზრებული პრინციპების გამოყენების შედეგად XVIII საუკუნის ბოლოს და XVIII-XIX საუკუნეების მიჯნაზე დასავლეთ ევროპაში) შეიძლება დამყარდეს,

---

[211]Ойкен В., Основы национальной экономики, გვ. 53.
[212]იქვე, გვ. 55.
[213]იქვე, გვ. 55.
[214]იქვე, გვ. 56.
[215]იქვე, გვ. 59.

უმრავლეს შემთხვევაში კი ასეთი პრინციპების გარეშე იგი სპონტანურად მყარდება. პირველ შემთხვევაში ოიკენი მეურნეობის ძირითად კანონზე მსჯელობს. მისი აზრით, მეცნიერებამ „უნდა გამოიცნოს კონკრეტული ეკონომიკური წესები მათ წყობაში, სტრუქტურაში. ამაშია ზემოხსენებულთან ერთად პოლიტეკონომიის მეორე მთავარი პრობლემა"[216].

ეკონომიკის საფეხურების მომხრეებს, რომლებიც ისტორიული განვითარების ერთი მიმართულებით დადგენას არ ცდილობენ, წესები არ აინტერესებთ და მათი ინტერესები ეკონომიკური სინამდვილის არსის შეცნობისაკენაა მიმართული. ეს კი ბევრი მიზეზის გამო გაურკვეველია, რადგან ყოველი თეორია გარკვეული კონიუნქტურის შემთხვევაში აუცილებელი ურთიერთდამოკიდებულებების ასახვაცაა. ოიკენის აზრით, შეუძლებელია საფეხურებმა სინამდვილე ასახონ, რადგან არ შეიძლება სხვადასხვა ეპოქები, მათი სიმრავლის გამო, ერთობლივად დახასიათდეს.

ამ კონცეფციების კრიტიკის შემდეგ, ოიკენი „საფუძვლებში" მიჰყვება მის მიერ არჩეულ გზას. წარსულისა და აწმყოს მრავალი მაგალითის ანალიზის საფუძველზე იგი ასკვნის, რომ წესების ფორმათა არსებული შემადგენლობა, მართალია, განსხვავებულია, მაგრამ მათი ელემენტების რაოდენობა შეზღუდულია. მეცნიერებამ აბსტრაქციის მეთოდით შეფასების ის ფორმები უნდა გამოძებნოს, რომლებიდანაც აწმყოსა და წარსულში კონკრეტული ეკონომიკური წესები შედგება და შედგებოდა.

ოიკენი თავისი წიგნის დაახლოებით მესამედ ნაწილში ეკონომიკურ სისტემებს იხილავს. რადგან ეკონომიკის ყოველი სუბიექტი სამეურნეო გეგმის საფუძველზე მოქმედებს, იგი მათ ასეთი გეგმების შედგენის ტიპის მიხედვით განასხვავებს. იგი კაცობრიობის ისტორიაში მთელ

---

[216]Ойкен В., Основы национальной экономики, გვ. 58.

ეკონომიკურ სისტემას ორ „იდეალულ ტიპად" ყოფს: **„ცენტრალურ-მართვად"** და **„თავისუფალ (საბაზრო)"** მეურნეობად, ერთმანეთისაგან ისინი მართვის ფორმებით განსხვავდებიან.

ავტორი ეკონომიკის I ტიპს მიაკუთვნებს მონათმფლობელურ, ფეოდალურ, ფაშისტური გერმანიისა და ყოფილი სოციალისტური ქვეყნების ეკონომიკას, რომლებიც საზოგადოების ყოველდღიური ეკონომიკური ცხოვრების გეგმის ერთი ცენტრიდან რეგულირებით ხასიათდება.

ოიკენის აზრით, ეკონომიკური ორგანიზაციის ერთადერთი რაციონალური ფორმაა მეურნეობის II ტიპი „თავისუფალი (საბაზრო) მეურნეობა", რომელიც ეკონომიკური პროცესების რეგულირებას თავისუფალი საბაზრო კონკურენციისა და ფასწარმოქმნის მექანიზმების მეშვეობით ითვალისწინებს. ასეთ ქვეყნად მას მიაჩნდა დასავლეთ გერმანია „სოციალური საბაზრო მეურნეობით". ეს უკანასკნელი არის განვითარების „მესამე გზა" და არა სოციალიზმი ან კაპიტალიზმი[217].

ოიკენი უარყოფს ლიბერალების თეზისს ეკონომიკაში სახელმწიფოს ჩაურეველობის შესახებ და მონოპოლიზმთან ბრძოლისათვის მიზანშეწონილად ეკონომიკის სახელმწიფო რეგულირებას მიიჩნევს. თავისუფალი საბაზრო ეკონომიკის საწარმოთა გეგმები, ცენტრალიზებული ეკონომიკის ერთადერთი გეგმისაგან განსხვავებით, არასრულყოფილია და კოორდინირებას საჭიროებს. ასე წარმოიქმნება ახალი პრობლემა, რომელიც ბაზრების მიერ ფასწარმოქმნის სისტემის მეშვეობით გადაწყდება. ამ პრობლემათა მოგვარება ფულად სისტემაზე, ეკონომიკის ცალკეული სუბიექტების და ხელისუფლების პოზიციებზეა დამოკიდებული.

---

[217]**Ойкен В.**, Основы экономического анализа, მე-2 თავი.

ოიკენი განასხვავებს **ღია** და **დახურულ** ბაზრებს. პირველ შემთხვევაში „მიმწოდებლის და მყიდველის სახით ნებისმიერი ადამიანი დაიშვება", ხოლო მეორეში – არა[218]. იგი ბაზრის ფორმებს მონაწილეთა ქცევების მიხედვით ყოფს[219]. მისთვის უმნიშვნელოვანესი და ხშირად ნაკლებად აღიარებული ფორმა „სრულყოფილი კონკურენციაა". მან დაასახელა საბაზრო კონკურენციის ხუთი ფორმა: კონკურენცია, ნაწილობრივი ოლიგოპოლია, ოლიგოპოლია, ნაწილობრივი მონოპოლია და ნაწილობრივი ან კოლექტიური მონოპოლია[220].

კონკრეტული მეურნეობა ყოველთვის დინამიკურია, თუმცა მხოლოდ დინამიკური თეორიების საშუალებით ეკონომიკური განვითარების გაანალიზება შეუძლებელია. კონიუნქტურული მოძრაობა ყოველთვის ერთტიპიური არ არის და კონიუნქტურის ნორმალური ციკლი არ არსებობს[221], ეს ციკლი, პირიქით, ინდივიდუალური ფენომენია. „დინამიკურმა თეორიამ", ანდაც „კონიუნქტურულმა თეორიამ", რომელიც სამეურნეო ცხოვრებაში ვითომდაც რეგულარულად განმეორებადი ძვრების შესახებ უნივერსალურ დასკვნას აკეთებს, ფიასკო უნდა განიცადოს[222]. მხოლოდ დიდი პერიოდის მერყეობების განვითარებისათვის მსგავსი რამ სამართლიანია. შესაბამის ინდივიდუალურ მოვლენებში ჩაღრმავება და მათი თეორიულად გამოკვლევა გარკვეულწილად საჭიროა. მისი აზრით, დინამიკური თეორიების ავტორები (მათ შორის მარქსი და სხვ.) ვარაუდობდნენ, რომ ეკონომიკური ცხოვრება თავის პარამეტრებს ხშირად თვითონ იცვლის და „დინამიკური თეორიის" საგანი სამეურნეო პროცესების წინასწარი

---

[218]**Ойкен В.**, Основы экономического анализа, მე-2 თავი, გვ. 121.
[219]იქვე, გვ. 144-146.
[220]**Ойкен В.**, Основы национальной экономики, გვ. 145.
[221]იქვე, გვ. 230.
[222]იქვე.

მონაცემების იმ დონით ნგრევა უნდა იყოს, რომელშიაც ეს ნგრევა მოცემული ფაქტორებითაა განპირობებული[223]. „ვარიაციული მეთოდი", ე.ი. „ჰიპოთეზური მსჯელობები მონაცემთა ცვალებადობის შესახებ"[224] და სტატიკური გამოკვლევები აქ განსაკუთრებულ მნიშვნელობას იძენენ, მაგრამ მხოლოდ ისინი არასაკმარისია, რადგან შესაბამისი ცვლილებების გვა უფრო მნიშვნელოვანია.

ოიკენის აზრით, მის მიერ შემოთავაზებული რეკომენდაციებით დიდი წინააღმდეგობების დაძლევა შესაძლებელია. კერძოდ, ეკონომიკის განვითარება სხვადასხვა დროსა და ადგილას სხვადასხვა ფორმით მიმდინარეობს — იგი ისტორიული მსვლელობის ნაწილია და თავადაც ცვლილებებს განიცდის. ამ თავისებურებებს ახსნა სჭირდება, მაგრამ ეკონომიკური ურთიერთობები შეიძლება გამოვავლინოთ არა მხოლოდ ფაქტების, არამედ თეორიული ანალიზის მეშვეობითაც[225].

წიგნის ბოლო ნაწილში ოიკენი მიუთითებს, რომ ეკონომიკური პოლიტიკის მიზანი ქმედითი და ადამიანური წყობილების შექმნა უნდა იყოს. ამასთან, იგი არ ეთანხმება მოსაზრებას იმის თაობაზე, რომ ასეთი წყობილება სპონტანური განვითარებიდან შეიძლება წარმოიქმნას.

§ 3. ეკონომიკური პოლიტიკის პრინციპების შესახებ

ეკონომიკური პოლიტიკის დარგში სისტემატური მუშაობა ოიკენმა უშუალოდ „საფუძვლების" გამოქვეყნების შემდეგ დაიწყო. ეს ამ წიგნის თეორიულმა მსჯელობებმა განაპირობა. ცხადია, იგი ეკონომიკური პოლიტიკის პრობლემების კვლევით მანამდეც იყო დაკავებული, რაც არა მარტო მისმა მოწაფეებმა იცოდნენ, არამედ იგი მის

---

[223]Ойкен В.. Основы национальной экономики, გვ. 235.
[224]იქვე, გვ. 240.
[225]იქვე, გვ. 239-240.

მიერ გამოქვეყნებული წერილებიდანაც გამომდინარეობდა. მეორე მსოფლიო ომის შემდეგ გაბეჭდებსა და ჟურნალებში ეკონომიკური პოლიტიკისადმი მიძღვნილი მრავალი ნაშრომი გამოჩნდა. „ძირითად პრინციპებზე" მისი ნაშრომების ერთი ნაწილი ოიკენმა 1948 წელს წელიწდეული **„ორდოს"** („Ordo") I და III ტომებში გამოაქვეყნა. „ძირითად პრინციპებზე" ამ მუშაობის შედეგს წარმოადგენდა აგრეთვე მისი გარდაცვალების შემდეგ, 1951 წელს გამოქვეყნებული ნაშრომები სახელწოდებით **„ჩვენი წარუმატებლობის დროება"**[226].

ოიკენის გარდაცვალების შემდეგ მისი მეუღლის და აღზრდილის კ. პაულ ჰენზელის მიერ 1952 წელს გამოიცა ნაშრომი – **„ეკონომიკური პოლიტიკის ძირითადი პრინციპები"**[227], რომელშიც ავტორი თავდაპირველად ცდილობს გაარკვიოს, თუ როგორ შეიძლება თანამედროვე ინდუსტრიული მეურნეობის ჩამოყალიბება[228]. ამ საკითხის გარკვევაში იგი უდიდეს როლს მეცნიერულ აზროვნებას ანიჭებს, რომელმაც დიდი როლი უნდა შეასრულოს ახალი წყობილების ძიებაში. თუ მეცნიერება ამ ამოცანას გვერდს აუვლის, მაშინ ამ ფუნქციას „პოლიტიკური და ეკონომიკური ძალაუფლების მქონე ჯგუფები, მათი ფუნქციონერები და იდეოლოგები შეასრულებენ"[229].

ოიკენი, პირველ რიგში, სხვათა კონცეფციებს აკრიტიკებს და საკუთარ პოზიციას მხოლოდ შემდეგ აყალიბებს. იგი იწყებს „Laissez-faire" („ძალდაუტანლობის") ეკონომიკური პოლიტიკით, რომელიც დაფუძნებულია იმ მრწამსზე, რომ მიზანშეწონილი ეკონომიკური წყობა ქვემოდან, საზოგადოების სპონტანური ძალებიდან ვითარდება („რო-

---

[226]"Ordo", Bd.4, 1951.
[227]Grundsätze der Wirtschaftspolitik, Bern-Tübingen, 1952.
[228]იქვე, გვ. 14.
[229]იქვე, გვ. 341-342.

დესაც თავისუფლება არსებობს და სამართლებრივი პრინციპები დაცულია... სახელმწიფო სამეურნეო საქმიანობის მართვის ძირითადი ბერკეტები კერძო სექტორს შეიძლება დაუთმოს"[230]).

„ძალდაუტანლობის" ეკონომიკური პოლიტიკა, მისი უარყოფითი მხარეების მიუხედავად, წარმატებებს აღწევდა. ოიკენის თანახმად, მას მონოპოლიების წარმოქმნა და დაწყებული ინტერვენციონისტული[231] პოლიტიკა უშლიდა ხელს, რის გამოც მონოპოლიებზე ქმედითი კონტროლის განხორციელების საქმეში სახელმწიფო თავად უძლური ხდება[232]. შრომის ბაზარზე პრობლემას წარმოადგენდა არა ის, რომ მუშას მანქანები არ ეკუთვნის (რაზედაც მარქსმა კრიტიკის სიმძიმის ცენტრი გადაიტანა), არამედ უფრო მეტად ის, რომ შრომაზე მოთხოვნა მონოპოლისტური იყო[233].

"ძალდაუტანებელობის პოლიტიკის" შემდეგ ოიკენი „ექსპერიმენტულ ეკონომიკურ პოლიტიკას" გამოყოფს. ცალკე აღებულ ქვეყნებში ასეთი პოლიტიკა ძალზე განსხვავებული იყო, მაგრამ მათ ერთი რამ ჰქონდათ საერთო: იგი ყოველდღიური პრობლემებიდან წარმოიშვა და უმრავლეს შემთხვევაში კერძო საკითხებში მისი შემდგომი თანმიმდევრული გატარებისათვის დაწვრილებით არ იყო გააზრებული. ეკონომიკური პროცესების ცენტრალური მართვის პოლიტიკა „ძალდაუტანლობის" საპირისპირო პოლიტიკაა, რადგან ამ დროს ეკონომიკური პროცესები იგეგმება[234].

---

[230]Grundsätze der Wirtschaftspolitik, გვ.27.

[231]ინტერვენცია (ლათ. interventio) – ერთი ან რამდენიმე სახელმწიფოს ძალადობრივი ჩარევა რომელიმე ქვეყნის საშინაო საქმეებში.

[232]Grundsätze der Wirtschaftspolitik, გვ.172.

[233]იქვე, გვ. 45.

[234]იქვე, გვ. 56-58.

ოიკენი „ცენტრალურად მართული ეკონომიკის" დაგეგმვის პროცესს (რომელშიც „ინვესტიციების მაქსიმიზაცია" უნდა ხდებოდეს) და პარალელურად მის ინსტიტუციონალურ და სხვ. სუსტ მხარეებს აღწერს. ამ დროს დასაქმების პრობლემები გარკვეულწილად შეიძლება გადაწყდეს, მაგრამ „სამართლებრივი სახელმწიფოს" ძირითადი პრინციპები მაინც ვერ მიიღწევა. ასე მაგალითად, ყველა ძალები დასაქმებულია, მაგრამ მოსახლეობის უზრუნველყოფა მაინც დაბალ დონეზეა და სხვ.

"ექსპერიმენტული ეკონომიკური პოლიტიკის" სხვა საკითხები ოიკენს „შუალედური ეკონომიკური პოლიტიკის" სახით აქვს განხილული. სრული დასაქმების პოლიტიკა იმავე სენითაა დაავადებული, რითაც ცენტრალური მართვის პოლიტიკა. მარტივია, იგი უზრუნველყოფს დასაქმებას, მაგრამ ეს წარმოების გააზრებული შედეგების გარეშე და ინფლაციის ფასად ხდება – „უმუშევრობის სენი დაბალი უზრუნველყოფის სენით შეიცვალა"[235]. ექსპერიმენტები, შერბილების ნაცვლად, კონიუნქტურულ რყევებს აძლიერებს – „მმართველი მექანიზმების" მანკიერი მხარეების აღმოფხვრის ნაცვლად, მათი სიმპტომების მკურნალობა ხდება. შემდეგ იგი მიუთითებს, რომ „ცენტრალური მართვის პოლიტიკის" მიხედვით, ძირითადი მასალების წარმოება ცენტრალიზებულად იგეგმება, მათი შემდგომი გადამუშავება კი არა – კოორდინაციის პრობლემა ამ დროს არ გაითვალისწინება. საქმე ისეთნაირადაა, თითქოს ორი დირიჟორი ორ კაპელასთან ერთ დარბაზში მანამ მუშაობდეს, სანამ ერთი მეორეს არ დაიმორჩილებს[236]. არსებითად, ამით ამოიწურება „ეკონომიკური პოლიტიკის" კონცეფციის ოიკენისეული კრიტიკა.

---

[235]Grundsätze der Wirtschaftspolitik, გვ. 142.

[236]იქვე, გვ. 144.

საბაზრო ეკონომიკის ძირითად პრობლემას, კერძოდ, შრომის თვალსაზრისით, დამოუკიდებლად მოქმედ მეწარმეთა კოორდინაციას ოიკენი თავიდანვე „მართვის პრობლემის" სახელწოდებით იხილავს. „საფუძვლებში" მან ეს საკითხი თეორიულად უკვე დაამუშავა. ამჯერად კი იგი პოლიტიკური ეკონომიის სპეციალისტთა მიერ ამ პრობლემის უგულებელყოფას აკრიტიკებს. იგი განმარტავს, თუ რატომ არ შეუძლია ფასებს მათი მართვის ფუნქციის შესრულება. მართვის სისტემის უმოქმედებას ეკონომიკური პროცესების დარღვევა მოჰყვება. ამასთან დაკავშირებით ოიკენი საგარეო-ეკონომიკური ურთიერთობებისა და ფულის პრობლემებს იხილავს. თავისუფლების შეზღუდვის საშიშროება ოიკენისათვის ცენტრალურ პუნქტს წარმოადგენს. სოციალური საკითხი თავისი არსით არის საკითხი ადამიანთა თავისუფლების შესახებ, ხოლო პოლიტიკური პრობლემების მოუგვარებლობა მან არასათანადო დონის აზროვნებასთან დააკავშირა[237].

ოიკენს სჯერა, რომ „სრულყოფილი კონკურენცია", მისი თავისებურებების გამო, მასტაბილიზებელ ზემოქმედებას ახდენს და ხელს უწყობს ისეთ წყობას, რომელშიც ბაზრის ეს ფორმა ბატონობს. კონკურენცია უნდა განხორციელდეს, რათა ის ძალები, რომლებიც საკუთარი ინტერესებიდან წარმოიქმნება, საერთო ინტერესების ხელშესაწყობად იქნას მიმართული, რათა ადგილი ჰქონდეს „ცალკეულთა" ინტერესების გააზრებულ კოორდინაციას[238]. ადამ სმითის „უსილავი ხელის" მეშვეობით სპონტანურად ასე არ მოხდება – იქ, „სადაც სრულყოფილი კონკურენცია შეუძლებელია, აუცილებელი ხდება განსაკუთრებული პოლიტიკურ-ეკონომიკური ღონისძიებები"[239]. მისი აზრით,

---

[237]Grundsätze der Wirtschaftspolitik, გვ. 193.
[238]იქვე, გვ. 360.
[239]იქვე, გვ. 246.

კონკურენციის შემზღუდავი კონცენტრაციის პროცესის ძირითადი დამახასიათებელი ნიშანია არა საწარმოთა რაოდენობის ზრდა, არამედ საწარმოთა გაერთიანების გზით წარმოების ზრდა.

ოიკენის იმედი იმის თაობაზე, რომ უმრავლეს ბაზრებში სრული კონკურენციის განხორციელება შესაძლებელია, საღღეისოდ სრულად ვერ მართლდება. დღეს შეჯიბრს ახალი ტექნოლოგიების საფუძველზე წარმოებული ახალი საქონლით, ბაზრის ფორმის შეცვლად ვიხილავთ. მის მიერ რეკომენდებული წყობის განხორციელებისათვის, ოიკენი ამ სიტუაციისაგან დამოუკიდებლად მოქმედი მაკონსტიტუტირებელი[240] და მარეგულირებელი პრინციპების გამიჯვნას მოითხოვდა, რომლის თავისებურებები ამ პრინციპების გამოყენებისას უნდა იქნას გათვალისწინებული. მაკონსტიტუტირებელმა პრინციპებმა კონკურენცია უნდა განაპირობოს, ხოლო მარეგულირებელმა პრინციპებმა, სრულყოფილი კონკურენციის გარეშე, ბაზრები მართოს და „არასრულყოფილების დეფექტები" დაძლიოს[241], რომლებიც სრული კონკურენციის დროსაც კი გასათვალისწინებელია. მაკონსტიტუტირებელ პრინციპებს მიეკუთვნება: „სრული კონკურენციის ქმედითუნარიანი ფასების სისტემის შექმნა", საკალუტო პოლიტიკის პრიმატი, „ღია ბაზრების" არსებობა, კერძო საკუთრება, ხელშეკრულებების თავისუფლება, ეკონომიკური პოლიტიკის სტაბილურობა"[242]. ანუ ყველა ეს პრინციპი უნდა ხორციელდებოდეს.

მარეგულირებელ პრინციპებში, უპირველესად, „შეჯიბრების პოლიტიკა" იგულისხმება. საჭიროა ბაზრების ისეთივე ფუნქციონირების მიღწევა, როგორც სრული კონკურენ-

---

[240] **კონსტიტუტიური** (ფრანგ. constitutif) – არსებითი, ძირითადი, რისამე განმსაზღვრელი.

[241] Grundsätze der Wirtschaftspolitik, გვ. 253.

[242] იქვე, გვ. 288.

ციის დროს მოქმედებს. ამისათვის მხოლოდ განსახელმწიფოებრიობა არასაკმარისია. სახელმწიფო მონოპოლიები ისეთსავე გეგმაზომიერ მონოპოლისტურ პოლიტიკას ატარებენ, როგორც კერძო. აუცილებლობის შემთხვევაში სახელმწიფო მონოპოლიებზე სამეთვალყურეო სამსახურებმა მონოპოლიები უნდა დაშალონ და სრული კონკურენციის პრინციპი აამოქმედონ. იგივე ღონისძიებები უნდა გატარდეს ოლიგოპოლისტთა მიმართაც. მარეგულირებელი პრინციპები გარემოს პრობლემების მიმართაც უნდა იქნას გამოყენებული[243].

ძალუძს კი სახელმწიფოს უბრუნველყოს ამგვარი წყობა?

ოიკენის აზრით, ეს შესაძლებელია მაშინ, როდესაც სახელმწიფოს ეკონომიკური წყობის ცვლილებასთან ერთად, სახელმწიფო წყობილების შეცვლაც დაიწყება. ამგვარი ცვლილებებისათვის ნიადაგის მომზადება მეცნიერების უპირველესი ამოცანაა.

თავისი ეკონომიკური პოლიტიკის იდეებით ოიკენი განმარტოებით არ იდგა. მსგავს მიზნებს ისახავდნენ ცნობილი დასავლეთგერმანელი ნეოლიბერალები: ვილჰელმ რიოპკე, ალექსანდრე რიუსტოვი და ალფრედ მიულერ-არმაკი.

* * *

გერმანიაში თეორიული მუშაობის აღორძინების საქმეში ძალზე დიდია ოიკენის წვლილი. თითქმის ყველა მისი მოწაფე მასწავლებლის მოღვაწეობის სფეროშია დასაქმებული. ოიკენის ინიციატივით ზოგიერთი მათგანი საგარეო ეკონომიკის თეორიულ საფუძვლებს ამუშავებდა.

---

[243]Grundsätze der Wirtschaftspolitik, გვ. 293-302.

კიდევ უფრო დიდი იყო ოიკენის ზეგავლენა ეკონომიკურ პოლიტიკაზე. იგი, როგორც ერთადერთი გერმანელი, 1947 წელს მონაწილეობდა შვეიცარიაში (ქენევა) ერთ-ერთი ყრილობის მუშაობაში, სადაც ეკონომიკური პოლიტიკის შესახებ მისმა გამოსელამ მსმენელებზე დიდი შთაბეჭდილება მოახდინა.

1948 წლიდან გერმანიის ეკონომიკური პოლიტიკა პრაქტიკულად ოიკენის დიდ გავლენას განიცდიდა. ეკონომიკის მართვის საკითხებში თავისი მეცნიერული რჩევებით იგი სერიოზულ ზემოქმედებას ახდენდა პოლიტიკოსებზე, მოგვიანებით კი ფედერალური ეკონომიკის სამინისტროში. ეკონომიკურ პოლიტიკაში „მსგავსი წარმატების მიღწევა წილად ხვდა მხოლოდ პოლიტეკონომთა მცირე ნაწილს"[244]. 1950 წელს ვ. რიოპკე წერდა: „თუ დღეს დასავლეთი გერმანია ასეთი გამბედაობით და გამიზნულობით, ერთდროულად კი კოლექტიური ქაოსიდან გამოსავალს ასეთი წარმატებით აღწევს, ეს ვალტერ ოიკენის დამსახურებაა"[245].

ცხადია, იგი იმაზე მრუნაედა, რომ უფრო თანამიმდევრულად განეხორციელებინათ 1948 წლის ივნისში არჩეული გზა, ვიდრე ეს ფაქტობრივად ხდებოდა. ოიკენის კონცეფციას სავალუტო რეფორმა შეესაბამებოდა. მოგვიანებით გატარებული ღონისძიებები, სამწუხაროდ, ხშირად კომპრომისების შედეგებს წარმოადგენდნენ, რომლებიც ოიკენის . კონცეფციას მხოლოდ ნაწილობრივ შეესაბამებოდნენ. ლუდვიგ ერჰარდის დიდი მონდომების გარეშე, რომელსაც შემდგომში მხარი მიულერ-არმაკმაც დაუჭირა, გერმანული ეკონომიკური პოლიტიკა 1948 წლის ბაფხულიდან კიდევ უფრო მეტად გადაუხვევდა ოიკენის კონცეფციიდან.

---

[244] Salin, E. Walter Euken in Memoriam _ "Kyklos", v.4,1-4.

[245] „Neue Züriche Zeitung", №748, 5/IV-1950.

ლიტერატურა

Голева А.П., Критика современного неореализма. М., 1976.
Котов В.Н.. Западногерманский неолиберализм, М., 1961.
Ойкен В.. Основные принципы экономической политики, пер. с нем., М., 1995; Основы национальной экономики. пер. с нем., М., 1996.
Хайек Ф., Дорога к рабству – ж. „Вопросы философии", №10-12, 1990.
Эрхард Л., Благосостояние для всех, пер. с нем., М.. 1991.
Eucken Walter: Kritische Betrachtungen zum deutschen Geldproblem, Jena, 1923/1963; Staatliche Strukturwandlungen und die Krise des Kapitalismus _ „Weltwirtschaftliches Archiv, Bd.36, 1932; Kapitaltheoretische Untersuchungen, Jena, Tüb., Zürich, 1934/1934;. Die Grundlagen der Nationalökonomie, Berlin, Göttingen., Haidelberg. 1940/1950. 6.Aufl; Grundsätze der Wirtschaftspolitik, Bern, Tüb., 1952.
Lenel H.O.. Wirtschaftspolitik der Experimente _ „Ordo", Bd.26, 1951.
Salin E. Walter Euken in Memorain _ „Kyklos", v.4,1-4.1950.

თავი XII. იოზეფ ადოლფ შუმპეტერი (1883-1950): საზოგადოებრივი განვითარების თეორია

1883 წელს (კარლ მარქსის გარდაცვალების თარიღი) დაიბადა ორი გამოჩენილი ადამიანი – ი. ა. **შუმპეტერი** და ჯ. მ. **კეინზი,** რომლებმაც საკმაოდ განსხვავებული გზებით მნიშვნელოვნად დახვეწეს სოციალური მეცნიერებები და სამეურნეო პოლიტიკა. მათ ბიოგრაფიებში გარკვეული პარალელების გავლება შეიძლება, რამდენადაც ორივე მათგანი აკადემიურ და საზოგადოებრივ ფუნქციებს ასრულებდა, გარდა ამისა, მათ პუბლიცისტური დავალებებიც ჰქონდათ, რომლებმაც მათი სამეცნიერო მიღწევების არსი ფართო მკითხველამდე დაიყვანეს.

ი. შუმპეტერმა განათლება ვენის უნივერსიტეტში მიიღო. შემდგომში იგი ჯერ ბონის, შემდეგ ჰარვარდის უნივერსიტეტის პროფესორი და ავსტრიის ფინანსთა მინისტრია. მისი „ეფექტიანი კონკურენციის" თეორიის მიხედვით, „დიდი ბიზნესის" ეპოქაში საბაზრო მექანიზმი მონოპოლიებისა და კონკურენციის ურთიერთზემოქმედების

ნაყოფიერი საშუალებაა. მან ეკონომიკის ციკლურობა ეკონომიკური ზრდის კანონზომიერებად განიხილა, ეკონომიკური აღმავლობის მამოძრავებელ ძალად კი ძირითად კაპიტალში ინვესტიციების განხორციელება დაასახელა, კრიზისების გარდუვალობა უარყო და ეკონომიკური ციკლების თეორიაში განსაკუთრებული როლი კრედიტს მიანიჭა. იგი საზოგადოების განვითარების გარდაუვალ გზად სახელმწიფოს მიერ რეგულირებული კერძო სამეურნეო კაპიტალიზმში თანდათანობით ტრანსფორმაციას ასახელებს. პოლიტიკური ეკონომიის ისტორია შუმპეტერმა ანალიტიკური აპარატის განვითარების პროცესისა და ეკონომიკურ მოვლენათა კელევის მეთოდად განიხილა.

§ 1. ბიოგრაფია და სამეცნიერო-პოლიტიკური მოღვაწეობა

ი. **შუმპეტერი** დაიბადა 1883 წლის 8 თებერვალს ტრირში (მორავია, ავსტრო-უნგრეთის მონარქიის ნაწილი), იგი იყო მეწარმე ალოიზ შუმპეტერის და მისი მეუღლის იოანას ერთადერთი შვილი. მეუღლის გარდაცვალების შემდეგ, 1887 წელს იოზეფის დედა საცხოვრებლად ვენაში გადაეიდა და 1893 წლის სექტემბერში, გერმანულ-უნგრული გვარის შთამომავალზე, ფელდმარშალ სიგიზმუნდ ფონ კელერზე გათხოვდა.

შუმპეტერმა 1901 წელს სწავლა ვენის უნივერსიტეტის იურიდიულ ფაკულტეტზე დაიწყო. ავსტრიაში პოლიტიკური ეკონომიის სწავლება 1974 წლის საუნივერსიტეტო რეფორმამდე ამ ფაკულტეტის ჩარჩოებში მიმდინარეობდა. მან სწავლის სიმძიმის ცენტრი თავიდანვე ეროვნული პოლიტეკონომიის შესწავლაზე გადაიტანა და ადრევე გაეცნო ავსტრიული პოლიტეკონომიის სკოლის ცნობილი წარმომადგენლების, კერძოდ, ფრიდრიხ ფონ ვიზერის და ოიგენ ფონ ბემ-ბაეერკის (რომელიც, 1904 წელს ფინანსთა

მინისტრობიდან გადადგომის შემდეგ, ვენის უნივერსიტეტში მოღვაწეობდა) ეკონომიკურ შეხედულებებს.

1905-06 სასწავლო წელს ბემ-ბავერკს სემინარი მიჰყავდა, რომელშიც შუმპეტერთან ერთად რიგი პერსპექტიული ახალგაზრდა ეკონომისტი (მათ შორის ლუდვიგ ფონ მიზესი, ოტო ბაუერი, რუდოლფ ჰილფერდინგი და სხვ.) მონაწილეობდა.

ავსტრიაში სამეურნეო აღმავლობის წლები 1873 წელს ხანგრძლივი დეპრესიის ფაზით შეიცვალა, რომელიც 80-იანი წლების დასაწყისამდე გაგრძელდა. ამ წლებში კაპიტალისტურმა სამეურნეო სისტემამ დისკრედიტაცია განიცადა; ქალაქის მოსახლეობისათვის მთავარი პრობლემა მასობრივი უმუშევრობა და ცხოვრების სიღუხჭირე იყო. ხანგრძლივი დეპრესია, რომლის ფონზეც ახალი სოციალური ძალების ფორმირება მიმდინარეობდა, 80-იანი წლების დასაწყისში შესამჩნევი სამეურნეო აღმასვლით შეიცვალა. 1884 წლის ხანმოკლე, მაგრამ ძლიერი კრიზისი წინ უსწრებდა მშვიდ კონიუნქტურულ ამინდს. ეს პერიოდი (ხანმოკლე ჩავარდნების მიუხედავად) პირველი მსოფლიო ომის დაწყებამდე გრძელდებოდა. სამი ათწლეულის განმავლობაში, აესტრიის მეურნეობამ მისი ისტორიის ყველაზე გრძელი და დინამიკური განვითარების ფაზა გაიარა.

სამრეწველო და საბანკო კაპიტალის შერწყმას (რომელიც მონარქიის უკანასკნელ ათწლეულებში ინდუსტრიალიზაციის პროცესს ახასიათებდა), როგორც ცნობილია, რუდოლფ ჰილფერდინგმა „ფინანსური კაპიტალი" (1910) უწოდა. ეს პროცესი ძირითადად ორმა მიზეზმა განაპირობა. ერთი მხრივ, სახელმწიფო დაფინანსება შესამჩნევად შემცირდა, რადგან სახელმწიფო ოთხმოციან წლებში სახელმწიფო ბიუჯეტის კონსოლიდაციის ფაზაში შევიდა. მეორე მხრივ, ბანკებს შორის ინდუსტრიული კრედი-

ტებისათვის შეჯიბრი გაიმართა, რამაც სტიმული მისცა მრეწველობის დიდ წამოწყებებში მათ მონაწილეობას.

სწრაფი სამეურნეო პროგრესის ათწლეულებში ჩამოყალიბდა ბურჟუაზია, რომელსაც ზოგიერთი სპეციფიური „ავსტრიული" თვისება, მათ შორის, მკაფიოდ გამოკვეთილი კოსმოპოლიტური ანაბეჭდი გააჩნდა, ვინაიდან მისი საკმაოდ მნიშვნელოვანი ნაწილი გერმანულ, ებრაულ და სლავურ ელემენტებს აერთიანებდა. ჯერ კიდევ ნახევრადფეოდალურ გარემოში აღზრდილ ევრეთწოდებულ „მკვიდრ" ავსტრიელს დაზღვეული კარიერისათვის ზრუნვა უფრო კარგად შეეძლო, ვიდრე „ჩამოსულებს", რომელთა კომერციულ საქმიანობაში წარმატება რისკს უკავშირდებოდა. ამ ახალ ბურჟუაზიას ევრეთწოდებული „მეორე საზოგადოება" შეესაბამებოდა, რომელიც არისტოკრატულ „პირველ საზოგადოებასთან" კარგ ურთიერთობას ინარჩუნებდა, მაგრამ იგი სულ უფრო აძლიერებდა მისი საკუთარი სულიერი და მატერიალური ცხოვრების პირობების დამკვიდრებისათვის ბრძოლას.

შუმპეტერის კრედიტის თეორიაში კაპიტალი განიხილება, როგორც „მყიდველუნარიანობის ფონდი"[246], ხოლო კრედიტი – როგორც სამრეწველო განვითარების „ძრავა". ფაქტობრივად, „მყიდველუნარიანობის ფონდი" ავსტრიელ მეწარმეებს წარმოების საშუალებების განაწილების საშუალებას აძლევდა.

პოლიტეკონომიის ავსტრიულმა სკოლამ შუმპეტერზე დიდი ზემოქმედება მოახდინა. კარლ მენგერთან მას რამდენიმე პირადი შეხვედრა ჰქონდა, თუმცა მის შემოქმედებაზე უფრო ღრმა კვალი ბემ-ბავერკმა და ვიზერმა დაამჩნიეს. და მაინც, განსაკუთრებული მჭიდრო ინტელექტუალური ურთიერთობა მას ვიზერთან აკავშირებდა,

---

[246]Schumpeter I., Theorie der Wirtschaftlichen Entwicklung, München-Leipzig, 1926, გვ. 70.

რომლის უმნიშვნელოვანესი თეორიული კონცეფციები შუმპეტერმა საფუძვლიანად შეისწავლა.

ვინც შუმპეტერს პირადად იცნობდა, ყველა აღასტურებს, რომ იგი XIX საუკუნის ბოლო წლების ელიტარული თეორიების კარგი მცოდნე იყო. შუმპეტერის სოციალური კლასების თეორიაზე განსაკუთრებული გაელენა ვილფრედო პარეტოსა და ვიზერისაგან იგრძნობოდა[247]. მაგრამ არის კიდევ ორი ავტორი – ბემ-ბავერკი და კარლ მარქსი, რომლებმაც მნიშვნელოვანი კვალი დაამჩნიეს მის შემოქმედებას. ბემ-ბავერკის გარდაცვალების შემდეგ (1914), შუმპეტერმა დაწვრილებით განიხილა მისი თეორიული შემოქმედება და ბემ-ბავერკისა და მარქსის „ნათესაური კავშირი". თავისი მასწავლებლის შემოქმედება მან თითქმის ოლიმპიურ სიმაღლემდე აიყვანა და იგი მარქსის თეორიას შეადარა. ამასთან, მისი აზრით, მარქსის იდეები პოლიტიკური ვნებებითაა განმსჭვალული, რამაც მისი სამეცნიერო მნიშვნელობა დააკნინა.

რა საერთოს ხედავდა შუმპეტერი ამ ორი დიდი თეორეტიკოსის ნაშრომებში?

ბემ-ბავერკი და მარქსი მათი წინამორბედების (შესაბამისად კარლ მენგერი და დავიდ რიკარდო) ფუნდამენტგზე ლოგიკურად გასაგები და პროგნოზისტულად გამოსაყენებელი შრომითი დანაწილების თეორიის აღმართვას ცდილობენ. შუმპეტერის თანახმად, ამგვარი ეკონომიკური სისტემის უმნიშვნელოვანესი ელემენტი ღირებულების თეორიაა. ყოველგვარი სამეურნეო წესრიგის თეორიული გაგების გასაღები ღირებულება, მოგება და სარგებელია[248].

სტატიაში – **„იოგენ ფონ ბემ-ბავერკის სამეცნიერო მოღვაწეობა"** (1914) შუმპეტერი თითქოს ბემ-ბავერკის

---

[247]**März** E., I.A. Schumpeter - Forscher, Lehren und Politiker, Wien, 1983, გვ. 44.

[248]**Schumpeter** I., Ten Great Economics, from Marx to Keynes, N.Y., 1951.

სულიერი მემკვიდრეობის ლოიალური მიმდევრის შთაბეჭდილებას ტოვებს. ამ ნაშრომის გამოქვეყნებამდე ცოტა ხნით ადრე მისი ძირითადი თეორიული შრომა – „**სამეურნეო განვითარების თეორია**" (1911) გამოიცა; რომელიც პოლიტიკური ეკონომიის ავსტრიულ სკოლასთან და კერძოდ, ბემ-ბავერკთან მხოლოდ შორეულ კავშირშია.

მისი მასწავლებლის „სტატიკური" თეორიის „დინამიზაციის" შუმპეტერისეულმა ცდამ სრულიად ახლებური და ორიგინალური თეორიული სისტემის შექმნა განაპირობა, რამაც ძველ თაობასთან „სამართლიანი შეჯახება" განაპირობა. გ. ჰაბერლერის აზრით, შუმპეტერი არასდროს ყოფილა „მოწაფე", და ამასთან კავშირში მან გერმანელი ფილოსოფოსის ფ. ნიცშეს (1844-1900) გამოთქმა გამოიყენა: „დახედეთ მას – იგი არაეის არ ემორჩილება"[249].

მარქსისადმი შუმპეტერის დამოკიდებულება კიდევ უფრო რთული და წინააღმდეგობრივია. თუმცა, მის მიმართ იგი გარკვეულ სიმპათიებსაც ამჟღავნებდა. მარქსიზმის მრავალი ასპექტიდან (კერძოდ, შრომითი ღირებულების და კაპიტალისტური სისტემის უნარიანობის თეორიების მიმართ) გამიჯვნის მიუხედავად, იგი ყოველთვის ხაზს უსვამდა მისი ზოგადი კონცეფციის გენიალობას. ცნობილია აგრეთვე მისი კეთილგანწყობა მარქსისტული ისტორიული მატერიალიზმის, დაგროვების, კონცენტრაციის, ეკონომიკის ციკლური განვითარების და მოგების თეორიებისადმი[250]. შუმპეტერისა და მარქსის თეორიების ურთიერთდამოკიდებულების საკითხს მოგვიანებით კიდევ დაეუბრუნდებით.

---

[249]Haberler G., Schumpeter 1883-1950 - "Quarterly Journal of Economics, Cambrt./Mass., 1950, გვ. 30.

[250]Capitalism, Socialism and Democracy, N.Y., L.,1942, გვ. 10.

ადრეული პერიოდის ნაშრომებში შუმპეტერი უკვე ღრმა თეორიულ ცოდნას და საკითხების დეტალურად შესწავლისაკენ მიდრეკილებას ავლენს, რისი დასტურიცაა მოგვიანებით მის მიერ გამოქვეყნებული ნაშრომი, — **„ეკონომიკური ანალიზის ისტორია"** (1954)[251].

ამ ნაშრომის მომზადების გარკვეული წანამძღვარია ნარკვევები — **„დოგმებისა და მეთოდების ისტორიის ეპოქები"** (1914)[252].შუმპეტერმა ადრეულ პერიოდშივე გამოამჟღავნა ინტერესი პოლიტეკონომიაში მათემატიკური მეთოდების გამოყენების მიმართ. ამ ფონზე, მან უკვე 1906 წელს გამოაქვეყნა თავისი პირველი დიდი ნაშრომი — **„ეკონომიკური თეორიის მათემატიკური მეთოდების თაობაზე"**[253].

შუმპეტერის ბიოგრაფიისადმი მიძღვნილი დიდმოცულობიანი ნაშრომი არ არსებობს. ურიგო არ იქნებოდა მისი მოღვაწეობის ადრეული პერიოდის უმნიშვნელოვანესი თარიღების გაშუქება. 1906 წელს იგი დოქტორი გახდა და შემდეგ ოქსფორდსა და კემბრიჯს ეწვია. აქ მასზე ორი წლით უმცროს ინგლისელ ქალზე დაქორწინდა. 1907-1908 წწ. კაიროს საერთაშორისო ტრიბუნალში ადვოკატად მოღვაწეობდა. შემდგომში მან ვენის უნივერსიტეტის სამართლის და საზოგადოებრივ-პოლიტიკურ ფაკულტეტზე დაიწყო მუშაობა. ჯერ პრივატ-დოცენტად, შემდეგ კი პოლიტეკონომიის პროფესორად (1909).

პირველი მსოფლიო ომის შედეგად გაღვივებული ფინანსურ-პოლიტიკური პრობლემები „შუმპეტერისეულ რეცეპტებს" ითხოვდა. 1918 წელს გამოქვეყნდა მისი მცი-

---

[251]Schumpeter I., History of Economic Analysis. N.Y., 1954.

[252]Schumpeter I., Epochen der Dogmen - und Methodengeschichte - in: Grundriß der Sozialökonomik, T.1, Tüb., 1914/1924.

[253]Schumpeter I., Über die mathematische Methode der theoretischen Ökonomie, in: Zeitschrift für Volkswirtschaft, Sozialpolitik und Verwaltung, Bd., 15, 1906.

რემოცულობიანი ნაშრომი – „**სახელმწიფო გადასახადების კრიზისი**"[254], რომელიც ყურადღებას იქცევს ორი გარემოების გამო: ერთი მხრივ, შუმპეტერი მიუთითებს, რომ გადასახადებით სახელმწიფო ისტორიულ ბარიერს შეიძლება შეეჯახოს და დაინგრეს; მეორე მხრივ, მან ახალ ფინანსურ პოლიტიკურ ლიტერატურაში „**სტრუქტურული კრიზისის**" ცნება დაამკვიდრა.

ომის დამთავრების შემდეგ შუმპეტერი ბერლინში გერმანული სოციალიზმის კომისიის სხდომებში მონაწილეობის მისაღებად მიიწვიეს. აქ იგი თავის ძველ ნაცნობ პილუერდინგს შეხვდა. ვენაში დაბრუნების შემდეგ ოტო ბაუერის (რომელიც მასში პოტენციალურ მემარცხენე ბურეუაზიულ მოკავშირეს ხედავდა) დაჟინებული მოთხოვნით, იგი ფინანსთა მინისტრი (იმდროინდელი ტერმინოლოგიით, სახელმწიფო ფინანსების მდივანი) გახდა. 1919 წლის 19 მარტს თავისი მოვალეობის შესრულებას შეუდგა.

იმავე წლის ოქტომბერში შუმპეტერი საგოგადოების წინაშე დიდმოცულობიანი სანაციის პროგრამით წარსდგა, მაგრამ ამ დროისათვის მისი პოლიტიკური კარიერა უკვე გარკვეულია. თანამდებობის დაკავებიდან სულ მცირე ხანში, თავის ადრინდელ მფარველ – ოტო ბაუერთან პირველი უთანხმოება მოუვიდა მრეწველობის ძირითადი დარგების სოციალიზაციის გამო (რომელსაც სოციალდემოკრატები 1919 წლის დასაწყისში ითხოვდნენ). კონფლიქტი მეტად რთული აღმოჩნდა. შუმპეტერი სოციალიზაციის პრინციპული მოწინააღმდეგე არ იყო, მაგრამ, 1919 წლის დასაწყისში, ავსტრიის კრიტიკული მდგომარეობის გამო, უფრო ფრთხილ მიდგომას თვლიდა მიზანშეწონილად. მისი აზრით, სოციალიზაციის შეზღუდული ღონისძიებების შედეგად, მრეწველობის ზოგიერთი საწარმოს საერთო სარგებლობაში გადაცემა დასაშვებია,

---

[254]Die Krise des Steuerstaats, Leipzig, 1918.

მაგრამ დარჩენილმა კერძო საწარმოებმა ფუნქციონირება უნდა განაგრძონ.

საბოლოოდ, შუმპეტერსა და მის სოციალ-დემოკრატ კოლეგებს შორის სკანდალი მოხდა, როდესაც ცნობილი გახდა, რომ ფინანსთა მინისტრის მიერ არჩეულმა საბირეო მაკლერმა დიდი ავსტრიული მეტალურგიული ქარხანა (ალპინე-მონტანა) იტალიურ ფინანსურ ჯგუფს მიჰყიდა. სოციალ-დემოკრატები მას გარიგების ინიციატორობაში ადანაშაულებდნენ, რომლის შედეგადაც დიდი სამრეწველო ობიექტი უცხოელთა ხელში აღმოჩნდა, რაც მათი პროგრამის საბოლოო მარცხს განაპირობებდა[255].

ზოგადად, შუმპეტერის საკმაოდ ხანმოკლე სახელმწიფო მოღვაწეობამ დიდი შედეგები ვერ მოიტანა. მისი ფინანსურ-პოლიტიკური სანაციის პროგრამა, რომელიც უშუალოდ გადადგომის წინ შესთავაზა საზოგადოებას, მთელ რიგ რეფორმატორულ წინადადებას (ქონების განსახელმწიფოებრიობა, გადასასადების დახეევა, უცხოური სესხების მიღება და არაუზრუნველყოფილი ბანკნოტების შეუზღუდავად გაცემა) შეიცავდა, რომლებიც სოციალ-პოლიტიკოსის პოზიციიდან მისაღები თუ არა, ყურადღების ღირსი მაინც იყო.

მინისტრობიდან გადადგომის შემდეგ, შუმპეტერი 1921 წელს ბიდერმანის აქციონერული ბანკის (რომელიც ამავე წელს ძველი კერძო ბანკის – „ბიდერმანი და კომპანიის" გარდაქმნის შედეგად შეიქმნა) პრეზიდენტის თანამდებობაზე დაინიშნა. საში წლის შემდეგ ეს ბანკი ლიკვიდირებულ იქნა. ეს იყო ერთ-ერთი პირველი შემთხვევა ავსტრიის ბანკების გაკოტრების ისტორიაში, რომელმაც მსოფლიო ომებს შორის პერიოდში სამეურნეო ცხოვრებას მძიმე დაღი დაასვა. საპარლამენტო საგამოძიებლო

---

[255]März Eduard, Österreichische Bankpolitik in der Zeit der großer Wende 1913-1923. Wien. 1981, გვ. 338-339.

კომისიამ (1925 წ.) ბანკის გაკოტრების მიზეზად ბანკის ვიცე-პრეზიდენტსა (კუნვალდი) და კონსერვატიულ პოლიტიკოსებს (ზაიპელსი და მატაია – საგარეო საქმეთა მინისტრი) შორის საიდუმლო საეჭვო ფინანსური კავშირების არსებობა დაასახელა. თუ რა როლს ასრულებდა ამ პროცესებში შუმპეტერი, ცნობილი არ არის.

1925 წელს შუმპეტერმა, ბონში ფინანსურ მეცნიერებაში პროფესორად გახდომის მიზნით, ვენა დატოვა. მალე, მისი მეორე მეუღლეც გარდაიცვალა, რამაც შუმპეტერი ღრმა შემოქმედებით კრიზისში ჩააგდო, – საქმეს მისი მძიმე ფინანსური მდგომარეობაც ართულებდა. მიუხედავად ამისა, ბონში მისი ცხოვრების ფაზა დაუღალავი შრომითი მოღვაწეობით აღინიშნებოდა. იგი აღარასოდეს დაბრუნებულა ავსტრიაში, ისე, როგორც (1932 წელს კემბრიჯ-მასაჩუსეტში გადასახლების შემდეგ) მუდმივად არასოდეს სწეევია გერმანიას.

1932-1950 წლებში შუმპეტერი ჰარვარდში მოღვაწეობს. 1935 წელს მეხიკოსა და მონრეალში ლექციების წაკითხვის მიზნით, მან ორჯერ დატოვა შეერთებული შტატები. 1937 წელს იგი ელისაბედ ბოდზე დაქორწინდა, რომელმაც შუმპეტერის გარდაცვალების შემდეგ პაულ შვიზის, შუმპეტერის ყოფილი ასისტენტის, დახმარებით შუმპეტერის დაუმთავრებელი შრომა – „**ეკონომიკური ანალიზის ისტორია**" (1954) გამოაქვეყნა.

მეორე მსოფლიო ომის პერიოდში შუმპეტერი გარკვეულწილად პირად იზოლაციაში მოექცა, რადგან იგი თავის დამოკიდებულებას ორაზროვნად გამოხატავდა გერმანიისა და იაპონიის სასარგებლოდ. 1937-1941 წლებში იგი „ეკონომეტრიკოსთა საზოგადოების" პრეზიდენტია, ხოლო 1948 წელს „ამერიკის ეკონომისტთა ასოციაციის" პრეზიდენტი. გარდაიცვალა 1950 წლის იანვარში ტაქონიკში (აშშ), საკუთარ აგარაკზე.

ჯერ კიდევ ახალგაზრდა შუმპეტერი სამეურნეო, ისტორიულ და პოლიტიკურ ელემენტებს შორის კავშირებს ეძიებდა, და აქედან გამომდინარე, სტაციონარული წონასწორობის პერიოდულად დარღვევების მიზეზების ახსნას ცდილობდა.

„ეკონომიკური განვითარების თეორიაში" (1911)[256] (შემდგომში „თეორია") მისთვის, მისი მასწავლებლის ბემ-ბავერკისაგან განსხვავებით, ამოსავალი სტაციონარული მეურნეობის მოდელია. ამ დროს სარგებლის პარაზიტული ფორმის, აგრეთვე მოგებისა და ზარალის არსებობა დროებით დასაშვებია. ბემ-ბავერკის აზრით, ასეთი მსჯელობით „სტატიკურ ეკონომიკაში" კაპიტალიდან სარგებლის მიღება შეუძლებელია[257].

ბემ-ბავერკის კრიტიკის საწინააღმდეგოდ, შუმპეტერმა ერთადერთი, ნაკლებად დამაჯერებელი ცდა ჩაატარა და დაუშვა, რომ სტატიკურ ეკონომიკაში მიწის ნაკვეთებზე შეთანხმებებს მხოლოდ გამონაკლის შემთხვევაში ექნებოდა ადგილი. ამის გამო, იგი მის მოწაფეს, შეიძლება ითქვას, ყველაზე მწვავე შენიშვნას აძლევს: — „ეს გამოსავალი კი არა, არამედ ჩვეულებრივი ძალადობაა"[258].

შუმპეტერს „თეორიაში" გამოყენებული სტატიკური მოდელის მოდიფიცირება შემდგომ წლებშიაც არ უცდია. მთელი ცხოვრების მანძილზე იგი თავის ადრინდელ თეზისს იცავდა. მისი აზრით, „სარგებელი, როგორც დიდი სოციალური ფენომენი, განვითარების პროდუქტია, რომელიც მეწარმის მოგებიდან გამომდინარეობს, იგი კონკრეტულ

---

[256]**Schumpeter I.**, Theorie der wirtschaftlichen Entwiklung, München-Leipzig, 1911/1926.

[257]**Böhm-Bawerk**, Eine „dynamische" Theorie des Kapitalzinses - Zeitschrift für Volkswirtschaft, Socialpolitik und Verwaltung, Bd.22. 1913, გვ. 9.

[258]იქვე, გვ. 50.

ქონებასთან არ არის დაკავშირებული და მისი სარგებლის თეორიის ბაზისს წარმოადგენს"[259].

რას გულისხმობს შუმპეტერისეული განეითარება, რომელსაც სარგებლის ფენომენის გამომქღავნება მოჰყვება? ამ მექანიზმის საფუძველს იგი სამეურნეო საქმიანობაზე შემოქმედი მეწარმის ზემოქმედებაში ხედავს, თუმცა აქ ეს ცნება („შემოქმედი მეწარმე") ზედმეტია, რამდენადაც მეწარმის სამეწარმეო მოღვაწეობის კრიტერიუმი ისედაც შემოქმედებითი იმპულსი და მოგებაა. ხანმოკლე ან ხანგრძლივი შედარებითი სიმშვიდის პერიოდების შემდეგ წარმოშობილი წონასწორობის დარღვევები, ფასებისა და დანახარჯების შედარებითი მუდმივობით ხასიათდება, რომელიც ახალი საწარმოო კომბინაციებიდან გამომდინარეობს.

„თეორიაში" კომბინაციების ხუთი სახეა დასახელებული: პირველი, ახალი სახეობის საქონლის დამზადება; მეორე, წარმოების ახალი მეთოდებისა და გასაღების ახალი ფორმების დანერგვა; მესამე, ახალი ბაზრების ათვისება; მეოთხე, ნედლეულისა და ნახევარფაბრიკატების მიწოდების ახალი წყაროების აღმოჩენა; მეხუთე, რეორგანიზაციის ჩატარება[260].

შუმპეტერის ნოვატორული აქტით ძველი ახლით იცვლება. „შემოქმედებითი ნგრევა" სამეწარმეო მოღვაწეობის წარმატების საფუძველია და წონასწორობის დარღვევა გარე „შოკის" (მაგალითად, ომის) შედეგად არის შესაძლებელი. მას ხშირად საყვედურობდნენ იმის გამო, რომ „ინოვაციის"[261] თეორიის შექმნა ვერ შეძლო, თუმცა ნაშრომში – **„ბიზნესის ციკლი"**[262] ამ ფენომენის

---

[259]Theorie der wirtschaftlichen Entwicklung, გვ. 261.
[260]იქვე. გვ. 100.
[261]ინოვაცია (ლათ. innowatio) – განახლება.
[262]Business Cycles, N.Y., 1939.

განმსაზღვრელ და შემოხვევით ხასიათს ეხება. შემდგომში ვერცერთმა მისმა კრიტიკოსმა „ინოვაციის" სრულყოფილი, მისაღები თეორიის შექმნა ვერ შეძლო.

წარმატებული ნოვატორული აქტი, როგორც წესი, მიბაძვას იწვევს. წონასწორობის მდგომარეობა არა ერთადერთი, არამედ რამდენიმე ბიძგის შედეგად ირღვევა, რომლებიც ფასებისა და დანახარჯების ცვლილებებს განაპირობებს. ამიტომ შუმპეტერი უკვე თავის „თეორიაში" მეწარმეთა ჯგუფურ გამოსვლებს კონიუნქტურული აღმავლობის ფაზის ამოსავალ წერტილად ასახელებს. თავდაპირველი მაღალი მოგებები თანდათანობითი ეროზიის პრინციპს ექვემდებარება, – ერთი მხრივ, კონკურენციის და მეორე მხრივ, დანახარჯთა ელემენტების გაძვირების შედეგად „კარგი ეკონომიკური ამინდის ფაზა" სულ უფრო და უფრო სუსტდება. საბოლოოდ მიიღწევა „ზედა გარდატეხის წერტილი", ამას სამეურნეო შეთანხმებების შეზღუდვა და რეცესიის ფაზაში შესვლა მოჰყვება, რომლის დეპრესიის ფაზით შეცვლა (შუმპეტერის თანახმად) აუცილებელი არ არის. აღმავლობის ფაზას თან ახლავს ინფლაცია, რომელიც მატერიალურ რესურსებზე მზარდ მოთხოვნას ემთხვევა, შემდეგ, რეცესიის ფაზაში, ადგილი აქვს ფასების შემხვედრ მოძრაობას[263].

შუმპეტერი „მყიდველუნარიანობის ფონდს" „კაპიტალის" სახით იხილავს, რომელსაც მობილური ბანკები ახალი საინვესტიციო პროგრამებისათვის გამოათავისუფლებენ – „კაპიტალი, – წერს იგი, – სხვა არაფერია, თუ არა ბერკეტი, რომელიც მეწარმემ ისეთ მდგომარეობაში უნდა მოიყვანოს, რომლითაც განკარგულებაში მისთვის საჭირო კონკრეტული სახსრები გაუჩნდება"[264].

---

[263] Business Cycles, N.Y., 1939, გვ. 158-159.

[264] იქვე, გვ. 165.

ეს თეზისი ცარიელ ნიადაგზე არ წარმოშობილა. ასე მაგალითად, რუდოლფ ჰილფერდინგმა თავის ნაშრომში – „ფინანსური კაპიტალი" (1910), კაპიტალისტური საზოგადოების განვითარების ახალი ეტაპი აღნიშნა, სადაც ეკონომიკაში წამყვან პოზიციებს მობილური ბანკები იკავებენ და ფინანსური კაპიტალის ეპოქა დგება[265].

აქვე უნდა ითქვას შუმპეტერისეული „მეწარმის ცნების" შესახებ, რომლის მიხედვითაც იგი მეწარმეებს „ეკონომიკის რევოლუციონერებს" და სოციალურ-პოლიტიკური რევოლუციის პიონერებს უწოდებს[266].

შუმპეტერის ნაშრომის – „ბიზნესის ციკლის" – მიხედვით, კონიუნქტურული მერყეობები კაპიტალიზმის განუყოფელი შემადგენელი ნაწილია, რომელთა მექანიზმი, სიხშირე და ხანგრძლივობა ვრცელ ანალიზს მოითხოვს. „ბიზნესის ციკლში" ავტორი სხვადასხვა ხანგრძლივობის სამ – 60 წლიან (გრძელი), 10 წლიან (საშუალო) და ბოლოს 3,5 წლიან (მოკლე) ციკლებს განასხვავებს.

კონდრატიევის ეკონომიკურ ციკლში წონასწორობის დარღვევის ოცამდე შემთხვევასთან გვაქვს საქმე. შუმპეტერს წონასწორობის დარღვევის ყველა შემთხვევა (მათ შორის მესამე ვარიანტში) ციკლურ მერყეობამდე დაჰყავს. მისი თეორია სამართლიანი უნდა იყოს, როგორც პირველი – „გრძელი", ასევე მეორე – საშუალო „ციკლის" შემთხვევაშიც, რადგან საწარმოო ფუნქციაში რადიკალურ ცვლილებებს (მაგალითად, საფოსტო ეკიპაჟიდან რკინიგზამდე), ფასებისა და დანახარჯების სტრუქტურაში დიდი გადაჯგუფებები მოჰყვება. თუმცა, ამგვარი განმარტება „მოკლეევადიან ციკლს" ვერ მიესადაგებოდა. შუმპეტერთან გარეზემოქმედების ფაქტორები, მაგალითად, ომები, მოუსავლიანობა ან ოქროს აღმოჩენები კრიზისის

---

[265]Hillferding, R., Das Finanzkapital, Wien, 1910, გვ. 283.
[266]Theorie der wirtschaftlichen Entwicklung, გვ. 130.

გამომწვევ მიზეზებადაა დასახელებული, რაც სამეურნეო პროცესებში მერყეობებს განაპირობებს[267].

შუმპეტერმა „ბიზნესის ციკლი" თავისი ცხოვრების „საქმიანობის ვეირგვინად" დაასახელა და როდესაც კეინზის წიგნი („ზოგადი თეორია") გამოქვეყნდა (რომელიც ეკონომისტებმა „კეინსურ რევოლუციად" მონათლეს), შუმპეტერმა იგი იმედის გაცრუებად აღიქვა. თუმცა, მის მიერ კეინზის თეორიის კრიტიკა მხოლოდ პატივმოყვარეობისა და კონკურენტული შუღლის გამოვლინება არ იყო. მისთვის ის მექანიზმები, რომლებიც წონასწორობის ერთი მდგომარეობიდან მეორეში გადასელას განაპირობებენ, კონიუნქტურისა და ზრდის პროცესის შემაფერხებელ ფაქტორებს წარმოადგენენ.

ნაშრომში – **„კაპიტალიზმი, სოციალიზმი და დემოკრატია"**[268] – შუმპეტერმა კარლ მარქსის „კაპიტალის" გამოქვეყნებიდან თითქმის 100 წლის შემდეგ, კაპიტალისტური სისტემის პროგნოზირება დაისახა მიზნად. წიგნი კარლ მარქსის თეორიული ნაშრომის ჯეროვანი დაფასებით იწყება, კერძოდ, მარქსისტული საზოგადოებრივი მეცნიერებისათვის დამახასიათებელ მეთოდიკას, „ისტორიულ მატერიალიზმს", იგი ერთ-ერთ უდიდეს მიღწევად მიიჩნევს. ამავე დროს, მარქსის იდეოლოგიის (გარკვეული სახით) პრაქტიკული შეფასების შემდეგ, იგი ამერიკის მონოპოლისტურ ეკონომიკას აანალიზებს. მონოპოლისტურ კონცერნებში მომხდარ ცვლილებებს ავტორი კაპიტალისტურ დინამიკას მიაწერს, რომელიც თავისუფალი კონკურენციის კაპიტალიზმისაგან ისე განსხვავდება, როგორც „ზარბაზნის გასროლა კარზე დაკაკუნებისაგან". „თეორიაში" თავისუფალი მეწარმე კაპიტალისტური სამეურნეო სისტემის მამოძრავებელ ძალადაა აღიარებული.

---

[267]Business Cycles, გვ. 185.

[268]Capitalism, Socialism and Democracy, N.Y., L.,1942.

ამჯერად კი მატერიალურ-ტექნიკური პროგრესის მთავარ წყაროდ გიგანტური კონცერნებია დასახელებული.

კაპიტალიზმის ოქროს ხანის წინასწარმეტყველების შემდეგ, შუმპეტერის აზროვნება დიალექტიკურად შეიცვალა. მისი აზრით, კაპიტალიზმი უნდა დაემხოს და სოციალისტური სისტემით შეიცვალოს, ოღონდ არა მისი ნაკლოვანი მხარეების გამო (მარქსი), არამედ პირიქით, — უზარმაზარი ისტორიული წარმატებების გამო. იგი ამ დაშლის პროცესის ზოგიერთ კერძო შემთხვევას აღწერს.

კაპიტალისტური სისტემის გარდაქმნის უნარს, კარლ მარქსის მსგავსად, შუმპეტერიც გადაჭარბებით აფასებს. კაპიტალიზმის ყველაზე ახალი, მონოპოლისტური ფაზა, რომელიც დიდი კონცერნების მენეჯერული ჯგუფების საქმიანობით ხასიათდება, სისტემის რაიმე არსებითი გარდაქმნის საფუძველს არ იძლევა. შუმპეტერის ნაშრომებში პროგნოზირებული კაპიტალისტური სისტემის გარდაქმნის იდეა საბოლოოდ არ გამართლდა.

კეინზური ეკონომიკური პოლიტიკის ჭეშმარიტი ტრიუმფის პერიოდში, შუმპეტერი თითქმის დაიეიწყეს. გასული საუკუნის ოთხმოციან წლებში დაიწყო შუმპეტერის რენესანსი, რომელიც მისი დაბადების ასი წლის იუბილეს დაემთხვა. ი. სტარბატუ დასაბუთებულად მიიჩნევს შუმპეტერის შემაჯამებელ დასკვნებს სისტემისათვის, საზოგადოებისათვის, სამეურნეო განვითარებისა და დემოკრატიის ანალიზისათვის[269].

ბოლო წლებში ეკონომიკურ პოლიტიკაზე შუმპეტერის გავლენა მნიშვნელოვნად გაიზარდა. კერძოდ, დასავლეთის სამრეწველო ქვეყნებში, სადაც სულ უფრო ძლიერდება კონკურენცია, ეკონომიკური პოლიტიკა სამეწარმეო საქმიანობაზე ხელისშეწყობის გაძლიერებას ისახავს მიზნად.

---

[269]Starbaty Ioachim, Die Staatskonzeption bei Keynes und Schumpeter - Schriften des Vereins für Sozialpolitik, Neue Folge, Bd.115-4, B., 1985, გვ. 95.

ამრიგად, შემთხვევითი როდია, რომ წარსულში თითქმის მივიწყებული შუმპეტერი, უახლოეს პერიოდში ისევ მნიშვნელოვან ფიგურად იქცა.

ლიტერატურა

Блауг М., Экономическая мысль в ретроспективе, пер. с англ., М., 1994.

Гильфердинг Р., Финансовый капитал, М., 1912; Бем-Баверк как критик Маркса. пер. с нем., М., 1923.

Кейнс Дж.М., Общая теория занятости, процента и денег. М., 1936/1978.

Селигмен Б.. Основные течения современной экономической мысли, М., 1968. гл.8.

Шумпетер И., Теория экономического развития, пер. с нем., М., 1982; Капитализм, социализм и демократия, пер. с англ., М., 1995.

Böhm-Bawerk, Eine „dynamische" Theorie des Kapitalzinses - „Zeitschrift für Volkswirtschaft, Sozialpolitik und Verwaltung, Bd.115-4. B., 1985.

Haberler G., I.A. Schumpeter 1933-1950 - Quarterly Journal of Economics, Cambrt./Mass., 1951.

Hillferding R., Das Finanzkapital, Wien, 1910.

Keynes J.M., The General Theory of Employment, Interest, and Money, N.Y., 1936 _ germ. Targ.: Allgemeine Theorie der Beschäftigung, des Zinses und des Geldes, B., 1952.

März E., Österreichische Bankpolitik in der Zeit der großen Wende 1913-1923, Wien, 1981; Joseph Alois Schumpeter - Forscher, Lehrer und Politiker, Wien, 1983.

Schumpeter I.A., Zeitschrift für Volkswirtschaft, „Sozialpolitik und Verwaltung": Bd., 15/ 1906 - Über die mathematische Methode der theoretischen Ökonomie; Bd.23/1914; Theorie der wirtschaftlichen Entwicklung... München, Leipzig. 1911/1926; Zeitschrift für Volkswirtschaft, Sozialpolitik und Verwaltung, Bd,: 22/1913. 23/1914: Grundriß der Sozialökonomik, Teil, Tüb., 1914/1924; Die Krise des Steuerstaats, Graz, Leipzig, 1918; Theorie der wirtschaftlichen Entwicklung, 1911/1926; Business Cycles, N.Y., L., 1939 - იგივე გერმ. ენაზე - Göttingen, 1962; Capitalism, Socialism and Domocracy, N.Y., L., 1942; Ten Great Economics, from Marx to Keynes, N.Y., 1942/1951; History of Economic Analysis, N.Y., 1954.

Starbaty Ioachim, Die Staatskonzeption bei Keynes und Schumpeter - Schriften des Vereins für Sozialpolitik, Neue Folge, Bd.115-4, B., 1985.

თავი XIII. „მგეგმავების“ ეკონომიკური კონცეფციები

XIX საუკუნის 30-იან წლებში ეკონომისტთა წინაშე წინა პლანზე დაგეგმვის პრობლემებმა წამოიწია. „დიდი დეპრესია", როგორც ეკონომიკური ჩაურეველობის პოლიტიკის მარცხის დამამტკიცებელი საბუთი, ფართოდ განიხილებოდა. კონკურენციის „უხილავი ხელის" კონცეფციამ ბევრი საქმე გაუჩინა მგეგმავების „ხილულ ხელს".

მარქსისტული და ფაშისტური დაგეგმვის იდეოლოგიამ დემოკრატიული რწმენის მქონე ინტელექტუალებზეც იმოქმედა. თვით ვერნერ ზომბარტმა და იოზეფ შუმპეტერმაც კი მარქსის მიერ ნაწინასწარმეტყველები კაპიტალიზმის რევოლუციური ნგრევის იდეა „სოციალიზმში მშვიდობიანი გადასვლის" იდეით შეცვალეს, რომელსაც ეკონომიკის რაციონალური დაგეგმვის ზრდა განაპირობებდა. მეორე მსოფლიო ომის გამოცდილებამ და მოგვიანებით კი ელექტრონულმა კომპიუტერებმა ადმინისტრაციული მეთოდების პროგრესს შეუწყო ხელი. დაგეგმვის საშუალებით კაცობრიობის გლობალური პრობლემების გადაჭრის კეთილმოსურნე ტრადიციები რაციონალურ ოცნებებში აღორძინდა.

ასეთი ინტელექტუალური გარემოცვის ნიადაგზე რაგნარ ფრიშმა, იან ტინბერგენმა და ვასილი ლეონტიევმა, ბევრ სხვა ეკონომისტთან ერთად, ეკონომიკური მეცნიერების განვითარებაში თავიანთი სიტყვა თქვეს. მათი რწმენით, მომავალი დაგეგმვას ეკუთვნის. სამივე მეცნიერმა თავიანთი გამოკვლევები ეკონომიკური ციკლებისა და ეკონომეტრიკის სფეროში დაიწყეს, საიდანაც ისინი ეკონომიკური პოლიტიკის დაგეგმვისა და ეკონომიკური განვითარების პრობლემების შესწავლაზე გადავიდნენ.

§ 1. რაგნარ ფრიში (1895-1973)

რაგნარ **ფრიში** დაიბადა 1895 წელს ქ. ოსლოში, იუველირის ოჯახში. საშუალო სკოლის დამთავრების შემდეგ, მამის კვალდაკვალ, მან ოქრომჭედლის დიპლომი მიიღო. ეკონომიკური მეცნიერების შესასწავლად იგი ოსლოს უნივერსიტეტში შეავიდა.

უმაღლესი განათლების მიღების შემდეგ ფრიშმა აკადემიური კარიერა აირჩია. საფრანგეთში, ინგლისში, შეერთებულ შტატებსა და იტალიაში იგი მათემატიკასა და სტატისტიკას სწავლობდა. დოქტორობა 1925 წელს ოსლოში მათემატიკურ სტატისტიკაში მიიღო და ლექტორი გახდა. იელიდან დაბრუნების შემდეგ 1931-1955 წწ. იგი გადადგომამდე ოსლოს უნივერსიტეტის პროფესორია. პარალელურად, უნივერსიტეტთან არსებულ ეკონომიკის ინსტიტუტს ხელმძღვანელობდა.

ფრიშის პროგრამა დასაწყისიდანვე ეკონომიკური მეცნიერების საბუნებისმეტყველო მეცნიერებათა მსგავს მეცნიერებად გარდაქმნას ითვალისწინებდა. იგი ეკონომეტრიკის ახალი დარგის „ნათლია" გახდა. ამგვარად, რაც მანამდე ეკონომიკის, მათემატიკისა და სტატისტიკის დისციპლინათშორის ურთიერთგადაკვეთისას კვლევის საგანი იყო, ახალ დისციპლინად ჩამოყალიბდა. 1930 წელს ფრიში ეკონომეტრიკული საზოგადოების ერთ-ერთი დამაარსებელია, ორი წლის შემდეგ კი ამავე საზოგადოების პირველი ჟურნალის – „ეკონომეტრიკის" პირველი რედაქტორია, რომელსაც ოცდაერთი წლის განმავლობაში ხელმძღვანელობდა.

იდეოლოგიურად, ფრიში სოციალ-დემოკრატი იყო. იგი უნდობლობით ეკიდებოდა „უხილავი ხელის" იდეას. მისმა ინტერესებმა დაგეგმვისაკენ „დიდი დეპრესიის" ზეგავლენით გადაინაცვლეს. დაგეგმვის მიზნით, მან ეროვნული

შემოსავლის სააღრიცხვო სისტემის შემოღება-განვითარება წამოიწყო.

მეორე მსოფლიო ომის გარკვეულ მონაკვეთში იგი საკონცენტრაციო ბანაკში იმყოფებოდა, ომისშემდგომ პერიოდში კი ჯერ ნაციონალური, შემდეგ ინტერნაციონალური და ბოლოს განვითარებადი ქვეყნების დაგეგმარების საკითხებით იყო დაკავებული. გარკვეულ პერიოდში ეგვიპტისა და ინდოეთის მთავრობების მრჩეველიც იყო. ფრიში კაცობრიობის ხსნის უმნიშვნელოვანეს გზას მეურნეობის დაგეგმვაში ხედავდა. საზოგადოების გამოძახილის მიმართ იმედგაცრუების გამო, მისი შეხედულებები უფრო რადიკალური გახდა.

1969 წელს ფრიშმა, ტინბერგენთან ერთად ეკონომიკურ მეცნიერებაში პირველი ნობელის პრემია მიიღო. ისინი ძირითადად მაკროდინამიკასა და დაგეგმვის მოდელებში შეტანილი წვლილის გამო დაჯილდოვდნენ. ფრიში 1973 წელს გარდაიცვალა.

მისი ხელნაწერების მცირე ნაწილია გამოქვეყნებული. მან მხოლოდ ორი დასრულებული წიგნი – **„წარმოების თეორია"** (1965) და **„მაქსიმუმი და მინიმუმი"** (1966) გამოაქვეყნა. ორივე მის ლექციებს ეფუძნებოდა. პოპულარული ძირითადად ლექციებით, სტატიებით, წერილებითა და ბროშურებით გახდა.

ფრიში თავდაპირველად სარგებლიანობის პრობლემებს შეეხო და ზღვრული სარგებლიანობის გაზომვის მეთოდის შემუშავება სცადა, შემდგომში კი ინდექსების თეორიით დაინტერესდა. მიუხედავად ამისა, ძნელია ითქვას, რომ მისმა წვლილმა ღირებულების თეორიაში თანამედროვე ეკონომიკურ მეცნიერებას ღრმა კვალი დაამჩნია.

სტატისტიკაში ინტენსიურმა მუშაობამ ფრიში იმ პრობლემასთან მიიყვანა, რომელიც ეკონომეტრიკის ახალი დისციპლინის ცენტრალური პრობლემა გახდა. მოგვიანებით მას გაწონასწორების პრობლემა ეწოდა. ლეონ-

ტიევის მოთხოვნის მრუდების კრიტიკისას მან ამ პრობლემის ფორმულირება მოგვცა[270]. საკითხი ასე დგას: ფასებსა და საქონლის რაოდენობაზე დაკვირვებების მონაცემები, ჩვეულებრივ, მოთხოვნისა და მიწოდების მრუდების ერთობლივი გადაადგილებით მიიღება. ამ შეხედულებებმა სხვების შრომებსაც მისცა სტიმული, თუმცა სწრაფად მოძველდა. ასე რომ, მეორე მსოფლიო ომის შემდეგ ეკონომეტრიკაში ფრიში წამყვანი მეცნიერი აღარ იყო.

ფრიში დინამიკის პრობლემებსაც შეეხო. პირველი მსოფლიო ომის წინ ჰენრი ლუდველ მურმა[271] ეკონომიკური ციკლები ერთმანეთზე გადახლართული მრუდებით წარმოადგინა, რომლებიც მოსაელიანობის ციკლებიდან გამომდინარეობდა. 20-იან წლებში ეკონომისტებმა, ასე ვთქვათ, დიფერენციალი და დიფერენციალური განტოლებები აღმოაჩინეს. ფრიშმა ისინი გამოიყენა. ფრიშმა 1936 წელს სტატიკური და დინამიკური ტერმინების გამოყენების წინადადება დასვა. დამოკიდებულება **სტატიკურია**, თუ ყველა მისი ცვლადი ერთსა და იმავე დროს ეხებოდა, სოლო იგი **დინამიკურია** მაშინ, როდესაც იგი სხვადასხვა დროსთან ან პერიოდთან დაკავშირებულ ცვლადებს შეიცავდა. თეორია დინამიკური იქნებოდა, თუ იგი ერთ დინამიკურ დამოკიდებულებას მაინც შეიცავდა. ეს ტერმინოლოგია ზოგადად გაზიარებულ იქნა.

ფრიშმა ოლიგოპოლიურ თეორიაში დინამიკის მომენტები შეიტანა.[272] ავგუსტინ კურნოს, ვილჰელმ ლანჰარდტის და ჰაროლდ ჰოტელინგის თეორიებით, თითოეული ოლიგოპოლისტი თავისი ოპონენტის მოქმედებაზე არ რეაგირებს. ფრიშმა „სავარაუდო ვარიაციის (ცვლილების)" ცნება

---

[270]Frisch R., Pitfalls in the Stat. Construction of Demand and Supply Curves, L., 1973.

[271]Moore H.L., Econ. Cycles..., N.Y., 1914.

[272]Friesch R., Monopole _ polypole- The Concept of Force in the Economy. In International Econ. Papers, 1, L., 1933.

შემოიტანა, რომლის მიხედვითაც ყოველი ოლიგოპოლისტი თავისი კონკურენტისაგან რეაქციას მოელის. ამრიგად, მან წარსულ სტატიკურ ოლიგოპოლიურ თეორიასა და მომავლის დინამიკურ თეორიებს შორის „შემაერთებელი ხიდი გადო".

ფრიშმა ეკონომიკური ციკლების მაკროეკონომიკური თეორია შექმნა (1933)[273]. მისი აზრით, ეკონომიკური ციკლის აქსელერაციის პრინციპი შემობრუნების წერტილის ასახსნელად იმოლირებული არასაკმარისია[274]. უკიდურეს შემთხვევაში, წარმოებრივი დანიშნულების საქონლის (ხანგრძლივი მოხმარების საგნებზე, ან ძირითად კაპიტალზე) ანაგღაურებისათვის მოთხოვნების ჩართვა აუცილებელი იყო. უფრო ზოგადად, სრული ახსნისათვის რამდენიმე დამახასიათებელი დამოკიდებულებით მთლიანად განსაზღვრული მოდელია საჭირო. ფრიშმა მაიკლ კალეცკისთან ერთად პირველი ასეთი მოდელი შექმნა[275].

კალეცკის „ეკონომიკური ციკლების მაკროდინამიკური მოდელი" (1935) ტინბერგენის „გემთმშენებლური" მოდელით იყო შთაგონებული. იგი დიფერენციალური განტოლებების სისტემას შეიცავდა. იმ დროს, როცა მუშები დანაზოგებს ვერ ქმნიან, კაპიტალისტები თავიანთი შემოსავლიდან აბანდებენ იმას, რასაც ვერ მოიხმარენ. შედეგად, რაც მეტს ხარჯავს, მით მეტ შემოსავალსაც იღებს კაპიტალისტი. მოხმარებისა და ინვესტიციის ურთიერთზემოქმედება ეკონომიკის განვითარებაზე ზემოქმედებს, რო-

---

[273]ტერმინი **მიკროდინამიკა** და **მაკროდინამიკა**, ერთ-ერთმა პირველმა ფრიშმა გამოიყენა, მათი განზოგადება კი უფრო გვიანდელ პერიოდში მოხდა.

[274]Frisch R., The Interrelation between Capital Production and Consumer - Taking - Journ. of Pol. Econ., 39/1931.

[275]მათი სტატიები 1933 წელს გამოქვეყნდა (კალეცკის – პოლონურად) და ისინი 1933 წლის ოქტომბერში ეკონომეტრიკული საზოგადოების სხდომაზე წარადგინეს.

მელიც ერთფეროვანი ან რხევადი, მილევადი ან ფეთქებადი შეიძლება იყოს. კალეცკის აზრით, ეკონომიკური ციკლები არც მილევადია და არც ფეთქებადი. მან თავისი შემდგომი ანალიზი მუდმივი ამპლიტუდის ზღვრული შემთხვევით შემოსაზღვრა და ათწლიანი ხანგრძლივობის ციკლი მიიღო. ფრიშის მოდელი ძირითადად კალეცკის მსგავსია, მაგრამ იგი უფრო შორს წავიდა. მან სამი ერთმანეთზე გადახლართული მკვეთრად კლებადი ციკლი მიიღო, შესაბამისად: 8,6, 3,5 და 2,2 წლების ხანგრძლივობებით.

ფრიშის ეკონომიკური ციკლების კონცეფცია, კალეცკისგან განსხვავებით, ამ ციკლების მექანიზმის არსს გასცდა. ფრიშის მიერ დინამიკური მოდელის მეშვეობით აღწერილი მერყეობები გავრცელების პრობლემებადაა კლასიფიცირებული. თვითდინებადი მერყეობები მალე, თავისთავად წყდება. მათი არსებობის ხელისშემწყობია სისტემაზე მუდმივად ზემოქმედი იმპულსური ბიძგები. ეკონომიკა მან მოჯაყჯაყე ცხენს შეადარა, რომელიც გარე ბიძგებზე კლებადი შინაგანი რხევებით პასუხობს.

ფრიში სხვადასხვა სახის იმპულსებს იხილავდა. მათი ერთი ნაწილი შემთხვევითი იმპულსებია. ამასთან დაკავშირებით იგი ევგენი სლუცკის იმოწმებდა, რომელიც ნებისმიერი მიზეზით გამოწვეულ ციკლურ პროცესებს იკვლევდა[276], თუმცა მას მისი გავრცელების განმსაზღვრელი მექანიზმი არ დაუდგენია. ფრიში კი ემპირიული ციკლების არსებობას ნებისმიერი ბიძგის შემთხვევაში დასაშვებად მიიჩნევდა, რაც განმსაზღვრელი რეაქციის მქონე სისტემაზე ზემოქმედებს.

ფრიშის თანახმად, იმპულსების წყარო ტექნოლოგიური და წარმოებრივი სიახლეებიც შეიძლება იყოს. შუმპეტერის აზრით, ფრიშმა გამოგონებათა ფაქტობრივად უწყვეტ

---

[276]J. „Econometrica", S/1437.

ნაკადს მოჰფინა ნათელი, რომელსაც დინამიკური კონ-ტროლის მექანიზმი სიახლეთა მსხვილ სამეცნიერო ან ტექნიკურ მიღწევათა მონაცვლეობად გარდაქმნის. შემ-დგომში ეს ანალიტიკური თვალსაზრისი არც მას და არც ფრიშს აღარ განუვითარებია. ფრიში (ალბათ გათანაბ-რების პრობლემათა ზეგავლენით) თავისი მაკრომოდელის ემპირიულ შექმნას შეუდგა და ამ დარგში წამყვანი პოზიციები ტინბერგენს დაუთმო. ფაქტობრივად, მეორე მსოფლიო ომის დასაწყისშივე, ფრიშმა თითქმის მიატოვა ეკონომიკის ზოგადი კვლევა და გამოყენებით ეკონომი-კაში გადავიდა.

ომისშემდგომ პერიოდში ფრიში მთელ ენერგიას და-გეგმვის საკითხებს უთმობს. ამ თემას ეძღვნება მისი ადრინდელი ნაშრომი (სტატია) — **„წრებრუნვის დაგეგ-მვა"** (1934). მასში ეკონომიკური კრიზისები, წარსულში შეზღუდვებიდან გამომდინარე, მიმდინარე შესყიდვების შეზღუდვითაა ახსნილი, რასაც შემდგომში ეკონომიკური წონასწორობის დარღვევის ადრეული სიმპტომები უწოდა. ამიტომაც მან ფულადი ეკონომიკის გარანტიებზე დაფუძ-ნებული მრავალმხრივი ბარტერული სისტემით შეცვლა მო-ითხოვა. აქ ძალაუნებურად რობერტ ოუენი და მისი 1832 წლის ბედუკუღმართი „სამართლიანი გაცვლის" კონცეფცია გვახსენდება. საერთაშორისო ვაჭრობის სფეროში მსგავსი სისტემა მოგვიანებით ფრიშმა შემოგვთავაზა.

მისი ადრინდელი შეხედულებები თანდათანობით და-გეგმვის სისტემაში გადაიზარდა, რომელიც დახარჯული რესურსების — გამოშვებული პროდუქციისა და წრფივ პროგრამირებაზეა დაფუძნებული და დეტალურად გათ-ელილი საინვესტიციო სექტორითაა უზრუნველყოფილი. ფრიშის გამოკვლევები განსაკუთრებით გამოთელითი ალგორითმების გაუმჯობესებისა და საზოგადოებრივი ფუნქციების პრაქტიკული უპირატესობის სპეციფიკაცი-ისკენაა მიმართული, რომლებიც დაგეგმვის შედეგად

მაქსიმალური ხდება. მისი რწმენით, მიზნებს დემოკრატია განსაზღვრავს, მეგზავებმა კი მათი რეალიზების გზები უნდა მოძებნონ. თუმცა, დემოკრატია ძირითადად არსებული შესაძლებლობებით იფარგლება, რომელიც პიროვნებებს საკუთარი მიზნების განხორციელებაში ანიჭებს თავისუფლებას. სამუშაოთა ამ ფართო სპექტრმა ფრიშის გონების გამჭრიახობა კვლავ დააადასტურა.

საერთოდ, რაგნარ ფრიში გასული საუკუნის 30-იანი წლების წამყვანი ეკონომეტრიკოსია, რომელმაც მაკროდინამიკის თეორიაში მნიშვნელოვანი წვლილი შეიტანა, რამაც კეინზის სტატიკური თეორია გამოქვეყნებამდეც კი მოაძველა ტექნიკურად. ხანგრძლივი პერიოდის განმავლობაში ფრიში გამოყენებითი ეკონომიკის მეცნიერი იყო, მაგრამ, როდესაც ფრიში-ეკონომეტრიკოსი, ფრიში-მეგზავმა დაჯაბნა, მისი ფუნდამენტური ნაშრომები უფრო იშვიათი გახდა.

§ 2. იან ტინბერგენი (1903-1994)

რაგნარ ფრიშის სამეცნიერო კარიერას მეტად მსგავსი ორეული გაუჩნდა ტინბერგენის სამეცნიერო მოღვაწეობის სახით. მათ შორის ასაკობრივი სხვაობა რამდენიმე წელს შეადგენდა. ი. **ტინბერგენი** დაიბადა 1903 წელს ჰაგაში. მისი ხუთივე დედმამიშვილი მაღალი ინტელექტით გამოირჩეოდა — იანის ერთ-ერთმა ძმამ 1973 წელს ნობელის პრემია მიიღო ბიოლოგიაში, ხოლო მეორე — ზოოლოგიის პროფესორი გახდა.

ი. ტინბერგენი ლეიდენის უნივერსიტეტში ფიზიკას სწავლობდა, მაგრამ მისი ინტერესები თანდათანობით ეკონომიკისაკენ გადაიხარა. მისი დისერტაცია ფიზიკისა და ეკონომიკის პრობლემებს შეეხო. იგი ფაქტობრივად მათემატიკოს-ეკონომისტი გახდა და თავის მოდელებში პრაქტიკული პრობლემების გადაჭრას დიდძალი ფაქტობრივი მასალების ანალიზით ცდილობდა.

უნივერსიტეტის შემდეგ იგი სტატისტიკის ცენტრალურ ბიუროსთან არსებულ ეკონომიკური ციკლების კვლევის იმ ცენტრში მოღვაწეობდა, რომლის სულისჩამდგმელიც 1945 წლამდე თაყად იყო. იმავე პერიოდში იგი როტერდამის ეკონომიკის ინსტიტუტის პროფესორია და ორი წლის განმავლობაში ევნევაში ერთა ლიგის ექსპერტად მოღვაწეობს. სამეცნიერო თვალსაზრისით, ეს წლები მისთვის ყველაზე ნაყოფიერია. ეკონომიკური ციკლების პრობლემათა კვლევებს მან 40-იანი წლების დასაწყისიდან ახალი ბიძგი მისცა.

1945 წელს ტინბერგენი დანიის მთავრობის ეკონომიკური დაგეგმვის ცენტრალური ბიუროს დირექტორი გახდა და ამ პერიოდში მნიშვნელოვანი წვლილი შეიტანა ეკონომიკური პოლიტიკის დაგეგმვის მეთოდოლოგიაში. ჰარვარდში ლექციების ციკლის წაკითხვის შემდეგ, იგი ნიდერლანდების ეკონომიკის ინსტიტუტის (ამჟამად ერაზმის უნივერსიტეტი) დაგეგმვის განვითარების სფეროში პროფესორი გახდა. 1969 წელს მან რაგნარ ფრიშთან ერთად, პირველად ეკონომიკის სფეროში, ნობელის პრემია მიიღო — ეკონომიკური პროცესების დინამიკური ანალიზის მოდელების დამუშავებისა და გამოყენებისათვის. ტინბერგენს იცნობდნენ, როგორც კეთილ ადამიანს — ოპტიმიზმით აღსავსეს, რომელსაც სჯეროდა, რომ ხალხის მდგომარეობის გაუმჯობესება გონიერებითა და კეთილი სურვილებითაა შესაძლებელი.

იან ტინბერგენის ნაშრომები უამრავ სტატიაში, ბროშურასა თუ მცირე ზომის წიგნებშია გაბნეული. „**რჩეული სტატიები**" (1959) ტინბერგენის მნიშვნელოვან ნაშრომთა მხოლოდ მცირე ნაწილს წარმოადგენს.

30-იან წლებში ტინბერგენის ყურადღება ეკონომიკური ციკლების გამოკვლევაზეა კონცენტრირებული. „გემთმშენებლობის ციკლების" შესახებ მისი მოდელი ეკონომიკის სფეროში დიფერენციალური განტოლებების პირველი

გამოყენების თვალსაზრისითაა მნიშვნელოვანი. დროის ინდივიდუალური მწკრივების მრავალჯერადი კორელაციიდან (შეფარდებიდან) იგი დანიის ეკონომიკის დინამიკური მაკროეკონომეტრიკული მოდელის შექმნაზე გადავიდა, რომელიც ოცდაერთი განტოლებისაგან შედგებოდა.

მას, როგორც ერთა ლიგის ექსპერტს, გოტფრიდ ჰაბერლერის ეკონომიკური ციკლების თეორიის ანალიზი დაევალა. ამ დავალების შესრულების ნაცვლად მან მაკროეკონომეტრიკული მოდელის შესახებ პირველი ტრაქტატი შექმნა (1939), ხოლო 1942 წელს თავის სტატიაში კობი-დუგლასის წარმოების ფუნქციაზე დაფუძნებული გრძელვადიან პერიოდზე გათვლილი ეკონომიკური განვითარების „ნეოკლასიკური მოდელი" ააგო.

ერთა ლიგაში ტინბერგენის მიერ ჩატარებული კვლევა-ძიებები თანამედროვე სტანდარტებით სუსტია, მაგრამ ეკონომიკური მერყეობების ფართომასშტაბიან მოდელებს სწორედ მან ჩაუყარა საფუძველი. ამ გამოკვლევების ერთი ნაწილი მრავალჯერადი რეგრესული მიდგომების ახსნა-განმარტებებს ეძღვნება. რამდენიმე ქვეყნისა და პერიოდისათვის ყოველი ინვესტიცია (საერთო, საცხოვრებელი ბინებისა და სარკინიგზო მშენებლობაში), რამდენიმე დეტერმინანტის – განმსაზღვრელის (მაგალითად, წარმოების საშუალებათა ფასების, მოგების, ასორტიმენტის ნორმების, წმინდა მოგებისა და წარმოების განვითარების) მიხედვით რეგრესს განიცდის. ყოველი შემთხვევითი ცვლადის გავლენის გასაზომად უკუპროპორციულობის კოეფიციენტები გამოიყენება, ხოლო „განმარტების" ხარისხი ნიშნების, კოეფიციენტების, ნაშთების სერიალური შეფარდებითა და დაქვეითების კოეფიციენტების შესახებ წინასწარი ინფორმაციის მიხედვით განისჯება. როგორც ჩანს, ტინბერგენს ესმოდა თავისი მეთოდის გარკვეული შეზღუდულობა და სიტყვათა განმარტებას ხშირად ბრჭყა-

ლებში სვამდა. შეერთებული შტატების 1919-1932 წწ. ეკონომიკური ციკლის ახსნა მან ასეთი მიდგომით სცადა.

ტინბერგენის მოდელი, კეინზის „ზოგადი თეორიის" სტატიკურობისაგან განსხვავებით, დინამიკურია. იგი ფრიშის ანალიტიკური მოდელის ემპირიულ განხორციელებად შეიძლება ჩაითვალოს, რომელშიც, დინამიკური თვისებების მეშვეობით, გარე ფაქტორების სახით მოქმედი ბიძგები სისტემაზე გარკვეულად ზემოქმედებენ. ტინბერგენი ამ თვისებების გახსნას კორპორაციების მოგებებიდან იწყებს. საბოლოოდ, მოგება, როგორც გარე ბიძგების ფუნქცია, „შეკვეცილი სახითაა" წარმოდგენილი. საფონდო ბირჟაზე, სპეკულაციისა და კაპიტალის დაგროვების აბსტრაჰირებით, ტინბერგენი 4,8-წლიან ციკლს „პოულობს". თუ აქციების კურსი ძლიერად მერყეობს, ეს სისტემის დროებით ფეთქებადობას მოასწავებს და „ბუშტი მალე სკდება".

ტინბერგენის შეხედულებები არაერთგვაროვნად შეფასდა. კეინზმა მისი შეხედულებების ვრცელი, შემწყნარებლური და გესლიანი მიმოხილვა „ეკონომიკურ ჟურნალში" გამოაქვეყნა. უნდა აღინიშნოს, რომ ტინბერგენის მოდელს, კეინზის „ზოგადი თეორიიდან" თითქმის არაფერი აუღია — ეკონომეტრიკულ მოდელების შექმნას მაინც თავისი მიმართულება მიეცემოდა, კეინზსაც რომ არაფერი დაეწერა. ტინბერგენის მოდელის ერთ-ერთი თვისება, რომელმაც მოგვიანებით კეინზის მოდელები უსარგებლო გახადა, საფონდო ბირჟის სპეკულაციის განსაკუთრებული როლის შესწავლაშია.

ტინბერგენის მუშაობის შემდგომი ეტაპი ეკონომიკური პოლიტიკის თეორიას ეხება. პოლიტიკაზე კამათს, ჩვეულებრივ, მიზნების შესახებ კამათიც ახასიათებს. მაგალითად, სრული დასაქმება შეუთავსებელია ფასის სტაბილურობასა და საგადასახდელო ბალანსის წონასწორობასთან. ასეთ კონფლიქტებს ზოგჯერ „მაგიურ სამკუთხედს" უწო-

დებენ. ეკონომიკურ მეცნიერებაში ტინბერგენის კიდევ ერთი დამსახურება სწორედ ასეთი კონფლიქტების ლოგიკის გამჟღავნებაშია. მან, ფაქტობრივად, თანამედროვე პოლიტიკის თეორიას ჩაუყარა საფუძველი, რომელსაც მრავალი თვისება ახასიათებს. აღნიშნული საკითხებისადმია მიძღვნილი ფრიშის ნაშრომები: **„ეკონომიკური თეორიის შესახებ"** (1952), **„ცენტრალიზაცია და დეცენტრალიზაცია ეკონომიკურ პოლიტიკაში"** (1954) და **„ეკონომიკური პოლიტიკა: პრინციპები და გეგმა"** (1956).

თავისი მოღვაწეობის მესამე ეტაპზე ტინბერგენი ეკონომიკური განვითარების დაგეგმვას შეეხო. იგი მდიდარ და ღარიბ ქვეყნებს შორის განსხვავებების შესამცირებელ გზებსა და საშუალებებს ეძებდა – განათლებისა და რეგიონალური დაგეგმვის მოდელებს ქმნიდა, ამასთან, საერთაშორისო ორგანიზაციებსა და განვითარებად ქვეყნებს – განსაკუთრებით კი აზიის ქვეყნების მთავრობებს ეხმარებოდა. გლობალურ დაგეგმვაზე ტინბერგენის შეხედულებები გადმოცემულია ნაშრომებში: **„მეოცე საუკუნის ფონდის მოხსენება"** (1962) და **„წარსულის გაკვეთილები"** (1963).

შესაძლოა, ეკონომიური განვითარების დაგეგმვისადმი იმედგაცრუებითაა განპირობებული მოგვიანებით (მისი მოღვაწეობის მეოთხე ეტაპზე), შემოსავლების განაწილებასა და ინდუსტრიულ ეკონომიკაზე ტინბერგენის ყურადღების აქცენტირება. იგი პირველად აისახა სტატიაში – **„შემოსავლის განაწილების თეორიის შესახებ"** (1959), შემდეგ კი ერთ ნაშრომში – **„შემოსავლის განაწილება, ანალიზი და პოლიტიკა"** (1975).

ამ სფეროს კვლევებში იმ დროისათვის შემოსავლები დომინირებდა, რომელშიც ცხოვრება ლატარიასთანაა შედარებული, სადაც პიროვნებები შემთხვევით რიცხვებს

განმეორებით იღებენ. შემოსავლის არსებული განაწილება ამ შემთხვევითი პროცესების შედეგის სახით განიხილებოდა. ამისაგან განსხვავებით ტინბერგენი მაკროეკონომიკურ თეორიაზე დაფუძნებული დეტერმინალური[277] მიახლოების ქომაგი გახდა.

ტინბერგენის მიერ ბაზარზე წარმოდგენილი ყოველი პიროვნება გარკვეული შესაძლებლობების მქონეა. ამ პიროვნებას სამუშაოს, შემოსავლის, თავისუფალი დროის, რისკისა და განსხვავებული პროფესების მიმართ თავისი სუბიექტური მიდგომა გააჩნია. ყოველი პიროვნებისათვის მომსახურების რეალური მიწოდება მის მომავალ შემოსავალზეა დამოკიდებული. მომსახურებაზე ფირმების მოთხოვნა ტექნოლოგიისა და საბაზრო პირობების გათვალისწინებით ყალიბდება. ხელფასი, დასაქმება და, საერთოდ, შემოსავალი, მომსახურების მოთხოვნა-მიწოდებაზეა დამოკიდებული. მაღალშემოსავლიანია ის, ვისი მომსახურების მიწოდებაც მცირეა, ხოლო მასზე მოთხოვნა კი მაღალია და პირიქით – დაბალშემოსავლიანია ის, ვისი მომსახურების მიწოდებაც ჭარბია, ხოლო მასზე მოთხოვნა კი მცირე.

ტინბერგენის დასკვნით, ეკონომიკური განვითარების საერთო ტენდენციის ინდუსტრიული საზოგადოების უფრო მეტი გათანაბრებისაკენ გაგრძელება, ძირითადად განათლების სფეროში არსებულ კონკურენციაზეა დამოკიდებული. ეს კი ტექნოლოგიურ უთანასწორობას ამცირებს, რომელსაც (მაღალი კვალიფიკაციის შრომაზე მოთხოვნის ზრდის გამო) უთანასწორობისაკენ აქვს მიდრეკილება. ტინბერგენისათვის ნათელია, რომ შემოსავლის პერსონალური განაწილების სრული ახსნა ყველა ელემენტს გაა-

---

[277]**დეტერმინანტი** (ლათ. determinans) დამხმარე ალგებრული გამოსასულება პირველი ხარისხის რამდენიმეუცნობიან განტოლებათა სისტემის ამოსახსნელად; მსაზღვრელი, განმსაზღვრელი.

ერთიანებდა, მაგრამ მას უფრო მეტად მიწოდებისა და მოთხოვნის ეკონომიკური ანალიზი სურდა.

საერთოდ, შეიძლება ითქვას, რომ ტინბერგენი მსოფლიოში უმეტესად ეკონომიკური განვითარების დაგეგმვის სპეციალისტად გახდა ცნობილი, მაგრამ ეკონომიკურ მეცნიერებაში მისი ძირითადი წვლილი მაინც სხვა სფეროს განეკუთვნება. ეკონომეტრიკოსად იგი ცნობილი გახდა ეკონომიური მერყეობების პირველი ემპირიული მოდელის შექმნით და ეს მოდელი გადამწყვეტი სამეცნიერო მიღწევა აღმოჩნდა, რასაც ადასტურებს ლოურენს კლეინის „შეერთებული შტატების ეკონომიკის მერყეობები 1921-1941 წწ."[278].

ტინბერგენის ეკონომიკური პოლიტიკის თეორია, მაკროდინამიკური მოდელის მსგავსად, რაგნარ ფრიშის იდეებითაა შთაგონებული. დაახლოებით იმავე დროს, ჯეიმს მიდმაც მსგავსი მოსაზრებები წარმოადგინა. მიუხედავად ამისა, ამ იდეების ტინბერგენისეული დამუშავება გარკვეულწილად ორიგინალურ სამუშაოს წარმოადგენდა და იგი ამ დარგში სხვების ინტენსიური მუშაობის ათელის წერტილი გახდა. ტინბერგენის შემოსავლების უთანასწორობის კონცეფციამ ცხადყო, რომ საზოგადოებრივი სამართლით ღრმა დაინტერესებას თანამედროვე ეკონომიკის ძირითად მიმართულებებზე უკეთესი ანალიტიკური საშუალებების გამონახვა არ შეუძლია.

§ 3. ვასილ ლეონტიევის (1906-1999) „დანახარჯები-გამოშვების" კონცეფცია

ვასილ **ლეონტიევი** დაიბადა სანკტ-პეტერბურგში 1906 წელს, პროფესორის ოჯახში. იგი თხუთმეტი წლის ასაკში ლენინგრადის უნივერსიტეტში სასწავლებლად დაუშვეს, რომელიც 3 წელიწადში დაამთავრა. 1925 წლიდან ბერ-

[278] Klein L., Economic Fluctuations in the United States, 1921-1941, N.Y., 1950.

ლინის უნივერსიტეტშია, სადაც 1928 წელს დოქტორობა მიენიჭა. იგი ჯერ კილში – მსოფლიო ეკონომიკის ინსტიტუტში ასისტენტად, ხოლო შემდეგ ქ. ნანკინში – ეკონომიკის საკითხებში ჩინეთის მთავრობის მრჩეველად მუშაობდა. 1931 წელს მიტჩელმა იგი შეერთებულ შტატებში ეკონომიკური გამოკვლევის ეროვნულ ბიუროში სამუშაოდ მიიწვია, რაშეც ლეონტიევი დათანხმდა.

მალე ლეონტიევი ჰარვარდში ინსტრუქტორი გახდა, სადაც მან პროფესორობის მიღებამდე ყველა საფეხური გაიარა. 1946-1972 წწ. ჰარვარდის ეკონომიკური კვლევების ცენტრს ხელმძღვანელობდა. ჰარვარდიდან წამოსვლის შემდეგ, იგი ნიუ-იორკის უნივერსიტეტის პროფესორია, 1970 წელს კი ამერიკის ეკონომისტთა ასოციაციის პრეზიდენტად აირჩიეს. 1973 წელს იგი ეკონომიკაში ნობელის პრემიით დაჯილდოდა „დანახარჯები-გამოშვება" მეთოდის განვითარებისა და ეკონომიკის მნიშვნელოვან პრობლემებში მისი გამოყენებისათვის.

ლეონტიევის პიროვნებაში გაერთიანებული იყო ბრწყინვალე ინტელექტი და სამეცნიერო ხელმძღვანელის ტალანტი. მას საოცარი ნებისყოფა გააჩნდა, სიცოცხლის უდიდესი ნაწილი კვლევის ერთი მეთოდის დამუშავებისათვის დაეთმო. მათემატიკის შესანიშნავი მცოდნე, შინაგანად ყოველთვის ეკონომისტი იყო. პრაქტიკული ეკონომიკური შედეგების მისაღებად იგი ეკონომიკურ თეორიას, მათემატიკასა და სტატისტიკას იყენებდა. მისი რწმენით, კაპიტალიზმის განვითარების შემდგომი ეტაპი დეცენტრალიზებული გადაწყვეტილებების გეგმის შესაბამისად ამომწურავ ეროვნულ დაგეგმვას საჭიროებდა.

თავისი პირველი სტატია რუსულ ენაზე ლეონტიევმა ცხრამეტი წლის ასაკში გამოაქვეყნა. იგი საბჭოთა კავშირის სტატისტიკური ანგარიშების მოკლე კრიტიკულ მიმოხილვას წარმოადგენდა. უფრო კონკრეტულად, ეს იყო ახალგაზრდა ლეონტიევის მიერ სსრ კავშირის ცენტრა-

ლური სტატისტიკური სამმართველოს უფროსის პ. პოპოვის მოხსენების (1923-1924 წწ. საბჭოთა კავშირის სახალხო მეურნეობის ბალანსის შესახებ) კრიტიკული ანალიზი[279]. ლეონტიევმა საბჭოთა ანგარიშები აშშ-სა და დიდ ბრიტანეთის ანგარიშებს შეადარა და აღნიშნა, რომ იგი ცხრილების სახით ეკონომიკის ერთიანი სტრუქტურის მხოლოდ ზოგად სურათს წარმოადგენდა. **„დანახარჯი-გამოშვებული პროდუქციის"** იდეა მკრთალი კონტურის სახით უკვე ამ სტატიაში იკვეთება. ლეონტიევი მაშინ შეიძლება ჯერ კიდევ ვერ ხვდებოდა, რომ ამ სტატიაში მან მთელი თავისი ცხოვრების ლაიტმოტივი დააფიქსირა.

მომდევნო წლებში ლეონტიევმა გამოაქვეყნა სტატიები ინდუსტრიის კონცენტრაციის, მიწოდებისა და მოხმარების სტატისტიკური მრუდების, საერთაშორისო ვაჭრობის თეორიის და სხვ. შესახებ. ეროვნულ ბიუროში მან „დანახარჯისა და გამოშვებული პროდუქციის" ძირითად კონცეფციაზე დაიწყო მუშაობა, რომელიც პირველი ცხრილების სახით 1936 წელს წარმოადგინა ნაშრომში — **„აშშ ეკონომიკურ სისტემაში დანახარჯები-გამოშვება თანაფარდობის რაოდენობრივი ანალიზი"**. მასში წარმოდგენილია შეერთებული შტატების 1919 წლის ეკონომიკის ცხრილის სახით აგების მცდელობა.

1966-67 წლებში ლეონტიევი თავის მოდელს „გამარტივებული" ეკონომიკის მაგალითზე წარმოადგენს, რომელშიც ერთმანეთის პროდუქციის მომხმარებელი ორი სფერო და შინამეურნეობებია წარმოდგენილი[280] (ცხრილი 1).

---

[279] Леонтьев В. В., Экономические эссе....М.,1960, გვ. 242-249.

[280] იქვე, გვ. 318-339.

ცხრილი 1

<<დანახარჯი-გამოშვების>> მაკროეკონომიკური ცხრილი[281]

დარგი	დარგი 1: სოფლის მეურნეობა	დარგი 2: მრეწველობა	საბოლოო მოხმარება (შინამეურნეობები)	მთლიანი პროდუქცია
სოფლის მეურნეობა	25	20	55	100 ბუშელი[282] ხორბალი
მრეწველობა	14	6	30	50 იარდი[283] ქსოვილი

ცხრილში ნაკარაუდევია, რომ სოფლის მეურნეობას ბუშელი ხორბლის წარმოებისათვის საკუთარი პროდუქციის 0,25 და მრეწველობის 0,14 ერთეული, ხოლო მრეწველობას იარდი ქსოვილის წარმოებისათვის კი შესაბამისად 0,40 და 0,12 ერთეული ესაჭიროება. აქედან გამომდინარე, ლეონტიევი ადგენს ცხრილს, რომელშიც ორი დარგის ერთეულ პროდუქციაზე დანახარჯებს განსაზღვრავს (ცხრილი 2)[284].

ცხრილი 2

დარგი	დარგი 1: სოფლის მეურნეობა	დარგი 2: მრეწველობა
სოფლის მეურნეობა	0,25	0,40
მრეწველობა	0.14	0,12

1941 წელს ლეონტიევმა გამოაქვეყნა ნაშრომი „**ამერიკული ეკონომიკის სტრუქტურა 1919-1929 წწ.**"[285], რომელშიც ნაჩვენებია, წარმოებრივი დანახარჯის რა ნაწილი უნაბღაურდება წარმოების ყოველ დარგს სხვა

---

[281] **Леонтьев В. В.**, Экономические эссе...,М.,1960, გვ. 320.

[282] **ბუშელი** (ინგლ. bushel) – ფხვიერი სხეულების საწყაო ინგლისში (უდრის 35,4 ლიტრს), ამშ-ში (უდრის 35,2 ლიტრს) და სხვა ქვეყნებში.

[283] **იარდი** (ინგლ. yard) – ინგლისური სიგრძის საზომი ერთეული, რომელიც უდრის 3 ფუტს ანუ 91 სმ-ს.

[284] **Леонтьев В. В.**, Экономические эссе...,М.,1960, გვ. 321.

[285] **Leontief W.W.**, The Structure oof American Economy, 1919-1924. Cambr., 1941.

დარგების მიერ. მისი დაშვებით, სოფლის მეურნეობის პროდუქცია ხორბლის, სიმინდის, კვერცხისა და სხვა მსგავსი საქონლის ჯამით განისაზღვრება. დავუშვათ, რომ თითოეული მათგანის ღირებულება 1 მილიონი დოლარია. ამ შემთხვევაში ყველა ფასი ავტომატურად ერთთანაა ნორმირებული, ხოლო დანახარჯისა და შედეგის საანგარიშო ჩანაწერები კი რაოდენობების სახით შეიძლება იქნას ინტეგრირებული. მაშინ, კოეფიციენტები გვიჩვენებს, მაგალითად, ლითონის წარმოების მოცულობის რამდენი ერთეულია გამოყენებული სოფლის მეურნეობის პროდუქტების ერთი ერთეულის საწარმოებლად. ამგვარად, შეფარდებების სიდიდე დანახარჯების ტექნოლოგიურ კოეფიციენტებში გამოისახება. ეს კოეფიციენტები ეკონომიური განვითარების პროცესში ცვლადია, მაგრამ, ლეონტიევმა გამოყენებით მოდელში მათი მუდმივ სიდიდეებად განხილვა დაუშვა.

ზემოაღნიშნული დაშვებით, ლეონტიევი ფიქსირებული კოეფიციენტების ტექნოლოგიას დაუბრუნდა, რომელიც რიჩარდ კანტილიონიდან ლეონ ვალრასამდე (გარკვეული გამონაკლისებით) წარმოების თეორიაში დომინირებდა. დაშვებით, ნაწარმის ყოველი ერთეული ყოველი დახარჯული რესურსის განსაზღვრულ რაოდენობას მოითხოვს.

თავდაპირველად ლეონტიევმა ისეთი ეკონომიკური სისტემა გამოიკვლია, რომელშიც გამოშვებული ნაწარმი დახარჯულ რესურსად განიხილება და მას „**ჩაკეტილი მოდელი**" ეწოდა[286]. თუმცა, ბევრ საინტერესო კითხვას ლეონტიევის „ჩაკეტილმა მოდელმა" ვერ უპასუხა. მაგალითად, მოდელის მიხედვით შეუძლებელია წარმოების სხვადასხვა სფეროს წარმოებრივი სიმძლავრეებისა და სამუშაო ძალის ზუსტად იმ რაოდენობის განსაზღვრა,

---

[286]ასეთი სისტემის თეორიული ანალიზი რამდენიმე წლით ადრე (1937) ჯონ ფონ ნეიმანმა დაიწყო.

რომელიც მოხმარებისთვის საჭირო ნაწარმის გამოსაშ-ვებად, ინვესტიციებისათვის, საშინაო და საგარეო ვაჭ-რობისათვისაა აუცილებელი.

ომისა და ომისშემდგომ აღდგენით პერიოდში წამოჭ-რილი პრობლემების ზეგავლენით ლეონტიევმა ნაშრომში – **„ამერიკის ეკონომიკის სტრუქტურა"** (მეორე გამო-ცემა (1951)) **„ღია სისტემების"** გამოყენება დაიწყო.

„ღია მოდელი" ლეონტიევმა აშშ-ის წარმოებაში გამოშვებულ პროდუქციისა და დასაქმებაზე საბოლოო მოთხოვნის (საგარეო ვაჭრობის ჩათვლით) ცვლილებების გავლენის პროგნოზირებისათვის გამოიყენა. ასეთი პროგნოზირების საიმედოობა, როგორც ჩანს, დიდადაა დამოკიდებული წარმოების დარგთა ერთგვაროვნებაზე. დასაწყისში, წარმოების მხოლოდ ათი დარგისათვის ჩატარებულ გამოკვლევას დიდი ცხრილები მოპყვა – ამის საშუალებას უკვე კომპიუტერული ტექნოლოგია იძლეოდა. ლეონტიევის აღნიშვნით, წარმოების ათი დარგისათვის დაწყებული გამოთვლები ერთი ადამიანისაგან ორწლიან შრომას მოითხოვდა. იმ დროისათვის კი, როცა მან გამოთვლების გარკვეულ ეტაპს მიაღწია, დრო უკვე მნიშ-ვნელოვნად შემცირდა, ელექტრონული კომპიუტერების დანერგვის შედეგად კი ისინი, ფაქტობრივად, დაბრკო-ლებას აღარ წარმოადგენდნენ.

ლეონტიევის **სტატიების ორტომეული** (1977)[287] მისი ინტერესების ფართო არეალზე მეტყველებს. მისი ძირი-თადი გამოკვლევები **„დახარჯული რესურსების – გა-მოშვებული პროდუქციის"** ანალიზს ეძღვნება. ამ ნაშ-რომთა უმეტესობა 1953 და 1966 წელს გამოშვებულ ორტომეულშია თავმოყრილი. ზოგიერთი მათგანი ცალკე-ული პრობლემების კვლევისას აშშ-ის მონაცემებს ეყრდნობა (ისეთ საკითხებში, მაგალითად, როგორიცაა

---

[287]Essays in Economics, N.Y., 1977.

მუშახელი, საგარეო ვაჭრობა, სელფასის პრობლემა, განიარაღება და სხვ.), ზოგში კი ეკონომიკის განვითარებაზე, რეგიონთაშორის ურთიერთობებზე, გარემოს დაცვის ეკონომიკასა და ბუნებრივ რესურსებზე დანასარჯისა და გამოშვების ანალიზია მოცემული. დაბოლოს, გაერთიანებულმა ერებმა დააფინანსა პროექტი, რომელშიც ლეონტიევი და მისი კოლეგები საუკუნის ბოლოს მსოფლიო ეკონომიკის განვითარების პროგნოზირებისათვის დანახარჯისა და გამოშვების ანალიზს იყენებდნენ[288].

განსაკუთრებული მნიშვნელობა ჰქონდა ლეონტიევის მცდელობას, მის სისტემას დინამიკური განზომილება მიეღო. დანახარჯისა და გამოშვების სტატიკური ანალიზი საქონლისა და მომსახურების ნაკადებს აკავშირებს, დინამიკური ანალიზი კი მათ ძირითად კაპიტალს უმატებს. მის მიერ ნაჩვენებია, რომ ფეხსაცმლის გამოშვების ზრდა არა მარტო ტყავისა და შრომის დამატებით ნაკადს, არამედ მექანიზმებისა და ძირითადი კაპიტალის ზრდასაც მოითხოვს. კაპიტალის ფონდის შექმნის შემდეგ წარმოების ასეთი ზრდა დროებითია და დამატებითი მოთხოვნა ქრება. ეს ის არის, რაც პრობლემას დინამიკურს ხდის და ამრიგად, ეკონომიკური განვითარების ანალიზს უხსნის გზას. ცხადია, ამ დინამიკური ანალიზის ერთ-ერთი პრობლემა წარმოების გაფართოებასა და შეკუმშვას შორის სიმეტრიის დარღვევაა. მოჭრილი ხეებით სახლების აშენება შეიძლება, მაგრამ სახლების სიჭარბის შემთხვევაში მათი ხეებად გადაქცევა შეუძლებელია. ზოგადად, დინამიკური სისტემის სარგებლიანობა გარკვეულწილად შეზღუდულია.

ლეონტიევის ადრინდელი ნაშრომები, მართალია, დიდ ყურადღებას იპყრობდა, მაგრამ, როდესაც დანახარჯისა და გამოშვების ანალიზი ბოლომდე დამუშავდა, მას განსაკუთრებული წარმატება მოჰყვა — რამდენიმე წლის

---

[288]The Future of the World Economy. A United Nations Study, N.Y., 1977.

განმაელობაში ბევრ ქვეყანაში შეგროეღა და დამუშაეღა მონაცემები, გამოცდილების გასაგიარებლად დიდი კონფერენციებიც მოეწყო. დანახარჯისა და გამოშვების ანალიზი განვითარებადი ქვეყნებისა და საბჭოთა კავშირისთვისაც კი გარკვეულწილად მისაღები გახდა. თუ კურნო, ტიუნენი და ეალრასი მომავალი თაობებისათვის წერღნენ, ლეონტიევი, ადამ სმითისა და კეინზის მსგავსად, იმავეს თავისი თანამედროეეებისათვის აკეთებდა.

წარმატებას სხვადასხვა მიზები განაპირობებდა. 40-იან წლებში წრფივი სისტემები მომაელის ტალღად გადაიქცა. იმ დროს, როცა ნეიმანის მოდელები ჯერ კიდეე გაუგებარი იყო და ეკონომისტები კელაე პროგრამირების უმარტივესი პრობლემების გადაწყვეტაზე მუშაობდნენ, ლეონტიეემა ეკონომიკას გამზადებული წრფივი მოდელი შესთავაზა. „დანახარჯისა და გამოშვების" კონცეფციის შემუშავება ციფრული კომპიუტერების გამოყენებას დაემთხვა. მისი ანალიზი ომისშემდგომი პერიოდის ეკონომიკის დაგეგმვის ავანგარდში მოექცა. განვითარებულ და განვითარებად ქვეყნებში ყეელა დონის მგეგმაემა ბიუროკრატიამ — საერთამორისომ, ეროვნულმა, რეგიონალურმა და ლოკალურმა, მასში გასაგებად სიადვილე, სამართაეად შედარებით სიძლიერე და მოხმარებაში მრავალმხრივობა აღმოაჩინა.

70-იან წლებში ამ სფეროში სამეცნიერო აქტივობა შენელდა. რაც ადრე გამოქვეყნებული ინფორმაციის ნაკადად იღვრებოდა, 80-იან წლებში მცირე წეეთებად გადაიქცა. ერთი მხრივ, ეს უბრალოდ, დახვეწილი მეთოდოლოგიის შაბლონური მოხმარებისათვის მზადყოფნის ნიშანი იყო, მეორე მხრივ კი ეს იმ ფაქტსაც ასახავდა, რომ საქმიანობის ანალიზის მკვეთრად ოპტიმიზირებულმა მეთოდებმა დანახარჯისა და გამოშვების ანალიზი თეორიულად მოაძეელა. „დანახარჯი-გამოშვება" თითქოსდა მაგარი ხრახნიანი თეითმფრინავი იყო, მაგრამ მომავალს

რეაქტიული ძრაკა იკაფავდა. აკადემიურ დონეზე კი იგი მრავალი გენიოსის შთაგონების წყარო აღარ იყო — ისინი არსებულ მტკიცებებს, თეორიებსა და რაციონალურ იმედებს არჩევდნენ.

ერთიცაა, — ლეონტიევს ეკონომიკური მეცნიერება განსაკუთრებული ღრმა თეორიული აზრებით არ გაუმდიდრებია, მაგრამ ემპირიული დაგეგმვისათვის პრაქტიკულად გამოყენებითი და ძლიერი იარაღი უდავოდ შესძინა მას. ეს ერთდროულად ნაკლებიცაა და იმაზე მეტიც, რასაც რიგმა გამოჩენილმა ეკონომისტმა მიაღწია.

ლიტერატურა

Леонтьев Василий Васильевич. Экономические эссе: Теория, исследования, факты и политика, пер. с англ.,М., Политиздат, 1990; Межотраслевая экономика, М., 1997.

Frisch Ragnar: The Interrelation between Capital Production and Consumer-Taking-Journ. of Polit. Econ., 39(5), 1931; New Methods of Measuring Marginal Utility. Tübingen, 1932; Einige Punkte einer Preistheorie mit Boden und Arbeit als Produktionsfaktoren — Zeitschrift für Nationalökonomie, 3(1), 1932; Pitfalls in the Statistical Construction of Demand and Supply Curves, Lpz., 1933; Monopolepolypole - la nation de force dans l'economie - Nationalookoonomiks Tidsskrift, April, 1933; Statistical Confluence Analysis by Means of Complete Regression Systems. Oslo, 1934; Curculation Planning: Proposal for a National Organization of a Commodity and Servise Exchange, Ports, 1-2-Econometrica, 2(3)/1934; Annual Survey of General Economic Theory: The Problem of Index Numbers - Econometrica, 4(1)/1936; On the Nation of the Equilibrium and Disequilibrum - Review of Economic Studies, 3(2)/1936; Note on the Term „Econometrics" - Econometrica, 4(1)/1936; The Dupuit Taxation Theorem - Econometrica, 7/1939; Monopoly - Polipoly - The Concept of Force in the Economy. In International Economic Papers, no.1, L., 1951; Frisch on Wicksell. In the Development of Economic Thought: Creat Economists in Perspective, N.Y., 1952; Sur un probleme d'economie politique pure - Metroeconomica, 9/1957; A Complete Scheme for Computing All Direct and Cross Demand Elasticities in a Model With Many Sectors - Econometrica, 27/1959; Theory of Production, Dordrecht, 1965; Maxima and Minima: Theory and Economic Applications. Dordrecht,

1966; Econimic Planning Studies: A Collection of Essays, Dordrecht, 1976.
Klein Lawrence R., Economic Fluctuations in the United States, 1921-1941, N.Y., 1950.
Leontief Wassily W., Quantitative Input and Output Relations in the Economic System of the United States - Review of Economics and Statistics, 18/1936; The Structure of American Economy, 1919-1929: An Empirical Application of Equilibrium Analysis. Cambr., 1941 - 2d.ed. N.Y., 1951; Input-Output Economics. N.Y., 1966; Essays in Economics . 2 vols, N.Y., 1977; Studies in the Structure of the American Economy: Theoretical and Empirical Exploratios in Input-Output Analysis. White Plains, N.Y., 1953; The Future of the World Economy. A United Nations Study, N.Y., 1977 (ლეონტიევი და სხვ.).
Moore Henry Ludwell, Economic Cycles: Their Law and Cause, N.Y., 1914.
Slatsky Eugen. The Summation of Random Causes as the Source of Cyclic Proceses - Econometrica. 5, 1937.
Tinbergen, Jan: Annual Survey: Suggestions on Quantitative Business Cycle Theory - Econometrica, 3/1935; An Econometric Approach to Business Cycle Problems, Paris, 1937; Statistical Testing of Business-Cycle Theories: I. A Method and Its Application to Investment Activity; II. Business Cycles in the United States of America 1919-1932, Geneva, 1939; Zur Theorie der langfristigen Wirtschaftsentwicklung _ Weltwirtschaftliches Archiv, 53/1942; On the Theory of Economic Policy. Amsterdam, 1952; Zentralization and Decentralization in Economic Policy. Amst., 1954; Economic Policy: Principles and Design. Amst., 1956; Selected Papers, Amst., 1959; Optimum Savings and Utility Maximization over Time _ Econometrica, 28/1960; Shaping the World Economy: Suggestions for an International Economic Policy, N.Y., 1962; Lessons from the Past. Amst., 1963; Income Distribution: Analysis and Policies. Amst., 1975; The Dinamics of Business Cycles: A Study in Economic Fluctuations. Chicago, 1950.

თავი XIV. კეთილდღეობის ეკონომიკური თეორიები

მარქინალისტური ხანა „სარგებლიანობის" თეორიის „მზის ჩასვენებით" დამთავრდა. იგი ეკონომიკაში წამყვან როლს აღარ ასრულებდა, თუმცა „სარგებლიანობის სული" მთლად არ გამქრალა, მისი მოქმედების არეალი შეეიწროვდა მხოლოდ. მოდელების აგების ხანაში,

ნორმატიული ინტერესები არანაკლებ სიცოცხლისუნარიანი აღმოჩნდა, ვიდრე ვალრასის, მილის ან ადამ სმითის დროს. წამყვანი ეკონომისტების უმეტესობა უკვე ეკონომიკურ კეთილდღეობაში თავისი წვლილის შეტანისკენ მიისწრაფოდა.

§ 1. ფრენკ რამსეი (1903-1930)

მათემატიკური მოდელების შექმნისაკენ მკვეთრი ნაბიჯი ფრენკ პლამპტონ **რამსეიმ** გადადგა. იგი დაიბადა 1903 წელს, კემბრიჯში, სადაც მამამისი მაგდალინას კოლეჯის პრეზიდენტი იყო. ვინჩესტერის საშუალო სკოლაში განათლების მიღების შემდეგ, თავისი ხანმოკლე ცხოვრების დარჩენილი ნაწილი მან კემბრიჯში გაატარა, სადაც ჯერ ტრინიტის კოლეჯის სტიპენდიანტი, შემდეგ სამეფო კოლეჯის ასპირანტი, მოგვიანებით კი უნივერსიტეტის ლექტორი გახდა მათემატიკაში. 1930 წელს იგი ოცდაშვიდი წლის ასაკში გარდაიცვალა.

რამსეის ნაშრომების რედაქტორის შენიშვნით კემბრიჯმა მისი სახით ინტელექტუალური ბრწყინვალება, ხოლო თანამედროვე ფილოსოფიამ ერთ-ერთი უღრმესი მოაზროვნე დაკარგა. მოგიერთის აზრით, მას რომ ეცოცხლა, მეორე ჯონ ფონ ნეიმანი (რომელიც იმავე წელს გარდაიცვალა) გასდებოდა. მისი ბიოგრაფიული ნარკვევები მისმა მეგობარმა კეინზმა დაწერა.

საერთო სათაური — **„საფუძვლები: ფილოსოფია, ლოგიკა, მათემატიკა და ეკონომიკა"**, რომელიც ხელახლა დაიბეჭდა 1978 წელს შესანიშნავად გადმოსცემდა რამსეის მისწრაფებების არსს. ფილოსოფიურ ნაწარმოებებს შორის ეკონომისტებისათვის განსაკუთრებით საინტერესოა მისი ნარკვევი — **„ჭეშმარიტება და ალბათობა"** (1926), რამდენადაც მან საფუძველი ჩაუყარა სუბიექტურ ალბათობებზე დამყარებული გადაწყვეტილების

მიღების თეორიას. რამსეიმ მხოლოდ ორი სტატია მიუძღვნა საკუთრივ ეკონომიკურ მეცნიერებას და თითოეული მათგანი კეთილდღეობის თეორიის რთულ პრობლემებს ეხება.

ნაშრომში – **„დაზოგვის მათემატიკურ თეორია"** (1928) რამსეი კაპიტალის დაგროვების ოპტიმალურ გზას განსაზღვრავს, რომლის მეშვეობითაც ფიქსირებული რაოდენობის მოსახლეობამ მაქსიმალური კეთილდღეობის სტაციონალურ მდგომარეობას, ანუ „ნეტარებას" უნდა მიაღწიოს. მისი აზრით, აქციონერულ საზოგადოებაში წარმოების მოცულობა აქციონერულ კაპიტალზეა დამოკიდებული, რომლის მოხმარებაც და დაზოგვაც შესაძლებელია. პირველ შემთხვევაში იგი პირდაპირ სარგებლიანობას იძლევა, მეორე შემთხვევაში კი ძირითადი კაპიტალის მატებით მომავალ სარგებლიანობას უზრუნველყოფს. დიდი დანაზოგების შემთხვევაში „ნეტარება" სწრაფად მიღწევადია, მცირე დანაზოგებისას კი მცირდება.

რამსეის აზრით, კაპიტალის დაგროვება ოპტიმალურია, თუ მოხმარების ზღვრული სარგებლიანობა სარგებლის ნორმის ტოლი სიდიდით კლებულობს. დანაზოგები წარმოების გაზრდილი მოცულობით განპირობებული ნამატი შემოსავლით უნდა გაწონასწორდეს[289].

რამსეის ზემოაღნიშნული ნაშრომი სწორედ იმითაა ცნობილი, რომ მასში კაპიტალის დაგროვების ოპტიმალური გზის ერთ-ერთი პირველი მკაფიო განსაზღვრებაა მოცემული. კეინზი რამსეის ნაშრომს არა მარტო „ეკონომისტისათვის წასაკითხად საშინლად რთულს" უწოდებდა, არამედ მათემატიკურ ეკონომიკაში ერთ-ერთ მნიშვნელოვან წელილადაც თელიდა. მიუხედავად ამისა, რამსეის ინტელექტუალური ღვაწლი – „დაზოგვის წესი" ეკონო-

---

[289]Ramsey F., Foundations: Essays in Philosophy, Logic, Mathematics and Economics, L., 1978, გვ. 542.

მიკის მთავარი მიმართულების ძირითადი შემადგენელი ნაწილი მაინც ვერ გახდა. 50-იანი წლების მიწურულს, როდესაც განვითარებისა და კაპიტალის დაგროვების თეორია რამსეის მეთოდს დაუახლოვდა, ოპტიმიზირებისათვის სტაგნაციის მოახლოება ჭეშმარიტ საქმედ უკვე აღარ ითვლებოდა.

კეთილდღეობის ეკონომიკაში რამსეის მეორე სტატიის – **„წესი დაბეგვრის ისტორიაში"**[290] – ბედი განსხვავებული იყო. პიგუმ რამსეის შემდეგი პრობლემა წაუყენა: დავუშვათ, რომ მთავრობას დამატებითი შემოსავლები სჭირდება. მისი მიღება სხვადასხვა ტიპის გადასახადებით (მაგალითად, ცალკეულ საქონელზე, ხელფასებზე, მიწაზე და ა.შ.) შეიძლება. ზოგადად, ეკონომიკას კეთილდღეობის დაკარგვის საფრთხე ემუქრება და ასეთ შემთხვევაში როგორი უნდა იყოს დაბეგვრიდან მინიმალური დანაკარგები?

რამსეის „წესის" პრობლემის მათემატიკური ამოხსნის სიტყვიერი არსი შემდეგში მდგომარეობს: მთავრობის საბიუჯეტო დეფიციტის არსებობისას კეთილდღეობის მაქსიმუმამდე გაზრდა, მოთხოვნის ელასტიკურობათა მიხედვით შესწავლას მოითხოვს. იქ, სადაც ფასების მიმართ მოთხოვნა მეტისმეტად მგრძნობიარეა, ფასი თეითღირებულებას უახლოვდება, ხოლო იქ, სადაც მოთხოვნა ნაკლებად მგრძნობიარეა, გადახრაც მეტია.

რამსეის „წესი" მოგების მაძიებელი მონოპოლისტისათვის ოპტიმალური ფასის ძიებაზეც მიგვანიშნებს. აქედან გამომდინარე, ღიდი ხნის განმავლობაში მიაჩნდათ, რომ რკინიგზისა და კომუნალური მომსახურების ტარიფების დიფერენცირება იმისდა მიხედვით უნდა მოხდეს, თუ „რას აიტანს ბაზარი". უფრო ზუსტად: მოგება იზრდება, თუ

---

[290]Ramsey F., A Contribution to the Theory of Taxation - Econ. Journ, 37(145), 1927.

ფასები თვითღირებულებას თანდათანობით აჭარბებს, რომელიც, თავის მხრივ, მოთხოვნის ელასტიკურობის უკუ-პროპორციულია. ამგვარად, კომუნალური მომსახურების ტარიფების ლიბერალური სტრუქტურა მონოპოლისტური სატარიფო სტრუქტურისაგან დიდად არ განსხვავდება.

რამსეის აღნიშვნით, რომელ საქონელზედაც მოთხოვნა არსებობს, გადასახადის მთელი სიმძიმეც მასზე გადადის. თუ ერთობლივ შემოსავალს გადასახადი მიესადაგება, მაშინ ყველა საქონლისა და მომსახურების რეალიზება მაღალი თვითღირებულებით უნდა მოხდეს.

რამსეის დამსახურება შეუმჩნეველი არ დარჩენილა, — იგი პიგუს, სამუელსონისა და სხვ. მიერ ფართოდ გაშუქდა.

§ 2. აბა ლერნერი (1903-1982)

კეთილდღეობის თეორიაში პიგუს ნაშრომები კონ-კრეტულ ბაზრებს ეხებოდა, აბა ლერნერმა კი მარშალისა და პარეტოს ზოგადი წონასწორობის ტრადიციები გაა-ერთიანა.

აბა **ლერნერი** დაიბადა რუსეთში (იმდროინდელ ბესა-რაბიაში), 1903 წელს. მისი მშობლები საცხოვრებლად ინგლისში გადასახლდნენ და პატარა ლერნერი ლონდონში გაიზარდა. ახალგაზრდობის წლებში იგი მასწავლებლად ჰებრიუს სკოლაში მუშაობდა და მცირე ბიზნესს მისდევდა. ოცდაექვსი წლის ასაკში იგი ლონდონის ეკონომიკურ სასწავლებელშია. იგი ყველაფერში ფრენკ რამსეის საპი-რისპირო პოზიციებზე იდგა.

ლერნერი ბრწყინვალე სტუდენტი იყო. რამდენიმე წელიწადში მან მთელი რიგი მნიშვნელოვანი სტატიები გამოაქვეყნა. იგი იყო ჟურნალ „**ეკონომიკური სწავლე-ბის მიმოხილვის**" დამაარსებელი, მთავარი რედაქტორი და კეინზელობის ერთ-ერთი პირველი ენთუზიასტი.

1937 წელს, მას შემდეგ რაც რამდენიმე სემესტრი ლონდონის ეკონომიკურ სკოლაში ასწავლიდა, ლერნერი შეერთებულ შტატებში გადასახლდა. აქ იგი მოკლევადიან პედაგოგიურ თანამდებობებზე მუშაობდა კოლუმბიის, კანზასის უნივერსიტეტში, რუჩველტის უნივერსიტეტში, მიჩიგანის შტატში, ნიუ-იორკისა და კალიფორნიის უნივერსიტეტებში. 1943 წელს ლონდონის ეკონომიკურმა სკოლამ მას ფილოსოფიის დოქტორის წოდება (დისერტაცია ეკონომიკის მართვის პრობლემებს ეხებოდა) მიანიჭა. გარდაიცვალა ფლორიდაში 1982 წელს.

ლერნერი კეთილდღეობის თეორიაზე დამყარებულ დემოკრატიულ საბაზრო სოციალიზმზე ოცნებობდა. 1938 წელს იგი მეხიკოში გაემგზავრა ტროცკისთან შესახვედრად, რათა დაერწმუნებინა იგი, რომ რევოლუცია მარქსიზმს უნდა ეფუძნებოდეს, მაგრამ ამაოდ. ლერნერი ყოველთვის გეგმებითა და წინადადებებით იყო აღსავსე, რომლებიც ხშირად განუხორციელებლად ან ბუნდოვნად ეჩვენებოდათ. ის ერთ-ერთი იმ ეკონომისტთაგანია, რომელიც, მათემატიკის გარეშეც მნიშვნელოვან თეორიულ სამუშაოებს ასრულებდა. ნიჭიერი ხელოვანიც იყო: შექმნა მაეთულის რამდენიმე მოძრავი ქანდაკება.

ეკონომიკურ თეორიაში ლერნერის შედარებით აღრეული პერიოდის ნაშრომები ძირითადად საერთაშორისო ვაჭრობას, მიკროეკონომიკის თეორიასა და კეთილდღეობის ეკონომიკას ეძღვნება. მათ შორის უმნიშვნელოვანესია – **„ეკონომიკის კონტროლი"** (1944).

მოგვიანებით ლერნერის განსაკუთრებული ყურადღება ინფლაციის პრობლემამ მიიპყრო. იგი იზიარებდა რიგ კეინზელთა შეხედულებებს იმის შესახებ, რომ სრულმა დასაქმებამ შეიძლება ინფლაცია გამოიწვიოს და რომ საშემოსავლო პოლიტიკით (კერძოდ, ხელფასების კონტროლით) სტაბილურ ფასებთან მისი შეთავსება შესაძლებელია. ლერნერის აზრით, ასეთ კონტროლს იმ შემთხვე-

ვაში ექნება ადგილი, თუ ხელფასების შესაბამისი ელასტიკურობა არსებულ მდგომარეობას ასახავს. კეინზელობას ლერნერში მარჟინალისტი არ დაუთრგუნავს. უფრო მართებულია იმის აღნიშვნა, რომ კეთილდღეობის შესახებ მისი გვიანდელი ნაშრომები, მისი ადრინდელი ნაშრომების მნიშვნელობასა და თეორიულ სიმაღლეს ვერ აღწევს.

ლერნერისეული კეთილდღეობის ანალიზი მიმართულია იმის გამოკვლევაზე, თუ როგორ უნდა შეძლოს დემოკრატიულმა მთავრობამ თავისი მოქალაქეების კეთილდღეობის ზრდა. ამის ერთ-ერთ გზად ავტორი შემოსავლების გათანაბრებას ასახელებს. კეთილდღეობის ამაღლების მეორე გზად რესურსების განლაგების გაუმჯობესებაა დასახელებული. ეს სწორედ ის თემაა, რომელსაც ლერნერმა განსაკუთრებული ყურადღება დაუთმო.

რესურსების განლაგების გაუმჯობესების ძირითადი კრიტერიუმი იმაში მდგომარეობდა, რომ ადამიანთა ნაწილს უკეთესი მატერიალური მდგომარეობის მიღწევა სხვათა პირობების გაუარესების გარეშეც შეუძლია. რესურსების განლაგება ოპტიმალურია მაშინ, როდესაც ასეთი გაუმჯობესებებისათვის დამატებითი რეზერვების გამონახვა უკვე შეუძლებელია. ამ კრიტერიუმით ლერნერმა ფაქტობრივად პარეტოს ოპტიმალურობა (პარეტოს იგი არ იცნობდა და ეს შეხედულება ინგლისურენოვან ლიტერატურაში წარმოადგინა) აღმოაჩინა.

ლერნერის დამსახურება ისაა, რომ მან ამომწურავად ჩამოაყალიბა რესურსების განლაგების საჭირო პირობები. თუ მანამდე ცალკეული ასპექტები იყო განხილული, ლერნერმა სისტემა მთლიანობაში აღწერა. ეს სისტემა პირობათა სამ ჯგუფს მოიცავს:

პირველი ჯგუფი პიროვნებათაშორის გარკვეული რაოდენობის სამომხმარებლო საქონლის განაწილებას მართავს, ანუ ნებისმიერი ორი სახის საქონლის შენაცვლების მღერული ნორმა ყველა პიროვნებისათვის

ერთნაირი უნდა იყოს. ამ პირობის დაკმაყოფილებამდე სხვათა კეთილდღეობის შემცირების გარეშეც შესაძლებელია ზოგიერთის მეტად გაბედნიერება, მათ შორის, საქონლის მარგინი გადანაწილების გზით: თუ ერთ პიროვნებას საში თხილის ნაცვლად ერთი ვაშლი სურს, ხოლო მეორეს – ვაშლის ერთ თხილზე გაცვლა, მაშინ ვაშლის ორ თხილზე გაცვლით ორივე კმაყოფილი რჩება. თავისთავად ასეთი მიდგომა განსაკუთრებულ სიახლეს არ წარმოადგენს. იგი საფუძველად უდევს ეჯევორთის ოპტიმალური გარიგებების მრუდს, რომელიც მოგვიანებით პარეტომ გრაფიკულად გამოსახა და „ეჯევორთის ყუთის" სახელწოდებითაა ცნობილი;

პირობათა მეორე ჯგუფი სხვადასხვა სამომხმარებლო საქონლის წარმოებისას რესურსების განლაგებას მართავს. დაეუშვათ, რომ მოცემულ მომენტში მხოლოდ ერთი რესურსი არსებობს. მისი გამოყენება სამომხმარებლო საქონელთა სხვადასხვა კომბინაციის საწარმოებლად შეიძლება. ზუსტად ორი საქონლისათვის ეს კომბინაციები წარმოების შესაძლებლობათა მრუდზე[291] შეიძლება განლაგდეს[292]. მისი დახრილობა ნებისმიერ წერტილში ერთი საქონლის მეორედ გარდაქმნას უჩვენებს. ცხადია, ასეთი გარდაქმნა ორი საქონლის თვითღირებულებათა შეფარდებას შეესაბამება.

პირობათა მეორე ჯგუფის მიხედვით, იმისათვის, რომ საქონლის მიმართ რესურსები განაწილებისათვის ოპტიმალური იყოს, ისინი ისე უნდა განლაგდნენ, მოხმარებაში წარმოების შესაძლებლობისა და საქონლის შენაცვლების ზღვრული ნორმები თანაბარი იყოს. როდესაც ოთხი ცალი თხილის წარმოება ერთი ვაშლითაა შესაძლებელი და

---

[291]ასეთივე მრუდები უფრო ადრე ი. ფიშერმა (1925) და ჯ. ჰაბერლერმა (1930) გამოიყენეს.

[292]Lerner A., Selected Economic Writings, N.Y., 1983, გვ.65.

მომხმარებლებს ერთი ეაშლის სანაცვლოდ მხოლოდ ორი ცალი თხილი სჭირდებათ, მაშინ ცხადია, არსებული განაწილება ოპტიმალურ დონეს მიაღწევს.

ლერნერი იმ წესების დადგენას ცდილობდა, რომელთა მეშვეობითაც სოციალისტურ მთავრობას ეკონომიური კეთილდღეობის გაუმჯობესება შეეძლო. პირდაპირი დაგეგმვის მეთოდს იგი უპერსპექტიეოდ თვლიდა. ამასთან დაკავშირებით ტროცკის იმოწმებდა: უნივერსალური აღამიანი (მეცნიერული ფანტაზიის შესაღარისი გონებით), რასაკვირველია, სრულყოფილი ეკონომიური გეგმის შედგენას შეძლებდა. მაგრამ ბიუროკრატია ასეთ გონებას ვერ ფლობს. ეს არის იმის მიზეზი, რომ იგი ბაზრის კონტროლისა და საბჭოთა დემოკრატიისაგან ასე იოლად თავისუფლდება[293].

ლერნერის აზრით, სოციალისტურ მთავრობას დაგეგმვის პრობლემები ფასის მექანიზმის გამოყენებითა და წარმოების ხელმძღვანელთა საკმაოდ მარტივი კანონებისათვის დამორჩილებით შეეძლო გადაეწყვიტა. ყველას მიმართ პირობათა პირველი ჯგუფი, ბაზრის ერთნაირი ფასების გამოყენებითა და ამგვარად ფასების ნებისმიერი სახის დისკრიმინაციისა და შეღავათების თავიდან აცილებით შეიძლებოდა შესრულებულიყო;

პირობათა მესამე ჯგუფის განხორციელება, საწარმოთა ხელმძღვანელების მიმართ, ერთიანი ფასების გამოყენებითა და მითითებებით შეიძლებოდა. პირობათა მესამე ჯგუფის მოთხოვნით ფასები ზღვრული თვითღირებულების ტოლი უნდა იყოს. იგი წარმოების ხელმძღვანელებისათვის იმ მითითებით შეიძლება განხორციელდეს, რომ მათ წარმოების მოცულობა ყოველთვის გააფარ-

---

[293]Lerner A., The Economics of Control. Principles of Welfare Economics, N.Y., 1944.

თოონ, როცა ბაზრის ფასი ზღვრულ თვითღირებულებებს აღემატება და პირიქით.

„სოციალისტი ლერნერის" აზრით, განაწილებაზე ზემოქმედებისათვის „სოციალისტ-მგეგმავები" სრულ კონკურენციაზე უკეთესს ვერაფერს გამოიყენებდნენ. რაციონალური ეკონომიკური კონტროლის მიზანი სრული კონკურენციიდან გადახრების გამორიცხვაა, რომელიც, სმითის მტკიცებით, აუცილებლად თავისუფალ მეწარმეობას განაპირობებს. ეს ასალი არგუმენტი არ იყო. რიჩარდ კანტილიონმა იგი აღრე შეიმუშავა. მიუხედავად ამისა, ლერნერის ანალიზი მნიშვნელოვან წარმატებას წარმოადგენდა.

შესაძლებელია თუ არა ფასების ზღვრულ თვითღირებულებებთან პროპორციულობა?

ამ კითხვაზე ლერნერის პასუხი უარყოფითია, ძირითადად იმ ფაქტორების გამო, რომლებიც არა მარტო წარმოებაში გამოიყენება, არამედ მოიხმარება კიდეც (მაგალითად, შრომის ფაქტორი), ამიტომ ფასებსა და ზღვრულ თვითღირებულებებს შორის „სოლი" მაშინაც კი, როცა იგი ყველა საქონლისათვის პროპორციულად ტოლია, წარმოებასა და პირად მოხმარებას შორის ფაქტორების განაწილებას ამახინჯებს. ლერნერმა ამ კამათში გაიმარჯვა. ზოგადად, პროპორციულობა არასაკმარისია.

ლერნერის ნაშრომმა — **„ოპტიმალურობის კრიტერიუმი"** (1934) ამ საკითხის კვლევა გააქტიურა. სოციალისტური დაგეგმვის თეორიით დაინტერესებულმა ოსკარ ლანგმა ლერნერის პირობებს კომპაქტური მათემატიკური ფორმა მისცა. ნიკოლას კალდორმა და ჯონ ჰიკსმა პარეტოს მკაცრი კრიტერიუმის შერბილების წინადადება წამოაყენეს. ნაცვლად მოთხოვნისა, არაკის მატერიალური მდგომარეობა ფაქტობრივად არ უნდა გაუარესდეს, მათ წამოაყენეს მოთხოვნა, რომლის მისედვითაც მოგებულებმა წაგებულების საკომპენსაციო სახსრები უნდა

შექმნან და თავად იმაზე მეტი უნდა მოიგონ, ვიდრე წაგებულები დაკარგავენ. ასეთი მსჯელობები, მართალია, დანახარჯისა და შედეგების ანალიზის უმეტესი სპეციფიკური პროექტების საფუძველია, მაგრამ იგი პიროვნებათაშორის მოგებების შედარებას მოკლებულია და ყოველგვარი არაორაზროვანი გაუმჯობესება არა მხოლოდ პოტენციურ, არამედ რეალურ კომპენსაციას მოითხოვს.

ლერნერის ნაშრომი – „**მართვის ეკონომიკა**" (1944) ოპტიმალურობის კრიტერიუმის პირობებს მნიშვნელოვნად დასცილდა, ვინაიდან მასში სრული დასაქმება კეთილდღეობის ერთ-ერთ ძირითად კრიტერიუმადაა განხილული. ამან ავტორი „**ფუნქციონალური ფინანსების**" **კონცეფციასთან** მიიყვანა. მისი აზრით, ფისკალურმა პოლიტიკამ არა ჯანსაღი ფინანსების (ფინანსური ოპერაციები, რომლებიც დანახარჯებისა და შემოსაელის წონასწორობით ხასიათდებიან) ჩვეულებრივი პრინციპების, არამედ მათი ეკონომიკური ფუნქციების მეშვეობით უნდა გაიკაფოს გზა. მისი მტკიცებით, ეკონომიკას მთავრობის ვალი არ აუმჯობესებს – იგი გადასახადის გადამხდელების ობლიგაციების მფლობელებად გარდაქმნაა. დაბეგვრა და დანახარჯი, გასესხება და სესხება, ყიდვა და გაყიდვა მთავრობის ექვს ფისკალურ ბერკეტადაა განხილული. ისინი ერთმანეთს ბიუჯეტური შეზღუდვებით უკავშირდება, რომელშიც ფულის ემისია გარკვეულ როლს ასრულებს. ეს თვალსაზრისი განსაკუთრებული კვალიფიციურობით არ გამოირჩევა, მაგრამ „ფუნქციონალური ფინანსები" „მემარცხენე" კეინზელების გარკვეულ გამაერთიანებელ ფისკალურ იდეად გადაიქცა.

§ 3. ჰაროლდ ჰოტელინგი (1895-1973)

ჰაროლდ **ჰოტელინგი** ფასწარმოქმნის კონკრეტული პრობლემების კელევით იყო დაკავებული. იგი დაიბადა

1895 წელს, მინესოტას შტატში. იზრდებოდა სიეტლში, ვაშინგტონში. საშუალო სკოლის დამთავრების შემდეგ ვაშინგტონის უნივერსიტეტში შევიდა ჟურნალისტიკის შესასწავლად. მისი აღრინდელი (გამოუქვეყნებელი) სტატია არჩევნებზე პრესის ზეგავლენას ეხებოდა. ჰოტელინგის ინტერესები ასეთი პრობლემების მათემატიკური გააზრებისაკენ იყო მიმართული.

1921 წელს ვაშინგტონის უნივერსიტეტში მან თავისი ორწლიანი სადიპლომო ნაშრომი დაასრულა და მათემატიკაში მაგისტრის წოდება მიიღო. სადოქტორო ნაშრომის შესასრულებლად იგი პრინსტონში გადავიდა. 1924 წელს მას მათემატიკაში დოქტორის წოდება მიენიჭა.

ჰოტელინგი 1920 წელს დაქორწინდა — მისი ორი შვილის დაბადებას თან მოჰყვა სტატიები მშობიარობის კოეფიციენტებსა და ფეხმძიმობათა ხანგრძლივობებზე. პირველი ცოლი მას 1932 წელს გარდაეცვალა. ორი წლის შემდეგ მეორედ დაქორწინდა; ამ ქორწინებისგან ხუთი ვაჟიშვილი შეეძინა.

სტენფორდში კვების პროდუქტების გამოკვლევის განყოფილებაში რამდენიმე წლის მუშაობის შემდეგ, ჰოტელინგი სტენფორდის უნივერსიტეტში მათემატიკის პროფესორის თანაშემწე გახდა. 1931-1946 წწ. იგი კოლუმბიის უნივერსიტეტის ეკონომიკის პროფესორია. მათემატიკურ სტატისტიკასა და მათემატიკურ ეკონომიკაში მისი რეპუტაცია სწრაფად იზრდებოდა. იგი ეკონომეტრიკული საზოგადოებისა და მათემატიკური სტატისტიკის ინსტიტუტის პრეზიდენტი და მოგვიანებით რამდენიმე საპატიო წოდების მფლობელი იყო.

ჰოტელინგმა ბევრი რამ გააკეთა ამერიკაში იმიგრირებული ევროპელი მეცნიერების დასაქმებისათვის. ერთერთი მათგანი რუმინელი მათემატიკოსი აბრაჰამ უალდი იყო, რომელიც ჰოტელინგმა კოლუმბიაში პროფესორად მოაწყო. ჰოტელინგი ენთუზიასტი პედაგოგი იყო. მან

სტატისტიკაში ბევრი ახალგაზრდა მათემატიკოსი (მათ შორის კენეთ ეროუ) მიიზიდა. 1946 წლიდან ჰოტელინგი ჩრდილო კაროლინის უნივერსიტეტის მათემატიკური სტატისტიკის პროფესორია – დაკავებული თანამდებობიდან იგი ოცი წლის შემდეგ გადადგა. გარდაიცვალა 1973 წელს.

ჰოტელინგის ძირითადი ინტერესების სფეროს გამოყენებითი მათემატიკა წარმოადგენდა. იგი როგორც სრულყოფილების მომხრე, ხშირად აყოვნებდა თავისი ნაშრომების გამოქვეყნებას, რის გამოც ზოგიერთი მათგანი გამოუქვეყნებელიც დარჩა.

მისი პირველი მნიშვნელოვანი სტატია ეკონომიკაში პროდუქციის ინდივიდუალიზაციას (პროდუქციისათვის სხვათაგან განმასხვავებელი მახასიათებლების მინიჭება) ეხებოდა. პ. სრაფას დაშვებით (1926), ყოველი გამყიდველი შემოფარგლულ ფართში სიერცული მონოპოლიით სარგებლობს. სტატიაში – **„კონკურენციის სტაბილურობა"** (1929) ჰოტელინგმა ამ დაშვებას ანალიტიკური სიმუსტე მიანიჭა. მაგალითისათვის მან ორი გამყიდველი შეარჩია, რომელიც ქუჩის ან რკინიგზის ორ განსხვავებულ პუნქტში მუშაობს. თუ საქონელზე მოთხოვნა ფასებსა და გადაზიდვის ხარჯებზეა დამოკიდებული, მაშინ თითოეული გამყიდველისათვის ცნობილია კონკურენტის ფასი და ისინი თავიანთი მაქსიმალური მოგების მომგან ფასს გამოიანგარიშებენ. სტაბილური საბაზრო წონასწორობა მყარდება მაშინ, როდესაც თითოეული კონკურენტისათვის ფასები ერთდროულად ოპტიმალურია. ამ ანალიზით, ჰოტელინგმა მნიშვნელოვანი წვლილი შეიტანა მონოპოლიური კონკურენციის თეორიაში.

ჰოტელინგის მტკიცებით, თუ კონკურენტებს თავიანთი ადგილმდებარეობის არჩევა თავისუფლად შეუძლიათ, მაშინ ისინი აღმოაჩენენ, რომ მათთვის ერთმანეთის მახლობლად, სადღაც გზის შუაგულთან განლაგებაა მომგებიანი. მან მაგალითებით ცხადყო, რომ ოლიგოპო-

ლისტები (საბაზრო სიტუაციის მომხრეები, რომელიც მსხვილი ფირმების შეზღუდული რიცხვით ხასიათდება) მსგავსი პროდუქტების გასასყიდად გამოტანისაკენ მიისწრაფვიან. ასეთი მოსაზრება პოპულარული გახდა. ჰოტელინგს გამყიდველთა სტაციონარული მდგომარეობისათვის შესაფერისი განაწილების თეორია არ ჩამოუყალიბებია. იგი შეეხო აგრეთვე კონკურენტული ფასების საკითხს[294]. ფ. ედჯეუორთის[295] აღმოჩენით, მონოპოლიზებული საკაჭრო საგნების დაბეგვრამ, შეიძლება ამ საგნებზე სამომხმარებლო ფასების შემცირება გამოიწვიოს. ჰოტელინგის აზრით, ეს პარადოქსი[296] კონკურენტულ ბაზრებზეც დასაშვებია იმ შემთხვევაში, თუ მოხმარებასა და წარმოებაში ერთიმანეთს ორი საქონელი ენაცვლება. მაგალითად, ხორბალზე სააქციზო გადასახადმა შეიძლება სამომხმარებლო ფასების დაცემა განაპირობოს როგორც ხორბალზე, ასევე ჭვავზეც.

კეთილდღეობის ზოგადი წონასწორობის თეორიის თვალსაზრისით, ჰოტელინგს თითქმის არაფერი დაუმატებია ლერნერის ანალიზისათვის. იგი გაცილებით ეფექტიანი ნაწილობრივი კეთილდღეობის ანალიზის კონტექსტში იყო. ჰოტელინგის მტკიცებით, მაქსიმალური მოგების მიღების მიზნით, საწარმოებმა თავიანთი საქონელი და მომსახურება ზღვრულად მაღალი თვითღირებულების შესაფერის ფასად უნდა გაყიდონ. ბევრ შემთხვევაში ფირმები ზარალს განიცდიან – დანახარჯები ვერ ნაბლაურდება და დანაკარგები გადასახადებით უნდა დაფინანსდეს. ჰოტე-

---

[294]**Hotteling** Harold. Edjeworth's Taxation Paradox and the Nature of Demand and Supply Functions - Journal of Political Economy, 40(5), 1932.

[295]**Edgeworth** Francis Ysidro. Papers Relating to Political Economy. vol.1,2, L., 1925.

[296]**პარადოქსი** (ბერძნ. paradoxos) – არაჩვეულებრივს, მოულოდნელს ან უცნაურს ნიშნავს.

ლინგისათვის ეს ფართო მასშტაბური ნაციონალიზაციის სასარგებლო არგუმენტი იყო.

მაღალი დანახარჯების საფუძველზე ფასწარმოქმნის წესი, როგორც ზოგადი მტკიცება, მალე არადამაკმაყოფილებელი აღმოჩნდა. სახელმწიფო დეფიციტის ფინანსირება, როგორც არ უნდა შესრულდეს იგი, საბოლოოდ, მის საკუთარ შედეგებს დაამახინჯებს და სხვადასხვა სახის პოლიტიკურ სირთულეს შეუქმნის მას, რაც განსაკუთრებით ეკონომიკური მოგების საწინააღმდეგოდ იქნება მიმართული, თუკი საერთოდ არსებობს ასეთი რამ.

30-იან წლებში გამოქვეყნდა ჰოტელინგის ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი სტატია – **„კლებადი რესურსების ეკონომიკა"** (1931). თუმცა, იგი სულაც არ არის ეკონომიკის პრობლემებისადმი მიძღვნილი პირველი ნაშრომი. უილიამ სტენლი ჯევონსმა სახელი გაითქვა ქვანახშირის პრობლემათა საკითხის შესწავლით, ხოლო ლ. გრეის[297] სტატია იმის ნიმუშია, რომ „კლებადი რესურსების თეორიამ" პირველ მსოფლიო ომამდეც ისეთ დონეს მიაღწია, რომელიც შემდეგაც მნიშვნელოვანია. ეკონომიკური მეცნიერება კლებადი რესურსების პრობლემის განსახილველად 1974 წლის ნავთობის კრიზისს არ ელოდებოდა.

ჰოტელინგმა თავისი ანალიზი იმ დილემის აღწერით დაიწყო, რომელიც შემდეგაც აქტუალურია. მისი აზრით, მინერალების, ტყეებისა და სხვა „კლებადი შემოსავლის" წყაროების ამოწურვამ მათი კონსერვაციის მოთხოვნა განაპირობა. ამ თვალსაზრისით, რესურსები ძალიან იაფია და მათი ექსპლუატაცია მეტისმეტად სწრაფად მიმდინარეობს. მეორე მხრივ, თუ მონოპოლიებმა და მონოპოლისტურმა გაერთიანებებმა წარმოება მაღალი ფასების

---

[297]Gray Lewis Cecil. The Economic Possibilities of Convertation (1913) - Rent under the Assumption of Exhaustibility (1914) - Quarterly Journal of Economics, 27-28 (3).

გამოძალვით შეგღუდეს, ასეთი მიდგომით რესურსები მეტისმეტად ძვირია და მათი ექსპლუატაცია სწრაფად არ მიმდინარეობს. ჰოტელინგის დასკვნით, ამ დილემის გადაწყვეტას ეკონომიკური ანალიზი სჭირდება.

საკითხი ძირითადად საქონლის შეზღუდული მარაგის დროის მიხედვით ეფექტიანად განაწილებას შეეხება. ჩვეულებრივი წარმოებისაგან ძირითადი განსხვავება იმაში მდგომარეობს, რომ სრული მიწოდება, მონოპოლისტური პრაქტიკიდან გამომდინარე, დაფიქსირებულია – იგი არ იცვლება; იცვლება მხოლოდ დროის მიხედვით მოხმარების განაწილება. დღევანდელ უფრო მაღალ ფასებს მომავალში აუცილებელი ორეული გააჩნია – უფრო დაბალი ფასების სახით და პირიქით. ამ ძირეულ საკითხებზე კონცენტრირების მიზნით, ჰოტელინგი მოპოვებისა და გასაღების დანახარჯებიდან გამოდიოდა და ყურადღებას მწარმოებლის მისაღებ საბოლოო ფასზე ამახვილებდა. ის ასევე მხედველობაში იღებს მრავალი რესურსის (მაგალითად, თევზი და ტყე) თვითაღდგენის თვისებას და ყურადღებას არააღდგენად რესურსებზე (ქვანახშირი, ნავთობი) ამახვილებს. მისი აზრით, თუ ასეთი რესურსების ექსპლუატაცია კონკურენტული ბაზრებისთვისაა მინდობილი, მას გარკვეული წესი მართავს. ამ წესის თანახმად, სწორი პროგნოზირებისას ფასი საბაზრო სარგებლის ნორმის ტოლი სიდიდით (რისკის შესაძლო განსხვავების მხედველობაში მიღების შემდეგ) უნდა გაიზარდოს. ნავთობის შენახვასა და სხვა საშუალებებზე მეთვალყურე დაინახავს, რომ მათ ერთნაირი მოგებები აქვთ.

ჰოტელინგის შემდგომი ანალიზით, კონკურენციის წესი კლებადი რესურსების სოციალურ ღირებულებას მაქსიმალურად ადიდებს. პრინციპში, „უსილავი ხელი" დროთა განმავლობაში მოქმედებს. თავისი თვალსაზრისის დასამტკიცებლად იგი განსაზღვრავს, თუ რის გადახდას ისურვებდნენ მომხმარებლები ყოველ წელს ნავთობის საფა-

სურად. შემდეგ მისი ღირებულება იმ წლიური სარგებლიანობათა მიმდინარე ღირებულებით განისაზღვრა, რომლებიც ბაზრის საპროცენტო განაკვეთის ფარგლებში მერყეობდა. მისი აზრით, ეს იმას ნიშნავს, რომ მარეგულირებელი მექანიზმების საჭიროება, თავისთავად კონკურენციის დამახასიათებელ თვისებას არ წარმოადგენს. ეს იმასაც არ ნიშნავს, რომ მარეგულირებელი ღონისძიებები საერთოდ უნდა გამოირიცხოს, ვინაიდან რეალობას მრავალმხრივ შეუძლია კონკურენტულ იდეალზე დაშორება.

მონოპოლიზირების შემთხვევაში რესურსების ექსპლუატაცია კონკურენტულ სფეროს ფარგლებს სცილდება. მოცემულ მარაგს მესაკუთრე კვლავინდებურად ხელსაყრელ ფასად შეაფასებს, მაგრამ ეს ფასი მაქსიმალური მოგების მისაღებად არა საბაზრო ფასს, არამედ მონოპოლისტის ზღვრულ შემოსავალს უთანაბრდება. ამის შედეგად დასაწყისში უფრო დაბალ ფასად დამუშავდება რესურსის ნაკლები რაოდენობა. მონოპოლიის საერთო ეფექტიანობა რესურსის მარაგის ექსპლუატაციის შენელებაშია. ამან კონსერვაციის მომხრეების მოწონება შეიძლება დაიმსახუროს, მაგრამ ჰოტელინგი აჩვენებს, რომ ეს მოვლენა მოგებას ამცირებს.

ჰოტელინგი ამ ზოგად სტრუქტურას კლებადი მოგებით განპირობებული სახეცვლილებების გამოსაკვლევად იყენებს. იგი აგრეთვე აანალიზებს სასარგებლო წიაღისეულის მოპოვებაზე დაწესებული გადასახადის გაელენასა და წიაღისეულის ამოწურვის გამო გადასახადის შემცირების ეფექტიანობას.

კლებადი რესურსების შესახებ ჰოტელინგის სტატიას თავის დროზე განსაკუთრებული ყურადღება არ მიუპყრია. ოთხი ათეული წელი იგი თითქმის შეუმჩნეველი დარჩა, სანამ ნავთობის კრიზისის პრობლემა საზოგადოებრივი ყურადღების ცენტრში არ მოექცა. მას ახლა კლებადი რესურსების ანალიზის პიონერულ ნაშრომად მიიჩნევენ.

§ 4. ჯეიმს მიდი

ლერნერმა და ჰოტელინგმა რესურსების საუკეთესო განაწილების კრიტერიუმები განიხილეს, მაგრამ მოცემულ პირობებში სრული ეფექტიანობის თითქმის მიუღწეველობა სხვაგვარი, საუკეთესო ამოხსნის პრობლემას წარმოშობს, რომელსაც უკვე პიგუ შეეხო. იგი ჯეიმს მიდის კვლევების ინტერესთა სფეროში მოექცა.

ჯეიმს ე. **მიდი** დაიბადა 1907 წელს, სწავლობდა ოქსფორდში მალვერნისა და ორიელის კოლეჯებში. მისი ინტერესები კლასიკური ენების შესწავლიდან თანდათანობით ეკონომიკისაკენ გადაიხარა. კემბრიჯის ტრინიტი კოლეჯში მან ერთი წლის შრომა მოანდომა თავის სადიპლომო ნაშრომს ფილოსოფია-პოლიტიკასა და ეკონომიკაში.

კემბრიჯში იგი იმ ვიწრო წრეს მიეკუთვნებოდა, რომელიც კეინზის „ზოგადი თეორიის" ჩამოყალიბების პროცესში მის იდეებზე მსჯელობდა. კეინზის ერთ-ერთი ყველაზე ადრინდელი მიმდევარი იყო და მთელი სიცოცხლე კეინზელად დარჩა. რამდენიმე წლის განმავლობაში ოქსფორდის ჰერტფორდ კოლეჯის ლექტორი იყო, შემდეგ აკადემიურ ცხოვრებას ჩამოსცილდა და მუშაობა ჟენევაში — ერთა ლიგის ეკონომიკურ განყოფილებაში დაიწყო.

მეორე მსოფლიო ომისა და ომის შემდგომ ადრინდელ პერიოდში მიდი ბრიტანეთის მთავრობისათვის მუშაობდა. კეინზის რეკომენდაციით, იგი მთავრობის ეკონომიკურ განყოფილებაში მიიღეს, რომელსაც საბოლოოდ სათავეში ჩაუდგა. მიდი დაგეგმვითა და სახელმწიფო საწარმოების პრობლემების შესწავლით იყო დაკავებული, ხოლო რიჩარდ სტოუნთან ერთად კი ძირითადად ეროვნული შემოსავლის ანგარიშებს აანალიზებდა. მთავრობის წინაშე განსაკუთრებული დამსახურებისათვის მას 1947 წელს აზნაურობა („სერ"-ის წოდება) მიენიჭა.

ამავე წელს მიდმა მუშაობა დაიწყო ლონდონის ეკონომიკის ინსტიტუტში, როგორც ვაჭრობის ფაკულტეტის პროფესორმა საერთაშორისო ვაჭრობის სპეციალობით. მისთვის ეს პერიოდი ყველაზე ნაყოფიერი ხანა იყო მეცნიერებაში. 1957 წელს იგი კემბრიჯში პოლიტიკური ეკონომიის პროფესორად გადავიდა. პედაგოგიური მოღვაწეობა მან ადრე — 1969 წელს მიატოვა და 1974 წლამდე კემბრიჯში დარჩა, როგორც ქრისტეს კოლეჯის წევრი.

კემბრიჯის პერიოდშიც ის რეფორმის მნიშვნელოვან სამთავრობო კომიტეტს ხელმძღვანელობდა. 1977 წელს მან შვედ ბერტილ ოლინთან ერთად ეკონომიკაში (ეკონომიკური ორგანიზაციების ფარგლებში) გადაწყვეტილებების მიღების პროცესებში ნოვატორული გამოკვლევებისათვის **ნობელის პრემია მიიღო**.

ჯ. მიდი ბრიტანული ეკონომიკის გამოყენებითი ტრადიციების მიმდევარია. ფასთა სისტემას იგი რესურსების ეფექტიანი განაწილების გადამწყვეტ ფაქტორად თვლის, მაგრამ ამ სისტემის ნაკლოვანებების აღმოსაფხვრელად მთავრობის რაციონალურ ჩარევას მოითხოვს. ასე მაგალითად, იგი თვლის, რომ სრული დასაქმება მხოლოდ შესაფერისი მონეტარული და ფისკალური პოლიტიკის საშუალებით მიიღწევა, ხოლო სამართლიანობის ინტერპრეტაციას ის მძლავრი გადამანაწილებელი ღონისძიებების მოთხოვნამდე მიჰყავს. საბოლოოდ (მიუხედავად დიდი განსხვავებისა, როგორც წარმოშობის მხრივ, ისე ცხოვრების სტილით), მიდის ეკონომიკური ფილოსოფია ლერნერისაგან ბევრად არ განსხვავდებოდა და მალთუსური პრობლემებით მისი დიდი დაინტერესება ამ გამოყენებითი ფილოსოფიის ბუნებრივი პროდუქტია.

მიდი, პიგუს მსგავსად, მსოფლიოს ძირითადად თავისი წიგნებით უკავშირდებოდა. მას ახასიათებდა: ორიგინალური შეხედულებები, გაწონასწორებული მსჯელობა და ნათელი თვალსაზრისი, თავისებური მათემატიკა და

მეტისმეტად რთული საკითხავი სტილი. რამდენიმე გრაფიკული გეგმის გარდა, მიდმა სხვა მკვლევრებისათვის პირდაპირ გამოსაყენებლად ახალი ანალიტიკური მეთოდების მიწოდება ვერ შეძლო. გარდა ამისა, მის ნაშრომებში ძნელად შესამჩნევია, სად მთავრდება სხვათა სამუშაოების აღწერა და სად იწყება მისი აზრი.

წიგნში – **„დაგეგმვა და ფასის მექანიზმი"** (1948) დამუშავებულია მიდის „ლიბერალ-სოციალური იდეები". ნაშრომში – **„საერთაშორისო ვაჭრობის გეომეტრია"** (1952) პირველად ჩნდება „საერთაშორისო ვაჭრობის პეპელა", რომელიც საერთაშორისო წონასწორობის აღწერის საშუალებას წარმოადგენს ორი ქვეყნისა და ორი საქონლის შემთხვევაში.

ეკონომიკურ მეცნიერებაში მიდის მთავარი წიგნია – **„საერთაშორისო ეკონომიკური პოლიტიკის თეორია"**. მისი პირველი ტომი (**„საგადასახდელო ბალანსი"** (1951)) კეინზის მოდელს ღია ეკონომიკაზე განავრცობს. მიდი, ტინბერგენის მსგავსად, ერთმანეთისგან განასხვავებს ეკონომიკური პოლიტიკის საშუალებებსა (ფისკალური და მონეტარული პოლიტიკა, სელფასის რეგულირება, დევალვაცია) და მიზნებს (შიდა ბალანსი – სრული დასაქმებით და გარე ბალანსი – საგადასახდელო ბალანსის წონასწორობით).

წიგნის მეორე ტომი – **„ვაჭრობა და კეთილდღეობა"** (1955) მოსახლეობის სრული დასაქმებისას საერთაშორისო ეკონომიკური პოლიტიკის განაწილების ასპექტებს ეხება. უფრო ადრინდელ მონოგრაფიებში – **„ეკონომიკური ურთიერთობების პრობლემები"** (1953) და **„საბაჟოთა კავშირების თეორია"** (1955) საბაჟოთა კავშირების ანალიზს აღრმავებს. წიგნში – **„ეკონომიკური განვითარების ნეოკლასიკური თეორია"** (1962), ავტორი ასკვნის, რომ დაბალანსებული განვითარებისას მოხმარება მაქსი-

მალურია, თუ წლიური დანაზოგი ეროვნულ შემოსავალში მოგების წილის ტოლია.

„შიდა ეკონომიკის შესახებ" დაგეგმილი ტრაქტატი მიდს დაუწერელი დარჩა, მაგრამ მარშალის ტრადიციის მიხედვით მან **„პოლიტიკური ეკონომიის პრინციპების"** (1965-76) ოთხტომეული გამოაქვეყნა. ამ ტომებში, სტუდენტებისათვის გასაგები ენითაა გადმოცემული მისი შეხედულებები „უძრავ", „მზარდ", „მართულ" და „სწორ" ეკონომიკაზე. მისი – **„გონიერ რადიკალთა ეკონომიკური პოლიტიკის სახელმძღვანელო"** (1975) ჩაფიქრებული იყო, როგორც ინფლაციურ ეკონომიკაში საბაზრო სოციალიზმის საპროგრამო მანიფესტი „საჩვენებელი დაგეგმვით". მოგვიანებით, ლერნერის მსგავსად, მიდის აზროვნებას უძრაობა დაეუფლა. მისი აზრით, წარმოების დანახარჯების ზრდით განპირობებულ ინფლაციას მძლავრი პროფკავშირები განაპირობებს. ამის კონტრზომად მას ხელფასის განაკვეთი მიაჩნია, მაგრამ ვერ გაერკვა იმაში, თუ როგორ უნდა ყოფილიყვნენ ისინი ეფექტიანი ძლიერი კავშირების წინააღმდეგ თავისუფალი ვაჭრობის პირობებში.

ჯ. მიდის მნიშვნელოვანი წვლილი ეკონომიკურ მეცნიერებაში კეთილდღეობის პრობლემების ზოგადი საფუძვლების დამუშავებაშია. მისი აზრით, ზოგადი წონასწორობის ეკონომიკა ეკონომიკური პოლიტიკისათვის ზოგად პრაქტიკულ დირექტივებს არ იძლევა, ვინაიდან ყოველი ზღვრული პრობლემა, სხვა ზღვრული პირობების დაკმაყოფილების შემთხვევაშია ძალაში. ეს ახალი შეხედულება არ იყო და პიგუმ (თუმცა მისი სახელი არ იყო მოხსენიებული მიდის წიგნის მითითებული ლიტერატურის ნუსხაში) იგი მეტად მკაფიოდ ჩამოაყალიბა. მიდს ისღა დარჩენოდა, რომ ნათელი მოეფინა ამ თვალსაზრისის ღრმა მნიშვნელობისათვის.

მიდი განასხვავებს კეთილდღეობის უტოპიურ და სხვ. კრიტერიუმებს. „უტოპიური კრიტერიუმისას" პოლიტიკა სხვა პოლიტიკის ოპტიმალურობის დაშვებიდან გამომდინარე ფასდება. სხვა კრიტერიუმების თანასმად, პოლიტიკა ოპტიმალურია, თუ იგი მოცემულ პირობებში საუკეთესოა. მათ შორის განსხვავება მნიშვნელოვანია, ვინაიდან პოლიტიკა, რომელიც უტოპიური კრიტერიუმისას კეთილდღეობას მოწყვეტილია, სხვა კრიტერიუმისას სავსებით შესაძლებელია, ამცირებდეს მას. თუ ზღვრულ ღირებულებებსა და დანახარჯებს შორის რიგი გადახრები არსებობს, მაშინ ყველა სხვა გადახრის უცვლელობისას ერთ-ერთი გადახრის შემცირება, ეკონომიკური კეთილდღეობის აუცილებელ ზრდას არ განაპირობებს და სავსებით შესაძლებელია, შეამციროს იგი[298]. ამიტომ, თანმიმდევრული პოლიტიკის გამოყენების მაჩვენებლად ზღვრული ღირებულებებისა და დანახარჯების გათანაბრების დასახელება მთლად გამართლებული არ არის.

მიდის „სხვა მიახლოებას" პოზიტიური მხარეც ჰქონდა, რადგანაც იგი კონსტრუქციული საუკეთესო კრიტერიუმის ძიებისაკენ იყო მიმართული. თუმცა პრობლემა იმაში მდგომარეობს, რომ ასეთ კრიტერიუმებს ზოგადი წესების სახე ალბათ არ უნდა ჰქონოდა, რადგან ყველაფერი მდგომარეობის დეტალებზეა დამოკიდებული. მიუხედავად ამ პრაგმატიზმისა, მიდი ისევ პიგუს ტრადიციის მიხედვით რამდენიმე შესაძლო ვარიანტს წარმოადგენს. ერთ-ერთი მათგანის მიხედვით, ცალკეული ნაკლოვანებების შემცირება, სხვათა უცვლელობის პირობებში, შეიძლება მომგებიანი აღმოჩნდეს. ასეთი შენაცვლებების არსებობისას ყველა მათგანის თითქმის თანაბარი პროპორციით შემცირების შემთხვევაში შესაძლებელია კეთილდღეობის გაზ-

---

[298]Meade James E., Trade and Welfare and Mathematical Supplement. V.2, L., 1955, გვ. 102.

რდა. გარდა ამისა, ამ ღონისძიებებს მეტი ეფექტიანობა მაშინ ექნება, როდესაც ნაკლოვანებების აღმოფხერა სწრაფად, თანამიმდევრობით მოხდება.

ჯ. მიდის დასკვნით, საერთაშორისო ვაჭრობაში შეზღუდვების გამორიცხვა მხედველობაშია მისაღები და იგი განსაკუთრებით უმაღლესი ბარიერების შესუსტებისკენ უნდა მიიმართოს. მან პოლიტიკური ღონისძიებების შედეგებისა და დანახარჯების ანალიზის ზოგადი მეთოდოლოგია შეიმუშავა, რომელიც ძირითადად მოხმარებელსა და მწარმოებელს ეხებოდა. იმპორტზე ბაჟი გარკვეულწილად ექსპორტიორ ქვეყანაში საქონლის ღირებულებასა და იმპორტიორ ქვეყანაში მის ღირებულებას შორის სალდოს წარმოადგენს. ეს სალდო საზღვრის გადაკვეთისას პროდუქციის ერთეულის ზღვრული ღირებულების ზრდას ასახავს.

ამგვარად, კეთილდღეობაზე პოლიტიკური ღონისძიებების ზღვრული ეფექტიანობა რეალიზებული საქონლის ეფექტიანობის ჯამით შეიძლება იქნას განსაზღვრული. ეს მეთოდი საერთაშორისო პოლიტიკაში ფართოდ იყო გამოყენებული და იგი ორმხრივი ვაჭრობის, დისკრიმინაციისა და საბაჟო კავშირების მრავალმხრივ პრობლემებს მოიცავს.

მსგავსი მეთოდი პირველად ფრენკ რამსეიმ წარმოადგინა, რომელიც მიდმა კეთილდღეობის ანალიზად გადაამუშავა, რამაც პროტექციონიზმის ცნობილი თეორია განავითარა შემდგომ. მიდის თვალსაზრისი იმის შესახებ, რომ იმპორტირებულ ნედლეულზე ტარიფებს სამომხმარებლო საქონელზე ნაწილობრივ საწინააღმდეგო ეფექტიანობა შეიძლება ჰქონდეს, შემდგომში სრულყოფილ იქნა — შედეგად, პროტექცინიზმის ეფექტიანი თანამედროვე თეო-

რია ჩამოყალიბდა[299]. მიდის კვლევები დანახარჯებისა და შედეგების თანმედროვე ანალიზის ზოგადი საფუძველი გახდა. ისინი კეთილდღეობის ეკონომიკური თეორიის არა ბოლო, არამედ უფრო დასაწყისი ეტაპია.

ლიტერატურა

Corden W.M., The Theory of Protection, Oxford, 1971.

Edgeworth Frencis Ysidro. Papers Relating to Political Economy, Vol.1-2, L., 1925.

Grey, Liwis Cecil. The Economic Possibilities of Conservation (1913); Rent under the Assumption of Exhaustibility (1914) -Quarterly Journ. of Economics 27-28(3).

Hickx John R., Collected Essays on Economic Theory, Vol.1, Oxford, 1981--83.

Hotelling Harold.: Stability in Competition Econ. Journal, 39/1929; The Economics of Exhaustible Resources - Journ. of Polit. Economy, 39/1931; Edgeworth's Taxation Paradox and the Nature of Demand and Supply Functions - Journ. of Polit. Econ., 40/1932; The General Welfare in Relation to Problems of Taxation and of Railway and Utility Rates – Econometrica, 6/1938.

Kaldor Nikolas. Welfare Propositions of Economics and Interpersonal Comparisons of Utility _ Economic Journal, 49/195, 1939.

Lange Oscar, The Foundations of Welfare Economics. Econometrica, 10/3/4, Chicago, 1942.

Lerner Abba P.: The Economics of Contrd. Principles of Welfare Economics, N.Y., 1944; Essays in Economic Analysis, L., 1953; Selected Economic Writings, N.Y., 1983.

Lipsey Richard G., The Theory of Customs Unions: A General Equilibrium Analysis, L., 1970.

Meade James E.: Planning and the Price Mechanism: The Liberal-Socialist Solution, L., 1948; The Balance of Payments and Mathematical Supplement. Vol.1, Of The Theory of International Economic Policy, L., 1951; A Geometry of International Trade, L., 1952; Problems of Economic Union. L., 1953; Trade and Welfare and Mathematical Supplement. Vol.2, Of The Theory of International Econ. Policy. L., 1955; The Theory of Customs Unions. Amsterdam, 1955; A Neo-Classical Theory of Economic Growth. 2d.ed. L., 1962; The Effect of Savings on

---

[299]ob.: **Lipsey** R., The Theory of Customs Unions..., L., 1970; **Corden** W., The Theory of Protection, Oxford, 1971.

Consumption in a State of Steady Growth-Rewiew of Econ. Studies, 29/1962; Principles of Political Economy. 4 vols, L., 1965-76; The Intelligent Radical's Guide to Economic Policy: The Mixed Economy, L., 1975.

Ramsey Frank Plumpton: A Contribution to the Theory of Taxation _ Econ. Journ., 37/1927; A Mathematical Theory of Saving _ Econ. Journ., 38/1928; Foundations: Essays in Philosophy, Logic, Mathematics and Economics, L., 1978.

თავი XV. მათემატიკოსების წვლილი ეკონომიკური პრობლემების დამუშავებაში

§ 1. ჯონ ფონ ნეიმანი (1903-1957)

გამოჩენილი მათემატიკოსები თავიანთ აზროვნებას დროდადრო ეკონომიკური პრობლემებისაკენ მიმართავდნენ, მაგრამ მეოცე საუკუნემდე მათი კელევითი მიღწევები ეკონომიკაში ისეთი არ იყო, როგორც მათემატიკასა თუ ფიზიკაში. ის, რაც ნიუტონს ან კოპერნიკს ნაღდი ფულის შესახებ შეიძლებოდა ეთქვათ, კომპეტენტური, მაგრამ არაორიგინალური იქნებოდა. დანიელ ბერნულიმ ბრწყინვალე სამუშაო შეასრულა განუსაზღვრელობის პირობებში გადაწყვეტილებების მიღების შესახებ, მაგრამ მან კლებადი ზღვრული სარგებლიანობის უფრო ფართო მნიშვნელობის გამოკვლევა ვერ შეძლო.

ზემოაღნიშნული მდგომარეობა „მარქინალურ ეპოქაში" შეიცვალა. მოყვარულებმა (იოჰან ფონ ტიუნენი, ჰერმან ჰენრიხ გოსენი, სტენლი ჯევონსი და ლეონ ვალრასი) და პროფესიონალმა მათემატიკოსებმაც (აგუსტინ კურნო, ალფრედ მარშალი, ვილფრედო პარეტო, კნუტ ვიკსელი და ირვინგ ფიშერი) ეკონომიკური თეორიის მათემატიკური ანალიზისათვის დამორჩილება სცადეს. მეოცე საუკუნის მეორე ნახევარში ეკონომიკურ თეორიაში უმნიშვნელოვანესი წვლილი ცნობილმა მათემატიკოსმა ჯონ ფონ ნეიმანმა შეიტანა.

1.1. მოღვაწეობის ზოგადი მიმოხილვა

ფონ **ნეიმანი** დაიბადა 1903 წელს, ბუდაპეშტში (მაშინ ავსტრია-უნგრეთის მონარქიის ნაწილი). იგი ებრაული წარმოშობის მდიდარი ბანკირის სამი ვაჟიდან უფროსი იყო. იოჰანს ჯერ კერძოდ, შემდეგ გიმნაზიაში ასწავლიდნენ, სადაც მისი არაჩვეულებრივი ნიჭიერება მალე შეამჩნიეს. ნეიმანი მათემატიკის გაკვეთილებიდან გაათავისუფლეს და დამოუკიდებელი მეცადინეობისათვის მათემატიკის პროფესორები მიამაგრეს. საშუალო სკოლის დამთავრების შემდეგ იგი პროფესიონალ მათემატიკოსად იყო მიჩნეული და თავის ერთ-ერთ რეპეტიტორთან ერთად პირველი სამეცნიერო სტატია გამოაქვეყნა. ნეიმანი ბუდაპეშტის უნივერსიტეტის მათემატიკის ფაკულტეტის სტუდენტი გახდა. ამავე დროს ის ციურიხში ტექნოლოგიის ფედერალურ ინსტიტუტში ქიმიის შესასწავლად გაემგზავრა, სადაც იმ დროს რამდენიმე გამოჩენილ მათემატიკოსს შეხვდა. ბუდაპეშტში მან დოქტორობა მათემატიკაში, ხოლო ციურიხიდან კი ინჟინერ-ქიმიკოსის დიპლომი მიიღო.

1927-დან 1930 წლამდე ფონ ნეიმანი ბერლინისა და ჰამბურგის უნივერსიტეტებში მათემატიკის პრივატ-დოცენტია. ალგებრასა და კვანტურ თეორიაში გამოქვეყნებულმა ნაშრომებმა მას უკვე მსოფლიო აღიარება მოუპოვა — ცნობილი გახდა, როგორც მსოფლიოს ერთ-ერთი გენიალური მათემატიკოსი. მიუხედავად ამისა, გერმანიის პოლიტიკურ მომავალთან დაკავშირებით მას ცუდი წინათგრძნობა ჰქონდა. ამიტომაც, 1930 წელს პრინსტონის უნივერსიტეტში ყოფნის შემდეგ იქ გადასვლის წინადადებას დაეთანხმა და 1931 წელს პრინსტონში პროფესორი გახდა. ორი წლის შემდეგ მან ამ პოსტზე უარი თქვა იმ მიზნით, რომ აქვე ახლად დაარსებული მოწინავე სამეცნიერო-კვლევითი ინსტიტუტის პროფესორ-მასწავლებელთა ყველაზე ახალგაზრდა, მუდმივი წევრი გამხდარიყო.

1930 წელს ფონ ნეიმანმა უნგრელი მარიეტა კოვესი (მათი ქალიშვილი, მარინა ფონ ნეიმან უიტმენი, ბოგვიანებით გამოჩენილი ამერიკელი ეკონომისტი გახდა) შეირთო ცოლად. ახალგაზრდა პროფესორს, რომელსაც კარგი ხელფასი ჰქონდა და მღიღარი ოჯახიდან იყო, პრინსტონში დიდი სახლი ჰქონდა, სადაც უამრავ სტუმარს მასპინძლობდა და საღამოებსაც ხშირად მართავდა. იგი ექვს უცხო ენას (ლათინურისა და ბერძნულის ჩათვლით) ფლობდა. ისტორიის კარგ მცოდნეს, პოლიტიკაც აინტერესებდა და იუმორის კარგი გრძნობაც გააჩნდა. ამავე დროს იგი, ეტყობა, ადამიანურ ურთიერთობებში გარკვეულ მარტოობას განიცდიდა. მისი ქორწინება უიღბლო აღმოჩნდა და განქორწინებით დასრულდა. 1938 წელს გაფხულში ბუდაპეშტში ყოფნისას ფონ ნეიმანმა ცოლად შეირთო კლარა დანი, რომელიც მოგვიანებით გამოთვლითი მანქანების პირველი პროგრამისტი გახდა. მათი სახლი კვლავ მეცნიერთა თავშეყრის ადგილი იყო.

1939 წლის დასაწყისში პრინსტონში ფონ ნეიმანი ოსკარ მორგენშტერნს (1902-77) შეხვდა[300]. მორგენშტერნი და ფონ ნეიმანი ახლო მეგობრები გახდნენ: თამაშთა თეორიის შესახებ მორგენშტერნის განმარტებითმა წერილმა, ეტყობა, ნეიმანს თამაშთა თეორიის შესახებ თავისი აღრინდელი მათემატიკური სტატიის განვრცობისაკენ და ეკონომიკური ხასიათის ფუნდამენტალური ტრაქტატის შექმნისაკენ უბიძგა.

ომის გაჩაღების პერიოდისათვის ნეიმანი ამერიკის ერთ-ერთი ყველაზე სახელგანთქმული მეცნიერი გახდა. ამ

---

[300]ო. **მორგენშტერნი** გერმანიაში დაიბადა, იგი მცირე ბიზნესმენისა და ფრედერიკ III გერმანელის უკანონო ქალიშვილის ვაჟი იყო. იზრდებოდა ვენაში და ვენის უნივერსიტეტის პროფესორი და ავსტრიის ეკონომიკური ციკლების კვლევითი ინსტიტუტის დირექტორი გახდა. ჰიტლერის მიერ ავსტრიის ანექსიის შემდეგ იგი დაითხოვეს, როგორც „პოლიტიკურად არასაიმედო", რის შემდეგაც მან პრინსტონში მიიღო ადგილი.

წლებში მას საპატიო დოქტორის წოდებებით, აკადემიის წევრობით, პრიზებით, მედლებითა და სხვა ჯილდოებით უხვად აჯილდოებდნენ. იგი აგრეთვე ბევრი მნიშვნელოვანი კომიტეტისა და მრჩეველთა ჯგუფების წევრი გახდა — მნიშვნელოვანი სამუშაოებიც შეასრულა.

მოგვიანებით ნეიმანი საკონტინენტთაშორისო ბალისტიკური რაკეტების კომიტეტის თავმჯდომარე იყო. „მეცნიერთა პასუხისმგებლობა" კაცობრიობის წინაშე მძიმე ტვირთად აწვა მის სინდისსაც. იგი მტკიცედ იცავდა რობერტ ოპენჰეიმერს[301], მაგრამ მიაჩნდა, რომ ამერიკა ბირთვული იარაღის გარეშე შორს ვერ წავიდოდა. ამიტომაც 1954 წლის ბოლოს თანხმობა განაცხადა პრეზიდენტის მიერ ატომური ენერგიის კომისიაში შესელაზე. იგი განთავისუფლდა პრინსტონიდან და ვაშინგტონში გაემგზავრა. მალე მას ჯანმრთელობა შეერყა — კიბო დაუდგინეს. ხანგრძლივი აეადმყოფობის შემდეგ, 1957 წელს ვაშინგტონში გარდაიცვალა.

ფონ ნეიმანი ბევრს წერდა. მან (მათ შორის თანაავტორებთან ერთად) რამდენიმე წიგნი და რჩეული სტატიების ექსტომეული გამოაქვეყნა. თანამედროვე მათემატიკაში ნაკლებად განსწავლული ეკონომისტებისათვის მისი ფართო ჰორიზონტის მისანიშნებლად, ალბათ, საკმარისია ჩამოვთვალოთ ამ ტომების სათაურები: ლოგიკა, მწკრივთა თეორია და კვანტური მექანიკა, კომპიუტერების პროექტირება, რიცხვითი ანალიზი, თამაშთა თეორია, ასტროფიზიკა, ჰიდროდინამიკა და მეტეოროლოგია.

ფონ ნეიმანის რწმენით, ემპირიული მეცნიერებების ახალი პრობლემების კვლევით მათემატიკა თანდათან გაახალგაზრდავდა. მისი ემპირიული შთაგონების ერთ-

---

[301]**რობერტ ოპენჰეიმერი** (1904-1867) ცნობილი ამერიკელი ფიზიკოსი, რომელიც 1943-1945 წწ. ატომური ბომბის შექმნას ხელმძღვანელობდა, მაგრამ მოგვიანებით წინააღმდეგ გამოვიდა, რის გამოც საიდუმლო საქმეებს ჩამოაშორეს.

ერთი წყარო, ფიზიკის, კომპიუტერებისა და სხვათა გარდა, ეკონომიკაც იყო. ისევე, როგორც მათემატიკა შთააგონებდა ეკონომიკურ მეცნიერებას, ასევე ეკონომიკურმა მეცნიერებამ მათემატიკური შემოქმედებაც შთააგონა. ამის შემდგომ ეკონომიკის მათემატიკური არე შუდამ შეუმჩნეველად ერეოდა მათემატიკურ კვლევა-ძიებაში. იმავე დროს ესთეტიკური „ახლონათესაური გამრავლების" საშიშროება, რომელიც ფონ ნეიმანმა ძირითადად მათემატიკის სფეროში შეამჩნია, აგრეთვე ეკონომიკურ-მათემატიკურ მეცნიერებასაც დაემუქრა.

1928 წელს თამაშთა თეორიისადმი მიძღვნილ სტატიაში მათემატიკურ ეკონომიკასთან კავშირი მკრთალად ჩანს, რაც შემდგომში მკაფიოდ გამოიკვეთა და ეკონომიკამ ცენტრალურ ადგილზე გადმოინაცვლა[302]. ამის დასტურია ნეიმანისა და მორგენშტერნის ერთობლივი ნაშრომი — **„თამაშთა და ეკონომიკის ყოფაქცევის თეორია"**, რომელიც პირველად 1944 წ. გამოქვეყნდა. იგი არა მარტო სპეციფიკურ თამაშთა მაგალითების დამოწმებით, არამედ სოციალური და ეკონომიკური მოვლენების ფართო სპექტრითაა გაჯერებული. ნაშრომის შესავალში აღნიშნულია, რომ თამაშთა თეორია, დაწყებული 1928 წლიდან, ერთ-ერთმა ავტორმა შეიმუშავა (ცხადია, თუ რომელ ავტორს ეხება ეს შენიშვნა), მეორე ავტორის გარეშე კი წიგნი, ალბათ ვერ დაიწერებოდა. ნეიმანი გამომგონებელი იყო, ხოლო მორგენშტერნმა ეს სიახლე წარმოებაში ჩაუშვა. შუმპეტერის აზრით, სიახლის წარმატებისათვის ორივე აუცილებელია.

„თამაშთა თეორიის" შემდეგ ნეიმანმა კიდევ რამდენიმე სტატია გამოაქვეყნა, მაგრამ ეს ნაშრომები შეგლუ-

---

[302]**Neumann** J. Zur Theorie der Gesellschaftsspiele. - Mathematische Annalen, 100/1928; Ueber ein Ökonomisches Gleichungssystem und eine Verallgemeinerung des Brouwerschen Fixpunktsatzes. In Ergebnises eines mathematischen Kolloquiums, 1935-36, H.8, Wien, 1937.

დული და უფრო ტექნიკური ხასიათისა იყო. მისმა ინტერესებმა, გარდა მრჩეველად ინტენსიური მუშაობისა, კომპიუტერებთან დაკავშირებულ პრობლემებზე გადაინაცვლა.

1.2. თამაშთა თეორია

თამაშთა თეორია ძირითადად მცირე ჯგუფების თეორიაა. მოსავალი დამოკიდებულია ნალექებზე, მაგრამ ნალექები არაა დამოკიდებული მოსავალზე. მსგავსად ამისა, ჭვავის რაოდენობა, რომელსაც ყოველი ფერმერი ყიდის ბაზარზე, ბაზრის ფასზეა დამოკიდებული, ხოლო ბაზრის ფასი კი რეალიზებულ საქონელზე მნიშვნელოვნად დამოკიდებული არ არის. ამიტომ მრავალი ეკონომიკური მოსაზრებით, განსაკუთრებით, – თუ ისინი მთლიან ეკონომიკასთან ან ფართო ბაზართან არიან დაკავშირებული, საესებით კანონზომიერია გარემოს ისე განხილვა, თითქოს იგი საკითხის გადაწყვეტაზე დამოკიდებული არ არის. ამასთან, გარემოს რეაქცია პრობლემის გადაწყვეტის მნიშვნელოვან ნაწილს შეადგენს. ეს განსაკუთრებით იმ შემთხვევაშია მართებული, როცა ეკონომიკური აგენტების რიცხვი მცირეა, როგორც, მაგალითად, ოლიგოპოლიისა და მონოპოლიების დროს. ასეთ შემთხვევაში, ყველა აგენტმა მხედველობაში უნდა მიიღოს, როგორ იმოქმედებენ მათი ყოფაქცევის საპასუხოდ სხვა აგენტები.

ასეთი პრობლემები თავის შრომაში ავგუსტინ კურნომ გააანალიზა 1938 წელს, მაგრამ მცირე ჯგუფის პრობლემებს პირველად ფუნდამენტალურად ფონ ნეიმანმა შეუტია თავის ადრინდელ სტატიაში (1928) – „**თამაშთა თეორიის შესახებ**".

თამაშები, რომლებიც ნეიმანს ჰქონდა მხედველობაში, ისეთი ფაქტორებით ხასიათდება, სადაც მოთამაშის მოგება და წაგება (შემთხვევითობის გარდა) სხვა მოთამაშეთა გადაადგილებებზეც იყო დამოკიდებული. ამის შედეგად,

მტკიცდება, რომ ყოველი მოთამაშე შესაძლო საუკეთესო შედეგის მიღწევას ცდილობს. ნეიმანი შეეცადა განესაზღვრა, თუ რა შეიძლება იყოს „შესაძლო საუკეთესო ამ შემთხვევაში". მიუხედავად იმისა, რომ სტატია მათემატიკოსებისათვისაა განკუთვნილი, შენიშვნაში იგი მიუთითებდა, რომ მისთვის პრობლემის ეკონომიკური ხასიათი ნათელია.

ნეიმანმა თამაშის ანალიტიკური აღწერა დაიწყო, რომელშიც მოთამაშეთა ყველა შესაძლო მოძრაობის მიმდევრობა შეღიოდა. საჭიროა ყოველი მოთამაშის ყოველ ნაბიჯზე ინფორმირება იმ შემთხვევითობის ელემენტების შესახებ, რაც შესაძლებელია გამოჩნდეს. ცხადია, რომ ასეთი სახით (მას შემდეგ ექსტენსიური (ფართო) ფორმა უწოდეს) მსოლოდ უმარტივესი თამაშების აღწერაა შესაძლებელი. უფრო რთული თამაშებისათვის და რეალურ-ცხოვრებისეულ სიტუაციებში მოძრაობათა შესაძლო მიმდევრობები სწრაფად დიდდება; სათამაშო ხეს (მას ექსტენსიური ფორმის გრაფიკს უწოდებენ) ტოტების ძალიან დიდი რაოდენობა აქვს.

მას შემდეგ, რაც თამაში ამგვარად აღიწერა, ყოველ მოთამაშეს, პრინციპში, გადაადგილებათა ყოველი შესაძლო მიმდევრობისათვის შეუძლია თავისი მოგება და წაგება გამოიანგარიშოს. ეს მოთამაშის სტრატეგიის არჩევანის საფუძველს იძლეოდა, რომელიც ყოველი მომენტისათვის მისი გადაადგილების წესების ჯგუფს განსაზღვრავს: ყოველი ალტერნატიული სტრატეგიისას შედეგი სხვა მოთამაშეების მიერ არჩეულ სტრატეგიებზე იქნება დამოკიდებული. ამ გამარტივებულ აღწერას ნეიმანი თამაშის ნორმალურ ფორმას უწოდებდა, ხოლო მოგვიანებით მას სტრატეგიულ ფორმასაც უწოდებდნენ.

ფონ ნეიმანმა „უნაგირა წერტილის" არსებობის უზრუნველყოფით, ე. წ. ფანდის (ხერხის) საშუალებით მიაღწია მიზანს. ეს ფანდი, ე. წ. შერეული სტრატეგიების დაშვებაში

მდგომარეობს. თუ მოთამაშე გამოაშკარავების შედეგად აგებს, შესაძლოა მისთვის საუკეთესო გამოსავალი სტრატეგიის ალალბედზე არჩევაა, ვთქვათ, სტრატეგიული ციფრი ამოიღოს ყუთიდან, რომელშიც ყოველი რიცხვი განსაზღვრული პროპორციითაა წარმოდგენილი; თავად სტრატეგიის ნაცვლად იგი ახლა ყუთში სტრატეგიული რიცხვების პროპორციებს ირჩევს, რაც მათი ალბათობებია. ყოველი მოთამაშე თავის ალბათობებს ისეთნაირად ამოირჩევს, რომ მისი მოსალოდნელი მოგების სიდიდე მაქსიმალური იყოს. ფონ ნეიმანმა აჩვენა, რომ ოპტიმალური შერეული სტრატეგია ხშირად საუკეთესოცაა. რაც უფრო მნიშვნელოვანია, შერეული სტრატეგიისათვის „უნაგირა წერტილი" ყოველთვის არსებობს. ეს წინადადება ფონ ნეიმანის სახელგანთქმული „**მინიმაქსის**" თეორემას გამოხატავს.

მოგვიანებით, ნულოვანი ჯამის მქონე თამაშობებისათვის „მინიმაქსის" თეორემა, თავისი მათემატიკური სტრუქტურით, წრფივ პროგრამირებაში ორნაირი აღმოჩნდა. ეს ინტუიციით, იმის ჩვენებით შეიძლება გაკეთებულიყო, რომ ერთი მოთამაშისათვის მისი სტრატეგიების მნიშვნელობები მაქსიმალურია, მეორისათვის კი მინიმალური. 1928 წელს ფონ ნეიმანმა თავისი მოდელის ასეთი განმარტების შესახებ არაფერი იცოდა. მაგრამ მისი ადრეული სტატია (1937) თამაშების შესახებ მას მოგადი წონასწორობის იდეებით უზრუნველყოფდა. 1947 წ. დაწერილ სტატიაში ამ იდეებს იგი წრფივ მოდელებში მაქსიმუმის პრობლემების მიმართ იყენებდა. მიუხედავად იმისა, რომ ნაშრომი კოლექტიურ კრებულში გამოიცა, შესავალ წერილში აღნიშნული იყო მისი მნიშვნელოვანი გაელენის შესახებ წრფივი პროგრამირების ადრინდელ თეორიულ დამუშავებაზე.

ეკონომიკურ ცხოვრებაში სტრატეგიების არჩევანი უფრო ხშირად ორი პიროვნების თამაშს არ წარმოადგენს.

1928 წლის სტატიაში ფონ ნეიმანმა ანალიზი უკვე სამ პიროვნებაზე განავრცო, რამაც იგი კავშირების თეორიასთან მიიყვანა. თამაშის სტრატეგიული ფორმის საფუძველზე, მოთამაშეთა ყოველ შესაძლო ჯგუფს პოტენციური მოგებების გამოანგარიშება შეუძლია, რომელიც მას კავშირის შექმნის შედეგად შეუძლია მიიღოს. ამის შედეგია თამაშის გაერთიანებული ფორმა. ასეთი განვრცობები შემდგომ „მოთამაშეთა თეორიის" სახით ჩამოყალიბდა, სადაც მთავარ თემათა შორის კავშირები დამყარდა. და კიდევ, ეკონომიკური ცხოვრება ჩვეულებრივ ნულოვანი ჯამის თამაში არაა და იგი ეკონომიკური მეცნიერების ერთ-ერთი უძველესი საფუძველია, სადაც ყველა მოთამაშემ შეიძლება მოიგოს თამაში ან, უკიდურეს შემთხვევაში, ზოგიერთმა შეიძლება მოიგოს მეტი, ვიდრე სხვებმა წააგონ.

ამრიგად, ნეიმანი და მონგენშტერნი არანულოვან ჯამიან თამაშობებზე გადავიდნენ. „თამაშთა თეორია" ეკონომისტებს აგრეთვე ამოზნექილ სიმრავლეთა თეორიას აცნობს და „მინიმაქსის" თეორემის ელემენტარულ დამტკიცებას იძლევა. ასე რომ, მათემატიკურ ეკონომიკაში სიმრავლეთა თეორიისა და ტოპოლოგიის[303] ერა იწყება.

მიუხედავად იმისა, რომ ფონ ნეიმანის 1928 წლის სტატიას დიდი ყურადღება არ მიუპყრია, „თამაშთა თეორიას", მისი ავტორების გასაკვირად, მაშინვე წარმატება ხვდა წილად და იგი ამ თემაზე დიდი რაოდენობის და მზარდი სირთულის ლიტერატურის ათვლის წერტილი გახდა. შეიქმნა ახალი მათემატიკური დისციპლინა, რომელიც სტატისტიკაში, ოპერაციების ძიებაში, პოლიტიკურ მეცნიერებაში, ბიოლოგიაში, კომპიუტერულ მეცნიერებასა

---

[303] ტოპოლოგია (ბერძნ. topos ადგილი და logos მოძღვრება) არის მათემატიკის შემადგენილი ნაწილი, რომელიც სხეულის ორგანოების ურთიერთგანლაგებასა და ურთიერთკავშირს სწავლობს.

და სამხედრო გადაწყვეტილებებში გამოიყენებოდა. ეკონომიკაში მიმდინარე რევოლუციაზე კიდევ ერთხელ დაიწყო საუბარი. მართლაც, ტრაქტატის სათაური ეკონომიკური ყოფაქცევის თეორიაზე მიანიშნებდა და ისე ჩანდა, თითქოს ოლიგოპოლია, ეაჭრობა და კავშირები შეიძლება უფრო შორსმჭვრეტელურ ანალიზს დამორჩილებოდნენ. თამაშთა თეორიის ამოხსნათა დამოწმება სახელმძღვანელოებშიც კი გაჩნდა.

როდესაც ეკონომისტებმა თავიანთი ყურადღების ცენტრში დიდი ჯგუფების პრობლემები მოაქციეს, ეტყობა, მათ საღი ინტუიცია ამოძრავებდათ. ასეთ პირობებში თამაშთა თეორიის მეთოდი უმეტესად იმ იმპულსის გამოა სასარგებლო, რომელსაც იგი პრობლემების გადაწყვეტას უფრო სრული და ნათელი აღწერისათვის იძლევა. მომავალი სამეცნიერო მიღწევების თვალსაზრისით „თამაშთა თეორია" შეიძლება კვლავ შეიცვალოს და საკითხი ეკონომიკური ყოფაქცევის ახალი თეორიის დაარსების შესახებ იქნას განხილული.

1.3. წონასწორობისა და სარგებლიანობის შესახებ

ფონ ნეიმანი პრინსტონიდან ვენაში კარლ მენგერის (ეკონომისტ კარლ მენგერის შვილის)[304] მათემატიკურ სემინარზე იყო მიწვეული. ვენის ეკონომიკური სკოლა იმ დროისათვის უკვე დაკნინებული იყო, მაგრამ სემინარზე ფონ ნეიმანი ისეთ ეკონომისტებს და მათემატიკოსებს შეხვდა, რომლებიც მის მიერ 1928 წ. დაწერილ სტატიაში გამოხატულ აზრებს იზიარებდნენ.

მენგერის ჯგუფის ერთ-ერთი ამოსავალი წერტილი „მიწერის თეორია" იყო, რომელშიაც ახსნილია ის, თუ როგორ მიიღება პროდუქტის ღირებულებიდან ფაქტორთა

---

[304]მოგვიანებით მენგერი ილინოისის ტექნოლოგიური ინსტიტუტის მათემატიკის პროფესორი გახდა.

ღირებულებები. ჰ. ნესერის (1932) თეორიის მიხედვით, კონკურენტული წონასწორობისას ნაწარმის ღირებულება მისი წარმოების ღირებულებას უდრის, რომელიც წარმოებისათვის საჭირო ფაქტორთა რაოდენობებისაგან შედგება, სოლო ეს რაოდენობები შესაბამისი ფაქტორების ღირებულებების მიხედვითაა შეფასებული. ამგვარად, ფიქსირებული ტექნიკური კოეფიციენტებისას თითოეული ნაწარმის ღირებულება შეიძლება გამოისახოს, როგორც ფაქტორის ღირებულების წრფივი ფუნქცია. ნესერის აზრით, შეიძლებოდა მიღებული განტოლებების ერთდროულად ამოხსნა, რის შედეგადაც ფაქტორის ღირებულებები ნაწარმის ღირებულებათა საშუალებით გამოისახებოდა. სირთულე იმაში მდგომარეობდა, რომ გარდა სპეციალური შემთხვევისა, მას ეტყობა განტოლებათა ან მეტისმეტად დიდი, ან არასაკმარისი რაოდენობა ჰქონდა. მიწერის პრობლემის ნესერისეული ფორმულირება არასრულყოფილია, მაგრამ, მიუხედავად ამისა, მან კარლ მენგერის გარშემო შეკრიბა ჯგუფი, რომელიც ეკონომიკურ განტოლებათა სისტემის ლოგიკას არჩევდა.

ვალრასის ზოგადი წონასწორობის თეორიის მეორე ამოსავალი წერტილი გუსტავ კასელისეული (1866-1945 წწ) გაღარიბებული ვერსია იყო. ჰანს ნესერი (1932) და ჰენრიხ ფონ სტაკელბერგიც (1933) აღნიშნავდნენ, რომ ცვლადებისა და განტოლებების დათვლა არაუარყოფითი ფასებით ამოხსნის გარანტიას ჯერ კიდევ არ იძლევა და თავად სისტემამ უნდა განსაზღვროს, რომელი ფასებია (თუ ასეთები არსებობს) ნულის ტოლი, რაც შესაბამის საქონელს უფასოს ხდის.

ვენელი ბანკირი კარლ შლეზინგერი, რომელიც აგრეთვე ნიჭიერი მოყვარული თეორეტიკოსი იყო, მენგერის სემინარზე განიხილავდა ამ პრობლემას და ამოხსნის მნიშვნელოვან ელემენტებზე მიუთითებდა. ახალგაზრდა

რუმინელ მათემატიკოსს აბრაამ უალდს[305] მიმართა, მათემატიკაში ეძეცადინებინა იგი. სამ სტატიაში, რომელთაგანაც უკანასკნელი (1936) არატექნიკური შესაელის სახით იყო განკუთვნილი, უალდმა ეკონომიკური წონასწორობის არსებობის დამტკიცებას მიაღწია. ასე დაიბადა ეკონომიკური წონასწორობის არსებობის თანამედროვე ანალიზი. მაგრამ უალდის მოდელის ეკონომიკა არადამაკმაყოფილებელი, ხოლო მათემატიკა ბუნდოვანი რჩებოდა. სწორედ ფონ ნეიმანმა უზრუნველყო მისი ოვალსაჩინოება თავის ნაშრომში, რომელიც პირველად პრინსტონში 1932 წელს წარადგინა, ხოლო საბოლოოდ სტატიის სახით კი 1937 წელს ჩამოაყალიბა. ეს სტატია მენგერმა თავისი სემინარის შრომების ბოლო ტომში გამოაქვეყნა.

ფონ ნეიმანმა ეკონომიკის დაბალანსებული (გაწონასწორებული) განვითარება განიხილა, რომლის დროსაც ყველა დახარჯული რესურსი და გამოშვებული ნაწარმი ერთნაირი მუდმივი ტემპით იზრდება. შესაბამისად, მათი ფარდობითი ფასები და შემოსავალიც მუდმივია. ეს მოდელი ძირითადად გ. კასელის მოდელის განვითარებას წარმოადგენს, მაგრამ მასში დახარჯული რესურსებისა და გამოშვებული ნაწარმის ერთნაირი ტემპი წინასწარ განსაზღვრული (ვთქვათ, მოსახლეობის რაოდენობის მრდით) არ არის და მას თვით მოდელი განსაზღვრავს.

ტექნოლოგიას ნეიმანი წარმოების პროცესში განიხილავს. მოცემული პროცესი მისთვის საჭირო დასახარჯი რესურსებითა და მის მიერ გამოშვებული ნაწარმის მოცულობით ხასიათდება. დახარჯულ რესურსებსა და წარმოებულ პროდუქტებს შორის შენაცვლების ალბათობები

---

[305] **უალდი** სტატისტიკოსად მუშაობდა მორგენშტერნის ინსტიტუტში; იგი აშშ-ში გაიქცა, სადაც მათემატიკურ სტატისტიკაში შესანიშნავი კარიერა გაიკეთა, როგორც თანმიმდევარ გადაწყვეტილებათა ანალიზის დამაარსებელმა. იგი 1950 წელს ცოლთან ერთად ავიაკატასტროფაში დაიღუპა ინდოეთში

ალტერნატიული პროცესების განსაზღვრითაა მოდელირებული. პროდუქტების მიღება შესაძლებელია დახარჯული რესურსების გამოყენებიდან ერთი ციკლის გაელის შემდეგ. უფრო ხანგრძლივი პროცესები თანამიმდევარ ერთციკლიან პროცესებად იყოფა, რომლებშიც წარმოების საშუალებები და სასაქონლო-მატერიალური მარაგი წარმოების პროდუქტების სახით ჩნდება, ისევე როგორც საერთოდ დახარჯული რესურსები. სისტემა ჩაკეტილია იმ თვალსაზრისით, რომ ერთი ციკლის წარმოების ყველა პროდუქტი მომდევნო ციკლში დასახარჯ საწარმოო რესურსებად გადაიქცევა.

ფონ ნეიმანის ანალიზი საქონლისა და პროცესების ნებისმიერი რაოდენობისათვის სამართლიანია.

თითოეული საქონელი მთლიანი პროცესის ერთობლივი ნაწარმია, რომელიც მოიცავს დახარჯულ რესურსებს. ამასთან, წარმოების პროცესში მონაწილე დაუხარჯავი რესურსები წარმოების შემდგომ პროცესში ჩასართველად განახლებას საჭიროებს. თუ ეს პირობები ირღვევა, ეკონომიკა ვერ განვითარდება — მიწოდება მოთხოვნასთან შესაბამისობაში არ იქნება. თუ ეს პირობები სრულდება, მიწოდება მოთხოვნას აღემატება. ამ დროს შესაძლებელია ეკონომიკის განვითარების ბრდა, მაგრამ ჭარბი საქონელი უფასო საქონლად გადაიქცეეა და მისი ფასი ნულს გაუტოლდება.

საბაზრო ეკონომიკის პროცესებისათვის რესურსების განაწილების მართვა არა მხოლოდ მიწოდება-მოთხოვნიდან გამომდინარე, არამედ მოგება-წაგების საშუალებითაც მოხდება. წარმოებული პროდუქციის სავაჭრო ამონაგები მათი საბაზრო ფასებით შეფასების შედეგად მიიღება. თუ დანახარჯისა და შემოსავლის შედარება მოგებას უჩვენებს, პროცესი გაფართოვდება და პირიქით. იმისათვის, რომ პროცესმა დადებითად იმოქმედოს, მან, უპირველეს ყოვლისა, თავისი დანახარჯები უნდა დაფაროს.

საკითხი ასე დგება, შეუძლიათ კი პროცესებს, ზრდის ტემპსა და სარგებლის ნორმას ეს პირობები დააკმაყოფილონ?

ეს ეკონომიკური წონასწორობის არსებობის ფუნდამენტური პრობლემაა. თუ ზრდის მაქსიმალური ტემპი სარგებლის მინიმალური ნორმის ტოლია, მაშინ არსებობს ამოხსნა და მისი გამოთვლა შესაძლებელია. ფონ ნეიმანმა შეძლო ეჩვენებინა, რომ მისი დაშვების პირობებში ამოხსნა ყოველთვის შესაძლებელია. ამით დამტკიცდა წონასწორობის არსებობის შესაძლებლობა.

რას გულისხმობს ეკონომიკური განვითარების მინიმუმამდე დაყვანა?

დავუშვათ, რომ გულმოდგინე მგეგმავი ეკონომიკას ისე აგებს, რომ იგი მაქსიმალურად განვითარდეს. თუ ის მეტისმეტად მაღალ განვითარების ტემპს აირჩევს, მიწოდების პირობა ზოგიერთი საქონლისათვის დაირღვევა. ზრდის თანდათანობით შემცირებით იგი განვითარების უმაღლეს ტემპს მიაღწევს, რომლის დროსაც ყველა საქონლისათვის მიწოდების პირობა დაკმაყოფილებულია. მაშინ მიწოდების პირობა დაკმაყოფილებულ უნდა იქნას, უკიდურეს შემთხვევაში, ერთი საქონლისათვის მაინც.

ინტუიციურად რას უნდა ნიშნავდეს სარგებლის განაკვეთის მინიმუმამდე დაყვანა?

რესურსის არაეფექტიანი გამოყენება გარკვეულად მისი ხელმისაწვდომი რაოდენობის შემცირების ეკვივალენტურია, ამიტომ ამ რესურსის ნაკლებობა და, აქედან გამომდინარე, მისი ფასიც იზრდება. რაც უფრო ეფექტიანია რესურსის გამოყენება, მით უფრო დაბალია მისი ფასიც. ფონ ნეიმანისეულ მოდელში რესურსი კაპიტალია. ამდენად, მის ეფექტიან გამოყენებას თან სდევს მისგან მიღებული შემოსავლის მინიმუმამდე კლება.

ერთი შეხედვით, პირდაპირი და დუალური პრობლემები სავსებით განსხვავებული ჩანს. ფონ ნეიმანმა მათი

მჭიდრო ურთიერთკავშირი უჩვენა. ფაქტობრივად, განვითარების მაქსიმალური ტემპი სარგებლის მინიმალური განაკვეთის ტოლია. თვალსაჩინოებისათვის ეკონომიკა შეიძლება უნაგირის ფორმას შევადაროთ: უზანგებს შორის უმაღლესი წერტილი უნაგირის წინა და უკანა კოტას შორის უმდაბლეს წერტილს თანხვდება.

წარმოების ოპერატიული მართვის თვალსაზრისით ფონ ნეიმანმა პირველი პროგრამების პრობლემა წამოჭრა როგორც პირდაპირი, ისე დუალური ასპექტით. გასული საუკუნის 40-იანი წლების დასასრულს ეს ასპექტები კოულსის კომისიაში შემავალმა მეცნიერებმა (მათ შორის დანციგმა და კუპმანსმა) დაამუშავეს. მაშინ აღრიცხვაზე დაფუძნებულ ოპტიმიზაციის მოდელებს, უკეთეს შემთხვევაში, შეეძლო ოპტიმუმის ლოკალური პირობები დაედგინა. ფონ ნეიმანმა ოპტიმუმის აგება შესაძლებელი გახადა.

მნიშვნელოვანი წვლილი შეიტანა მან აგრეთვე ეკონომიკური განვითარების თეორიაში იმით, რომ ეკონომიკის ზრდის ტემპსა და სარგებლის განაკვეთს შორის პირველ რიგში ახლო კავშირი აღმოაჩინა — აჩვენა, რომ მოდელს განვითარების სხვადასხვა ტემპის პირობებში გაწონასწორებული განვითარება შეეძლო. მაგრამ ამ ტემპებს შორის მხოლოდ ერთი, კერძოდ, განვითარების მაქსიმალური ტემპი იყო ეფექტიანი და იგი სარგებლის მინიმალური განაკვეთის ტოლია.

მათემატიკური საშუალებების თვალსაზრისით ფონ ნეიმანმა ეკონომიკურ ანალიზში ტოპოლოგიის ნაყოფიერება, ხოლო ზოგიერთი ამოცანის გადაჭრის შემთხვევაში კი მართლაც აუცილებლობა აჩვენა. აღრიცხვა, რომელიც ეკონომისტებისათვის სიამაყის საგანი იყო, თანდათანობით საწყალი კაცის მათემატიკად იქნა მიჩნეული. მორგენშტერნის მოგონებით, ფონ ნეიმანს უთქვამს, როცა მომავალ საუკუნეში ადამიანები ჰიკსის „ღირებულებისა და კაპიტალის" მსგავს წიგნებს აღმოაჩენენ, ისინი მას

დაახლოებით ნიუტონის დროს მიაწერენ, იმდენად პრიმიტიულია ამ წიგნში გამოყენებული მათემატიკაო. რამდენიმე ათწლეულის განმავლობაში ეკონომიკურ მეცნიერებაში ნაძღვილი რევოლუცია მოხდა. საუკეთესო მათემატიკური გონებით დაჯილდოებულმა ადამიანებმა ამ მეცნიერებისაკენ ლტოლვა დაიწყეს, მაგრამ ფონ ნეიმანის ზემოთ მოხსენიებული აზრი პრიმიტიული მათემატიკის შესახებ სრულად ვერ გამართლდა, ეკონომიკური მეცნიერების ნაშრომთა ძირითადი ნაკადი ისევ პრიმიტიულ მათემატიკას იყენებდა.

ეკონომისტები (ჯერ კიდევ პარეტომდე) სარგებლიანობას ისე აღწერდნენ ხოლმე, თითქოს იგი რაოდენობრივად ისევე იზომებოდა, როგორც ტემპერატურა ყოველდღიურ ცხოვრებაში. შკალის საწყისი წერტილი, ალბათ, ისევე ნებისმიერი იყო, როგორც წყლისა და ალკოჰოლის გაყინვის წერტილებს შორის არჩევანი. მაგრამ სარგებლიანობა, რომელსაც ერთი და იგივე პიროვნება სხვადასხვა საქონლისაგან იღებს, შეიძლება შეიკრიბოს და ითქვას, რომ ვაშლისა და ბანანის სარგებლიანობას შორის განსხვავება უფრო დიდია, ვიდრე ბანანსა და ალუბალს შორის.

ეკონომისტების უმეტესობა სარგებლიანობას განმარტებითი მიზნებისათვის იყენებდა და თავს არიდებდა ისეთ მტკიცებებს, რომელთათვისაც რაოდენობრივ რიცხვს მნიშვნელობა ჰქონდა. ეს განსაკუთრებით ნათლად ჩანს ფიშერთან. შემდეგ, უგულებელყო რა რაოდენობითი რიცხვის მიმართ რაიმე პრეტენზია, პარეტომ გადადგა საბოლოო ნაბიჯი და სარგებლიანობა საესებით რიგით კონცეფციად აღწერა. სარგებლიანობათა შედარება შესაძლებელია, მაგრამ მათი სხვაობებისა — არა. ზემომოყვანილი მაგალითი ვაშლის, ბანანისა და ალუბლის შესახებ დამოუკიდებელ შემცველობად იქნა დაყოფილი. ამის შედეგად კლებადმა ზღვრულმა სარგებლიანობამ თავისი

მნიშვნელობა დაკარგა და. იგი საქონლის შენაცვლების კლებადი ზღვრული ნორმით შეიცვალა. მიუხედავად ამისა, ღირებულების თეორიის მთლიანი სტრუქტურა შენარჩუნებულ იქნა.

ნეიმანმა და მორგენშტერნმა ცხადყვეს, რომ პიროვნების რისკის მიმართ განწყობა-ხასიათი სარგებლიანობის მისაღებად შეიძლება იქნას გამოყენებული. მიუხედავად იმისა, რომ განუსაზღვრელობის პირობებში გადაწყვეტილების მიღების პრობლემათა გადაჭრისას მას აქვს მნიშვნელობა, თამაშთა თეორიის კონტექსტში კი იგი უფრო მნიშვნელოვანი გადახვევაა, ვიდრე ძირითადი კომპონენტი. რაოდენობრივი გაზომვის ძირითადი იდეით ყველა ეს მიღებული ჯგუფი ერთმანეთისგან გამომდინარეობს. ამ გზით მიღებულ რაოდენობრივ სარგებლიანობებს, მხოლოდ რისკთან მჭიდრო კავშირის შემთხვევაში აქვს მნიშვნელობა. აუცილებლობის შემთხვევაში, მორგენშტერნის მოლოდინის წინააღმდეგ, რიგითი სარგებლიანობაც მართვა-გამგებლობას ემორჩილება.

ფონ ნეიმანმა და მორგენშტერნმა სარგებლიანობები, რომლებიც აქ ფართო მოხმარების საგნებისათვისაა განხილული, შემოსავლის ან სიმდიდრის რაოდენობისათვის გამოიყენეს. მათი ლოგიკური ანალიზის შედეგის მიხედვით, შესაძლებელია სარგებლიანობის ფულით ისე გამოხატვა, რომ პიროვნებას თავისი მოქმედებით მოსალოდნელი მაქსიმალური სარგებლიანობის არჩევა შეუძლია.

შეუძლებელია ასეთი აქსიომატური სისტემა პირდაპირ ემპირიულ გამოცდას ექვემდებარებოდეს. მან თავისი ვარგისიანობა ემპირიული დაკვირვებების ინტერპრეტაციაში უნდა დაამტკიცოს. ნეიმან-მორგენშტერნის სარგებლიანობის კონცეფციის შემთხვევაში, გარკვეული დაკვირვებები სირთულეებს ქმნის. ერთ-ერთი მათგანია რისკიანი თამაშების პოპულარობა. ეს ის პრობლემაა, რომლის გამოც სარისკო წამოწყებების მოსალოდნელი შედეგების

უმეტესობა უარყოფითია, ხოლო ბერნულის ჰიპოთეზის საფუძველზე ისინი მხოლოდ იმ შემთხვევაში შეიძლება იქნას მიღებული, თუ სარგებლიანობის შედეგად X-დან მიღებული ნამატი იმდენივეა, რამდენადაც X-დან სარგებლიანობის შედეგად წაგება. ეს იმას ნიშნავს, რომ ფულის ზღვრული სარგებლიანობა უნდა გაიზარდოს. მსჯელობის ეს მიმართულება შემდგომ განავითარეს მილტონ ფრიდმანმა და ლეონარდ სავაჯმა (1948). ამასთან დაკავშირებული პრობლემა ისაა, რომ თეორიაში რისკის შედეგად მიღებულ სიამოვნებას თუ ტკივილს აღგილი არ ეთმობა.

რა გამოვა, როცა რისკის მიმართ სიძულვილი შემოსავლის კლებად ზღვრულ სარგებლიანობადაა განმარტებული? ასე მაგალითად, მეწაღე, რომელმაც აღმოაჩინა, რომ თავისი აურაცხელი სიმდიდრის წაგების შედეგად ბედნიერია, უგონო სულელად გამოდის. ფონ ნეიმანმა და მორგენშტერნმა მკაფიოდ მიუთითეს, რომ ისინი ამ შემთხვევას არა მეწაღის, არამედ უფრო თავიანთი თეორიის ნაკლად განიხილავდნენ და თვლიდნენ, რომ ეს ნაკლი მომავალი, უფრო რთული გამოკვლევების შედეგად უნდა გამოსწორდეს.

ცენტრალური პრობლემა კი ალბათობების ბუნებას ეხება. ნეიმანი და მორგენშტერნი თავიანთი ინტერპრეტაციით მოვლენათა განმეორების ობიექტური სიხშირით კმაყოფილდებიან[305]. ამ განმარტების ნაკლი ის არის, რომ ადამიანთა გადაწყვეტილებებს ხშირად მოვლენათა განმეორების ასეთი ობიექტური სიხშირეები არ წარმართავენ. თუ იმ საგომით ვისარგებლებთ, რომ ყოველი გადაწყვეტილება გარკვეული ამრით უნიკალურია, მაშინ ასეთი სიხშირეების მნიშვნელობაც კი გაურკვეველია. ამიტომ ნეიმანმა და მორგენშტერნმა დაუშვეს, რომ სუბიექტურ

---

[305] Theory of Games and Economic Behavior (1944). 2nd. ed. Princeton, N.Y., 1947.

აზრებად განმარტებული ალბათობები უდავოდ სარგებლიანობას უკავშირდება.

§ 2. ტიალინგ კუპმანსი (1910-1985)

მეორე მსოფლიო ომის ადრეული წლები მათემატიკური ეკონომიკისათვის არაჩვეულებრივად ნაყოფიერი პერიოდი იყო. ეკონომეტრიკაში მრავალპრობლემური მოდელებისათვის პირველი კლასიკური მეთოდები დაამუშავეს. წარმოების წრფივი მოდელების გამოყენების საქმეში ჯონ ფონ ნეიმანისა და ვასილ ლეონტიევის პიონერულმა მცდელობებმა წრფივი პროგრამირებისა და ეკონომიკური აქტიეობის ანალიზისათვის ნიადაგი მოამზადა. ახალმა მათემატიკურმა საშუალებებმა რესურსების განაწილებას ახალი პერსპექტიევები გაუხსნა. ამ შემოქმედებით აქტიეობაში ბევრმა შეიტანა წვლილი, მაგრამ ცალკე აღებული ვერც ერთი მათგანის წვლილი ვერ შეედრება ტიალინგ კუპმანსის წვლილს.

2.1. ბიოგრაფიის ძირითადი მომენტები

ტიალინგ ჩარლზ **კუპმანსი** დაიბადა ჰილვერსამში (ნიდერლანდები) 1910 წელს. იგი განათლებულ ოჯახში აღიზარდა – მამამისი სკოლის დირექტორი იყო, მისი ერთ-ერთი ძმა მინისტრი გახდა.

კუპმანსი ფიზიკასა და მათემატიკას უტრეხტის უნივერსიტეტში სწავლობდა და 1933 წელს ჰუმანიტარული მეცნიერებისა და ფილოსოფიის მაგისტრის ხარისხი მიიღო. გერმანულ ენაზე გამოქვეყნებული მისი პირველი ორი ნაშრომი თეორიულ ფიზიკაში მათემატიკურ გამოკვლევებს მიეძღვნა, თუმცა მისი სადიპლომო შრომა მათემატიკურ სტატისტიკაში შესრულდა, ხოლო სადოქტორო დისერტაცია კი 1936 წელს ეკონომეტრიკაში დაიცვა. იმავე წელს კუპმანსი დაქორწინდა და სამი შვილი შეეძინა.

მომდევნო ორ წელს კუპმანსი ნიდერლანდების სასწავლებლებში (მათ შორის როტერდამში) ეკონომიკას ასწავლიდა. იქ იგი იან ტინბერგენის კოლეგა იყო. ფიზიკასა და ეკონომიკაში მის აღრეულ სამეცნიერო მოღვაწეობასა და კუპმანსის კარიერას შორის გარკვეული პარალელის გაკლება შეიძლება. ასე მაგალითად, ტინბერგენის მსგავსად 1938 წელს კუპმანსი სამუშაოდ ჟენევაში, ერთა ლიგაში გადავიდა, სადაც იგი გემთმშენებლობის საკითხებს იკვლევდა.

1940 წელს კუპმანსი ოჯახთან ერთად შეერთებულ შტატებში გადასახლდა. აქ დასაწყისში იგი პრინსტონში მკვლევრად მუშაობდა და პარალელურად ნიუ-იორკის უნივერსიტეტის ბიზნესის სკოლაში ასწავლიდა, შემდეგ კი ფილადელფიაში სადაზღვევო კომპანიაში მოღვაწეობდა.

1942-1944 წლებში იგი, როგორც სანაოსნო ტვირთების რეგულირების გაერთიანებული საბჭოს სტატისტიკოსი, ტრანსპორტირების დაგეგმვის სამუშაოებს ასრულებდა, რამაც წრფივ პროგრამირებამდე მიიყვანა. 1955 წელს ტაილინგი ჩიკაგოში გადავიდა და ორი წლის შემდეგ ჩიკაგოს უნივერსიტეტის პროფესორის ასისტენტად დაინიშნა.

1955 წლიდან 1981 წლამდე კუპმანსი იელის უნივერსიტეტის პროფესორია ეკონომიკის დარგში. **1975 წელს ნობელის პრემია მიენიჭა ეკონომიკის დარგში (კანტოროვიჩთან ერთად) რესურსების ოპტიმალური განაწილების თეორიაში შეტანილი წვლილისათვის.** გარდაიცვალა 1985 წელს.

კუპმანსს ახასიათებდნენ, როგორც წყნარ, უპრეტენზიო და კეთილ კაცს, რომელსაც წინდახედული მსჯელობისა და თითოეული სიტყვის დასაბუთების უნარი გააჩნდა. ევროპული ტერმინოლოგიის მიხედვით, მისი პოლიტიკური შეხედულებები სოციალ-დემოკრატიული იყო, მაგრამ პოლიტიკური მრწამსი მის გამოკვლევებზე ზეგავლენას არ

ახდენდა, თუ არ ჩავთელით თემის საკითხს, რომელსაც იგი თავისი ინტერესების მიხედვით არჩევდა. კუპმანსი გაშეთებისათვის არ წერდა, მაგრამ გარეშე სამყაროსათვის მას სურდა, რომ მეცნიერი და პროფესორი ყოფილიყო.

იმ შრომებს შორის, რომლებმაც კუპმანსს სახელი გაუთქვა, მხოლოდ ერთია მთლიანად მის მიერ დაწერილი, კერძოდ – **„სამი წერილი ეკონომიკურ მეცნიერების მდგომარეობაზე"**[306]. ზოგადად ამ წიგნს რაიმე ახლის თქმის პრეტენზია არა აქვს. იგი უფრო ერთი კაცის განმარტებებია ეკონომიკური თეორიის დარგის ზოგიერთი ბოლოდროინდელი მიღწევების შესახებ. ეს წიგნი კუპანსის შესაძლებლობების ბრწყინვალე ნიმუშია. იგი, პირველ რიგში, ეკონომიკური პრობლემების ანალიზისაკენ ეკონომისტთა ყურადღებას მიაპყრობს. კუპმანსის სხვა ძირითადი ნაშრომები ჟურნალებსა და კოლექტიურ კრებულებშია გამოქვეყნებული. მათი უმეტესობა, ზოგიერთი გვიანდელი წერილის გამოკლებით – **„ტიალინგ კუპმანსის სამეცნიერო სტატიებშია"**[307] თავმოყრილი. ყველა მათგანი ძირითად თეორიულ იდეებს ეხება და ფუნდამენტური მნიშვნელობისაა ეკონომეტრიკის მეთოდებში.

წარმოების ანალიზის ერთ-ერთი ძირითადი პრობლემა რესურსების განაწილების ეფექტიანობაა. ამ პრობლემის ბუნებრივმა განზოგადოებამ კუპმანსი რესურსების დროის მიხედვით განაწილებამდე მიიყვანა. მან განაწილების ცნება ეკონომიკური ბრდის კონცეფციაზე, კერძოდ, მოსახლეობის პრობლემაზე განავრცო, რისთვისაც განისაზღვრა ის ოპტიმალური გზა, რომლითაც ეკონომიკას, მდგომარეობის მიუხედავად, ერთ სულ მოსახლეზე მომსახურების

---

[306]Koopmans T. Linear Regression Analysis of Economic Tume Series. Haarlen: Bonn, 1957.

[307]Scientific Papers of T.Koopmans. N.Y., 1970.

მაქსიმალურ დონეს შეუძლია მიაღწიოს. იგი იკვლევდა აგრეთვე იმ გზებს, რომლითაც გაზრდილი მოსახლეობის ზომავალი დოვლათი უნდა განისაზღვროს. ეს სამუშაოები ბუნებრივი რესურსების ოპტიმალურ განაწილებას შეეხებოდა.

რესურსების თეორიაში კუპმანსი წამყვანი აუტორიტეტული მკვლევარი გახდა. მისი ზემოაღნიშნული ნაშრომები მნიშვნელოვანი იყო ადრინდელი ნაშრომების სინთეზის, ცნებების განმარტებებისა და მათი ურთიერთდაკავშირებისათვის, მაგრამ მათ ეკონომიკური თეორიის შემდგომი განვითარება ვერ შეძლეს.

კუპმანსმა თითქმის ვერაფერი შემატა ისეთ არსებით ეკონომიკურ საკითხებს, როგორიცაა დასაქმება, ინფლაცია, შემოსავლების განაწილება, მონოპოლია, რეგულირება ან სავალუტო კურსის პრობლემები. მისი ადრეული წერილი – **„ინფლაციის დინამიკის შესახებ"** აღასტურებს, რომ კუპმანსი მართლაც არ იყო ძალიან ძლიერი ამ მხრივ. იგი უხალისოდ ეკიდებოდა იმ დარგებში მუშაობას, სადაც მისი სამეცნიერო დონე სრულად არ გამოიყენებოდა. ეს ალბათ არა მარტო მის ინტელექტუალურ თვითდისციპლინაზე, არამედ ეკონომიკურ თეორიებთან მიმართებაში მისი მეცნიერული ხედვის ერთგვარ შეზღუდულობაზეც მიუთითებს.

2.2. ეკონომეტრიკა და წრფივი პროგრამირება

დარგი, რომელშიც კუპმანმა ფუნდამენტური წვლილი შეიტანა, ეკონომეტრიკა იყო. კიდევ ერთხელ მოკლედ მიმოვიხილოთ ახალი დისციპლინის ადრეული ისტორია. ეკონომისტები (უ. პეტი, რ. კანტილიონი, ფ. კენე და სხვ.) მათემატიკასა და სტატისტიკას იყენებდნენ. თანამედროვე ეკონომისტებისათვის კი საპროგრამო საკითხი ეკონომი-

კური თეორიის, მათემატიკის და სტატისტიკის სინთეზი გასდა.

ჯერ კიდევ 1912 წელს ირვინგ ფიშერმა ამ პროგრამის გაერთიანება სცადა, მაგრამ არასრულყოფილად. მან თავისი გეგმა მე-19 საუკუნის 20-იან წლებშიც, თავისი ერთ-ერთი წერილის გამოქვეყნების უშედეგო მცდელობის შემდეგ, განაახლა. საქმე ის იყო, რომ ეკონომიკურ ჟურნალს მისი მხოლოდ ეკონომიკური ნაწილი აინტერესებდა, სტატისტიკურს კი ეკონომიკური თეორიები უმაღლესი მათემატიკის გარეშე სურდა, ხოლო მათემატიკური ჟურნალი ეკონომიკური თეორიით და სტატისტიკით არ დაინტერესებულა. ის, რაც ფიშერის მიერ დისციპლინათშორის კვლევად იყო მიჩნეული, ცალკე დისციპლინად უნდა ჩამოყალიბებულიყო. პარალელურად, ევროპაში ასევე აბრეშენბლა რაგნარ ფრიში და ახალ დისციპლინას მანაც **ეკონომეტრიკა** უწოდა[308], თუმცა ეს სიტყვა უფრო ადრეც გამოიყენებოდა.

30-იან წლებში ახალი დისციპლინის ძირითად ამოცანას წრფივი რეგრესიის[309] მეშვეობით წმინდა ეკონომიკური ურთიერთობების განსაზღვრა წარმოადგენდა. ზემოთქმულის ილუსტრაციაა მიკროეკონომიკაში ჰენრი შულცის[310] მიერ მოთხოვნის კვლევა და საკითხის შესწავლა, ისევე როგორც ტინბერგენის[311] კვლევა მაკროეკონომიკაში; თუმცა, ეს მეთოდი უფრო ექსპერიმენტულ მეცნიერებებს მიესადაგებოდა, ვიდრე ეკონომიკას. თუ საჭიროა მარცვლეულის მოსავალზე სასუქის გაელენის შეფასება, აუცილებლად ექსპერიმენტი უნდა ჩატარდეს, რომლის

---

[308] Frisch Ragnar. Note on the Term "Econometrics" -Econometrica. 4(1), 1936.

[309] რეგრესია (ლათ. regressio) უკუსვლას ნიშნავს

[310] Schulz Henry. The Theory and Measurement of Demand. Chicago: Univ. of Chicago Press, 1938.

[311] Tinbergen Jan. An Econometric Approach to Business Cycle Problems, Paris, 1937.

დროსაც სასუქის რაოდენობა ცვალებადია, მაშინ როცა ყველა სხვა პირობა ხანგრძლიეად უცვლელი რჩება. ასეთ კონტროლს დაქვემდებარებული ექსპერიმენტები ეკონომიკურ თეორიებში იშვიათობაა. ამიტომ ეკონომისტები იძულებულნი არიან ისტორიულ მონაცემებს დაეყრდნონ, რომელთა ურთიერთდამაკავშირებელი ცვლილებები რამოდენიმე ფაქტორის ერთობლიე შედეგს წარმოადგენს.

ეკონომეტრიკული კვლევების უმეტესობას შეერთებული შტატების ეკონომიკურ გამოკვლევათა „კოულსის კომისია" ხელმძღვანელობდა. იგი ალფრედ კოულს III-ის – ბანკირის მიერ დაარსდა, რომელიც აფინანსებდა აგრეთვე ახალ ჟურნალ „ეკონომიკას". იგი იელში ფიშერის სტუდენტი იყო და თავად გამოქვეყნებული ჰქონდა მნიშვნელოვანი გამოკვლევა საფონდო ბირჟის პროგნოზირების საიმედოობასთან დაკავშირებით (უამრავი უარყოფითი შედეგით). 1945 წლისათვის კოულსის კომისია რაოდენობრივი ეკონომიკური თეორიის „მექად" იქცა.

ამას ისევ კუპმანსთან მივყავართ, ვინაიდან იგი კოულსის კომისიის სამეცნიერო ხელმძღვანელი გახდა და მის მუშაობაში მნიშვნელოვანი წვლილი შეიტანა. მისი დისერტაცია – **„ეკონომიკური დროითი მწკრივების წრფივი რეგრესიული ანალიზი"** (1937) კვლავ ერთგანტოლებიან რეგრესიებს ეხებოდა, მაგრამ ამჟამად მის ძირითად საგანს ის პრობლემები წარმოადგენდა, რომელიც იმ შესაძლებლობიდან წარმოიშვება, რომლის მიხედვითაც ცვლადებს შორის ფაქტობრივად სხვა დამოკიდებულებებიც არსებობს.

კუპმანსის შემდგომი ნაშრომი – **„ტანკერის საფრახტო გადასახადების ნორმირება და ტანკერების მშენებლობა"** (1939) ძირითადად გამოყენებით ეკონომიკაში გამოკვლევას წარმოადგენდა. მას მივყავართ ზოგად დასკვნამდე, რომლის მიხედვითაც ეკონომიკური

პრობლემები ჩვეულებისამებრ ერთდროული განტოლებების მწკრივთა სიმრავლითვე უნდა აღვწეროთ.

მომდევნო თოთხმეტი წლის განმავლობაში ეკონომეტრიკული მეთოდების შემუშავება და განვითარება ერთდროული განტოლების მოდელებისათვის კუპმანსის კვლევის ძირითად თემად იქცა.

ამ პერიოდის მნიშვნელოვანი მონაპოვარია მისი ცნობილი მონოგრაფია – „**სტატისტიკური დასკვნა დინამიკურ ეკონომიკურ მოდელებში**" (1950).

ეკონომეტრიკული მოდელების აგებისას კუპმანსი იდენტიფიკაციის (გათანაბრების), შეფასებისა და გამოთვლის პრობლემებს განასხვავებდა. მაშინ, როცა შეფასება და გამოთვლა ეკონომიკური თეორიის ისტორიას არ მიეკუთვნება, ეკონომიკური ურთიერთკავშირების იდენტიფიკაცია (გათანაბრება) მართლაც ეკონომიკასა და სტატისტიკას შორის ფუნდამენტურ კავშირებს ეხება. სწორედ ამ სფეროში შეიტანა ყველაზე მეტი წვლილი კუპმანსმა (სხვებთან ერთად). ამ ნაშრომების არსი კვლავ მოხმარებისა და მიწოდების ფუნქციების გამოყენებისას აიხსნება. ამის გარეშე მოცემული ცვლილებების პოლიტიკაზე ზეგავლენა შესამჩნევია. კოულსის კომისიის განსაკუთრებულობა იდენტიფიკაციის საკითხში განპირობებული იყო მათ მიერ პარამეტრების ცალ-ცალკე ამოცნობის უნარით, რაც იმაზე მიგვითითებს, რომ ეკონომეტრიკას ეკონომიკური გადაწყვეტილებების მიღებაში დახმარება შეუძლია.

ეკონომეტრიკულმა შრომებმა კუპმანსი ეკონომიკური მეცნიერების მეთოდოლოგიის შესახებ მკაფიო შეხედულებების შემუშავებამდე მიიყვანა, რაც აისახა მის 1947 წელს გამოქვეყნებულ სტატიაში – „**გაზომვა თეორიის გარეშე**".

კუპმანსის მოღვაწეობის მეორე მნიშვნელოვანი სფეროა **წრფივი პროგრამირება**. ჩვეულებრივ, დიფერენციალური აღრიცხვის მღვრული ტოლობების სახით ოპტიმა-

ლური ამოხსნის საერთო პირობების ცოდნა საკმარისად იყო მიჩნეული. ახალი პრობლემა ოპტიმუმის რიცხობრივ გამოთვლაში მდგომარეობდა. ოპტიმიზაცია, ეს იყო გარკვეული წრფივი ცვლადების მიზნობრივი ფუნქცია.

ასეთი პრობლემა კანტოროვიჩმა 1939 წელს გადაწყვიტა, მაგრამ იგი იმ დროისათვის დასავლეთში არ იყო ცნობილი. ფრანკ ჰიჩკოკმა 1941 წელს პრობლემა ისეთი შემთხვევისათვის ამოხსნა, როცა პროდუქცია რამდენიმე სხვადასხვა წყაროდან მაქსიმალურად დაბალი სატრანსპორტო დანახარჯებით სხვადასხვა რაიონში ნაწილდება. ამ შემთხვევაში ამოხსნა შედარებით მარტივი იყო, რადგანაც შეზღუდვები ტოლობების სახით ჩნდებოდა[312]. კუპმანსი მის ომისდროინდელ ნაშრომში, რომელიც საზღვაო ტვირთაზიდვას ეხებოდა (მისთვის ჰიჩკოკის ნაშრომი ცნობილი არ იყო), იმავე ტიპის პრობლემას წააწყდა, რაც უკვე 1942 წელს იყო ცნობილი, მაგრამ სხვადასხვა მარშრუტის ტვირთების ამსახველი შემორანდუმი მხოლოდ სამეცნიერო ლიტერატურაში გამოქვეყნდა[313]. დაახლოებით იმავე დროს აშშ-ის საჰაერო ძალების პრობლემების საპასუხოდ და ნაწილობრივ კუპმანსის წახალისებით ჯორჯ ბ. დანციგმა წრფივი პროგრამირების პრობლემების ზოგადი ფორმულირება და მისი ამოხსნის სიმპლექსური[314] ალგორითმი[315] მოგვცა. კუპმანსის განსაკუთრებული წვლილი იმაში მდგომარეობს, რომ იგი ე.წ. ჩრდილოვანი ფასების ეკონომიკურ მნიშ-

---

[312]**Hitchcock** Frank L. The Distribution of a Product From Several Sources to Numerous Localities. "Journ. of Mathematic of Physics", 20/1941.

[313]**Koopmans**, T. იხ. ზემოაღნიშნული წიგნი, 1970.

[314]**სიმპლექსი** (ლათ. simplex უბრალო) ტელეგრაფის ან ტელეფონის ცალმხრივი კავშირი, რომლის დროსაც ერთი სადგური მხოლოდ გადაცემას აწარმოებს, მეორე კი — მიღებას.

[315]**ალგორითმი** — რაიმე ამოცანის ამოსახსნელად საჭირო მათემატიკურ მოქმედებათა ერთობლიობა.

ენელობას აღრევე ჩასწეღა. წრფივი პროგრამირება სრულად იყო წარმოდგენილი კუპმანსისა და სტენლი რეიტერის ერთობლივ ნაშრომში – „**ტრანსპორტირების მოდელი**" (1951).

2.3. წარმოების ეფექტიანობა

განსაზღვრულ ჩრდილოეან ფასებში გაანგარიშებული ტეირთის გადაბიდვის ოპტიმალური პროგრამის აღწერით, კუპმანსი ფაქტობრივად, უკვე წრფივი პროგრამირების გამოყენების ყარგლებს გასცდა. ეს მაშინ, როდესაც წრფივი პროგრამირება ისეთ ამოხსნას ეძებს, რომელიც სპეციფიკურ მიზნობრივ ფუნქციას მაქსიმალურს ხდის. კუპმანსი უპირატესად ისეთი ამოხსნებითაა დაინტერესებული, რომლებიც მიზნობრივი ფუნქციის შერჩევის გარეშეა ეფექტიანი. ინდივიდუალური უფლებისა და განაწილების საკითხის განხილვის აქცენტირების გარეშე, იგი თავისი მოქმედების არეს წარმოების ეკონომიკური ეფექტიანობით საზღვრავს.

იმ დრომდე ასეთი პრობლემები წარმოების მასშტაბების მეშვეობით გადმოიცემოდა. წარმოების ფუნქცია გვიჩვენებს, თუ როგორია პროდუქციის ყველაზე დიდი მოცულობა, რომელიც არსებული დანახარჯების პირობებში შეიძლება მივიღოთ. წარმოების ზღვრული მოცულობა გვიჩვენებს, თუ რა რაოდენობის პროდუქცია შეიძლება გამოვუშვათ არსებული საწარმოო რესურსებიდან. თითოეული ფუნქცია უკვე ოპტიმიზაციის შედეგია, მაგრამ ეს ქმედება მკაფიოდ არ გაანალიზებულა. კუპმანსს ამ ოპერაციების ნათლად წარმოჩენით წარმოების თეორიის ფუნდამენტური ინფრასტრუქტურის[316] შექმნა სურდა.

---

[316] **ინფრასტრუქტურა** (ლათ. infra – ქვე, ქვეშ და structura) მეურნეობის იმ დარგების კომპლექსი, რომლებიც ემსახურება სამრეწველო და სასოფლო-სამეურნეო წარმოების (ეზების, არსების, ნაესადგურების,

ამ საკითხზე კუპმანსის მთავარი ნაშრომები მის 1951 წლის კრებულშია შესული. 1970 წლის კრებულში საყურადღებო წანამძღვარს წარმოადგენს სტატია – **„რესურსების ეფექტიანი განაწილება"**, ხოლო მისი ზუსტი განხილვა 1957 წლის კრებულშია მოცემული. კუპმანსი ამას წარმოებრივი პროცესის, როგორც გარკვეული მაჩვენებლების ერთობლიობის განხილვით აღწევს. თითოეული საწარმო (ფონ ნეიმანის 1937 წლის მოდელის მიხედვით) წარმოების მუდმივი დანახარჯებითა და პროდუქციის წარმოების გარკვეული მიმართულებით ხასიათდება. როდესაც ეს საწარმო სხვადასხვა დონეზე მუშაობს, ყველა დანახარჯი და პროდუქცია თანაბარი პროპორციით იცვლება. ეს კი შეუსაბამობაშია წარმოებისა და გარდაქმნის ფუნქციების ერთგვაროვან შენაცვლებასთან. მაგრამ კუპმანსი სიფრთხილით განმარტავს, რომ გლუვი წირით აღრიცხვის მეთოდი, ერთი და იმავე ტიპის დანახარჯისა და პროდუქციის სხვადასხვა მაჩვენებლების დაზუსტების მეშვეობით, ნებისმიერ სასურველ შედეგს შეიძლება მივუახლოოთ. ასეთი მიახლოების შედეგი წრფივი მაჩვენებლების ანალიზი იყო.

ასეთი მიდგომით, წარმოების ეფექტიანობას ის ფაქტი განსაზღვრავს, რომ მოცემული რესურსებისათვის შეუძლებელია ერთი სახის საბოლოო პროდუქტის ზრდა მეორეს შემცირების გარეშე. რასაკვირველია, წარმოების ასეთი ეფექტიანობა ხალხის უპირატესობის, სოციალური სამართლიანობის, მათი შეხედულებებისა და ეკონომიკური სისტემის მიუხედავად, ნებისმიერ შემთხვევაში სასურველია.

ხიდების, აეროდრომების, საწყობების, წყალმომარაგების, კანალიზაციისა და ა.შ.) მშენებლობას. ტერმინი ეკონომიკურ ლიტერატურაში გაჩნდა XX ს-ის 40-იანი წლების ბოლოს.

ეფექტიანობის ასეთმა გააზრებამ კუპმანსი ფასების ახალ, საინტერესო განმარტებამდე მიიყვანა. ნეიმანის მიერ ძირითადი პრობლემა სიდიდეების თვალსაზრისით, უკვე ფასების დუალურ პრობლემასთანაა დაკავშირებული. მაგრამ მისი მოდელი კეთილდღეობის ეკონომიკურ თეორიის ხერხემლად არ გამოდგებოდა, რადგანაც იგი მოხმარებას საბოლოო პროდუქტის სახით არ განიხილავდა. კუპმანსმა ნეიმანის მსჯელობა საბოლოო პროდუქტის ეფექტიანობის შესახებ წარმატებით გამოიყენა.

წარმოების პროგრამის ეფექტიანობის დაშვების შემთხვევაში კუპმანსი აჩვენებს, რომ წარმოების ყოველ დანახარჯზე და პროდუქციაზე ისეთი მომგებიანი ფასი შეიძლება დაწესდეს, როდესაც: პირველი, – არცერთი საწარმო არ არის რენტაბელური და მეორე, – ეფექტიანი პროგრამის მქონე ნებისმიერი საწარმო მაშინვე არც მოგებას და არც წაგებას არ იძლევა; მესამე, – ნებისმიერმა არაეფექტიანმა საწარმომ ზარალი უნდა განიცადოს. გარდა ამისა, პროდუქციას საბოლოო ფასი აქვს, ხოლო შუალედურ საქონელს ფასი შეიძლება ფაქტობრივად არც ჰქონდეს. თუმცა ამ ფასების ეფექტიანობის განსაზღვრა არსებული ბაზრის პირობებში მოთხოვნა-მიწოდებაში არაფერს ცვლის.

კუპმანსმა საწინააღმდეგო თეორემაც დაამტკიცა: ყოველთვის, როდესაც ზემოთ მოხსენიებული თვისებების მქონე ფასების სისტემის მოძებნა შესაძლებელია, წარმოების შესაბამისი პროგრამა ეფექტიანი იქნება. კუპმანსმა აღნიშნა, რომ მან ვერ იპოვა ისეთი ფასები, რომლებიც ქარხნებს ისე ოპტიმალურად განალაგებს, რომ მათ შორის ტრანსპორტირების დანახარჯები დასაშვები იყოს. გარდა ამისა, აღმოჩნდა, რომ ორი ეფექტიანი ფასის შეფარდება შესაბამისი საქონლის შენაცვლების ზღვრული ნორმის ტოლია.

საერთოდ, ლ. კანტოროვიჩისა და კუპმანსის ანალიზებმა ცხადყო, რომ ბაზრების არსებობის მიუხედავად, ფასების იდეა მჭიდროდ უკავშირდება ეფექტიანობის ცნებას. უკვე გასაგები ხდება, თუ რატომ მიუძღვით ძირითადი წვლილი სხვადასხვა იდეოლოგიის მქონე ეკონომისტებს (დაწყებული ლიბერალიზმით და სოციალიზმით დამთავრებული) ფასების თანამედროვე თეორიაში, მაგრამ კუპმანსის ეფექტიანობის ანალიზი პროდუქციისა და წრფივი მაჩვენებლების ანალიზისათვის ჯერ კიდევ შეზღუდული იყო. კენეთ ეროუს და ჯერალდ დებრიუს რამდენიმე წელიწადი დასჭირდათ ორივეს მიმართ მისი განზოგადებისათვის.

* * *

კუპმანსი ფიზიკის მეცნიერებისაგან ეკონომიკისათვის „უფრო დიდი საჩუქარი იყო", ვიდრე ტინბერგენი. მან ეკონომიკას არამარტო ფიზიკის მათემატიკური გამოცდილება, არამედ მისი მეცნიერული კვლევის ალღოც შესძინა. მეორე მსოფლიო ომის წინა სტადიაზე მყოფი ეკონომისტებისათვის სწორედ ეს კომპონენტები აღმოჩნდა მეტად ნაყოფიერი. ამასთან, გასათვალისწინებელია, რომ კუპმანსს სისტემატური ეკონომიკური განათლება არ მიუღია. ეს გასაგებს ხდის, თუ რატომ მიაპყრო მან მთელი თავისი ყურადღება ფუნდამენტური კონცეპტუალური პრობლემების შედარებით ვიწრო არეს. ამ პრობლემების ამოხსნაზე მუშაობისას მისმა უკომპრომისო თავდადებამ მძლავრი იმპულსი მისცა მკაცრ თეორიულ ანალიზს.

ძნელია ამოიცნო კუპმანსის შრომებში ინდივიდუალური აღმოჩენები, რომლებიც მხოლოდ მას ეკუთვნის. უმეტეს შემთხვევაში მეცნიერული მიღწევები ხშირად სხვადასხვა ადამიანის მჭიდრო მუშაობის შედეგი იყო. ეს სულ უფრო და უფრო ტიპური გახდა ეკონომიკისათვის, ისევე

როგორც მეცნიერების სხვა დარგებისათვის. კუპმანსის ერუდიციამ ეკონომიკის განვითარებას დიდად შეუწყო ხელი.

კუპმანსის პოპულარობა, უპირველეს ყოვლისა, ეკონომეტრიკაში და წრფივი მაჩვენებლების ანალიზში, აგრეთვე კაპიტალისა და ეკონომიკური ზრდის თეორიაში მისი უდიდესი მნიშვნელობის რიგ მეცნიერულ მიღწევებს ეფუძნება. გასული საუკუნის 50-60-იან წლებში ამ მიღწევებმა ფართო მასშტაბების ეკონომეტრიკულ მოდელებს დაუდო საფუძველი, რის შედეგადაც დაგეგმილი პრობლემების ამოსახსნელად პრაქტიკულად წრფივი მოდელების გამოყენება გახდა შესაძლებელი, რამაც კეთილდღეობისა და ფასთა სისტემების ახალი განჭვრეტა უზრუნველყო.

კუპმანსის შრომები თითქმის არასოდეს ყოფილა სადავო, არა იმიტომ, რომ უინტერესოა, არამედ იმიტომ, რომ კუპმანსი დაუსაბუთებლად არაფერს ამბობდა. მის მიღწევებს ეკონომიკური კვლევის ძირითადი ნაკადი სწრაფად შთანთქავდა. ალბათ პარადოქსია, მაგრამ ეს ეკონომიკის თეორეტიკოსების წრის გარეთ მისი სახელის პოპულარობას ხელს უფრო უშლიდა, ვიდრე უწყობდა. ეკონომისტების სახელის გავრცელებას კამათი უფრო უწყობს ხელს, რომელიც „მოუმწიფებელ" შრომებს სრულყოფს.

რასაკვირველია, კუპმანსის დიდებას მისი კვლევის აბსტრაქტულობა და მაღალი მომთხოვნელობაც უშლიდა ხელს. იგი შესანიშნავი ეკონომისტი იყო. პროფესიონალ ეკონომისტებს შორის ალბათ ცოტანი იყვნენ ასე პატიეცემულნი და დაფასებულნი. ნათელი მსჯელობის უნარმა და სინთეზის ნიჭმა მას სტუდენტებს შორისაც გაუთქვა სახელი. თანამედროვეებისათვის მის სამეცნიერო მოღვაწეობაზე გაცილებით შთამბეჭდავი ზუსტი მეცნიერული ნორმების მიმართ მისი უკომპრომისო ერთგულება იყო. ამან უფრო ღრმა კვალი დაამჩნია ეკონომიკის ისტორიას,

ვიდრე კუპმანსის წელილმა ამ მეცნიერების აღმშენებლობას.

§ 3. კენეთ ჯოზეფ ეროუ

გასული საუკუნის მეორე ნახევარში ეკონომიკის სფეროში სიმძიმის ცენტრმა მაკროეკონომიკიდან მიკროეკონომიკისაკენ გადაინაცვლა. 20-50-იან წლებში კვლევები, უპირატესად წარმოების მოცულობისა და დასაქმების პრობლემებს ეხებოდა. 50-70 წწ. ცენტრალური ადგილი ისევ რესურსების განაწილებამ დაიკავა. თავდაპირველად ეს ცელილებები მხოლოდ ადრინდელ კვლევებში შეინიშნებოდა, მოგვიანებით კი იგი სამეცნიერო ლიტერატურაშიც ნათლად გამოიკვეთა. ამ „გადანაცვლებაში" ცალკე აღებულ არცერთ ეკონომისტს არ შეუტანია ისეთი წელილი, როგორც კენეთ ეროუს.

კ. ეროუმ ეკონომიკის ფაქტობრივი ფუნქციონირების პრობლემები შეისწავლა, რაც სავსებით შეეფერებოდა მათემატიკურ პროგრამირებაში მის განსწავლულობას. ეს ტრადიციები იწყება ჯერემი ბენჯამიდან ჯონ სტიუარტ მილამდე და ალფრედ მარშალამდე, არტურ სესილ პიგუმდე და შემდგომში 30-იანი წლების „კეთილდღეობის ეკონომიკის" თეორიამდე გრძელდება. ამ ტრადიციების დამახასიათებელი თვისება ის არის, რომ მაღალი მორალური თვისებებით დაჯილდოებული და ჰუმანური იდეების მქონე ინტელექტუალი „იდეალური ეკონომიკის" რაციონალურ მოდელს აგებს და ამ იდეალს არასრულყოფილ რეალობას უპირისპირებს, შემდეგ კი ამ რეალობათა ნაკლოვანებების გამოსასწორებელ გზებსა და საშუალებებს ეძიებს.

3.1. ნაშრომების მიმოხილვა

კენეთ **ეროუ** დაიბადა 1921 წელს ნიუ-იორკში. მისი მშობლები ჯერ კიდევ ბავშვობის ასაკში ჩამოიყვანეს

თავიანთმა მშობლებმა ამერიკის შეერთებულ შტატებში. ოციან წლებში ეროუს მამის საქმე კარგად აეწყო და კენეთმა ბავშვობის წლები კომფორტაბელურ სახლში გაატარა, სადაც ბევრი კარგი წიგნი პქონდათ. მისი ინტელექტუალური შესაძლებლობები ადრე გამომჟღავნდა — იგი განსაკუთრებით ისტორიით იყო დაინტერესებული.

„დიდი დეპრესიის" პერიოდში კენეთის მამამ თითქმის ყველაფერი დაკარგა და ოჯახი გაღატაკდა, რამაც ღრმა კვალი დაამჩნია მის სოციალურ მსოფლმხედველობას. რისკი და დაგზვევა მისი გვიანდელი ნაშრომების ძირითადი მიმართულება გახდა. საშუალო სკოლის დამთავრების შემდეგ იგი ნიუ-იორკის სიტი-კოლეჯში შევიდა, სადაც მიღება თავისუფალი იყო. განსაკუთრებით მათემატიკა და ლოგიკა აინტერესებდა, მაგრამ სამუშაოს უფრო ადვილად შოვნის მიზნით მან სტატისტიკა აირჩია. მისმა სადიპლომო ნაშრომმა უმაღლესი შეფასება და მედალი ღაიმსახურა. 1940 წლის გაფხულში მას, როგორც მცირე საგაზღვევო კომპანიის ექსპერტ-სტატისტიკოსს, ფულიც გაუჩნდა. მორალური რისკისა და არახელსაყრელი არჩევანის კონცეფციებმა მის მოღვაწეობაში დიდი როლი შეასრულა.

ეროუ საშუალო სკოლის მასწავლებლად ვერ მოეწყო და კოლუმბიის უნივერსიტეტში მათემატიკური სტატისტიკის შესასწავლად შევიდა. ამ პერიოდში ეკონომიკის ფაკულტეტზე ჰ. ჰოტელინგი მუშაობდა და მათემატიკურ ეკონომიკაში მისმა ლექციებმა ეროუ ეკონომიკასთან ამიარა. ჯონ ჰიკსის „ღირებულება და კაპიტალი" ეროუსათვის მოწოდებად იქცა „ზოგადი წონასწორობის" კონცეფციის დასრულებისა და განვრცობისათვის, თუმცა ჯერაც სტატისტიკოსად რჩებოდა. იგი გაეცნო აგრეთვე აბრაჰამ უალდის ადრეულ სტატიებს ეკონომიკური წონასწორობის შესახებ, მაგრამ უალდმა მას ამ მიმართულებით მუშაობის გაგრძელება გადაათქმევინა. 1941 წელს ეროუმ

მათემატიკურ მეცნიერებათა მაგისტრის წოდება მიიღო, მაგრამ ეკონომიკის თეორიით მის დაინტერესებაში უდიდესი როლი კოლუმბიის უნივერსიტეტმა შეასრულა.

ეროუს შემდგომი მუშაობა ომმა რამდენიმე წლით შეაჩერა. მან, როგორც ამინდის ბიუროს საჰსახურის ოფიცერმა, თვითმფრინავების ოპტიმალური ტრაექტორიის განსაზღვრის მეთოდი შეიმუშავა – ბრტყელი და სფერული ზედაპირებისათვის ხელმისაწვდომი ხელსაწყოები გამოიკვლია. ეს მისი არა მარტო პირველი კვლევა, არამედ პირველი კონტაქტიც იყო ოპტიმიზაციის პრობლემასთან, რაც მის შემდგომ ნაშრომებშიც აისახა.

1946 წელს ეროუ სადოქტოროზე სამუშაოდ კოლუმბიაში დაბრუნდა ჰოტელინგთან. მომდევნო წლებში იგი ჩიკაგოს უნივერსიტეტში კოულსის კომისიას შეუერთდა, რომელიც იმ დროს თავისი წარმატების ზენიტში იმყოფებოდა. ეროუ თავისი „ღირებულებით და კაპიტალით" დარწმუნებული არ იყო თავისი დისერტაციის პროფესიონალიზმსა და ორიგინალობაში და სურდა გარანტირებული სამუშაოთი უზრუნველყოფა. ამ მიზნით იგი სადაზღვეო რეგისტრატორის სპეციალობას ეუფლებოდა, ერთ-ერთმა სადაზღვევო კომპანიამ მას სამუშაოც შესთავაზა. კუპმანსმა იგი დაარწმუნა, რომ სადაზღვევო სტატისტიკა „ნაკლებად მიმზიდველი რამ არის" და ეროუმ თავისი კვლევა განაგრძო. ჩიკაგოში იგი ეკონომიკის ფაკულტეტის კურსდამთავრებულზე დაქორწინდა. ბენდის ახალჩამოყალიბებულ კორპორაციასთან თანამშრომლობამ (რომელიც შემდგომში მათემატიკური პროგრამირების და თამაშთა თეორიის ცენტრი გახდა) მას ლოგიკისა და სოციალური არჩევანისადმი ინტერესი გაუღვიძა. ამისი შედეგი იყო მისი ნაშრომი „სოციალური არჩევანი და ინდივიდუალური ღირებულება" (1991), რომელიც კოლუმბიის უნივერსიტეტმა მის სადოქტორო დისერტაციად მიიღო.

1949 წელს ეროუ სტენდფორდის უნივერსიტეტში ეკონომიკისა და სტატისტიკის პროფესორის ასისტენტი გახდა, ხოლო 1953 წელს (ოცდათოთხმეტი წლის ასაკში) მას პროფესორის წოდება მიენიჭა. 1957 წელს ამერიკის ეკონომისტთა ასოციაციამ მისი ნაშრომი ჯონ ბეითს კლარკის მედლით დააჯილდოეა. იმავე წელს ეროუ ეკონომიკურ მრჩეველთა საბჭოში – მკვლევრის შტატში მოღვაწეობს. ამ საბჭოს წევრები იყვნენ: კერმიტ გორდონი და ჯეიმს ტობინი. კემბრიჯში, როგორც ჩერჩილის კოლეჯის საბჭოს მოწვეულმა წევრმა – ეროუმ ფრანკ ჰანთან დაიწყო თანამშრომლობა.

1968 წელს ეროუმ ჰარვარდის უნივერსიტეტის პროფესორის წოდება მიიღო. 1972 წელს ბრიტანელ ჯონ ჰიკსთან ერთად იგი დაჯილდოვდა (ზოგადი წონასწორობის თეორიაში და კეთილდღეობის თეორიაში შეტანილი ნოვატორული წვლილისათვის) **ეკონომიკაში ნობელის პრემიით.**

1974 წელს ეროუ სტენდფორდში დაბრუნდა, როგორც ეკონომიკის პროფესორი. ფაქტობრივად არ არსებობს შესაძლებელი პატივი და ღირსება ამერიკელი ეკონომისტებისათვის, რომელიც ეროუს არ მიეღოს. უპრეტენზიო ხასიათის, სიკეთისა და თავმდაბლობის გამო უყვარდათ. იგი აღაფრთოვანებდა მის გარშემომყოფთ თავისი ნათელი გონებით, ფართო ინტერესებით და ერუდიციით, ასევე კვლევა-ძიების შთაგონებისა და სტიმულირების უნარით.

ეროუს ძირითადი სამეცნიერო წვლილი ეკონომიკური ანალიზის ლოგიკურ დასაბუთებაში აქვს შეტანილი, ამასთან იგი, როგორც ინტელექტუალ-ლიბერალი კონკურენციის სისტემით, ეფექტიანობით, სოციალური სამართლიანობით და მათში მთავრობის როლით იყო დაინტერესებული.

ეროუს მნიშვნელოვანი ღვაწლი მიუძღვის მათემატიკურ პროგრამირებაში. საკუთრივ ეკონომიკაში მისი

წელილი მხოლოდ სამი წიგნითაა წარმოდგენილი. მათ შორის პირველია – „**სოციალური არჩევანი და ინდივიდუალური ღირებულებანი**" (1951). ეროუს ინფორმაციით, წიგნის დაწერას იგი თვეები მოუნდა, მაგრამ მისი ძირითადი თეორემები სამი კვირის განმავლობაში დამუშავდა, ხოლო „შეუძლებლობის თეორემა" (რომელმაც ეროუს სახელი გაუთქვა), ფაქტობრივად, ერთ ღამეში დაწერა. ფრანკ ჰანთან ერთად დაწერილი მეორე წიგნი „**კონკურენციის ზოგადი ანალიზია**" (1971), რომელშიც, სრული კონკურენციის პირობებში, ეკონომიკის თეორია ამომწურავადაა აღწერილი. მესამე წიგნი – „**სახელმწიფო ინვესტიცია, მოგების ნორმა და ოპტიმალური პოლიტიკა**" დაწერილია მორდეკაი კურცთან ერთად 1970 წელს და ოპტიმალური სახელმწიფო ინვესტიციების ფორმალურ ანალიზს წარმოადგენს.

ეროუს დანარჩენი წიგნები წერილებს ან წერილების კრებულებს წარმოადგენს. მისი **წერილების ნაკრები ნაშრომების ექვსტომეულია** გამოქვეყნებული (1983-85), რომლებიც არა მარტო მეცნიერული ფასეულობით, არამედ რაოდენობითა და მრავალფეროვნებითაც გამოირჩევიან. წერილების ერთი ჯგუფი (ძირითადად, პირველი ტომიდან) სოციალური ღირებულებებისა და სამართალდაცვით პრობლემებს ეხება. ისინი ეროუს ფილოსოფიური მორალის გამაცნობიერებელი ძირითადი წყაროა. მესამე თავი (დაწერილი 1952 წ.) „შეუძლებლობის" თეორემის შესავალია. სხვა სტატიები (ძირითადად, მეხუთე ტომიდან) კაპიტალის დაგროვების, წარმოებისა და ზრდის პრობლემებს ეხება. წერილები ზოგადი წონასწორობის შესახებ (მეორე ტომიდან) ორ შესავალ მიმოხილვას შეიცავს: ერთი სოციალურ მეცნიერებათა საერთაშორისო ენციკლოპედიისათვისაა დაწერილი, მეორე კი ნობელის პრემიისადმი მიძღვნილ ლექციას წარმოადგენს. მესამე ტომი – ინდივიდუალური არჩევანის შესახებ – „სარისკო საკი-

თსებში არჩევანის თეორიისადმი ალტერნატიული მიდგომების" კლასიკურ მიმოხილვას შეიცავს.

კონკურენციის პირობებში, განუსაზღვრელობა, წონასწორობასთან ერთად, ეროუს ნაშრომების ერთ-ერთი ლაიტმოტივი გახდა. ზოგად წონასწორობაში, რისკის ჩართვის ელეგანტური გზის მოძიებაში მას სტატისტიკის ცოდნა დაეხმარა. ეს ნაშრომები გამოყენებითი პრობლემების ფართო წრეს ეხებოდა, რომლებიც დაზღვევის, ჯანმრთელობის, უშიშროების, ინფორმაციის, გამომგონებლობის, განათლების, დისკრიმინაციის, გარემოს დაზიანების საკითხებს შეიცავდა. ამ სტატიებიდან ზოგიერთი უფრო საფუძვლიანი მიმოხილვაა, ვიდრე ორიგინალური ანალიზი, მაგრამ მთლიანობაში მათ ფაქტობრივად რისკისა და ინფორმაციის ეკონომიკა შემოჰქონდათ გამოყენებითი მიკროეკონომიკის სფეროში.

3.2. სოციალური არჩევანისა და კეთილდღეობის შესახებ

ეროუმ პირველი, დაუმთავრებელი სადისერტაციო გეგმიდან გამომდინარე, ფირმების მესაკუთრეთა გადაწყვეტილებების მიღების პროცესი გააანალიზა.

დავუშვათ, რომ კომისიამ სამი საინვესტიციო პროექტიდან ერთ-ერთი უნდა აირჩიოს. თუ პირველი კენჭისყრისას B პროექტმა მიიღო უპირატესი ხმები C-თან შედარებით, ხოლო მეორე კენჭისყრისას – A-მ B-სთან შედარებით, მაშინ თავმჯდომარე ადგენს, რომ შემდგომ კენჭისყრას აზრი არა აქვს, ვინაიდან აშკარაა, რომ A C-საც აჯობებს.

ეროუს დაშვებით, თავმჯდომარე შესაძლოა შეცდეს, რადგანაც კეთილგონიერი წევრებიდან შემდგარ კომისიაში C-მ შეიძლება უპირატესობა მოიპოვოს A-ზე. ასეთი შემთხვევები შესაძლებელია, თუ კომისია სამი წევრისაგან შედგება. X წევრი პროექტებს შემდეგი თანამიმდევრობით ანიჭებს უპირატესობას: A,B,C, ხოლო Y – B,C,A-ს, Z კი – C,A,B თანამიმდევრობას. მესამე კენჭისყრამ A-ს მიმართ

C-ს უპირატესობა გამოამეღავნა. აქ ჩიხი ჩნდება. ეროუ-სათვის ასეთი **პარადოქსი** ცნობილი იყო.

ეროუ სვამს კითხვას, – შესაძლებელია თუ არა ისეთი სოციალური არჩევანის გაკეთება, რომელიც ამ პარადოქსს აგვაცილებს?

სხვა დამატებითი მოთხოვნების გარეშე ეს შეუძ-ლებელია. მაგალითი დიქტატორული მოქმედებაა, რომლის ღროსაც კომისია თავისი თავმჯდომარის სურვილის მი-ხედვით მარტივად იღებს გადაწყვეტილებას. ამგვარად, ეროუ იმ მინიმალური პირობების ფორმულირებას იძლევა, რომელიც დემოკრატიული გადაწყვეტილების მიღების პროცედურამ უნდა დააკმაყოფილოს: **პირველი** – გადა-წყვეტილების მიღების პროცედურა სიცოცხლისუნარიანი უნდა იყოს, როგორიც არ უნდა იყოს პროექტების ინდივიდუალური თანამიმდევრობა; თუ პროცედურა გან-სხვავებული აბრის გარეშე მოქმედებს, იგი უსარგებლოა; **მეორე** – თუ ერთ-ერთი ინდივიდი ერთი ალტერნატიული პროექტის თანამიმდევრობას ბრდის, მაშინ როცა სხვებ-თან თანამიმდევრობები არ იცვლება, ამ ალტერნატივის სოციალური თანამიმდევრობა არ უნდა გაუარესდეს. ინდივიდუალურ და სოციალურ კლასიფიკაციას შორის ურთიერთკავშირი დადებითი უნდა იყოს; **მესამე** – თუ ალტერნატივების ყოველი ჯგუფისათვის ყოველ ინდივიდს ერთი და იგივე კლასიფიკაცია აქვს, ესეც სოციალური კლასიფიკაციაა. ამგვარად, ალტერნატივების ჯგუფის შიგნით „უადგილო", ჯგუფის გარეთ მყოფ ალტერნა-ტივებისაგან სოციალური კლასიფიკაცია დამოკიდებული არ არის; **მეოთხე** – სოციალური არჩევანი გარედან თავსმოხვეული არ უნდა იყოს, რამდენდაც ის ინდივი-დუალური კლასიფიკაციიდან არ გამომდინარეობს.

დაბოლოს, სოციალური არჩევანი არ უნდა იყოს დიქ-ტატორული, იმ გაგებით, რომ იგი მხოლოდ ერთი ინდი-ვიდის არჩევანზე როდია დამოკიდებული.

ეს მოთხოვნა საკმაოდ კეთილგონივრულად გამოიყურება. ეროუს დამსახურება იმის ლოგიკურ დასაბუთებაშია, რომ მისაღები გადაწყვეტილების არჩევის პროცედურა ყოველ ინდივიდს არ შეიძლება აკმაყოფილებდეს და იმავდროულად სამი ან მეტი ალტერნატივისათვის სოციალური არჩევანის გარანტიას იძლეოდეს. ეს აზრი ცნობილია, როგორც ეროუს „**შეუძლებლობის თეორემა**". ამ თეორემის დამტკიცება კონკრეტული დასკვნის ნიმუშს წარმოადგენდა.

ეროუს აზროვნება პარეტოს ოპტიმალურობის პრობლემებისაკენ იყო მიმართული, სადაც კოლექტიურ არჩევანს ადგილი არ უნდა ჰქონდეს. სიმრავლეთა თეორიის გამოყენებაზე ეროუს ანალიზები სამეურნეო პრობლემებზე ახდენს გავლენას. იგი იწყებს პერიოდს, როცა სიმრავლეთა თეორიამ დიფერენციალური აღრიცხვა, როგორც მათემატიკური ეკონომიკის უპირატესი იარაღი, სწრაფად შეცვალა. დამატებით მან ისიც აჩვენა, თუ როგორ შეიძლება სოციალური თეორიების განსამტკიცებლად ჯონ ფონ ნეიმანისა და ოსკარ მორგენშტერნის მეთოდების გამოყენება.

„**კეთილდღეობის თეორიასთან**" ეროუს დამოკიდებულება 40-იანი წლების მიჯნაზე პარეტოს ოპტიმალურობის კრიტერიუმის გარშემო გამართულმა კამათმა განაპირობა. ამ დებატებში მნიშვნელოვანი წელილი ჰოტელინგმა — ეროუს მასწავლებელმა შეიტანა. რენტის შესახებ კამათისას ეროუმ შენიშნა, რომ ადამიანები ხშირად მხოლოდ ერთი ტიპის სახლებს ყიდულობენ, სხვებზე კი მინიმალური მოთხოვნაა.

აშშ-ის სამეცნიერო-კვლევით კორპორაციაში` მუშაობისას ეროუ ნეიმანისა და მორგენშტერნის თამაშთა თეორიას და ამგვარად ამოზნექილ სიმრავლეებსა და განმაცალკევებელ ჰიპერსიბრტყეებს გაეცნო. პაულ სამუელსონის შეხედულებები ეროუს იმის წარმოდგენაში დაეხ-

მარა, რომ აღმოჩნექილი სიმრავლეების თეორიას ზემოთ დასმულ შეკითხვაზე პასუხის უზრუნველყოფის შესაძლებლობა აქვს: წრფივი ანალიზისათვის ნაყოფიერი მათემატიკური კონცეფციები, შესაძლოა ასევე არაწრფივი სისტემებისთვისაც მისაღები იყოს. ამ მოსაზრების შედეგია ეროუს სტატია – **„კეთილდღეობის კლასიკური თეორიების ძირითადი დებულებების განვრცობა"** (1951). მასში ლოკალური ოპტიმალურობის კრიტერიუმი გლობალური კრიტერიუმებითაა შეცვლილი. შედეგად, კონკურენციული ფასების ოპტიმალურობის თვისებები მაშინაც კი ძალაშია, როცა დამატებითი პირობები ვერ სრულდება. დაახლოებით იმავე დროისათვის მსგავსი შედეგები დამოუკიდებლად მიიღო და გამოაქვეყნა ჟერარ დებრემ[317].

§ 4. ეროუ-დებრეს წონასწორობა და ჯანდაცვის ეკონომიკა

ეროუმ ამერიკელ ეკონომისტ დებრესთან ერთად კონკურენციული ეკონომიკური წონასწორობის თეორემა და მოდელი შეიმუშავა. თეორემაში მოცემული მტკიცებით მოთხოვნისა და მიწოდების ტოლობის შემთხვევაში ბაზარზე ეკონომიკური წონასწორობის დამყარება პრინციპში შესაძლებელია.

ეროუ-დებრეს ზოგადი წონასწორობის მოდელი 1954 წელს გამოქვეყნდა. იგი ყველა მოდელს შორის (დაწყებული კანტილიონის „ეკონომიკური ცხრილიდან", რომელიც მიწას ეხებოდა) უაღრესად კომპაქტური, გაცილებით სრული და განზოგადებული ეკონომიკური მოდელია.

ჟერარდ **დებრე** დაიბადა კალასში 1921 წელს, სწავლობდა მათემატიკასა და ფიზიკას. 1950 წელს იგი, როგორც პარიზის სამეცნიერო კვლევის ეროვნული ცენტრის

---

[317]**Debreu** Gerard. Mathematical Economics: Twenty Papers of Gerard Debreu. Cambr., 1983.

ნაშრომების თანამონაწილე და როკფელერის სტიპენდიატი, ჩიკაგოში კოულსის კომისიას შეუერთდა. 1955 წელს იელში, ხოლო 1962 წელს კი სტენდორდში პროფესორის ასისტენტი გახდა. ერთი წლის მუშაობის შემდეგ კალიფორნიის უნივერსიტეტში გადაეიდა, სადაც ჯერ ეკონომიკის, შემდეგ კი მათემატიკის პროფესორად მუშაობდა. მიუხედავად იმისა, რომ დებრეს აბსტრაქტული იდეები მისებრი ლოგიკური აზროვნების მქონე ადამიანებისათვის იყო მისაწვდომი, იგი მაინც შესანიშნავ პედაგოგადაა ცნობილი.

დებრეს დისერტაციის („**ღირებულების თეორია**" (1959)) ქვესათაურია – „ეკონომიკური წონასწორობის აქსიომატური ანალიზი". იგი ტოპოლოგიაზე[318] დაფუძნებული მათემატიკური თეორიების სამაგიდო წიგნად იქცა. მის **შრომების კრებულში** (1983) ოცი სტატიაა თაყმოყრილი, რომლებსაც ეერნერ ჰილდენბრანდტის შესავალი აქვს წამძღვარებული. კრებულის მე-19 თავი – „**რეგულარული წარმოებადი ეკონომიკა**", რომელიც „ამერიკული ეკონომიკის მიმოხილვიდანაა" გადმობეჭდილი (1976), ავტორის ნაშრომთა სტილის ინტუიციურ გამოხატულებას წარმოადგენს.

1983 წელს დებრეს ზოგადი წონასწორობისა და მისი განმახორციელებელი პირობების თეორიის შემუშავებაში შეტანილი წვლილისათვის **ეკონომიკაში ნობელის პრემია** მიენიჭა.

დებრეს ტოპოლოგიური მეთოდის ძირითადი შედეგები კონკურენტული წონასწორობის არსებობასა და ოპტიმალურობასთანაა დაკავშირებული. ისინი ამ დარგში არსებულ ტრადიციულ თეორემებს სიზუსტესა და ესთეტიკურ

---

[318] **ტოპოლოგია** (ბერძნ. – topos ადგილი და logos. მოძღვრება) – მათემატიკის ნაწილი, რომელიც გეომეტრიული ფიგურების უზოგადეს თვისებებს შეისწავლის.

სიცხადეს მატებენ. ე. ჰილდენბრანდტმა ზოგადი წონასწორობის თეორემა ეთოურ საკათედრო ტაძარს შეადარა, სადაც არქიტექტორები ლეონ ეალრასი და ვილფრედო პარეტოა, ხოლო დებრე – ოსტატი-მშენებელი. ეს მართლაც საინტერესო შედარებაა, მაგრამ ეკონომისტთა ახალ საზოგადოებას უფრო მეტად წარმოების მექანიზმები აინტერესებდა. ზოგადი წონასწორობის თეორეტიკოსების იმედებით ის, რაც საკათედრო ტაძრის სახით დღესდღეობით აღგვაფრთოვანებს, საბოლოოდ მაღალეფექტიან წარმოებად შემობრუნდება.

ეროუმ და დებრემ წარმოების სამართლიანობისათვის ოთხი პირობა დაასახელეს:

1. ფირმები საწარმოს დანახარჯებს ისეთი ტექნოლოგიით გარდაქმნიან, რომელიც ძალზე დიდ მოგებებს გამორიცხავს;

2. მუშახელით უზრუნველყოფილი შინამეურნეობები სხვადასხვა საქონლის გარკვეულ რაოდენობას გამოიყენებენ;

3. შინამეურნეობების არჩევანს სარგებლიანობის ფუნქცია განაპირობებს;

4. შინამეურნეობები ბაზარზე ხელმისაწვდომი საქონლის გარკვეული რაოდენობით არიან უზრუნველყოფილნი და მოგების გარკვეულ წილზე გააჩნიათ პრეტენზიები.

ზემოაღნიშნული პირობები ძალზე გამარტივებულადაა წარმოდგენილი. ეროუსა და დებრეს ძირითად მიზანს მათი მათემატიკური გააზრება წარმოადგენდა. მეოთხე პირობა არარეალურია და იგი იმ უკიდურესი შემთხვევისათვის შეიძლება გამოდგეს, როდესაც შინამეურნეობა საქონლის მხოლოდ ერთი სახეობით მარაგდება. თუ სხვა საქონელზე მათი გაცვლა გარკვეულ ფასებში შესაძლებელია, შინამეურნეობის მოთხოვნა ალბათ ვერ დაკმაყოფილდება და ჭარბი მოთხოვნა კი არა, მოთხოვნის დეფიციტი შეიქმნება. შეიძლება ისეც მოხდეს, რომ ბაზარზე ამ საქონლის ფასი

მინიმალური იყოს. ამ შემთხვევაში ამ თავისუფალ საქონელზე შინამეურნეობის მოთხოვნამ შესაძლოა იმატოს. მეოთხე პირობა ფუნქციის ასეთ წყვეტილობას მინიმალური ფასებისათვის გამორიცხავს.

ამ პირობის შესაბამისი ეკონომიკური სისტემისათვის ეროუმ და დებრემ კონკურენტული წონასწორობის არსებობის დამტკიცება სცადეს. ეს კონცეფცია შემდეგი პირობებით განისაზღვრებოდა:

1. მოცემული ფასების პირობებში ფირმები უკიდურესად ზრდიან მოგებას;

2. ფასებისა და მოგების წილის მოცემულ დონეზე შინამეურნეობები რენტაბელობას მაქსიმალურად ზრდიან;

3. ნეგატიურ ფასებს ადგილი არა აქვს;

4. თუ ადგილი აქვს რომელიმე საქონლის ჭარბ მოწოდებას, მათი ფასი ნულია.

ამ დაშვებებისა და პირობების მათემატიკური ანალიზის მეშვეობით ეროუმ და დებრემ დაამტკიცეს, რომ ნებისმიერ ეკონომიკურ სისტემაში, რომელიც ოთხივე დაშვებას აკმაყოფილებს, კონკურენტული წონასწორობა არსებობს.

ადრეული, 50-იანი წლების წონასწორობის არსებობის მტკიცებები ეკონომიკაში რევოლუციონერობისაგან შორს იყო. ზოგადი წონასწორობის თეორეტიკოსები, ვალრასიდან და პარეტოდან დაწყებული, ჰიკსითა და სამუელსონით დამთავრებული, ფაქტობრივად ინტუიციურ მონაპოვარს განამტკიცებდნენ. მათ წარმოდგენაში მყოფ ეკონომიკურ სისტემებს, მეტ-ნაკლებად მართლაც წონასწორობის გარკვეული ამოხსნები გააჩნია.

ანალიტიკური სიზუსტის თვალსაზრისით, მათი მიდგომები თითქოსდა რევოლუციური იყო. ამ კუთხით მათ აბსოლუტურად ახალი სტანდარტები შექმნეს, რაც მხოლოდ დიდი მათემატიკური ნიჭის მქონე ეკონომისტებს ხელეწიფებოდათ. მანამდე კი მცირე გამოანგარიშებების გამოყენება თითქოსდა მათემატიკოს-ეკონომისტობას ნიშ-

ნაედა. აქედან მოყოლებული, მათემატიკური ეკონომიკა კომპეტენტურ-პროფესიონალ მათემატიკოსთა „ნაკრძალი" გახდა. მრავალი ასპექტით, ეს ნამდვილად დიდი წინგადადგმული ნაბიჯი იყო. თუმცა, მათემატიკური აზროვნებისა და გამოცდილების მქონე ადამიანები სოციალური პრობლემებით, ისტორიული პროცესების გააზრებითა და ნოვატორული ეკონომიკური იდეებით რამდენადმე ნაკლებად არიან დაინტერესებულნი. ამის შედეგად მათემატიკური კომპეტენციის მრდას ეკონომიკურ აზროვნებაში პროგრესის შესამჩნევ დაჩქარებასთან ყოველთვის არ აკავშირებენ. ახალ წისქვილებს სულ უფრო და უფრო სუფთად შეუძლია მარცვლის დაფქვა, მაგრამ ისინი მეტი ფქვილის წარმოებას ვერ შეძლებენ. თუ ეკონომიკური სისტემისათვის ზოგიერთი პრობლემის ამოხსნის არსებობის დამტკიცება შეუძლებელია, ეს ამოხსნის არარსებობას ან სისტემის წინააღმდეგობრიობას არ ნიშნავს.

ზოგადი წონასწორობის თეორია, ვალრასიდან ჰიკსამდე, უშვებდა, რომ მომაელის განჭვრეტა ჩვენზეა დამოკიდებული. იმაეე თეორეტიკოსებმა, რასაკვირველია, იცოდნენ, რომ ადამიანის მომავლის განჭვრეტა მეტ-ნაკლებად შესაძლებელია, მაგრამ ეს ფაქტი მათ თავიანთ მოდელებში ზუსტად ვერ ასახეს. ამ გზას ეროუმ მიმართა.

ეროუმ ექვსი სტატია ჯანმრთელობის დაცვის ეკონომიკას მიუძღვნა. მათ შორის იყო მისი ძირითადი სტატია – **„სამედიცინო ზრუნვის არასაიმედოობა და კეთილდღეობის ეკონომიკა"** (1963).

ეკონომისტებს მანამდეც აინტერესებდათ ჯანმრთელობის ეკონომიკის პრობლემები. მათ შორის იყვნენ მილტონ ფრიდმანი და საიმონ კუზნეცი[319] (1945), რომლებმაც ექიმთა

---

[319]ს. კუზნეცი (1901-1985) – ამერიკელი ეკონომისტი, ეროვნული სტატისტიკის თანამედროვე სისტემის შემმუშავებელი, ნობელის პრემიის ლაურეატი ეკონომიკაში (1971).

შემოსავალზე მოქმედი ფაქტორები გამოიკვლიეს. ეროუმ თავისი ნაშრომებით პრობლემის შინაარსი გააფართოვა და იგი არაეკონომისტებისთვისაც ხელმისაწვდომი გახადა.

ეროუს დასკვნით, მრავალი საფრთხე, რომელიც ჯანმრთელობას ემუქრება, დაზღვეული არ არის, მაშინ, როდესაც დაზღვევა ყველას ინტერესებშია. ჯანმრთელობის დანახარჯები ასევე პაციენტისა და ექიმის მოთხოვნაზეა დამოკიდებული. თუ ეს დანახარჯები დაზღვევის საშუალებით მხოლოდ ნაწილობრივ იფარება, მაშინ პაციენტებს დამატებითი დანახარჯები ექნებათ, რაც, ჩვეულებრივ, სამედიცინო მომსახურისადმი დამატებით მოთხოვნას განაპირობებს.

ბაზრის არაეფექტიანობის კიდევ ერთ წყაროდ არათანმიმდევრული ინფორმაციაა დასახელებული. წარმოვიდგინოთ, რომ პაციენტმა საკუთარი ჯანმრთელობის შესახებ გაცილებით მეტი იცის, ვიდრე სადაზღვევო კომპანიამ. დაეუშვათ, რომ უბედურებაზე დაზღვეულები მეტ დაზღვევას მიღებენ, ვიდრე ბედნიერებაზე დაზღვეულნი. ეს სადაზღვევო კომპანიებს პრემიების გაზრდისაკენ უბიძგებს, რაც ბედნიერებაზე დაზღვეულთა საკმაო რაოდენობას შეამცირებს და ა.შ. ამდენად, ბედნიერებაზე ბევრი დაზღვეული დაუზღვეველი დარჩება. საბოლოოდ, ეროუ რაიმე განსაკუთრებულ პოლიტიკურ რეცეპტებს არ იძლევა. მას კონცეპტუალური საფუძვლის შექმნა სურდა, საიდანაც სხვები განაგრძობდნენ კვლევებს. თუმცა ჯანმრთელობის ეკონომიკის თეორიის შექმნაში მაინც მიაღწია გარკვეულ წარმატებებს.

* * *

მათთვის, ვისაც მეცნიერების ისტორია კრიზისებისა და რევოლუციების თანმიმდევრობად წარმოუდგენია, ამ ისტორიაში ეროუს როლის ახსნა ძნელი იქნება. მისი

მოღვაწეობა წარსულის რევოლუციურ მსხვრევას არ წარმოადგენს. ამ საზომით თუ მივუდგებით, 80-იანი წლების თვალსაწიერიდან არც ერთი მისი ნაშრომი თავის დროს მკვეთრად არ უსწრებს. ისინი გიგანტურ ნახტომებს არ წარმოადგენს. ეროუს გენია ფუნდამენტური კონცეპტუალური პროექტების განვითარებაში გამომჟღავნდა, როდესაც მეცნიერება ამისათვის მომწიფებული აღმოჩნდა.

ეროუ ეკონომიკური აზრის ისტორიაში ახალი ეპოქის განსახიერებაა. დაახლოებით ერთი საუკუნის განმავლობაში, დაწყებული ავგუსტინ კურნოდან (1838 წ.) და ჯონ ჰიკსით დამთავრებული (1939 წ.), ეკონომიკის პროგრესს თან ახლდა დიფერენციალური აღრიცხვის მზარდი გამოყენება. შემდეგ ტოპოლოგიის მეცნიერული პოტენციალი ფონ ნეიმანმა გამოამჟღავნა.

ეროუსა და დებრეს წყალობით, მათემატიკურმა მექანიზმმა (რომელიც შემდგომ ფართოდ იქნა მათემატიკურ პროგრამირებაში გამოყენებული) ეკონომიკური თეორია დაიპყრო. ძველი შეხედულებების განზოგადებამ ახალი თვალსაზრისი დაამკვიდრა. ახალ შეხედულებათა უმეტესობა რაღაცნაირად იღუმალი ბუნებისაა. ცოტა მათგანი ხვდება სახელმძღვანელო წიგნებში და კიდევ უფრო ცოტაა „საქმიანი არასპეციალისტებისათვის" ხელმისაწვდომი.

ეროუ უდავოდ ძლიერი ეკონომისტია, ხოლო დებრე კი მათემატიკოს-ეკონომისტი. მათმა მოღვაწეობამ მნიშვნელოვანი ზემოქმედება მოახდინა ეკონომიკური განათლების სფეროში ტალანტების მოზიდვაზე, ეკონომიკური სწავლების ტიპსა და, საერთოდ, ეკონომიკური მეცნიერების იერსახეზე.

ლიტერატურა

Канторович Л.В., Математические методы организации и планирования производства, Л., Изд-во МГУ, 1939; Оптимальные решения в экономике, М., 1972.

Arrow Kenneth J. (თანაავტორებთან ერთად): Social choice and individual values, N.Y., -L., 1951; Studies in Linear and Non-Linear Programming, Stanford, Calif., 1958; Studies in the Mathematical Theory of Inventory and Production, Stanford, Calif., 1958; Public Investment, the Rate of Return, and Optimal Fiscal Policy, Baltimore, 1970; Essays in the theory of risk bearing, Chi, 1971; The Limits of organization, N.Y., 1974; Social Choice and Multicriterion Decision-Making, Cambr., Mass., 1986.

Cournot A.A. Recherches sur les principes mathematiques de la theorie des richesses, 1838.

Debreu Gerard., Mathematical Economics: Twenty Papers of Gerard Debreu, Cambr., 1983.

Fridman Milton and L.J. Savage. The Utility Analysis of Choices Involving Risk. Journ. of Polit. Economy, 56(4), 1948.

Fridman M. and Kyrnets S. Income from Independent Professional Practice, N.Y., 1945.

Frisch Ragnar. The Interrelation between Capital Production and Consumer-Taking _ „Journal of Political Economy", 39(5), 1931.

Hicks J.R., Value and Capital... Oxford, 1939.

Hitchcock, Frank L. The Distribution of a Product from Several Sources to Numerous Localities – „Journ. of Mathematics and Physics", 20/1941.

Koopmans Tyalling C.: Linear Regression Analysis of Economic Time Series. Haarlem: Bohn, 1937; Tanker Freight Rates and Tankhip Building: An Analysis of Cyclical Fluctuations. Haarl: Bohn, 1939; Three Essays on the State of Economic Science. N.Y.. 1957; Scientific Papers of Tyalling C. Koopmans, N.Y., 1970; Concepts of Optimality and Their Uses. „Amer.Ec. Reviev" 67(3), 1977; Statistical Inference in Dynamic Economic Models, N.Y., 1950 (ed.); Activity Analysis of Production and Allocation. Proceedings of a Conference. N.Y., 1951.

Morgenstegn Oskar, Professor Hicks on Value and capital _ Journ. of political-Economy, 49/1941; The Collaboration between O. Morgenstern and John V. Neumann on the Theory of Games. Journ. of Economic Literature, 14(3), 1976.

Nesser Hans. Lohnhöhe und Beschäftigungsgrad in Marktgleichgewicht. Weltwirtschaftliches Archiv, 36(2), 1932.

Neumann Jon von: Zur Theorie der Gesellschaftsspiele. Mathematische Annalen 100/1928; Ueber ein ökonomisches Gleichungssystem und eine Verallgemeinerung des Brouwerschen Fixpunktsatzes. In Ergebnisse eines mathematischen Kolloquiums, 1935-1936, H.8, Vienna, 1937; Communication on the Borel Notes. Econometrica, 21(1), 1953; Collected Works, 6 vols, Oxford, 1961-1963.

Neumann John von, and Oskar Morgenstern. Theory of Games and Economic Behavior (1944). 2d nd. Pringeton, 1947.

Ramsey Frank Plumpton. A Contribution to the Theory of Taxation. Economic Journal, 37(145). 1927.
Schultz Henry. The Theory and Measurement of Demand. Chicago, 1938.
Stackelberg Heinrich von. Zwei kritische Bemerkungen zur Preistheorie Gustav Cassels. Zeitschrift für Nationalökonomie, 4(4), 1933.
Tinbergen Jan. An Econometric Approach to Business Cycle Problems, Paris, 1937.
Ulam Stanislav M. Jon von **Neumann**, 1903-1957 _ Bulletin of the American Mathematical Society, 64(3/2), 1958.
Vald Abraham. Ueber einige Gleichungssysteme der mathematischen Oekonomie. Zeitschrift für Nationalökonomie, 7(5), 1936.

თავი XVI. მონეტარული მაკროეკონომიკა. „ნეოკლასიკური სინთეზი"

პოლ სამუელსონის მტკიცებით, გასული საუკუნის შუა პერიოდი ნეოკლასიკური სინთეზის პერიოდი იყო. მაკროეკონომიკაში მისი პროგრამის მიზანი კეინზური სისტემის მაკროეკონომიკური ფუნქციების დაღგენა იყო. ამ პერიოდის დასასრულისათვის, გარეშე დამკვირვებელს ისეთი შთაბეჭდილება შეიძლება დარჩენოდა, რომ კლასიკურმა ტრადიციებმა კეინზიანიზმი თითქოსდა უკვალოდ შთანთქა.

§ 1. „პირველი წვლილი": ლოიდ მეტცლერი (1913-1980)

ნეოკლასიკურ სინთეზში პირველი წელილი ლოიდ ა. მეტცლერს ეკუთვნის. მან კლასიკური თეორიების რენესანსის მიზეზები შეისწავლა და კეინზურ ელემენტებთან მათი ინტეგრირება სცადა. კერძოდ, საფუძველი ჩაუყარა ფულის კეთილდღეობის (ფინანსური და სხვა თვალსაზრისითაც) კონტექსტში განსილვას.

ლოიდ **მეტცლერი** დაიბადა ლოსტ-სპრინგსში (კანზასში) 1913 წელს, 1937 წელს კანზასის უნივერსიტეტიდან ჰარვარდის უნივერსიტეტში გადავიდა. მისი ნიჭიერება მალე შენიშნეს. 1942 წელს პროფესორის თანამდებობის მიღების შემდეგ მეტცლერმა ვაშინგტონში სახელმწიფო

სამსახური თეორიულ კვლევებთან შეათავსა. 1944-1946 წწ. იგი ფედერალური სარეზერვო სისტემის საბჭოში მოღვაწეობს. 1947 წელს იელშია, შემდეგ კი ჩიკაგოში, სადაც საერთაშორისო ვაჭრობის საკითხებს და პარალელურად ეკონომიკურ თეორიას ასწავლიდა.

მშვენიერი მასწავლებელი გადაცემის კარგი უნარით იყო დაჯილდოებული. 50-იან წლებში იგი ამერიკის ერთ-ერთ ყველაზე ბრწყინვალე და იმედისმომცემ თეორეტიკოსად ითვლებოდა. მაღალი შემოქმედებითი საქმიანობის ათწლიანი პერიოდის შემდეგ მას ტვინის სიმსივნე აღმოაჩნდა. 1952 წელს ოპერაცია გაუკეთდა და სიცოცხლე შეუნარჩუნდა. ლოიდი კვლავ წერდა: რამდენიმე ისეთი ნაშრომი დაწერა, რომლებითაც ბევრი ეკონომისტი იამაყებდა. პედაგოგობასაც აგრძელებდა, მაგრამ მისი შემოქმედებითი უნარი უკვე გაფერმკრთალდა. გარდაიცვალა 1980 წელს.

მეტცლერის ეკონომიკური სტატიები თავმოყრილია მისი ნაშრომების კრებულში[320]. მან ეკონომიკური ციკლების მომდევნო სამუშაოებისათვის საფუძველი შეამზადა. საერთაშორისო ვაჭრობის თეორიაში, კეინზური სისტემის კონტექსტში, კლასიკური პრობლემები გადაწყვიტა. საერთაშორისო ვაჭრობის თეორიაში მისმა მნიშვნელოვანმა მიმოხილვებმა საზოგადოებრიობას სავაჭრო ბალანსზე დევალვაციის გავლენის დადებითი ეფექტიანობა გააცნო.

სტატიების მეორე ჯგუფი ბაზრების სტაბილურობას ეხება. კერძოდ, მეტცლერმა დაამტკიცა, რომ ჰიკსის სტატიკური სტაბილურობის პირობები რეალური დინამიკური სტაბილურობისათვის არც საკმარისია და არც აუცილებელი. მან აგრეთვე აჩვენა, რომ ჰიკსის სრულყოფილი სტაბილურობა რეალური სტაბილურობისათვის აუცილებელია, თუკი ის აუცილებელია ნებისმიერი განლაგების

---

[320]Metzler Lloyd A. Collected Papers. Cambridge, 1973.

სიჩქარის რეგულირების შესაკავებლად. ამ შედეგებმა სტატიკასა და დინამიკას შორის მჭიდრო კავშირი დაამყარეს.

მეტცლერის ყველაზე მნიშვნელოვანი სტატიაა **„სიმდიდრე, დანაზოგი, სარგებლის ოდენობა"**[321]. მასში გადმოცემული მახასიათებლები ასე შეიძლება ჩამოყალიბდეს: მოდელი ეხება სრულ დასაქმებას ცვალებადი ფასებით. დანაზოგი და დაბანდება სარგებლის ოდენობაზეა დამოკიდებული — რაც უფრო მაღალია სარგებლის განაკვეთი, მით უფრო დაბალია ხალხის ხელში არსებული ფულადი სახსრებისაგან მიღებული სარგებელი.

რა მოხდება, თუ ფულის მიწოდება წარმოების საშუალებების შეუცველელად იზრდება? „არაფერი"! ერთადერთი ეფექტიანობა „კულისებში" ნაღდი ფულის ბალანსის ზრდა და რეალური ბალანსების შესანარჩუნებლად ფასების პროპორციული მატება იქნება.

ათწლეულების გადასახედიდან ძნელია იმის გაგება, თუ როგორ შეიძლება ასეთი მცირე ანალიზი ესოდენ მნიშვნელოვანი ყოფილიყო. თუმცა ზოგიერთი არგუმენტი უფრო დამაბნეველი აღმოჩნდა, ვიდრე ნათელის მომფენი. მეტცლერთან სარგებლის კლასიკური თეორია დოგმატური ისტორიის ინტერპრეტაციას უკავშირდება და ფულის რაოდენობის ცელილება სარგებლის ნორმაზე გავლენას ვერ ახდენს. კეინზურ თეორიაში ფულის მიწოდებაში ცელილება ყოველთვის სარგებლის ნორმაზე ახდენს გავლენას. მეტცლერის მოდელი ამ ორ პოლარულ მოდელს შორის შუალედურია, რადგანაც ფულის მიწოდებაში ცვლილება სარგებლის ნორმაზე ან ზემოქმედებს, ან არა. ეს კი დოგმატური ისტორიის არასწორი აღდგენა იყო, ვინაიდან კლასიკოსი ეკონომისტი იმას არ უარყოფდა, რომ მთავრობის მიერ ახალი ფულით შეძენილი წარმო-

---

[321] იხ. ზემოაღნ. კრებული, თავი 12.

ებრივი საშუალებები სარგებლის ოღენობაზე მოახდენს გავლენას.

შეცდომაა ის, რომ მთელ საერთო-ეკონომიკური ქცევის განმსაზღვრელ ქონებას გადამწყვეტი მნიშვნელობა მიენიჭა. ქონების ეფექტიანობა, ფულის რეალური ეფექტიანობისათვის, ფაქტობრივად, არც აუცილებელია და არც საკმარისი და ქონების ეფექტიანობა სტატიკურ მოელენად განიხილებოდა, მაშინ როდესაც ისინი გარდამავალი მარეგულირებელი მოვლენებია.

აქედან გამომდინარე, გაჭიანურებულმა კამათმა ქონებისა და რეალური ბალანსის ეფექტიანობის საკითხზე უფრო მეტად ხმაური გამოიწვია, ვიდრე ნათელი მოჰფინა მას. მეტცლერის ფორმულირებამ პროგრესი უფრო შეაყოვნა, ვიდრე დააჩქარა.

მეტცლერის ნამდვილი ღვაწლი სხვა სფეროში უნდა ვეძებოთ. ერთ-ერთი მათგანი მაკროეკონომიკის თეორიის მეთოდოლოგიას ეხება. ელეგანტური და ნათელი მოდელის აგების შემდეგ, მისი შედარებითი სტატიკის და დინამიკის სიტყვიერი, გრაფიკული და მათემატიკური ტერმინების მიღებით, მეტცლერმა ანალიტიკური ხელოვნების ნიმუში შექმნა, რომელიც პოსტკეინზური მაკროეკონომიკისათვის სტანდარტად გამოდგებოდა.

ნაშრომს დიდი გავლენა ჰქონდა მასში წამოჭრილი საკითხის გამო: ეკონომიკაში ფულის ეფექტიანობა მხოლოდ მის რაოდენობასა და იმ საშუალებაზეა დამოკიდებული, რომლითაც იგი ან შეიქმნება, ან არა.

მეტცლერის პასუხით, ფულის შექმნის მეთოდი განსხვავებულია. ფულის დროებითი დეფიციტი სარგებლის ნორმის წონასწორობას უცელელს ტოვებს, მაშინ როდესაც ღია ბაზრის ოპერაციები მის მუდმივ ცვლილებებს წარმოშობს. შესაძლოა, ეს დასკვნა ნაკლები სიახლე იყო, ვიდრე მეტცლერს სწამდა, ვინაიდან ის უკვე ფულის თეორიის ტრადიციებში ღრმად იყო ჩამჯდარი. ფულის შექმნის ბუნე-

ბა და მისი სხვადასხვა ზომის ალტერნატიული მეთოდები ხანგრძლივი დისკუსიების საგანი გახდა. კეინზელები, მეტცლერის შემდეგ, უფრო მნიშვნელოვან და მდგრად მოკლენად სხვაობებს მიიჩნევდნენ, მეორე მხრივ, მონეტარისტები, ფრიდმანის მსგავსად, მათ ნაკლებად აღწერდნენ. ორივე მხარისათვის ეს საკითხი ძნელი იყო, იმისდა მიუხედავად, თუ რას უნდა ნიშნავდეს მათთვის სიტყვა „შედარებითი". ამგვარად, მეტცლერის კითხვა მაკროეკონომიკური კვლევის ლაიტმოტივი გახდა სამი ათეული წლის განმავლობაში.

§. 2. ფრანკო მოდილიანის „სტატიების კრებული"

ნეოკლასიკური სინთეზის მნიშვნელოვანი წვლილი მოხმარების საკითხში ფრანკო მოდილიანს ეკუთვნის. იგი დაიბადა 1918 წელს ებრაული წარმოშობის რომაელი პედიატრის ოჯახში. მისი ბედნიერი ახალგაზრდობა მამის უდროო გარდაცვალებითა და ფაშიზმის აღზევებით დაიჩრდილა. 17 წლის ასაკში ფრანკო რომის უნივერსიტეტში შევიდა სამართლის შესასწავლად. პირველმა ჯილდომ („ესე"-ში – **„კამათი ფასების რეგულირებაზე"**) ეკონომიკისადმი მისი ინტერესი გააღვივა. 1939 წელს, როდესაც რასობრივი კანონი მიიღეს, მან დატოვა იტალია და ამერიკის შეერთებულ შტატებში გადასახლდა.

ნიუ-იორკში სოციალური კვლევის ახალ სკოლაში მოდილიანი ეკონომიკის შესწავლას შეუდგა. იგი წიგნების გაყიდვით, მოგვიანებით კი კოლეჯში მასწავლებლობით ირჩენდა თავს. 1944 წელს მოდილიანი მსოფლიოს საქმეთა ინსტიტუტში მთავარი სტატისტიკოსი გახდა. 1949-1961 წლებში მას სხვადასხვა დროს ილინოისის უნივერსიტეტში, კარნეგის ტექნოლოგიის ინსტიტუტსა და ნორთვესტერნის უნივერსიტეტში პროფესორის თანამდებობა ეკავა.

ცნობილი პედაგოგების მსგავსად, მოდილიანიმ ბევრი კარგი სპეციალისტი გაზარდა, მაგრამ საკუთარი სკოლა არ დაუარსებია. ზოგიერთის აზრით, იგი უფრო მეტად კეინზელია, რადგანაც თავისი მაკროეკონომიკა კეინზის „სამშენებლო ბლოკებისაგან" ააგო. მოკლევადიანი პოლიტიკის სტაბილიზაციის შესაძლებლობასა და აუცილებლობაში ყოველთვის ღრმად დარწმუნებული რჩებოდა, თუმცა ამ პოლიტიკის ინფლაციური შედეგებისათვის 60-იან წლებში ანალიტიკურად მოუმზადებელი იყო.

მოდილიანი არასოდეს ყოფილა დოგმატიკოსი ჯეაროსანი. მას ვერავინ ვერ დაადანაშაულებდა ეკონომიკური მერყეობისას საეალუტო პოლიტიკის მნიშვნელობის გადაფასებაში. გარდა ამისა, ძნელია მისი სოციალური და პოლიტიკური დამოკიდებულებების განსხვავება სწავლულისათვის დამახასიათებელი პუბლიკაციებისაგან. როგორც ბევრ შემთხვევაში, მისი მეცნიერული ღვაწლიც ამ აზრებისა და, ფაქტობრივად მისი კეინზური წარმომავლობისაგან მთლიანად დამოუკიდებელია. 1985 წელს ეკონომიკაში მისი ღვაწლი **ნობელის პრემიით** იქნა აღიარებული (დაზოგვასთან დამოკიდებულებაში ადამიანთა ქცევის ანალიზისათვის).

თავისი თაობის ბევრი წამყვანი ამერიკელი ეკონომისტის მსგავსად, მოდილიანი წიგნების ავტორი არ იყო. მისი **„სტატიების კრებული"**[322] სამი ტომისაგან შედგება. ბევრი მათგანი თანაავტორებთან ერთადაა დაწერილი, რომლებიც ხშირად მისი ყოფილი სტუდენტებია.

მოდილიანი ადრეეე მიხვდა, რომ კეინზურ მოდელში მუდმივი უმუშევრობა ძირითადად ხელფასების სიმყარითაა გამოწვეული. ამ ხედვამ იგი კეინზისა და მისი წინამორბედების ტრადიციებთან დააახლოვა. მოდილიანი თავის განსაკუთრებულ მოვალეობას კეინზური მოდელების

---

[322]Modigliani Franco. Collected Papers, 3 vols, Cambr., 1980.

ემპირიული განხორციელების გაუმჯობესებაში — ეკონომიკური აგენტების ოპტიმალური ქცევისაგან განსხვავებით, მათ გაერთიანებულ ქცევასა და მოქმედებაში ხედავდა.

მოდილიანის ორავალმხრივი სტატიებიდან ეკონომიკის მთავარ მიმდინარეობებში განსაკუთრებით სამია უმნიშვნელოვანესი. მათგან ერთი სარგებლის ნორმის ვადის სტრუქტურას ეხება. ჩვეულებრივ, დაშვებული იყო, რომ თამასუქის გადახდის ვადამდე რისკი დროსთან ერთად იზრდება. მოდილიანი და მისი კოლეგა რიჩარდ საგჩი მიხვდნენ, რომ ეს მთლად სწორი არ იყო. თუკი მეანაბრეს ნაღდი ფული სამ თვეში ესაჭიროება, რასაკვირველია, სამთვიანი სახაზინო თამასუქი ურისკოა, მაშინ როდესაც ასეთ პირობებში ათწლიანი ვალდებულებაა რისკიანი. თუმცა, თუ მეანაბრე თანხას ათი წლის შემდეგ მოითხოვს, მაშინ ათწლიანი ობლიგაცია ურისკოა, ხოლო სამთვიანი სასაზინო თამასუქი მნიშვნელოვან ზარალს გამოიწვევდა.

ამგვარად, რისკის ფასი, როგორც ჩანს, ნაღდი ფულის მიღების შესაფერის დროზეა დამოკიდებული, რომელსაც მოდილიანი და საგჩი მეანაბრეთა პრიველეგირებულ ბუნებრივ გარემოს უწოდებენ.

პრიველეგირებული ბუნებრივი გარემოს თეორიის მიხედვით, მიწოდებაში ვადის სტრუქტურის ცვლილებები შესაძლებელია თამასუქების გადახდის ვადის სტრუქტურის შეცვლაშიც გამოვლინდეს. ფაქტობრივად, მათ თავიანთი მიდგომა ასეთი ცვლილებების გამოკვლევებს მიუძღვნეს.

მოდილიანიმ და საგჩმა დასვეს კითხვა: ფასიანი ქაღალდების მოწოდებაში ცვლილებას შეუძლია თუ არა თამასუქების ვადიანობის სტრუქტურაში შესამჩნევი ცვლილებების წარმოშობა?

მათი ემპირიული ანალიზით ეს შეუძლებელია, რადგანაც „მოქმედი ცვლილება" არაეფექტიანი იყო. ასეთი ოპერაციების გარშემო შექმნილი აყიოტაჟი ამ შეღეგით მნიშვნელოვნად შემცირდა.

ეკონომიკაში სხვა მნიშვნელოვანი ნაშრომი **მოდილიანი-მილერის თეორემა**[323] იყო. თეორემა სრულყოფილ ბაზარზე ფირმის ბაზრის მდგომარეობას ეხება და შეიცავს „აქციას" (ქონების ნაწილს კრედიტორების დაკმაყოფილების შემდეგ) და ვალს, სადაც ყველას გარკვეული პროცენტის სესხება ან გასესხება შეუძლია. ასეთ ბაზარში, ინდივიდუალურ მეანაბრეებს ვალისა და „აქციის" ნებისმიერი პროპორციით, ფირმის ფინანსური სტრუქტურის მიუხედავად, სესხების ან გასესხების საშუალებით თავიანთი თაეის უზრუნველყოფა შეუძლიათ.

მოდილიანის ყველაზე ფუნდამენტურ ნაშრომს **„სასიცოცხლო ციკლის მოხმარების ჰიპოთეზა"** წარმოადგენდა. კეინზური აღრეული მოხმარების ფუნქციები, რომლებიც მიმდინარე მოხმარებას მიმდინარე შემოსავალთან აკავშირებდა, ომისშემდგომ პერიოდში გაუთვალისწინებელ დიდ მოხმარებაში გამოვლინდა. ნავარაუდევია, რომ პიროვნება მთელი დარჩენილი ცხოვრების განმავლობაში მოხმარებას და მემკვიდრეობის სარგებლიანობას მაქსიმალურად ზრდის. მთავარი ის იყო, რომ მოცემული წლის მოხმარება არა იმაეე წლის შემოსავალზე, არამედ მთელი ცხოვრების მოსალოდნელ შემოსავალზეა უშუალოდ დამოკიდებული. კერძოდ, კონკრეტული ოჯახის დანაზოგი მაშინ გამოჩნდება, როდესაც მიმდინარე შემოსავალი დაგეგმილ მოხმარებას გადააჭარბებს.

მოდილიანის მოდელში მოხმარების ფუნქცია მიმდინარე მოხმარებზე, მიმდინარე შემოსავალსა და ფასიან ანაბრებზეა დამოკიდებული. განვითარებად ეკონომიკაში მოცემული შემოსავლების პირობებში ოჯახის შემოსავლის მატება-კლება და ეკონომიკურ ზრდასა და მოსახლეობის ასაკობრივ სტრუქტურასთან დაზოგეის დაკავშირება ინდი-

---

[323]იხ.: ზემოაღნ. კრებული, ტ. 3, თავი 1,2,3.

ციალური ოპტიმიზაციისაგან მიღებული მაკროეკონომიკური ქცევის ფუნქციის პირველსახე გახდა.

§ 3. ჯეიმს ტობინი ფულისა და კაპიტალდაბანდებების შესახებ

ნეოკლასიკური სინთეზის პროგრამის ფულსა და ფინანსურ დაბანდებებზე განვრცობა ჯეიმს ტობინის მიღწეების შედეგია.

ჯ. **ტობინი** დაიბადა 1918 წელს ქალაქ ჩემპეინში (ილინოისის შტატი), ჟურნალისტ-მოსამსახურის ოჯახში. ბრწყინვალე სტუდენტი იყო, კამათი უყვარდა. განსაკუთრებით ჟურნალისტიკამ მიიქცია მისი ყურადღება.

ჰარვარდის უნივერსიტეტის მეორე კურსზე სწავლისას ჯეიმსი კეინზის „ზოგად თეორიას" გაეცნო, რომელმაც მისი ცხოვრების კურსი განსაზღვრა. მისთვის მიუღებელი აღმოჩნდა კეინზის მტკიცება იმის შესახებ, რომ უმუშევრობა სრული წონასწორობის დროსაც შეიძლება არსებობდეს.

40-იანი წლების დასაწყისში მან ჰარვარდის უნივერსიტეტი დატოვა და სამუშაოდ ვაშინგტონში ადმინისტრაციისა და სამოქალაქო მომარაგების ოფისში გადავიდა, კვების პრობლემებზე გამოაქვეყნა სამეცნიერო სტატიები. 1942-1945 წლებში საზღვაო ფლოტში მსახურობდა ოფიცრად.

1946 წელს ტობინი ჰარვარდში დაბრუნდა უმცროს მეცნიერ-თანამშრომლად (ოჯახის მოხმარებისა და დაზოგვის ლეტერმინანტებზე დისერტაციის დასაწერად). მისი ფაკულტეტის მრჩეველი იოზეფ შუმპეტერი ტობინს მოსწონდა. მას აგრეთვე ძალიან მოსწონდა ელვინ ჰანსენი, ვისი ხელმძღვანელობითაც ჰარვარდი კეინზური თაყვანისცემის პლაცდარმი გახდა.

ამ პერიოდში ჯეიმსი დაქორწინდა და ოთხი შვილის მამა გახდა. 1947 წელს მან პროფესორობა მიიღო.

ინგლისში, კემბრიჯის გამოყენებითი ეკონომიკის რიჩარდ სტოუნის განყოფილებაში მისმა ვიზიტმა და მოგვიანებით მიჩიგანის ჯორჯ კატონას კვლევის ცენტრში მეორე ვიზიტმა მის ეკონომეტრიკულ კვლევებს ახალი იმპულსები შესძინა. შემდგომში იგი იელის უნივერსიტეტის პროფესორი გახდა.

1960 წელს საპრეზიდენტო არჩევნების შემდეგ, კენედიმ ტობინი საშინაო ეკონომიკის ერთ-ერთ იმ განყოფილებაში მიიწვია, რომელსაც პოლ სამუელსონი ხელმძღვანელობდა. მომდევნო წელს იგი ეკონომიკაში მრჩეველთა საბჭოს წევრი გახდა. „საბჭოში" გატარებულმა ოცმა თვემ შეერთებული შტატების ეკონომიკურ პოლიტიკას კეინზელობის ძლიერი ზეგავლენა დაატყო. ამის დასტურია ეკონომიკურ მრჩეველთა საბჭოს 1962 წლის წლიური ანგარიში, რომლითაც ტობინი ყოველთვის ამაყობდა — ეს იყო ოქროს ხანა. სავალუტო და ფინანსურმა ექსპანსიამ ეკონომიკის ზრდა დააჩქარა, ინფლაცია კი კვლავ „მიძინებული" იყო.

სახელმწიფო სამსახურიდან დაბრუნების შემდეგ ტობინმა კვლევითი სამუშაოები განაახლა, მაგრამ მისი ენერგიის დიდი ნაწილი ფრიდმანის კრიტიკისაგან კეინზიანიზმის დაცვას მოხმარდა. დროებითი ზრდის ეფექტიანობის შენელებითა და მუდმივი ინფლაციის ეფექტიანობის დომინირების შედეგად მოკლევადიანი სტიმულირების დაცვა ძალიან გართულდა. სხვა კეინზელების მსგავსად, ტობინმა შექმნილი სიტუაციიდან გამოსავლად „მწარმოებლურობახელფასის მექანიზმი" დაასახელა, დარწმუნებული იყო, რომ მცირე ინფლაცია უმუშევართა დასაქმების ზრდის მასტიმულირებელი იქნებოდა.

სრული დასაქმების შესახებ ტობინის აზრს ყოველთვის თან ახლდა თანასწორობისა და სიღარიბის საკმაოდ ძლიერი ცნება. იგი იცავდა ე.წ. საშემოსავლო ბეგარას, როგორც შემოსავლის გადანაწილების საშუალებას. 1972 წლის საარჩევნო კომპანიის დროს მან ასეთი გეგმა

წარადგინა, მაგრამ დიდძალმა თანხებმა, რომლებიც აშკარად არ გაღადიოდა ღარიბთა ხელში, ხალხში უფრო მეტი გულისწყრომა გამოიწვია.

ტობინი წიგნებს არ წერდა, მისი ნაშრომები თავმოყრილია სამტომეულში – „ეკონომიკის ესეები"[324]. სტატიები სახელწოდებით – „**ეროვნული ეკონომიკის პოლიტიკა**"[325] უფრო ფართო აუდიტორიისათვის იყო გათვალისწინებული.

ტობინის ადრეული ნაშრომები ძირითადად მოხმარების პრობლემებს შეეხო. მას აინტერესებდა იმის გაგება, თუ რატომ იძლეოდა ცუდ პროგნოზირებას ციკლური გამოცდილებისაგან მიღებული ადრეული მოხმარების ფუნქციები, თუ ისინი გრძელვადიან განვითარებაზე იყო გათვლილი? თუმცა, ამ კითხვაზე პასუხი არ გაუცია. მოგვიანებით მან დაასკვნა, რომ „სიცოცხლის ციკლის ჰიპოთეზა" შეერთებული შტატების აქციონერული კაპიტალის სიდიდის თანმიმდევრობით შეიძლება აიხსნას. ეკონომეტრიკის საკითხებში მას ეკუთვნის რეგრესიული ანალიზის მეთოდი იმ შემთხვევებისათვის, როცა დამოკიდებულ ცვლადზე დაკვირვებების კონცენტრირება ნულს უახლოვდება. ამის მაგალითია ისეთი მოხმარების საგანზე მოთხოვნა, რომელსაც მომხმარებელი საერთოდ არ ყიდულობს.

მოგვიანებით ტობინმა (ვილიამ ნორდჰაუსთან ერთად) მიიჩნია, რომ ეროვნული შემოსავლის გამოთვლა ეკონომიკური კეთილდღეობის ყოველგვარ გაზომვაზე გაერცობილიყო. საჯალუტო პოლიტიკაში – ეროვნული ავტონომიის გასაძლიერებლად, საერთაშორისო კაპიტალის დიდი მოდინებისათვის, მოითხოვდა აგრეთვე ბეგარას უცხოური ვალუტის გარიგებაზე.

---

[324]**Tobin** J. Essays in Economics, Vol-1-2, Amst., 1971-75; Vol.3, Cambr., 1982.

[325]**Tobin** J. National Economic Policy-Essays,New Haven, 1966.

თუმცა, ტობინის ღვაწლი უმეტესწილად საშინაო ფინანსურ სისტემას შეეხო. მოკვიანებით მან ეს სისტემა ნეოკლასიკურ ეკონომიკასთან შეთავსებითა და ფინანსური პოლიტიკის როლის გააზრებით აღწერა.

ტობინის საწყისი მოტივირება, რა თქმა უნდა, კეინზური იყო. მას მიაჩნდა, რომ სარგებლის ოდენობასთან ფულზე მოთხოვნის მგრძნობიარობა კეინზური პოზიციისათვის ძირითადია, მაშინ როდესაც რაოდენობრივი თეორია ფულის სიჩქარეს ეფუძნებოდა. ამიტომ მან სცადა აეხსნა ფულადი ბალანსის სარგებლის ოდენობაზე დამოკიდებულება. ამის ახსნის პრინციპები, ჯონ ჰიკსის მიერ, „ზოგად თეორიამდე" იყო დასაბუთებული, ტობინმა კი მას უფრო ანალიტიკური სიზუსტე შესძინა.

ტობინის ერთ-ერთი ყველაზე გაელენიანი სტატიაა **„ლიკვიდურობის უპირატესობა, როგორც რისკის მიმართ ქცევა"**[326]. მისი პირველი ნაწილი ეძღვნება ბალანსების თეორიულ დამუშავებას კეინზელობის პოზიციებიდან, მეორე ნაწილი კი ფასიანი ქაღალდების გასაყლისა და რისკის თვალსაზრისით ბალანსების გამაფრთხილებელ ახსნას იძლევა.

რამდენიმე სარისკო აქტივამდე ანალიზის გაფართოებით, ტობინი ამტკიცებდა, რომ სარისკო აქტივებს შორის პროპორციები ნაღდი ფულის პროპორციისაგან დამოუკიდებელია. ამიტომ საუკეთესო ვარიანტის არჩევა ორ ეტაპად მიმდინარეობს, რომელთაგან პირველი ფასიანი ქაღალდების პორტფელის ოპტიმალურ შემადგენლობას განსაზღვრავს, ხოლო მეორე — ნაღდი ფულისა და ფასიანი ქაღალდების პროპორციებს. „პორტფელის თეორიაში" იგი ცნობილი გახდა როგორც გამოყოფის (სეპარაციის) თეორემა.

---

[326]იხ.: **Tobin** J., ... 1971-75, ტ. 1, თავი 15.

წმინდა თეორიაში, საშუალო ცვლილების მიდგომა შესაძლოა არ იყო ყველაზე დამაკმაყოფილებელი საშუალება, მაგრამ იგი ფულის თეორიაში აღმოჩნდა სასარგებლო. მან ლიკვიდურობის პრიფილეგირების ელასტიკურობას მყარი საფუძველი შეუქმნა.

საშუალო ცვლილების მიდგომა იმ მომენტს ხსნის, თუ როგორ მიჰყავს პორტფელის შემადგენლობა თავის აქტივებს ოპტიმალურ მდგომარეობამდე. შემდგომ ეტაპზე ტობინი და მისი კოლეგები (კერძოდ უილიამ ბრაინარდი) აქტივებისათვის იყენებდნენ ამ მიდგომას ბაზარში ინდივიდების ურთიერთქმედებისას. ფინანსური სისტემის გაანალიზების შედეგად საზოგადოებრივი წონასწორობის მოდელი იქნა მიღებული.

ოცი წლის შემდეგ ეს განზოგადება ჩვეულებრივ მოვლენად ითვლებოდა, მაგრამ მაშინ იგი სიახლე იყო. გასული საუკუნის ადრეული, 20-იანი წლებიდან ფულის მიწოდების თეორიაში ფილიპსის იდეები დომინირებდა, რომელიც ბანკის რეზერვებსა და მის დეპოზიტებზე მოთხოვნას შორის თანაფარდობებს ადგენდა. მსგავსი თანაფარდობები კერძო სექტორისთვისაც იყო დამახასიათებელი. მაშინ ეს უბრალო ალგებრის საქმე იყო, რათა კერძო სექტორისადმი ფულის მიწოდების საკითხი „დიდძალი ფულის" შემადგენლად ან ცენტრალური ბანკის მიერ შექმნილი „ეალუტის ბაზად" წარმოედგინათ. ამ მიდგომის ერთ-ერთი შეზღუდვა, სხვა აქტივებისა და პასივების ხარჯზე, ფულის მიწოდებაზე მისი კონცენტრირება იყო. უფრო მნიშვნელოვანი ნაკლი უცვლელი კოეფიციენტების მიღებაა, რაც ადრეულ თეორიაში უცვლელი ტექნოლოგიური კოეფიციენტების ანალოგიურია, რომელმაც სარგებლის ოდენობისა და სხვა საბაზრო პირობების გავლენა შენიღბა. სიახლე იმაში მდგომარეობდა, რომ უცვლელი კოეფიციენტები შეეცვალათ ოპტიმალური გამოთვლით,

ფილიპსის კოეფიციენტები კი ზოგადი წონასწორობის სისტემის შელარებითი სტატიკით.

ტობინს ბანკებისა და სხვა ფინანსური შუამავლების ზუსტი ოპტიმალური მოდელი არ ჩამოუყალიბებია, მაგრამ იგი აქტივის მოთხოვნისა და მიწოდების ფუნქციებს იყენებდა ფინანსურ სექტორში ზოგადი წონასწორობის სისტემის ჩამოსაყალიბებლად. თუმცა, ანალიზურად ეს სისტემა უფრო მნიშვნელოვანი იყო, რომელმაც ღრმა ლოგიკურ აზრებამდე მიიყვანა იგი.

ერთ-ერთი მათგანი სახელმწიფო ვალის მაკროეკონომიკურ ეფექტიანობას ეხებოდა. დავიდ რიკარდოს მიხედვით, სახელმწიფო ვალის ზრდა კერძო სექტორს უფრო ამდიდრებს და მაინც, იგი ვალისა და ბეგარის დავალიანებას ეკვივალენტურად არ თვლიდა. ტობინის მითითებით, ამ არაეკვივალენტურობის ერთ-ერთი მიზანია ის, რომ სახელმწიფო ვალი კერძო ქონების შემადგენლობას ცვლის და მას უფრო ლიკვიდურად არსებული ღირებულების შენარჩუნება აქცევს, უფრო ზუსტად, მთავრობა მოქმედებს, როგორც ფინანსური შუამავალი.

შემდეგი მიზანი ბანკებს შეეხებოდა. ფინანსურ შუამავლებს შორის მათ განსაკუთრებული ადგილი მიეკუთვნა, რადგანაც ფულის გაკეთება შეეძლოთ (შემდეგ ეს სპეციალური კანონმდებლობის გასამართლებლად გამოიყენეს). ტობინი კამათობდა იმაზე, რომ ეს განსაკუთრებულობა ბანკების დეპოზიტებისა და რეზერვებისათვის საბაზრო დეფექტებით აღმოჩნდა გამოწვეული, რაც, თავის მხრივ, განსაკუთრებული კანონმდებლობიდან გამომდინარეობდა მნიშვნელოვანწილად. ამ აზრით, განსაკუთრებულობა ლეგალური შეზღუდვების შედეგია და არა მათი მიზეზი.

კიდევ ერთი, განსაკუთრებული საკითხი საბაზრო ფასებში საქონლის ინვესტიციას, მონეტარული და ფინანსური პოლიტიკის ძირითად რგოლთან – ფასთან მათ შედარებით გადაადგილებასა და რეალურ სასაქონლო კაპი-

ტალზე მოითხოვნას შეესებოდა. ამ შედარებით ფასს (ღირებულებას) მალე ტობინის სახელი ეწოდა. ხანგრძლივი პერიოდების განმავლობაში მისი ღირებულება ერთმანეთისაგან შეიძლება განსხვავდებოდეს, ვინაიდან ინვესტირების დაგეგმვა და განხორციელება დროსთანაა დაკავშირებული. ამ ხნის განმავლობაში ის სასაქონლო კაპიტალის გადიდებისა ან შემცირებისათვის პროგრესული სისტემების გასაგომად შეიძლება იქნას გამოყენებული. კონცეფცია, როგორც ასეთი, ახალი არ იყო. იგი ვალრასმა გამოიყენა და მას უკან, კლასიკური ეკონომიკისაკენ მივყავართ. თუმცა, იგი დიდი ხნის დავიწყებული იყო და ტობინმა, შეიძლება ითქვას, საინვესტიციო თეორია უკან, კლასიკურ ტრადიციამდე დააბრუნა.

უკანასკნელი საკითხი, რომელიც მოხსენიების ღირსია, ღია ბაზარზე შესყიდვებისა და სავაჭრო ბრუნვის გადიდების ეფექტიანობასთანაა დაკავშირებული. ტობინის აზრით, ეს ეფექტიანობა ძირითადად იმ ფაქტიდან გამომდინარეობს, რომ ცენტრალური ბანკის რეზერვებში სარგებელი უცვლელია — სწორად ნულის ტოლია, ეს მაშინ, როდესაც ფასიანი ქაღალდების ხარჯი შეიძლება იცვლებოდეს. ფასიანი ქაღალდების გასავალი რომ უცვლელი ყოფილიყო (როდესაც ცენტრალური ბანკის დეპოზიტებზე სარგებლის განაკვეთი ბაზრითაა განსაზღვრული), მაშინ ღია ბაზრის შესყიდვებს შემცირებული ეფექტიანობა ექნებოდა. ტობინს, რა თქმა უნდა, შეეძლო დაემატებინა, რომ ჩვეულებრივ ფულს სარგებლის უცვლელი განაკვეთი (ნული) გააჩნია, ვინაიდან იგი გადახდის საშუალებაა.

ტობინის პროგრამის მესამე სტადია მზარდ ეკონომიკამდე აქტივის წონასწორობის გაფართოება იყო. ამ მიზნისათვის მან კაპიტალსა და შრომას შორის თანაბარი შენაცვლებით მაკროეკონომიკური წარმოების ფუნქცია გამოიყენა და წარმოქმნილს მოგვიანებით ნეოკლასიკური მოდელი უწოდა, თუმცა ტინბერგენმა ის ბევრად ადრე

გამოიყენა. იგი პაროდისა და ლომარის ბრდის მოღვ-ლებისაგან ელასტიკურობით განსხვავდებოდა, რომლის მეშვეობითაც სსვადასხვა მიდრეკილების მიმართ კაპიტალის მწარმოებლურობა რეგულირებადი შეიძლება ყოფილიყო.

მომდევნო სტატიებში ტობინმა ფულის როლის საკითხები დაამუშავა[327]. წარმოებრივი კაპიტალის მწარმოებლურობა და, აქედან გამომდინარე, ხარჯი არა მარტო დანაზოგებზე, არამედ ქონების დაყოფაზე იქნება დამოკიდებული. თავის მხრივ, ამ უკანასკნელზე გავლენას ახდენდა ინფლაციის ტემპით გაზომილი ნაღდი ფულის რეალური ხარჯი. ფულის დიდი ექსპანსიის მეშვეობით მთავრობის პოლიტიკას შეუძლია გაზარდოს რეალური ხარჯი. რა თქმა უნდა, ეს ფულის ექსპანსიის კეთილდღეობის ანალიზის დასრულებისაგან შორს იყო, მაგრამ ეს ამ ანალიზის მრავალ კომპონენტთაგან ერთ-ერთი იყო.

ტობინი ცნობილი გახდა როგორც კეინზის ერთ-ერთი ინტელექტუალური დამცველი. მისმა მძლავრმა პოლიტიკურმა და სოციალურმა თვალსაზრისმა აშკარად ჩაითრია ის პოლიტიკაში. აღსანიშნავია, რომ მისი სავალუტო (ფულის) კვლევის პროგრამის შედეგები კეინზური რწმენისაგან დამოუკიდებელია. მათ იმის ანალიტიკური საფუძველი შეამზადეს, რაც ნებისმიერი პოლიტიკური და დოგმატური რწმენის ეკონომისტების მიერ შეიძლება იქნას გამოყენებული. კერძოდ, კალდორის განაწილების თეორიის მისი დამანგრეველი სატირა[328] მას ზოგადი წონასწორობის წმინდა თეორეტიკოსად წარმოაჩენს.

ტობინი აბსტრაქტული მათემატიკური თეორიით არასოდეს დაინტერესებულა. ის გრძნობდა, რომ საუკეთესო ეკონომისტები თავიანთ საგნებს გარშემო მყოფი სამყა-

---

[327] იხ.: Tobin J., ..., ტ. 3.

[328] იხ.: Tobin J., ..., ტ. 1, თავი 7.

როდან იღებდნენ. 50-60-იან წლებში მონეტარული მაკროეკონომიკის სფეროში ტობინმა შესაშჩნევი წელილი შეიტანა, რაც ჯონ ბეიით კლარკის მედლით (1955 წ.), მრავალი საპატიო ხარისხითა და **1981 წელს ეკონომიკაში ნობელის პრემიით იყო აღიარებული. დიდია მისი წვლილი ფინანსური ბაზრების მდგომარეობის ანალიზში, რამაც გავლენა იქონია დანახარჯების, დასაქმების, წარმოების, ფასების გადაწყვეტილებათა მიღების პოლიტიკაზე.**

ერთ საკითხში ამერიკელმა კეინზელებმა ნეოკლასიკური სინთეზი დაუსრულებელი დატოვეს. მათი სუსტი წერტილი ინფლაცია იყო. მხედველობიდან გამორჩათ მისი ძირითადი მონეტარული მიზეზი და მას „სტრუქტურული" ფაქტორებით, „არათანმიმდევრული მოთხოვნებით" ან „ღირებულების ინფლაციით" ხსნიდნენ, სწამდათ, რომ დამაკმაყოფილებელი დასაქმება მცოცავი ინფლაციის ხარჯზე მიიღწეოდა, დაუშვეს, რომ მცოცავი ინფლაცია დაბალ დონეზე მუდმივად უნდა შენარჩუნებულიყო. სამუელსონი და სოლოუ ინფლაციასა და უმუშეერობას შორის მაკროეკონომიკური პოლიტიკის ძირითად საშუალებად „გაცვლას" მიიჩნევდნენ. ინფლაციის წამალი არა მხოლოდ მონეტარულ, არამედ შემოსავლების პოლიტიკაშიც მოიძებნა. სწორედ აქ გამოჩნდა ფრიდმანის ღვაწლი.

§ 4. მილტონ ფრიდმანის მონეტარული მაკროეკონომიკა

„ნეოკლასიკური სინთეზის" მიმდევარი კეინზელები ეკონომიკურ პოლიტიკას ხშირად წყვეტილი ღონისძიებების მიმდევრობის სახით განიხილავდნენ, რომელთაგანაც თითოეული მათგანი ისტორიულად უნიკალური იყო. ამ თვალსაზრისით მათ მონეტარული პოლიტიკის ინსტრუმენტად „ფილიპსის მრუდი" მიაჩნდათ. თუ მსგავსი

ღონისძიებები შაბლონურადაა გამოყენებული, მსგავს გარემოებებში ისინი პროგნოზირებულ შედეგებს იწვევენ.

60-იან წლებში გარეგნულად არაინფლაციური ეკონომიკური ზრდა სტაგფლაციაში[329] გადაიზარდა; ეს ასპექტი კარგად იყო ცნობილი, თუმცა ისინი მაინც მოექცნენ მაკროეკონომისტების ყურადღების ცენტრში. ახლად წარმოჩენილი მოვლენები არა მხოლოდ ცალკეული პოლიტიკური ღონისძიებების, არამედ პოლიტიკური წესების ცვლილებების შედეგი იყო.

50-იან წლებში აშშ-ში მონეტარიზმის გავრცელება მ. ფრიდმანის სახელთანაა დაკავშირებული. ეს კონცეფცია კეინზური „რეგულირებადი ვალუტისა" და ეკონომიკაში სახელმწიფოს აქტიური ჩარევის წინააღმდეგაა მიმართული და „თვითმარეგულირებელი ფულადი სისტემის" ჩამოყალიბებას ითვალისწინებს, რომლის დროსაც მიმოქცევაში ფულადი მასის 3-5%-ით ზრდა ნორმალურ მოვლენადაა აღიარებული. აღნიშნული თეორია, გარკვეული გაგებით, ფულის რაოდენობრივი თეორიის მოდერნიზაციაა თანამედროვე პირობებში.

მილტონ **ფრიდმანი** დაიბადა 1912 წელს ბრუკლინში. მისი მშობლები ღარიბი ემიგრანტები იყვნენ კარპატების ჩამორჩენილი მხარიდან. მილტონი და მისი სამი და ნიუჯერსის შტატის ქალაქ რაჰეიში იზრდებოდნენ, სადაც მათი მშობლები წვრილი ვაჭრობით ირჩენდნენ თავს. მილტონს მამა საშუალო სკოლაში სწავლის პერიოდში გარდაეცვალა, მაგრამ სახელმწიფო სტიპენდიამ მას საშუალება მისცა, რატჯერის კოლეჯში შესულიყო, რომელიც მაშინ პატარა კერძო სასწავლებელი იყო.

---

[329] **სტაგფლაცია** – ეკონომიკის ისეთი მდგომარეობა, როდესაც წარმოების გაყინვა ან დაცემა (სტაგნაცია) შეხამებულია მზარდ უმუშევრობასთან და ფასების განუწყვეტელ ზრდასთან – ინფლაციასთან.

საშუალო სკოლის მასწავლებელმა მას მათემატიკა შეაყვარა. იგი სადაზღვევო საზოგადოების სტატისტიკოსის კარიერისათვის ემზადებოდა. ამავე დროს, შემდგომში ფედერალური რეზერვის თავმჯდომარის არტურ ფ. ბარნსის და მომავალში სენტ-ლუისის ფედერალური სარეზერვო ბანკის დირექტორის ჰომერ ჯონსის ლექციებმა მას ეკონომიკის მიმართ ინტერესი გაუღვიძა.

სწავლის დამთავრების შემდეგ, 1932 წელს, ნაწილობრივ მასწავლებლების, ნაწილობრივ კი ამ პერიოდის „ეკონომიკური დეპრესიის" გეგავლენით, ფრიდმანმა ეკონომიკური მეცნიერება აირჩია და ჩიკაგოს უნივერსიტეტში შევიდა. იგი დიდად აფასებდა ეკონომიკაში იაკობ ვინერის ლექციების კურსს, როგორც თავისი ცხოვრების უღიდეს ინტელექტუალურ გამოცდას. შემდგომში იგი თაყის ჯგუფელზე დაქორწინდა, რომლისგანაც ორი შვილი შეეძინა.

სწავლის მეორე წელს ფრიდმანი კოლუმბიის უნივერსიტეტის სტიპენდიატი გახდა. აქ იგი ჰაროლდ ჰოტელინგისაგან მათემატიკურ სტატისტიკას სწავლობდა, ხოლო უ. მიტჩელი მას ინსტიტუციონალიზმსა და ეკონომიკური ციკლების ემპირიულ კვლევას აცნობდა.

1935-1943 წლებში ფრიდმანი ვაშინგტონსა და ნიუიორკში ეროვნული რესურსების კომიტეტის, ეკონომიკური კვლევის ეროვნული ბიუროსა და შემდეგში სახელმწიფო ხაზინის დეპარტამენტის ეკონომისტად მუშაობდა; პარალელურად ლექციებსაც კითხულობდა კოლუმბიის უნივერსიტეტში. შემდგომში იგი კოლუმბიის უნივერსიტეტში ომის პრობლემების განყოფილებაში მუშაობდა, ორი წელი გამოყენებით სტატისტიკურ სამუშაოებს ასრულებდა, 1945 წელს კი მინესოტის უნივერსიტეტში პროფესორის თანაშემწე გახდა. 1946 წელს კოლუმბიის უნივერსიტეტმა მას ფილოსოფიის დოქტორის წოდება მიანიჭა.

იმავე წელს ფრიდმანი ჩიკაგოს უნივერსიტეტში გადავიდა და 1948 წელს პროფესორი გახდა. მან ჩიკაგოში თა-

ეის მეგობარ ჯორჯ სტიგლერთან[330] ერთად ეკონომიკური სკოლა ჩამოაყალიბა; 1951 წელს იგი ჯონ ბეითს კლარკის მედლით დაჯილდოვდა, ხოლო 1976 წელს კი მონეტარულ პრობლემებსა და სტაბილიზაციის პოლიტიკაში მიღწევებისათვის ნობელის პრემია მიიღო. 1977 წლიდან ფრიდმანი სტენფორდში პუერის კონსერვატიული დაწესებულების უფროსი მეცნიერ-მკვლევარია. 1982 წლიდან მილტონი და მისი მეუღლე სან-ფრანცისკოში დასახლდნენ.

თავისი ცხოვრების მეორე ნახევარში მ. ფრიდმანმა თანდათან გააფართოვა თავისი აუდიტორია სასემინარო ოთახიდან საზოგადოებრივ სარბიელამდე. პოპულარულ წიგნებში მას ადამ სმითის სულიერ მემკვიდრედ და ეკონომიკური პროგრამების წამყვან ფიგურად მოიხსენიებენ. ფრიდმანი, ისტორიულ მოსაზრებებზე დაყრდნობით, „ამ სულს" რადიკალურ ლიბერალიზმს უწოდებდა. მაგრამ ვინაიდან შეერთებულ შტატებში სიტყვა „ლიბერალით" ახალი კურსის მიმდევრები (რუზველტის კურსი) იწოდებოდნენ, მისი იდეები, მიუხედავად იმისა, რომ იგი ცვლილებების მომხრე იყო, მაინც კონსერვატორულად ხასიათდებოდა.

რესპუბლიკელი პრეზიდენტები — ნიქსონი, ფორდი და რეიგანი ფრიდმანის რჩევებს ითვალისწინებდნენ. ნიქსონის დროს იგი მოხალისეთა არმიის საპრეზიდენტო კომისიის წევრი იყო. 1966-1984 წლებში „ნიუ-სვიკის" რეგულარული „სვეტები" და ტელევიზიის ათამდე არხი მის სახელს მთელ მსოფლიოში პოპულარულს ხდიდა. მილიონებისათვის იგი წინასწარმეტყველი იყო, მილიონები კიდევ მის სახელს წყველა-კრულვით მოიხსენიებდნენ.

---

[330] **ჯ. სტიგლერი** (1911-1991) — ამერიკელი ეკონომისტი, 1981 წელს ეკონომიკაში — მრეწველობის სტრუქტურის, ბაზრების ფუნქციონირების, სახელმწიფო რეგულირების მიზეზებისა და შედეგების ნოვატორული კვლევებისათვის — ნობელის პრემიით დაჯილდოვდა.

მ. ფრიდმანის პროგრამა ეკონომიკაში სახელმწიფოს ძალაუფლების შესუსტებისაკენ იყო მიმართული. მისი აზრით, დადგენილმა წესებმა დამოუკიდებელი გადაწყვეტილებების მიღებას უნდა გაუხსნას კარი. იგი მხარს უჭერდა ინდუსტრიის რეგულირებისა და ბირჟის კონტროლის გაუქმებას, მინიმალურ ხელფასებს, საზოგადოებრივ სკოლებს, ეროვნულ პარკებს, სამხედრო სავალდებულო სამსახურს, საშემოსავლო გადასახადების პროგრესულობას, ფიქსირებულ სავალუტო კურსს, იმპორტზე ბაჟის ზრდას, ფედერალური სარეზერვო სისტემის გაფართოებას, სარგებლის რეგულირებას, საექიმო საქმის ლიცენზირებას, სოციალურ უსაფრთხოებასა და ა.შ.

ამასთან, ფრიდმანი იცავდა ძლიერ ანტიმონოპოლიურ პოლიტიკას, სახელმწიფოს მიერ განათლებისადმი მხარდაჭერას, მარიხუანასა და ჰეროინის ლეგალიზაციას, ხელფასების ინდექსაციას, ფასებისა და საგადასახადო განაკვეთების დონის დადგენას და ფულად მასაზე სახელმწიფო კონტროლს.

ბევრი მისი მიდგომა საკამათოა. ოპონენტების უმეტესობა ფრიდმანის თაყვანისმცემლებს ეთანხმება იმაში, რომ იგი საკითხებს გონივრულად ჭვრეტს. შესაძლოა, იგი ადამიანებისა და პოლიტიკური სიტუაციების განსჯაში ყოველთვის მართალი არ იყოს, მაგრამ თავის პრინციპებს ყოველთვის იცავს.

მ. ფრიდმანის ადრინდელი ნაშრომები სტატისტიკაშია შესრულებული. მისი დისერტაცია (შესრულდა საიმონ კუზნეცთან თანამშრომლობით) დამოუკიდებელი პროფესიული საქმიანობიდან მიღებული შემოსავლების ანალიზს მიეძღვნა. მასში განხილულია შემოსავლის პერმანენტულ და მოკლევადიან კომპონენტებს შორის განსხვავებები, რაც „მოხმარების ფუნქციის თეორიას" დაედო საფუძვლად. მისმა ადრინდელმა ეკონომეტრიკულმა მცდელობებმა წლიური შემოსავალი წლიურ მოთხოვნასთან დააკავშირა.

კუზნეცმა, ჯ. კეინზის მიდგომისაგან განსხვავებით, დაადგინა, რომ შემოსავლის ზრდისას მოხმარებისაკენ მიდრეკილება არ მცირდება.

ფრიდმანის წინადადებით, საჭიროა აიხსნას, თუ რას მიიჩნევენ ადამიანები თავიანთ მუდმივ ხარჯებად, საითკენაც მათი მუდმივი შემოსავალი უნდა მიემართოს. მისი აზრით, ხანმოკლე გარდამავალ და მუდმივ მოვლენებს შორის მნიშვნელოვანი ურთიერთდამოკიდებულება არსებობს. მუდმივი შემოსავლის კონცეფცია მომდევნო თაობის რაციონალურ იმედებს უკავშირდებოდა. ამასთან, უნდა აღინიშნოს, რომ ფრანკო მოდილიანის „ცხოვრების ციკლის" ჰიპოთეზა დაახლოებით იმავე დროს და გარკვეული მიმართებით სამი წლით ადრეც იქნა შესრულებული.

მ. ფრიდმანის სტატიამ – **„პოზიტიური ეკონომიკის მეთოდოლოგია"** – მძაფრი კამათი გამოიწვია, რომელიც ძველი სიბრძნის ჭეშმარიტებას ნათელყოფს. კერძოდ, ეკონომისტები ფასდებიან გაკეთებული საქმით და არა იმით, რასაც ისინი საკუთარ თავზე ამბობენ. თავად ფრიდმანი მართებულად ირწმუნება, რომ ჰიპოთეზები ცხოვრებაში მათი ჩარევით უნდა გამოიცადოს. ისიც მართალია, რომ ჰიპოთეზა, ჩვეულებრივ, იმისდა მიხედვით ფასდება, თუ რის დამტკიცებას გვპირდება – იმ დაშვებით, რომლის საფუძველზეც იგი მიიღება. თუ ჰიპოთეზა ცხოვრებისეულ გამოცდაში იმედის მომცემია, მაშინ იგი მისი დაშვების რეალიზებაზეა დამოკიდებული. თუმცა იმის დაშვება, რომ მთვარე „მწვანე მინდორს" შეიცავს, ალბათ გამოცდის სურვილს არ აღძრავს.

50-იან წლებში ფრიდმანის კვლევები ძირითადად ფულს მიეძღვნა. მისი შემოქმედების სფერო მონეტარული მაკროეკონომიკით შემოიფარგლა. იგი ფულის რაოდენობრივი თეორიის „ჩემპიონი" გახდა. მოკლე დროში მისი რაოდენობრივი თეორია კეინზის იმავე კონცეფციისაგან უფრო ტერმინოლოგიით განსხვავდება, ვიდრე არსით.

სინამდვილეში, რაოდენობრივი თეორია ფასების დონის დინამიკის ერძელეადიანი თეორიაა. ფრიდმანი თითქოს ფულზე მოთხოვნის კეინზური თეორიის ახლებურ გააზრებას იძლევა. ორთავე მიმართულებით მისი თეორიული ანალიზი „ნეოკლასიკური სინთეზის" მიერ უკვე მიღწეული შედეგებისაგან დიდად არ განსხვავდება. არაერთგზის მცდელობისდა მიუხედავად, ფრიდმანმა თავისი სპეციფიკური დასკვნების თეორიული მოდელის შექმნა ვერ შეძლო.

ფრიდმანის წვლილი ეკონომიკურ მეცნიერებაში მონეტარული პოლიტიკის პრაქტიკულ შედეგებს შეეხო. მისი მტკიცებით, მაკროეკონომიკური მერყეობისათვის „ფულს მნიშვნელობა აქვს". ამ მხრივ, „ნეოკლასიკური სინთეზის" ამერიკელ კეინზელებში ეს საკითხი ნაკლებად საკამათოა, ვიდრე ეს ფრიდმანმა წარმოაჩინა. მაგრამ ისიც მართალია, რომ „ლიკვიდური მასის" მომხრე კეინზელებს თითქოსდა დაავიწყდათ ფული და მისი გასხენება დღის წესრიგში იდგა.

ფრიდმანის მტკიცებით, მონეტარული პოლიტიკა წარმოების მოცულობასა და ფასებზე ახდენს არსებით ზეგავლენას. ეს პოზიცია „ნეოკლასიკურ სინთეზთან" შესაბამისობაშია, თუმცა ფრიდმანის შრომებმა ემპირიული კელევების გაღრმავებასა და მაკროეკონომიკური მოდელების შექმნას მისცა ბიძგი.

ფრიდმანის მონეტარული პოლიტიკის მიხედვით, **მიმოქცევაში არსებული ფულის მასის საშუალოდ 4%-ით ზრდაა დასაშვები**. ამ საკითხში მისი პოზიცია წამყვანი კეინზელების აზრს ემთხვევა, რომლებიც მონეტარულ პოლიტიკას სტაბილიზაციის ეფექტიან საშუალებად მიიჩნევენ. ფრიდმანის რწმენით, „უმართავ" მონეტარულ პოლიტიკას უფრო მეტის გაკეთება შეუძლია ეკონომიკის დესტაბილიზაციისათვის, ვიდრე „მართვადს".

ამ პრობლემებს მიეძღვნა მისი და ანა **შვარცის** ერთობლივი ნაშრომი – **„შეერთებული შტატების მონეტარული ისტორია 1867-1960 წლებში"**, რომელსაც თან ერთვის ერცელი მონაცემები შეერთებულ შტატებსა და გაერთიანებულ სამეფოში მონეტარული სტატისტიკის შესახებ. ფრიდმანის მტკიცებით, „დიდი დეპრესია" არა ექსპანსიური მონეტარული პოლიტიკის არაეფექტიანობით, არამედ ფულის მასის შემცირების ეფექტიანობით იყო განპირობებული.

ფუნქციონალურ საბანკო სისტემას ფრიდმანი პოტენციურად არასტაბილურად თვლიდა, ვინაიდან რისკისა და იმედების ცვალებადობამ შეიძლება ბანკების მიერ ფულის გამოშვების ექსპანსია და შეზღუდვა გამოიწვიოს. არასტაბილურობის ამ წყაროს გამოსარიცხად მან წამოაყენა წინადადება საბანკო რეზერვების შექმნის შესახებ. ყოველ შემთხვევაში, ის, რაც მუდმივი ტემპით უნდა გაიზარდოს, არის არა უბრალოდ ცენტრალური ბანკის მიერ გამოშვებული, არამედ საზოგადოების ხელში მოქცეული ფული. თუ კომერციული ბანკები საზოგადოებას ფულის მასის მიწოდებას შეუზღუდავენ, მაშინ ცენტრალურმა ბანკმა ავტომატურად თავისი საკუთარი ფულადი მასის საკომპენსაციო გაზრდა (ექსპანსია) უნდა იკისროს.

რეტროსპექტიულად, მოკლევადიანი პოლიტიკის შესახებ ფრიდმანის ბევრ ნაშრომში კონსენსუსის არე საკმაოდ დიდია, რასაც ინფლაციის მიმართ ვერ ვიტყვით. ფრიდმანის რაოდენობრივი თეორიის მიხედვით **გრძელვადიანი ინფლაცია „ყველგან და ყოველთვის მონეტარული მოვლენაა" და მისი შეწყვეტა მხოლოდ მკაცრი მონეტარული პოლიტიკითაა შესაძლებელი.** მიუხედავად იმისა, რომ კეინზი ამ ჭეშმარიტებას არასოდეს უარყოფდა, „ნეოკლასიკური სინთეზის" მიერ იგი დავიწყებას მიეცა. ფრიდმანი ერთადერთი არ იყო, ვინც ამ პრობლემის კვლევა განაახლა.

მ. ფრიდმანის აზრით, „ფილიპსის მრუდი" უმუშევრობას არა განსაზღვრულ, არამედ მოულოდნელ ინფლაციასთან აკავშირებს. თუ ინფლაცია განსაზღვრულია, მაშინ „დაქირავებულებს" პრობლემები უჩნდებათ. როდესაც ფრიდმანმა 1967 წელს ამერიკის ეკონომისტთა ასოციაციას თავისი ცნობილი „საპრეზიდენტო" მიმართვა გააცნო, იგი სიახლეს არ წარმოადგენდა. თვით ფრიდმანმა იგი უფრო ადრე დაამუშავა, ვიდრე ედმუნდ ფილიპსმა გამოაქვეყნა ამის შესახებ სტატია. ფაქტობრივად, იგი ბევრი ეკონომისტისათვის, რომელიც „კეინზის გარშემო არ მოღვაწეობდა", ცნობილი იყო. ფრიდმანის დამსახურება ისაა, რომ აღნიშნული პრობლემების შესწავლა მან ისევ ეკონომიკურ მეცნიერებასთან დააკავშირა.

ოცი წლის შემდეგ ისტორიამ მართლაც დაადასტურა, რომ მონეტარულ შეზღუდვას შეუძლია დროებითი რეცესიის ფაზიდან „საუკუნეობრივი ინფლაციის" თავიდან აცილება. რაოდენობრივი თეორიის ტრადიციები რეაბილიტირებულ იქნა.

ფრიდმანის კონცეფცია „**მონეტარიზმის**" სახელწოდებით გახდა ცნობილი. თუმცა, მას ეს „ეტიკეტი" არ მოსწონდა, ვინაიდან თავის მისიას მხოლოდ ფულით არ შემოსაზღვრავდა.

80-იანი წლებისათვის მონეტარისტების მიერ რეკომენდებული ფულადი მასის გეგმიური ციფრები მრავალი ცენტრალური ბანკის პოლიტიკის შემადგენელი ნაწილი გახდა. მათ ისტორიული როლი შეასრულეს ინფლაციის შემცირებაში, შემდეგ კი მეორე პლანზე გადაინაცვლეს.

მსგავს შემთხვევებში რაიმეს შეთსზვა (მიუხედავად იმისა, რომ იგი იდეების გავრცელებას უწყობს ხელს) უფრო მეცნიერული პროგრესის დამაბრკოლებელი მოვლენაა, ვიდრე იმპულსი. ბაძავენ რა კეინზს, რომელმაც თავი „კლასიკური ორთოდოქსალობის წინააღმდეგ მებრძოლ რევოლუციონერად" გამოაცხადა, ახლა მონეტარისტები

თავს „კეინზური ორთოდოქსალობის წინააღმდეგ მებრძოლ რევოლუციონერებად" აცხადებენ.

ფაქტობრივად, 70-იანი წლების დასაწყისისათვის მეცნიერული ანალიზის დონეზე „ორი ბანაკის" გარჩევა ძალზე გაძნელდა. ორივე მათგანის მიხედვით, გრძელვადიანი ინფლაციის შემთხვევაში რაოდენობრივი თეორია სამართლიანია. მათი აზრით, ფულს მოკლე ვადაში მძლავრი ეფექტიანობის უნარი აქვს; რეალური ეფექტიანობა გააჩნია აგრეთვე ფისკალურ პოლიტიკას (თუმცა მათი ძალა და ხანგრძლივობა საკამათო იყო). მიუხედავად ამისა, მათ შორის ცხარე კამათის მიზეზები უფრო აკადემიური და პოლიტიკური ძალისა და გაელენის დონეზე იყო, ვიდრე კვლევისაგე.

და ბოლოს, შეიძლება ითქვას, რომ მეოცე საუკუნის მეორე ნახევარში მ. ფრიდმანის ადგილი ეკონომიკის მეცნიერებაში რაღაცნაირად ორი საუკუნის წინანდელ ადამ სმითის მდგომარეობას წააგავს. ფრიდმანმა იცის, როგორ გამოიყენოს საქმიანობაში თეორია სახელმძღვანელოდ. იგი არმიის მეთაურივით მტკიცე, მასწავლებელივით ნათელი და მოსამართლესავით გარკვეულია. მას ციფრების მიმართ სტატისტიკოსის დამოკიდებულება, დასკვნების გამოტანაში კი ეკონომეტრიკოსის შესაძლებლობები აქვს: წარსულიდან იგი, როგორც ისტორიკოსი, გაკვეთილებს იღებს, პატარა ბიზნესმენების ენით ლაპარაკი შეუძლია და საინტერესო სოციალური ხედვა აქვს.

ეკონომიკის მეცნიერების ისტორიაში უფრო მოკლედ მ. ფრიდმანის შეფასება ძნელია. ხშირად იგი არც მეცნიერ-ნოვატორი და არც თეორიული მოდელების დიდი აღმშენებელია. მისი მთავარი დამსახურება იმის ჩვენებაშია, რომ მოკლევადიანი სტაბილიზაციისათვის მონეტარული პოლიტიკის გამოყენება ძნელია, მაგრამ მას გრძელვადიანი ინფლაციისათვის გადამწყვეტი მნიშვნელობა აქვს. შედეგად, მონეტარულ პოლიტიკაზე მსჯელობამ წყვეტილი

ღონისძიებებიდან პოლიტიკის სტრატეგიული წესებისაკენ გადაინაცვლა. ამრიგად, ახალი თეორიული წამოწყების დრო დადგა.

§ 5. ჯონ მათის რაციონალური იმედები

მაკროეკონომიკური მიდგომა იმის შესახებ, რომ ოქროთი უზრუნველყოფილ ქაღალდის ფულს მოკლე ვადაში მძლავრი ეფექტები გააჩნია, 1970 წლამდე თეორიული მოდელიდან არავის აუხსნია. ეკონომიკურ ლიტერატურაში ამ პრობლემის ამოხსნის რამდენიმე ვარიანტს განიხილავენ. ერთ-ერთი მათგანი 70-იან წლებში დამუშავდა და იგი მომავლის იმედებს ეყრდნობოდა. მისი საფუძველია ჰიპოთეზა, რომლითაც იმედები მყისიერად ყალიბდება გონებით. ეს ჰიპოთეზა ათი წლით ადრე წამოაყენა ჯონ ფ. მათმა. მონეტარული პოლიტიკის წესების ზუსტი ანალიზისათვის ეს ჰიპოთეზა არა მარტო გასაღები იყო, არამედ მან მთლიანობაში შეარყია კიდევაც შეხედულებები მონეტარული პოლიტიკის მოკლევადიანი ეფექტიანობის შესახებ.

ჯ. მათი დაიბადა ჩიკაგოში 1930 წელს. თავისი უფროსი ძმის მსგავსად, ისიც ეკონომისტი გახდა, მაგრამ მაშინ, როცა რიჩარდი ურბანული შრომებით გახდა ცნობილი, ჯონი ეკონომიკას ინდუსტრიული ტექნიკის პერსპექტივებიდან გამომდინარე განიხილავდა. ვაშინგტონის უნივერსიტეტში ბაკალავრის ხარისხის მიღების შემდეგ მან თავისი სადიპლომო ნაშრომი კარნეგის ტექნოლოგიურ ინსტიტუტში შეასრულა. მისი მასწავლებლები იყვნენ: ფრანკო მოდილიანი, ჰერბერტ სიმონი, აბრაამ ჩარნსი, უილიამ კუპერი და სხვ. 1962 წელს მათემატიკურ ეკონომიკაში მიიღო დოქტორის წოდება. 1964 წლამდე ჯ. მათი კარნეგ-მელონის უნივერსიტეტში, შემდეგი რამდენიმე წელიწადი კი მიჩიგანის შტატის უნიეერსიტეტში ასწავლიდა, 1969

წლიდან კი იგი წარმოების მენეჯმენტის პროფესორია ინდიანას უნივერსიტეტში.

ჯ. მათმა ჯერ კიდევ უმაღლეს სასწავლებელში სწავლისას გამოაქვეყნა წერილი ეკონომიკის განვითარების თეორიაზე, თუმცა მისი ნაშრომების უმეტესობა წარმოების პროცესის ანალიზს ეძღვნება. საერთოდ, იგი იმ იშვიათ თანამედროვე ეკონომისტთა რიცხვს მიეკუთვნება, რომლებსაც ბევრი ნაშრომი არ გამოუქვეყნებიათ და ისე გახდნენ ცნობილნი, რომ არ გამოღევნებიან დევიზს „მოკვდი, მაგრამ გამოაქვეყნე". მან განსაკუთრებით სახელი გაითქვა ერთი სტატიით – **„რაციონალური იმედები და ფასის დინამიკა"** (დაიწერა 1959 წელს, ხოლო გამოქვეყნდა 1961 წელს). ამასთან დაკავშირებული სტატია – **„ექსპონენციურად აწონილი წინასწარმეტყველებების ოპტიმალური თვისებები"** – 1960 წელს გამოიცა. იმავე თემაზე 1960 წელს დაწერილი მესამე სტატია 1971 წელს გამოქვეყნდა. ეს სამი ნარკვევი კოლექტიური სტატიების ორტომეულშია გადაბეჭდილი, რომელიც რაციონალურ იდეებს მიეძღვნა და რომელთა გამომცემლები ლუკასი და სარჯენტი იყვნენ[331].

ეკონომისტებს ყოველთვის მიაჩნდათ, რომ ადამიანის გადაწყვეტილება იმედებზეა დამოკიდებული. კერძოდ, ვიკსელისა და ჰიკსის შეედმა მიმდევრებმა დინამიკური ზოგადი წონასწორობის თეორიები შექმნეს, რომლებშიც მოკლევადიანი წონასწორობები ერთმანეთს იმედებით უკავშირდება. ასეთი მიდგომით, იმედები მნიშვნელოვანი შედეგების მისაღებად ექსპერიმენტს უნდა დაუკავშირდეს. ჯ. მათის აზრით კი გადაწყვეტილების მიმღებ ადამიანთა იმედები არსებითად ისეთივეა, როგორიც შესაბამისი ეკონომიკური თეორიის პროგნოზირება. შესაბამისი ეკონომიკური თეორია ეკონომიკური პროცესების შესახებ ხელ-

---

[331]Rational Expectations and Econometric Practice. v.1, 1971.

მისაწვდომი, მაგრამ არასრულყოფილია, ჯ. მათის მტკიცებით კი გადაწყვეტილებების მიმღები ადამიანები უკეთესს ვერაფერს გააკეთებენ, თუ არა ამ ცოდნის გამოყენებას.

რაციონალური იმედები მოდელიდან, როგორც მთლიანობიდან უნდა გამომდინარეობდეს. ეკონომიკური აგენტის წინასწარმეტყველების უნარის შესახებ ფსიქოლოგიური განხილვები ზოგჯერ საქმისაგან შორსაა. კვლევის შედეგად საკითხი არსებითად შეიძლება შემობრუნდეს, თუ გავერკვევით, რომელი ეკონომიკური მოდელი (თუ ასეთი არსებობს) ჩამოაყალიბებდა რაციონალურად შეგუებულ იმედებს. ამ საკითხს დაუთმო ჯ. მათმა თავისი ენერგიის დიდი ნაწილი. მისი აზრით, მოდელი შეიძლება როგორც პერმანენტულ, ასევე დროებით შეშფოთებებს შეიცავდეს.

ჯ. მათს მონეტარული მაკროეკონომიკური ჩარევის წესები არ შეუფასებია, მაგრამ მისთვის ნათელი იყო მათი ზოგადი მნიშვნელობა ეკონომეტრიკული მეთოდებისათვის. კოულსის კომისიის მოქმედების დროს გაცნობიერებული იყო ეკონომეტრიკის როლი პოლიტიკის შეფასებაში.

ერთობლივ სტატიაში (1981 წ.) ლუკასი და სარჯენტი წერდნენ, რომ მათ „სიტყვა-სიტყვით" მიუთითეს გზა რაციონალური იმედების მოდელების ყველა შემაფასებელი მეთოდისაკენ, რომელიც კი შესაბამის მკვლევრებს წამოუყენებიათ.

ეკონომიკის ისტორიაში ჯონ მათი, ჰოსენის მსგავსად, ცნობილი გახდა ერთი იდეის გამო: მან სამუშაოს გასაღები იპოვა. იგი თავისი თანამედროვეების მიერ ფაქტობრივად იგნორირებული იყო. 70-80-იანი წლების რაციონალური იმედების ეკონომიკა ჯ. მათის ნაყოფიერი საქმიანობის შედეგი იყო. მისი წვლილი იმ შედარებით მცირე დამსახურებათა ნაწილს მიეკუთვნება, რომელზედაც ვერ იტყვი, რომ მის გარეშე ეკონომიკის ისტორიის განვითარება ისეთივე გზით წარიმართებოდა, როგორც მისი არსებობის

შემთხვევაში. ეს ახალი და გონებამახვილური იდეა იყო, რომელიც „ჰაერში არ ეკიდა" და ჯერ მისი მსგავსი სხვა აღმოჩენები ცნობილი არ იყო[332].

ჯ. მათის დამსახურება ეკონომიკური თეორიის მთავარი მიმართულების მნიშვნელოვანი ნაწილის ბრწყინვალე ანალიზია. სხვათა მიერ შესრულებულ სამუშაოთა საშუალებით (მაშინ როცა კურნოსა და ტიუნენის ნაწარმოებები ენის, მათემატიკისა და განმარტების გამო გარკვეულად მიუწვდომელი იყო), ჯ. მათის მთავარი სტატია თანამედროვე პროფესიონალ ეკონომისტთა უმეტესობისათვის ყველაზე პრესტიჟულ საერთაშორისო ჟურნალში გამოქვეყნდა. ეს არის მომავლის აღმშენებლობითი საქმიანობის ის ნაწილი, რომელიც პროფესიონალების მიერ დროებით უგულებელყოფილი იყო, რადგანაც მის შემოქმედს თავისი თანამედროვეების დაჯაბნისათვის აგრესიულობა და ამბიციურობა არ ეყო, მაგრამ ამის გამო მისი დამსახურება სულაც არ კნინდება.

§ 6. რობერტ ლუკასის „იმედები" და „ეკონომიკური ციკლი"

რობერტ ლუკასი დაიბადა 1937 წელს ვაშინგტონის შტატის ქ. იაკიმაში. მისი მშობლების რესტორანი და სანაყინე მისი დაბადების შემდეგ მალე გაკოტრდა. მამამისმა სიეტლში იშოვა სამუშაო და მოგვიანებით სამაცივრე საქმიანობას ეწეოდა. მშობლები რუზველტის მთავრობის ახალი ეკონომიკური კურსის მგზნებარე მიმდევრები გახდნენ, ხოლო მათი ოთხი შვილი სოციალურ საკითხებზე

[332]მალთუსი თავის ნაშრომში მოსახლეობის პრინციპების შესახებ მსჯელობდა რაციონალურ იმედებზე საზოგადოების მომავალი გაუმჯობესების მიზნით, მაგრამ კლასიკური და მარქსისეური ეკონომიკა, სმითის მსგავსად, ხაზს უსვამდა იმედების ხშირ გაუმართლებლობას.

(მაგალითად, სოციალიზმიდან გამომდინარე უპირატესობანი) გაუთავებელ დებატებში გამოიწრთო.

ლუკასი ჩიკაგოს უნივერსიტეტში ისტორიას სწავლობდა და შემდეგ კალიფორნიის უნივერსიტეტის ისტორიის ფაკულტეტის ასპირანტი გახდა. მალე მას ეკონომიკაში პროფესიული ცოდნის მიღების სურვილი გაუჩნდა, რისთვისაც ისევ ჩიკაგოში დაბრუნდა. მისმა ზოგადმა შეხედულებებმა ეკონომიკის შესახებ მილტონ ფრიდმანის დიდი ზეგავლენა განიცადა. ანალიტიკური მეთოდების ბრწყინვალე მაგალითად მას პოლ სამუელსონის ნაშრომები მიაჩნდა, ხოლო მის მიერ შესწავლილი მაკროეკონომიკა ძირითადად კეინზური იდეების გაელენას განიცდიდა. შესაბამისად, მისი ადრეული კვლევის ინტერესები ნეოკლასიკური სინთეზის ხაზს გასდევდა. 1964 წელს მან ფილოსოფიის მეცნიერებათა დოქტორობა მიიღო. 1963-დან – 1974 წლამდე ლუკასი პიტსბურგში კარნეგი-მელონის უნივერსიტეტში ასწავლიდა, სადაც რამდენიმე წლის განმავლობაში ჯონ მათი იყო მისი კოლეგა. ლუკასი შემდეგ ჩიკაგოში გადავიდა, სადაც 1980 წელს ეკონომიკის პროფესორი გახდა.

ლუკასს წიგნები არ დაუწერია, მისი ყველაზე ბრწყინვალე, მაგრამ რთული სტატია იყო **„იმედები და ფულის ნეიტრალობა"** (გამოქვეყნდა 1972 წ.). ეკონომიკური ციკლების შესახებ მისი სტატიები 1971 წლის კრებულში შეიდა. ლუკასისა და თანაავტორების სხვა მნიშვნელოვანი სტატიები რაციონალური იმედების შესახებ ლუკასმა და სარჯენტმა 1981 წელს გამოსცეს. ლუკასის **„ლექციები"** (1987) ეკონომიკური ციკლების შესახებ აბსტრაქტულ მიმოხილვას წარმოადგენს.

ლუკასი თავის თავს ეკონომიკური ციკლების დინამიკური კვლევის დიდი ტრადიციის ამღორძინებლად თვლის. მისი დინამიკური კონცეფცია 30-იანი წლების იმ მოდელებისაგან განსხვავდება, რომლებიც „რეცესიის" ახსნას

ადრინდელი მეთოდებით ცდილობდნენ. ლუკასის კონცეფ-ცია აგრეთვე განსხვავდება კ. მარქსისა და ი. შუმპე-ტერისაგან, რომლებიც ციკლურობას სიახლისა და კაპი-ტალისტური განვითარების თანდაყოლილ თვისებად მიიჩ-ნევდნენ. ლუკასი ეკონომიკას სტაციონარულ მდგომარეო-ბაში განიხილავს, რომელიც მუდმივად განიცდის შემთხვე-ვით ბიძგებს. მას აინტერესებს ისეთი ეკონომიკური მოდე-ლი, რომელიც გუსტად ასახავს ბიზნესის მერყეობის მიტ-ჩელის უხვი სტატისტიკური მონაცემების მიხედვით შექ-მნილ უამრავ ფაქტს. კერძოდ, ლუკასმა გადაწყვიტა ისეთი მაკროეკონომიკური მოდელის დამუშავება, რომელშიც მიმოქცევაში არსებული ფულის მასის უწესრიგო შეშფო-თებები ფასების, წარმოების მოცულობისა და დასაქმების ციკლებს იწვევს.

ლუკასის ეკონომიკური ციკლის თეორია რამდენიმე სპეციფიკურ კომპონენტს შეიცავს. ერთ-ერთი მათგანია ე.წ. ლუკასის მიწოდების ფუნქცია. იგი პირველად გამოჩნდა 1969 წელს სტატიაში – **„რეალური ხელფასები, დასაქ-მება და ინფლაცია"**. მისი თანაავტორი ლეონარდ რაპინ-გი იყო, ამიტომ ლუკასი მას ლუკას-რაპინგის მიწოდების ფუნქციას უწოდებდა. სტატია ნეოკლასიკური სინთეზის პოზიციებიდანაა დაწერილი.

მიწოდების ფუნქციის მიხედვით დასაქმების დონის ცვლილებები შრომის დროდადრო შენაცვლებითაა გამოწ-ვეული. დასაქმება იზრდება, თუ აღმოაჩენენ, რომ შინა-მეურნეობებში უკეთესია მუშაობა. დროთა განმავლობაში ამ შენაცვლებას ხელფასები მართავს: თუ მოსალოდნელია რეალური ხელფასების ზრდა, მაშინ შრომის მიწოდება იზ-რდება და პირიქით. შრომის მიწოდება კიდევ ფასის ზრდის ტემპზეა დამოკიდებული. შესაფერისი ჩანაცვლებების შედე-გად ლუკასმა და რაპინგმა ერთობლივი მიწოდების ფუნ-ქცია შექმნეს. აქ მნიშვნელოვანია ის, რომ მზარდი ინფლაცია წარმოების მოცულობის გაფართოებას იწვევს.

მაკროეკონომიკური თეორიის ისტორიაში ლუკას-რაპინგის მიწოდების ფუნქცია ადრინდელი ტრადიციებისაკენ მიბრუნებას ნიშნავს. 30-იან წლებამდე ჩვეულებრივ მიაჩნდათ, რომ წარმოების მოცულობის ცვლილებები ფასების ცვლილებას მოჰყავს მოძრაობაში. ირვინგ ფიშერისათვის სტაბილური ფული სტაბილური წარმოების გასაღები იყო. ეს იყო ჯონ მეინარდ კეინზის თეორიის პერსპექტივაც. ომებს შორის პერიოდში, კ. ვიკსელის ზეგავლენით, ფასები ნაწილობრივ უკანა პლანზე გადავიდა. „ზოგად თეორიაში" იგი მთავარ როლს არ ასრულებს. იგივე ითქმის ნეოკლასიკურ სინთეზზეც. ლუკასმა და რაპინგმა ფასები ისევ ცენტრალურ ადგილზე გადმოანაცვლეს.

ეს სავსებით ეთავსება ლუკასის მისწრაფებას — ააგოს მის მიერ ეგრეთ წოდებული ეკონომიკური ციკლის წონასწორობის თეორია. ვალრასის „აგენტები" შესასყიდი და გასაყიდი რაოდენობების შესახებ ბაზრის ფასების მიხედვით იღებენ გადაწყვეტილებას. ისინი ფასებს გასაყიდი და შესასყიდი რაოდენობის მიხედვით არ ადგენენ, თუმცა, ეტყობა გამოცდილებით იციან, რომ ასეთი ქცევა ფართოდაა გავრცელებული. ლუკასის მოდელის ყველაზე საკამათო საკითხი შემდეგში მდგომარეობდა: ამ მოდელში დაშვებული იყო, რომ არსებული ხელფასების პირობებში შემოსავლებს დასვენებას ამჯობინებენ და ამიტომ არსებობენ უმუშევრები. ლუკასისათვის საბაბრო კლირინგული (უნაღდო ანგარიშსწორების) ფასები, თითქოს, რწმენის საგანია. მაგრამ ეს შთაბეჭდილება მცდარია. ფაქტობრივად, ლუკასის აზრით, ვალრასისეული დაშვება ანალიტიკური მოხერხებულობის მიზნითაა გამოყენებული, ვინაიდან ზოგადი წონასწორობის ჩარჩოში ჩასასმელად სხვა დაშვებები მისთვის მეტისმეტად ძნელია.

ლუკასის ეკონომიკური ციკლის თეორიის მეორე შემადგენელი ნაწილია არასრულყოფილი ინფორმაცია. ეს სრულადაა ხაზგასმული მის ცნობილ სტატიაში (1972).

ძირითადი იდეა ფილიპსმა წამოაყენა, რომელმაც მოვაჭრეები კუნძულებზე გაბნეულად წარმოიდგინა, რომელთაც სრული ინფორმაცია მხოლოდ თავიანთი ადგილების შესახებ აქვთ. ლუკასის დამსახურება ამ იდეის ზუსტ ანალიტიკურ დანერგვაში მდგომარეობს. მან დაიწყო სამუელსონის „თაობათა ნაწილობრივი გადაფარვის" მოდელის საკუთარი მიზნისათვის მორგება და, ასაკოვანთა უმრუნველყოფის საჭიროებით, გაცვლის საშუალებათა გამოყენების საეჭვო პრაქტიკას ჩაუყარა საფუძველი. ახალგაზრდა თაობა თავისი ნაწარმის ნაწილს ძველ თაობაზე ყიდის და მისგან ფულს იღებს. ძველი თაობა ახალგაზრდობაში ნაშოენ და მთავრობისაგან მიღებულ ფულს ხარჯავს.

გაცვლა-გამოცვლა ორ განცალკევებულ ბაზარზე მიმდინარეობს. თითოეულზე ნაწილი ძველი თაობაა, ნაწილი ახალგაზრდობა. მოცემულ მომენტში ეკონომიკის მდგომარეობა მთლიანად სამი ცვლადის საშუალებით აღიწერება, კერძოდ: არსებული ფულის მასით; ფულის მასაზე მიმდინარე დამატებით და ახალგაზრდათა იმ ნაწილით, რომელნიც ბაზარში არიან დაკავებული. მოდელის მიხედვით, მოცემულ სავაჭრო პერიოდში ორ ბაზარს შორის არავითარი კავშირი არ არის. ასე რომ, მიმდინარე ფასები თითოეულ ბაზარზე ცალ-ცალკე ლოკალური მიწოდებისა და მოთხოვნის შესაბამისად განისაზღვრება. ისინი ერთად წარმოების მოცულობით, დასაქმებით და მოხმარებით ისეთნაირად განისაზღვრებიან, რომ ნაღდი ფულის მარაგზე მოთხოვნა მიწოდების ტოლია.

ასეთ ეკონომიკაში შეშფოთებებისათვის ორი წყაროა: პირველი, მონეტარული (წარმოიქმნება ფულის მასის უწესრიგო ზრდით); მეორე, რეალური (გამოწვეულია თითოეულ ბაზარზე ახალგაზრდა ადამიანების პროპორციის ცვლილებით). ლუკასის მითითებით, თუ შეშფოთებები მონეტარულია, მაშინ მიმდინარე ფასი მონეტარული

გაცვლა-გამოცვლის პროპორციულად რეგულირდება და დასაქმება და მოხმარება უცვლელი რჩება. ასეთი მიდგომა გაუთვალისწინებელი მონეტარული გაცვლებისათვისაა სამართლიანი, ვინაიდან ამ შემთხვევაში მათი სრული მაჩვენებელი ფასებია. ამასთან, თუ შეშფოთებები მხოლოდ რეალურია, მათ რეალური ეფექტიანობაც ექნებათ. ზოგადად ეკონომიკა, როგორც მონეტარული, ასევე რეალური ძალებისაგან განიცდის შეშფოთებას. ამ შემთხვევაში მხოლოდ მიმდინარე ფასი კომერსანტებს შეშფოთების შესახებ სრულ ინფორმაციას არ აწვდის. შედეგად, მონეტარული შეშფოთებები, ნაწილობრივ, რეალურ შეშფოთებებში ერევათ და წარმოების მოცულობის ცვლილებები იმავე მიმართულებით გრძელდება.

ლუკასის ეკონომიკური ციკლის თეორიის მესამე კომპონენტია რაციონალური იმედები. ლუკასის ნაშრომში — **„წარმოება-ინფლაციის გაცვლა-გამოცვლის შესახებ"** (1973) — იგი უკვე ანალიზის მთავარ ღერძად გვეელინება.

დავუშვათ, წარმოების მოცულობა მოსალოდნელ ფასზეა დამოკიდებული. მარტივად, იგი აღრინდელი ფასით შეიძლება განისაზღვროს. სპეციფიკურად მონეტარული პოლიტიკის ცვლილება აღრინდელ ფასებზე დამოკიდებულების საკითხზე გაელენას არ ახდენს. მაგრამ, ჩვეულებრივ აღმოჩნდება ხოლმე, რომ არსებული ფასები მოსალოდნელისგან სისტემატურად განსხვავდება. ამასთან, რაციონალური იმედების შემთხვევაში, რეალურ ფასებზე მონეტარული პოლიტიკის ნებისმიერი ცვლილება ზემოქმედებს. შედეგად, პოლიტიკის ყოველი ცვლილება ფასებზე ზეგაელენას ახდენს. ეკონომეტრიკული მოდელი, რომელიც ეკონომიკის მოწესრიგების მონეტარული მცდელობებისათვის გამოსადეგია, მუდმივი მონეტარული ექსპანსიისას შეიძლება უვარგისი აღმოჩნდეს.

ამ არგუმენტმა ლუკასი 50-60-იანი წლების ეკონომეტრიკული მოდელების განსჯამდე მიიყვანა. თუმცა, უფრო

ზუსტი იქნებოდა მისთვის ლუკასის კრიტიკა გვეწოდებია. მისმა დამცველმა იგი მოკლედ შემდეგი სილოგიზმის[333] საშუალებით გადმოსცა: ის, რომ ეკონომეტრიკული მოდელის სტრუქტურა ეკონომიკური აგენტების ოპტიმალური გადაწყვეტილებისაგან შედგება და ისინი სტრუქტურული ცვლილებების შედეგად სისტემატურად იცვლებიან, იმაზე მეტყველებს, რომ პოლიტიკის ნებისმიერი ცვლილება ეკონომეტრიკული მოდელების სტრუქტურას ცვლის[334].

მოკლევადიანი პროგნოზირებისათვის კრიტიკა უპირატესი მნიშვნელობის არ არის; ტრადიციული მოდელები სავსებით ადეკვატურნი შეიძლება ყოფილიყვნენ, მაგრამ ალტერნატიული პოლიტიკური წესებისათვის კრიტიკა ფუნდამენტალური ჩანდა; შესაძლებელი იყო, ტრადიციულ მოდელებს უსაფუძვლო შედეგები მოეცა. ამის საუკეთესო მაგალითია „ფილიპსის მრუდი". მიუხედავად იმისა, რომ მონეტარული ექსპანსიის მოკლევადიან შედეგებზე დამაკმაყოფილებელ პროგნოზებს იძლეოდა, იგი სასტიკად დამარცხდა საუკუნეობრივი ინფლაციის ეფექტიანობის წინასწარმეტყველებაში.

რ. ლუკასის დასკვნით, ცვლადების მიმატება მდგომარეობას ვერ ასწორებს. ერთადერთი გამოსავალია იმედების, როგორც მთლიანი მოდელის, განხილვა. ლუკასის კრიტიკისაგან თავისუფალი ეკონომეტრიკული მეთოდების დამუშავება ეკონომეტრიკული კვლევის ფართო ასპარეზად გადაიქცა, რომელმაც ამ დარგში საუკეთესო გონების ადამიანები მიიზიდა.

წინა არგუმენტს შეუძლია ახსნას, რატომ იწვევს ფულის მასის უწესრიგო შეშფოთებები ცვლილებებს ფასებში, წარმოების მოცულობასა და დაქირავება-დასაქმებაში.

---

[333]სილოგიზმი (ბერძნ. syllogismus) — დედუქციური დასკვნა, რომელშიც ორი მოცემული მსჯელობიდან მესამე გამოდის.

[334]Rational Expectations and Econometric Practice, გვ.126.

აბსოლუტური და შედარებითი ფასების არასრულყოფილი დაყოფა აგენტებს აიძულებს ისე მოიქცნენ, თითქოს ისინი დროებით ფულის ილუზიას განიცდიან. თუმცა ამ ანგარიშიდან ეკონომიკური ციკლის ერთი მახასიათებელი მაინც გამორჩათ, სახელდობრ, ექსპანსიური და შემზღუდავი ეფექტიანობის მოუდრეკელობა გაჭიანურებული პერიოდების განმაელობაში. ეკონომიკურ მონაცემებს სერიული შედარებისაკენ აქვთ მიდრეკილება. გამორჩეული იყო აგრეთვე მთლიანი ინვესტირებით განპირობებული ციკლური მერყეობა, რომელიც ეკონომიკური ციკლების ტიპურ მახასიათებლად იყო მიჩნეული. გამორჩენილი მახასიათებლები ლუკასმა მოგეცა თავის სტატიაში – „**ეკონომიკური ციკლის წონასწორობის მოდელი**" (1975). გამოსაეალი ინფორმაციის ჩამორჩენის მიზეზების დამატებაში იყო. ამან კარი გაუხსნა ყველა იმ დინამიკური მექანიზმის ამოქმედებას, როგორიცაა, მაგალითად, ჩამორჩენა ალბერტ აფტალიონისეული დანადგარის დამზადებასა და მის გაშვებას შორის, რომელიც ომებს შორის პერიოდში ეკონომიკური ციკლის თეორიის „არსებითი საქონელი" იყო. მაგრამ მოდელის თითოეული დამატება რაციონალური იმედების გამართლების ტექნიკურ სიძნელეებს გრდიდა, ხოლო ანალიზი მკვეთრად რთულდებოდა.

ლუკასმა ცოტა რამ დაწერა ეკონომიკური პოლიტიკის შესახებ. მიუხედავად ამისა, მისმა ნაშრომმა თომას სარჯენტთან და სხვებთან ერთად, მძაფრი პოლიტიკური დებატები გამოიწვია, თუმცა, რაციონალურ იმედებს ბევრი არაფერი შემატებია. ეს კამათი უფრო უცელელ წესებს ეხებოდა. განა შეიძლებოდა პროგრამის ჩაფიქრება, რომლის საშუალებითაც ნებისმიერ დროს ხელმისაწედომ დაკვირვებებს ავტომატურად (ვთქვათ, ფულის მასის) რეაქცია ისე გამოეწვია, რომ წარმოების საშუალო მოცულობა გაზრდილიყო ან მისი უპირატესობები ამოწურულიყო? განა შესაძლებელია ეკონომიკის ზუსტი რეგულირების

დაპროგრამირება? ამაზე რაციონალური იმედების ეკონომიკა ვერ პასუხობს. ფულის ეფექტიანობა მხოლოდ შედარებითი ფასების ცვლილებების წყაროს გააჩნია. როდესაც ფულის მასა დაპროგრამირებულია, იგი ხალხის იმედებშია ასახული და ამრიგად, შეცდომებიც ნაკლებმოსალოდნელია.

მიღებული დასკვნით, მონეტარული პოლიტიკა გამოყენებულ უნდა იქნას ფასების გრძელვადიანი სტაბილიზებისათვის; იგი არაეფექტიანია მზარდი და სტაბილიზაციისაკენ მიმართული წარმოებისათვის.

ამრიგად, ფრიდმანის ინტუიციურმა მოსაზრებამ მკაცრი ანალიტიკური დასაყრდენი პოვა. შეერთებული შტატების უმაღლეს სასწავლებლებში აქტიური მონეტარული პოლიტიკის დამცველები თავდაცვაზე გადავიდნენ; თავიანთი ინტუიციის მხარდასაჭერად მათ ახალი მოდელები უნდა მოეძებნათ. მაგრამ რეალურ პოლიტიკაზე მათი გავლენა სუსტი იყო. ცენტრალური ბანკები ეკონომიკური მერყეობების შერბილებას ცდილობდნენ. მათი თვალსაზრისით, შეშფოთებები (მუდმივი და ცნობილი განაწილებით) არა უწესრიგო შემთხვევები, არამედ ისტორიული შემთხვევების თანმიმდევრობაა.

ეკონომიკურ მეცნიერებაში გარდაუვალი გახდა რეგიონალური იმედების თეორიის მიმდევართა ახალ სკოლად ჩამოყალიბება. მისი საბრძოლო ლოზუნგი ეკონომიკური პოლიტიკის არაეფექტიანობა იყო, რომლის მიხედვითაც ფულს მოკლე ვადებშიც კი რეალური ეფექტიანობა არ გააჩნია. ახალი სკოლა როგორც კეინზელების, ისე მონეტარისტების მიერ ფორმირდებოდა. ლუკასისა და სარჯენტის მიერ კეინზური მაკროეკონომიკის კრიტიკამ ამ სისტემის განვითარებას დამატებითი იმპულსი შესძინა.

ახალი სკოლის სახელწოდება **კლასიკური მაკროეკონომიკა** იყო. ასეთი მიდგომით, კეინზელობის ანტიკლასიკური „პიესა" საბოლოოდ დასრულდა და ახალი სკო-

ლა კლასიკური ტრადიციების მემკვიდრე გახდა. ეს გახმაურებული აღნიშვნაა, უკიდურეს შემთხვევაში, სამი მიზეზის გამო მაინც: **პირველი**, ფასისა და ხელფასის სიხისტე, არასაბაზრო კლირინგის (უნაღდო ანგარიშსწორების) ფასები, უპერსპექტიეო იმედები და ფულის მოკლევადიანი მძლაერი რეალური ეფექტიანობა ყოველთვის მაკროეკონომიკის კლასიკური ტრადიციის მნიშვნელოვანი შემადგენელი ნაწილები იყო; **მეორე**, მიუხედავად იმისა, რომ კეინზი თავს „ხატის მებრძოლად" თვლიდა, იგი თავისთავად კლასიკური ტრადიციის ნაწილი იყო, კეინზის კრიტიკა აუცილებლად კლასიკურ ეკონომისტობას არ ნიშნავს; **მესამე**, ლუკასი შორს იყო იმის მტკიცებისაგან, რომ ფულს მოკლე ვადაში რეალური ეფექტიანობა არ გააჩნია. ფაქტობრივად, მის მიზანს იმის ჩვენება წარმოადგენდა, თუ რატომ გააჩნია ფულს მოკლე ვადაში წარმოებასა და დაქირავება-დასაქმებაზე მძლავრი ზეგავლენა.

ამრიგად, ლუკასის მოღვაწეობის ჭეშმარიტი მნიშვნელობა არა ეკონომიკური იდეების ან იდეოლოგიის, არამედ ანალიტიკური მეთოდების დონეზე უნდა განიხილებოდეს. მან ამოიცნო ჯონ მათის რაციონალური იმედების კონცეფციის პოტენციალი, რომელიც ეკონომიკური მეცნიერების მთავარი მიმართულებებისათვის მისაღები ფორმით ჩამოაყალიბა — როგორც თეორიაში, ისე ეკონომეტრიკაში გამოსაყენებლად და, ამდენად, ეკონომიკური კვლევის მდიდარი და ფართო სფერო აღმოაჩინა. 1995 წელს რ. ლუკასს „რაციონალური იდეების გამოყენებისა და შემუშავებისათვის (რომელმაც მაკროეკონომიკური ანალიზისა და ეკონომიკური პოლიტიკის გაგების გაღრმავების ცვლილებებამდე მიგვიყვანა)" ეკონომიკაში **ნობელის პრემია** მიენიჭა.

§ 7. პოლ სამუელსონი – „ნეოკლასიკური სინთეზის მამამთავარი"

კლასიკურმა ეკონომიკამ ადამ სმითი გამოაელინა, დაახლოებით ერთი საუკუნის შემდეგ მარქინალიზმის განმასხვავებელმა თეისებებმა ლეონ ვალრასთან და სხვებთან პოეეს განსხიერება, მოდელების აგების ეპოქამ კი პოლ სამუელსონთან დაისადგურა. ზოგიერთმა ეკონომისტმა პოლ სამუელსონის მეთაურობით XX საუკუნის შუა პერიოდში დიდი ძალისხმევით სცადა კეინზური მაკროეკონომიკური ნეოკლასიკური მიკროეკონომიკის ანალიზის ძირითად დებულებებთან შეხამება. ასე წარმოიშვა **„დიდი ნეოკლასიკური სინთეზის"** იდეა.

პოლ **სამუელსონი** დაიბადა 1915 წ. ინდიანას შტატის ქალაქ გარიშში. მშობლებმა თავიანთ ვაეს თავისი ინტელექტუალური უპირატესობების გამოვლენის მიდრეკილება შთაუნერგეს. პოლი სკოლაში მუდამ პირველი მოსწავლე იყო. მან 16 წლის ასაკში დაამთავრა ჰარდ პარკის საშუალო სკოლა ჩიკაგოში.

ჩიკაგოს უნივერსიტეტში ბოლო კურსზე სწავლისას სამუელსონი სოციოლოგიამ მიიზიდა, მაგრამ მისი პედაგოგების – იაკობ ვინერის, ფრენკ ნარტის, პოლ დუგლასისა და სხვათა გავლენით მისი არჩევანი ეკონომიკაზე შეჩერდა. უნივერსიტეტის დამთავრების შემდეგ (1935) იგი პრესტიჟული ეროვნული სტიპენდიით დააჯილდოეს, როგორც კურსდამთავრებულთაგან ერთ-ერთი ყველაზე იმედისმომცემი ეკონომისტი.

სამუელსონმა მუშაობა ჰარვარდში დაიწყო. იმ დროს ჰარვარდის უნივერსიტეტის ეკონომიკის ფაკულტეტზე მოღვაწეობდნენ: ი. შუმპეტერი, გ. ჰაბერლერი, ახალგაზრდა ვ. ლეონტიევი, ე. ჩემბერლინი და სხვ. ცნობილი მეცნიერები.

სამუელსონი ბრწყინვალე ეკონომისტი გახდა. პირველი ნაშრომი ჯერ კიდევ სტუდენტობის წლებში დაბეჭდა (კეინ-

ზის „ზოგადი თეორიის" გამოცემამდე). კლასიკური ეკონომისტი სამუელსონი კეინზელი გახდა.

ოცდასამი წლის ასაკში სამუელსონმა ცოლად შეირთო რადკოფის კოლეჯის კურსდამთავრებული ეკონომისტი. მათ ექვსი ბავშვი გაუჩნდათ, მათ შორის სამი ტყუპისცალი. სამუელსონმა მეუღლის გარდაცვალების (1981 წ.) შემდეგ მეორე ცოლი შეირთო.

სამუელსონმა ჰარვარდში არა მარტო თავისი ნათელი ჭკუით გაითქვა სახელი, არამედ როგორც თავნება ახალგაზრდა კაცმა. 1940 წელს ჰარვარდის უნივერსიტეტის დამთავრების შემდეგ მას იქვე ინსტრუქტორობა შესთავაზეს. პარალელურად იგი მასაჩუსეტის ტექნოლოგიის ინსტიტუტშიც (მტი) მიიწვიეს პროფესორის ასისტენტად, სადაც დაიწყო კიდეც მუშაობა.

მტი-ში სამუელსონმა სწრაფად მოიპოვა აღიარება და ეკონომიკის განყოფილების წამყვანი ფიგურა გახდა, 1949 წლიდან იგი პროფესორია. 1947 წელს ამერიკის ეკონომისტთა ასოციაციამ სამუელსონი ჯონ ბეითს კლარკის მედლით დააჯილდოვა, რომელიც ეძლეოდა ორმოც წლამდე ეკონომისტს, ეკონომიკურ აზროვნებაში განსაკუთრებული წვლილის შემტანს. მის ყველა ჯილდოს 1970 წელს მიღებული **ნობელის პრემია** აღემატებოდა (მეცნიერული ნაშრომებისათვის, რომლებმაც ეკონომიკური მეცნიერების სფეროში განავითარა სტატისტიკური და დინამიკური თეორიები და შეიტანა წვლილი ანალიზის ზოგადი დონის ამაღლებაში).

მეორე მსოფლიო ომის შემდგომ პერიოდში სამუელსონი ბევრ სამთავრობო სააგენტოში მუშაობდა მრჩეველად, ჯონ კენედის პრეზიდენტობის დროს კი წამყვანი თანამდებობა ეკავა ეკონომიკური პოლიტიკის საკითხებში, თუმცა მან უარი განაცხადა ეკონომიკურ მრჩეველთა საბჭოს ხელმძღვანელობაზე.

სამუელსონის ნაშრომები უფრო მეტად ლიბერალ-კეინზური ხასიათისა იყო. თუ ფრიდმანი თავის აზრს ყოველთვის მკაფიოდ გამოთქვამდა, სამუელსონი ყოველ საკითხზე მსჯელობისას მედლის ორივე მხარეს ეძებდა. სხვა კეინზელთა მსგავსად, სამუელსონისათვის ბევრად ძნელი იყო პოლიტიკის, ვიდრე მოდელების შესახებ გადაწყვეტილების მიღება. იგი თეორეტიკოსების წინამძღოლი იყო და არა პოლიტიკოსი.

თავისი სახელმძღვანელოს („ეკონომიკა") წარმატებამ სამუელსონი მულტიმილიონერი გახადა. მეანაბრე და ფინანსისტი გახდა პროფესორი, რომელიც ცნობილია, როგორც დიდი პასუხისმგებლობის მქონე საზოგადო მოღვაწე, ლოიალური კოლეგა და ხელისშემწყობი პიროვნება. მას ბევრის სწამდა და ზოგჯერ სხვათა მხარდასაჭერად საკმაო თანხებს გასცემდა. შემწყნარებელი იყო წარსულის შეცდომების მიმართ და ორაზროვანი საკითხების გარკვევაში.

ბიოგრაფებს უყვართ ცნობილი პიროვნებების ნამუშევრებზე ვინმეს ზეგავლენის მოძიება. თუმცა, სამუელსონის ნაშრომებში ძნელია ეკონომიკური, სოციალური, იდეოლოგიური ან ფილოსოფიური მოტივების ან მეცნიერების რომელიმე დარგის არსებითი ზეგავლენის პოვნა. ამასთან, იგი თავის თეორიულ დასაბუთებებს ხშირად აკავშირებს პოლიტიკურ საკითხებთან, როგორც ამხსნელ საშუალებასთან. მისი ნაშრომები ნათელი მაგალითია მათთვის, ვისაც სწამს, რომ მეცნიერების პროგრესი ძირითადად მისი საკუთარი ენდოგენური დინამიკით და არა გარე ზემოქმედებით მიმდინარეობს.

პ. სამუელსონის ერთ-ერთი პირველი წიგნია **„ეკონომიკური ანალიზის საფუძველი"** (1947). მასში ფართოდაა გამოყენებული დიფერენციალური გამოთვლები და სხვადასხვა განტოლებები, რაც იმ დროისათვის ძალიან დიდი მნიშვნელობისა იყო (მაგრამ მისი გავლენით მალე სტან-

დარტული გახდა). წიგნმა ნათელი მოჰფინა და განავითარა ჯონ ჰიკსის „ღირებულება და კაპიტალის" ინტუიტური მსჯელობა მათემატიკოსებისათვის გასაგებ ენაზე. სხვა ფუნდამენტურ აზრებს შორის, „საფუძვლები", მისი დაწერიდან დაახლოებით ორმოცდაათი წლის შემდეგ, „ღირებულება და კაპიტალთან" ერთად, ერთ-ერთ უმნიშვნელოვანეს ნაშრომს წარმოადგენს წონასწორობის ეკონომიკაში.

სამუელსონის მეორე უმნიშვნელოვანესი წიგნია — **„ეკონომიკა: შესავალი, ანალიზი"** (1948). ის მალე გახდა ყველაზე წარმატებული სახელმძღვანელო ამ სფეროში. ორმოცი წლის განმავლობაში თორმეტჯერ გამოიცა, 10 მილიონ ცალზე მეტი გაიყიდა და მრავალ ენაზე ითარგმნა (მათ შორის რუსულად მკაცრი ცენზურით). არც ერთ სხვა წიგნს ასეთი წარმატება არ ხედომია წილად, იგი სტანდარტულ წიგნად ითვლება სწავლების პროცესში. არც ერთი სხვა ასეთი ამომწურავი შესავალი მსოფლიოს ყველაზე თანამედროვე თეორეტიკოსის მიერ არ დაწერილა. გარდა ამისა, ეს თეორეტიკოსი ბრწყინვალე კომენტატორია, რომელმაც კარგად იცის, როგორ წარმოადგინოს თეორია, დისკუსია, ფაქტები და ისტორია ერთობლიობაში. წიგნის შინაარსი წლების განმავლობაში იცვლებოდა და კიდევ უფრო მეტად ესადაგებოდა მეცნიერების განვითარებას, გამოცდილების ისტორიას, ისე რომ უკანასკნელი გამოცემები მნიშვნელოვნად განსხვავდებოდა პირველისაგან, სიახლესა და აქტუალობას კვლავაც ინარჩუნებდა.

პ. სამუელსონის მიერ რობერტ დორფმანთან და რობერტ სოლოუსთან[335] ერთად დაწერილი წიგნი — **„წრფივი პროგრამირება და ეკონომიკის ანალიზი"**

---

[335] **რ. სოლოუ** (დაბ. 1924) — ამერიკელი ეკონომისტი, 1987 წელს მიენიჭა ნობელის პრემია ეკონომიკაში „ეკონომიკური ზრდის თეორიაში შეტანილი მნიშვნელოვანი წელილისათვის".

(1958), ეკონომიკის ბრწყინვალე სინთეზურ ანალიზს წარმოადგენს. მისი შემოქმედების მნიშვნელოვანი იდეები მის სტატიებშია ასახული, რომლებიც „**სამეცნიერო სტატიათა კრებულის**" ხუთ ტომშია გადმოცემული.[336] ისინი მოიცავენ წონასწორობის, ოპტიმიზაციის, სარგებლიანობის, კეთილდღეობის, დინამიკის, კაპიტალის, ზრდის, ვაჭრობის, მაკროეკონომიკის, მოსახლეობის, ფულის, ეკონომიკის ისტორიისა და სხვ. საკითხებს. განვიხილოთ ზოგიერთი მათგანი.

სამუელსონის სტატია მოხმარების შესახებ მისი ერთადერთი და შედარებით სუსტი თავდასხმაა ეკონომეტრიკაზე. ჰოლტთან ერთად დაწერილი სამგვერდიანი სტატია გვიჩვენებს, რომ 1946 წელს მოთხოვნილების ელასტიკურობის გრაფიკული გამოსახულება გამოქვეყნების ღირსად ითვლებოდა და პოლიტიკური ეკონომიის ჟურნალში გამოქვეყნებულმა სტატიებმა სოციალურ კეთილდღეობაზე გადამწყვეტი წვლილი შეიტანა ამ სფეროში. რობერტ სოლოუსთან ერთად დაწერილმა სტატიამ გვიჩვენა, რომ კაპიტალის თეორია არ მოითხოვს კაპიტალის, როგორც წარმოების ფაქტორის გაგებას. მეორე ერთობლივ სტატიაში სამუელსონი და სოლოუ მაკროეკონომიკური პოლიტიკის ძირითად იარაღად „ფილიპსის მრუდს"[337] წარმოადგენენ.

კაპიტალის თეორიის შესახებ „ორ კემბრიჯს" შორის პოლემიკაში სამუელსონი ერთ-ერთი მთავარი მოქმედი პირია. საბოლოოდ, მისი მრავალრიცხოვანი შრომები ეკო-

---

[336]The collected scientific papers, 5 vols, L., 1966-86.

[337]ფილიპსი, ოლბან (1914-1975) — ავსტრალიელი ეკონომისტი, რომელიც ინგლისში მუშაობდა, კეინზელი. მან 1958 წ. დიდი ბრიტანეთის თითქმის ასწლოვანი პერიოდისათვის დააფინა ურთიერთკავშირი უმუშევრობასა და ხელფასს შორის და ამით საქონელთა ბაზარსა და სამუშაო ძალის ბაზარს შორის კავშირი აჩვენა. ასეთმა მიდგომამ შემდგომში „ფილიპსის მრუდის" სახელწოდება მიიღო.

ნომიკის ისტორიაში წარმოაჩენენ მას, როგორც ადრინდელი ეკონომიკური თეორიის ერთ-ერთ გამოჩენილ თანამედროვე ინტერპრეტატორს, დაწყებული ფრანსუა კენედან, ადამ სმითიდან, დავიდ რიკარდოდან, ტიუნენიდან და კარლ მარქსიდან – მეოცე საუკუნემდე.

ეკონომიკის ისტორიაში ასეთი ნაყოფიერი კვლევითი მასალა ნახევარი საუკუნის განმავლობაში თითქმის არც ერთ მეცნიერს არ შეუქმნია. სამუელსონმა პირველი სტატია 22 წლის ასაკში დაბეჭდა (იგი მომხმარებლის მოთხოვნის პრობლემებს ეხებოდა[338]). მომხმარებლის მოთხოვნის თეორია ახალგაბრდა სამუელსონის წინადადებით სარგებლიანობის უკანასკნელი ნაშთებისაგან უნდა განთავისუფლებულიყო. ეოლფლანგ ფ. სტოლპერთან ერთობლივ სტატიაში[339] ნაჩვენები იყო, რომ თავისუფალი ვაჭრობა შედარებით იშვიათი ფაქტორის რეალურ კომპენსაციას ამცირებს. სამუელსონის არგუმენტით ფასი მხოლოდ ნაწილობრივ შეიძლება იყოს გათანაბრების ფაქტორი.

შემთხვევა ოთხი ძირითადი დაშვებით ხასიათდება: **პირველი**, ფაქტორების რაოდენობა საქონელთა რაოდენობის ტოლია (მაგალითად, გამოფენაზეა ორი ქვეყნის ორი სახის საქონელი – ქსოვილი და ღვინო და წარმოების ორი ფაქტორი – შრომა და კაპიტალი); **მეორე** დაშვებით, ყოველი ფაქტორის ზღვრული ნაწარმი უცვლელი რჩება, თუ ორივე ფაქტორი ერთნაირი პროპორციით იზრდება; **მესამე**, ორივე ქვეყანას ყოველი საქონლისათვის ერთნაირი წარმოებრივი ფუნქციები აქვს. თანაბარი ინტენსიურობის ფაქტორი თანაბარ ზღვრულ პროდუქტებს ნიშნავს; **მეოთხე**, ფაქტორის წელილში საერთაშორისო განსხვავებები იმდენად დიდი არ არის, რომ მათ ერთ ან რომე-

---

[338]The collected scientific papers, v.1.

[339]The collected scientific papers, v.2.

ლიმე პროდუქტში ნებისმიერი ქვეყნის დასპეციალიზება განაპირობოს.

ეს დაშვებები სამუელსონის თეორემის მახვილგონივრულ სავარჯიშოებზე მეტყველებს.

იმ ფაქტმა, რომ სამუელსონის თეორია შემზღუდველ დაშვებებზე იყო დაფუძნებული, მრავალრიცხოვანი დებატები გამოიწვია. სამუელსონის ნაშრომმა საერთაშორისო ვაჭრობის თეორია ანალიტიკური სიზუსტით განავითარა.

მიკრო და მაკროეკონომიკური კვლევების სინთეზირების უნარმა სამუელსონს საუკუნის განმავლობაში ბუნდოვანი საკითხების გარკვევის საშუალება მისცა. დავიდ იუმის აზრით, ოქროს გადაზიდვა ინგლისიდან პორტუგალიაში, ინგლისის ფასებთან შედარებით, აქ ფასების აწევას გამოიწვევდა. ამავე დროს, იგი მიუთითებდა, რომ თავისუფალი ვაჭრობის შემთხვევაში და ტრანსპორტირების ფასების არარსებობისას ასეთი ფასთა სხვაობები პორტუგალიურ ექსპორტს ვერ დააკმაყოფილებდა. ამის მთავარი შედეგი იმაში მდგომარეობდა, რომ მათზე, გარდა ფასებისა, სხვა ყურადსაღები ფაქტორებიც (მაგ., შედარებითი შემოსავლები და სხვ.) მოქმედებენ.

I მსოფლიო ომის შემდეგ გერმანიის ანაზღაურებებმა კვლავ წინა პლანზე წამოსწია ამ საკითხზე კამათი.

ვერსალის სამშვიდობო ხელშეკრულების კრიტიკისას კეინზი ამტკიცებდა, რომ გარდა ანაზღაურების ძირითადი ტვირთისა, გერმანიას მისი ვაჭრობის პირობების გაუარესების შედეგად წარმოქმნილი მეორადი ტვირთიც უნდა ეზიდა. სამუელსონის დასკვნებით, თუკი ვაჭრობაში რაიმე ცვლილებები იარსებებდა, იგი არა ფასებზე, არამედ მოთხოვნაზე იქნებოდა დამოკიდებული. დაეუშვათ, ინგლისი პორტუგალიის ფულად ან საქონლურ სუბსიდირებას ახდენს. პორტუგალიის მოთხოვნა ტანსაცმელსა და ღვინოზე გაიზრდებოდა, ხოლო ინგლისისა კი შემცირდებოდა.

აქ მნიშვნელოვანია, თუ როგორი პროპორციებით წარიმართება თითოეული საქონლის ზრდა და შემცირება.

ის, რომ ღირებულება მოთხოვნა-მიწოდების გათანაბრებით განისაზღვრება, თავისთავად არასაკმარისია. საჭიროა ვიცოდეთ, რომ ღირებულებაში ცვლილება მოთხოვ-ნასა ან მოწოდებაში ცვლილებითაა განპირობებული. სამუელსონმა „საფუძვლებში" „მნიშვნელოვანი წინადადებების" ორი წყარო განასხვავა: პირველში პიროვნებები და ფირმები ცდილობენ გააფართოონ (ან შეამცირონ) თავიანთი საქმიანობის სფერო. ეს წყარო გამოიყენებოდა „მარჟინალურ ეპოქაში" და „საფუძვლები" ამ მიღწევისა და ცდის გვირგვინს წარმოადგენს. სხვა წყაროს მიხედვით, შედარებითი სტატისტიკა მხოლოდ მყარ სისტემაშია სასარგებლო.

„თეორიის" პრინციპები პ. სამუელსონმა გვიანდელ სტატიებში ჩამოაყალიბა[340].

მეორე მსოფლიო ომის შემდგომ პერიოდში ეკონომისტების ყურადღება იმ ფაქტზე იყო გამახვილებული, რომ დანაზოგი მოხუცებულობის უზრუნველყოფის საშუალებაა. სამუელსონი ამ საკითხს **„სასიცოცხლო ციკლის კონცეფციაში"**[341] შეეხო (1939), რომელზე დაყრდნობითაც მილტონ ფრიდმანმა თავისი დანაზოგისა და მოხმარების ეკონომეტრიკული თეორია შექმნა. სამუელსონი „სასიცოცხლო ციკლის" კონცეფციაში კეთილდღეობის პრობლემას მიადგა. საკითხი ორი თაობის შემთხვევას ეყრდნობოდა. დაეუშვათ, რომ არ არსებობს არაფითარი ისეთი საქონლის მარაგი ან ანაბარი, რომლითაც პიროვნება თავისი ქონების რეალიზაციით მოხუცებულობას უზრუნველყოფს. საბოგადოებისათვის, რა თქმა უნდა, სასარგებლოა თუკი „აქტიური თაობა" ასაკოვან თაობას „კვებავს". როდესაც

---

[340]The collected scientific papers, v. 3.

[341]The collected scientific papers, v. 1.

„გადამდგარ" თაობას დანაზოგები ჰქონდა, თანამედროვე აქტიური თაობა დაბადებული არც იყო. შედეგად, არ არსებობს ისეთი საბაზრო მექანიზმი, რომელიც საზოგადოებას აბსოლუტურად სამართლიან გადაწყვეტილებებამდე მიიყვანს.

პ. სამუელსონის მტკიცებით, „მოხუცების სარჩენი ურთიერთდაკავშირებული დროებითი ტვირთი" ახალგაზრდებისა და ხანშიშესულების დიდ დანაზოგებს ვერ უზრუნველყოფს. იგი შეიძლება „საშუალო ასაკის დიდ დანაზოგებში" გამოელინდეს, რაც ახალგაზრდებისა და მოხუცების აუცილებელ მოთხოვნებს აფინანსებს. ეფექტიანობა ორი გზით შეიძლება იქნას მიღწეული. ერთ შემთხვევაში „მომუშავე თაობა", კანონის თანახმად, ვალდებულია ხელი შეუწყოს პენსიაზე გასულთ. სამუელსონის აზრით, იმავე მიზანს ემსახურება ფულადი რეზერვების გამოყენება. ამ შემთხვევაში ახალგაზრდაც და ხანში შესულიც ფულს აგროვებს თავისი მოხუცებულობისათვის.

პ. სამუელსონმა **საფუძველი ჩაუყარა თაობათშორისი რესურსების გადანაწილების მნიშვნელოვან სახელმწიფო ღონისძიებებს**, შემოსავლისა და სიმდიდრის გადანაწილებას შორის ურთიერთკავშირის ანალიზს. მის მოდელში ნაგულისხმევია „ფული", როგორც დაგროვების საშუალება.

ომის პერიოდში თვლიდნენ, რომ ადრინდელი საბირჟო ფასების პრაქტიკა მოსალოდნელ ფასებში სარგებლიანი ჩარევის საშუალებას იძლევა. მეორე მსოფლიო ომის შემდგომი პერიოდის საბაზრო ეკონომიკამ ეჭვქვეშ დააყენა ეს აზრი. 60-იანი წლების შუა პერიოდში ფინანსისტ-სტატისტიკოსებმა განავითარეს და შეამოწმეს რიგი მოდელები ამ ფაქტების ასახსნელად. მაგრამ მათ ისეთი თეორია აკლდათ, რომელიც აღწერილობით სტატისტიკას ანალიტიკურ ეკონომიკასთან დააკავშირებდა.

3. სამუელსონმა 1965 წელს ასეთი თეორია გამოაქვეყნა ნაშრომში – **„დამამტკიცებელი საბუთი იმისა, რომ სწორად გამოყენებული ფასები იცვლება იშვიათად"**[342]. თეორიაში ნაგულისხმეი ინტუიციური სიბრძნე დიდი ხანია ცნობილი იყო: თუ სპეკულაციური ფასების ასაწევად მიზეზები ცნობილია, ის აიწევა. სამუელსონმა ასეთი ინტუიცია ანალიზით შეცვალა.

მისი მოდელი საქონლურ ბაზართანაა დაკავშირებული – ფასები ბაზრის საფუძველია. მისი ძირეული არსი იმაში მდგომარეობს, რომ მომავლი ფასების ცვალებადობა შემთხვევით არ ხდება. კერძოდ, სამუელსონმა დაასაბუთა, რომ განსხვავებები მომავალი პერიოდის საქონელთა ფასებში წინა პერიოდის ფასთა სხვაობებს არ შეესაბამება.

* * *

სამუელსონი, როგორც უკვე აღინიშნა, **„ნეოკლასიკური სინთეზის" მამამთავარია**. მან, როგორც პრაგმატიკოსმა, თავისი თავი ისეთ პიროვნებად გამოავლინა, რომელსაც ყველაფრის განხილვა სურს, რაც ნაყოფიერ შედეგს იძლევა. იგი შემოსავალთა თეორიის მეშვეობით „სინთეზის" ძირითად პრინციპად ფისკალური პოლიტიკის პრობლემების მოგვარებას თელის.

კლასიკური ეკონომიკა უჭკნობი ოცნება ან არსამდე დაყვანილი დასაბუთებული ეკონომიკის მითია. ამ თვალსაზრისით, სამუელსონი კლასიკურ ტრადიციებს განასახიერებს. მეოცე საუკუნის შუა მესამედში იგი ახალი აზრების მიმართ პლურალისტურ პირდაპირობას განასახიერებს. სამუელსონს არ აღმოუჩენია ეკონომიკური კვლევის ისეთი ახალი დიდი სფეროები, როგორიცაა: ეკონომეტრიკა, შემოსავალ-გასაველის ანალიზი და პროგრა-

---

[342]The collected scientific papers, v.3.

მირება. მისი ნაშრომები ეკონომიკური თეორიის ძირითად ბირთვს ეხება და მისი სიძლიერე სხვადასხვა თეორიის ანალიტიკურ სტრუქტურაში ძირითადი ერთიანობის აღმოჩენაში მდგომარეობდა. ისტორიულად, იგი იმ საფეხურს წარმოადგენს, სადაც ზოგადი წონასწორობის ანალიზი საბოლოოდ პრობლემების ფართო სპექტრის მოგვარების მთავარი საშუალება გახდა.

ჯ. სამუელსონის თვალსაზრისით, ეკონომიკისათვის 1935 წელი ოქროს ხანა იყო, ხოლო ა. მარშალის შემდეგ თეორიამ დეგრადირება განიცადა. თავისი მოღვაწეობით სამუელსონი უდიდესი მასწავლებელი გახდა. მისი ლექციების კურსები დაუღალავი და უკომპრომისო კვლევის შედეგებით იზიდავდა მსმენელს. იგი იმ მცირეთაგანი იყო, რომელმაც ნამდვილი სკოლა შექმნა.

სამუელსონს სჯერა, ეკონომიკის თეორია ისტორიული რეალობის წინაშე თავის რაობას დაამტკიცებს. თუმცა ნაკლებად სწამს იმისა, რომ მხოლოდ ეკონომეტრიკულ მეთოდებს შესწევს სინამდვილის დაპყრობის უნარი. იგი ეკონომეტრიკისათვის „მეტისმეტად ისტორიკოსია". პროფესიონალმა ეკონომისტებმა XX საუკუნის უკანასკნელ მეოთხედში თავიანთი ენერგიის უდიდესი ნაწილი ეკონომეტრიკულ გაზომვებსა და ცდებს მიუძღვნეს და ამით მთლად სამუელსონის ხაზს არ გაჰყვნენ.

მეცნიერების ისტორია ზოგჯერ ისეთ შთაბეჭდილებას ქმნის, თითქოს წარსული გიგანტების იყო, ხოლო დღევანდელობა კი ჯუჯების ერაა. სამუელსონი ხელს უწყობს ამ მითოლოგიური ილუზიის გაფანტვას. მან გამოავლინა ადამ სმითის სინთეზის უნარი, მაგრამ იგი უფრო ნოვატორულ ძალასთან გააერთიანა. თუ რიკარდო მოყვარული იყო, რომელმაც ეკონომიკას მხოლოდ რამდენიმე წელი მიუძღვნა, სამუელსონი ძლიერ განსწავლული მეცნიერია, რომელიც ამჟამად თავისი პროდუქტიული კვლევებს ათწლეულები მიუძღვნა. თუკი მარშალი თავის ანალი-

ტიკურ აპარატს ნიღბავდა, სამუელსონი თავის შესაძლებლობებს დღის სინათლეზე ყველას სამსჯავროზე წარმოაჩენდა. კეინზი საგნების დამაჯერებელი ხედვით გახდა ცნობილი, მაგრამ როგორც თეორეტიკოსი, იგი ნაკლებ ორიგინალური იყო. მის მიერ მოხდენილ „გადატრიალებას", როგორც ჩანს, ხანგრძლივობის ეფექტიანობა ნაკლები ჰქონდა, ვიდრე სამუელსონის დაწყებულ ევოლუციას.

ლიტერატურა

ს. ბერაძე, გ. ჭანუყვაძე, ი. კრავცოვი, ეკონომიკურ მოძღვრებათა ისტორია, ნაწ. II, თბ., 1975.

Блауг М., Экономическая мысль в ретроспективе, пер. с англ.,М., 1994.

Майбурд Е.М., Введение в историю экономической мысли, М.. 1996.

Самуэлсон П., Экономика: Вводный курс. пер. с англ., М., 1964.

Селигмен Б., Основные течения современной экономической мысли, пер. с англ., М., 1968.

Усоскин, В.М., Теория денег, М., 1976.

Фридмен М., Если бы деньги заговорили.., пер. с англ., М., 1998; Количественная теория денег – В кн.: Классика экономической мысли, М., 2000.

Фридмен М., Сэвидж П.Дж., Анализ полезности при выборе среди альтернатив, предлагающих риск – В кн.: Теория потребительского поведения и спроса, СПБ,1993.

Фридмен и Хайек о свободе, пер. с англ., Минск, 1990.

Friedman Milton: The Use of Ranks to Avoid the Assumption of Normality Implicit in the Analysis of Variance-Journal of the American Statistical Association, 1937; A Monetary and Fiscal Framework for Economic Stability _ American Economic Reviev. 1948; Essays in Positive Economics. Chicago, 1953; A Theory of the Consumption Function, Princeton, 1957; A Program for Monetary Stability, N.Y., 1960; Capitalism and Freedom, Chicago, 1962; The Optimum Quantity of Money, and Other Essays, Chicago, 1969; The Counter-Revolution in Monetary Theory. L., 1970; An Economist's Protest. Glen Ridge, N.Y.: Norton, 1975; Bright Promises, Dismal Performance: An Economist's Protest, N.Y., 1983.

Friedman Milton and Anna J.Schwartz: A Monetary History of the United States, 1867-1960, Princeton, 1963. The Great Contraction, 1929-193.

Princeton, 1965; Monetary Statistics of the United States: Estimates, Sources, Methods, N.Y.: National Bureau of Economic Research, 1970; Monetary Trends in the United States and the United Kingdom: Their Relation to Income, Prices, and Interest Rates, 1867-1975, Chicago, 1982.

Friedman Milton and L. Savage, The Utility Analysis of Choices Involving Risk _ Journal of Political Economy 56(4), 1948.

Friedman Milton and Rose, Freedom to Choose: A Personal Statement, N.Y., 1980.

Friedman Milton and Saimon Kurnets, Income from Independent Professional Practice, N.Y., 1945.

Lerner Abbel P., Essays in Economic Analysis, L., 1953.

Lucas R., **Sargent** T. Rational Expectations and Econometric Practice, 2 Vds. Minneapolis, 1981; საბაზრო ეკონომიკა, თარგმანი ინგლისურიდან, თბილისი, 1997.

Metzler, Lloid A., Collected Papers. Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1973.

Modigliani, Franco. Collected Papers. Ed. A. Abel. 3 vols. Cambridge, Mass.: MIT Press, 1980.

Muth, John F. Rational Expectations and the Theory of Price Movements. Econometrica, 29(3), 1961.

Samuelson, Paul. A.: Fondations of Economic Analysis, Cambr., 1947; Economics: An Introductory Analysis, N.Y., 1948; The collected scientific papers, 5 vols, L., 1966-86; Sumpeter as an Economic Theorist. In Schumpeterian Economics, ed. Helmut Frisch, 1-27, N.Y., 1981; Economics from the Heart: A Samuelson Sampler, N.Y.,1983; Yes to Robert Dorfman's Vindication of Thünen's Natural-Wage Derivation-Journal of Economic Literature 24(4).

Tobin, James: National Economic Policy-Essays. New Haven, Conn.: Yale University Press, 1966; Essays in Economics. Vol 1, Macroeconomics; _ vol. 2, Consumption and Econometrics. Amsterdam: North-Holland 1971-1975; vol.3, Theory and Policy. Cambridge, Mass.: MIT Press, 1982.

შინაარსი

განყოფილება I

მერკანტილიზმიდან თანამედროვე ეკონომიკური აზრის ძირითად მიმართულებებამდე

თავი I. ფრანგული მერკანტილიზმი: ჟან ბატისტ **კოლბერი** (1619-1682) 3

§ 1. ცხოვრება და მოღვაწეობა 3

§ 2. ეკონომიკური შეხედულებები 9

2.1. ფინანსური პოლიტიკის შესახებ 10

2.2. სამრეწველო პოლიტიკის შესახებ 14

2.3. ფულისა და ვაჭრობის შესახებ 15

ლიტერატურა 21

თავი II. კლასიკური სკოლის სათავეებთან 21

§ 1. „კლასიკური" მიმდინარეობის შესახებ 21

§ 2. ფილოსოფოსების ღვაწლი 23

§ 3. სამრეწველო კაპიტალიზმის განვითარება 28

§ 4. უ. **პეტი** (1623-1687), პ. **ბუაგილბერი** (1646-1714) 35

§ 5. ჯონ **ლოკი** (1632-1704), დედლი **ნორსი** (1641-1691), ჯონ **ლო** (1671-1729), დავიდ **იუმი** (1711-1776), პერ **ქრისტენინი** (1725-1799) 49

§ 6. რიჩარდ **კანტილიონი** (1680-1734) 66

6.1. ცხოვრება და ერთადერთი წიგნი 67

6.2. ღირებულება და რენტა 72

6.3. მონეტარული თეორია 77

§ 7. ჯონ **სტიუარტი** (1712-1780) 81

ლიტერატურა 84

თავი III. დავიდ **რიკარდოს** (1772-1823) ეკონომიკური მოძღვრება 86

§ 1. ზოგადი მიმოხილვა 86

§ 2. ღირებულების თეორია 91

§ 3. შემოსავლების განაწილება 98

§ 4. საგარეო ვაჭრობისა და ეკონომიკური
განვითარების შესახებ 104
ლიტერატურა 110
თავი IV. კლასიკური ეკონომიკური მოძღვრების
სხვადასხვაგვარი ინტერპრეტაციები 111
§ 1. რობერტ თომას **მალთუსი** (1766-1834) 111
1.1. პოპულარული ნაშრომის ძირითადი იდეები 114
1.2. მიწის რენტის შესახებ 121
§ 2. ნასაუ **სენიორის** (1790-1864) კონცეფციის ძირითადი
არსი 122
§ 3. ჟან ბაპტისტ **სეი** (1767-1832) 123
3.1. წარმოების სამი ფაქტორის თეორია 124
3.2. მწარმოებლური შრომისა და გასაღების შესახებ 125
§ 4. ჯონ სტიუარტ **მილი** (1806-1873) 127
ლიტერატურა 134
თავი V. გერმანული ისტორიული სკოლა 135
§ 1. ფრიდრიხ **ლისტის** (1789-1846) „ეროვნული
ეკონომიკა" 135
1.1. მოღვაწეობის ზოგადი მიმოხილვა 135
1.2. ძირითადი ნაშრომების ანალიზი 146
§ 2. „ძველი" ისტორიული სკოლა: ვ. **როშერი**, ბრ.
ჰილდებრანდი, კ. **კნისი** 150
§ 3. „ახალი" ისტორიული სკოლა: გ. ფ. შმოლერი (1838-
1917) 156
3.1. „ახალი" ისტორიული სკოლის ლიდერი 157
3.1.1. მოღვაწეობის მნიშვნელობა 171
ლიტერატურა 174
თავი VI. კ. **მარქსის** ეკონომიკური მოძღვრება 176
§ 1. ადრეული პერიოდის შეხედულებები 176
§ 2. „კაპიტალი", საქონელი, მუშათა კლასი 195
§ 3. მეურნეობის ორი სექტორი, მოგების ნორმის
დაცემის ტენდენცია 207

§ 4. მოღვაწეობის ბოლო წლები 221
ლიტერატურა 224
თავი VII. მარჟინალიზმის ერა – ნეოკლასიციზმი 225
§ 1. მარჟინალიზმის ლაიტმოტივი 225
§ 2. იოპან პენრიხ ფონ **ტიუნენი** (1783-1850) 232
2.1. რენტა და რესურსების განაწილება 235
2.2. ზღვრული სარგებლიანობა 238
2.3. კვლევის მეთოდისა და მოღვაწეობის მნიშვნელობა 239
§ 3. ანტუან აუგუსტინ **კურნო** (1801-1877) 243
§ 4. პერმან ჰაინრის **გოსენი** (1810-1858) 251
ლიტერატურა 257
§ 5. ლოზანის სკოლა 258
5.1. უილიამ სტენლი **ჯევონსი** (1835-1882) 258
5.1.1. ნაშრომები 260
5.1.2. სარგებლიანობა, ვაცვლა და კაპიტალი 262
5.1.3. მოღვაწეობის მნიშვნელობა 265
5.2. ლეონ **ვალრასი** (1834-1910) 267
5.2.1. ცხოვრება და შრომები 267
5.2.2. ზოგადი წონასწორობის შესახებ 271
5.3. ვილფრედო **პარეტო** (1848-1921) 274
5.3.1. ნაშრომების მიმოხილვა 278
5.3.2. ეკონომიკური ოპტიმუმის ასლებური გაგება 279
ლიტერატურა (§ 5) 282
§ 6. ზღვრული სარგებლიანობის ავსტრიული სკოლა 283
6.1. კარლ **მენგერი** (1840-1882) 283
6.2. ეჯენ ფონ **ბემ-ბაეერკი** (1851-1914) 290
6.3. ფრიდრიხ ფონ **ვიზერი** (1851-1926) 295
ლიტერატურა (§6) 300
§ 7. კემბრიჯის და ამერიკული სკოლა 301

7.1. ალფრედ მარშალი (1842-1924): „ეკონომიკის პრინციპების შესახებ" 301
7.1.1. ბიოგრაფიული მიმოხილვა 301
7.1.2. „ეკონომიკის პრინციპების" შესახებ 304
7.2. ამერიკული სკოლა: ჯონ ბეითს კლარკი (1847-1938) 312
7.3. ამერიკული სკოლის ტრადიციის გაგრძელება: ირვინგ ფიშერი (1867-1947) 321
7.3.1. ცხოვრება და ნაშრომები 321
7.3.2. საქონლის, სარგებლისა და ფულის შესახებ 326
ლიტერატურა 331
§ 8. „სტოკპოლმის სკოლის" სათავეებთან: კნუტ ვიკსელის (1851-1926) „ნეოკლასიკური" შეხედულებები 333
8.1. ბიოგრაფია და ძირითადი ნაშრომები 333
8.2. განაწილების, კაპიტალისა და დაგროვების შესახებ 336
ლიტერატურა (§8) 341

განყოფილება II

მეოცე საუკუნის ეკონომიკური აზრის ძირითადი მიმართულებები

თავი VIII. სოციალურ-ინსტიტუციონალური მიმართულების ეკონომიკური აზრის წარმომობა: ამერიკული ინსტიტუციონალიზმი 342
§ 1. ტორსტეინ ბუნდე ვებლენი (1857-1924) 342
1.1. ეკონომიკური შეხედულებები 345
1.2. კაპიტალიზმის კრიტიკა 348
§2. უესლი კლეარ მიტჩელი (1874-1948) 354
2.1. ეკონომიკის შესახებ 356
2.2. ეკონომიკური ციკლი 359
§3. ჯონ როჯერს კომონსი (1862-1944) 362

3.1. მოღვაწეობა 362
3.2. ეკონომიკური კონცეფცია 364
ლიტერატურა 368
თავი IX. არასრულყოფილი კონკურენციის ბაზრის თეორია 369
§1. ედუარდ **ჩემბერლინის** (1899-1967) მონოპოლისტური კონკურენციის თეორია 369
§2. ჯონ **რობინსონის** (1903-1983) არასრულყოფილი კონკურენციის თეორია 373
ლიტერატურა 378
თავი X. ნეოკლასიკოსობიდან კეინზელობამდე 379
§1. არტურ სესილ **პიგუ** (1877-1954) 379
1.1. ცხოვრება და მოღვაწეობა 379
1.2. „კეთილდღეობის ეკონომიკა": ეადასახაღები და უმუშევრობა 382
§2. ჯონ მეინარდ **კეინზი** (1883-1946) 388
2.1. ბიოგრაფიული მიმოხილეა 388
2.2. სამეცნიერო მოღვაწეობა 393
2.3. კეინზის მეეაელენა 403
§ 3. ჯონ რიჩარდ **ჰიკსი** (1904-1987) 406
3.1. ბიოგრაფია და ნაშრომები 406
3.2. ეკონომიკური კონცეფცია 410
ლიტერატურა 416
თავი XI. გერმანული ნეოლიბერალიზმის სათავეებთან: ვალტერ ოიკენი (1891-1950) 418
§1. ცხოვრება და სამეცნიერო-პედაგოგიური მოღვაწეობა 418
§ 2. ეროვნული ეკონომიკის საფუძვლები 422
§ 3. ეკონომიკური პოლიტიკის პრინციპების შესახებ 428
ლიტერატურა 436
თავი XII. იოზეფ ადოლფ **შუმპეტერი** (1883-1950): საზოგადოებრივი განვითარების თეორია 436
§ 1. ცხოვრება და სამეცნიერო-პოლიტიკური მოღვაწეობა 437

§ 2. ეკონომიკური თეორიის საკითხები 446
ლიტერატურა 452
თავი XIII. „მეგზავების“ ეკონომიკური კონცეფციები 453
§ 1. რაგნარ ფრიში (1895-1973) 454
§ 2. იან ტინბერგენი (1903-1994) 460
§ 3. ვასილი ლეონტიევის (1906-1999) „დანახარჯები-გამომავების“ კონცეფცია 466
ლიტერატურა 474
თავი XIV. კეთილდღეობის ეკონომიკური თეორიები 475
§ 1. ფრენკ რამსეი (1903-1930) 476
§ 2. აბა ლერნერი (1903-1982) 479
§ 3. ჰაროლდ ჰოტელინგი (1895-1973) 485
§ 4. ჯეიმს მიდი 492
ლიტერატურა 498
თავი XV. მათემატიკოსების წელილი ეკონომიკური პრობლემების დამუშავებაში 499
§ 1. ჯონ ფონ ნეიმანი (1903-1957) 499
1.1. მოღვაწეობის ზოგადი მიმოხილვა 500
1.2. თამაშთა თეორია 504
1.3. წონასწორობისა და სარგებლიანობის შესახებ 508
§ 2. ტიალინგ კუპმანსი (1910-1985) 517
2.1. ბიოგრაფიის ძირითადი მომენტები 517
2.2. ეკონომეტრიკა და წრფივი პროგრამირება 520
2.3. წარმოების ეფექტიანობა 525
§ 3. კენეთ ჯოზეფ ეროუ 530
3.1. ნაშრომების მიმოხილვა 530
3.2. სოციალური არჩევანისა და კეთილდღეობის შესახებ 535
§ 4. ეროუ-დებრეს წონასწორობა და ჯანდაცვის ეკონომიკა 538
ლიტერატურა 544
თავი XVI. მონეტარული მაკროეკონომიკა. „ნეოკლასიკური სინთეზი“ 546

§ 1. „პირველი წელილი": ლოიდ **მეტცლერი** (1913-1980) 546
§. 2. ფრანკო **მოდილიანის** „სტატიების კრებული" 550
§ 3. ჯეიმს **ტობინი** ფულისა და კაპიტალდაბანდებების მესასებ 554
§ 4. მილტონ **ფრიდმანის** მონეტარული მაკრო-ეკონომიკა 562
§ 5. ჯონ **მათის** რაციონალური იმედები 572
§ 6. **რობერტ ლუკასის** „იმედები" და „ეკონომიკური ციკლი" 575
§ 7. პოლ **სამუელსონი** – „ნეოკლასიკური სინთეზის მამამთავარი" 585
ლიტერატურა 596

სილაგაძე აეთანდილ ნოდარის ძე

Силагадзе Автандил Нодарович

ეკონომიკური აზრის ისტორიის საკითხები
ВОПРОСЫ ИСТОРИИ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ МЫСЛИ

რედაქტორი მ. ინასარიძე
ტექრედაქტორი თ. ფირცხელანი
კორექტორი ც. მოლოდინი

ხელმოწერილია დასაბეჭდად 15.08.01
საბეჭდი ქაღალდი 60X84 1/16
პირობითი ნაბეჭდი თაბახი 38,25
სააღრ.-საგამომც. თაბახი 24,67

ტირაჟი 500 შეკვეთის № 34

ფასი სახელშეკრულებო

თბილისის უნივერსიტეტის გამომცემლობა,
თბილისი, 380028, ი.ჭავჭავაძის გამზ. 14.

Издательство Тбилисского университета,
Тбилиси, 380028, пр. И.Чавчавадзе, 14.

თბილისის უნივერსიტეტის
სარედაქციო-საგუბლიკაციო კომპიუტერული სამსახური
380028, თბილისი, ი.ჭავჭავაძის გამზ., 1.